МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
SCIENTIFIC NOTES

Серія:
Право

Series:
Law

Випуск 17
2024
Edition 17
2024

Кропивницький – 2024
Kropyvnytskyi – 2024

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2024. Випуск 17. Кропивницький, 2024. 263 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Державного підприємства «Центр судової експертизи та експертних досліджень»;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту публічного права;

Пєтков Валерій Петрович − доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ.

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович − доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності**,** ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович − доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович − доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;

Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України Головний учений секретар Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна − доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри

адміністративної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший дослідник, ректор Київського національного університету будівництва і архітектури;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович − доктор юридичних наук, професор, керівник Департаменту організації забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки, заслужений діяч науки і техніки України;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород Валерія Валеріївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університет;

Настюк Василь Якович − доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України;

Сокуренко Олена Анатоліївна − кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 7 від 5.12.2024 року).

Статті подано в авторській редакції

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 599 від 27.07.2023 року.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar. Публікаціям присвоюється ідентифікатор цифрового об'єкта DOI.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-1

© Автори статей, 2024
© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024

УДК 34 (052.552)
Н 15

Scientific notes. Series: Law. 2024. Issue 17. Kropyvnytskyi, 2024. 263 p.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-1

Reviewers:
Nadiia Armash – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;
Yuriy Garust – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;
Prof.Valerii Pietkov − Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:
Prof.Yevhen Sobol − Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.

Deputy Head of Editorial Board:
Prof.Volodymyr Hrytsenko − Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.

Editor- in-Charge:
Kateryna Troshkina – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Editorial Board:
Prof.Olexander Batanov − Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;
Prof.Olga Bezpalova – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Science and Education of Kharkiv Oblast State Administration
Prof.Anatoliy Berlach – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko Kyiv National University;
Dr.Hilmar Brunner– Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College of Public Administration (Noi-Ulm, Germany);
Prof. Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Chief Research Secretary of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;
Prof.Sergiy Grechaniuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine;
Prof. Taras Gurzhiy – Doctor of Law, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law of State Trade and Economics University;
Prof.Olena Dzhafarova − Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Enforcement of Kharkiv National University of Internal Affairs;
Dr. Olexiy Dniprov– Doctor of Law, Senior Researcher, Rector of Kyiv National University of

Construction and Architecture;

Prof.Yaroslav Dobkowski– Phd Habil in Law, Head of the Department of Administrative Law and Science on the Administration of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Prof.Oleksiy Drozd − Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Organization Support of Activities of the Economic Security Bureau of Ukraine, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Zoriana Zhuravliova– Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues of the Scientific-Research Institute of Public Law;

Prof.Andriy Manzhula – Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Tetiana Milova – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Valeriya Mirgorod – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Scientific and Educational Law, Associate Professor of the Chair of Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security of the Institute of Law of Sumy State University;

Prof. Vasyl Nastiuk − Doctor of Law, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Chair of Administrative Law and Administrative Activity of the Yaroslav Mydryi National Law University; Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Olena Sokurenko − Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Prof.Strban Grega – Doctor of Law, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Serhiy Shatrava – Doctor of Law, Head of Scientific-research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues of Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 7 of 05.12.2024).

The articles are presented in the author's version

Registration of an entity in the field of print media: Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 599 dated 27.07.2023.

"Research Bulletin. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Research Bulletin. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-1

© Authors of articles, 2024
© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12(043)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-6-10

Гаруст Юрій Віталійович,
доктор юридичних наук, доцент,
т.в.о. начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
uvga1972@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5450-4368

Грицик Мирослав Володимирович,
слухач Національного університету оборони України
grytcykM@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-9303-0275

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ НГУ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ: МЕХАНІЗМИ ТА ЗАВДАННЯ

Стаття досліджує важливі аспекти діяльності Національної гвардії України в умовах збройного конфлікту з Російською Федерацією, який триває з 2014 року. Порушення територіальної цілісності України у 2014 році привело до значних змін у підході влади до Національної гвардії України. Це призвело до перегляду статусу цього військового формування з правоохоронними функціями, яке раніше базувалося на Внутрішніх військах Міністерства внутрішніх справ України. Починаючи з 13 березня 2014 року, Національна гвардія почала свою діяльність під новим статусом, залучаючи до своїх рядів додаткові військові кадри на добровільних засадах.

У статті розглядаються організаційні засади залучення Національної гвардії України до ведення бойових дій, включаючи її роль у забезпеченні безпеки та захисті національних інтересів. Автор аналізує механізми функціонування Національної гвардії України в умовах бойових дій, звертаючи увагу на важливість цього військового формування для забезпечення стабільності та безпеки на території України. Досліджуються завдання, що виконуються частинами та підрозділами Національної гвардії України в зоні активних воєнних дій, включаючи розвідку, охорону об'єктів та боротьбу з противником на фронті.

Стаття розглядає проблеми та виклики, що виникають при організації та координації дій Національної гвардії України у воєнних умовах і надає рекомендації з удосконалення системи забезпечення національної безпеки. В період воєнного стану, коли збільшується кількість злочинів та адміністративних порушень, надзвичайно важливим стає забезпечення законності й правопорядку у Національній гвардії України та інших військових формуваннях. Тому пропозиція щодо вдосконалення організаційного забезпечення Національної гвардії України є актуальною. Для цього рекомендується розглянути такі заходи, як оптимізація організаційної структури, перегляд фінансового забезпечення та впровадження нових програм підвищення кваліфікації, та надання допомоги для військовослужбовців, особливо під виконання завдань в зоні бойових дій за міжнародними стандартами.

Підсумовуючи, стаття стверджує важливість Національної гвардії України як ключового фактору у забезпеченні безпеки та стабільності України у складних умовах військового конфлікту з Російською Федерацією, а також необхідність подальшого розвитку та удосконалення цього військового формування.

Ключові слова: Національна гвардія України, воєнний стан, бойові дії, зона бойових дій, бойові завдання, національна безпека.

Harust Yu., Hrytsyk M. LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE NATIONAL GUARD IN THE COMBAT ZONE: MECHANISMS AND TASKS

The article explores the essential aspects of the National Guard of Ukraine's activities amid the armed conflict with the Russian Federation, ongoing since 2014. The breach of Ukraine's territorial integrity in 2014 led to significant changes in the government's approach to the National Guard of Ukraine, prompting a review of its status as a military formation with law enforcement functions, previously based on the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Starting from March 13, 2014, the National Guard began its operations under a new status, incorporating additional military personnel on a voluntary basis.

The article examines the organizational principles of involving the National Guard of Ukraine in combat operations, including its role in ensuring security and defending national interests. The author analyzes the mechanisms of the National Guard of Ukraine's functioning in combat conditions, emphasizing the importance of this military formation for ensuring stability and security within Ukraine's territory. The tasks performed by units and subdivisions of the National Guard of Ukraine in active war zones are investigated, including reconnaissance, object protection, and frontline combat with the enemy.

The article addresses the challenges arising from organizing and coordinating the actions of the National Guard of Ukraine in wartime conditions, offering recommendations to improve the system of national security provision. During a state of war, when the number of crimes and administrative violations increases, ensuring legality and law enforcement within the

© Ю.В.Гаруст, М.В.Грицик, 2024

National Guard of Ukraine and other military formations becomes exceptionally important. Therefore, the proposal to enhance the organizational support of the National Guard of Ukraine is relevant. Measures such as optimizing the organizational structure, reviewing financial support, and implementing new qualification enhancement programs, particularly aiding servicemen in fulfilling tasks in combat zones according to international standards, are recommended.

In conclusion, the article asserts the significance of the National Guard of Ukraine as a key factor in ensuring Ukraine's security and stability amid the complex conditions of military conflict with the Russian Federation, emphasizing the necessity for further development and improvement of this military formation.

Key words: National Guard of Ukraine, martial law, combat operations, combat zone, combat missions, national security.

Постановка проблеми. Стаття розглядає правові та організаційні аспекти участі Національної гвардії в бойових діях, вказуючи на її важливість для забезпечення безпеки та захисту національних інтересів. Крім того, в статті звертається увага на проблеми управління та координації дій Національної гвардії в умовах війни, а також надаються рекомендації щодо удосконалення системи забезпечення національної безпеки, включаючи оптимізацію організаційної структури та перегляд фінансового забезпечення. У підсумку, стаття підкреслює важливість Національної гвардії для забезпечення безпеки та стабільності в умовах військового конфлікту з Російською Федерацією і закликає до подальшого розвитку та удосконалення цього військового формування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізовано всю чинну нормативно- правову базу, що стосується діяльності Національної гвардії України. Правові та організаційні засади Національної гвардії України в зоні бойових дій були досліджені в наукових працях Горбача Д. О., Троцького Р. С., Коби О. В., Ткаченко О. В., Дудурича В. Г., Курило О. І. та інших науковців.

Метою статті є дослідити роль Національної гвардії України в умовах збройного конфлікту з Російською Федерацією, розглянути її правові, організаційні засади та механізми функціонування. Надати рекомендації з удосконалення системи забезпечення національної безпеки. Висловити важливість Національної гвардії України для забезпечення безпеки в умовах військового конфлікту та до подальшого її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародній арені сучасності зберігається невпинний наплив різноманітних викликів, що ставлять під загрозу національну безпеку багатьох країн. Україна, ще десять років тому стикнулась з збройною агресією та порушенням територіальної цілісності через терористичні та злочинні дії Російської Федерацією на території суверенної України. У цих надзвичайних умовах ключове значення набирає роль Національної гвардії України (далі – НГУ) в забезпеченні безпеки та стабільності на території країни. Ця стаття присвячена дослідженню організаційних засад, що керують НГУ в умовах бойових дій, а також розгляду механізмів та завдань, які випливають з її функціонування.

Для початку розглянемо поняття «механізму залучення НГУ до ведення бойових дій», звертаючи увагу на відсутність законодавчого визначення саме цього поняття і необхідність його аналізу в контексті сучасних викликів, тому розглянемо суміжні поняття. По-перше, що включає в себе діяльність НГУ: згідно Доктрини: «діяльність НГУ полягає у виконанні особовим складом НГУ певних завдань, визначених законодавством (включаючи бойові, спеціальні, службово-бойові, повсякденні, адміністративно-господарські тощо)» [1].

Поняття «бойові дії» чітко зазначено в Законі України «Про оборону України»: «бойові дії - форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів)… для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння)» [2].

В п.2 ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» закріплено: «НГУ бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройних сил України (далі – ЗСУ) у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони» [3]. Отже, механізм залучення НГУ до ведення бойових дій - це складна система процедур, правил і дій, яка визначає способи і умови залучення НГУ до бойових операцій.

На сьогодні по всій території України введено воєнний стан, починаючи з 24 лютого 2022 року. Даний Указ виданий: «Президентом України « Про введення воєнного стану в Україні» на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України» [4]. Згідно ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «воєнний стан - особливий правовий режим, що вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу, передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина та права юридичних осіб на певний строк» [5].

В п.3 статті 61 Закону України «Про Національну гвардію України» зазначено: «З введенням воєнного стану НГУ для виконання завдань з оборони держави приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням і підпорядковується Головнокомандувачу ЗСУ, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв» [3].

Згідно з законодавством, під час воєнного стану НГУ мобілізується для виконання завдань з

оборони держави та підпорядковується Головнокомандувачу ЗСУ. В ст. 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначений перелік осіб та формувань, окрім Головнокомандувача ЗСУ що є військовим командуванням: «Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань» [5]. Отже, саме цьому військовому формування підпорядковується НГУ під час виконання своїх оборонних функцій.

На сьогоднішній день механізм залучення НГУ до ведення бойових дій починається з того, що: «Військове командування видає обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану» [5].

НГУ відігравала, починаючи з 2014р. важливу роль у протистоянні агресії з боку Російської Федерації, допомагаючи утримати ситуацію на Донбасі під контролем та допомагаючи в мобілізації Збройних сил. Вона брала участь у «ліквідації блокпостів, контролювала території, проводила розвідувально-пошукові операції та забезпечувала супровід колон сил Антитерористичної операції» [6]. НГУ інтенсивно працює на фронті, виконуючи складні завдання для захисту країни.

Аналізуючи завдання що виконують частини та підрозділи НГУ в районі бойових дій можна звернутись до Бойового статуту ЗСУ. В статуті ЗСУ розглядається «поняття «бойові дії» як форма оперативно-тактичного застосування військ для вирішення завдань у рамках операції міжвидового угруповання військ або самостійно. Також у статуті визначено «загальновійськовий бій» як основну форму тактичних дій військ, яка передбачає узгоджені удари, вогонь і маневр для відбиття ударів противника та знищення його в обмеженому районі» [7]. На практиці НГУ долучається до цих бойових дій, співпрацюючи з ЗСУ для відсічі збройної агресії та ліквідації збройних конфліктів. НГУ «бере участь у веденні військових операцій та виконанні завдань територіальної оборони, застосовуючи тактичні прийоми, включаючи бій, удар і маневр, для досягнення поставлених цілей» [7].

Бойовий статут ЗСУ визначає процедури та вимоги, що стосуються підготовки до бойових дій, які ставляться перед НГУ у випадку воєнного стану. Зокрема, статут зазначає необхідність організації бою (дій), підготовки штабу та підрозділів до виконання завдань, підготовки району бойових дій, управління під час бою та впровадження технічних регламентів. Командир батальйону чи роти відповідає за організацію бою та розробляє бойовий наказ, у якому конкретизуються завдання та порядок дій підрозділів у різних сценаріях бойових дій.

НГУ в районі бойових дій виконує різноманітні завдання з охорони та захисту важливих об'єктів і вантажів, критичних для держави. Вона забезпечує безпеку військових об'єктів та баз, охороняє важливі державні об'єкти та спеціальні вантажі, бере участь у заходах з державної охорони органів влади та посадових осіб. Всі ці завдання виконуються згідно з встановленими процедурами та рішеннями уряду та з урахуванням розроблених планів та системи охорони.

Згідно ст.5 Закону України «Про Національну гвардію України»: «НГУ складається з головного органу військового управління, оперативно-територіальних об'єднань, з'єднань, військових частин, навчальних закладів та інших установ. Закон обмежує загальну чисельність НГУ до 60 тисяч осіб, але передбачає можливість збільшення в особливий період за умови мобілізації» [3].

«Оперативно-територіальні об'єднання, з'єднання, військові частини та інші підрозділи НГУ відповідають за забезпечення безпеки та захисту держави в умовах загрози агресії, здійснюючи різноманітні операції в районі бойових дій. Вони можуть брати участь у відсічі збройної агресії, виконувати завдання територіальної оборони, здійснювати операції з ліквідації збройних конфліктів та захисту національних інтересів України. Також, вони можуть бути задіяні у веденні спеціальних операцій, контррозвідувальних та розвідувальних діях, а також забезпечувати гуманітарну допомогу та реагувати на надзвичайні ситуації» [3].

Згідно зі ст.5 Закону України «Про Національну гвардію України», військовослужбовці НГУ мають ряд прав, які застосовуються не лише на мирних територіях, але й у районах бойових дій. Ці права включають в себе: «заходи щодо боротьби з незаконними воєнізованими формуваннями та терористичними організаціями, затримання осіб, які порушують закон, виконання завдань на державному кордоні, захист важливих об'єктів, ведення бойових дій у разі загрози або конфлікту, розміновування вибухонебезпечних предметів, проведення огляду транспортних засобів та вантажів, а також запобігання порушенням правил використання повітряного простору» [3].

Ще один законодавчий акт, що описує завдання НГУ в районі бойових дій є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», зазначено: «НГУ є одним з суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції. Здійснює превентивні та реагувальні заходи щодо припинення терористичної діяльності та забезпечує безпеку громадян, охорону органів влади та інших об'єктів» [8].

«НГУ має завдання забезпечити безпеку прикордонних районів України згідно із Стратегією інтегрованого управління кордонами. Вона бере участь у координації з іншими державними органами для забезпечення належного рівня прикордонної безпеки та відкритості кордону для законного співробітництва. НГУ також виконує завдання пов'язані з припиненням збройних конфліктів на кордоні та утриманням масового перетину кордону з суміжних держав» [3].

Що стосується проблематики організаційних засад НГУ в зоні бойових дій, то можна виділити

неефективність організації службово-бойової діяльності, недосконаліть реформ у сферах безпеки та нескоординованість забезпечення різних аспектів цього процесу. Це призводить до збільшення вразливості держави перед загрозами та погіршення ефективності протидії їм. Це вимагає спрямованих зусиль та більшого фінансування на забезпечення національної безпеки. Таким чином, вирішення цих проблем потребує впровадження нових, сучасних підходів.

Забезпечення законності та правопорядку у ЗСУ, НГУ та інших військових формуваннях завжди має велике значення для збереження високої бойової готовності військ. Важливим інструментом є правова діяльність у підрозділах НГУ та інших військових частинах. За останні роки були здійснені зміни в законодавстві для покращення цього аспекту, але деякі проблеми залишаються невирішеними.

Реформування військових та правоохоронних структур у країні, включаючи НГУ, є критично важливим завданням. Для забезпечення ефективності та законності їхньої діяльності необхідно: оптимізувати організаційну структуру НГУ для зменшення бюрократії та підвищення прозорості; розробити та впровадити нові законодавчі акти, що гарантують права громадян та військовослужбовців; переглянути фінансування НГУ для забезпечення достатніх ресурсів, особливо в умовах воєнного стану; запровадити програми навчання та підвищення кваліфікації згідно з міжнародними стандартами; забезпечити дотримання міжнародних стандартів прав людини та активно співпрацювати з іншими країнами для обміну досвідом та передовими практиками. Ці заходи сприятимуть підвищенню ефективності та професіоналізму НГУ, що є важливим для забезпечення національної безпеки.

Щоб підвищити якість підготовки підрозділів НГУ, можна впровадити сучасні стандарти, форми та методики оцінювання готовності, які використовуються в інших структурах оборони та безпеки України та в арміях країн-членів НАТО. Це допоможе створити ефективні інструменти для об'єктивної оцінки готовності підрозділів до виконання своїх завдань і зміцнить їхню взаємодію з національними та міжнародними партнерами.

Важливим є вдосконалення морально-психологічної підготовки військовослужбовців НГУ під час бойових операцій є важливим для забезпечення успішності та безпеки. У бойових умовах вони зазнають стресу, емоційного напруження та загроз для життя, що може вплинути на ефективність виконання завдань та загальну безпеку. Тому необхідно надавати їм відповідну підготовку та психологічну підтримку. Пропонується покращити цю підготовку шляхом проведення систематичних тренувань та забезпечення психологічної підтримки прямо в НГУ. Такий підхід є важливим з огляду на їхню участь у бойових діях. Тренування з розвитку стресостійкості та емоційного контролю дозволить зберегти високий рівень бойового морального духу та ефективності. Створення консультативних служб та психологічних центрів на базі НГУ забезпечить військовослужбовців необхідною допомогою в складних ситуаціях, що є важливим під час бойової підготовки та виконання завдань.

Медична служба в НГУ має важливе значення для готовності військових підрозділів. Покращення цієї служби є ключовою складовою процесу забезпечення бойової ефективності в умовах конфлікту. Забезпеченням швидкого та якісного медичного обслуговування бійців медична підтримка сприяє збереженню бойової потужності підрозділів. Наприклад, досвід медичної служби Збройних Сил США може бути корисним для НГУ у плані організації та управління. Використання стандартів і практик Збройних Сил США може сприяти покращенню медичної підтримки для військовослужбовців НГУ, що в свою чергу підвищить їхню готовність та забезпечить кращий захист у будь-яких обставинах.

Висновки. Механізм залучення НГУ до ведення бойових дій включає в себе законодавчі акти, стратегічне планування, взаємодію з іншими військовими структурами, процедури мобілізації та навчання, а також ресурсне забезпечення. Важливо, щоб цей механізм був гнучким і ефективним, забезпечуючи готовність та здатність НГУ виконувати свої завдання у військових умовах. Аналізувавши завдання НГУ в районі введення бойових дій можна зробити висновок, що частини та підрозділи НГУ в районі бойових дій виконують ключові завдання забезпечення оборони держави в особливому періоді, який включає мобілізаційний період, воєнний час і частковий період після закінчення воєнних дій.

Проблеми, які виникають у організаційних засадах НГУ в зоні бойових дій, включають неефективність управління, недоліки в реформуванні структур безпеки та нескоординованість дій. В цій статті запропоновано ряд заходів для покращення ситуації, таких як оптимізація структур, законодавче регулювання, фінансове забезпечення та навчання за міжнародними стандартами.

Виділено важливість забезпечення законності та правопорядку у військових структурах, зокрема в НГУ. Відзначено, що це є критично важливим для збереження бойової готовності та ефективності НГУ в умовах конфлікту. Рекомендовано проведення реформ для покращення цього аспекту.

Висвітлено значення морально-психологічної підготовки та медичної служби в контексті забезпечення успішності та безпеки військових операцій. Зазначено, що ці аспекти потребують уваги та покращення через впровадження сучасних стандартів та практик.

Отже, удосконалення організаційних засад НГУ полягає у необхідності системних заходів для вдосконалення НГУ з урахуванням вищезазначених аспектів та використанням передового досвіду відповідних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Доктрина діяльності Національної гвардії України затверджено Наказ командувача Національної

гвардії України 22.12.2023 № 1097. URL: https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf

2. Про оборону України Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

3. Про Національну гвардію України Закон України від 13.03.2014 № 876-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

4. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2

5. Про правовий режим воєнного стану Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

6. Десять фактів про участь Нацгвардії в АТО/ООС Портал МВС. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/10-faktiv-pro-ucast-nacgvardiyi-v-atooos

7. Бойовий статут Збройних сил України частина II Батальйон, рота. URL: https://jurkniga.ua/contents/boyoviy-statut-sukhoputnikh-viysk-zbroynikh-sil-ukraini-chastina-2-batalyon-rota.pdf

8. Про боротьбу з тероризмом Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

REFERENCES:

1. Doktryna diialnosti Natsionalnoi hvardii Ukrainy. (2023, December 22). [Doctrine of the National Guard of Ukraine]. *Nakaz komanduvacha Natsionalnoi hvardii Ukrainy №1097.* Retrieved from: https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/vkp-ngu-1-00-doktryna-diyalnosti-naczionalnoyi-gvardiyi-ukrayiny.pdf [in Ukrainian].

2. Pro oboronu Ukrainy. (1991, December 6). [On the defense of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1932-XII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text [in Ukrainian].

3. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. (2014, March 13). [On the National Guard of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №876-VII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text [in Ukrainian].

4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the introduction of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №64/2022.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2 [in Ukrainian].

5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy №389-VIII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

6. Desiat faktiv pro uchast Natshvardii v ATO/OOS. (2021). [Ten facts about the National Guards participation in the ATO/JFO]. *Portal MVS.* Retrieved from: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/10-faktiv-pro-ucast-nacgvardiyi-v-atooos [in Ukrainian].

7. Boiovyi statut Zbroinykh syl Ukrainy chastyna II Batalion, rota. (2022). [Combat regulations of the Armed Forces of Ukraine, Part II Battalion, Company]. Retrieved from: https://jurkniga.ua/contents/boyoviy-statut-sukhoputnikh-viysk-zbroynikh-sil-ukraini-chastina-2-batalyon-rota.pdf [in Ukrainian].

8. Pro borotbu z teroryzmom. (2003, March 20). [On the fight against terrorism]. *Zakon Ukrainy №638-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.11.2024

УДК 340.12
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-10-14

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
zelenko0212@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0226-7481

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРЕЮДИЦІЙ

У статті продемонстровано, що підстави класифікації преюдицій можна поділити на загальні, тобто ті, на основі яких можна класифікувати багато юридичних явищ, та спеціальні, які характерні для класифікації преюдиці як юридичного явища. Висвітлено, що до загальних підстав класифікації преюдицій можна віднести: сферу дії у системі права, галузь права, функції права, обов'язковість, місце у правовому регулюванні. Зазначено, що до спеціальних критеріїв розподілу преюдиції на види належать предмет правового регулювання, вид вироку суду, зміст, можливість учасників процесу оспорювати преюдицію. Розглянуто , що преюдиції можна класифікувати в залежності від сфери дії у системі права на загальну, галузеву й міжгалузеву. Розкрито, що преюдиції за місцем у механізмі правового регулювання можна поділити на матеріально-правові та процесуально-правові. Висвітлено, що в залежності від

© І.П.Зеленко, 2024

юридичних наслідків преюдиції класифікують на імперативні та консультативні. З'ясовано, що преюдиції можна поділити в залежності від галузі права на цивільно-правові, господарсько-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові. Продемонстровано, що в залежності від функцій права виділяють преюдиції, що реалізують регулятивну функцію права, та преюдиції, що реалізують охоронну функцію права. Розкрито, що залежно від предмета правового регулювання можна виділити правову преюдицію та казуальну преюдицію. Схарактеризовано, що правова преюдиція розповсюджує свою дію на широке коло суспільних відносин, а казуальна преюдиція обмежує свою дію певними відносинами. Розглянуто, що преюдиції можна класифікувати в залежності від вироку суду на обвинувальну й виправдувальну. Зазначено, що обвинувальна преюдиція забезпечує здійснення функції юридичної відповідальності – покарання правопорушника. Продемонстровано, що зміст є підставою розподілу на преюдицію юридичних фактів й преюдицію правовідносин. Розкрито, що в залежності від можливості учасників процесу оспорювати преюдицію можна вирізнити взаємну і невзаємну преюдицію.

Ключові слова: класифікація, підстави класифікації, преюдиція, підстави класифікації преюдиції, загальні та спеціальні підстави класифікації преюдицій.

Zelenko I. GENERAL AND SPECIAL GROUNDS FOR CLASSIFICATION OF PREJUDICES

The article demonstrates that the grounds for classifying prejudices can be divided into general, that is, those on the basis of which many legal phenomena can be classified, and special, which are characteristic of the classification of prejudice as a legal phenomenon. It is highlighted that the general grounds for classifying prejudices include: scope of action in the legal system, branch of law, functions of law, binding nature, place in legal regulation. It is noted that the special criteria for dividing prejudice into types include the subject of legal regulation, type of court verdict, content, and the possibility of participants in the process to challenge the prejudice. It is considered that prejudices can be classified depending on the scope of action in the legal system into general, sectoral and inter-sectoral. It is revealed that prejudices can be divided into substantive and procedural by place in the mechanism of legal regulation. It is highlighted that depending on the legal consequences, prejudices are classified into imperative and advisory. It is found that prejudices can be divided depending on the field of law into civil law, economic law, administrative law, criminal law. It is demonstrated that, depending on the functions of law, there are prejudices that implement the regulatory function of law and prejudices that implement the protective function of law. It is revealed that, depending on the subject of legal regulation, legal prejudice and casual prejudice can be distinguished. It is characterized that legal prejudice extends its effect to a wide range of social relations, and casual prejudice limits its effect to certain relations. It is considered that prejudices can be classified depending on the court verdict into accusatory and acquittal. It is noted that accusatory prejudice ensures the implementation of the function of legal liability - punishment of the offender. It is demonstrated that the content is the basis for the division into prejudice of legal facts and prejudice of legal relations. It is revealed that, depending on the ability of the participants in the process to challenge the prejudice, mutual and non-mutual prejudice can be distinguished.

Key words: classification, grounds for classification, prejudice, grounds for classification of prejudice, general and special grounds for classification of prejudices.

Постановка проблеми Класифікація суспільних явищ взагалі й юридичних зокрема виконує важливі завдання при їх дослідженні. По-перше, надає можливість накопичити знання щодо досліджуваного об'єкта, по-друге, сприяє кращому розумінню його сутності, по-третє, усуває розбіжності у категоріальному апараті. Значущою умовою вдалої класифікації є виокремлення підстав, за якими явище поділяється на види.

Як відомо, складність дослідження класифікації преюдицій виражається у тому, що існує багатоманітність думок науковців на це питання. Підстави класифікації преюдицій можна поділити на загальні, які притаманні багатьом юридичним явищам, наприклад, за місцем у правовому регулюванні, за функціями права, за галузевою приналежністю, за сферою дії та спеціальні, які є ознаками розподілу саме преюдицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття, сутність, класифікацію преюдиції розглядали у своїх наукових працях такі правники як Д. С. Бабич, О. І. Бережний, В. М. Горшеньов, Ю. М. Грошевой, О.В. Зіменко, Р. Д. Ляшенко, В. В. Масюк, Л. М. Ніколенко, М. Павлова, О. М. Скрябін, Т. В. Степанова, Д.В. Шилін та інші. Так, М. Павлова у статті «Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті» через розкриття видів преюдиції продемонстувала ii сутність [1, с. 133-137]. Д. В. Шилін у статті «Класифікація преюдицій» висвітлив класифікацію преюдицій у кримінальному праві [2, с. 192-195]. В той же час, продовжуючи використовувати преюдицію, практика викликає необхідність подальшого вивчення явища науковцями.

Мета статті – розглянути підстави класифікації преюдицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалось вище, можна класифікувати преюдиції в залежності від загальних підстав, які використовують при розподілі різних правових явищ.

Однією із перших запропонованих класифікацій преюдицій є розподіл її на види в залежності від сфери дії у системі права. Зазначена підстава є важливою для розподілу юридичних явищ. Так, наприклад принципи права, які є беззаперечними вимогами, що висуваються до права, також поділяють в залежності від сфери дії на загальні, галузеві, міжгалузеві. Загальні принципи права – це керівні засади, на яких базується уся правова система держави, галузеві – які є керівними ідеями окремої галузі права, а міжгалузеві притаманні двом і більше галузям права.

За аналогією преюдиції поділяють на загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Так, М. Павлова вважає, що загальноправові преюдиції діють у всіх галузях українського права, при цьому залежно від тієї чи іншої галузі можуть мати характерні особливості [1, с. 134]. Тобто науковиця підкреслює, що не

зважаючи на те, що вони діють у всіх галузях права, мають певні особливості. Д. Шилін зазначає, що загальноправові преюдиції діють у всіх галузях українського права у сфері доказування [2, с. 192]. Тобто правник акцентує увагу на сфері їх дії – доказування.

Одним із прикладов загальноправової преюдиції є визнання судом особи недієздатною. Відповідно до ч. 1 ст. 39 Цивільного Кодексу України «фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [3].

З погляду М. Павлової, особливістю загальноправової преюдиції є те , вони реалізуються з моменту необхідності застосування правової норми в рамках однієї галузі, але при цьому поширюють свою дію в рамках застосування норм будь-якої галузі права, де порушується питання результатів застосування права першого випадку. Поширення преюдиції на необмежену сферу використання встановлених фактів є проявом загальноправового об'єкта преюдиції, а необмежене коло суб'єктів у всіх сферах, де можуть бути використані ці факти, – загальноправового суб'єкта [1, с. 134]. Отже, загальноправові преюдиції розповсюджують свою дію на усі галузі права., що зумовлено їх об'єктним й суб'єктним складом.

Міжгалузеві преюдиції діють у двох і більше галузях права. Їх особливість у тому, що об'єкт і суб'єкт їхнього складу прямо встановлені в певних галузях права, обмежуючи реалізацію преюдиції певними фактами й органами доказування при розгляді юридичних справ тільки в межах відповідних галузей права. Вважається, що цивільно-правові спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної у результаті скоєного правопорушення, є прикладом реалізації міжгалузевих преюдицій. Крім того, наприклад, висновок про існування факту аліментного зобов'язання, винесений судом по сімейному спору, слугує преюдицією і у вирішенні питання про порушення кримінальної справи, і в разі залучення відповідача до кримінальної відповідальності за вчинені протиправні дії.

Галузеві преюдиції реалізуються в тій юридичній сфері, яка регулюється відповідною їм галуззю права. Вони мають повністю визначений даною галуззю логічний склад, що не допускає можливості їх дії в інших правових сферах, на відміну від міжгалузевих преюдицій [2, с. 192]. Наприклад, наявність рішення про розірвання шлюбу виключає можливість визнання його в подальшому недійсним. Оскільки рішення про розірвання шлюбу має преюдиціальний характер окрім того, згідно з ч. 5 ст. 255 ЦПК України набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами [4].

Значущою підставою класифікації правових явищ є їх місце у правовому регулюванні. Так, за цією підставою норми права, що є загальнообов'язковими правилами поведінки, що видаються та санкціонуються державою та захищаються нею, можна поділити на матеріальні та процесуальні. Матеріальнол-правові норми – це норми права, що містять саме правило поведінки, встановлюють права та обов'язки сторін, міру відповідальності. Процесуально-правові норми – встановлюють порядок застосування матеріально-правових норм. Україна належить до романо-германської правової сім'ї, тому що головним джерелом права є нормативно-правовий акт. Тому у ієрархії матеріально-правові норми займають привалююче місце порівняно з процесуальними нормами.

Зазначаємо, що преюдиції також можна класифікувати за місцем у механізмі правового регулювання на матеріально-правові та процесуально-правові. Звісно, можливо стверджувати, що більшість преюдицій є процесуально-правовими. Тому що преюдиція – є нормативним приписом, встановленим процесуальними нормами, який звільняє державний орган, що розглядає юридичну справу від необхідності повторно доказувати обставини, встановлені раніше, які були закріплені у відповідному правовому акті; виступаючи при цьому правозастосовним фактом, рішенням обов'язковим для іншого суду [5, с. 7].

Але, не можемо не погодитись з поглядом М. Павлової, що законодавчі положення стосовно застосування преюдиції містяться у нормах не лише процесуального права, а й матеріального. Законодавець у такий спосіб встановлює одну з основних кваліфікуючих ознак юридичного складу [1, с. 135]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 30 КУпАП [6] однією з умов позбавлення громадянина спеціального права (полювання, керування транспортним засобом) передбачено повторне або систематичне порушення порядку користування цим правом. Таким чином, для застосування суддею цієї норми потрібно довести факт, який свідчить про те, що громадянин раніше порушував порядок користування наданим йому спеціальним правом. Неодноразове притягнення особи до адміністративної відповідальності за одне й те саме правопорушення вважається системним. Відповідно, раніше прийняті у цьому разі рішення компетентними органами є преюдиціальними, і встановлені ними факти звільняються від повторного доказування [1, с. 135].

Усі правові явища мають значення для правового регулювання, але вони одна з відмінностей є юридичні наслідки для суб'єктів правовідносин. Так, наприклад, за юридичними наслідками референдуми можна класифікувати на імперативні та консультативні. Імперативний референдум – це референдум, рішення якого є обов'язковим, а консультативний – рішення якого не є обов'язковим для виконання. Пропонується поділяти преюдиції в залежності від юридичних наслідків на імперативні та консультативні. Відповідно, прикладом імперативної преюдиції може бути рішення Конституційного Суду України. Рекомендаційна преюдиція не має юридичної сили та необхідна лише як консультація, отримання висновків щодо певного питання. Ці висновки можуть бути враховані, але не є обов'язковими для вирішення

компетентними органами відповідної справи [1, с. 135]. Наприклад, висновок експерта, який відповідно до статті 101 КПК України, ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта [7]. Таким чином, висновок експерта не має обов'язкового значення для суб'єктів, які здійснюють провадження, але розбіжність із висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідному рішенні суду.

Загальноправовою підставою класифікації також може використовуватися галузь права. Галузь права – це сукупність норм права, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини. Одна галузь права відрізняється від іншої предметом і методом правового регулювання. Це розповсюджений у праві критерій розподілу правових явищ, тому преюдиції можна поділити в залежності від галузі права на цивільно-правові, господарсько-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові.

Наступним критерієм для розподілу на види є функції права. Функції права – це напрямки впливу права на суспільні відносини. Право виконує дві основні функції – регулятивну – впорядкування суспільних відносин, та охоронну – охорона прав і свобод людини і громадянина. В залежності від функцій виділяють преюдиції, що реалізують регулятивну функцію права, та преюдиції, що реалізують охоронну функцію права. Преюдиція, що реалізує регулятивну функцію права направлена на регулювання та впорядкування суспільних відносин, встановлення правил поведінки людей. Застосовується переважно в приватному праві. Преюдиція, що реалізує охоронну функцію права, направлена на охорону загальновизнаних, фундаментальних суспільних відносин. Прикладом може слугувати преюдиціальних характер обвинувального вироку суду для наступної кваліфікації інших злочинів, скоєних тією самою особою [8, с. 21].

Друга група підстав, за якими можна проводити класифікацію преюдицій є спеціальні підстави, за якими поділяється на види преюдиція як правове явище.

Залежно від предмета правового регулювання можна виділити правову преюдицію та казуальну преюдицію. Правова преюдиція розповсюджує свою дію на широке коло суспільних відносин. У якості правової преюдиції можна розглядати рішення компетентних органів щодо тлумачення норм законодавства та порядку їх реалізації, тобто висновки щодо питань, сформульованих у відповідних запитах, які розвивають, конкретизують, деталізують первинні норми, вміщені в законах з метою їх реалізації, або регулюють забезпечувальні чи допоміжні суспільні відносини, та дія яких не обмежується конкретною справою із визначеним колом осіб. Казуальна преюдиція обмежує свою дію певним колом суспільних відносин. Казуальна преюдиція формується і застосовується у разі розгляду компетентними органами конкретної справи, яка за певними фактичними обставинами та визначеним колом осіб збігається з раніше вирішеною або вимагає звернення до іншого органу для отримання висновків, роз'яснень необхідних для її вирішення [1, с.135-136].

Також преюдиції можна класифікувати в залежності від вироку суду на обвинувальні й виправдувальні. Обвинувальні преюдиції направлені на досягнення мети юридичної відповідальності – кара правопорушника. Обвинувальні преюдиції: 1) викривають особу в здійсненні злочину; 2) встановлюють обставини, які обтяжують відповідальність; 3) вказують на розмір заподіяної шкоди. Виправдувальні преюдиції: 1) виправдовують або реабілітують особу, підозрювану або обвинувачену в скоєнні злочину; 2) встановлюють обставини, які пом'якшують відповідальність. Значення обвинувальних і виправдувальних преюдиціально установлених фактів для наступної кримінальної справи оцінюється особою, яка провадить по ньому доказування, за своїм внутрішнім переконанням [4, с. 192].

Крім того, зміст є підставою розподілу на преюдицію юридичних фактів й преюдицію правовідносин. Преюдиції юридичних фактів передбачають, що той самий факт може мати юридичне значення для двох та більше правовідносин. В залежності від поєднання з одними юридичними фактами даний факт породжує чи змінює одну правовідносину, а в поєднанні з іншими, відповідно іншу правовідносину. Преюдиція правовідносин означає, що судове рішення, що набуло законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає іншу справу, не тільки в частині встановлення юридичних фактів, але й у частині висновку суду на основі цих фактів про права й обов'язки учасників процесу [9, с. 42].

В залежності від можливості учасників процесу оспорювати преюдицію можна вирізнити взаємну і невзаємну преюдицію. У разі встановлення законодавством абсолютної преюдиції (тобто відсутності можливості переглядати в новому процесі будь-які факти, встановлені раніше прийнятим рішенням, що набрало законної сили) при частковій зміні складу осіб, які брали участь у раніше розглянутій справі, може виникнути невзаємна преюдиція, коли одні особи, які беруть участь у розгляді справи, можуть оспорювати раніше встановлені факти та правовідносини, а інші – ні [1, с. 136].

Крім того, преюдиції можна класифікувати й за іншими підставами, що говорить про складність досліджуваного явища.

Отже, підстави класифікації преюдицій можна поділити на загальні, тобто ті, на основі яких можна класифікувати багато юридичних явищ, та спеціальні, які характерні для класифікації преюдиці як юридичного явища. До загальноправових підстав поділу преюдицій на види можна віднести: сферу дії у системі права, галузь права, функції права, обов'язковість, місце у правовому регулюванні.

Спеціальними критеріями класифікації преюдицій є предмет правового регулювання, вид вироку

суду, зміст, можливість учасників процесу оспорювати преюдицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Павлова М. Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 133-137.

2. Шилін Д. В. Класифікація преюдицій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № . 44. С. 192-195.

3. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

4. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

5. Зеленко І. П. Преюдиція: поняття та співвідношення з суміжними правовими явищами. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. С. 6-10.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Зіменко О. В. Теоретико-правовий аспект співвідношення преюдиції та презумпції у механізмі правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 19-24.

9. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах. Х., 2004. 176 с.

REFERENCES:

1. Pavlova, M. (2016). Klasyfikatsiia vydiv preiudytsii yak instrument vyznachennia yii suti. [Classification of types of prejudice as a tool for determining its essence]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* №7. 133-137. [in Ukrainian].

2. Shylin, D.V. (2008). Klasyfikatsiia preiudytsii. [Classification of prejudices]. *Aktualni problemy derzhavy i prava.* №.44. 192-195. [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. *Kodeks №435-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Kodeks №1618-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

5. Zelenko, I. P. (2024). Preiudytsiia: poniattia ta spivvidnoshennia z sumizhnymy pravovymy yavyshchamy. [Prejudice: concept and relationship with related legal phenomena]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo.* № 16. 6-10. [in Ukrainian].

6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 1 - 212-24). (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1 - 212-24)]. *Kodeks №8073-X*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kodeks №4651-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

8. Zimenko, O. V. (2013). Teoretyko-pravovyi aspekt spivvidnoshennia preiudytsii ta prezumptsii u mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia. [Theoretical and legal aspect of the relationship between prejudice and presumption in the mechanism of legal regulation]. *Porivnialno-analitychne pravo.* № 3-1. 19-24. [in Ukrainian].

9. Berezhnyi, O. I. (2004). Preiudytsialnist sudovykh rishen u kryminalnykh spravakh. [Prejudiciality of court decisions in criminal cases]. 176. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.11.2024

УДК 340.12(043)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-15-18

Котляренко Олександр Петрович,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України
lida_oleg@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8776-2515

Сивак В'ячеслав Вікторович,
слухач Національного університету оборони України
e-mail: vcebudeukraina@ukr.net
ORCID ID: 0009-0006-5347-1174

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В даній статті проведено аналіз основних функцій Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану. Соціальна природа Військової служби правопорядку, її функціонування в Збройних силах України та досягнення суспільно корисних цілей дає змогу висунути декілька тез, які впливають на визначення та характеристику її функцій.

Наголошено, що нові завдання і зміни, що відбуваються в українському суспільстві, призводять до перегляду і уточнення понятійного апарату інституту правоохоронної діяльності, який традиційно використовується в теоретичних дослідженнях правоохоронної тематики. Узагальнено, командири військових частин і з'єднань, навіть за допомогою і при підтримці військової прокуратури, мають труднощі із забезпеченням законності і підтримання правопорядку у військових підрозділах, що обумовлено проявами взаємозв'язку процесів, які мають місце у військових частинах із навколишньою дійсністю, із соціальною системою в цілому, яка є не тільки їх джерелом, а й сама переживає наслідки трансформаційного впливу.

Встановлено соціальну природу функціонування в суспільстві Військової служби правопорядку та досягнення нею суспільно корисних цілей, ознаки функціонального призначення Військової служби правопорядку. Використовуючи напрацювання юридичної науки щодо функціонування різноманітних правових явищ, запропоновано ознаки, характерні для функцій Військової служби правопорядку.

Зроблено висновок, що функцій Військової служби правопорядку, є стабільними, однак відносно ізольованими, обумовленими цілями і завданнями суспільства та сфери діяльності правоохоронних органів, є самостійними напрямами впливу правоохоронної системи на суспільні відносини, реалізація яких забезпечена примусовою силою держави, що розкриває їх природу і призначення.

Ключові слова: військова служба правопорядку, військова поліція, функції військової служби правопорядку, військові злочини.

Kotliarenko O., Syvak V. MAIN FUNCTIONS OF THE MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

This article analyzes the main functions of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine under martial law. The social nature of the Military Law Enforcement Service, its functioning in the Armed Forces of Ukraine and the achievement of socially useful goals allow us to put forward several theses which influence the definition and characterization of its functions.

It is emphasized that new tasks and changes taking place in Ukrainian society lead to a revision and clarification of the conceptual apparatus of the law enforcement institution, which is traditionally used in theoretical studies of law enforcement issues. In general, commanders of military units and formations, even with the assistance and support of the military prosecutor's office, have difficulties in ensuring law and order in military units, which is due to the manifestations of the interconnection of the processes taking place in military units with the surrounding reality and the social system as a whole, which is not only their source but also experiences the consequences of transformational impact.

The author establishes the social nature of the functioning of the Military Law Enforcement Service in society and the achievement of socially useful goals by it, and also the features of the functional purpose of the Military Law Enforcement Service. Using the developments of legal science regarding the functioning of various legal phenomena, the author suggests the features characteristic of the functions of the Military Law Enforcement Service.

It is concluded that the functions of the Military Law Enforcement Service are stable, but relatively isolated, conditioned by the goals and objectives of society and the scope of law enforcement activities, and are independent areas of influence of the law enforcement system on social relations, the implementation of which is ensured by the coercive power of the State, which reveals their nature and purpose.

Key words: military law enforcement service, military police, functions of military law enforcement service, war crimes.

© О.П.Котляренко, В.В.Сивак, 2024

Постановка проблеми. Політичні та соціально-економічні перетворення, що мають місце в Україні, війна в країні, вимагає зміни правового регулювання правоохоронної діяльності, що здійснюється державними органами, підвищення її ролі у всіх сферах суспільного життя. Особливо актуальною є необхідність перегляду, кардинального оновлення та вдосконалення правоохоронної діяльності в Збройних Силах України (ЗСУ).

Актуальність даного дослідження визначається поточною ситуацією в ЗСУ щодо забезпечення прав і свобод, а також станом справ у сфері боротьби зі злочинністю, що свідчить про об'єктивну необхідність реформування правоохоронних органів, формування єдиної системи забезпечення законності та правопорядку в ЗСУ, створення в них структури для ефективної боротьби зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нові завдання і зміни, що відбуваються в українському суспільстві, призводять до перегляду і уточнення понятійного апарату інституту правоохоронної діяльності, який традиційно використовується в теоретичних дослідженнях правоохоронної тематики. Аналіз цього понятійного апарату свідчить про необхідність розробки і прийняття закону, в якому доцільно дати чіткі визначення таким категоріям і поняттям, як правоохоронна система держави, правоохоронна функція держави, правоохоронні органи, законність і правопорядок, а також навести повний перелік правоохоронних органів, які мають утворювати систему правоохоронних органів держави.

При підготовці статті широко використовувалась вітчизняна література з проблем правоохоронної діяльності, забезпечення законності та підтримання правопорядку, з теорії та практики діяльності правоохоронних органів держави. Це роботи таких відомих учених Котляренко О., Коломієць В., Ковалів М., Дроздова І., Мельник С. Остапенко І. та ін. У сучасній державно-правовій літературі тема дослідження розкрита лише частково, а тому потребує подальшої розробки.

Метою статті є дослідження основних функцій Військової служби правопорядку у ЗСУ в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раніше вважалося, що командири військових частин і з'єднань за допомогою і при підтримці військової прокуратури цілком здатні забезпечити законність і підтримання правопорядку у військових підрозділах. Проте зміни, що відбулися в суспільстві, виявили суперечливість поглядів на охорону права в умовах воєнної дійсності та нагально вимагають її вдосконалення, подальшого теоретичного осмислення та практичної реалізації найбільш реалістичних напрацювань. Серед останніх – ідея створення органів військової поліції в ЗСУ.

Досвід розвинутих зарубіжних країн (США, Великобританії, Німеччини та ін.) показує, що військова поліція, виконуючи цілий комплекс різноманітних функцій, є «важливою складовою існуючої системи забезпечення правопорядку у Збройних Силах і, поряд із тим, з іншими правоохоронними органами, бере активну участь у боротьбі зі злочинністю та правопорушеннями» [3]. У ЗСУ в даний час можуть бути створені органи військової поліції, шляхом прийняття відповідного закону.

Характеризуючи взаємодію правових явищ із зовнішнім середовищем, дослідники часто вдаються до категорії «функція», яка має загальнонаукове значення, тому була запозичена юридичною наукою з природничих наук з метою отримання нових знань про функціонування окремих державно-правових явищ. Використання функціонального підходу дозволяє виявити динамічність і системність явища, його конструктивність, місце і роль у системі правових явищ, залежність між окремими складовими системи, між системою та навколишнім середовищем. Вивчення функцій Військової служби правопорядку дозволяє краще зрозуміти її призначення, побачити її в дії, зрозуміти її функціональну природу, встановити зв'язки з оточуючими її системами та суспільством як системою, визначити способи впливу системи на суспільні відносини та вдосконалити цей вплив. Всі ці питання мають не тільки теоретичне, а й практичне значення.

У перекладі з латини «функція» означає вияв будь-яких властивостей об'єкта у відносинах з іншими. У юридичній літературі стосовно різних явищ зустрічається декілька варіантів трактування поняття «функція». Найчастіше під нею розуміють соціальне призначення певного явища; через цілі і завдання, види діяльності тощо. Проте найбільш поширеним є розуміння функцій як напряму впливу, що відображає сутність, соціальне призначення того чи іншого явища та закономірності його існування та розвитку [2, с. 168].

Для визначення функцій Військової служби правопорядку ми також будемо дотримуватися останнього визначення. Військова служба правопорядку, будучи частиною соціальної системи, зазнає впливу багатьох зовнішніх по відношенню до неї факторів, що впливають на її розвиток, функціонування, зміст, концептуальні основи та внутрішньосистемні зв'язки. Проте такий вплив зазвичай не розвивається в одному напрямку, він є різноспрямованим, що дозволяє говорити про зворотний вплив на суспільство. Інакше Військова служба правопорядку як суспільне утворення не мала б сенсу, оскільки на неї не було б покладено вирішення важливих для існування суспільства та його нормального поступального руху завдань. Тому функції Військової служби правопорядку є не що інше, як варіанти прояву її взаємозв'язку з навколишньою дійсністю, із соціальною системою в цілому, яка є не тільки її джерелом, а й переживає її трансформаційний вплив. Точки дотику між двома системами різного рівня досить численні і зумовлюють багатоваріантний вплив однієї на іншу і навпаки, появу ряду функцій. Однак при їх розгляді необхідно враховувати, що функції Військової служби правопорядку поєднують і фокусують численні форми і методи впливу на суспільство, вбираючи в себе лише найсуттєвіші ознаки певної спрямованості цього впливу. Наше

завдання полягає саме у тому, щоб визначити та розглянути ці найбільш поширені та значущі сфери впливу Військової служби правопорядку [4].

Соціальна природа Військової служби правопорядку, її функціонування в суспільстві та досягнення суспільно корисних цілей дає змогу висунути декілька тез, які впливають на визначення та характеристику її функцій:

а) зміст самої Військової служби правопорядку та її функціонально- цільовий блок визначаються рівнем суспільного розвитку та методами державного управління;

б) функції Військової служби правопорядку формуються на основі зворотнього впливу суспільного середовища та правоохоронної системи;

в) при розгляді форм і процесу формування функцій необхідно враховувати неоднорідність її складових елементів.

Враховуючи вищевикладене та використовуючи напрацювання юридичної науки щодо функціонування різноманітних правових явищ, пропонуємо розглянути такі ознаки, характерні для функцій Військової служби правопорядку:

1) функції Військової служби правопорядку - стійкі, основні напрями її впливу на суспільні відносини, які розкривають сутність і призначення цієї системи. Функціональна характеристика покликана визначити лише ті варіанти впливу системи на суспільство, які увібрали всі основні прояви елементів системи та являють собою згустки ниток їх функціональної енергії;

2) функції Військової служби правопорядку мають об’єктивно-суб’єктивний характер. Ця властивість зумовлена впливом на неї зовнішніх по відношенню до системи факторів. Основні напрямки впливу Військової служби правопорядку об’єктивно зумовлені рівнем суспільного розвитку, загальним рівнем правової культури та правової свідомості, станом правоохоронної діяльності в суспільстві, які, зрештою, формують функції Військової служби правопорядку. Проте вони містять і суб’єктивний зміст.

По-перше, об’єктивна дійсність підлягає оцінці та аналізу окремим суб’єктом, який на основі своїх уявлень і системи цінностей визначає її стан, можливі засоби реагування тощо. По-друге, функції Військової служби правопорядку виконуються активним суб'єктом і виражаються в його діяльності;

3) функції Військової служби правопорядку - це історично мінливі напрямки впливу, похідні від цілей і завдань, що стоять перед нею на певному етапі розвитку. Цілі та завдання визначають спрямованість функцій. При реалізації функцій важливі як її загальні цілі, так і ті, що сформувалися під впливом конкретної ситуації. Зауважимо, що цілі Військової служби правопорядку формуються під впливом стану правової сфери суспільства, а також використання державою інструментів управління, пріоритетів, встановлених у сфері правоохоронної діяльності та інших факторів.

Реалізація на практиці ідеї правової держави змусила нас переглянути основні орієнтири державно-правового розвитку, засоби управління, ставлення до особи та її прав, забезпечення суспільних інтересів. Стала очевидною політика, спрямована на залякування громадян. Тому трансформувалися й цілі Військової служби правопорядку; відбулася зміна карального змісту на тимчасові та відновні цілі. Кінцева, основна стратегічна мета визначає напрямки впливу Військової служби правопорядку;

4) функції Військової служби правопорядку характеризуються відносною стабільністю, що виражається в часовій тривалості та організаційній автономності. Існуючі напрями впливу Військової служби правопорядку на Збройні Сили України не можуть бути стабільними з двох основних причин. Перша полягає в тому, що цілі соціального розвитку, особливо стратегічні, не можуть бути досягнуті миттєво; вони існують протягом тривалого часу. Отже, правоохоронна складова суспільної системи з її функціями є відносно стабільною та довготривалою. Друга причина тимчасового обсягу функцій Військової служби правопорядку полягає в тому, що вони безпосередньо пов’язані з її істотними властивостями, які є стабільними, незмінними характеристиками. Тому навряд чи можна назвати функцію одноразово виконаним ефектом, який не повторюється в майбутньому [5, с. 60].

Організаційна самостійність функцій Військової служби правопорядку свідчить про те, що вони являють собою самостійні сфери впливу, які не дублюють одна одну, хоча й взаємопов’язані, становлячи своєрідну систему функцій. Кожна функція має власний вміст, який не дублює вміст іншої функції;

5) реалізація функцій Військової служби правопорядку забезпечується владно-управлінськими засобами, а також можливістю застосування заходів примусу. Основним призначенням Військової служби правопорядку є забезпечення правопорядку, охорона права, створення умов для нормального функціонування всієї правової сфери Збройних сил України. Оскільки центральною ланкою, стрижнем цієї сфери є право, яке забезпечується державою в його реалізації, функції Військової служби правопорядку в їх реалізації також пов’язані з можливістю застосування заходів примусу у випадках прямого порушення чи загрози порушення правопорядку. Крім того, основними суб’єктами є державні правоохоронні органи, що також визначає особливості форм і методів реалізації функцій.

Висновки. Виходячи з такої загальної характеристики функцій Військової служби правопорядку, пропонуємо визначати їх як стабільні, відносно ізольовані, такі, що визначаються цілями і завданнями суспільства та сфери діяльності правоохоронних органів, напрямами впливу правоохоронної системи на суспільні відносини, забезпечені в реалізації примусовою силою держави, в яких розкривається їх природа і призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Котляренко О.О. Перспективи формування Військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 56-64.

2. Коломієць В. Функціонування військової поліції у забезпеченні правопорядку: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. № 1. С. 71–74.

3. Ковалів М.В., Дроздова І.В. Діяльність Військової служби правопорядку в Збройних Силах України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2016. Вип 2. С. 208-216.

4. Ліскович М. Військова поліція: що це таке та навіщо Україні її створювати. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2814484-vijskova-policia-so-ce-take-ta-naviso-ukraini-ii-stvoruvati.html (дата звернення: 15.02.2024).

5. Мельник С. Система військової юстиції в країнах членах НАТО: теоретичні та практичні аспекти. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Видав. дім «АртЕк», 2019. С. 57–64.

6. Остапенко І.О. Заснування військової поліції як органу підтримки правопорядку у військовому гарнізоні. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.).* Харків, 2017. С. 153-155.

7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року №3099. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*). 2002. №32. Ст. 225 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14

REFERENCES:

1. Kotliarenko, O.O. (2016). Perspektyvy formuvannia Viiskovoi politsii yak skladovoi systemy viiskovoi yustytsii v Ukraini. [Prospects for the formation of the Military Police as a component of the military justice system in Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy.* № 1. 56-64. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

2. Kolomiiets, V. (2020). Funktsionuvannia viiskovoi politsii u zabezpechenni pravoporiadku: mizhnarodnyi dosvid. [The functioning of military police in maintaining law and order: international experience]. *Aktualni problemy pravoznavstva.* № 1. 71–74. [in Ukrainian].

3. Kovaliv, M.V., Drozdova, I.V. (2016). Diialnist Viiskovoi sluzhby pravoporiadku v Zbroinykh Sylakh Ukrainy. [Activities of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna.* Vyp 2. 208-216. [in Ukrainian].

4. Liskovych, M. (2019). Viiskova politsiia: shcho tse take ta navishcho Ukraini yii stvoriuvaty. [Military police: what is it and why does Ukraine need to create it?]. Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2814484-vijskova-policia-so-ce-take-ta-naviso-ukraini-ii-stvoruvati.html [in Ukrainian].

5. Melnyk, S. (2019). Systema viiskovoi yustytsii v krainakh chlenakh NATO: teoretychni ta praktychni aspekty. [The military justice system in NATO member countries: theoretical and practical aspects]. *Systema viiskovoi yustytsii u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.* 57–64. [in Ukrainian].

6. Ostapenko, I.O. (2017, October 27). Zasnuvannia viiskovoi politsii yak orhanu pidtrymky pravoporiadku u viiskovomu harnizoni. [Establishment of the military police as a law enforcement agency in the military garrison]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy: tezy dop. kruhloho stolu.* Kharkiv. 153-155. [in Ukrainian].

7. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. (2002, March 7). [On the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №3099.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.11.2024

УДК 342.9:34.342.26
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-19-23

Супрун Володимир Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри загально-правових дисциплін
факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ
suprunvm17@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5290-3493

Хитровський Дмитро Володимирович,
викладач кафедри загально-правових дисциплін факультету №3
Донецького державного університету внутрішніх справ
dmitriihitrovskii@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-5619-6834

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ СЛУЖБОВИХ ОСІБ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Трансформація статусу службових осіб в Україні на сучасному етапі – це один із аспектів складного комплексу процесів, які відбуваються у суспільстві світу та України, під впливом суспільно-політичних, правових, технологічних змін.

В умовах воєнного стану та післявоєнній розбудові України, одним із напрямів розвитку та удосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування стане формування дієвих та компетентних органів влади, підготовка висококваліфікованих працівників для них. Удосконалення системи підвищення кваліфікації, підготовки та перепідготовки кадрів є, на нашу думку, одним із пріоритетних для національних закладів вищої освіти. Важливим підґрунтям повоєнного відновлення в нашій державі має стати належне врегулювання правового статусу органів влади та управління, а також їх службових осіб.

Метою при написанні статті є формування розуміння сучасних напрямків розвитку інституту «службової особи» у національній системі права та державного управління. Нажаль, обсяг дослідження не дає змоги охопити всі категорії службових осіб, тому вбачаємо за доцільне більш предметно проаналізувати трансформація статусу службових осіб саме в рамках правоохоронної системи, з акцентом на Національну поліцію. Аналізуючи трансформаційні зміни у правовому статусі службових осіб органів місцевого самоврядування, акцентовано увагу на новій редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 02.05.2023 (набуде чинності у повному обсязі після закінчення режиму воєнного стану в Україні), оскільки його нормами буде визначатися статус службових та посадових осіб органів місцевого самоврядування у повоєнний період.

Окремо актуалізовано трансформація змісту поняття «зміну істотних умов державної служби» в умовах повномасштабної війни розв’язаної росією проти нашої держави, та необхідністю врегулювання правового статусу значного кола службових осіб, які були змушені зазнати цих змін.

Ключові слова: службова особа, посадова особа, службовець, правовий статус особи.

Suprun V., Khytrovsky D. TRANSFORMATION OF THE STATUS OF OFFICIALS IN UKRAINE AT THE MODERN STAGE: GENERAL THEORETICAL ASPECT

The transformation of the status of officials in Ukraine at the present stage is one of the aspects of a complex set of processes that occur in the society of the world and Ukraine, under the influence of socio-political, legal, technological changes.

In the conditions of martial law and the post-war development of Ukraine, one of the directions of development and improvement of the system of state administration and local self-government will be the formation of effective and competent authorities, the training of highly qualified employees for them. Improving the system of advanced training, training and retraining of personnel is, in our opinion, one of the priorities for national institutions of higher education. An important basis for the post-war restoration in our country should be the proper regulation of the legal status of authorities and administration, as well as their officials.

The purpose of writing the article is to form an understanding of the modern directions of development of the institute of "official" in the national system of law and public administration. Unfortunately, the scope of the study does not allow us to cover all categories of officials, so we consider it appropriate to analyze the transformation of the status of officials within the law enforcement system in a more substantive way, with an emphasis on the National Police. Analyzing the transformational changes in the legal status of officials of local self-government bodies, we focused on the new version of the Law of Ukraine “On Service in Local Self-Government Bodies” dated 02.05.2023 (will enter into force in full after the end of martial law in Ukraine), since its norms will determine the status of officials and officials of local self-government bodies in the post-war period.

Separately, the transformation of the content of the concept of “change in essential conditions of civil service” in the conditions of a full-scale war unleashed by Russia against our state, and the need to regulate the legal status of a significant number of officials who were forced to undergo these changes, is updated.

Key words: official, official, employee, legal status of a person.

Постановка проблеми. Історія сучасної, незалежної України – це процес трансформації усього

© В.М.Супрун, Д.В.Хитровський, 2024

спектру суспільних відносин, із яких реформування механізму держави виявилося одним із першочергових та найбільш складних завдань, що постали перед нами на зламі тисячоліть. Втім, саме складність цього процесу, виклики, які постають перед українським суспільством вимагають подальших змін у механізмі української держави. Окремим аспектом слід визнати системну деструктивну діяльність росії у питаннях побудови в Україні дійсно правової, демократичної держави. Гібридна війна проти України велася протягом майже усього періоду незалежності, а збройна агресія 2014 й повномасштабна війна 2022 року стали кінцевою фазою політики росії спрямованої на ліквідацію України. Але саме повномасштабна війна та як її наслідок – введення воєнного стану, зумовили нагальну потребу щодо внесення змін до національного законодавства.

Визначення статусу службових осіб, які займають особливо відповідальне становище у суспільстві, є частиною глобального процесу адміністративно-правової реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний вклад у розвиток юридичної науки у сфері інституту державної служби та служби в органах місцевого самоврядування здійснили у своїх працях вітчизняні дослідники: В. Галунько, С. Овчарук, Є. Іванов, Л. Миськів, О. Маслов тощо.

Мета статті – аналіз теоретико-правових засад трансформації змісту окремих правових категорій осіб, що пов'язані зі здійсненням публічної влади та управління, а також зміни у правовому статусі посадових і службових осіб в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній час існує чимало поглядів на проблему визначення таких понять як «посадова особа», «службова особа», «службовець». Наявні різні точки зору щодо зазначеного категоріального ряду. Одна – про необхідність розширити коло осіб, які підпадають під статус посадових із застосуванням напрацювань судової практики. Інша точка зору, полягає у виокремленні певних ознак, особливостей щодо розмежування понять «посадова особа», «службовець» та «службова особа».

Аналіз міжнародного досвіду тлумачення поняття «службової особи» передбачає наявність обов'язково у неї хоча б однієї з таких функцій: адміністративно-розпорядчої чи адміністративно-господарської функції, функції представників влади чи місцевого самоврядування. Ще однією ознакою є публічність, де публічна посадова особа або особа, надає будь-яку публічну послугу, відповідно до внутрішнього законодавства.

До структури адміністративно-правового статусу службових осіб слід відносити такі елементи: 1) права; 2) обов'язки; 3) гарантії реалізації обов'язків та прав; 4) юридичну відповідальність.

Аналізуючи законодавчі дефініції, можна зробити висновок, що зміст поняття «службова особа» є широким, включає в себе багато специфічних рис.

Що ж до визначення поняття «службова особа», що міститься в примітках до статті 364 чинного Кримінального кодексу України, то воно є доволі прийнятним, містить ряд специфічних ознак, вказує на відповідні види обов'язків та зв'язок діяльності службової особи із відповідною юридичною особою. Також варто зазначити, що визначення «службова особа» поширюється на всі норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою [1]. Також примітками до статті 423 Кримінального кодексу виокремлено військових службових осіб «військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування» [1].

Визначення статусу службових осіб, які займають особливо відповідальне становище у суспільстві, є частиною глобального процесу адміністративно-правової реформи в Україні.

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило потребу внесення змін до численних джерел національного права та тягне за собою низку юридичних наслідків, серед яких виділяємо трансформацію адміністративно-правового статусу посадових та службових осіб.

Правове регулювання правого статусу службових осіб в Україні можемо розподілити на два блоки:

1) Посадові (службові) особи органів державної влади;

2) Посадові (службові) особи органів місцевого самоврядування.

Проаналізуємо зміни у правовому статусі посадових (службових) осіб органів державної влади. Нажаль, обсяг дослідження не дає змоги охопити всі категорії службових осіб, тому вбачаємо за доцільне більш предметно проаналізувати трансформацію статусу службових осіб саме в рамках правоохоронної системи, з акцентом на Національну поліцію.

Акцентуємо увагу на тому, що правоохоронці не можуть перетинати дозволеного в засобах своєї діяльності задля забезпечення безпеки населення. Навіть в умовах воєнного стану, дотримання законності є неминучою умовою їх діяльності. До функцій які виконують правоохоронні органи під час воєнного стану належить: забезпечення безпеки особового складу, зброї, техніки, а також військових частин; посилена охорона громадського порядку, затримання, перевірка та опитування підозрілих осіб, контроль руху військового транспорту, допомога бойовим підрозділам у ліквідації повітряних десантів ворога.

Так, у лютому 2024 року у наказі Міністерства юстиції України та МВС України від 20.02.2024 № 471/5/106 у новій редакції сформульовано поняття «уповноважена службова особа», до яких відносять поліцейських, військовослужбовців Держприкордонслужби й осіб рядового та начальницького складу

Державної кримінально-виконавчої служби України, які безпосередньо виконують службові обов'язки відповідно до завдань за призначенням, визначених законодавством України [2].

Змін в умовах воєнного стану зазнав і Закон України «Про Національну поліцію». Зокрема було додано частину другу статті 97, нормами якої було надано право поліцейському скласти в письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за її вибором, а право засвідчення справжності підпису на особистому розпорядженні надано керівнику органу (закладу, установи) поліції або нотаріусу. Поліцейський має право у будь-який час скасувати особисте розпорядження або скласти нове. Оригінал особистого розпорядження зберігається в особовій справі поліцейського, який його склав. А пункти 3 і 5 частини першої статті 97 Закону було викладено у новій редакції та передбачають [3]: - визначення поліцейському інвалідності, що настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних із виконанням повноважень та основних завдань міліції або поліції, чи участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, чи в період дії воєнного стану під час безпосередньої участі в заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією проти України, протягом шести місяців після його звільнення з поліції внаслідок причин, зазначених вище.

Поліція також отримала можливість здійснювати перевірку документів та фіксувати дані, що містяться в документах, якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених (п. 1 ч. 1 ст. 32 ЗУ «Про Національну поліцію»). Поліція має право зупиняти транспортні засоби, якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

За новою редакцією Закону «Про Національну поліцію» ст. 40 поліція зможе використовувати у своїй діяльності такі технічні засоби, як безпілотні літальні апарати, та спеціальні технічні засоби протидії їх застосуванню; спеціалізоване програмне забезпечення для здійснення аналітичної обробки фото- й відеоінформації, у тому числі для встановлення осіб і номерних знаків транспортних засобів.

Також з початком повномасштабної війни внесено зміни до норм, які врегульовують громадський контроль за діяльністю Нацполіції. У 2022 році Закон України «Про Національну поліцію» доповнено статтею 90-1, якою обмежено майже всі форми громадського контролю: «Під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції, визначений статтями 86-88 та 90 цього Закону, не здійснюється». Одночасно змін зазнав Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [4].

Окрім звернення громадян існують і інші форми опосередкованого громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, зокрема: 1) участь громадськості в обговорені та підготовці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність правоохоронних органів; 2) участь представників громадськості у відборі кадрів до правоохоронних органів та проходження атестації кадрів; 3) участь представників громадськості при приведені службової перевірки щодо скарг на дії чи бездіяльність правоохоронців; 4) організації опитування громадської думки про діяльність правоохоронних органів; 5) участь правозахисних громадських організацій у розробці програм діяльності правоохоронних органів; 6) виступи в ЗМІ, дописи та коментарі в соціальних мережах в яких інформується громадськість про результати роботи правоохоронних, обговорюються проблеми в їх діяльності, надаються пропозиції про покращення діяльності в тому числі формі направлення пропозицій.

Суб'єкти, що наділені безпосередніми повноваженнями щодо здійснення громадського контролю за правоохоронними органами та їх повноваження можна віднести Громадські ради при правоохоронних органах, профспілкові громадські організації правоохоронних органів, тому доречно розгляну форми та способи громадського контролю у цій сфері. Створення та робота Громадської ради при правоохоронних органах є важливим проявом демократизації правоохоронних структур України, готовності їх до сприйняття принципів захисту прав людини та розуміння того, що саме правоохоронні органи є гарантом та захисником прав людини [5, с.390].

В умовах воєнного стану актуальним постає питання щодо належного закріплення та дотримання норм про зміну істотних умов державної служби. Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону України «Про державну службу» зміною істотних умов державної служби вважається зміна [6]:

1) належності посади державної служби до певної категорії посад;

2) основних посадових обов'язків;

3)умов (системи та розмірів) оплати праці або соціально-побутового забезпечення;

4) режиму служби, встановлення або скасування неповного робочого часу;

5) місця розташування державного органу (в разі його переміщення до іншого населеного пункту).

Про зміну істотних умов служби керівник державної служби письмово повідомляє державного службовця не пізніш як за 30 календарних днів до зміни істотних умов державної служби, крім випадків

підвищення заробітної плати. Якщо протягом 30 календарних днів з дня ознайомлення державного службовця з повідомленням про зміну істотних умов служби від нього не надійшли заяви, зазначені в абзаці другому цієї частини, державний службовець вважається таким, що погодився на продовження проходження державної служби. У разі незгоди державного службовця – він подає керівнику державної служби заяву про звільнення на підставі пункту 6 частини першої статті 83 Закону «Про державну службу» або заяву про переведення на іншу запропоновану йому посаду не пізніш як за 30 календарних днів з дня ознайомлення з повідомленням про зміну істотних умов державної служби.

Таким чином, зміна істотних умов державної служби в порядку статті 43 Закону України «Про державну службу», може мати місце у випадку, якщо такі зміни стосуються посади, яку обіймає державний службовець, і після настання цих змін та надання ним відповідної згоди він буде обіймати фактично ту ж посаду, проте із відповідними змінами

Другою групою службових осіб можемо виокремити в системі органів місцевого самоврядування. Відповідно до пункту 11 частини 1 статті 2 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» службовець місцевого самоврядування – громадянин України, який займає посаду в органі місцевого самоврядування, одержує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету та виконує встановлені для цієї посади обов'язки, пов'язані з виконанням завдань і функцій місцевого самоврядування щодо: а) підготовки проектів актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, організації виконання таких актів та контролю за їх виконанням; б) надання адміністративних послуг; в) управління комунальним майном, майном спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст; г) управління персоналом в органах місцевого самоврядування; ґ) здійснення інших завдань і функцій місцевого самоврядування, визначених законом [7].

Щоправда цей Закон, відповідно до норми закладеної у розділі XII «Прикінцеві та перехідні положення», набирає чинності не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [7].

Згідно зі статтею 6 зазначеного закону, посади в органах місцевого самоврядування є: 1) посади службовців місцевого самоврядування, на які особи призначаються за результатами конкурсу або за іншою процедурою, передбаченою цим Законом, з визначеними повноваженнями щодо виконання завдань і функцій місцевого самоврядування; 2) виборні посади, на які особи обираються на місцевих виборах або обираються відповідною радою з числа її депутатів, або затверджуються відповідною радою, з визначеними повноваженнями щодо виконання завдань і функцій місцевого самоврядування; 3) посади працівників патронатної служби, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради на строк його повноважень відповідно до законодавства про працю з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом, для організаційного, інформаційного та експертно-аналітичного забезпечення здійснення повноважень відповідним головою; 4) посади працівників органів місцевого самоврядування, які виконують функції з обслуговування, визначені відповідною радою на підставі критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України. Особи призначаються на такі посади і звільняються з таких посад відповідно до законодавства про працю. Умови оплати праці таких працівників визначаються Кабінетом Міністрів України. В той же час, відповідно до статті посади службовців місцевого самоврядування поділяються на категорії та підкатегорії залежно від порядку призначення, змісту та обсягу повноважень, ступеня відповідальності, необхідного рівня професійної компетентності службовців місцевого самоврядування [7].

Висновки. Таким чином, констатуємо, що інститут службових (посадових) осіб в Україні продовжує розвиватися під впливом глобалізації суспільних відносин, національних суспільних процесів, трансформації системи права та законодавства на основі гармонізації з правом Європейського Союзу, в умовах воєнного стану.

Єдине законодавче визначення поняття «службова особа» містить наразі тільки Кримінальний кодекс у примітках 1,2 до ст. 364. На основі норм кримінального права виокремлено загальні та спеціальні ознаки службової особи: 1) характеризує повноваження особи – коло дій, пов'язане з її функціональними обов'язками через вчинення яких особа визнається службовою (функціональні); 2) відображає приналежність особи внаслідок займаної посади чи наділення відповідними функціями тимчасово чи за спеціальним повноваженням до певного органу, підприємства, установи, організації (посадові).

Ці ознаки також визначаються в окремих нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про державну службу» та Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», які виступають допоміжним аспектом для визначення спеціального суб'єкта.

Існує нагальна потреба більш глибокого дослідження таких спеціальних суб'єктів злочину, як «службова особа» та «особа, що здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг». Таке дослідження допоможе створити правильне їх розуміння та застосування, вплинути на межі кримінально-правової заборони, вирішити питання щодо розмежування категорій службових осіб та виокремлення суттєвих ознак, визначити повноваження службових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Про затвердження Порядку дій уповноважених службових осіб органів Національної поліції України, Державної прикордонної служби України та Державної кримінально-виконавчої служби України під час виявлення засуджених осіб, які не відбули в установленому законом порядку призначене вироком суду України покарання внаслідок збройної агресії проти України. Наказ Міністерства юстиції України; МВС України від 20.02.2024 № 471/5/106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-24/ed20240220#n22.

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист: Закон України від 21.03.2024 № 3621-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#n107.

4. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану. Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n162.

5. Шевчук В.С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. №9. 2022. С 388-391.

6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

7. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#n9.

REFERENCES:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Poriadku dii upovnovazhenykh sluzhbovykh osib orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy, Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy ta Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy pid chas vyiavlennia zasudzhenykh osib, yaki ne vidbuly v ustanovlenomu zakonom poriadku pryznachene vyrokom sudu Ukrainy pokarannia vnaslidok zbroinoi ahresii proty Ukrainy. (2024, February 20). [On approval of the Procedure for authorized officials of the National Police of Ukraine, the State Border Service of Ukraine and the State Penitentiary Service of Ukraine when identifying convicted persons who have not served the sentence imposed by a court of Ukraine in accordance with the procedure established by law as a result of armed aggression against Ukraine]. *Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy; MVS Ukrainy № 471/5/106.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-24/ed20240220#n22 [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prav viiskovosluzhbovtsiv ta politseiskykh na sotsialnyi zakhyst. (2024, March 21). [On amendments to certain laws of Ukraine regarding ensuring the rights of military personnel and police officers to social protection]. *Zakon Ukrainy № 3621-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#n107 [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» ta «Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti politsii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu. (2022, March 15). [On amendments to the laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" in order to optimize police activities, including during martial law]. *Zakon Ukrainy №2123-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n162 [in Ukrainian].

5. Shevchuk, V.S. (2022). Administratyvno-pravovyi status subiektiv hromadskoho kontroliu za diialnistiu pravookhoronnykh orhaniv. [Administrative and legal status of subjects of public control over the activities of law enforcement agencies]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №9. 388-391. [in Ukrainian].

6. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy №889-VIII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text [in Ukrainian].

7. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia. (2023, May 2). [On service in local government bodies]. *Zakon Ukrainy №3077-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#n9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024

УДК 342.7
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-24-28

Долгоєр Валерія Григорівна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
dolhoiervaleriia@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-8455-0728

ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті розглянуто еволюцію використання фемінітивів в українському законодавстві як важливого інструменту гендерної рівності та мовної інклюзії. Особливу увагу приділено змінам, що відбулися після ухвалення нової редакції Українського правопису (2019) та оновлення Класифікатора професій, які створили умови для поширення жіночих форм професійних назв. Відзначено, що такі ініціативи відображають прагнення українського суспільства та держави до гармонізації мовних норм із сучасними соціальними реаліями та європейськими гендерними стандартами.

Аналізується роль фемінітивів у модернізації юридичного дискурсу та адаптації мови законодавчих текстів до потреб гендерної чутливості. Визначено основні переваги використання фемінітивів у правовій сфері, зокрема їх вплив на соціальну рівність, видимість жінок у професійній діяльності та подолання стереотипів у правовому середовищі. Поряд із цим, авторка акцентує увагу на викликах, зокрема критиці щодо ускладнення тексту та збереженні традиційного формалізму офіційної мови.

Значну увагу приділено міжнародному досвіду країн Європейського Союзу, де гендерно чутлива мова визнана важливим аспектом соціальної політики. Український досвід порівнюється із практиками інших країн, що дозволяє визначити перспективи подальшої інтеграції фемінітивів у національну правову систему. Це включає розробку методологічних рекомендацій для адаптації нормативно-правових актів і просвітницькі ініціативи.

Стаття підкреслює необхідність комплексного підходу до інтеграції фемінітивів у правовий дискурс. Упровадження гендерно чутливої мови в законодавстві не лише забезпечує соціальну рівність, а й сприяє модернізації української правової системи відповідно до міжнародних стандартів. Такий підхід сприятиме ефективному вирішенню проблем гендерної асиметрії та зміцненню демократичних цінностей в українському суспільстві.

Ключові слова: фемінітиви, гендерна рівність, правовий дискурс, професійна класифікація, гендерна політика, гендерно орієнтовані підходи, адвокатура.

Dolgoyer V. FEMININE FORMS IN UKRAINIAN LEGISLATION: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article examines the evolution of feminine forms in Ukrainian legislation as a critical tool for promoting gender equality and linguistic inclusivity. Particular attention is paid to the changes introduced following the adoption of the new edition of the Ukrainian Orthography (2019) and the update of the Professional Classifier, which created conditions for the widespread use of feminine professional titles. These initiatives reflect Ukraine's and its society's aspirations to harmonize linguistic norms with contemporary social realities and European gender standards.

The role of feminine forms in modernizing legal discourse and adapting legislative language to the needs of gender sensitivity is analyzed. The main advantages of using feminine forms in the legal sphere are highlighted, including their impact on social equality, the visibility of women in professional activities, and overcoming stereotypes in the legal environment. At the same time, the author emphasizes the challenges, including criticism of the complexity of texts and the persistence of traditional formalism in legal language.

Significant attention is given to the international practices of European Union countries, where gender-sensitive language is recognized as an essential component of social policy. The Ukrainian experience is compared with the practices of other countries, enabling the identification of prospects for further integration of feminine forms into the national legal system. This includes developing methodological recommendations for adapting normative acts and implementing educational initiatives.

The article underscores the need for a comprehensive approach to integrating feminine forms into Ukrainian legal discourse. The implementation of gender-sensitive language in legislation not only ensures social equality but also contributes to modernizing Ukraine’s legal system in line with international standards. Such an approach will facilitate the resolution of gender asymmetry issues and strengthen democratic values in Ukrainian society.

Key words: feminine forms, gender equality, legal discourse, professional classification, gender policy, gender-oriented approaches, Bar (Legal Profession).

Постановка проблеми. Інтеграція фемінітивів у правовий дискурс є важливим завданням для забезпечення гендерної рівності та мовної інклюзії. Українське законодавство тривалий час використовувало переважно чоловічі форми, що, на нашу думку, не відповідало сучасним соціальним реаліям і гендерній політиці. Новий Український правопис (2019) заклав основу для поширення фемінітивів, однак їх інтеграція в правові документи залишається обмеженою, що, на наш погляд, свідчить про складнощі адаптації юридичної мови до гендерних стандартів [1, с. 35].

Позитивним прикладом є зміни до Класифікатора професій, затверджені Міністерством економіки України у 2021 році, які дозволяють використовувати жіночі форми професійних назв, таких як «адвокатка»

© В.Г.Долгоєр, 2024

чи «директорка». Цей крок, на нашу думку, відображає поступову адаптацію офіційної мови до соціальних і ринкових вимог [2, с. 5]. Водночас, опір традиціям формалізму в юридичній мові та критика фемінітивів як "ускладнення тексту", як вважають науковці, створюють бар'єри для їхнього ширшого впровадження [3, с. 18].

Міжнародна практика, зокрема в країнах ЄС, демонструє, що використання гендерно чутливої мови в законодавстві сприяє формуванню соціальної рівності. Враховуючи ці тенденції, вважаємо, що в Україні постає потреба у виробленні чіткої методології впровадження фемінітивів у правові тексти, що сприятиме модернізації юридичного дискурсу відповідно до європейських стандартів [4, с. 12].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання впровадження фемінітивів в офіційний мовний дискурс, зокрема в законодавство, викликає значний інтерес серед науковців, які досліджують гендерні аспекти права, мовознавства, та соціології. Як вважають дослідники, це явище стало предметом дослідження як мовознавців, так і юристів. Серед авторів, що аналізували це явище, можна виокремити М.П. Брус, Т.М. Марценюк, І.С. Попову, Л.М. Куліш, В.В. Маслюка, а також інших дослідників. Т.М. Марценюк у праці «Гендерна політика в системі державного управління» досліджувала, як фемінітиви впливають на формування гендерно інклюзивної державної політики, наголошуючи на необхідності впровадження цих мовних форм у нормативно-правові акти [5, с. 45–49].

Мета статті – розкрити важливість ролі фемінітивів, як інструменту ліквідації гендерної асиметрії**.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність укладення сучасної гендерно наповненої мови, на нашу думку, зумовлена не лише розвитком гендерної політики в світі, вивчення явищ, які впливають на гендерні дослідження чи гендерно орієнтовані підходи в українському законодавстві, а й необхідність суспільства оволодіння сучасним мовним матеріалом, з урахуванням гендерних аспектів та змісту гендерного конструкту всіх сфер життя.

Система термінів, що має гендерну складову, будується на основі світових гендерних знань, включаю власні дослідження української гендерології з орієнтацією на власні українські потреби параметрів дискурсу.

Як вважають сучасні дослідники, старі, патріархатно закріплені у свідомості нації, та патріархатно усталені звичаї, що прийнято ідентифікувати, як стереотипи, є суперечливо набутими поняттями щодо комунікації та відносин статей, соціальної ролі та самоідентифікації чоловіка чи жінки в національному та міжнародному просторі, як рівноправних членів суспільства, людей, що мають право реалізації їх фундаментальних прав державою.

Подолання обмеженості політики, на нашу думку, можливе через досконалі розробки та імплементації міжнародного досвіду та законодавства. Значний внесок зробила Рада Європи, прийнявши протягом останніх років низку важливих рекомендацій, починаючи з 1998 року та стратегій, які Україна, як країна-учасниця, вибірково ратифікувала в національне законодавство [10, с. 23-25].

Таким чином, пропонуємо зосередити увагу на подальшій інтеграції фемінітивів у правовий дискурс України, що включатиме адаптацію нормативно-правових та законодавчих актів, розробку рекомендацій і просвітницьку діяльність. Це, на нашу думку, сприятиме закріпленню гендерної рівності та розвитку української гендерології, в тому числі відповідність національного законодавства до міжнародних стандартів, на шляху євроінтеграції України.

Пропонуємо звернути увагу, на маштабний вплив Наказу Міністерства охорони здоров'я № 256 від 29.12.1993 року, що забороняв обіймати жінкам 450 професій, які увійшли до переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці [9, с. 1]., що втратив чинність на підставі Наказу Міністерства охорони здоров'я № 1254 від 13.10.2017, крім глави 3 розділу І Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок, яка втрачає чинність з дати, коли Україною буде завершено процедуру денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду.

22 травня 2019 року Кабінет Міністрів України ухвалив нову редакції українського правопису [12]. Параграф 32 зазначає, що за допомогою суфіксів від іменників чоловічого роду можуть утворюватися означення осіб жіночої статті [12, п.32].

У 2020 році було затверджено Зміну № 9 до Національного класифікатора ДК 003:2010 У 2020 році, згідно якого, зокрема, роботодавцям дозволено вживати фемінітиви в локальній документації [13].

Зміни до Класифікатора професій, якими дозволяється використовувати при формуванні професій та порад фемінітиви, вважається прикладом гендерної інтеграції в нормативно-правових документах [10, с. 26].

Думки науковців, до вказаних змін, були гендерно не адаптованими, наукові дослідження та пропозиції щодо використання фемінітивів у законодавсті чи діловій українській мові різнилися, на прикладі досліджень гендерології визначальною була нейтральність, як стала форма гендерної чутливості. Така норма є тільки підтвердженням патріархатно закріплених чинників, генези дискримінації усих рівнях соціального життя.

«Замість використання жіночої або чоловічої форми професії радять використовувати універсальні або нейтральну назву професії чи ролі, яку виконують обидві статі. Взагалі найпоширенішою є порада

називати чоловіків і жінок однаково й не використовувати пестливих або інших спеціальних форм стосовно однієї зі статей» [11].

В контексті нових правил правопису, змін до нормативно-правових та законодавчих актів, формування словотвірного значення жіночності відбувається від маскулінітивів за допомогою закінчень чи суфіксів. Однак, іноді процес утворення форм іменників жіночого роду стикається з проблемами омонімії та полісемії. Аналіз досліджень показують, що нерідко деякі форми жіночого роду викликають насмішку, глузування або соціально не вживаються.

Вважаємо, що важливим елементом закріплення, соціальної адаптації фемінітивів та для уникнення семантичних деривацій створюються спеціальні словники фемінітивів чи довідники безбар'єрності. Для контролю узусу фемінітивів виносяться ряд рішень недержавних установ та уповноважених підрозділів.

Національна асоціація адвокатів України створена у відповідності до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є всеукраїнською недержавною некомерційної. Неприбутковою професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування, створена на засадах професійної належності. Здійснення адвокатської діяльності здійснюються на принципах верховенства права, конфіденційності та уникнення конфліктів інтересів.

Така позиція транслюється в Рішенні Національної асоціації адвокатів України «Про застосування фемінітивів до назви професії адвокат». Взявши до уваги сучасні наукові дослідження семантики та альтернативних словників, словотворчу характеристику терміну «адвокат» та провівши аналіз можливих фемінітивних форм, хоча фемінітив «адвокатка» не зафіксований у Тлумачному словникові української мови у 20 томах, том 1, який містить термін «адвокат» був виданий ще у 2011 році – до посилення процесів повернення до активного вживання в українській мові фемінітивів і до підвищення інтересу та запиту в українському суспільстві на творення та використання в офіційній та діловій українській мові фемінітивів, зокрема за посадами, званнями, у тому числі в офіційному стилі мовлення, але використання терміну «адвокатка» зафіксовано широковживаним, як родова пара до «адвокат». Вказаним рішенням та за відповідним зверненням до Національної комісії зі стандартів державної мови для встановлення норми вживання іменника жіночого роду, неурядова організація здійснила важливий крок для встановлення правописної та закріпленої законодавством родової пари іменників для визначення професії адвокатів.

Вказаний приклад, вважаємо, є розумним та чітким закріпленням обраного організацією адаптованої родової пари, створення фемінітиву, а також проведення відповідного інформування щодо вказаного процесу, розробки власного дослідження з залученням провідних науковців.

Висновки. У процесі дослідження ролі фемінітивів в українському законодавстві було встановлено, що їхнє використання є невід'ємною складовою гендерної рівності та мовної інклюзії. Вважаємо, що впровадження фемінітивів сприяє модернізації юридичного дискурсу та відображає сучасні соціальні тенденції. Зокрема, такі ініціативи, як зміни до Класифікатора професій та нові редакції Українського правопису, створюють фундамент для поширення фемінітивів у правовій сфері.

Як вважають окремі дослідники, фемінітиви сприяють підвищенню рівня гендерної чутливості у правовій сфері, роблячи видимими важливість адаптації суперечливих омонімій та семантичних невідповідностей, соціальне право не узагальнювати назви, а наділяти ідентифікаціями родові пари іменників.

Попри поступовий, але досить значущий розвиток, вважаємо, що залишаються виклики та предмети для досліджень, зокрема стереотипи щодо традиційного стилю офіційної мови, недостатність юридичних рекомендацій та опір частини суспільства. Водночас міжнародний досвід країн ЄС свідчить про доцільність використання гендерно чутливої мови в законодавстві для забезпечення соціальної рівності.

Через імплементацію, зокрема, міжнародного законодавства та досвіду міжнародної гендерології, важливим є потреба у соціальній адаптації та розробці методологій і програм надання родових пар термінам, які того потребують, зокрема фемінітивам, відслідковування засвоєння змін суспільством. Абсолютно важливою, у цьому питанні, вважаємо, є комунікація науковців, органів влади, громадських організацій, недержавних організацій у розробці, дослідженні та закріпленні родових пар іменників, що можуть нести проблематику через омонімію чи правила словотворення.

Таким чином, подальша інтеграція фемінітивів у правовий дискурс України потребує комплексного підходу, що включатиме адаптацію нормативно-правових актів, розробку рекомендацій і просвітницьку діяльність. Це сприятиме не лише закріпленню гендерної рівності на рівні законодавства, а й гармонізації української правової системи з європейськими стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Український правопис: нова редакція 2019 року. К.: Наукова думка, 2019. 78 с.
2. Про зміни до Класифікатора професій: Наказ Міністерства економіки України № 265 від 18.11.2021. 12 с.
3. Попова І. Фемінітиви як прояв гендерної рівності в українській мові. *Мовознавство*. 2020. № 5. С. 12–20.
4. European Institute for Gender Equality. Gender-sensitive language in legal texts. Vilnius, 2019. 28 с.

5. Марценюк Т.М. Гендерна політика в системі державного управління. *Мовознавство.* 2020. № 3. С. 45–49.

6. Куліш Л.М. Лінгвістичні аспекти фемінізації професійних назв в українському законодавстві. *Юридичний вісник.* 2021. № 5. С. 87–91.

7. Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник**.** Київ: Логос, 2020. 239 с.

8. Фоменко О. С. Ґендер і мова. В кн.: Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. К.: «К. І. С.», 2004. С. 472.

9. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок: Наказ Міністерства охорони здоров'я № 256 від 29.12. 1993. 1с.

10. Ґендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Суслова. Київ, 2020. 186 с.

11. Фоменко О. С. Ґендер і мова. В кн.: Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. К.: «К. І. С.», 2004. С. 472.

12. Питання українського правопису: Постанова Кабінету міністрів України № 437 від 22.05.2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text (дата звернення 22.11.2024 року).

13. Про затвердження Зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010: Наказ Міністерства Економіки від 18.08.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1574915-20#Text (дата звернення 19.11.2024 року)

14. Дерік І., Гуцал д. Особливості відтворення фемінітивів у перекладі українськоï публіцистики англійською мовою. *Науковиǐ вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського.* 2021. No 33. С. 311–327.

15. Брус М. П. Фемінітиви в українськиǐ мові: ґенеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано- Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатськиǐ національниǐ університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

16. Про застосування фемінітивів до назви професії адвокат: Рішення НААУ від 08.04.2024 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-08-r-shennya-rau-30_668659c69af1b.pdf (дата звернення 22.11.2024 року)

REFERENCES:

1. Ukrainskyi pravopys: nova redaktsiia 2019 roku. (2019). [Ukrainian spelling: new edition of 2019]. 78. [in Ukrainian].

2. Pro zminy do Klasyfikatora profesii. (2021, November 18). [On changes to the Classification of Occupations]. *Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy №265.* 12. [in Ukrainian].

3. Popova, I. (2020). Feminityvy yak proiav hendernoi rivnosti v ukrainskii movi. [Feminitives as a manifestation of gender equality in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo. №5.* 12–20. [in Ukrainian].

4. Gender-sensitive language in legal texts. (2019). European Institute for Gender Equality. 28. [In English].

5. Martseniuk, T.M. (2020). Henderna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia. [Gender policy in the public administration system]. *Movoznavstvo. № 3.* 45–49. [in Ukrainian].

6. Kulish, L.M. (2021). Linhvistychni aspekty feminizatsii profesiinykh nazv v ukrainskomu zakonodavstvi. [Linguistic aspects of the feminization of professional titles in Ukrainian legislation]. *Yurydychnyi visnyk. № 5.* 87–91. [in Ukrainian].

7. Melnyk, T., Kobelianska, L. (2020). Hender u terminakh, pravovykh aktakh i praktytsi peretvoren: slovnyk-dovidnyk. [Gender in terms, legal acts and practice of transformations: dictionary-reference]. 239. [in Ukrainian].

8. Fomenko, O. S. (2004). Gender i mova. [Gender and language]. *Osnovy teorii genderu.* 456-473. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Pereliku vazhkykh robit ta robit iz shkidlyvymy i nebezpechnymy umovamy pratsi, na yakykh zaboroniaietsia zastosuvannia pratsi zhinok. (1993, December 29). [On approval of the List of heavy work and work with harmful and dangerous working conditions, in which the use of womens labor is prohibited]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia № 256. [in Ukrainian].

10. Levchenko, K.B. (Ed.), Zhukovska, H.H., Ostapenko, O.O., Suslova, O.I. (2020). Genderna polityka v normatyvno-pravovykh dokumentakh. [Gender policy in regulatory documents]. Chastyna 1. 186. [in Ukrainian].

11. Fomenko, O. S. (2004). Gender i mova. [Gender and language]. *Osnovy teorii genderu. 456*-473. [in Ukrainian].

12. Pytannia ukrainskoho pravopysu. (2019, May 22). [Ukrainian spelling issues]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №437.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Zminy №9 do natsionalnoho klasyfikatora DK 003:2010. (2020, August 18). [On approval of Amendment №9 to the national classifier DK 003:2010]. *Nakaz Ministerstva Ekonomiky.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1574915-20#Text [in Ukrainian].

14. Derik, I., Hutsal, D. (2021). Osoblyvosti vidtvorennia feminityviv u perekladi ukraïnskoï publitsystyky anhliÿskoiu movoiu. [Peculiarities of reproduction of feminine nouns in the translation of Ukrainian journalism into English]. *Naukovyÿ visnyk PNPU im. K. D. Ushynskoho. №33.* 311–327. [in Ukrainian].

15. Brus, M.P. (2019). Feminityvy v ukraïnskiÿ movi: geneza, evoliutsiia, funktsionuvannia. [Feminitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]. Monohrafiia. 440. [in Ukrainian].

16. Pro zastosuvannia feminityviv do nazvy profesii advokat. (2024, April 8). [On the use of feminines in the name of the profession of lawyer]. *Rishennia NAAU.* Retrieved from: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-08-r-shennya-rau-30_668659c69af1b.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2024

УДК 340.5
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-28-32

Глазков Андрій Сергійович,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2
Донецького державного університету внутрішніх справ, адвокат,
andruglazgoo@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-9968-6439

ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена проблемним питанням, що виникають в процесі використання міжнародного досвіду у правозастосовній діяльності. Визначено проблему в класичних підходах імплементації міжнародних стандартів та принципів в умовах повоєнного правозастосування. Проаналізовано проблеми застосування міжнародного досвіду із боротьби з корупцією та формування стандартів громадянського суспільства. Визначено, що для пострадянських країн, до яких відноситься й Україна, не можна пристосувати наявні світові та європейські тенденції з їх різноплановими стандартами та ознаками. Надано ключові ознаки наявних тенденцій розвитку інститутів громадянського суспільства, та проаналізовано які із них є притаманними та не типовими для нашого суспільства. Визначено етапи становлення та розвитку вітчизняного законодавства про міжнародно-правові договори та міжнародні акти. Зроблено висновок про необхідність постійного дослідження міжнародного досвіду, що пов'язується із перманентним розвитком країн – партнерів у боротьбі із агресором. Відповідно, в контексті його правозастосування в формі імплементації та трансформації кращих практик наша країна в перспективі претендує на розширення публічного управління, лібералізацію державної влади, посилення ролі муніципальних реформованих утворень, розвиток інститутів громадянського суспільства. З'ясовано та запропоновано основні акценти уваги у дослідженнях кращих практик, які варто впроваджувати в національне законодавство. Зроблено висновки, що для України не існує універсальної моделі, яку потрібно використовувати на шляху до формування стабільного та демократичного суспільства с стабільним та дієвим законодавством, ефективним публічним управлінням, розвиненою моделлю громадянського суспільства, високим рівнем правової культури громадян, ефективними Збройними силами України.

Ключові слова: міжнародний досвід, правозастосування, громадянське суспільство, публічне управління, демократія.

Glazkov A. THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF USING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.

The article is devoted to problematic issues that arise in the process of using international experience in law enforcement activities. The problem in classical approaches to implementing international standards and principles in post-war law enforcement is identified. The problems of applying international experience in combating corruption and forming civil society standards are analyzed. It is determined that for post-Soviet countries, to which Ukraine belongs, it is impossible to adapt existing global and European trends with their diverse standards and characteristics. The key features of existing trends in the development of civil society institutions are provided, and which of them are inherent and not typical for our society are analyzed. The stages of formation and development of domestic legislation on international legal treaties and international acts are identified. The conclusion is made about the need for constant research of international experience, which is associated with the permanent development of partner countries in the fight against the aggressor. Accordingly, in the context of its enforcement in the form of implementation and transformation of best practices, our country in the future claims to expand public administration, liberalize state power, strengthen the role of municipal reformed entities, and develop civil society institutions. The main focuses of attention in research on best practices that should be implemented in national legislation have been identified and proposed. The conclusions are that there is no universal model for Ukraine that should be used on the way to forming a stable and democratic society with stable and effective legislation, effective public administration, a developed model of civil society, a high level of legal culture of citizens, and effective Armed Forces of Ukraine.

Key words: international experience, law enforcement, civil society, public administration, democracy**.**

© А.С.Глазков, 2024

Постановка проблеми. Вивчення та впровадження іноземного досвіду є сталою традицією у суспільному житті. На те є об'єктивні причини, обумовлені бажанням впровадити кращі практики та традиції, досвід та інновації, що покращують та полегшують життєдіяльність. У сфері державного управління використання міжнародного досвіду при правозастосуванні постає елементом публічної діяльності, адже його впровадження є одним із ефективних шляхів розв'язання проблем, вирішення колізій, усунення суперечностей. З іншого боку, для нашої країни питання впровадження кращих європейських або євроатлантичних стандартів управління публічною сферою в національне законодавство та публічне управління постає вимогою для інтеграції відповідно до Європейського Союзу (далі – ЄС) чи до північноатлантичного альянсу (далі – НАТО). В таких умовах методологічні аспекти дослідження форм, методів та механізмів впровадження міжнародного досвіду є найактуальнішим питанням правової науки сьогодення в умовах, коли євроінтеграція та вступ у НАТО розглядаються, як гарантія суверенітету та незалежності та перспективи національної безпеки в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізу проблем використання міжнародного досвіду у правозастосовній діяльності присвячено чимало наукових праць, як в правовій, економічній, фінансовій, так і в науці публічного управління. З моменту проголошення євроінтеграційного шляху розвитку та прийняття плану дій щодо членства в НАТО, фактично кожна наукова монографічна або дисертаційна робота в галузі права містить розділ (параграфи), присвячені питанням імплементації або трансформації міжнародних норм у правозастосовну діяльність, чи то в процесах управління, і особливо в судову практику. В контексті поставлених автором задач, враховуючи основний напрямок його дослідження, вважаємо за необхідне виділити роботи Ю.Ю. Білас, Ю.Л. Білоус, Ю. М.Бондара, В. В.Головченка, Н. Т. Коваль, П.В. Макушева, Ю. І. Матата, Ю.Н. Тодики, Т.І. Фулей, О.М. Юхимюка та інших. Зазначені науковці детально та багатосторонньо розглядали проблеми міжнародного досвіду правозастосовної діяльності у сфері державного (публічного) управління та адміністративно-правого регулювання управлінською діяльністю.

Не дивлячись на значну розробку вітчизняними теоретиками означеної проблеми, з появою екзистенційної загрози для незалежності України та формулювання сучасних глобалізаційних викликів, постають нові наукові завдання із переосмислення наявних методологічних підходів, у тому числі і у сфері правозастосування та використання міжнародного досвіду.

Метою статті є проведення аналізу теоретичних та практичних аспектів використання міжнародного досвіду у правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявні дослідження у галузі права з проблем використання зарубіжного досвіду та відповідного правозастосування сформували методологічні концепції та теорії. Ґенеза вказаної проблеми бере початок з 1990 року, коли з перших кроків розбудови незалежності в Україні виникла необхідність створення власної моделі співвідношення міжнародного та національного права. Декларованою та реалізованою була концепція відходу від радянського дуалізму та зближення з європейською правовою сім'єю. Не дивлячись на помітні зрушення в цій сфері, процес до цього часу не завершений. Проте, із початком повномасштабного вторгнення та перебігом військових подій в Україні почала вимальовуватися чітка тенденція та право розуміння. За висновками як державних діячів так і сторонніх представників інститутів громадянського суспільства, реальний стан міжнародного публічного права полягає у малоефективності та «непрацездатності» сформованої після Другої світової війни концепції побудови світового правопорядку на чолі з ООН. Системні «занепокоєння» світових лідерів розвинених країн, що вже стали «мемом», бездіяльність Ради безпеки ООН та Організації Червоного Христа, безглузда політика терору та залякування, реалізована в Україні рфією на чолі із Путіним, вказують на те, що міжнародні стандарти потребують переосмислення. У той же час, самостійно протистояти агресору та її партнерам (Іран, Північна Корея при потуранні Китаю) Україна об'єктивно не готова через не співмірні військово-промисловий та людський потенціал противника та його партнерів. Відповідно, вступ до ЄС та до НАТО актуальний та, на нашу думку, єдиний спосіб убезпечити потенційні загрози нашої державності та незалежності у майбутньому. З іншого боку, діючій владі необхідно реалізовувати низку реформ, у т.ч. у сфері застосування міжнародного досвіду, аби наблизити стандарти функціонування країни до стандартів ЄС. Безспірною є позиція, за якою ключовими перепонами на шляху до євроінтеграції та євроатлантичних сподівань визначають: високий рівень корупції; та низький рівень інститутів громадянського суспільства. Питання застосування міжнародного досвіду протидії та боротьби з корупцією мають стати ще предметом не однієї наукової праці. І в цьому контексті, на нашу думку, близьким та корисним при правозастосуванні має стати досвід боротьби (можна сказати – війни, і доволі успішної) правоохоронної антикорупційної системи Румунії із казнокрадами та корупціонерами різних (у т.ч. і найвищого рівня публічних адміністрацій та судів) рівнів та гілок влади. Саме в контексті побудови громадянського суспільства, на нашу думку, криється значні перспективи реформування системи публічного управління та реалізація євроінтеграційних прагнень.

В контексті розбудови інститутів громадянського суспільства, варто відзначити наявність цілої низки представлених у демократично орієнтованих країнах концепцій. В країнах, до членства в різних союзах з якими прагне й Україна, існують різні напрямки розвитку та розбудови держав із розвиненими інститутами громадянського суспільства. Відповідно до теорії публічного управління усталено, що в історії

відносин громадянського суспільства та держави формуються дві тенденції, які отримали назву ліберальна і консервативна. Ліберальна тенденція полягає в поділі громадянського суспільства і держави, у протиставленні людини й політичної влади. Ґрунтується на визнанні відособленості індивіда як суб'єкта права, гарантуванні свободи його життєдіяльності та обмеженості політичної влади. Консервативна тенденція – у злитті людини і влади, політики і права в рамках єдиної державності. При послідовному розвитку цієї тенденції державна політика тримається на уявленні, що приватні інтереси несуттєві, неважливі. Активізація державної політики та визнання права домінування держави над суспільством висуваються на перший план [1, с. 59-60].

Аналіз сутнісних ознак громадянських суспільств у напрямах консервативної та ліберальної тенденцій дозволив аргументувати: 1) правова демократична соціальна держава – результат багатовікового розвитку суспільства, де свобода людини, її соціально-економічні, політичні, культурні права забезпечуються шляхом постійної активної участі інститутів громадянського суспільства у державно-політичних процесах; 2) громадянське суспільство – джерело, ресурс і показник демократичної правової соціальної держави з критеріями розвитку: економічного, політичного і соціокультурного рівнів; 3) попри переваги концепції лібералізму, варто враховувати, що інститути громадянського суспільства на «Заході» створювалися протягом тривалого історичного періоду, еволюційно розвиваючись з архаїчних інститутів, тому інститути громадянського суспільства, що формуються в пострадянських державах відрізнятимуться; 4) громадянське суспільство в Україні у завершеній своїй моделі може мати відмінності від суспільств західного лібералізму, а домінантами впливу є: історичні особливості і національні традиції; принципи індивідуалізму, а не колективізму [2, с. 16-17].

Відмова нашої держави від радянської традиції в питанні взаємодії міжнародного та національного права пов'язана, передусім, з Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де статтею 10 було проголошено «пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» [3]. Наступним на нашу думку, варто відзначити Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р., що вперше визначив місце ратифікованих міжнародних договорів України в національному правозастосуванні [4]. Вказаний базовий принцип щодо дії міжнародних договорів та їх пріоритетності по відношенню до національних законів був віддзеркалений у Законі України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. (частина 1 статті 17), а також вперше на рівні Закону визначено місце ратифікованих міжнародних договорів у системі національного законодавства: Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулося у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України (частина 2 статті 17) [5].

Як вірно зазначає В.Н. Заяць, норми законів України, рішення українських судів, а також вітчизняна наукова доктрина стали основною для формування практики застосування норм міжнародних договорів України в національному правопорядку. Національна правова система кожної держави є унікальною, має свою власну логіку побудови, яка якраз і визначає особливості процедур прийняття рішень, що пов'язані з укладанням міжнародних договорів, а також порядок і способи реалізації міжнародних договірних зобов'язань у внутрішньодержавній сфері. При цьому для цілої низки держав більше значення мають не норми конституцій, що стосуються укладання міжнародних договорів, а фактично встановлений порядок, тобто практика прийняття відповідного рішення, способи імплементації договірних норм [6, с. 130-131].

Дослідження процесів імплементації та трансформації в національне законодавство вітчизняними науковцями варто проводити з урахуванням набутого повоєнного досвіду функціонування міжнародних інституцій. В контексті основного дисертаційного дослідження, та аналізу наукових концепцій міжнародно-правового регулювання сферою адміністративного управління галузями економіки, цікавить можливість симбіозу, поєднання кращих національних практик управління, сформованих до 2022 року та трансформованих під час війни, та стандартів та принципів міжнародного (європейського досвіду) регулювання процесами управління.

Дослідження зарубіжних вчених здійснюються за іншими принципами, аніж українські, зокрема, можливо виділити два рівня досліджень в означеній нами сфері: це рівень вивчення питань управління через контекст пошуку прийнятних форм консенсусу між партисипативною та деліберативною демократією, пошук шляхів розвитку державного (публічного) управління та другий рівень уособлює собою секторальні дослідження, такі як наприклад вивчення окремих складових забезпечення належного управління (зокрема, вивчення прозорості як феномену управління та діяльності органів державної влади, вивчення підзвітності, тощо) або ж вивчення питань участі громадськості в певних галузях (як то, наприклад, в процесі прийняття рішень стосовно навколишнього середовища, стосовно містопланування, тощо) [7, с. 229-230].

Результати досліджень іноземних вчених мають таку наукову вагомість, що використовуються цілком та повністю при розробці нормативно-правових міжнародних документів. В регламентах та директивах ЄС, в пояснювальних записках до рекомендацій Ради Європи, в міжнародних документах ООН та ОЕСР – всюди є посилання на роботи зарубіжних дослідників, їхніми результатами керуються при виробленні подальшої політики та стратегічного планування діяльності міжнародних органів та організацій. Звісно, це накладає значну відповідальність на вчених, але і з іншого боку робить наукову справу більш значущою та цінною, не відірваною від реальності та практики.

Варто відзначити, що і ратифікація парламентом нашої країни Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [8], а також законодавчих актів [9], спрямованих на впровадження рішень та їх імплементацію в судову практику, безумовно констатує про невідворотну тенденцію до євроінтеграції, що знайшло своє відображення в Конституції України [10]. І роль наукової спільноти у цих процесах також важлива. Проте, можемо констатувати, що системного підходу при запровадженні міжнародного досвіду в правозастосування не простежується, а тому перед науковцями стоїть завдання продовжувати наукові пошуки у цій сфері та стимулювати владу до впровадження кращих наукових концепцій у практику публічного управління та розбудову громадянського суспільства у кращих світових традиціях з урахуванням національних особливостей.

Висновки. Дослідження західних концепцій, історії їх формування, змістовних складових та відмінностей, дозволило сформулювати декілька висновків: по-перше, концепції публічного управління та адміністрування Західних країн потребують постійного наукового вивчення як перспективний досвід, що пілотно має впроваджуватися вже зараз на окремих територіях; по-друге: провідні міжнародні концепції розбудови громадянського суспільства мають імплементуватися із врахуванням наявних регіональних, культурних, енергетичних та кадрових можливостей регіонів; по-третє, врахуванню потребують чинники гетерогенності та партикуляризму, що притаманні нашій країні (вважається її ознакою або характерною рисою) на демократичних принципах, притаманних розвиненим європейським демократіям, як то: верховенство закону та прозорість і незалежність судової влади, відкритість системи управління, з великою питомою вагою муніципального управління, високий рівень участі громадян (спілок, громадських організацій) в управлінні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шаульська Г.М. Концепція громадянського суспільства і публічне управління. *Аспекти публічного правління.* Том 6. № 1-2. 2018. С.58-631.

2. Шаульська Г.М. Взаємообумовлений розвиток публічного управління та громадянського суспільства на засадах людиноцентризму в Україні: автореф. дис. … д-ра.наук. з держ.упр : 25.00.02. Львів, 2024. 44 с.

3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12 (дата звернення: 25.11.2024).

4. Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1953-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-12#Text. (дата звернення: 25.11.2024).

5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15

6. Правозастосування : навч. посіб. / О. А. Назаренко та ін. / За заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : НАВС, ФОП Маслаков, 2020. 160 с.

7. Юрах В.М. Участь громадськості в підвищенні ефективності функціонування органів виконавчої влади: теорія, практика, проблеми : Харків : Панов, 2020. 456 с.

8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3477-15

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. ст. 141.

REFERENCES:

1. Shaulska, H.M. (2018). Kontseptsiia hromadianskoho suspilstva i publichne upravlinnia. [The concept of civil society and public administration]. *Aspekty publichnoho pravlinnia.* Tom 6. № 1-2. 58-631. [in Ukrainian].

2. Shaulska, H.M. (2024). Vzaiemoobumovlenyi rozvytok publichnoho upravlinnia ta hromadianskoho suspilstva na zasadakh liudynotsentryzmu v Ukraini. [The interdependent development of public administration and civil society on the principles of humanism in Ukraine]. *Avtoref. dys. ... d-ra.nauk. z derzh.upr: 25.00.02*. 44. [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. (1990, July 16). [Declaration on the State Sovereignty of Ukraine]. *№55-XII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12 [in Ukrainian].

4. Pro diiu mizhnarodnykh dohovoriv na terytorii Ukrainy. (1991, December 10). [On the effect of international treaties on the territory of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1953-XII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-12#Text [in Ukrainian].

5. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy. (2004, June 29). [On international treaties of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 1906-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15 [in Ukrainian].

6. Nazarenko, O.A., Mozol, N.I., Kryvytskyi Yu.V., Bilozorov, Ye.V., Lazniuk N.V., Zavalnyi A.M. ... & Zaiats, N.V. (2020). Pravozastosuvannia. [Law enforcement]. navch. posib. 160. [in Ukrainian].

7. Yurakh, V.M. (2020). Uchast hromadskosti v pidvyshchenni efektyvnosti funktsionuvannia orhaniv vykonavchoi vlady: teoriia, praktyka, problemy. [Public participation in improving the efficiency of executive bodies: theory, practice, problems]. 456. [in Ukrainian].

8. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii. (1997, July 17). [On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention]. *№475/97-VR*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr [in Ukrainian].

9. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. (2006, February 23). [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights]. *Zakon Ukrainy № 3477-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3477-15 [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.53
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-33-38

Турчинов Кирило Олександрович,
докторант Західноукраїнського національного університету
kyryloturchynov@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-8620-8770

ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПАРЛАМЕНТІВ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано важливі аспекти повноважень парламентів Франції та Німеччини, у тому числі надзвичайних повноважень, якими наділяються парламенти даних країн в умовах введення надзвичайного стану. Підкреслено, що, хоча надзвичайні повноваження можуть бути потрібними для швидкого реагування на виклики та загрози, пов'язані із надзвичайним станом, їх реалізація повинна бути ретельно врегульована, щоб уникнути зловживань владою та порушення демократичних принципів управління державою. У дослідженні акцентовано увагу на тому, що парламент у демократичних країнах виконує важливу роль у контролі за виконавчою владою, навіть у надзвичайних ситуаціях, оскільки саме це забезпечує необхідну перевірку та баланс у владі. Крім того, проведений аналіз конституційних положень у Франції та Німеччині показує схожі та відмінні риси в моделі управління надзвичайними ситуаціями. У Німеччині, наприклад, парламент має більше повноважень у процесі оголошення надзвичайного стану, що дозволяє забезпечити більш високий рівень демократичного контролю. Для України німецький досвід має особливе значення, оскільки демонструє прозорість та деталізацію у визначенні повноважень органів влади в умовах надзвичайних ситуацій, що може допомогти забезпечити дотримання конституційних принципів навіть у умовах війни.

Ключові слова: парламент, законодавча влада, повноваження, надзвичайні повноваження, надзвичайний стан, війна, контроль, система стримувань і противаг.

Turchynov K. PECULIARITIES OF THE POWERS OF THE PARLIAMENTS OF FRANCE AND GERMANY

France and Germany represent two different models of democracy, which raises interest in analyzing the distribution of powers in ordinary situations and during a state of emergency. The role of the parliaments in these countries in ensuring democratic oversight is extremely important, as such research highlights the mechanisms that provide control over the executive branch and demonstrates best global practices. Moreover, the experience of France and Germany is valuable for countries with transitional democracies, showcasing exemplary practices in organizing legislative power and shaping its authority. This is particularly significant for Ukraine, which is strengthening democratic institutions amid Euro-integration and war. France and Germany also have a rich history of democratic governance in exceptional circumstances, including the fight against terrorism and pandemics. Therefore, studying the models of balancing state protection and upholding constitutional rights may help find an optimal balance for effective governance during a state of emergency or war.

The purpose of this study is to analyze the powers of the parliaments of France and Germany, including extraordinary powers during a state of emergency.

Results of the research. The article analyzes important aspects of the powers of the parliaments of France and Germany, including the extraordinary powers granted to the parliaments of these countries during a state of emergency. It emphasizes that while extraordinary powers may be necessary for rapid responses to challenges and threats associated with a state of emergency, their implementation must be carefully regulated to avoid abuse of power and violations of democratic governance principles. The study highlights that parliament in democratic countries plays a crucial role in overseeing the executive branch, even in emergencies, as this ensures the necessary checks and balances in power. Furthermore, the analysis of constitutional provisions in France and Germany reveals similarities and differences in their models for managing emergencies. In Germany, for instance, parliament has greater powers in the process of declaring a state of emergency, which allows for a higher level of democratic oversight. For Ukraine, the German experience is particularly significant as it demonstrates transparency and detail in defining the powers of government bodies during emergencies, which can help ensure adherence to constitutional principles even in times of war.

Key words: parliament, legislative power, powers, extraordinary powers, state of emergency, war, control, system of checks and balances.

Постановка проблеми. Франція та Німеччина представляють дві різні моделі демократії, що в першу чергу викликає цікавість не тільки щодо аналізу впливу різних форм державного управління на баланс між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, але і також на розподіл повноважень між ними у звичайних ситуаціях та в умовах надзвичайного стану. Роль парламентів Франції та Німеччини в забезпеченні демократичного контролю заслуговує на особливу увагу ще і тому, що такі дослідження дають змогу висвітлити механізми, які забезпечують ефективний контроль над виконавчою владою та сприяють дотриманню принципів демократії. Досвід даних країн є надзвичайно корисним для країн з перехідною демократією, оскільки він дає уявлення про найкращі практики організації та роботи законодавчої влади,

© К.Л.Турчинов, 2024

роль якої у демократичній державі важко переоцінити. З огляду на це, такий аналіз може бути корисним для України, яка перебуває в процесі зміцнення демократичних інститутів, особливо в умовах реформ, викликаних євроінтеграційними процесами, а також викликами війни.

Крім того, цікавість дослідження повноважень парламентів у Франції та Німеччині викликане передусім багатим історичним досвідом демократичного врядування в надзвичайних умовах, включаючи боротьбу з тероризмом, пандемією та іншими надзвичайними ситуаціями. Правові системи даних країн надають важливі приклади для інших держав, які прагнуть запобігти зловживанню владою під час введення правового режиму надзвичайного стану. Приклади моделей балансування між потребою в захисті держави і необхідністю дотримання конституційних прав дають розуміння, як закріплення чітких процедур і правових гарантій може мінімізувати ризики авторитаризму та забезпечити функціонування державних інституцій. У світлі сучасних викликів, таких як війна та національна безпека, дане дослідження може допомогти знайти оптимальний баланс між захистом демократичних цінностей і наданням державі необхідних важелів для ефективного управління в умовах надзвичайного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження повноважень парламентів у зарубіжних країнах є затребуваним з огляду на необхідність удосконалення національних правових механізмів розподілу повноважень органів публічної влади, а також задля пошуку нових ефективних підходів до організації діяльності та нормативної фіксації повноважень законодавчої влади в надзвичайних ситуаціях. На сьогодні значна кількість досліджень стосується вивчення особливостей розподілу повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, або стосується вивчення особливостей повноважень парламентів у зарубіжних країнах. Однак надзвичайні повноваження, які можуть бути закріплені на рівні конституцій або окремих законів, і якими наділяється законодавча та виконавча гілки влади, потребує особливої уваги з огляду на ряд викликів та небезпек, пов’язаних із трансформаціями демократичних методів управління державою. Парламенти Франції та Німеччини мають значний досвід у забезпеченні відповідності національного законодавства міжнародним стандартам та впровадженні кращих практик організації діяльності законодавчої влади, в тому числі і в умовах надзвичайних ситуацій. Тому аналіз конституційних повноважень парламентів у Франції та Німеччині має особливий інтерес. З поміж проаналізованих праць слід виділити роботи Зінченко О.В., Лисенко А.В., Філіпа Аустермана та Яна Менцера, Ірклієнко А., Вольфганга В., Сироїд О та інших. Однак, у працях вище перелічених науковців повноваження парламентів Франції та Німеччини досліджуються фрагментарно, що спонукає до наукових пошуків та аналізу конституційного законодавства даних країн. Крім того, особливої уваги заслуговують надзвичайні повноваження парламентів вище згаданих країн, які у працях перелічених авторів не знайшли свого відображення.

Метою статті є аналіз повноважень парламентів Франції та Німеччини, в тому числі надзвичайних повноважень в умовах надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна країна може зіткнутися з надзвичайними ситуаціями, які виникають через війну, сепаратизм, терористичні акти, природні катастрофи, епідемії тощо. Як показує світовий досвід, демократичні держави стикаються з особливими викликами в управлінні такими ситуаціями, оскільки юридично гарантовані права та системи стримувань і противаг, що є складовою демократичного конституційного порядку, можуть ускладнювати швидке ухвалення рішень та здійснення ефективних дій [1]. Тому більшість демократичних конституцій містять положення про надзвичайні ситуації, які дозволяють державним органам в умовах термінової необхідності вживати заходів для забезпечення національної безпеки та підтримання правопорядку. Особливо актуальним є аналіз повноважень парламенту у таких ситуаціях, оскільки саме він шляхом прийняття законодавства може визначати процедури прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях для того щоб оперативно реагувати на виклики, дотримуючись при цьому принципів верховенства права.

Парламент Франції виконує важливу роль у функціонуванні демократичної системи, забезпечуючи представництво, контроль над виконавчою владою та участь у формуванні законодавства [2]. У відповідності до положень Конституції, парламент Франції є двопалатним органом, що складається з Національної асамблеї (Assemblée Nationale) та Сенату (Sénat) [3]. Національна асамблея, що складається з 577 депутатів (стаття 24 Конституції Франції), обирається на п'ятирічний термін за мажоритарною системою, наділена значно більшими повноваженнями ніж Сенат (наприклад, Національна асамблея може повторно ухвалити відхилений Сенатом законопроект). Особливе місце Національна асамблея має у системі стримувань і противаг, оскільки вона має право висловити недовіру уряду, що може призвести до його відставки [4]. Сенат, який складається з 348 сенаторів та обирається на шість років за змішаною системою, відіграє важливу роль у перевірці та перегляді законопроектів, ініційованих Національною асамблеєю, а також у розгляді законів, що стосуються організації територій і конституційних змін. Сенат також захищає інтереси місцевих громад, що є особливо важливим у контексті децентралізації [5].

Обидві палати беруть участь у процесі ухвалення законів, і законопроекти можуть ініціюватися в будь-якій з палат, однак у разі розбіжностей між палатами Національна асамблея має вирішальне слово. Обидві палати мають право контролювати діяльність уряду, проводячи слухання та розслідування, а Президент Франції може скликати обидві палати для спільного засідання та надавати їм інформацію про важливі питання [6]. Таким чином, парламент Франції є важливим елементом політичної системи країни,

який забезпечує представництво інтересів громадян, контроль за виконавчою владою та участь у формуванні законодавства. Різноманітність повноважень Національної асамблеї та Сенату підкреслює значення двопалатної системи для стабільності та збалансованості влади.

Вагомий інтерес становить дослідження особливих повноважень парламенту Франції, які стосуються ініціювання внесення змін до Конституції та затвердження надзвичайного стану. Стаття 35 Конституції Франції регламентує повноваження парламенту Франції щодо оголошення війни. Так згідно зі статтею 35 Конституції, парламент має право схвалювати оголошення війни, що фактично означає прийняття рішення про початок військових дій або оголошення війни тільки після його затвердження обома палатами парламенту (Національною асамблеєю та Сенатом). Ініціювати питання про оголошення війни може уряд та президент, однак рішення має бути підкріплене голосуванням парламенту. Президент має право виступати перед обома палатами, щоб пояснити причини оголошення війни, після чого парламентарі можуть провести дебати і голосування.

Варто зауважити, що виконавча влада має домінуючу позицію у питанні, що стосується розгортання французьких військових сил [7]. Так стаття 35 Конституції Франції також передбачає можливість залучати французькі збройні сили до збройних конфліктів за кордоном. Президент як верховний головнокомандувач має право направляти збройні сили в зону бойових дій без попереднього оголошення війни у випадках, коли виникає термінова загроза. Проте, відповідно до статті 35, він зобов'язаний проінформувати парламент про ці дії. У такому випадку парламент може бути скликаний для обговорення та затвердження подальших дій уряду. Протягом 15 днів після цього парламент має право проводити дебати та голосування щодо доцільності продовження військових дій. Законодавство Франції передбачає, що Парламент може створювати спеціальні комісії для розслідування обставин, що призвели до оголошення війни або використання збройних сил.

Таким чином, саме виконавча влада вирішує чи направляти збройні сили в іншу країну, а французький парламент повідомляється про прийняття рішення щодо розгортання та не має права парламентського вето на такі дії.

Протягом всього часу, поки тривають військові дії, парламент має право контролювати дії уряду, зокрема запитувати інформацію про хід військових операцій, витрати на оборону та інші аспекти, пов'язані з війною. Після завершення війни парламент також бере участь у затвердженні мирних угод, укладених з іншими країнами. Це може включати проведення дебатів і голосувань щодо умов миру.

Як свідчать приклади з практики розгортання військ Франції за кордоном, саме виконавча влада є вирішальним органом у прийнятті даного рішення. Наприклад, в межах місії EUFOR DRC у 2003 році та місії EUFOR Althea у 2004 році, французький парламент був проінформований виконавчою владою і обговорив розгортання заздалегідь, але не мав права вето [8]. Крім того, парламент наділений схвалювати рішення про введення воєнного стану, яке було проголошене на засіданні Ради міністрів (стаття 36 Конституції Франції).

Щодо Німецького парламенту, то відповідно до Основного закону Німеччини він складається з двох палат: Бундестагу та Бундесрату [9]. Бундестаг є нижньою палатою парламенту і складається з депутатів, які обираються за змішаною виборчою системою (половина обирається за мажоритарною системою, а інша половина - за пропорційною системою з партійними списками) у кількості 598 осіб. Саме Бундестаг має право ініціювати, обговорювати і приймати закони, здійснює контроль над виконавчою владою, затверджує державний бюджет, ухвалює рішення про участь Німеччини у міжнародних військових операціях і обирає канцлера, який є главою уряду [10]. Натомість Бундесрат є верхньою палатою парламенту і представляє федеральні землі Німеччини, де кількість голосів кожної землі у Бундесраті залежить від її населення. Члени Бундесрату призначаються урядами федеральних земель тому він бере участь у законодавчому процесі, особливо у питаннях, що стосуються федеральних земель, і має право накладати вето на законопроекти, які стосуються компетенції земель [11]. Бундестаг може подолати це вето у разі конфлікту. Обидві палати мають механізми контролю за діяльністю уряду, включаючи право на запит інформації, проведення слухань та ухвалення резолюцій [12]. Парламент Німеччини є важливим інститутом, який забезпечує баланс між федеральними та земельними інтересами, а також контролює діяльність виконавчої влади [13].

Щодо повноважень парламенту Німеччини в умовах надзвичайних ситуацій, то вони регулюються Основним законом Німеччини та іншими нормативно-правовими актами. Основний закон Німеччини передбачає кілька різних сценаріїв надзвичайних ситуацій: стан оборони, напруженості і внутрішньої загрози (повстання або терористичні атаки) [*14*]. Ключові положення щодо таких ситуацій містяться в розділах Основного закону, присвячених обороні та захисту демократичного ладу, зокрема в статтях 80a, 87a, 115a-115l Основного закону Німеччини.

Стан оборони (Verteidigungsfall) оголошується Бундестагом за поданням федерального уряду або на вимогу дві третіх більшості голосів депутатів (стаття 80a, 115a Основного закону Німеччини). У разі, якщо Бундестаг не може оперативно зібратися, це може зробити спільна комісія з членів Бундестагу та Бундесрату. Проголошення стану оборони створює підстави для застосування збройних сил на території країни для захисту її від зовнішньої агресії. Крім того, у разі проголошення стану оборони комітет оборони Бундестагу може набути функцій постійного комітету, що дозволяє швидке прийняття рішень і координацію

дій у межах парламентського контролю. Після оголошення стану оборони командування збройними силами переходить до Федерального канцлера [9].

Стан напруженості (Spannungsfall) є теж особливою формою надзвичайного стану, яка оголошується парламентом в ситуаціях, що можуть призвести до збройного конфлікту і саме Бундестаг має ключову роль у прийнятті рішення про оголошення стану напруженості. Стаття 87a Основного закону дозволяє застосування збройних сил для боротьби з внутрішніми загрозами, зокрема організованими збройними повстанцями, за умови, що поліція та інші правоохоронні органи не можуть впоратися з ситуацією самостійно. Федеральний уряд може використовувати збройні сили для допомоги поліції та Федеральної прикордонної поліції у разі загрози демократичному ладу [9].

В разі проголошення надзвичайних ситуацій парламент Німеччини наділяється спеціальними повноваженнями, які стосуються схвалення надзвичайних заходів, здійснення контролю за урядом, створення спільної комісії тощо. Передусім треба зауважити, що парламент має вирішальне слово щодо оголошення надзвичайного стану. Бундестаг та Бундесрат ухвалюють закони, що стосуються оборони та безпеки, а також дають згоду на розширення повноважень виконавчої влади. Основний закон передбачає, що навіть у надзвичайних ситуаціях парламент зберігає контроль за виконавчою владою, включаючи збройні сили, оскільки це гарантує, що використання надзвичайних повноважень здійснюється в межах закону.

Так стаття 115c передбачає розширення законодавчих повноважень Федерації у сферах, які належать до компетенції земель, однак такі закони потребують згоди Бундесрату. Також парламент затверджує витрати на оборону та заходи в надзвичайних ситуаціях, здійснює контроль за діями уряду та може вимагати припинення використання надзвичайних повноважень [9].

Окремими законодавчими актами у Німеччині регулюється питання можливості розгортання збройних сил за межами країни, що обов'язково передбачає отримання парламентське схвалення заздалегідь, оскільки Бундесвер вважається «парламентською армією», чий розгортання відбувається не на власний розсуд виконавчої влади [15]. Згідно з Законом про розгортання збройних сил Німеччини, такі дії вимагають попереднього схвалення парламенту (стаття 1(2)). Ця загальна норма не поширюється на підготовчі заходи або гуманітарні місії, під час яких зброя носиться лише для самооборони (стаття 2(2)). Згідно зі статтею 8 закону парламент може вимагати відкликання військ. Тобто, в цілому за німецьким законодавством вимагається попереднє парламентське схвалення для всіх розгортань збройних сил. В Німеччині є право вето парламенту на військове розгортання, а рівень парламентського контролю в даній сфері є невизначений чітко.

Загалом, варто відмітити особливість регулювання стану надзвичайних ситуацій у німецькому конституційному праві, яка характеризується сильним акцентом на маргінальній сфері конституційного права. Фундаментальна дилема права надзвичайного стану полягає в досягненні відповідного балансу між ефективністю у протидії загрозі для держави чи конституції та захистом конституційної держави від зловживання надзвичайними повноваженнями, якими наділяється виконавча влада. Видається, саме це пояснює різноманітні регулювання та відмінності у ступені деталізації, оскільки страх перед зловживанням стає підгрунття до більш детального регулювання ситуацій надзвичайного стану. Конституційні положення про повноваження німецької влади в надзвичайних ситуаціях намагаються знайти баланс між ефективністю (чим більша небезпека, тим більші надзвичайні повноваження) та страхом зловживання (чим менша небезпека, тим менші надзвичайні повноваження).

Проведений аналіз свідчить про те, що надзвичайні повноваження повинні підлягати належним конституційним гарантіям та процедурним запобіжникам. Виклик для держави полягає в тому, щоб знайти спосіб, який дозволяє їй ефективно реагувати на реальні надзвичайні ситуації, але водночас запобігає зловживанню надзвичайними повноваженнями в авторитарний спосіб [16]. Простежується ряд аргументів на користь прямого регулювання станів надзвичайної ситуації та надзвичайних повноважень у конституціях, так як саме такий підхід здатний забезпечувати процедурну визначеність. Яки видно, правила щодо надзвичайних повноважень у Франції та Німеччині за своєю суттю є конституційними, оскільки вони впливають на права громадян і можуть впливати на весь баланс влади в політичній системі. Тому, при формулюванні надзвичайних повноважень законодавчої влади важливо знайти делікатний баланс між необхідністю інклюзивного обговорення в процесі прийняття рішень, з одного боку, та необхідністю рішучих і ефективних дій, з іншого боку.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження варто передусім звернути увагу на те, що конституції Франції та Німеччини включають положення про надзвичайні ситуації, які можуть дозволити тимчасове відхилення від нормальних конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина та тимчасово концентрують владу в виконавчій гілці на шкоду законодавчій. Однак, тим не менше, положення про надзвичайні ситуації допомагають запобігти конституційній руйнації, а функціональний зміст конституційних положень хоч і змінюється, однак зберігається конституційний розподіл публічної влади.

Для України особливе значення має підхід у регулюванні надзвичайних повноважень законодавчої влади, запропонований у праві Німеччині, де має місце чітка деталізація надзвичайних станів та повноважень органів публічної влади. Цінність такого підходу для України полягає у тому, що забезпечити

дотримання Конституції в умовах слабкої судової влади і нерозвиненого механізму системи стримування та противаг є значно ефективніше через деталізацію повноважень органів влади в умовах надзвичайних станів. Детальне конституційне закріплення регулювання надзвичайних ситуацій та надзвичайних повноважень органів виконавчої та законодавчої влади має особливе значення, оскільки забезпечує баланс між необхідністю швидкого реагування на надзвичайні ситуації та гарантуванням демократичних принципів. Водночас це сприяє прозорості й передбачуваності процесів управління під час надзвичайних ситуацій, що є ключовим фактором для уникнення концентрації влади в одних руках і забезпечення необхідних запобіжників від зловживання надзвичайними повноваженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Feldman, William (2005). Theories of Emergency Powers: A Comparative Analysis of American Martial Law and the French State of Siege. Cornell International Law Journal. Vol. 38: Iss. 3, Article 17. URL: http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol38/iss3/17 (дата звернення 06.10.2024).

2. Лисенко А.В. Досвід здійснення делегованого законодавства у Франції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 78: частина 1. С. 45-51. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286233/280184 (дата звернення 06.10.2024).

3. Constitution of 4 October 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958 (дата звернення 06.10.2024)

4. The National Assembly in the french institutions. Service des a ffaires internationales et de défense. 2011. URL: https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/The%20National%20Assembly%20in%20the%20French%20Institutions.pdf (дата звернення 06.10.2024)

5. Зінченко О. В. Двопалатні парламенти Польщі та Франції: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. Випуск 2. С.75-78. http://lsej.org.ua/2_2020/20.pdf (дата звернення 06.10.2024)

6. Система державного управління Республіки Франція: досвід для України / Л.А. Пустовойт; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ, 2010. 56 с.

7. Wolfgang, Wagner, Dirk, Peters & Cosima, Glahn (2010). Parliamentary War Powers Around the World, 1989–2004. A New Dataset. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Occasional Paper № 22. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/OP_22.pdf (дата звернення 06.10.2024)

8. Born, Hans, Dowling, Axel, Fuior, Theodora & Gavrilescu, Suzana (2007). Parliamentary oversight of civilian and military missions: The European and national levels. Study for European Parliament Subcommittee on Security and Defence. URL: https://www.academia.edu/10198126/PARLIAMENTARY_OVERSIGHT_OF_CIVILIAN_AND_MILITARY_ESDP_MISSIONS_THE_EUROPEAN_AND_NATIONAL_LEVELS (дата звернення 06.10.2024)

9. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/index.html#gl_p0197 (дата звернення 06.10.2024)

10. Аустерман Ф., Менцер Я. Робота німецького Бундестагу: ідеї для роботи українського парламенту. 2016. 34 с. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=191c010d-b9b9-76b5-5be0-35d848b3f4f7&groupId=252038 (дата звернення 06.10.2024)

11. Ірклієнко А. Конституційно-правовий статус двопалатного парламенту Федереативної Республіки Німеччини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Випуск 11. С. 175-178. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/31.pdf (дата звернення 06.10.2024)

12. Facts about the German Bundestag Role, bodies and buildings. 2024. URL: https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80140000.pdf (дата звернення 06.10.2024)

13. Windthorst, Kay (2009). Separation of Powers from the German Perspective. Duq. L. Rev. 905. URL: https://dsc.duq.edu/dlr/vol47/iss4/11 (дата звернення 06.10.2024)

14. Jakab, A. (2006). German Constitutional Law and Doctrine on State of Emergency – Paradigms and Dilemmas of a Traditional (Continental). Discourse. German Law Journal. 2006;7(5), P. 453-477. DOI:10.1017/S207183220000479X (дата звернення 06.10.2024)

15. Wagner, W. (2017). The 'Bundestag' as a Champion of Parliamentary Control of Military Missions. Sicherheit Und Frieden (S+F) / Security and Peace, Vol. 35, No. 2, 2017, P. 60-65. JSTOR. URL: http://www.jstor.org/stable/26428667 (дата звернення 06.10.2024)

16. Сироїд О. Контрольна функція парламенту: щоб країна булла заможною і в безпеці. Серія видань «Парламентські практики». Київ. 2021. 86 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2018/08/kontrolna_funkciya_parlamentu.pdf (дата звернення 06.10.2024)

REFERENCES:

1. Feldman, W. (2005). Theories of emergency powers: A comparative analysis of american martial law and the french state of siege. Cornell international law journal, 38(3), Art. 17. Retrieved from http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol38/iss3/17 [in English]

2. Lysenko a.v. (2023). Dosvid zdiisnennia delehovanoho zakonodavstva u frantsii [the experience of delegated legislation in france]. Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo. S. 45-51. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286233/280184 [in Ukrainian]

3. Constitution of 4 october 1958. Retrieved from https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958 [in English]

4. The national assembly in the french institutions. S ervice des a ffaires internationales et de défense. 2011. Retrieved from https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/the%20national%20assembly%20in%20the%20french%20institutions.pdf [in English]

5. Zinchenko, O. V. (2020). Dvopalatni parlamenty polshchi ta frantsii: Porivnialnyi analiz [Bicameral parliaments of Poland and France: A comparative analysis]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 2, 75-78. Retrieved from http://lsej.org.ua/2_2020/20.pdf [in Ukrainian]

6. Systema derzhavnoho upravlinnia respubliky Frantsiia: Dosvid dlia Ukrainy [The system of public administration in the French Republic: Lessons for Ukraine] / l.a. Pustovoit; za zah. Red. Yu. V. Kovbasiuka. Kyiv, 2010 [in Ukrainian]

7. Wolfgang, W., Peters, P. & Glahn, C. (2010). Parliamentary war powers around the world, 1989–2004. A new dataset. Geneva centre for the democratic control of armed forces (dcaf). Occasional paper № 22. Retrieved from https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/op_22.pdf [in English]

8. Born, H., Dowling, A., Fuior, T. & Gavrilescu, S. (2007). Parliamentary oversight of civilian and military missions: The european and national levels. Study for European Parliament subcommittee on security and defence. Retrieved from https://www.academia.edu/10198126/parliamentary_oversight_of_civilian_and_military_esdp_missions_the_european_and_national_levels [in English]

9. Basic law for the Federal Republic of Germany. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/index.html#gl_p0197 [in English]

10. Austerman, F. & Mentser, Ya. (2016). Robota nimetskoho bundestahu: Idei dlia roboty ukrainskoho parlamentu [The work of the german bundestag: Ideas for the functioning of the Ukrainian parliament]. Retrieved from https://www.kas.de/c/document_library/get_file?Uuid=191c010d-b9b9-76b5-5be0-35d848b3f4f7&groupid=252038 [in Ukrainian]

11. Irkliienko, A. (2020). Konstytutsiino-pravovyi status dvopalatnoho parlamentu Federeatyvnoi Respubliky Nimechchyny [The constitutional and legal status of the bicameral parliament of the Federal Republic of Germany]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 11, 175-178. Retrieved from http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/31.pdf [in Ukrainian]

12. Facts about the german bundestag role, bodies and buildings. 2024. Https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80140000.pdf [in English]

13. Windthorst, K. (2009). Separation of powers from the german perspective. Duq. L. Rev. 905. Retrieved from https://dsc.duq.edu/dlr/vol47/iss4/11 [in English]

14. Jakab, A. (2006). German constitutional law and doctrine on state of emergency – paradigms and dilemmas of a traditional (continental). Discourse. German law journal, 7(5), 453-477. DOI:10.1017/s207183220000479x [in English]

15. Wagner, W. (2017). The ‘bundestag’ as a champion of parliamentary control of military missions. Sicherheit und frieden (s+f). Security and peace, 35(2), 60–65. Jstor. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/26428667 [in English]

16. Syroid, O. Kontrolna funktsiia parlamentu: Shchob kraina bulla zamozhnoiu i v bezpetsi [The oversight function of parliament: Ensuring the country is prosperous and secure]. Seriia vydan «parlamentski praktyky». Kyiv. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2018/08/kontrolna_funkciya_ parlamentu.pdf [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 340.11
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-39-43

Трошкіна Катерина Євгенівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
katerynareva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1795-7234

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті аналізується стан впровадження найпоширеніших інструментів електронної демократії в Україні. Розглядається сутність поняття електронна демократія як сучасної форми демократії. Визначено, що вказана форма демократії сприяє активній участі громадян у процесах розробки та прийняття державних рішень, підвищує прозорість та рівень довіри до органів державної влади завдяки інтеграції новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у систему публічного управління. Підкреслюється, що система електронної демократії ґрунтується на залученні громадськості до управлінських процесів на місцевому, регіональному та загальнонаціональному рівнях.

Також досліджено нормативно-правові акти, які регулюють впровадження і функціонування інструментів електронної демократії в Україні. Автор вказує, що чинна законодавча база є недостатньо ефективною для повноцінного забезпечення функціонування електронної демократії в країні та потребує суттєвого вдосконалення з огляду на швидкість розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Автор прийшла до висновку, що електронна демократія відкриває значні можливості для оновлення українського суспільства та активнішого залучення громадян до політичного життя. Проте, щоб цей напрям розвивався успішно, необхідно подолати низку викликів, таких як підвищення рівня цифрової грамотності серед населення, забезпечення захисту кіберпростору, формування відповідної нормативно-правової бази та впровадження електронної демократії в усі ключові сфери суспільного життя.

Ключові слова: демократія, форми демократії, електронна демократія, інформаційне суспільство, ІКТ.

Troshkina K. ELECTRONIC DEMOCRACY: STATUS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The article analyzes the state of implementation of the most common electronic democracy tools in Ukraine. The essence of the concept of electronic democracy as a modern form of democracy is considered. It is determined that this form of democracy promotes the active participation of citizens in the processes of developing and making state decisions, increases transparency and the level of trust in state authorities due to the integration of modern information and communication technologies into the public administration system. It is emphasized that the electronic democracy system is based on the involvement of the public in management processes at the local, regional and national levels.

The normative and legal acts that regulate the implementation and functioning of electronic democracy tools in Ukraine are also studied. The author indicates that the current legislative framework is not effective enough to fully ensure the functioning of electronic democracy in the country and requires significant improvement given the rapid development of information and communication technologies.

The author concluded that electronic democracy opens up significant opportunities for the renewal of Ukrainian society and a more active involvement of citizens in political life. However, for this direction to develop successfully, it is necessary to overcome a number of challenges, such as increasing the level of digital literacy among the population, ensuring the protection of cyberspace, forming an appropriate regulatory framework, and implementing e-democracy in all key areas of public life.

Key words: democracy, forms of democracy, electronic democracy, information society, ICT.

Постановка проблеми. Активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), поширення мережі Інтернет та глобальний вимір комунікації призводять до появи нового соціального порядку – інформаційного суспільства, визначаючи нові стратегії у взаємодії влади та громадян. Зменшення часових і просторових перешкод завдяки використанню сучасних засобів інформації та комунікації висуває досі невідомі сучасні вимоги до технічного забезпечення суб'єктів управління.

Крім того, традиційні бюрократичні та централізовані моделі управління сучасного світу показали, що вони не здатні швидко, оптимально та належним чином реагувати на реальність, що постійно змінюється, і, логічно, нові принципи та стратегії управління, а саме електронна демократія, це призводить до необхідності досліджувати розвиток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зміни, які тягне за собою розвиток ІКТ торкаються усіх аспектів соціального буття. Відтак, проблеми впровадження електронної демократії стають предметом уважного наукового обговорення з боку філософів, юристів, економістів, соціологів тощо. Серед вітчизняних дослідників у цій царині можна назвати Я.Антонова, О.Баранова, С.Дятлова, М.Вершиніна, Н.Грицяка, О.Петришина, О.Скрипнюк, В. Швеця, О.Юрікова та ін.

© К.Є.Трошкіна, 2024

Мета статті – дослідити сутність, сучасний стан і перспективи розвитку демократії та електронної демократії в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток ІКТ призвів до значних змін практично в кожному аспекті людського життя в XXI столітті. Сьогодні віртуалізація та цифровізація всебічно впливають на життя людей у державному, соціальному, культурному, економічному, політичному та релігійному середовищах.

Електронна демократія відкриває новий простір для участі громади в демократичному житті. Це новий виток розвитку демократії, який передбачає використання інформаційних та комунікаційних технологій для розширення можливостей громадян брати участь у політичному житті. В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, цей напрямок активно розвивається, хоча й зі своїми особливостями та викликами.

Електронна демократія є перспективним напрямком розвитку сучасного суспільства, оскільки вона відкриває нові можливості для участі громадян у політичному житті, підвищує прозорість і ефективність державного управління. Позаяк, для успішної реалізації електронної демократії необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних з цифровим розривом, кібербезпекою та правовим регулюванням. Однією із таких проблем, що потребує вирішення за допомогою інструментів правової науки, є визначення сутності та змісту юридичних термінів та понять.

Вперше термін «електронна демократія» з'явився у 1994 р. в США і досить швидко став загальновживаним у багатьох державах світу. За даними Британської енциклопедії цей термін походить від назви відомого у США незалежного інтеренет-форуму «Міннесота Е-Демократія» (Minnesota E-Democracy), який було засновано у 1994 році. Згодом фундатори перетворили його у сайт «E-Democracy.org», що функціонує до сьогодні та позиціонує себе як піонерський проект у сфері е-демократії [1].

У Рекомендації Rec (2004) 15 Комітету міністрів країн-членів Ради Європи щодо е-урядування, е-демократія визначається як використання інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, яке дозволяє:

1. посилити участь, ініціативність та залучення громадян на національному, регіональному та місцевому рівнях публічного життя;
2. покращити прозорість демократичного процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів;
3. покращити чутливість / зворотну реакцію органів влади на звернення громадян;
4. сприяти публічним дебатам та звертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [2].

У Рекомендаціях Ради Європи щодо електронної демократії (Recommendation CM/Rec(2009)1 визначено наступні принципи е-демократії: 1. Основне завдання електронної підтримки демократії – це сприяння демократизації інститутів та процесів, популяризація демократичних цінностей. 2. Е-демократія повинна відповідати принципам демократії. Кожен процес демократії (електронний чи традиційний) відграє свою роль і не може застосовуватись як універсальний. 3. Е-демократія спирається на демократичні, гуманістичні, соціальні, етичні та культурні цінності суспільства, в якому вона запроваджується. 4. Е-демократія тісно пов'язана із «добрим урядуванням», тобто здійснення влади у електронній формі повинно спиратись на принципи результативності, ефективності, участі, прозорості, підзвітності. 5. Е-демократія повинна підтримувати та впроваджувати фундаментальні свободи, права людини, включно зі свободою доступу до інформації. 6. Всі заінтересовані сторони е-демократії повинні включатись у демократичні процеси та отримувати вигоди від такої участі тощо [3].

У вказаних Рекомендаціях також визначаються наступні сектори чи напрямки е-демократії: (1) е-парламент, (2) е-законотворення, (3) е-голосування, (4) е-правосуддя, (5) е-медіація (досудове вирішення спорів), (6) е-навколишнє середовище (екологія), (7) е-вибори, (8) е-референдум, (9) е-ініціативи, (10) е-голосування, (11) е-консультації, (12) е-петиції, (13) е-політичні компанії, (14) е-опитування.

На сьогоднішній день на теоретичному рівні не сформовано єдиного визначення терміну «електронна демократія», проте сучасна правова доктрин активно займається дослідженням цієї сфери. Так, на думку О.Баранова, електронна демократія – це демократія, для якої значно підвищується ефективність демократичних інститутів, демократичних процесів та поширення демократичних цінностей за умови застосування різноманітних інструментів, що базуються на максимальному використанні інформаційних комп'ютерних технологій [4].

Електронна демократія трактується двозначно – у вузькому та широкому розумінні. Електронна демократія у вузькому розумінні – це застосування ІКТ для реалізації прав людини, тобто їх електронне забезпечення. ІКТ тут відіграють найважливішу роль. У більш широкому розумінні електронна демократія – це участь громадян у вирішенні соціальних проблем за допомогою ІКТ. Тобто електронна демократія тут служить інструментом для зміцнення демократії та розвитку демократичних інститутів, тоді як ІКТ служать лише засобом участі громадян у суспільній діяльності [5, с. 5].

Сутність електронної демократії полягає в тому, що вона забезпечує суспільство новими формами участі в державотворчих процесах із застосуванням ІКТ шляхом впливу на прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, вона дозволяє здійснювати ефективнішу взаємодію між суспільством та органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні

опитування, електронні петиції та електронні звернення. Електронна демократія здатна посилити європейську, міжнародну та глобальну сутність політики і полегшити транскордонне співробітництво [6, с. 28].

Впровадження е-демократії в Україні розпочалося ще на початку 2000-х років і здійснювалося досить повільно. Протягом довготривалого часу в Україні відбувалося створення теоретичних основ та підґрунтя для застосування ІКТ у системі державних органів влади, а основні зусилля були спрямовані на формування нормативно-правового забезпечення розвитку електронної демократії.

В сучасних умовах, не зважаючи на російську агресію в Україні е-демократія перебуває у стані інтенсивного розвитку. Попри те, що функціонування окремих форм електронної демократії у вітчизняному законодавстві практично не внормоване, є чимала нормативно-правова база, яка забезпечує розвиток інформаційного українського суспільства та підтримує процес становлення е-демократії як нової форми участі громадян у суспільному житті.

Правовою основою розвитку електронної демократії в Україні є: Концепція розвитку електронного урядування в Україні; Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні; Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні; Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації тощо.

Чинні нормативно-правові акти мають різні визначення поняття «електронна демократія». Так, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій [7]. Більш широке визначення надано у Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації, де електронну демократію визначено як форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування ІКТ в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [8].

Електронна демократія включає в себе різноманітний набір інструментів, які використовують як існуючі, так і нові джерела інформації. Ці інструменти забезпечують платформу для громадськості, щоб висловити свої проблеми, інтереси та точки зору, а також надати докази, які можуть вплинути на процеси прийняття рішень на рівні громади, національному чи глобальному рівні.

Важливо згадати й про різноманітні інструменти е-демократії, які активно використовуються в суспільному житті. Е-демократія має три сектори, які відповідають трьом гілкам влади, а саме е-парламент, е-урядування та е-правосуддя [6].

- Е-парламент є сектором, де ІКТ використовується органами законодавчої влади для покращення своєї законотворчої діяльності. В Україні наочним прикладом е-парламенту є вебсайт Верховної Ради України.
- Е-урядування є сектором, де ІКТ використовується органами виконавчої влади для покращення своєї виконавчої діяльності. В Україні наочним прикладом е-уряду є вебсайт Кабінету Міністрів України.
- Е-правосуддя є сектором, де ІКТ використовується органами судової влади для покращення своєї судової діяльності. В Україні наочним прикладом е-суду є «Електронний суд», який являється підсистемою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Загалом серед основних інструментів е-демократії можна виділити: е-голосування, е-звернення, е-консультації, е-петиції, е-спільноти, е-посередництво, е-ініціатива, е-референдуми, електронні громадські журі, е-оголошення, е-опитування, бюджети участі та системи контролю за діями влади.

Заходи розвитку е-демократії передбачають: (1) удосконалення нормативно-правової бази електронної взаємодії громадян, організацій та органів влади; (2) активне використання ІКТ для забезпечення «участі громадян та організацій у формуванні та реалізації державної політики, у тому числі шляхом підтримки пілотних інтернет-проектів»; (3) визначення ролі ЗМІ як майданчиків для форумів та дискусій; (4) «створення та впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент України», яка забезпечить доступ громадян до інформації про парламентську діяльність та документів..»; (5) «створення на базі Національного центру під тримки електронного урядування системи інтерактивної взаємодії з громадянами з використанням наявних соціальних мереж «Ми розвиваємо електронне урядування»; (6) «сприяння співпраці державних органів з інститутами громадянського суспільства, експертами та міжнародними партнерами у розробленні проектів нормативно-правових актів, стандартів та впровадженні пілотних проектів електронної демократії з дотриманням прав людини та верховенства права».

Електронна демократія охоплює широкий спектр інструментів і методів, які дозволяють громадянам:

- отримувати інформацію: про діяльність органів влади, законодавчі ініціативи, результати голосувань тощо.
- брати участь у обговореннях: висловлювати свою думку з різних питань, брати участь у онлайн-консультаціях, форумах та інших формах інтерактивної взаємодії.
- приймати рішення: голосувати в онлайн-опитуваннях, брати участь у розробці бюджету, висувати власні ініціативи.
- контролювати владу: стежити за виконанням обіцянок політиків, виявляти корупцію та інші зловживання.
- збільшити кількість та різноманіття людей, які реалізують свої демократичні права через коментарі, надіслані до органів прийняття рішень щодо пропозицій та питань;
- створити віртуальний публічний простір, де люди можуть спілкуватися, обговорювати проблеми та ділитися ідеями;
- дозволяє громадянам брати участь, коли їм зручно;
- може охопити дуже велику аудиторію з відносною легкістю та невеликими витратами.

Відновлення України після війни стане одним із наймасштабніших проєктів у Європі з часів завершення Другої світової війни. Для ефективної реконструкції країни та відновлення функціонування державної влади на звільнених територіях необхідно створити стратегію впровадження електронної демократії у повоєнний період. Ця стратегія буде розроблена з урахуванням міжнародного досвіду застосування електронної демократії та відповідності стандартам Європейського Союзу.

Так, на думку О.Юрікова, першочерговими заходами щодо реалізації електронної демократії у повоєнний період є: 1) взаємодія суспільства та держави шляхом широкого застосування ІКТ, зокрема через мобільний застосунок «Дія»; 2) електронна участь громадян у прийнятті рішень щодо місцевих бюджетів; 3) запровадження та удосконалення порядку електронних звернень та електронних петицій; 4) обговорення законопроєктів та рішень органів місцевого самоврядування. Але одним із головних завдань органів державної влади у повоєнний період щодо реалізації електронної демократії є запровадження електронного голосування [9, с.141].

Висновки. Отже, в умовах глобалізації та інформатизації всіх сфер суспільного життя, запровадження електронної демократії в сучасних реаліях є необхідним і незворотнім процесом. Електронна демократія – це інноваційна форма державного устрою, яка передбачає активну участь громадян у процесах прийняття рішень на всіх рівнях влади за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій.

Електронна демократія має великий потенціал для модернізації українського суспільства та підвищення рівня його участі в політичному процесі. Однак, для успішного розвитку цього напрямку необхідно вирішити ряд проблем, таких як підвищення цифрової грамотності населення, забезпечення кібербезпеки, створення необхідної нормативно-правової бази та інтеграція електронної демократії в усі сфери суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. E-democracy. Andrew Chadwick. Britanica. URL: https://www.britannica.com/topic/e-democracy.

2. The Council of Europe: guardian of Human Rights, Democracy and the Rule of Law for 700 million citizens — Portal. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp

3. Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2018-4-participation-of-citizens-ukr/168097ed39

4. Баранов О.А. Правові проблеми “електронної демократії”. *Інформація і право*. № 1(20)/2017. С. 28 – 38.

5. Грицяк Н.В., Соловйов С.Г. Електронна демократія : навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.

6. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 3 : Електронна демократія: основи та стратегії реалізації. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 84 с.

7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/386-2013-%D1%80#Text.

8. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листоп. 2017 р. № 797-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text.

9. Юріков О.О. Стратегія реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2024. Випуск 39. С. 140 – 144.

REFERENCES:

1. Andrew, Chadwick. E-democracy. *Britanica.* Retrieved from: https://www.britannica.com/topic/e-democracy [in English].

2. The Council of Europe: guardian of Human Rights, Democracy and the Rule of Law for 700 million citizens. (2004). Portal. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp [in English].

3. Rekomendatsiia CM/Rec(2018)4 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam shchodo uchasti hromadian u mistsevomu publichnomu zhytti. (2018). [Recommendation CM/Rec(2018)4 of the Committee of Ministers to member states on citizens participation in local public life]. Retrieved from: https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2018-4-participation-of-citizens-ukr/168097ed39 [in Ukrainian].

4. Baranova, O.A. (2017). Pravovi problemy "elektronnoi demokratii". [Legal problems of "electronic democracy"]. *Informatsiia i pravo. № 1(20).* 28 – 38. [in Ukrainian].

5. Hrytsiak, N.V., Soloviov, S.H. (2015). Elektronna demokratiia. [Electronic democracy]. Navchalnyi posibnyk. 66. [in Ukrainian].

6. Semenchenko, A.I, Dreshpak, V.M. (Eds.) (2017). Elektronna demokratiia: osnovy ta stratehii realizatsii. Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratiia. [E-government and e-democracy]. Navchalnyi posibnyk u 15 chastynakh. (Chastyna 3). 84. [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini. (2013, May 15). [On approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №386-r.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii. (2017, November 8). [On the approval of the Concept of the Development of Electronic Democracy in Ukraine and the Action Plan for its Implementation]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №797-r.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].

9. Yurikov, O.O. (2024). Stratehiia realizatsii elektronnoi demokratii v period povoiennoi vidbudovy Ukrainy. [Strategy for implementing e-democracy during the post-war reconstruction of Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. Vypusk 39.* 140 – 144. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК: 342.8
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-43-48

Цехмістер Євгеній Володимирович,
аспірант групи 1/23-(П)-Ад факультету №2
Донецького державного університету внутрішніх справ
eugenetsehmister@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Якщо сконцентруватися на вивченні історико-правових аспектів трансформації змісту таких понять та інститутів як «вибори» й «виборча система», то слід зазначити, що це один із найдавніших форм притаманних людству у питаннях формування органів влади та управління. Свідченням цього може слугувати період «військової демократії», який проходили майже всі спільноти людей на стадії розпаду родоплемінного ладу. Логічним було б вважати, що перші державні утворення на території України також проходили відповідні стадії свого розвитку. З точки зори аналізу держав (державних утворень) за їх формою правління на теренах України, виокремлено держави з республіканськими формами правління та особливості їх виборчих систем.

Попередні історичні періоди характеризувалися значними зрушеннями у багатьох сферах, боротьба за права людини, становлення сучасного розуміння правового статусу особи, боротьба за рівні виборчі права чоловіків та жінок – це стало однією із визначальних характеристик століття, що минуло. А розпад колоніальних імперій у XX столітті, збільшення кількості демократичних держав, глобалізація виборчого процесу, вплинуло на остаточне становлення виборчих систем, як інститутів, як механізму формування органів влади та управління на міжнародному та національному рівнях. Втім, тенденції XXI сторіччя продемонстрували, що виборчий процес та й інститут виборів продовжують розвиватися, що є наслідком глобалізаційних та науково-технічних процесів.

Вагомим аспектом стало закріплення на рівні міжнародних та національних стандартів основних засад виборчого процесу та типових моделей їх реалізації.

Актуальність дослідження історико-правових аспектів розвитку виборчої системи на теренах України зберігається і дотепер. Юридична наука та практика продовжують активно вдосконалювати виборче право, виборчу систему, механізми реалізації інституту виборів. Аналіз історичних аспектів становлення виборчої системи в Україні дасть змогу на більш загальному рівні усвідомити особливості виборчих систем, що існували в Україні та спрогнозувати шляхи їх подальших трансформацій, пошук оптимальної моделі виборчої системи в країні.

Ключові слова: вибори, виборча система, становлення виборчої системи, виборча система в Україні.

© Є.В.Цехмістер, 2024

Tsekhmister Ye. THE FORMATION OF THE ELECTORAL SYSTEM IN UKRAINE: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

If we focus on the study of the historical and legal aspects of the transformation of the content of such concepts and institutions as “elections” and “electoral system”, it should be noted that this is one of the oldest forms inherent in humanity in matters of the formation of government and management. Evidence of this can be the period of “military democracy”, which almost all human communities went through at the stage of the collapse of the tribal system. It would be logical to assume that the first state formations on the territory of Ukraine also went through the corresponding stages of their development. From the point of view of the analysis of states (state formations) by their form of government on the territory of Ukraine, states with republican forms of government and the features of their electoral systems are distinguished.

Previous historical periods were characterized by significant changes in many areas, the struggle for human rights, the formation of a modern understanding of the legal status of the individual, the struggle for equal suffrage for men and women - this became one of the defining characteristics of the past century. And the collapse of colonial empires in the 20th century, the increase in the number of democratic states, the globalization of the electoral process, influenced the final formation of electoral systems as institutions, as a mechanism for the formation of government and management at the international and national levels. However, the trends of the 21st century have demonstrated that the electoral process and the institution of elections continue to develop, which is a consequence of globalization and scientific and technical processes.

An important aspect was the consolidation at the level of international and national standards of the basic principles of the electoral process and typical models of their implementation.

The relevance of studying the historical and legal aspects of the development of the electoral system in Ukraine remains to this day. Legal science and practice continue to actively improve electoral law, the electoral system, and the mechanisms for implementing the institution of elections. An analysis of the historical aspects of the formation of the electoral system in Ukraine will allow us to understand at a more general level the peculiarities of the electoral systems that existed in Ukraine and predict the ways of their further transformations, and to search for the optimal model of the electoral system in the country.

Key words: elections, electoral system, formation of the electoral system, electoral system in Ukraine.

Постановка проблеми. Інститут виборів для сучасної демократичної правової держави є одним із ключових, оскільки таким чином реалізується принцип виборності органів публічної влади. Гадаємо, що актуальність виборів та уваги до цього питання не потребує додаткового обґрунтування, втім це не означає втрату актуальності наукового пошуку в цьому напрямку. Значні трансформаційні зміни у світі впливають і на зміни у виборчих системах окремих країн. Із числа чинників, які впливають на сучасні процеси виступають глобалізація, цифровізація, зростання кількості збройних конфліктів тощо. І не обов’язково, що зазначені зміни мають бути позитивними, оскільки виклики, які постають перед суспільством XXI сторіччя вимагають реакції передусім на негативні зміни, або ж пов’язані з науково-технічною революцією.

Одним із викликів, що постав перед Україною у першій чверті XXI сторіччя – це протистояння з російською федерацією та прагнення останньої зберігати Україну у своїй геополітичній та економічній орбітах. Це також додає актуальності дослідження, враховуючи перманентний вплив на з боку рф на нашу політичну систему, фінансування та інша підтримка українських політичних партій та рухів (як приклад сумнозвісна Партія регіонів чи ОПЗЖ), натомість останні просували «російські наративи», формували проросійську політику, дуже часто за рахунок національних інтересів.

Ще одна проблема глобального масштабу, перед якою доведеться зіткнутися передусім державам з демократичним політичним режимом – це зростання кількості збройних конфліктів у світі. Так, за результатами незалежних досліджень Інституту дослідження проблем миру в Осло (PRIO), минулого року відбулася найбільша кількість міждержавних конфліктів з часу завершення Другої світової війни. Відповідно до аналізу, останні три роки характеризувалися найвищим рівнем насилля за останні три десятиліття, а 2023 рік виявився одним із найжорстокіших років після закінчення Другої світової війни [1; 2]. Саме збройні конфлікти є найбільш деструктивним чинником у питанні нормального функціонування виборчої системи. На прикладі України ми чудово розуміємо несумісність таких правових явищ як «воєнний стан» та «виборчий процес», але світовою практикою напрацьовані вже і такі поєднання.

На нашу думку, за результатами аналогічних досліджень 2024 рік перевершить 2023. Однією із причин є подальше загострення економічних, соціальних, зовнішньо- та внутрішньополітичних протиріч, поява нових або ж активізація старих збройних конфліктів. Окрім цього, у 2024 році у низці країн світу відбулися (або тривають) важливі з позиції геополітики вибори глав держав та парламентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню становлення інституту виборів, а, відповідно, і аналізу виборчих систем, правового регулювання виборчого процесу в Україні та світі присвячено увагу з боку дуже широкого кола фахівців з різних галузей знань. В рамках нашого дослідження сконцентруємо увагу передусім на представниках юридичної та політологічної наук.

Мета статті – проаналізувати розвиток виборчої системи в Україні наприкінці XX та першій чверті XXI століття та визначити особливості її функціонування в умовах воєнного стану та повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. За перші 30 років незалежності в Україні відбулось 23 загальнонаціональні виборчі кампанії: 7 президентських (з яких одні були дострокові, а одні – позачергові), 8 парламентських (з яких 4 були достроковими), 8 місцевих, не рахуючи всіх проміжних, дострокових, повторних. [3]. Таким чином, нами накопичено значний досвід у питаннях організації та проведення виборів, апробовано різні варіанти виборчих систем, систематично проводилася нормотворча робота щодо внесення змін до виборчого законодавства (щоправда не завжди це мало прогресивний характер).

Існують і інші підрахунки кількості проведених виборів, в яких не враховуються ті вибори, що проводилися до 1991 року. Зокрема, В. Нестерович у своїй статті наголошує «в Україні було проведено досить велику кількість різних видів виборів, на яких було обрано шістьох Президентів України, вісім скликань Верховної Ради України, а також шість разів проведено чергові місцеві вибори». З огляду на те, що кожні вибори, які мали місце в новітній історії України, проходили за різних політичних та соціально-економічних чинників, вони безсумнівно мають свої характерні риси та унікальність [4].

Щодо класифікації виборів, які проводилися в Україні на сучасному етапі, то слід виокремити передусім критерії, за якими визначаються ті чи інші види виборів, а саме: за видами органів влади та управління (посади), до яких обираються; за часом проведення виборів; за територіальною ознакою; за правовими наслідками, за видом виборчої системи тощо.

Таким чином, вибори в Україні були: Президента України, Верховної Ради України, Верховної Ради АРК, органів місцевого самоврядування базового та районного (обласного) рівнів, сільських , селищних, міських голів, першими, черговими, позачерговими, додатковими, повторними, також другий тур виборів Президента України 2004 року було визнано недійсними, мажоритарні, пропорційні, змішані.

Як виявилося протягом останніх 35 років найбільш складним питанням для України постало з'ясування оптимальної виборчої системи щодо різних типів виборів.

На думку однієї із дослідниць проблематики виборчої системи в Україні Т. Бевз станом на 2010 рік, запровадження пропорційної виборчої системи, внаслідок політичної реформи підірвала пасивне виборче право як конституційну гарантію політичної свободи народу, а «виборча система України в її нинішньому варіанті приречена на поразку… Адже у всьому світі немає прецедентів використання пропорційних систем з будь-якими умовами в державах з такою територією, населенням і однопалатним парламентом, як Україна» [5, с. 7].

Іншої точки зору за своїми висновками є більш пізніше дослідження М. Ларченко, мажоритарна складова весь час була пов'язана зі зловживаннями, які починалися ще під час виборчої компанії, тому рішення про ліквідацію мажоритарної складової є абсолютно виправданим. Зокрема, у переважній більшості країн Європейського Союзу парламентські вибори проводяться за пропорційними виборчими системами Це 18 держав з 25. Мажоритарні ж системи застосовуються у тих випадках, коли кількість мандатів, які підлягають розподілу, мала і застосування пропорційної системи видається недоцільним [6, с. 27]. Очевидно, що між вибором системи для парламентських і місцевих виборів існує певний взаємозв'язок. Найчастіше на місцевих виборах повторюється виборча система, що передбачена на парламентських, але у пристосованому та дещо модифікованому варіанті. Втім, у 8 країнах ЄС місцеві виборчі системи істотно відрізняються від виборчих систем на парламентських виборах. Часто вирішальне значення для того, яку систему обирає законодавчий орган, має кількість виборців у межах адміністративної одиниці, які мають голосувати на місцевих виборах [6, с. 27].

Також одним із непростих питань для України є активність виборців під час виборчого процесу. Протягом періоду незалежності спостерігалася негативна тенденція до зменшення відсотку виборців, що брали участь у голосуванні та розвиток такого явища як абсентеїзм.

Найбільш висока явка виборців традиційно є на виборах Президента України, на другому місці за явкою виборців йдуть вибори народних депутатів України, а найменша явка виборців в Україні спостерігається на місцевих виборах. [4, с. 127]. Відмітимо, що рекордно низькою явка виборців була зафіксована на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року і становила у різних регіонах від 31,6% до 44,6% від кількості виборців , занесених до реєстрів виборців.

Така негативна динаміка простежується за всіма видами виборів, але саме парламентські вибори демонструють її сталість. Так, за даними дослідження проведеного Українським центром суспільних даних, зниження явки на виборах до Верховної Ради було особливо значним і відбувалося на кожних виборах (за винятком 2012 року): з 69.63% у 1998 р. і 65.21% у 2002 р. до 52.13% у 2014 р. і 49.17% у 2019 р. [7].

Із числа факторів, які впливають на явку виборців можна виокремити такі: рівень правової та політичної культури (свідомості) громадян; орган влади та управління або посада, на яку обираються; етнічний склад того чи іншого регіону; природно-географічне розташування; віковий склад населення; соціо-культурні чинники (фактор «земляцтва», застосування адміністративного ресурсу); об'єктивні умови дійсності на час проведення виборів (наприклад останні вибори в Україні в умовах пандемії COVID-19 зафіксована найнижча явка у сучасній історії держави), тип населеного пункту або адміністративно-територіальної одиниці.

Багатогранність, складність, розтягнутість у часі і надзвичайна значущість для існування конституційної демократії політико-правової категорії виборів обумовлюють, з одного боку, встановлення законодавцем цілого комплексу спеціальних конституційних норм для їх організації і проведення, гарантування виборчих прав громадян (ці норми у теперішній час у своїй сукупності утворюють підгалузь конституційного права), а з іншого – чималий інтерес науковців до даного способу реалізації безпосередньої демократії, появу непоодиноких досліджень тих чи інших його аспектів. [8, с. 27].

Щодо питання визначення типу виборчої системи в Україні, її ознак, особливостей та нормативно-правового врегулювання цього питання у 2019 році Конституційний Суд України висловив свою позицію, «є питанням політичної доцільності та має вирішуватися парламентом відповідно до його конституційних

повноважень за умови дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів організації й проведення виборів. З огляду на це немає потреби (імперативності) для закріплення типу виборчої системи в Конституції України. (абзаци п'ятий, восьмий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини) *[9*].

Один із дослідників проблематики виборчих прав громадян О.Діденко вбачає важливим аспектом вдосконалення саме органів адміністрування виборчого процесу, професіоналізації складу виборчих комісій, а саме: запровадження обов'язкового попереднього навчання та/або сертифікації кандидатів на посади членів територіальних і окружних виборчих комісій, а також обмеження суб'єктів подання кандидатур (політичних партій, їх організацій, кандидатів) у праві на безумовну та необмежену у кількості разів безпідставну заміну членів виборчих комісій [8, с. 192-193]. Автор наголошує на потребі відповідального ставлення суб'єктів подання кандидатур до складу комісій, як санкцію пропонує застосувати норму щодо втрати політичною партією у іншому випадку квоти, передбаченої Виборчим кодексом України. Якщо аналізувати суто з теоретичних позицій, то слід було б підтримати автора, однак в умовах практичної реалізації виборчого законодавства та нестачі кадрів непоодинока ситуація, коли неможливо сформувати повний склад комісії навіть за максимального дотримання принципів та норм виборчого законодавства, а вибори 2019 та 2020 років показали, що для деяких дільниць складно сформувати навіть мінімальний склад виборчої комісії при якому її рішення будуть мати чинність. Тому, на нашу думку, ключовою із проблем на наступних (повоєнних) виборах в Україні стане гостра кадрова нестача, а якщо ще й потенційні члени комісії повинні будуть отримувати сертифікати, то до складу комісій доведеться включати членів партій, виводити із партійних списків і включати до складів комісій.

Зокрема, слід констатувати, що за період незалежності в Україні фактично функціонувало шість виборчих законів, Виборчий кодекс і п'ять виборчих систем (три різновиди мажоритарної – 1989, 1993 і 1997 рр. (1/2 парламенту), пропорційна і технічна змішана) [5, с. 7].

Зараз постало питання про розробку та прийняття спеціального закону, який би врегулював особливості проведення повоєнних виборів, передбачив механізми реалізації виборчого права для понад 4 мільйонів виборців, які перебувають за кордоном, для військовослужбовців при виконанні службових обов'язків, осіб, які проживають на не розмінованих та невідновлених територіях, для мільйонів внутрішньо переміщених осіб тощо. На підставі та у порядку чинних норм Книги другої «Вибори Президента України», Книги третьої «Вибори народних депутатів України», Книги четвертої «Місцеві вибори» Виборчого кодексу України, не внісши до них відповідних змін вказаним спеціальним законом, загальнодержавні і місцеві вибори, які відбуватимуться після завершення військових дій, вже зараз зрозуміло буде провести неможливо.

Щодо нормативних положень, які мають бути закріпленими у законі про особливості проведення повоєнних виборів, в аспекті визначення у них гарантій реалізації виборчих прав для військовослужбовців, громадян України за кордоном, внутрішньо переміщених осіб, виборців, які проживають на територіях, на яких знищена чи пошкоджена виборча інфраструктура, в наближених до кордону з державою-агресором населених пунктах, по яких існуватиме загроза нанесення ворогом ударів тощо, то в їх основу можуть бути взяті законопроектні пропозиції, викладені в постанові Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 року № 102 [10], а також напрацювання утворених та функціонуючих у Комісії трьох відповідних робочих груп за участі народних депутатів України, представників громадських організацій, які спеціалізуються на темі виборів, а також міністерств й інших органів влади [11].

Висновки. Отже, підсумовуючи можна сказати, що сучасною світовою та й українською практикою щодо організації та проведення виборів накопичено величезний практичний, нормативний та науковий досвід, сформовано окрему підгалузь права – виборче (референдарне) право. Знайшли своє наукове обґрунтування та практичну реалізацію різні види виборчих систем.

Виборче право спрямоване на врегулювання засадничих механізмів демократичного режиму – виборів, а виборча система як спосіб формування представницького органу за підсумками голосування на виборах є важливою складовою у забезпеченні проведення виборів на демократичних засадах.

На рівні міжнародної спільноти, європейського співтовариства, окремих держав закріплено відповідну нормативно-правову базу, а також механізми реалізації їх норм. Виборчий процес – це надзвичайно регламентована конституційно-процесуальна форма реалізації норм виборчого права, що передбачає реалізацію народного суверенітету на основі норм міжнародних стандартів та національного законодавства і спрямований на формування органів публічної влади в державі.

Таким чином, характеризуючи виборчий процес у хронології його розвитку в Україні, слід визначити, що тут варто розподіляти на «широке» та «вузьке» його розуміння. Більш широкий підхід до періодизації становлення виборчого процесу в Україні протягом тисячолітньої історії розвитку цього інституту в додержавний період та у суб'єктів державної влади на теренах нашої країни. Відповідно до «вузького» підходу ми акцентуємо увагу на новітній історії, тобто становленні виборчого процесу за часів розбудови незалежної держави. Саме останній етап у такій періодизації викликає найбільшу зацікавленість, оскільки було «протестовано» різні варіанти виборчих систем, проведено 23 загальнодержавні виборчі кампанії.

Поряд із цим, удосконалення механізмів в різних виборчих системах дадуть змогу у подальшому уникнути фальсифікацій результатів виборів, порушення основних засад виборчого законодавства та

виборчих прав громадян, а, відповідно, мінімізувати ризики соціальних потрясінь та кризи у суспільстві, які ми спостерігали у багатьох країнах (Україна 2004 рік, Білорусь 2020 рік, Грузія та Румунія 2024 рік).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. У світі зараз триває понад пів сотні воєн. *Голос Америки.* 09 жовтня 2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zhertvy-ukrayina-haza-kilkist-voyen-svit-zvity/33151959.html .

2. Global Peace Index Briefing 2024. URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-briefing-web.pdf.

3. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. URL: https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini-22821.

4. Нестерович В. Ф. Конституційно-правова характеристика хронології проведення виборів у сучасній Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. №(1(3). С. 121-143. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-121-143

5. Тетяна Бевз. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2010 /6 (50). 391 С. 6-16.

6. Ларченко М.О. Актуальні проблеми виборчого процесу в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 7. С. 25-28. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/7.pdf .

7. Історична явка (2010-2019). Український центр суспільних даних. URL: https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/.

8. Діденко О.М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 222 с.

9. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 грудня 2019 року № 8-в/2019. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 2. Галузі права 2.3. Виборче право. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text.

10. Постанова Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 року № 102 «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text (дата звернення: 29.10.2024).

11. Україна вже працює над наступними виборами. URL: https://www.oporaua.org/vybory/ukrayina-vzhe-pracyuye-nad-nastupnimi-viborami-24939.

REFERENCES:

1. U sviti zaraz tryvaie ponad piv sotni voien. (2024, October 9). [There are over fifty wars going on in the world right now]. *Holos Ameryky.* Retrieved from: https://www.radiosvoboda.org/a/zhertvy-ukrayina-haza-kilkist-voyen-svit-zvity/33151959.html [in Ukrainian].

2. Global Peace Index Briefing 2024. Retrieved from: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/06/GPI-2024-briefing-web.pdf [in English].

3. Zhemchuzhnykova, K. (2021). Istoriia vyboriv: vyborchi systemy v Ukraini. [History of elections: electoral systems in Ukraine]. Opora. Retrieved from: https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini-22821 [in Ukrainian].

4. Nesterovych, V. F. (2019). Konstytutsiino-pravova kharakterystyka khronolohii provedennia vyboriv u suchasnii Ukraini. [Constitutional and legal characteristics of the chronology of elections in modern Ukraine]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia.* №(1(3). 121-143. Retrieved from: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2019-3-1-121-143 [in Ukrainian].

5. Bevz, T. (2010). Transformatsiia vyborchoi systemy v umovakh ukrainskoi politychnoi diisnosti. [Transformation of the electoral system in the conditions of Ukrainian political reality]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy.* 6 (50). 6-16. [in Ukrainian].

6. Larchenko, M.O. (2021). Aktualni problemy vyborchoho protsesu v Ukraini. [Current problems of the electoral process in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 7. 25-28. Retrieved from: http://lsej.org.ua/7_2021/7.pdf [in Ukrainian].

7. Istorychna yavka (2010-2019). (2020). Historic turnout (2010-2019). *Ukrainskyi tsentr suspilnykh danykh. Retrieved* from: https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/ [in Ukrainian].

8. Didenko, O.M. (2021). Konstytutsiino-pravovi harantii prava obyraty ta buty obranym do orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Constitutional and legal guarantees of the right to elect and be elected to state authorities and local self-government bodies in Ukraine]. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo. 222. [in Ukrainian].

9. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do statei 76 ta 77 Konstytutsii Ukrainy (shchodo zmenshennia konstytutsiinoho skladu Verkhovnoi Rady Ukrainy ta zakriplennia proportsiinoi vyborchoi systemy) (reiestr. № 1017) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy. (2019, December 16). [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case on the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on the provision of an opinion on the compliance of the draft law on amendments to Articles 76 and 77 of the Constitution of Ukraine (regarding the reduction of the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine and the establishment of a proportional electoral system) (Registration No. 1017) with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine]. *№ 8-v/2019*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text [in Ukrainian].

10. Pro propozytsii shchodo vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy, spriamovani na zabezpechennia pidhotovky ta provedennia vyboriv pislia prypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, September 27). [On proposals for improving the legislation of Ukraine aimed at ensuring the preparation and holding of elections after the termination or abolition of martial law in Ukraine]. *Postanova Tsentralnoi vyborchoi komisii №102.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text [in Ukrainian].

11. Ukraina vzhe pratsiuie nad nastupnymy vyboramy. (2023, October 5). [Ukraine is already working on the next elections]. Opora. Retrieved from: https://www.oporaua.org/vybory/ukrayina-vzhe-pracyuye-nad-nastupnimi-viborami-24939 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.11.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 336.025:330.3:346.52
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-49-56

Теремецький Владислав Іванович,
доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економіко-правових проблем містознавства
ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України»
vladvokat333@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2667-5167

Довгань Віктор Миколайович,
кандидат юридичних наук, докторант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України»
vdovhan@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-4966-1253

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІДТРИМЦІ ПРОЄКТІВ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу ролі міжнародних фінансових організацій у підтримці проєктів відбудови України. Визначено, що однією з ключових проблем процесу відновлення є значний обсяг необхідних ресурсів, який неможливо забезпечити лише внутрішніми зусиллями держави. Наголошено, що початок і продовження процесу відбудови в повоєнний період можливі лише за умови консолідації зусиль міжнародних фінансових інституцій.

Зазначено, що фінансова підтримка, яку надають такі організації, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, є однією з найважливіших форм допомоги. Вона включає надання грантів і кредитів. Водночас експерти та науковці підкреслюють, що фінансова допомога має переважно надаватись у формі грантів, а не кредитів, з огляду на економічні виклики, які стоять перед Україною.

Також відзначено консультаційну підтримку з боку міжнародних фінансових організацій, яка включає сприяння мобілізації додаткових ресурсів через міжнародні донорські конференції та залучення приватних інвестицій. У статті пропонується розглядати підтримку міжнародних фінансових організацій як комплекс заходів, спрямованих на фінансову, технічну та консультаційну допомогу, а також на сприяння відновленню економіки, інфраструктури, соціальних об’єктів та підвищення стійкості держави під час і після військового конфлікту.

Наголошено, що ефективність такої підтримки залежить від дотримання низки принципів, зокрема реформування та модернізації державних інституцій, забезпечення прозорості й підзвітності використання ресурсів, боротьби з корупцією, міжнародної координації, гнучкості, адаптивності, а також регулярного моніторингу та оцінки результатів проєктів.

Зроблено висновок, що для забезпечення ефективного використання допомоги міжнародних фінансових організацій необхідне прозоре законодавче регулювання, яке враховує особливості міжнародного фінансування, забезпечує ефективне управління фінансовими ресурсами та унеможливлює зловживання.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації, фінансові ресурси, фінансова підтримка, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, відбудова, відновлення, гранти, кредити, корупція, фінансування, донори, приватні інвестиції, реформування та модернізація державних інституцій, фінансова, технічна та консультаційна допомога.

Teremetskyi V., Dovhan V. THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS IN SUPPORTING UKRAINE’S RECONSTRUCTION PROJECTS

The article is dedicated to analyzing the role of international financial organizations in supporting Ukraine’s reconstruction projects. It identifies that one of the key challenges in the recovery process is the substantial amount of resources required, which cannot be provided solely through the country’s internal efforts. It is emphasized that initiating and continuing the reconstruction process during the post-war period is only possible through the consolidation of efforts by international financial institutions.

It is noted that financial support provided by organizations such as the World Bank, the International Monetary Fund, the European Investment Bank, and the European Bank for Reconstruction and Development is one of the most significant forms of assistance. This support includes the provision of grants and loans. At the same time, experts and researchers stress that financial assistance should primarily be provided in the form of grants rather than loans, given the economic challenges facing Ukraine.

The article also highlights the consultative support provided by IFOs, which includes facilitating the mobilization of additional resources through international donor conferences and attracting private investments. It proposes viewing IFO support

© В.І.Теремецький, В.М.Довгань, 2024

as a comprehensive set of measures aimed at providing financial, technical, and advisory assistance, as well as contributing to the recovery of the economy, infrastructure, social facilities, and enhancing the country's resilience during and after the conflict.

The effectiveness of such support is said to depend on adherence to several principles, including the reform and modernization of state institutions, ensuring transparency and accountability in resource utilization, combating corruption, fostering international coordination, maintaining flexibility and adaptability, as well as regular monitoring and evaluation of project outcomes.

The article concludes that transparent legislative regulation is necessary to ensure the effective use of IFO assistance. Such regulation should consider the specifics of international financing, ensure effective management of financial resources, and prevent potential misuse.

Key words: international financial organizations, financial resources, financial support, World Bank, International Monetary Fund, reconstruction, recovery, grants, loans, corruption, financing, donors, private investments, reform and modernization of public institutions, financial, technical, and advisory assistance.

Постановка проблеми. Негативна соціально-економічна ситуація, що склалася внаслідок військових дій в Україні, вимагає неординарного та негайного вирішення [1, с. 651].

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило значні руйнування житлових та промислових об'єктів, а також критичної інфраструктури. Зокрема, значних руйнувань зазнала критична інфраструктура у житловому секторі, до якої належать підприємства у сфері водопостачання, водовідведення, виробництва, транспортування та збуту теплової й електричної енергії, розподілу та транспортування газу, а також мережі водо-, тепло- та газопостачання у житлових будинках [2]. Усі ці руйнування створюють серйозні виклики для забезпечення базових потреб населення.

Ця ситуація актуалізує необхідність невідкладної відбудови України. Швидкий початок робіт із відновлення є критично важливим для забезпечення нормального функціонування суспільства, економічного розвитку країни та створення умов для сталого життя громадян.

В Україні питання відбудови економіки та інфраструктури почали обговорювати на законодавчому рівні вже у квітні 2022 року. 21 квітня 2022 року Президент України підписав указ про утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Станом на 2 травня 2022 року цей дорадчий орган розробив перший план відбудови України після війни, який був представлений на конференції в місті Лугано 4–5 липня 2022 року. План відновлення передбачає реалізацію заходів у два етапи: 2023–2025 роки та 2026–2032 роки. Він включає 850 масштабних проєктів із загальним обсягом фінансування приблизно 750 млрд доларів [3].

Як зазначає Б.І.Пшик, фінансування повоєнного відновлення національної економіки має ґрунтуватися на парадигмі, відповідно до якої цілі сталого розвитку можуть бути досягнуті шляхом залучення потенціалу всіх доступних фінансових потоків у процесі відбудови країни – як приватних і державних, так і національних і міжнародних [4, с. 36]. Запропонований Україною детальний план відновлення, презентований на міжнародній конференції в місті Лугано, значною мірою орієнтований на міжнародну фінансову допомогу, а не на активну участь приватного сектору. Передбачається, що частка приватних інвестицій становитиме приблизно третину загального обсягу фінансування, тоді як очікувана структура джерел фінансових ресурсів виглядає наступним чином: 250–300 млрд дол. США – гранти від міжнародних партнерів для фінансування сектору безпеки й оборони та відбудови зруйнованого житла; 200–300 млрд дол. США – кредити, спрямовані на модернізацію інфраструктури; 250 млрд дол. США – приватні інвестиції для реалізації інфраструктурних проєктів [5, с. 26–27].

Отже, забезпечення ресурсів, необхідних для повоєнного відновлення, можливе лише за умови консолідації зусиль України та міжнародної демократичної спільноти, зокрема країн-партнерів і міжнародних фінансових організацій (далі – МФО). Останні є ключовим елементом у регулюванні міжнародної валютно-фінансової системи, а також основним джерелом фінансової, технічної та аналітичної підтримки держав, що перебувають на шляху соціально-економічних трансформацій [6, с. 100–101].

У зв'язку з цим вивчення ролі МФО у підтримці проєктів відбудови України є надзвичайно актуальним і відповідає сучасним потребам розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що питання підтримки проєктів відбудови України з боку міжнародних організацій перебуває у фокусі уваги вітчизняних учених у галузі економіки, права, історії та інших суміжних дисциплін. Зокрема, вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили О. Б. Булик, М. В. Кульдіба, А. В. Панченко, Б. І. Пшик, В. М. Савастєєва, С. В. Сіденко, О. І. Ступницький, О. В. Сударенко, В. П. Тичина, М. М. Трещов, М. Г. Хаустова, І. Ю. Швець та інші.

Незважаючи на вагомість існуючих напрацювань, військовий конфлікт в Україні триває, що зумовлює подальшу актуалізацію та необхідність розроблення нових підходів до підтримки проєктів відбудови України МФО.

Метою статті є з'ясування ролі міжнародних фінансових організацій у підтримці проєктів відбудови України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втім відновлення України сьогодні супроводжується низкою викликів, серед яких основними, на думку М. Г. Хаустової, є масштабність обсягів відновлення, наявність достатніх фінансових ресурсів, цільове фінансування кращих і найбільш необхідних ініціатив (пріоритезацію), ефективність використання коштів та корупцію [7, с. 86]. За даними Світового банку

найбільші потреби у сфері відновлення та відбудови припадають на житловий сектор (17 % від загального обсягу), за яким слідують транспортна інфраструктура (15 %), торгівля й промисловість (14 %), сільське господарство (12 %), енергетика (10 %), соціальний захист і забезпечення засобів до існування (9 %), а також управління вибухонебезпечними предметами (7 %) [8]. На початку 2024 року Світовий банк та інші МФО оцінили загальну суму, потрібну для відновлення України після повномасштабного вторгнення рф, у майже 500 млрд доларів [9, с. 12]. Для фінансування відновлення України було створено низку фондів, зокрема Фонд відновлення України. Наповнювати ці фонди держава насамперед сподівається через допомогу країн-партнерів і міжнародних інституцій, серед яких: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ), Європейський інвестиційний банк (далі – ЄІБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР) та ін. [10].

Вказані МФО сьогодні відіграють ключову роль у підтримці проєктів відбудови України, забезпечуючи необхідні фінансові ресурси для відновлення економіки та інфраструктури. Одним із найважливіших аспектів їхньої допомоги є фінансова підтримка, яка реалізується через надання кредитів та грантів. Завдяки цьому Україна отримує змогу забезпечити фінансування масштабних проєктів, спрямованих на відновлення життєво важливих об'єктів та підвищення стійкості держави в умовах триваючого військового конфлікту.

Відповідно до ч. 2 ст. 16 Бюджетного кодексу України кредити (позики) від МФО для реалізації інвестиційних проектів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень, а гранти на бюджетну підтримку від МФО згідно з п. 57-2 ст. 29 Бюджетного кодексу України включаються до доходів бюджету [11]. Ці кошти допомагають забезпечити макроекономічну стабільність, фінансувати інфраструктурні проєкти, відбудову енергетичного, житлового секторів, відновлення бізнесу тощо.

Так, В. А. Панченко зазначає, що левова частка отриманих фінансових ресурсів спрямовується на покриття дефіциту державного бюджету України, який у 2022–2023 рр. перевищив 20 % ВВП, але певна частина наданих коштів спрямовується безпосередньо на підтримку та відбудову країни, а саме:

1) забезпечення критичного імпорту енергоносіїв, сировини, обладнання;

2) збереження та відновлення експортного потенціалу;

3) підтримку підприємств і населення в регіонах, які зазнали руйнувань;

4) відбудову пошкодженої інфраструктури (доріг, мостів, ліній електропередач) [12, с. 141].

Зокрема, Світовий банк, який за роки співробітництва затвердив для України 72 позики загальною сумою більше ніж 16,9 млрд дол США та 2,2 млрд євро, в березні 2022 року затвердив пакет бюджетної підтримки під назвою «Фінансування відновлення після надзвичайної економічної ситуації в Україні» («FREE Ukraine»). У грудні 2022 року було створено «Цільовий фонд допомоги Україні, відновлення, реконструкції та реформ» (або «URTF»), який передбачає довгостроковий підхід до фінансування зусиль з відновлення та відбудови впродовж 10 років [13]. У листопаді 2023 року в рамках проєкту Світового банку «Екстрений проєкт надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України» (ARISE) також було підписано грантову і кредитну угоди. Метою вказаного проєкту є підтримка доступу сільгоспвиробників до фінансування через пільгове кредитування та гранти.

Окрім сільського господарства МФО активно підтримують й інші сфери відбудови України. Зокрема, ЄІБ, що є важливим фінансовим інструментом розвитку країн Європейського Союзу (далі – ЄС), здійснює фінансування заходів з відновлення України. У березні 2023 року ЄІБ разом з Європейською комісією досягли домовленості про надання гарантії ЄС, яка дозволяє виділити Україні 100 млн євро нових кредитів на оперативне відновлення, зокрема для ремонту місцевої та енергетичної інфраструктури [13].

Істотну підтримку в сфері охорони здоров'я Україні надає ЄБРР. Останній працює за двома основними напрямами: надання міжнародних кредитів на спеціальних умовах під державні гарантії та кредитування приватних підприємств за комерційними умовами [13]. Після завершення Україною у червні 2023 року процесу вступу до ЄБРР було ухвалено перший спільний проєкт щодо пільгового кредитного фінансування у сфері охорони здоров'я обсягом 100 млн євро. Вказана програма є частиною проєкту Світового банку «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя» і спрямована на реалізацію заходів для відновлення стабільної роботи системи охорони здоров'я, відновлення й модернізації на деокупованих територіях України медичних закладів, що були зруйновані або пошкоджені внаслідок бойових дій [14].

Найбільш суттєва фінансова підтримка України здійснюється шляхом кредитування через Міжнародний валютний фонд (МВФ), який став одним із найголовніших кредиторів нашої держави. На момент вторгнення Україна вже мала значні непогашені зобов'язання перед МВФ. Не вдаючись до детального аналізу кредитних відносин між Україною та МВФ, варто зазначити, що останній здійснює строкове, зворотне та, як правило, оплатне фінансування заходів з відновлення України за рахунок власних коштів у межах механізмів прискореного фінансування (Rapid Credit Facility (далі – RCF) та розширеного фінансування (Extended Fund Facility (далі – EFF) [15, с. 135]. Так, уже в березні 2022 року МВФ надав Україні екстрену фінансову допомогу в розмірі 1,4 млрд доларів США в рамках механізму RCF. Ці кошти були спрямовані на покриття нагальних потреб у фінансуванні дефіциту платіжного балансу [16].

У березні 2023 року, після виконання Україною умов «Моніторингу Програми із залученням Ради»,

було затверджено 4-річну програму розширеного фінансування (EFF) у розмірі 11,6 млрд SDR (special drawing rights) (14,1 млрд євро) [17]. Вказана програма передбачає два етапи. На першому етапі (2023–2024 роки) її головною метою є підтримка фіскальної, цінової та фінансової стабільності. На другому етапі (2024–2027 роки) програма фокусується на проведенні структурних реформ і відновленні економічної стабільності країни, а також на прискоренні реалізації заходів для наближення України до вступу до ЄС [18].

Як зазначає В. М. Савастєєва, надання Україні кредиту від МВФ у 2023 році є унікальною подією у його історії, адже ніколи раніше він не призначав фінансування країнам, що знаходяться у стані відкритого збройного конфлікту. Це суперечить внутрішнім правилам організації, враховуючи вірогідність, що країна-позичальник спрямує отримані ресурси на фінансування заходів військового характеру [19, с. 155].

Експерти та науковці сходяться на думці, що основною формою підтримки МФО проєктів відбудови України має бути надання грантових коштів, а не кредитів. Це пов'язано з тим, що повернення кредитів, зокрема траншів МВФ, є обов'язковою умовою їх надання, а в сучасних умовах відсутні спеціальні механізми реструктуризації чи погашення таких зобов'язань для України, яка постраждала від військової агресії. Зруйнована війною країна навряд чи зможе у короткостроковій перспективі обслуговувати й погашати додаткові боргові зобов'язання, що підвищує ризик виникнення боргової кризи у майбутньому. Як свідчить досвід плану Маршалла для Європи після Другої світової війни, більшість допомоги надавалася у вигляді грантів (90 %), що дозволило уникнути подібних ризиків [20].

Отримання кредитних ресурсів, своєю чергою, потребує впровадження заходів посиленого контролю за їх цільовим використанням. Недотримання таких умов може призвести до зростання державного боргу, погіршення соціально-економічної ситуації та поглиблення фінансової кризи в країні. У сучасних умовах реалізація програм економічних перетворень має базуватися на комплексному підході, який передбачає стимулювання економіки, розвиток бізнесу та збільшення доходів державного бюджету [19, с. 157]. Такий підхід забезпечить ефективне використання отриманих ресурсів і сприятиме економічній стабільності України.

Гранти є формою безповоротної фінансової допомоги, яка надається міжнародними організаціями, фондами та урядами інших країн за умови дотримання встановлених грантодавцями або розпорядниками коштів вимог. Вони можуть бути спрямовані на реалізацію конкретних проєктів або досягнення певних цілей, пов'язаних із відновленням регіонів. Так, Світовий банк, на відміну від МВФ, фінансує цільові програми через безстрокове, безоплатне, безповоротне виділення коштів у формі екстреної підтримки державних послуг (кошти надходять до загального фонду бюджету), грантів (кошти надходять до спеціального фонду бюджету України) [15, с. 138]. Зокрема, у межах проєкту Світового банку «PEACE in Ukraine» Міністерству фінансів України станом на вересень 2023 року вдалося залучити грантів і позик на загальну суму 19,5 млрд доларів США та 1,44 млрд євро, з яких 17,97 млрд доларів становлять саме грантове фінансування [21].

Беручи до уваги наведені дані, можна стверджувати, що гранти мають становити переважну частку фінансової підтримки. Натомість кредитні ресурси, отримані від МФО, слід використовувати з акцентом на стимулювання економічного зростання, створення нових джерел доходу для державного бюджету. Крім того зруйнована війною країна навряд чи зможе у короткостроковій перспективі обслуговувати та погашати додаткові борги. Такий підхід сприятиме зниженню фінансових ризиків, забезпечуючи сталий розвиток економіки та підтримку соціально-економічної стабільності країни.

Водночас фінансування проєктів відбудови України є лише однією з форм підтримки, яку надають МФО. Окрім цього, вони:

1) надають консультації та технічну допомогу в процесі реформування економіки, правової системи, розбудови інфраструктури тощо. Наприклад, у співпраці між Національним агентством з питань запобігання корупції та МВФ проводилися консультації щодо відновлення електронного декларування в Україні [22];

2) сприяють мобілізації додаткових ресурсів для відновлення України, зокрема через організацію міжнародних донорських конференцій та залучення приватних інвестицій. Наприклад, Світовий банк розробив проєкти та механізми, які дозволили Україні залучити фінансові ресурси від низки міжнародних донорів, таких як США, Японія, Велика Британія, Норвегія, Іспанія, Фінляндія, Швейцарія, Ірландія, Бельгія, Ісландія, Естонія тощо. Залучені кошти були спрямовані на пріоритетні видатки державного бюджету України [23].

З огляду на вищезазначене, очевидно, що МФО відіграють значну роль у підтримці проєктів відбудови України. Однак ефективність цієї підтримки можлива лише за умови дотримання ключових принципів, серед яких можна виділити:

1) реформи та модернізація державних інституцій – необхідність адаптації державного управління до сучасних вимог і викликів;

2) прозорість і підзвітність у використанні ресурсів – забезпечення відкритості фінансових потоків і раціональне використання отриманих коштів;

3) боротьба з корупцією – створення ефективних механізмів запобігання та протидії корупційним діям;

4) міжнародна співпраця та координація – інтеграція зусиль різних країн, організацій і донорів;

5) гнучкість та адаптивність – оперативне реагування на виклики і зміни в умовах реалізації

проєктів;

6) моніторинг і оцінка результатів проєктів відбудови – створення систем оцінки ефективності впроваджених заходів тощо.

Автори книги «Відбудова України: принципи та політика» наголошують, що відновлення України має стати процесом глибокої трансформації, а не поверненням до передвоєнного стану. Відбудова повинна передбачати модернізацію виробничих технологій, інфраструктури та інституцій, охоплюючи всі аспекти економіки та суспільного життя [20, с. 10].

У Декларації Лугано від липня 2022 року акцентовано увагу на підході до відбудови України за принципом «краще, ніж було». Цей підхід спрямований на забезпечення сталого розвитку майбутнього шляхом наближення законодавства та політик України до acquis communautaire (надбання співдружності) ЄС [24].

Зважаючи на зазначене, МФО активно підтримують проєкти, які сприяють реформуванню державних інституцій, посиленню верховенства права та боротьбі з корупцією. Це дозволяє створити основу для стійкого відновлення країни та інтеграції до європейської спільноти.

Сьогодні корупція залишається однією з найбільших загроз для соціального розвитку та економічної стабільності України. Її прояви можуть поширюватися за межі країни, погіршуючи міжнародний імідж держави. Це, зі свого боку, уповільнює надходження іноземних інвестицій, знижує обсяги товарообороту та впливає на надійність міжнародних угод. Тому держава повинна розробляти та впроваджувати ефективні заходи з попередження та протидії корупції [25].

За даними Transparency International, Україна у 2023 році отримала 36 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), посівши 104 місце серед 180 країн. Зростання на три бали стало одним із найкращих результатів у світі за минулий рік [26]. Це свідчить про поступовий прогрес у боротьбі з корупцією, однак проблема залишається актуальною.

Прозорість і підзвітність у використанні ресурсів, наданих МФО, також мають ключове значення для мінімізації корупційних ризиків та максимізації ефективності використання фінансової допомоги. У червні 2023 року Єврокомісія запропонувала новий механізм під назвою «Ukraine Facility», який сприятиме відновленню, відбудові та модернізації України. Програма передбачає залучення 50 млрд євро у період 2024–2027 років і включає протоколи аудиту, а також вимоги до прозорості та підзвітності у використанні ресурсів [27, с. 559].

Очевидно, що звітування за результатами використання наданих ресурсів МФО, у поєднанні з регулярним моніторингом і оцінкою проєктів відбудови, не лише сприяє уникненню корупції, але й забезпечує можливість своєчасного коригування стратегій та підходів відповідно до нових умов. Такий підхід дозволяє оптимізувати процес відновлення та сприяти досягненню сталого розвитку країни.

Підтримка МФО відбудови в Україні залежить також від ефективної координації між різними міжнародними організаціями, урядами країн-партнерів та місцевими органами влади для досягнення максимального результату. Одним із прикладів такої координації є створення у січні 2023 року Міжвідомчої донорської координаційної платформи, спрямованої на підтримку процесу ремонту, відновлення та реконструкції в Україні.

Ця платформа забезпечує тісну співпрацю між міжнародними донорами та фінансовими організаціями, сприяючи узгодженій, прозорій та підзвітній підтримці відбудови. Основною метою Міжвідомчої донорської координаційної платформи є підвищення рівня координації між усіма ключовими суб'єктами, які забезпечують як короткострокову фінансову допомогу, так і довгострокову підтримку на етапах реконструкції та модернізації. Зокрема, платформа відіграє важливу роль у гармонізації зусиль міжнародної спільноти, спрямованих на надання своєчасної та ефективної допомоги Україні, забезпечуючи прозорість процесу управління фінансовими ресурсами та їх відповідність заявленим цілям [12].

Отже, дотримання зазначених принципів стане ключовим фактором успішної відбудови України та сприятиме залученню більшої підтримки з боку міжнародної спільноти. Держава, зі свого боку, повинна забезпечити сприятливі умови для отримання та ефективного використання допомоги МФО. Це передбачає прозорі процедури управління ресурсами, чітке дотримання принципів підзвітності, впровадження антикорупційних заходів, а також відкриту і результативну взаємодію з міжнародними партнерами. Такий підхід сприятиме посиленню довіри з боку міжнародної спільноти та підвищенню ефективності реалізації проєктів відбудови.

Висновки. Таким чином, підтримка МФО в реалізації проєктів відбудови України є багатогранним процесом, спрямованим на надання фінансової, технічної, консультаційної та іншої допомоги для відновлення економіки, інфраструктури, соціальних об'єктів і підвищення стійкості країни як під час війни, так і в постконфліктний період.

МФО виступають ключовими партнерами України у цьому процесі, враховуючи недостатність внутрішніх ресурсів для одночасного забезпечення національної безпеки, стабілізації економіки та реконструкції житла, інфраструктури й підприємств.

Ефективність підтримки МФО залежить від дотримання низки фундаментальних принципів, таких як реформи та модернізація державних інституцій, забезпечення прозорості та підзвітності використання наданих ресурсів, боротьба з корупцією, міжнародна співпраця та координація, гнучкість та адаптивність, а

також регулярний моніторинг і оцінка результатів проєктів відбудови.

Для забезпечення максимальної результативності підтримки МФО, законодавство, що регулює надання та використання їхньої допомоги, повинно бути прозорим, враховувати особливості міжнародного фінансування, забезпечувати ефективне управління коштами й виключати можливі зловживання. Дотримання цих принципів дозволить посилити міжнародну довіру до України та сприятиме залученню більшої кількості ресурсів для відбудови держави.

Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на розробці ефективних механізмів правового регулювання залучення міжнародної фінансової допомоги, оптимізації процесів моніторингу та оцінки реалізації проєктів відбудови, а також адаптації кращих міжнародних практик до національних умов для забезпечення стійкого розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ustymenko V., Zeldina O., Teremetskyi V., Herasymenko N., Batryn, O. Legal Instruments for Solving Socio- Economic Problems in Buchanskyi district of Kyiv region: International Experience and Legislation of Ukraine. Political Questions. 2022. Vol. 40. No. 75. P. 649–664. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.39.

2. Loiko V., Teremetskyi V., Maliar S., Rudenko M., Rudenko V. Counteraction to offenses committed with the use of electronic payment systems: new challenges and problems. *Amazonia Investiga.* 2021. № 10(44). P. 278–287. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.27 [in English].

3. Україна представила план відновлення країни – подробиці. Слово і діло: сайт. 04.07.2022. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/07/04/novyna/suspilstvo/ukrayina-predstavyla-plan-vidnovlennya-krayiny-podrobyczi (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

4. Пшик Б. І. Фінансові аспекти повоєнної відбудови економіки України на базі використання ESG-підходів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду: зб. наук. пр*. 2024. Вип. 1 (165). С. 35–40. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-1-5.

5. Трещов М. Фінансове забезпечення відновлення та реконструкції України у повоєнний період. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 2(14). С. 19–40.

6. Сіденко С., Кульдіба М. Міжнародні фінансові організації у процесах економічної модернізації країни. *Міжнародна економічна політика*. 2020. № 1–2 (32–33). С. 100–136. DOI: https://doi.org/10.33111/iep.2020.32_33.05.

7. Хаустова М.Г. Напрямки та ризики для відновлення України в контексті європейської інтеграції у період відновлення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 3. С. 83–86.

8. Прес-Реліз № 2024/ECA/063. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. World Bank Group: сайт. 15.02.2024. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-andreconstruction-needs-assessment-released (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

9. Національні програми «Відновлення України». План відновлення України. Національна рада з питань відновлення. Київ, 2023. URL: https://recovery.gov.ua/ (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

10. Булик О.Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. С. 1–8. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51.

11. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

12. Панченко А.В. Роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування.* 2024. № 2(108). С. 139–143.

13. Ступницький О. І., Швець І. Ю. Відновлення України: фінансові ресурси і інструменти відбудови та розвитку територіальних громад. Київ, 2023. 11 с. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-01/Дослідження%20для%20Bankwatch_фінальна%20версія.pdf (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

14. Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні. Листопад 2023 року. Національний інститут стратегічних досліджень: сайт. 14.12.2023. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-lystopad-2023-roku (дата звернення: 14 листопада 2024 року).

15. Сударенко О.В. Міжнародний валютний фонд та світовий банк як суб'єкти фінансування відновлення України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 133–140. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-22.

16. МВФ виділяє Україні 1,4 млрд дол. США екстреного фінансування. Національний банк України: сайт. 10.03.2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/mvf-vidilyaye-ukrayini-14-mlrd-dol-ssha-ekstrenogo-finansuvannya (дата звернення: 10 листопада 2024 року).

17. Rakic D. Multilateral financial assistance to Ukraine – January 2024. Economic Governance and EMU Scrutiny Unit. PE 733.763. 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/733763/IPOL_IDA(2023)733763_EN.pdf (дата звернення: 14 листопада 2024 року).

18. Мигаль М. Україна та МВФ: нова програма в умовах війни. *Інститут аналітики та адвокації*: sait. 26.04.2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/ukrayina-ta-mvf-nova-programa-v-umovah-vijny/ (дата

звернення: 10 листопада 2024 року).

19. Савастєєва В.М. Фінансові взаємовідносини України і міжнародного валютного фонду в умовах війни. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. Т. 21. Вип. 2(51). С. 149–160.

20. Відбудова України: принципи та політика / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. 2022. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (дата звернення: 17 листопада 2024 року).

21. Мигаль М. Структура фінансування відбудови регіонів України: ключові джерела. Інститут аналітики та адвокації: сайт. 21.09.2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny-klyuchovi-dzherela/ (дата звернення: 17 листопада 2024 року).

22. НАЗК та МВФ продовжують консультації щодо відновлення електронного декларування в Україні. Національне агентство з питань запобігання корупції: сайт. 26.06.2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/nazk-ta-mvf-prodovzhuyut-konsultatsiyi-shhodo-vidnovlennya-elektronnogo-deklaruvannya-v-ukrayini/ (дата звернення: 20 листопада 2024 року).

23. У 2023 році Мінфін України залучив 42,6 млрд доларів США пільгового та грантового фінансування від міжнародних партнерів. Міністерство фінансів України: сайт. 28.12.2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370 (дата звернення: 20 листопада 2024 року).

24. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 ‘Lugano Declaration’ Lugano, 4–5 July, 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c68e41bd53305e8d214994_URC2022%20Lugano%20Declaration.pdf (дата звернення: 22 листопада 2024 року).

25. Самодай В. П., Ковтун Г. І. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. С. 1–8. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-67.

26. Key indicators in the 2023 CPI. Transparency International Ukraine. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/en/ (дата звернення: 26 листопада 2024 року).

27. Тичина В. П. Міжнародні процеси щодо відновлення та відбудови України від наслідків російсько-української війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 558–560. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/138.

REFERENCES:

1. Ustymenko V., Zeldina O., Teremetskyi V., Herasymenko N., Batryn, O. (2022). Legal Instruments for Solving Socio- Economic Problems in Buchanskyi district of Kyiv region: International Experience and Legislation of Ukraine. *Political Questions*, 40(75), 649–664. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.39 [in English].

2. Loiko V., Teremetskyi V., Maliar S., Rudenko M., & Rudenko V. (2021). Counteraction to offenses committed with the use of electronic payment systems: new challenges and problems. *Amazonia Investiga*, 10(44), 278–287. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.27 [in English].

3. Ukraina predstavyla plan vidnovlennia krainy – podrobytsi. Slovo i dilo: sait. 04.07.2022. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/07/04/novyna/suspilstvo/ ukrayina-predsta vyla-plan-vidnovlennya-krayiny-podrobyczi [in Ukrainian].

4. Pshyk B.I. (2024). Finansovi aspekty povoiennoi vidbudovy ekonomiky Ukrainy na bazi vykorystannia ESG-pidkhodiv. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu: zb. nauk. pr. – Socio-economic problems of the modern period: collection of scientific works*, 1(165), 35–40. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-1-5 [in Ukrainian].

5. Treshchov M. (2023). Finansove zabezpechennia vidnovlennia ta rekonstruktsii Ukrainy u povoiennyi period. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 2(14), 19–40 [in Ukrainian].

6. Sidenko S., Kuldiba M. (2020). Mizhnarodni finansovi orhanizatsii u protsesakh ekonomichnoi modernizatsii krainy. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International economic policy*, 1–2 (32–33), 100–136. DOI: https://doi.org/10.33111/iep.2020.32_33.05 [in Ukrainian].

7. Khaustova M.H. (2023). Napriamky ta ryzyky dlia vidnovlennia Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehratsii u period vidnovlennia. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 83–86 [in Ukrainian].

8. Pres-Reliz №: 2024/ECA/063. Onovlena otsinka potreb Ukrainy na vidnovlennia ta vidbudovu. World Bank Group: sait. 15.02.2024. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-andreconstruction-needs-assessment-released [in Ukrainian].

9. Natsionalni prohramy «Vidnovlennia Ukrainy». Plan vidnovlennia Ukrainy. Natsionalna rada z pytan vidnovlennia. Kyiv, 2023. URL: https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian].

10. Bulyk O.B. (2023). Stratehiia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy pislia viiny. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 48, 1–8. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51 [in Ukrainian].

11. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text [in Ukrainian].

12. Panchenko A.V. (2024). Rol mizhnarodnoi finansovoi dopomohy u vidbudovi ekonomiky Ukrainy v

umovakh viiny. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics of management and administration*, 2(108),
139–143 [in Ukrainian].

13. Stupnytskyi O.I., Shvets I.Iu. Vidnovlennia Ukrainy: finansovi resursy i instrumenty vidbudovy ta rozvytku terytorialnykh hromad. Kyiv, 2023. 111 s. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-01/Дослідження%20для%20Bank watch_фінальна%20версія.pdf [in Ukrainian].
14. Dopomoha mizhnarodnykh finansovykh instytutiv Ukraini. Lystopad 2023 roku. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen: sait. 14.12.2023. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-lystopad-2023-roku [in Ukrainian].
15. Sudarenko O. V. (2023). Mizhnarodnyi valiutnyi fond ta svitovyi bank yak subiekty finansuvannia vidnovlennia Ukrainy. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii – Current problems of domestic jurisprudence*, 6, 133–140. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-22 [in Ukrainian].
16. MVF vydiliaie Ukraini 1,4 mlrd dol. SShA ekstrenoho finansuvannia. Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. 10.03.2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/ all/mvf-vidilyaye-ukrayini-14-mlrd-dol-ssha-ekstrenogo-finansuvannya [in Ukrainian].
17. Rakic D. Multilateral financial assistance to Ukraine – January 2024. Economic Governance and EMU Scrutiny Unit. PE 733.763. 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/733763/IPOL_IDA (2023)733763_EN.pdf [in English].
18. Myhal M. Ukraina ta MVF: nova prohrama v umovakh viiny. *Instytut analityky ta advokatsii*: sait. 26.04.2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/ukrayina-ta-mvf-nova-programa-v-umovah-vijny/ [in Ukrainian].
19. Savastieieva V.M. (2023). Finansovi vzaiemovidnosyny Ukrainy i mizhnarodnoho valiutnoho fondu v umovakh viiny. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia – Market economy: modern management theory and practice*, T. 21., Vyp. 2(51), 149–160 [in Ukrainian].
20. Vidbudova Ukrainy: pryntsypy ta polityyka / za red. Yuriia Horodnichenka, Ilony Solohub, Beatris Veder di Mauro. 2022. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf [in Ukrainian].
21. Myhal M. (2023). Struktura finansuvannia vidbudovy rehioniv Ukrainy: kliuchovi dzherela. Instytut analityky ta advokatsii: sait. 21.09.2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny-klyuchovi-dzherela/ [in Ukrainian].
22. NAZK ta MVF prodovzhuiut konsultatsii shchodo vidnovlennia elektronnoho deklaruvannia v Ukraini. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii: sait. 26.06.2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/nazk-ta-mvf-prodovzhuyut-konsultatsiyi-shhodo-vid novlennya-elektronnogo-deklaruvannya-v-ukrayini/ [in Ukrainian].
23. U 2023 rotsi Minfin Ukrainy zaluchyv 42,6 mlrd dolariv SShA pilhovoho ta hrantovoho finansuvannia vid mizhnarodnykh partneriv. Ministerstvo finansiv Ukrainy: sait. 28.12.2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_ of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_oncessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370 [in Ukrainian].
24. Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 ‘Lugano Declaration’ Lugano, 4–5 July, 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow. com/621f88db25fbf24758792dd8/62c68e41bd53305e8d214994_URC2022%20Lugano%20Declaration.pdf [in English].
25. Samodai V.P., Kovtun H.I. (2023). Koruptsiia: zahrozy ta naslidky dlia sotsiumu. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 49, 1–8. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-67 [in Ukrainian].
26. Key indicators in the 2023 CPI. Transparency International Ukraine. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/en/ [in English].
27. Tychyna V.P. (2024). Mizhnarodni protsesy shchodo vidnovlennia ta vidbudovy Ukrainy vid naslidkiv rosiisko-ukrainskoi viiny. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 558–560 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 347.44
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-57-61

Федосєєв Петро Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права Придунайської філії
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
mega_ra1987@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-9424-7430

Філіпова Наталя Андріївна,
старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
filinatalja2310@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7132-8343

Богдан Анастасія Андріївна,
магістрантка ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФРАНЧАЙЗИНГУ ЯК ФОРМИ КОМЕРЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджено сутність та роль франчайзингу у комерціалізації результатів творчої інтелектуальної діяльності людини.

Розглянуто історію виникнення франчайзингу. Проаналізовано сутність інтелектуальної власності та особливості комерціалізації її об'єктів. Досліджено сучасний стан українського ринку франчайзингу. Обґрунтовано модель взаємодії франчайзера та франчайзі на ринку інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність – це нематеріальні активи, які створюються розумовою працею людини і мають комерційну цінність. До них відносяться винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торгові марки, знаки для послуг, географічні зазначення, авторські права та суміжні права. Комерціалізація інтелектуальної власності є важливим етапом розвитку будь-якої інноваційної компанії. Вона дозволяє перетворити ідеї в реальні продукти та послуги, створювати нові робочі місця та сприяти економічному зростанню.

Визначено, що інтелектуальна власність є невід'ємною частиною франчайзингу. Вона забезпечує юридичний захист бізнесу, сприяє його розширенню та підвищенню прибутковості. Тому, перед тим як запускати франчайзинговий проект, необхідно ретельно проаналізувати портфель інтелектуальної власності франчайзера та забезпечити його належний захист.

Ключові слова: франчайзинг, франшиза, інноваційне підприємництво, конкурентоспроможність, інтелектуальна власність, комерціалізація.

Fedoseyev P., Filipova N., Bogdan A. LEGAL ASPECTS OF FRANCHISING AS A FORM OF COMMERCIAL USE OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

The article examines the essence and role of franchising in the commercialization of the results of creative intellectual activity of a person.

The history of franchising is considered. The essence of intellectual property and the features of commercialization of its objects are analyzed. The current state of the Ukrainian franchising market is studied. The model of interaction between the franchisor and franchisee in the intellectual property market is substantiated.

Intellectual property is intangible assets that are created by human intellectual labor and have commercial value. These include inventions, utility models, industrial designs, trademarks, service marks, geographical indications, copyrights and related rights. Commercialization of intellectual property is an important stage in the development of any innovative company. It allows you to turn ideas into real products and services, create new jobs and promote economic growth.

It is determined that intellectual property is an integral part of franchising. It provides legal protection for business, contributes to its expansion and increase in profitability. Therefore, before launching a franchise project, it is necessary to carefully analyze the franchisor's intellectual property portfolio and ensure its proper protection.

Key words: franchising, franchise, innovative enterprise, competitiveness, intellectual power, commercialization.

Постановка проблеми. Сучасна світова економіка вирізняється високим рівнем глобалізації та інтеграції. Приєднання України до Світової організації торгівлі та зростання прагнень щодо євроінтеграції зумовили необхідність активізації інноваційної діяльності в країні. Це важливо для підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках. Ефективність інноваційної складової національної економіки значною мірою залежить від стану та розвитку малого підприємництва,

© П.М.Федосєєв, Н.А.Філіпова, А.А.Богдан, 2024

яке слугує джерелом нових ідей, а також засобом передачі знань і технологій.

Одним із ефективних інструментів довгострокового співробітництва, який сприяє розширенню бізнесу та забезпечує вихід українських компаній на світові ринки, є франчайзинг. Сьогодні в Україні франчайзинг активно застосовується у таких сферах, як громадське харчування, торгівля та надання послуг. Також спостерігається його використання в інших галузях економіки, зокрема у виробництві та складанні комп'ютерів, продажу комплектуючих, розробці програмного забезпечення для бізнесу, готельному секторі та багатьох інших напрямах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Франчайзинг як ефективна форма бізнесу є предметом дослідження кількох наукових дисциплін – права, економіки, маркетингу та управління. Вагомий внесок у розвиток франчайзингу здійснили українські вчені: Т.Бут, А.Кузьмін, В.Ляшенко, Т.Мирончук, В.Шкромада, А.Цират та ін. Загалом франчайзинг є складним і багатогранним явищем, яке вимагає комплексного підходу до дослідження.

Метою статті є визначення сутності франчайзингу як ефективної форми інноваційної діяльності, а також як форми комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша згадка про поняття «франчайзинг» датується 1933 р. Саме в Оксфордському словнику англійської мови franchising – це надані єпископам королівською короною в 1559 р. прав і свобод.

Система франчайзингу бере свій початок у Сполучених Штатах Америки кінця XIX – початку XX ст. Першим франчайзером уважається Ісаак Мерріт Зінгер (Isaak Zinger) – засновник всесвітньо відомої компанії, що випускала швейне обладнання та займалася його обслуговуванням. У середині XIX ст. у США Зінгер заснував серійне виробництво швейного обладнання, що дало змогу знизити ціни на продукцію та підвищити її конкурентоспроможність. На жаль, організувати централізоване сервісне обслуговування і ремонт швейних машин виявилося економічно недоцільним, що створило передумови для переходу до нової франчайзингової моделі ведення бізнесу, яка передбачала надання незалежним компаніям права продавати й обслуговувати швейні машини на певній території. Перші франшизи, які продавав Зінгер, по своїй суті були дистриб'юторськими угодами з додатковими зобов'язаннями щодо сервісного обслуговування машин [1].

Франчайзинг як форма бізнесу має досить давню історію, і точно визначити, де саме він виник, досить складно. Першою державою в Європі, де було прийнято національне законодавство, яке регулює франчайзинг, була Франція. 31 грудня 1989 року у Франції було ухвалено Закон №89-1008 про розвиток торгівлі й промисловості та покращення економічного, політичного та соціального становища відповідних галузей, який є більш відомим під назвою Loi Doubin – за ім'ям міністра, який запропонував його. На думку Ю.Паніної, цей документ хоч і не був присвячений безпосередньо правовому регулюванню договору франчайзингу, однак вперше у межах ЄС закріпив положення про обов'язкове переддоговірне розкриття інформації, що дуже часто використовується у франчайзингових відносинах, а також передбачив відповідальність за порушення цього обов'язку у вигляді штрафу або тюремного ув'язнення строком від десяти днів до одного місяця [2, с. 87].

Батьківщиною сучасного франчайзингу часто називають США. У середині XIX століття компанія Singer Sewing Machine Company почала продавати мандрівним продавцям права на продаж своїх швейних машин. У XX столітті франчайзинг активно розвивався в таких сферах, як автомобільна промисловість, швидке харчування (наприклад, McDonald's) та роздрібна торгівля.

Франчайзинг в Україні почав розвиватися із середини 1990-х. Варто зазначити, що перші франчайзингові системи, які відкривалися на території України, були в рамках зарубіжних брендів. Перший франчайзинговий договір в Україні був підписаний 19 червня 1993 р. інформаційною компанією [3]. Згодом на ринку України з'явилися ресторани мережі McDonalds.

Інтенсивний розвиток франчайзингу в Україні розпочався у 2001 році зі створення Асоціації франчайзингу України. Основною місією цієї організації є захист інтересів бізнес-власників та їхніх партнерів, що працюють за франчайзинговими договорами, а також надання їм підтримки на урядовому рівні у процесі організації та просування на ринку.

В українському законодавстві відсутнє визначення поняття франчайзинг, але є аналог – договір комерційної концесії, правовідносини за яким регулюються частиною 76 Цивільного та частиною 36 Господарського кодексів України.

Відповідно до частини 1 статті 366 ГК України, за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримуватися умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду [4].

Згідно зі статтею 1115 ЦК України за договором комерційної концесії одна сторона (правовласник) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг [5].

Таким чином, комерційна концесія цілком відповідає правовій природі франчайзингу, а франчайзинг можна вважати іноземним аналогом комерційної концесії.

Договір франчайзингу (комерційної концесії), як правило, укладається між двома сторонами: франчайзером (правоволоділець, франшизодавець) та франчайзі (користувач, франшизоотримувач), згідно якого захищається / унеможливлюється витік виробничих секретів франчайзера, не втрачається монопольне право на використання нових технологій виробництва франшизодавцем при їх передачі франшизоотримувачу. Власник бізнесу (франчайзер) часто здійснює додаткові поставки сировини, обладнання та напівфабрикатів, чим створюється можливість збільшення випуску продукції на експорт. Користувач (франчайзі), окрім додаткових підтримок бізнесу, насамперед, отримує доступ до нових технологій різного виду, не витрачаючи кошти на їх розробку.

Окремі вчені не ототожнюють поняття договору комерційної концесії та франчайзингу. Так, як зазначає В.Дмитришин, франчайзинг не є синонімом комерційної концесії, хоча ці поняття є досить близькими, але франчайзинг має свої специфічні ознаки. По-перше, за договором франчайзингу надається більш широкий порівняно із комерційною концесією обсяг прав, тому що, крім виключного права на продаж товарів, наданих виробником товару, він передбачає надання права на об'єкти інтелектуальної власності, правовласником якого він є. По-друге, за галуззю застосування франчайзинг може мати місце не тільки у сфері введення в обіг товарів, але й у сфері їх виробництва, а також у сфері послуг [6, с. 202].

На думку К.Романчука та І.Кирій, франшизу розглядають як «пакет прав промислової та інтелектуальної власності, що стосуються торговельних марок, торговельних найменувань, торгових символів, корисних моделей, зразків, авторських прав, ноу-хау або патентів, які підлягають використанню при перепродажу товарів або надання послуг кінцевим споживачам». Таке поняття договору франчайзингу було першим та офіційним визначенням в Європейському Союзі і забезпечило єдине тлумачення франчайзингу [7].

Договір франчайзингу поступово набирає популярності в Україні. Це підтверджується як судовою, так і діловою практикою останніх років. Проте основною проблемою розвитку франчайзингового бізнесу в країні залишається недосконаліть законодавчої бази. Станом на сьогодні в Україні відсутній нормативно-правовий акт, що детально регулював би відносини у цій сфері.

Найбільше поширення в Україні франчайзинг одержав у сфері громадського харчування – 50% ринку. Першими вітчизняними франчайзинговими мережами були Pizza Celentano, UnMomento, Арбер, Михайло Воронін та ряд інших. На сьогодні відомими українськими франчайзерами є мережі ресторанів Mafia, PESTOCAFÉ, «Хінкальня», пекарні-кав'ярні LvivCroissants і «Насолода», піцерія PIZZA CELENTANO, деякі мережі супермаркетів, магазини солодощів ручної роботи «Львівська майстерня шоколаду» і «Веселі карамелі», бутіки дизайнерського одягу ANDRE TAN [8].

Станом на початок 2022 року в Україні працювало 592 компаніїфранчайзери, та 24 тисячі франчайзингових об'єктів. Приблизно 20 тисяч підприємців вибрали для себе шлях розвитку бізнесу, через купівлю франшизи, що свідчить про довіру до українських компаній франчайзерів, трендовість та прибутковість українського бізнесу [9].

Франчайзинг — інструмент для відновлення та росту бізнесу. Він був каталізатором для становлення десятків мереж у період пандемії, а зараз — допомагає українським компаніям масштабуватись на нові ринки та підтримувати життєдіяльність в Україні. За даними Асоціації франчайзингу протягом 2022 року найбільше точок відкрили: у сфері громадського харчування — 47%; у продуктовому ритейлі — 31%; у ритейлі побутових товарів, електроніки — 14%; у сегменті медичних лабораторій — 2%; інше — 6%. Через війну суттєво змінилася географія українського ринку франшиз. Підприємці найчастіше запускали нові проєкти у Києві (24%) та на заході країни (42%) — у Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Закарпатській, Тернопільській та Хмельницькій областях [10].

За даними Franchise Group, франшизу за кордон продали 10 компаній з 360 (які продають франшизу). Найбільша кількість франчайзингових точок за межами країни у Salateira (3), Freshline (2), G.Bar (7), "Винахідник" (2), Indigo (3), "Сім'я ресторанів Дмитра Борисова" (3) [11].

Використання інтелектуальної власності в сучасній ринковій економіці здійснюється на засадах її комерціалізації. Економічний сенс комерціалізації полягає у залученні результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виключних майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі. Даний процес пов'язаний із передачею повних або частини прав власника на об'єкт інтелектуальної власності. При цьому реалізується принцип неподільності виключного права та об'єкта інтелектуальної власності: продаж виключного майнового права тягне за собою передачу відповідного об'єкта, вираженого у матеріальній формі. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності є ключовим елементом складної системи сучасного науково-технологічного обміну та співробітництва суб'єктів ринкової економіки.

До основних об'єктів інтелектуальної власності, що передаються за договором франчайзингу належать: торгові марки та знаки обслуговування – найбільш розповсюджений об'єкт, що дозволяє франчайзі використовувати відоме ім'я та логотип франчайзера; комерційні таємниці – ноу-хау, технології, бізнес-процеси, які надають франчайзеру конкурентну перевагу; промислові зразки – дизайн продукції, інтер'єру тощо; авторські права та ін.

У контексті комерціалізації інтелектуальної власності саме франчайзинг здатен забезпечити власнику інтелектуального продукту значний за обсягом дохід за рахунок можливості одночасного надання

у використання майнових прав інтелектуальної власності невизначеній кількості франчайзі. Окрім того, завдяки своїй специфіці франчайзинг дає змогу через коригування умов договору максимально захистити інтереси власника прав інтелектуальної власності і досягти оптимального співвідношення між ступенем ризику та потенційною доходністю комерціалізації інтелектуального активу.

Франчайзингова модель містить у собі елементи різних видів економічних відносин, зокрема інвестування, оренди, трансферу технологій, ліцензування, дилерства, купівлі-продажу, патентування, надання послуг та інше, що дає підстави розглядати франчайзинг як спосіб опосередкованого фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності, за допомогою якого здійснюється передача технологічних, маркетингових та організаційних інновацій і відповідно підвищується рівень інноваційності самих суб'єктів господарювання [12, с.139].

Франчайзинг сприяє підвищенню інноваційності підприємництва, шляхом прямого або опосередкованого впливу на наступні зовнішні фактори: збалансованість, рівноваги в співвідношенні попиту та пропозиції на інноваційні продукти й послуги з обсягу, структури і якості; тривалість годинного інноваційного інтервалу між виникненням, вдосконаленням і впровадженням нових технологій; розробка та проектування нових зразків інноваційної продукції; розвиток соціокультурних чинників (зміна системи цінностей, рівня професійної підготовки, стимулювання працівників); посилення конкуренції, що активізує пошук поліпшення якісних характеристик продукції, відновлення асортиментів; зростання та ускладнення вимог споживачів [12, с.139].

Франчайзинг є формою трансферу технологій та інструментом сприяння вирішення низки проблем. Адже в країну, на території якої розвивається франчайзинговий бізнес, залучаються прямі іноземні інвестиції, які задовольняють потребу в ресурсах та дають змогу здійснювати виробництво продукції за допомогою передових технологій, надавати послуги на рівні визначених стандартів тощо. Виходячи на іноземний ринок, франчайзинг несе сучасні технології, прогресивну бізнесстратегію, підтриманий споживачами бренд, а також високі стандарти виробництва / надання послуг та відповідно, високу якість та стандарти життя. Франчайзинг відкриває широкі можливості для розвитку не лише малого та середнього бізнесу, а й для економіки країни у цілому, адже через розвиток суб'єктів бізнесу в країні вирішується питання зайнятості населення, привнесення в країну прогресивних технологій, інновацій маркетингового, організаційного, управлінського характеру.

Варто наголосити, що франчайзинг є дуже зручним способом виходу на закордонний ринок, адже суб'єкт бізнесу стає елементом великої корпорації з відомим товарним знаком, логотипом, визнаним рівнем менеджменту, ексклюзивною технологією та обладнанням, рівнем якості продукції та рівнем обслуговування, який уже схвалений споживачами. Купуючи франшизу, франчайзі отримує не тільки торговельну марку, а й досвід компанії, яка вже зайняла місце на ринку відповідної галузі. Якщо суб'єкт бізнесу не прагне створити щось особисте, а його головна мета – це заробіток, то доцільно розглядати франчайзинг як вид ведення діяльності, який потребує значно менше інвестицій для відкриття бізнесу відносно його започаткування «з нуля». Вихід суб'єктів бізнесу на світові ринки через франчайзингові мережі дає змогу розширити збут продукції, максимізувати прибуток та збільшити зайнятість населення (особливо, якщо діяльність франчайзі розташована в країнах, що розвиваються) [8, с.69].

Висновки. Для України франчайзинг є різновидом нової форми ведення бізнесу, у процесі якого передається технологічний, управлінський, маркетинговий, збутовий досвід.

Інтелектуальна власність є фундаментальною складовою будь-якого франчайзингового бізнесу. Вона включає в себе торгові марки, логотипи, дизайни, ноу-хау, технології та інші нематеріальні активи, які надають франчайзеру конкурентну перевагу. Захист інтелектуальної власності є одним з ключових аспектів успішного франчайзингу, оскільки він забезпечує: збереження унікальності бізнесу – захищає від копіювання та підробок; підвищення довіри клієнтів – захищений бренд свідчить про якість товарів та послуг; привабливість для інвесторів – захищена інтелектуальна власність підвищує вартість бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Історія франчайзингу. Franchise Capital. URL: https://franchise-capital.com/blog/istoriya-franchajzingu/

2. Паніна Ю. С. Тенденції правового регулювання договору франчайзингу в країнах Європейського Союзу. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*.2016. (6). Т. 1. С. 86–89.

3. Офіційний сайт Асоціації франчайзингу в Україні. URL: https://franchising.org.ua/

4. Господарський кодекс України 2003 № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

5. Цивільний кодекс України 2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

6. Дмитришин В.С. Договір комерційної концесії та договір франчайзингу. Співвідношення понять та правова природа. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 199–203.

7. Романчук К. В., Кирій І. О. Операції франчайзингу: європейський досвід та українські реалії. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_12_13

8. Ляшок А., Мацерук А., Таранюк О. Франчайзинг у системі підвищення інноваційного рівня розвитку країни. *Modeling the development of the economic systems.* 2023. N4 (10). P. 67-74.

9. Козачук Мирослава. Попри війну 57% мереж франшиз не закрили жодного об'єкта. У чому стійкість франчайзингу? Дослідження Franchise Group. URL: https://forbes.ua/company/popri-viynu-57-merezh-franshiz-ne-zakrili-zhodnogo-obekta-u-chomu-stiykist-franchayzingu-doslidzhennya-franchise-group-28122022-10805

10. Коновалова Христина. Ринок франшиз — 2023: що чекає на інвесторів в Україні та за кордоном URL: https://speka.media/rinok-fransiz-2023-shho-cekajena-investoriv-v-ukrayini-ta-za-kordonom-pk0l19

11. Андрощук Г.О. Франчайзинг як інноваційна модель ведення бізнесу: досвід ЄС і Польщі та перспективи розвитку в Україні URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7645a367-6381-41d4-a7c0-c3e2c7956baf/content

12. Бившева Л. О., Кондратенко О. О., Лисенко А. О. Франчайзинг як ефективна форма розвитку інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3(53). С. 136 – 140.

REFERENCES:

1. Istoriia franchaizynhu. (2015). [The history of franchising]. *Franchise Capital.* Retrieved from: https://franchise-capital.com/blog/istoriya-franchajzingu/ [in Ukrainian].

2. Panina, Yu.S. (2016). Tendentsii pravovoho rehuliuvannia dohovoru franchaizynhu v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. [Trends in legal regulation of franchise agreements in the countries of the European Union]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka. (6). T.1.* 86–89. [in Ukrainian].

3. Ofitsiinyi sait Asotsiatsii franchaizynhu v Ukraini. [Official website of the Franchise Association of Ukraine]. Retrieved from: https://franchising.org.ua/ [in Ukrainian].

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003). [Commercial Code of Ukraine]. *№ 436-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003). [Civil Code of Ukraine]. *№435-IV. Retrieved* from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

6. Dmytryshyn, V.S. (2010). Dohovir komertsiinoi kontsesii ta dohovir franchaizynhu. Spivvidnoshennia poniat ta pravova pryroda. [Commercial concession agreement and franchise agreement. Correlation of concepts and legal nature]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. №3.* 199–203. [in Ukrainian].

7. Romanchuk, K.V., Kyrii, I.O. (2016). Operatsii franchaizynhu: yevropeiskyi dosvid ta ukrainski realii. [Franchising operations: European experience and Ukrainian realities]. *Efektyvna ekonomika. №12.* Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_12_13 [in Ukrainian].

8. Liashok, A., Matseruk, A., Taraniuk, O. (2023). Franchaizynh u systemi pidvyshchennia innovatsiinoho rivnia rozvytku krainy. [Franchising in the system of increasing the innovative level of development of the country]. *Modeling the development of the economic systems.* N4 (10). 67-74. [in Ukrainian].

9. Kozachuk, Myroslava. (2022, December 28). Popry viinu 57% merezh franshyz ne zakryly zhodnoho ob'iekta. U chomu stiikist franchaizynhu? Doslidzhennia Franchise Group. [Despite the war, 57% of franchise chains did not close a single facility. What is the sustainability of franchising? Franchise Group study]. Retrieved from: https://forbes.ua/company/popri-viynu-57-merezh-franshiz-ne-zakrili-zhodnogo-obekta-u-chomu-stiykist-franchayzingu-doslidzhennya-franchise-group-28122022-10805 [in Ukrainian].

10. Konovalova Khrystyna. (2023). Rynok franshyz — 2023: shcho chekaie na investoriv v Ukraini ta za kordonom. [Franchise market - 2023: what awaits investors in Ukraine and abroad]. Retrieved from: https://speka.media/rinok-fransiz-2023-shho-cekajena-investoriv-v-ukrayini-ta-za-kordonom-pk0l19 [in Ukrainian].

11. Androshchuk, H.O. (2023). Franchaizynh yak innovatsiina model vedennia biznesu: dosvid YeS i Polshchi ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. [Franchising as an innovative business model: the experience of the EU and Poland and development prospects in Ukraine]. Retrieved from: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7645a367-6381-41d4-a7c0-c3e2c7956baf/content [in Ukrainian].

12. Byvsheva, L. O., Kondratenko, O. O., Lysenko, A. O. (2018). Franchaizynh yak efektyvna forma rozvytku innovatsiinoho pidpryiemnytstva v Ukraini. [Franchising as an effective form of development of innovative entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu. № 3(53).* 136 – 140. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 347.61
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-62-69

Ільченко Іван Петрович,
аспірант 2 курсу кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ilchenko130620@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-6747-7526

ВИЗНАННЯ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМ ПОЛОЖЕННЯ ЧАСТИНИ 4 СТАТТІ 75 СІМЕЙНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

У дослідженні здійснено комплексний аналіз проблеми конституційності частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України, яка встановлювала, що один із подружжя вважався таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо його заробітна плата, пенсія, доходи від використання майна чи інші доходи не забезпечували йому прожиткового мінімуму, встановленого законом. Зазначена норма визначала залежність права одного з подружжя на надання йому/їй утримання від сукупного доходу, який не мав перевищувати прожитковий мінімум на відповідний рік, що викликало численні дискусії у правовій доктрині та практиці.

Встановлено, що застосування цього критерію значно звузило права осіб, які втратили працездатність, оскільки не враховувало їхніх реальних потреб, таких як додаткові витрати на лікування, догляд та реабілітацію.

Проаналізовано аргументи Верховного Суду, який у конституційному поданні наголосив, що положення частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу не відповідають статтям 3, 8 і 48 Конституції України. Верховний Суд підкреслив, що це положення суперечить принципам рівності, справедливості та людської гідності, гарантованих Конституцією.

Наведено позиції Голови Верховної Ради України та Президента України щодо конституційного подання Верховного Суду. Висвітлено їхні аргументи стосовно обмеженості та необхідності вдосконалення правового регулювання сімейних відносин, зокрема питання залежності права на матеріальну допомогу одного з подружжя від прожиткового мінімуму. Обґрунтовано, що ці позиції підтверджують важливість подальшого законодавчого врегулювання в сфері сімейного права з урахуванням принципів, закріплених Конституцією України та міжнародними актами з прав людини.

З'ясовано, що зазначена законодавча конструкція створила перешкоди для належного захисту прав осіб, які потребували матеріальної допомоги, та обмежила можливості судів враховувати індивідуальні особливості кожної конкретної справи.

У роботі висвітлено рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 2024 року у справі № 1-1/2023(72/23), яким частину четверту статті 75 Сімейного кодексу України було визнано неконституційною. Досліджено вплив цього рішення на розвиток сімейного права, зокрема на зміну підходів до регулювання аліментних зобов'язань між подружжям.

Розкрито зміст зауважень науковців, які вказували на те, що прожитковий мінімум як універсальний критерій є несправедливим і не враховує потреб осіб, які перебувають у вразливому становищі.

Висунуто пропозиції щодо вдосконалення законодавства шляхом розробки більш гнучких і справедливих критеріїв визначення нужденності, які б забезпечували реалізацію права на гідний рівень життя для осіб, які потребують матеріальної допомоги.

Обговорено необхідність створення правового механізму, який би унеможливив надмірне втручання держави у приватне і сімейне життя, забезпечив баланс між правами та обов'язками подружжя і враховував би індивідуальні потреби кожної особи.

Дослідження є важливим внеском у реформування сімейного законодавства України та підвищення рівня захисту конституційних прав у сфері сімейного права.

Ключові слова: сімейне право, прожитковий мінімум, людська гідність, Конституційний Суд України, матеріальна допомога, реформа законодавства, справедливість, судова практика.

Ilchenko I. DECLARING UNCONSTITUTIONAL THE PROVISION OF PART 4 OF ARTICLE 75 OF THE FAMILY CODE OF UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR FAMILY LAW

The study provides a comprehensive analysis of the constitutionality issue concerning Part 4 of Article 75 of the Family Code of Ukraine, which established that a spouse is deemed to require material support if their salary, pension, income from property use, or other earnings do not meet the subsistence minimum established by law. This provision tied the right of one spouse to receive support to the total income, which could not exceed the subsistence minimum for the relevant year, leading to numerous debates in legal doctrine and practice.

It has been established that applying this criterion significantly restricted the rights of individuals who lost their ability to work, as it failed to consider their actual needs, such as additional expenses for treatment, care, and rehabilitation. The study analyzed the arguments of the Supreme Court of Ukraine, which, in its constitutional submission, emphasized that the provisions of Part 4 of Article 75 of the Family Code do not comply with Articles 3, 8, and 48 of the Constitution of Ukraine. The Supreme Court highlighted that this provision contradicted the principles of equality, justice, and human dignity enshrined in the Constitution.

© І.П.Ільченко, 2024

The positions of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine regarding the Supreme Court's constitutional submission are also presented. Their arguments regarding the limitations and the need to improve the legal regulation of family relations, particularly the dependency of the right to material support on the subsistence minimum, are highlighted. It is substantiated that these positions confirm the importance of further legislative adjustments in family law in line with the principles enshrined in the Constitution of Ukraine and international human rights instruments.

It was determined that this legislative construction created obstacles to adequately protecting the rights of individuals requiring material support and limited the courts' ability to consider the individual circumstances of each specific case.

The study highlights the Constitutional Court of Ukraine's decision of October 29, 2024, in case No. 1-1/2023(72/23), which declared Part 4 of Article 75 of the Family Code of Ukraine unconstitutional. The impact of this decision on the development of family law, particularly on changing approaches to the regulation of spousal support obligations, is analyzed.

The study also examines scholarly critiques arguing that the subsistence minimum as a universal criterion is unjust and does not account for the needs of vulnerable individuals. Proposals are made for improving legislation by developing more flexible and fair criteria for determining the need for support, ensuring the right to a decent standard of living for those requiring material assistance.

The necessity of creating a legal mechanism to prevent excessive state interference in private and family life is discussed, as well as ensuring a balance between the rights and obligations of spouses while considering the individual needs of each person.

This research makes a significant contribution to the reform of Ukrainian family law and enhances the protection of constitutional rights in the sphere of family relations.

Key words: family law, subsistence minimum, human dignity, Constitutional Court of Ukraine, material support, legislative reform, justice, judicial practice.

Постановка проблеми. Питання конституційності частини 4 статті 75 Сімейного кодексу України порушує фундаментальну проблему, пов'язану з балансом між правами та обов'язками подружжя в сімейно-правовому регулюванні. Це положення, яке ставило право на матеріальну допомогу одного із подружжя в залежність від його доходів, які не повинні були перевищувати прожиткового мінімуму, піддавалося широкій критиці як несумісне з принципами рівності, людської гідності та соціальної справедливості. Особливого значення зазначене питання набуває в контексті захисту прав вразливих верств населення та необхідності гарантування гідного рівня життя, що є основоположною метою сучасних правових систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання утримання одного із подружжя стало предметом значної уваги вітчизняних науковців, серед яких варто виділити роботи Афанасьєвої Л. В., Антошкіної В. К., Кожевникової В., Новохатської Я. В., Розгон О. В., Сафончик О. І., Ільченка І. П., Михальнюк О. В., Іванової К. Ю., Труфанової Ю. В., Мельниченка Ю. О., Верховець К. С., Красвітної Т. П., Буряченка А. М., Бут Я. В., Пірсон К. С., Пилипенка Ю. О., Євко В. Ю. та інших. Однак нещодавнє визнання Конституційним Судом України неконституційною норми частини 4 статті 75 Сімейного кодексу України відкриває нові горизонти для наукових пошуків. Це рішення актуалізує питання правового регулювання утримання одного із подружжя та свідчить про недостатню глибину існуючих наукових досліджень у світлі сучасних соціально-правових викликів у сфері сімейного права.

Мета статті – аналіз змісту положень частини 4 статті 75 Сімейного кодексу України з точки зору конституційно-правової інтерпретації. Стаття має на меті оцінити вплив рішення Конституційного Суду України на розвиток сімейного права та запропонувати законодавчі заходи щодо вдосконалення механізмів регулювання аліментних зобов'язань подружжя. Таким чином, дослідження має на меті виявити недоліки чинного законодавства та сформулювати практичні рекомендації для забезпечення кращого захисту основоположних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно право на утримання одного із подружжя ґрунтується на одночасному виконанні трьох умов, викладених у частині 2 статті 75 Сімейного кодексу України [1, ст. 75], які покликані забезпечити баланс між правами та обов'язками подружжя з урахуванням основоположних принципів справедливості та рівності.

Так, частиною 2 статті 75 Сімейного кодексу України встановлено, що право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу [1, ст. 75].

До недавнього часу особою, яка потребувала матеріальної допомоги, вважалась та, чиї доходи становили менше прожиткового мінімуму, що прямо закріплювала частина 4 статті 75 Сімейного кодексу України.

Зокрема вищевказаною нормою Сімейного кодексу України встановлювалось, що один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом [1, ст. 75].

Як слушно зауважила Михальнюк О. В., у цьому випадку йшлось про встановлення певної відповідності між нужденністю та розміром прожиткового мінімуму, яка неодноразово критикувалась в доктрині сімейного права з огляду на саме визначення прожиткового мінімуму, наведене у статті 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05 жовтня 2000 року. Тобто цей мінімум можна визнати допустимим у випадках лише нормального життєзабезпечення людини, але він не є достатнім у разі, якщо мова йде про непрацездатну особу, зокрема, яка позбавлена можливості працювати. Необхідні потреби непрацездатної людини, як правило, не обмежені тими звичайними потребами, які має здорова людина, тому вимагають додаткових витрат на лікування, оздоровлення,

харчування, що зумовлено іншим, відмінним способом життя такої людини [2, с. 154].

Подібної думки дотримується Іванова К. Ю., яка зазначає, що визначення нужденності через розмір прожиткового мінімуму не можна визнати таким, що є справедливою мірою для будь-яких випадків. Зокрема, з огляду на дефініцію прожиткового мінімуму, яка наводиться у ст.1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р., він розрахований на забезпечення мінімальних вимог функціонування людини, іншими словами це мінімально «достатній життєвий рівень». Між тим, коли мова йде про непрацездатну особу, до того ж позбавлену за станом здоров'я можливості працювати, її базові потреби для повноцінного життя, як правило, не обмежені тими звичайними потребами, які має здорова людина, і вимагають додаткових витрат на лікування, оздоровлення, особливе харчування, що зумовлено іншим, відмінним способом життя такої людини [3, с. 207].

З точки зору Труфанової Ю. В., прожитковий мінімум можливо використовувати як певний орієнтир для суду, пам'ятаючи разом з тим, що ця економічна категорія не може формально пов'язуватися з потребою в матеріальній допомозі, оскільки ця особа може нести витрати на лікування, сторонній догляд і т.п. [4, с. 119].

Таким чином, критерій, що прив'язувався до прожиткового мінімуму для визначення того, чи потребує особа матеріальної допомоги протягом тривалого часу був предметом постійної критики з боку науковців у галузі сімейного права.

Тривалі дискусії в правовій доктрині та практиці, пов'язані із застосуванням ч. 4 ст. 75 Сімейного кодексу України, призвели до рішучого втручання з боку судової влади. Результати цих дискусій та розбіжності в судовій практиці спонукали Верховний Суд звернутися до Конституційного Суду України.

Так, колегія суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 759/6629/19 [5] дійшла висновку, що приписи частини четвертої статті 75 СК України, відповідно до якої один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом, не відповідають нормам статей 3, 8 та 48 Конституції України, тому суд її не застосовував у вказаній справі.

В подальшому Верховний Суд звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням, у якому наголошував на невідповідності положень ч. 4 ст. 75 Сімейного кодексу України статтям 3, 8 і 48 Конституції України з проханням перевірити відповідність цього нормативного положення, включеного до Сімейного кодексу, основоположним конституційним стандартам людської гідності, справедливості та права на гідний рівень життя [6].

На думку Голови Верховної Ради України, застосування відповідно до частини 4 статті 75 Сімейного кодексу критерію порівняння доходу непрацездатного чоловіка або дружини з прожитковим мінімумом не дає можливості судам повною мірою враховувати особливості кожної конкретної ситуації. Окрім звичайних потреб, непрацездатні особи часто змушені нести додаткові витрати на догляд, лікування або допомогу. Ці особливі потреби, які часто перевищують мінімальні пороги, відповідають положенням статті 90 Сімейного кодексу, згідно з якою подружжя має взаємний обов'язок брати участь у витратах, пов'язаних з хворобою або інвалідністю одного з них. Тому навіть якщо дохід людини відповідає або перевищує прожитковий мінімум, це не означає, що вона не потребує додаткової матеріальної допомоги для підтримання достатнього рівня життя, що відповідає її гідності [7].

Президент України також висловив свою позицію щодо предмета конституційного подання у цій справі, наголосивши на кількох ключових моментах.

Він зазначив, що правове регулювання шлюбно-сімейних відносин має залишатися обмеженим і допустимим лише в тій мірі, в якій це необхідно для захисту інтересів суб'єктів таких відносин, а також інтересів суспільства відповідно до його моральних засад [7].

Крім того, він зазначив, що позитивний обов'язок держави, передбачений статтями 3, 46 і 48 Конституції України, гарантувати належні умови життя, сумісні з людською гідністю, належить до сфери публічних відносин. Цей обов'язок не слід плутати з приватними відносинами між подружжям, зокрема тими, що стосуються надання матеріальної підтримки.

Президент підкреслив, що призначення пенсії або інших соціальних виплат непрацездатній особі не може залежати від виплат, що здійснюються одним з подружжя на утримання іншого. Це ще раз підтверджує розмежування між соціальними зобов'язаннями держави та приватними відносинами всередині подружжя, підкреслюючи важливість збереження індивідуальних прав без накладання надмірних обмежень на подружжя.

З огляду на описані проблеми, які десятиліттями існували в регулюванні сімейних правовідносин, Конституційний Суд України 29 жовтня 2024 року ухвалив історичне рішення [7], яке знаменує собою поворотний момент у вітчизняному сімейному праві. Визнавши неконституційним положення ч. 4 ст. 75 Сімейного кодексу, КСУ не лише поставив крапку в десятирічній правовій дискусії та доктринальній критиці вказаної норми, але й підтвердив фундаментальні принципи рівності, справедливості та поваги до людської гідності, закріплені в Конституції. Це знакове рішення підкреслює важливість гарантування правових механізмів, які відповідають конституційним правам, і водночас відкриває шлях до довгоочікуваної законодавчої реформи, яка має на меті покращити захист осіб, які перебувають у

вразливому становищі.

Конституційний Суд України, досліджуючи положення частини 4 статті 75 Сімейного кодексу, дійшов висновку, що ця законодавча норма не відповідає статтям 3, 8, 46, 48 і 51 Конституції України.

КСУ підкреслив, що використання прожиткового мінімуму як універсального критерію для визначення потреби в матеріальній допомозі не дозволяє врахувати конкретні індивідуальні потреби осіб, які перебувають у вразливому становищі. Зокрема, він зазначив, що прожитковий мінімум, визначений як мінімальний поріг нужденності, не відображає реальних потреб непрацездатних осіб, зокрема в охороні здоров'я, медичному лікуванні або сторонній допомозі. Суд встановив, що такий законодавчий підхід є несумісним з конституційним правом на гідний рівень життя, гарантованим статтею 48 Конституції, та з принципом поваги до людської гідності, закріпленим у статті 3.

Крім того, КСУ вказав, що ч. 4 ст. 75 породжує ситуацію, в якій дохід деяких осіб, навіть якщо він дещо перевищує прожитковий мінімум, може не покривати їхні реальні потреби. Така законодавча конструкція невиправдано обмежує доступ до отримання аліментів, що є непропорційним втручанням держави у сферу приватного та сімейного життя. На думку Суду, таке втручання суперечить конституційному принципу захисту прав особи в рамках сімейних правовідносин.

Згідно з позицією КСУ, законодавець, перейнявши публічно-правові критерії нужденності та застосувавши їх у приватно-правовій площині, не передбачив ефективних механізмів їх реалізації. Це перешкоджає особам, які потребують матеріальної допомоги, отримувати її в обсязі, необхідному для забезпечення гідного рівня життя.

КСУ також зауважив, що обов'язок держави гарантувати достатній життєвий рівень, закріплений у статтях 46 і 48 Конституції України, не може бути поставлений в залежність від приватних відносин між подружжям. Призначення пенсії або інших соціальних виплат непрацездатній особі не повинно залежати від виплат, що здійснюються її чоловіком або дружиною. Таке розмежування між публічними зобов'язаннями держави та приватними відносинами є необхідним для збереження балансу між правами особи та сімейними обов'язками.

Крім того, Суд вказав, що конструкція «потребує матеріальної допомоги», сформульована в частині 4 статті 75, сформульована нечітко і не дозволяє судам гнучко тлумачити його в залежності від конкретних обставин кожної справи. Така двозначність суперечить принципу правової визначеності, який вимагає, щоб правові норми були чіткими, передбачуваними та однаково застосовувалися.

Роль держави в регулюванні сімейних правовідносин повинна поважати межі, встановлені Конституцією. Хоча захист сім'ї є основним обов'язком держави, він не повинен призводити до надмірного регулювання або невиправданого втручання в сімейні відносини. Обмеження доступу до матеріальної допомоги на підставі такого жорсткого критерію, як прожитковий мінімум, є, на думку Суду, надмірним обмеженням, яке порушує право на повагу до приватного і сімейного життя.

Суд дійшов висновку, що існуючий підхід у частині 4 статті 75 Сімейного кодексу України не відповідає принципам соціальної справедливості та рівності. Він закликав законодавчий орган переглянути критерії оцінки потреби в матеріальній допомозі з метою забезпечення ефективного захисту прав вразливих верств населення, зокрема непрацездатних осіб.

КСУ врахував Принципи європейського сімейного права, згідно з якими право на аліменти між подружжям повинно бути обмежене необхідністю і враховувати фінансові потреби та можливості обох сторін. Однак, на думку КСУ, українське законодавство не забезпечує такого гнучкого підходу, що створює передумови для порушення принципів справедливості та пропорційності.

Суд справедливо зазначив, що прожитковий мінімум не відображає реальних потреб осіб, які втратили працездатність, особливо в умовах, коли такі особи несуть додаткові витрати на лікування та догляд. Однак виключення цього критерію із законодавства без чіткого зазначення альтернативного механізму оцінки нужденності створює ризик невизначеності у правозастосуванні. Судові органи можуть зіткнутися з труднощами у встановленні конкретних критеріїв нужденності, що може призвести до правової невизначеності.

Погоджуємось з позицією Суду, що державні виплати (пенсії, інші види соціальної допомоги) не повинні впливати на право одного з подружжя на аліменти. Це твердження узгоджується з принципом соціальної справедливості.

Критика прожиткового мінімуму, як універсального критерію нужденності є обґрунтованою, проте, на нашу думку, повністю вилучити його з правового регулювання без заміни на гнучкіший та об'єктивніший інструмент оцінки нужденності – може бути не повністю виправданим. Конституційний Суд акцентував увагу на необхідності враховувати індивідуальні потреби кожної особи, що безумовно відповідає принципу поваги до людської гідності. Однак в умовах відсутності в законодавстві альтернативних механізмів визначення нужденності одного з подружжя може створити значну правову невизначеність та ускладнити процес судового доказування у цій категорії спорів.

Більше того, введення оціночних категорій, таких як "індивідуальні потреби особи" або "суб'єктивна нужденність", потребуватиме детального нормативного закріплення, щоб мінімізувати ризик безпідставних або суперечливих рішень з боку судів. Без цього судова практика може зіткнутися з проблемою суб'єктивності та відсутності єдності при розгляді справ про стягнення аліментів на утримання одного із

подружжя.

Справедливим є і висновок Конституційного Суду про надмірне втручання держави в сімейні відносини. Сімейне право регулює відносини між приватними особами, а намагання держави встановити суворі та універсальні критерії нужденності не завжди враховує складність та індивідуальність сімейних відносин. Разом з тим, слід зазначити, що встановлення матеріальної допомоги від одного з подружжя іншому - це питання, яке потребує певного публічного регулювання, оскільки метою аліментів є захист прав соціально вразливих категорій громадян.

Що стосується посилання на Принципи європейського сімейного права, позиція Конституційного Суду виглядає переконливою. Європейський підхід до аліментних зобов'язань будується на необхідності підтримання справедливого фінансового балансу між подружжям. Однак український законодавець має враховувати економічну реальність країни, рівень соціального захисту населення та необхідність створення механізмів, які зможуть працювати в умовах національного досвіду. Тому впровадження європейських принципів має супроводжуватися їхньою адаптацією до українських реалій, щоб уникнути правового вакууму або неможливості їхньої реалізації.

Загалом позиція Конституційного Суду України відображає прагнення зміцнити конституційні права громадян, однак потребує подальшого опрацювання механізмів реалізації ухвалених рішень, щоб гарантувати баланс між інтересами сторін та правовою визначеністю. Необхідно, щоб законодавець оперативно розробив альтернативні інструменти для оцінки нужденності та вніс зміни до Сімейного кодексу України, що забезпечать прозорість та справедливість судової практики.

Ми підтримуємо позицію, висловлену Конституційним Судом України, оскільки положення частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу тривалий час були предметом постійної критики в правовій доктрині. З моменту прийняття Сімейного кодексу багато дослідників і практиків вказували на недосконаліть цього критерію, який вважається недоречним і несумісним з основоположним правом кожної людини на гідний рівень життя, закріпленим Конституцією України та міжнародними стандартами в галузі прав людини.

Критерій прожиткового мінімуму, який використовується для визначення потреби в матеріальній допомозі, справедливо вважався обмеженим у застосуванні та невідповідним економічним і соціальним реаліям. Зокрема, цей критерій не враховував індивідуальні потреби людей, які перебувають у вразливому становищі, особливо тих, хто втратив працездатність. Додаткові витрати, пов'язані зі здоров'ям, реабілітацією або адаптацією умов життя, які є важливими для цих осіб, не були достатньою мірою враховані в існуючій нормативно-правовій базі та в судовій практиці.

Рішення Конституційного Суду є важливим кроком на шляху до визнання прав людей, які потребують матеріальної допомоги. Воно відображає тверду прихильність до захисту фундаментальних принципів чесності, людської гідності та соціальної справедливості. Крім того, це рішення відповідає сучасним тенденціям сімейного права в Європі, які сприяють гнучкому та індивідуальному підходу до визначення фінансових потреб подружжя відповідно до Принципів європейського сімейного права.

Важливість цього рішення також полягає в тому, що воно може стимулювати довгоочікувану законодавчу реформу. Визнавши неконституційною частину четверту статті 75 Сімейного кодексу України, Суд відкрив шлях до створення нових, більш адекватних правових механізмів оцінки матеріальних потреб особи. Ці механізми повинні не лише відповідати конституційним нормам, але й відображати сучасні соціально-економічні реалії України.

Сподіваємося, що це рішення спонукатиме законодавця до прийняття більш об'єктивних та справедливих критеріїв оцінки потреби в матеріальній допомозі між подружжям. Ці зміни мають бути спрямовані на посилення захисту прав вразливих верств населення при збереженні балансу інтересів обох сторін сімейних відносин. Тому це рішення є важливим кроком на шляху до посилення захисту прав людини та соціальної справедливості у сфері сімейного права, що стане каталізатором змін та призведе до підвищення стандартів правового захисту одного із подружжя.

Суддя КСУ Первомайський О.О. висловив згоду з висновками Конституційного Суду України щодо неконституційності частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України. Однак він відзначив певні недоліки в мотивувальній частині рішення, вказавши на наявність аргументів, які на його погляд не узгоджуються з основною мотивацією рішення. З одного боку Конституційний Суд справедливо вказав, що виплати на утримання одного з подружжя не є соціальною виплатою, державною допомогою або частиною права на соціальний захист. З іншого боку, мотивувальна частина рішення містить посилання на юридичні позиції, що стосуються зобов'язань держави у сфері соціального забезпечення, які на думку судді не є релевантними для цього конституційного провадження [8].

Зокрема, на його думку, поняття «нужденності», яке фігурує в рішенні КСУ, спотворює розуміння умов, за яких може бути реалізовано право на отримання матеріальної допомоги від другого з подружжя. Якщо за переконанням Конституційного Суду використання прожиткового мінімуму як критерію нужденності було помилковим, то за логікою і саме поняття «нужденності» не повинно було бути згадане в рішенні [8].

Суддя також акцентував увагу на необхідності дотримання балансу між втручанням держави в сімейні відносини та її зобов'язанням забезпечити ефективне правове регулювання. На його думку, надмірне

державне регулювання може призвести до спотворення суті шлюбних зобов'язань, а недостатня увага до якості законодавчих норм може створити передумови для порушення конституційних прав учасників спорів [8].

Він також нагадав, що шлюб - це насамперед не про права, а про обов'язки. Матеріальна допомога одного з подружжя іншому, особливо в разі економічної слабкості одного з них, є юридичною реалізацією цих обов'язків. Хоча такий підхід може здатися юридичною аномалією, суддя підкреслює, що сама природа шлюбу і його правові наслідки не завжди піддаються виключно раціональному поясненню. Незважаючи на трансформацію соціальних та економічних умов, шлюб продовжує залишатися основою людського існування та соціального буття. Навіть в умовах криз, воєн і пандемій шлюб залишається джерелом життєвої сили та підтримки для тих, кому в ньому пощастило знайти гармонію [8].

Загалом, Первомайський О.О. підтримав висновки Конституційного Суду щодо необхідності визнання частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу неконституційною, наголосивши, що подальші зміни мають стосуватися не лише статті 75, а й низки інших положень глави 9 Сімейного кодексу. Ці зміни мають сприяти створенню більш якісного та справедливого правового регулювання у сфері шлюбних відносин, зберігаючи баланс між обов'язками подружжя та мінімізуючи втручання держави. Шлюб, як підкреслив суддя - це більше, ніж правова конструкція. Це соціальний та особистісний феномен, який потребує поваги та гнучкості у правовому регулюванні [8].

Не можемо не погодитись з позицією Конституційного Суду України у проаналізованій справі та думкою судді Первомайського О.О., однак важливим аспектом, який залишається не до кінця розкритим, є вплив цього рішення на вже існуючу судову практику.

Визнання неконституційним положення частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України може спричинити необхідність перегляду значної кількості судових рішень, що створить додаткове навантаження на судову систему та може призвести до певних наслідків для учасників цих справ.

Варто зазначити, що питанню правових наслідків визнання неконституційною норми нормативного акта присвячено декілька положень Закону України «Про правотворчу діяльність» [9]. Хоча цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його офіційного опублікування, та вводиться в дію лише через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, це не зменшує актуальності подальшого аналізу правозастосовчої практики у цій категорії спорів. Зважаючи на динамічність соціально-правових умов, це питання потребує глибоких наукових досліджень та практичних напрацювань, які могли б забезпечити ефективну реалізацію прав громадян у цій сфері.

Так, згідно зі статтею 61 вищевказаного Закону, нормативний акт або окремий його структурний елемент вважається таким, що втратив чинність у разі ухвалення Конституційним Судом України рішення про його неконституційність. Це стосується, зокрема, законів, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Нормативний акт або окремий його структурний елемент, що визнаний неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом, якщо інше не передбачено цим рішенням. Однак таке скасування не може відбутися раніше дати ухвалення рішення [9, ст. 61].

Ця правова норма також має безпосередній вплив на судові рішення, ухвалені на підставі положень частини 4 статті 75 СК України, яка була визнана неконституційною. Зокрема, пунктом 1 частини 3 статті 423 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, які були застосовані (або не застосовані) судом при вирішенні справи, є підставою для перегляду судових рішень у зв’язку з виключними обставинами, якщо такі рішення ще не виконані [10, ст. 423].

Таким чином, рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 2024 року про визнання неконституційним положення частини 4 статті 75 Сімейного кодексу створює підґрунтя для перегляду судових рішень, у яких це положення було застосовано. Це зумовлює необхідність адаптації судової практики до нового правового регулювання, забезпечення балансу між принципом правової визначеності та верховенством права, а також дотримання прав учасників судового процесу в умовах змін законодавчого регулювання.

Не виключаємо те, що в наступні роки судова практика у цій категорії спорів збагатиться новими рішеннями, які будуть переглянуті у зв’язку з виключними обставинами на підставі пункту 1 частини 3 статті 423 Цивільного процесуального кодексу України. Це може сприяти формуванню нових підходів до оцінки судом прав і обов’язків подружжя у світлі зміненого правового регулювання у сфері утримання, забезпечуючи дотримання конституційних стандартів та принципу справедливості.

Висновки. Таким чином, визнання Конституційним Судом України неконституційним положення ч. 4 ст. 75 Сімейного кодексу є значним поворотним моментом у розвитку сімейного права в Україні. Визнавши неконституційним критерій прожиткового мінімуму, як універсальну основу для визначення потреби в утриманні одного із подружжя, Суд вказав на системні недоліки цього стандарту, зокрема на його нездатність враховувати індивідуальні потреби вразливих категорій осіб та специфіку сімейних відносин.

Цей критерій, який було визнано неконституційним, не лише обмежував право на матеріальну допомогу, але й створював ризик соціальної несправедливості та порушення основоположних конституційних принципів, таких як людська гідність та рівність.

Однак це рішення ставить важливі виклики перед законодавцем та юристами-практиками. Відсутність чіткого альтернативного механізму оцінки нужденності у шлюбних відносинах може створити правову невизначеність та ускладнити реалізацію прав зацікавлених сторін. Очікувана законодавча реформа має забезпечити збалансовані рішення, враховуючи індивідуальні потреби та соціально-економічні реалії, поважаючи при цьому конституційні принципи.

Таким чином, проаналізоване рішення створює нагоду посилити захист прав людини та сприяти більш справедливому правосуддю в сімейних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. ст.135.

2. Михальнюк О. В. Утримання подружжя в контексті конституційного права на достатній рівень життя в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород, 2024. № 4. С. 152-156.

3. Іванова К. Ю. Нужденність як елемент юридичного складу, що породжує обов'язок подружжя надавати утримання один одному. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали XX науково-практичної конференції, присвяченої 100-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР, ректора Харківського юридичного інституту В.П. Маслова (м. Харків, 4 лютого 2022 р.). Харків, 2024. С. 206-211.

4. Труфанова Ю. В. Окремі види аліментних зобов`язань. Проблеми сучасного сімейного права: колективна монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 208 С.

5. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 24.06.2021 р., судова справа № 759/6629/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98054751 (дата звернення: 21.11.2024).

6. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/2023_02_17_Konst_podan.pdf (дата звернення: 21.11.2024).

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України від 29.10.2024 № 1-р/2024. Судова справа № 1-1/2023(72/23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text (дата звернення: 17.11.2024).

8. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу). URL: http://surl.li/odwlvo (дата звернення: 17.11.2024).

9. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. ст.364.

10. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. ст.492.

REFERENCES:

1. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2947-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 21-22.* 135. [in Ukrainian].

2. Mykhalniuk, O.V. (2024). Utrymannia podruzhzhia v konteksti konstytutsiinoho prava na dostatnii riven zhyttia v Ukraini. [Spousal maintenance in the context of the constitutional right to an adequate standard of living in Ukraine]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo».* № 4. 152-156. [in Ukrainian].

3. Ivanova, K.Iu. (2022, February 4). Nuzhdennist yak element yurydychnoho skladu, shcho porodzhuie oboviazok podruzhzhia nadavaty utrymannia odyn odnomu. [Necessity as an element of the legal structure that gives rise to the obligation of spouses to provide maintenance to each other]. *Doktryna pryvatnoho prava: tradytsii ta suchasnist: materialy XX naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 100-y richnytsi z dnia narodzhennia doktora yurydychnykh nauk, profesora, chlena-korespondenta AN URSR, rektora Kharkivskoho yurydychnoho instytutu V.P. Maslova.* 206-211. [in Ukrainian].

4. Trufanova, Yu. V. (2020). Okremi vydy alimentnykh zobov`iazan. [Certain types of alimony obligations]. *Problemy suchasnoho simeinoho prava: kolektyvna monohrafiia.* 208. [in Ukrainian].

5. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. (2021, June 24). [Resolution of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court]. *Sudova sprava № 759/6629/19.* Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98054751 [in Ukrainian].

6. Konstytutsiine podannia shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny chetvertoi statti 75 Simeinoho kodeksu Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III. (2023). [Constitutional submission on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part four of Article 75 of the

Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/2023_02_17_Konst_podan.pdf [in Ukrainian].

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu pro vidpovidnist Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinist) chastyny chetvertoi statti 75 Simeinoho kodeksu Ukrainy. (2024, October 29). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Part Four of Article 75 of the Family Code of Ukraine]. *№1-r/2024. Sudova sprava №1-1/2023(72/23).* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text [in Ukrainian].

8. Okrema dumka (zbizhna) suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Oleha Pervomaiskoho u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu pro vidpovidnist Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinist) chastyny chetvertoi statti 75 Simeinoho kodeksu). (2024). [Separate opinion (concurring) of Judge Oleh Pervomaysky of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part four of Article 75 of the Family Code)]. Retrieved from: http://surl.li/odwlvo [in Ukrainian].

9. Pro pravotvorchu diialnist. (2023, August 24). [On lawmaking activities]. *Zakon Ukrainy №3354-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 93.* 364. [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Kodeks №1618-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 40-41, 42. 492.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 28.11.2024

УДК 347.965.42(043.3)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-69-74

Турлай Олег Іванович,
аспірат Західноукраїнського національного університету
Turlay@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-9237-0890

ПОНЯТТЯ МЕДІАБЕЛЬНОСТІ СПОРУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ЇЇ КРИТЕРІЇ

Сучасні процеси інтеграції до європейської спільноти зумовлюють пошук універсальних способів врегулювання конфліктів. Одним із яких є медіація як альтернативний механізм вирішення спорів за допомогою переговорів за участі посередника.

У сучасному правовому житті суспільства звичайні способи вирішення конфліктів не завжди ефективні, адже часто залишаються незадоволеними інтереси однієї або і обох сторін. Окрім того, практика звернення до суду чи інших державних органів щодо вирішення кожного конфлікту призвела до їх перевантаження. Тому ефективною альтернативою є застосування інших механізмів вирішення спорів, зокрема, за допомогою медіації.

Зокрема, в Україні для запровадження медіації необхідно створити належні умови: проводити серед громадян просвітницьку роботу щодо змісту і переваг медіації, здійснювати експертний аналіз нормативно-правових актів про медіацію з метою наданням детальних рекомендацій щодо їх удосконалення, проводити реалізацію програм щодо запровадження присудової медіації, здійснювати навчання медіаторів, суддів тощо.

Варто зазначити, що протягом тривалого часу медіація застосовувалась тільки для певних категорій конфліктів, проте розширення сфери її використання сприяло формуванню поняття «медіабельності спору» та її критеріїв. Однак сфера застосування медіації не може бути всеосяжною через ті чи інші чинники. Вибір порядку вирішення спору його сторонами повинен бути забезпечений інституційно та інформаційно, зокрема, має бути забезпечений доступ до інформації щодо критеріїв вибору відповідних процедур врегулювання спорів.

Метою статті є обґрунтування поняття і критеріїв медіабельності спорів у сфері права інтелектуальної власності.

Ключові слова: медіація, інтелектуальна власність, мирне вирішення спорів, медіабельність спору, критерії та умови.

Turlay O. THE CONCEPT OF THE MEDIAABILITY OF A DISPUTE IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY AND ITS CRITERIA

Modern processes of integration into the European community require the search for universal methods of conflict resolution. One of which is mediation as an alternative dispute resolution mechanism through negotiations with the participation of a mediator. However, no less important in our time is the question of determining the conditions under which a particular dispute can be resolved with the help of mediation, as well as the conditions under which mediation is impossible.

In the modern legal life of society, the usual methods of resolving conflicts are not always effective, because the

© О.І.Турлай, 2024

interests of one or both parties to the conflict often remain unsatisfied. In addition, the practice of turning to the court or other government bodies for the resolution of each conflict led to their overload. Therefore, an effective alternative is the use of other dispute resolution mechanisms, in particular, with the help of mediation. In particular, in Ukraine, for the introduction of mediation, it is necessary to create appropriate conditions: conduct educational work among citizens about the content and advantages of mediation, carry out expert analysis of normative legal acts on mediation with the aim of providing detailed recommendations for their improvement, implement programs for the introduction of judicial mediation, carry out training of mediators, judges, etc.

It is worth noting that for a long time mediation was used only for certain categories of conflicts, however, the expansion of the scope of its use contributed to the formation of the concept of "mediability of a dispute" and its criteria. However, the scope of mediation cannot be comprehensive due to certain factors. The choice of the dispute resolution procedure by its parties must be ensured institutionally and informationally, in particular, access to information regarding the criteria for choosing appropriate dispute settlement procedures must be ensured.

The purpose of the article is to substantiate the concept and criteria of medialability of disputes in the field of intellectual property law.

Key words: mediation, intellectual property, peaceful resolution of disputes, mediatability of a dispute, criteria and conditions.

Постановка проблеми. В Україні активно розвивається популяризація альтернативних способів вирішення конфліктів, серед яких медіація займає особливе місце. Область її застосування визначається природою конфлікту, правоздатністю сторін, їхнім ставленням до обраного підходу до врегулювання, а також наявністю чи відсутністю інтересів третіх осіб. Водночас важливим є визначення умов, за яких медіація може бути використана для вирішення спору, а також тих обставин, які унеможливлюють її застосування.

Попри поширену думку, що медіація є універсальним інструментом у правових спорах, існують фактори, які обмежують її використання. З наукового погляду надзвичайно важливо вивчати сприйняття сторонами конфлікту та медіаторами ключових аспектів ефективності медіації. Це сприятиме підвищенню кількості успішних врегулювань конфліктів і глибшому розумінню основних принципів та можливостей медіаційних процедур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед авторів проблематика медіабельності вивчалася А. Бортніковою, Г. Кардуччі, Н. Мазаракі, Л. Романадзе, К. Токарєвою та іншими науковцями, які виробили обґрунтовані критерії медіабельності спорів, проте не досить уваги приділили проблематиці визначення умов медіабельності для їх практичного застосування щодо вирішення спорів у галузі права інтелектуальної власності.

Мета статті – обґрунтувати поняття та критерії медіабельності спорів у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під медіабельністю, як правило, розуміють сукупність властивостей та умов спору, які роблять можливим його врегулювання за допомогою процедури медіації. Тобто «медіабельність» визначає критерії спору, що вказують на доцільність застосування цієї процедури.

Медіабельність як явище є ширшим підвідомчості і арбітрабельності, адже сама процедура медіації проводиться під час вирішення спорів правового і позаправового характеру (економічних, побутових, управлінських і т. д.). Це дає підстави стверджувати, що неюридичні спори мають також властивість медіабельності. Отже, під медіабельністю потрібно розуміти властивість правового спору, за якої він міг би бути урегульований за допомогою медіації.

Досліджуючи поняття медіабельності спору, Н. Мазаракі визначає наступний перелік критеріїв: «готовність сторін до медіації; прагнення сторін досягнути компромісу; має місце позиційна варіабельність інтересів сторін; зацікавленість сторін у конфіденційності врегулювання спору; зацікавленість сторін у швидкості вирішення спору» [1, с. 261].

Критерії ж медіабельності спору визначають імовірну ефективність медіації. До основних таких критеріїв відносять, як правило:

- суб'єктний (дієздатність, психологічні особливості сторін);
- просторовий (можливість розгляду спору за участі обох сторін);
- законодавчий (пряма заборона щодо застосування медіації, визначена законом);
- предметний (предмет і зміст спору).

Тобто умови медіабельності спору необхідно поділити на суб'єктивні - ті, які пов'язані із волевиявленням і особистісними чинниками учасників конкретного спору, та об'єктивні, що не залежать від волі сторін.

Слід зауважити, що навіть за умови сприятливості предмета спору для вирішення його через медіацію, він може бути визнаний непридатним для такого методу через високий ступінь ескалації конфлікту або особистісні особливості сторін. У зв'язку з цим медіатор має переконатися у відсутності факторів чи обставин, які можуть завадити успішному проведенню медіації.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців щодо можливості вирішення певних спорів за допомогою медіаційних процедур показують, що зростання популярності медіації привертає увагу дослідників до психологічних характеристик учасників конфлікту та специфіки його розвитку. «Науковці із

держав, де медіація перебуває на етапі становлення, шукають визначення критеріїв медіабельності за аналогією з іншими методами вирішення спорів (через категорії арбітрабельності, підвідомчості тощо)» [2].

Оцінка придатності спору для медіації може проводитися як сторонами під час вибору найбільш ефективного способу вирішення конфлікту, так і медіатором у процесі розгляду заяви на проведення медіації та визначення доцільності її використання для врегулювання конкретного спору. В контексті інтегрованої медіації оцінка її придатності здійснюється судом або іншими компетентними органами під час прийняття рішення про направлення сторін до медіатора чи застосування медіаційних технологій для вирішення спору (за умови, що це не суперечить законодавству). Крім того, така оцінка проводиться законодавцем при встановленні норм щодо обов'язкового або рекомендаційного використання медіації як досудового способу врегулювання конфліктів.

Варто зазначити, що у зарубіжній доктрині та на практиці певної системи критеріїв медіабельності спору ще не вироблено. Тому більшість науковців обмежуються перерахуванням ситуацій, за яких медіація може бути застосована чи не може. Так, на думку Л. Боуля, проведення медіації можливо у таких випадках:

– «конфлікт є не загостреним (існує можливість подолати емоційність і налагодити комунікацію між сторонами);

– обидві сторони налаштовані на досягнення згоди;

– учасники спору перебувають у тривалих відносинах і бажають їх зберегти;

– сторони дієздатні та можуть адекватно оцінювати значення своїх дій та їх наслідки;

– учасники медіації наділені достатніми повноваженнями для укладення угоди;

– сторони здатні вести рівноправні переговори;

– суперечка носить комплексний характер і включає кілька проблемних аспектів;

– бажаний результат відмінний від судового рішення;

– у сторін є достатня кількість ресурсів (часових, фінансових, інформаційних) для врегулювання;

– відсутні імперативні приписи щодо порядку врегулювання подібного роду спору;

– витрати на судовий розгляд непропорційно високі у порівнянні з ціною позову;

– сторонам важлива конфіденційність процедури врегулювання спору» [3, с. 91-94].

Науковці також визначають випадки, коли медіація неможлива:

– «коли спір стосується питань національної безпеки, державної політики або прав людини коли сторони хочуть встановити загальнообов'язковий прецедент для аналогічних справ;

– коли суперечка виникла щодо тлумачення і застосування закону;

– існують обґрунтовані побоювання того, що медіація може використовуватися недобросовісно з метою збору інформації або затягування вирішення спору;

– одна або обидві сторони знаходяться в такому емоційному стані, який не дозволяє вести конструктивні переговори;

– сторони займають принципові безкомпромісні позиції;

– необхідний державний захист суб'єктивного права;

– є істотний дисбаланс у статусах і повноваження сторін;

– відносини носять разовий характер» [3, с. 95-97].

Як бачимо, що при проведенні медіації необхідно враховувати сукупність факторів: категорію спору; склад сторін та відносини між ними; необхідність збереження конфіденційності; економічні переваги медіації; можливість досягнення хорошого результату; спробу вирішити спір мирним шляхом, не доводячи його до суду, тим самим розвантажуючи судову систему тощо.

Варто зазначити, що медіація є ефективним механізмом вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Адже це позасудовий спосіб врегулювання конфліктів, що проводиться на умовах збереження конфіденційності, за допомогою нейтрального посередника, що допомагає сторонам спору дійти примирення.

Світова практика застосування медіації для врегулювання спорів щодо інтелектуальної власності має давню історію та все більше популяризується. Ще у 1994 р. створений був Центр арбітражу і посередництва при ВОІВ. Сьогодні інтелектуальна власність є важливим нематеріальним активом будь-якої успішної компанії та із кожним днем набуває великого значення. Часто спори у галузі інтелектуальної власності виникають в ІТ-бізнесі, у культурній сфері, видавничій справі, фармацевтиці, медицині тощо. Зокрема, конфлікти можуть виникати відносно договорів щодо розпорядження об'єктами ІВ (ліцензійні договори та договори щодо відчуження прав), авторства, бездоговірного використання об'єктів, спільного створення і використання об'єктів ІВ.

Сторони домовляються про застосування медіації у сфері ІВ усно або письмово. Згідно з чинним законодавством України, сторони також можуть внести у договір пункт про можливість застосування медіації для вирішення спорів. Також сторони можуть визначити заздалегідь порядок вибору медіаторів, що будуть допомагати у врегулюванні конфліктної ситуації.

Як бачимо, критерії медіабельності спору у сфері ІВ – це характеристики спору, що визначають імовірність ефективності застосування процедури медіації. Переважна більшість спорів у цій сфері ефективно вирішується за допомогою медіації, тому досить часто конфлікти щодо ІВ відповідають усім критеріям медіабельності. Чітке формування критеріїв медіабельності спорів є підґрунтям щодо створення

правового регулювання та способом підвищення ефективності медіації.

З урахуванням визначення сутності медіабельності доцільним є формування суб'єктивних та об'єктивних чинників, які вказують, чи може конкретний спір у сфері ІВ стати предметом медіації. Погоджуємось із твердженням В.В. Кононова та М.П. Петровської, що «до суб'єктивних критеріїв медіабельності спору варто віднести доброчесність сторін, готовність учасників спору до діалогу та примирення, зацікавленість сторін медіації у економії коштів та швидкості врегулювання спору, прагнення до збереження нормальних ділових або особистих відносин, зацікавленість у конфіденційності розв'язання конфлікту. Об'єктивними критеріями медіабельності спорів слід визначити: відсутність прямої заборони на застосування медіації до відповідної категорії спорів; наявність визначених законом повноважень на укладення угоди за результатами медіації; відповідність предмету спору моральним засадам та публічному порядку; відсутність впливу спору на інтереси осіб, які не беруть участь у процесі медіації» [4, с. 92-93].

Отже, можна виокремити дві групи чинників, що визначають медіабельність спору у сфері ІВ:

а) суб'єктивні чинники, які свідчать про можливість застосування медіації щодо конкретного спору. Практика проведення медіації в зарубіжних країнах говорить про те, що для оцінки медіабельності велике значення має бажання та готовність сторін спору вести конструктивні переговори. Тобто якщо один із учасників не бажає вести переговори, то такий спір не повинен вирішуватись шляхом медіації;

б) об'єктивні: відсутня пряма заборона щодо проведення медіації; зміст та предмет спору не суперечать принципам моральності та публічному порядку; законом допускається можливість застосування мирової угоди щодо цієї категорії справ (це достатньо відносна умова); спір не повинен впливати на інтереси осіб, які не беруть участі в медіації.

Слід зазначити, що оцінити характер взаємовідносин і суб'єктивну волю сторін вести переговори, як правило, можуть лише самі учасники спору. «Оцінна медіація застосовується у судах Канади: сторони приходять до судді, він роз'яснює їм обставини справи з урахуванням судової практики. У результаті сторони розуміють свої переваги та слабкі сторони і досягають консенсусу. Таким чином, медіація працює з інтересами, а не з позиціями» [5, с. 298].

У наш час медіатор часто має можливість особистого спілкування із сторонами, тому він може отримати від них інформацію, яка буде достатньою для визначення перспектив цієї процедури. При необхідності розгляду питання відносно медіабельності спору посередником - нейтральною особою (медіатором чи суддею), за умови відсутності контакту зі сторонами, важливим та раціональним є використання механізмів щодо оцінки спору його учасниками за допомогою анкетування. У цьому випадку науковці пропонують «розробити спеціальні анкети, які можуть застосовуватися приватними медіаторами, спеціалізованими організаціями, суддями, а також іншими органами, уповноваженими на вирішення правових суперечок» [6, с. 154].

Отож, до основних суб'єктивних чинників, які свідчать про можливість застосування медіації щодо конкретного спору у сфері ІВ, можна віднести:

1) готовність сторін проводити переговори (щодо об'єктів інтелектуальної власності така умова може бути прямо передбачена в договорах);

2) тривалий характер відносин та взаємозалежність учасників спору, що теж характерно для відносин у сфері ІВ.

Здійснення ж попередньої оцінки конкретного спору вважається важливим та ефективним інструментом з метою застосування процедури медіації у спорах у галузі ІВ, кращого захисту прав суб'єктів цих правовідносин та розвантаження судів. Це сприяє проведенню перевірки медіабельності спору, а саме - здійснює оцінку щодо критеріїв того, чи підлягає він врегулюванню за допомогою процедури медіації.

Об'єктивними ж критеріями медіабельності зазначених спорів слід визначити: насамперед, «відсутність прямої заборони щодо застосування медіації; наявність повноважень визначених законом щодо укладення угоди як результату медіації; відповідність предмету цього спору встановленим моральним засадам і публічному порядку; відсутність впливу спору на інтереси осіб, які не беруть участь у процесі медіації» [7, с. 168].

Слід відзначити, що подібна практика широко використовується за кордоном і зарекомендувала себе як дієвий інструмент, який має потенціал стати ефективною складовою національної моделі медіації в Україні. Зокрема, «за допомогою процедури медіації можна вирішити спори у сфері інтелектуальної власності як договірні, так і позадоговірні. Зокрема, спори, що виникають між суб'єктами права інтелектуальної власності та користувачами у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням договорів із розпорядження майновими правами інтелектуальної власності; спори, що виникають стосовно надання правовласником дозволу третім особам на використання об'єктів інтелектуальної власності (також у примусовому порядку за рішенням суду); спори, що виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника. Медіація у таких спорах дозволяє припинити правопорушення завдяки швидкому вирішенню конфлікту (чого неможливо зробити в судовому порядку)» [9].

Висновки. Отже, під медіабельністю спору у сфері ІВ необхідно розуміти сукупність властивостей та ознак конкретного конфлікту, дієздатності і суб'єктивного ставлення сторін, можливості застосування основних засад медіації у певній процедурі, що визначають суб'єктивну та об'єктивну можливості її

проведення та впливають на ймовірність її результативності. Розробка обґрунтованих та чітко сформованих критеріїв медіабельності спору, насамперед, буде запорукою становлення та розвитку медіації як ефективного методу альтернативного вирішення спорів, а також формуватиме довіру суспільства до цієї процедури через розуміння її змісту, сутності та правової природи.

Критерії медіабельності спору у сфері ІВ – це основні характеристики спору, що визначають ймовірність застосування для його врегулювання процедури медіації з метою отримання результативного вирішення конфлікту між сторонами – учасниками відносин у галузі права ІВ. Чітке формулювання критеріїв медіабельності є, насамперед, підґрунтям для створення правового регулювання та способом підвищення ефективності процедури медіації.

До суб'єктивних критеріїв медіабельності спірних відносин у сфері ІВ потрібно віднести: доброчесність сторін, їх готовність до діалогу і примирення, збереження нормальних ділових чи особистих відносин, а також їх зацікавленість у економії коштів, швидкості та конфіденційності врегулювання спору (адже конфлікти у зазначеній сфері можуть виникати і щодо комерційної таємниці, а також у процесі створення, патентування та використання винаходів, щодо майнових прав авторів, суб'єктів суміжних прав тощо, тому сторони, як правило, не хочуть розголосу та публічності вирішення цих спірних відносин).

Об'єктивними ж критеріями медіабельності спорів у сфері ІВ потрібно визначити: відсутність заборони на проведення медіації щодо відповідної категорії спорів; відповідність предмету спору основним моральним засадам і публічному порядку; наявність законних повноважень на укладення угоди у результаті застосування медіації; відсутність впливу цього спору на інтереси осіб, що не беруть участь у медіації.

Отже, щодо спорів у сфері ІВ залучення професійного медіатора дає можливість сторонам врегулювати конфлікт у позасудовому порядку, на вигідних умовах, адже дозволяє зберегти у майбутньому партнерські відносини і конфіденційність спору, а також зекономити кошти сторін та робить таке вирішення конфлікту швидким, що є дуже важливим у сфері ІВ, оскільки копіювання, відтворення, розповсюдження, плагіат та інші правопорушення можуть дуже стрімко поширюватись і час має важливе значення для їх припинення і захисту прав та законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мазаракі Н. А. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №12. С.258-262.

2. Романадзе Л. Д. Критерії медіабельності в контексті системи вирішення спорів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Випуск 6(35). С. 8-13.

3. Boulle L. Mediation: principles, process, practice. M. Nesic, 2001. 617 p.

4. Кононов В. В., Петровська М. П. Критерії медіабельності земельних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. № 4. С. 90-93.

5. Котенко Я. В. Особливості впровадження мирової угоди: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 1. С. 298.

6. Медіація у професійній діяльності юриста. Підручник / ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

7. Токарєва К. С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики*. Київ, 2020. С. 166-168.

8. Старовойтова Д. Медіація: в яких сферах ІВ є найбільш ефективною? *Юридична газета online*. 2020. №12 (718). URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/mediaciya-v-yakih-sferah-iv-e-naybilsh-efektivnoyu.html.

9. Альтернативні способи вирішення спорів: навч. посіб. / за заг. ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. С. 137.

10. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України: навчальний посібник / за ред. О.Б. Верби-Сидор. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.

REFERENCES:

1. Mazaraki, N. A. (2018). Shchodo poniattia mediabelnosti sporu [Regarding the concept of medialability of a dispute]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 12,* 258-262 [in Ukrainian]

2. Romanadze, L. D. (2020). Kryterii mediabelnosti v konteksti systemy vyrishennia sporiv [Mediability criteria in the context of the dispute resolution system]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette, 6(35), 8-13* [in Ukrainian]

3. Boulle, L. (2001). Mediation: principles, process, practice. M. Nesic. [in English]

4. Kononov, V. V., Petrovska, M. P. (2016). Kryterii mediabelnosti zemelnykh sporiv [Criteria for the mediability of land disputes.]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 4, 90-93* [in Ukrainian]

5. Kotenko, Ya. V. (2018). Osoblyvosti vprovadzhennia myrovoi uhody: vitchyzniana praktyka ta zarubizhnyi dosvid [Peculiarities of implementing a settlement agreement: domestic practice and foreign experience]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law, 1,* 298 [in Ukrainian]

6. Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta (2019). Pidruchnyk / red. N. Krestovskoi, L. Romanadze [Mediation in the professional activity of a lawyer. Textbook / ed. N. Krestovska, L. Romanadze]. Odesa: Ecology [in Ukrainian]

7. Tokarieva, K. S. (2020). Kryterii mediabelnosti sporiv. [Criteria for medialability of disputes]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky ta praktyky - Current issues of legal science and practice.* Kyiv, 166-168 [in Ukrainian]

8. Starovoitova, D. (2020). Mediatsiia: v yakykh sferakh IV ye naibilsh efektyvnoiu? [Mediation: in which spheres is IP the most effective?]. *Yurydychna hazeta online. - Legal newspaper online, 12 (718).* Retrieved from https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/mediaciya-v-yakih-sferah-iv-e-naybilsh-efektivnoyu. html [in Ukrainian]

9. Alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv (2019). navch. posib. / za zah. red. Yu. D. Prytyky [Alternative methods of resolving disputes: education. manual / for general ed. Yu. D. Prytiki]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]

10. Alternatyvni sposoby vyrishennia tsyvilnykh sporiv za zakonodavstvom Ukrainy (2021): navchalnyi posibnyk / za red. O.B. Verby-Sydor [Alternative methods of resolving civil disputes under the legislation of Ukraine: study guide / for general ed. O.B. Verby-Sydor]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-75-79

Кондратенко Віталій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
kondratenkovitals@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6015-8326

Швайка Дарія Миколаївна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
dashashvajka@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-7648-3370

ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ З ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ В УКРАЇНІ

У статті з урахуванням опрацювання наукової літератури юридичного спрямування означено сутність та ключовий зміст категорії правових засобів. Запропоновано їхнє розуміння у вигляді правових явищ, виражених у системі правового інструментарію та діяльності суб'єктів, що здійснюють його застосування, котрі об'єктивують функції права з метою досягнення соціально значущих результатів, а також забезпечення дієвості правового регулювання суспільних відносин.

З'ясовано та наведено галузеву специфіку адміністративно-правових засобів, які поєднують у собі прийоми і способи правового регулювання, зокрема дозвіл, заборона, зобов'язання, заохочення, що виражаються у безпосередніх формах реалізації адміністративно-правових норм, зокрема використання, виконання та дотримання владних приписів; передбачають діяльність публічної адміністрації, спрямовану на створення необхідних умов для забезпечення належного функціонування об'єкту публічно-владного впливу; здійснюють протидію порушенням відповідного законодавства із застосуванням примусових заходів, зокрема притягнення винних осіб за вчинення проступку до адміністративної відповідальності.

Схарактеризовано адміністративно-правове забезпечення як однієї з найважливіших категорій науки адміністративного права, наведено різні наукові погляди щодо його розуміння. Акцентовано на нагальному виробленні єдиної точки зору, що матиме позитивний вплив на теоретичні розробки та ефективне впровадження у практичній діяльності. Також окреслено проблематику щодо ключової перепони для визначення істотної сутності та структури вказаного напряму адміністративно-правового забезпечення зумовленого відсутністю належної розробки його концепції у вітчизняній доктрині адміністративного права. Це пов'язано із формальним підходом на державному рівні до реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина протягом минулого століття, питаннями розвитку інститутів громадянського суспільства.

У кінцевому підсумку розлого сформульовано дефініцію поняття адміністративно-правових засобів забезпечення взаємодії громадянського суспільства з публічною адміністрацією, вказаної їхні риси та основні функції (реалізаційна функція; соціальна функція; гуманістична функція; стимулююча функція; захисна функція).

Ключові слова: адміністративно-правові засоби, верховенство права, взаємодія, громадянське суспільство, законність, правове забезпечення, публічна адміністрація.

Kondratenko V., Shvayka D. CONTENT AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF LEGAL INSTRUMENTS ENSURING PUBLIC INTERACTION WITH THE PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

In the article, taking into account the study of scientific literature of the legal direction, the essence and key content of the category of legal means are defined. Their understanding is offered in the form of legal phenomena expressed in the system of legal tools and the activities of subjects implementing it, which objectify the functions of law with the aim of achieving socially significant results, as well as ensuring the effectiveness of legal regulation social relations.

The branch specifics of administrative-legal means, which combine techniques and methods of legal regulation, including permission, prohibition, obligations, incentives, which are expressed in direct forms of implementation of administrative-legal norms, including the use, implementation and compliance with official orders; foresee activity of the public

© В.М.Кондратенко, Д.М.Швайка, 2024

administration, aimed at creating the necessary conditions to ensure the proper functioning of the object of public-authority influence; carry out countermeasures against violations of the relevant legislation with the use of coercive measures, in particular bringing guilty persons to administrative responsibility for committing a misdemeanor.

It also outlines the issues related to the key obstacle to determining the essential essence and structure of the specified direction of administrative and legal support caused by the lack of proper development of its concept in the domestic doctrine of administrative law. This is related to the formal approach at the state level to the implementation and protection of human and citizen rights and freedoms during the last century, issues of the development of civil society institutions.

In the end, a definition of the concept of administrative and legal means of ensuring the interaction of civil society with public administration was formulated, their features and main functions were indicated (implementation function; social function; humanistic function; stimulating function; protective function).

Key words: administrative and legal means, rule of law, interaction, civil society, legality, legal support, public administration.

Постановка проблеми. Створення сприятливих умов для забезпечення верховенства права і законності, високого ступеня підтримки громадянського суспільства є важливою складовою державної політики. Означене слугує важливим індикатором розвитку процесів міжнародної демократизації у нашій країні. На суб'єкти публічної адміністрації покладено значна частина зобов'язань, які вони втілюють у практику життя, зокрема через реалізовану сукупність відповідних правових гарантій забезпечення взаємодії з різними прошарками населення. Ключовими елементами виступають конкретні адміністративно-правові засоби, зміст і характер яких вказує на внутрішню організаційно-функціональну структуру та зовнішнє вираження владного впливу на суспільні відносини в окресленій сфері.

Наукове обґрунтування та розв'язання проблеми адміністративно-правових засобів беззаперечно відноситься до постійно актуалізованих тем, оскільки вони включені до фундаментальних основ адміністративного права. На загальнотеоретичному рівні правові засоби визначають сутність, функціональну вираженість та соціально-ідеологічну цінність права. Ця категорія має універсальний характер, якою послуговуються від розгляду всієї сфери юриспруденції до окремих режимів, форм і способів правового регулювання, певних елементів його механізму. В сучасних складних умовах означена сфера правотворчості та правозастосування потребує перегляду та напрацювання актуальних теоретико-правових засад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Галузева вираженість правових засобів у повній мірі реалізується за адміністративно-правових відносин держави з громадянами, де вони набувають певних рис зумовлених доктриною адміністративного права та специфікою публічного управління у нашій країні. Ці аспекти досліджувалися вітчизняними вченими у низці різних сфер суспільного життя, зокрема Д. О. Андреєв, М. Л. Бєлкін, Ю. В. Гридасов, А. М. Денисова, Р. Я. Демків, В. Т. Комзюк, О. А. Куций, Я. В. Лазур, О. Ю. Салманова. Розвиток окремих правових інститутів і галузей вимагав перед сучасною адміністративно-правовою наукою удосконалення механізмів свого функціонування, тому нині тривають подальші розробки аналізованої проблематики. Система адміністративно-правових засобів є однією із центральних елементів у вказаних процесах, де відбувається переосмислення їхньої ролі та місця у суспільстві та праві [1; 2].

Мета статті – сформулювати поняття, з'ясувати сутність, зміст та особливості реалізації адміністративно-правових засобів забезпечення взаємодії громадськості з органами публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальній теорії права під юридичними засобами розглядають сукупність правових інструментів, завдяки яким задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей, у тому числі норми права, нормативно-правові акти, акти застосування та реалізації права, обов'язків і способів – заборони, дозволи, зобов'язання тощо. У результаті чого вони спрямовуються на забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування.

За їхньої допомоги здійснюється правовий вплив на свідомість і поведінку людей, метою якого є втілення змісту правових норм у можливу правомірну поведінку особи шляхом усвідомлення індивідом ціннісних орієнтацій про право та формування позитивних мотивів активної правової поведінки. Залежно від змісту регулюючого впливу, вони охоплюють такі площини: інформаційно-психологічний вплив; ціннісно-мотиваційний вплив; нормативний вплив права на суспільну дійсність. Зазначені аспекти повною мірою створюють процес впливу права на свідомість людини, визначають рівень свідомості та сприяють правомірній поведінці та законності у різних сферах суспільного життя.

На переконання Л. М. Стрельбицької та О. О. Тихомирова, правові засоби – це правові інструменти та дії відповідних суб'єктів щодо їхнього застосування, що здійснюються з метою досягнення конкретного правового результату. Цілі правового регулювання можуть бути різні, однак загальною метою є справедливе упорядкування суспільних відносин. До правових засобів відносять норми права, акти застосування права, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заохочення, відповідальність [3, с. 240-241].

Погляди на сутність правових засобів Р. Я. Демківа у значній мірі узгоджуються з наведеними вище положеннями, який до них відносить норми закону, правових відносин, актів тлумачення і застосування

правових норм, що складають динамічну основу механізму правового регулювання. Для них характерні такі ознаки: забезпечуються державою; узагальнюють способи забезпечення інтересів суб'єктів правових відносин; спрямовані на подолання перешкод, які стоять на шляху задоволення інтересів учасників правових відносин; зображають інформаційні якості та ресурси права; виражають функціональну сторону права; призводять до юридичних наслідків, конкретних результатів у залежності від ефективності правового регулювання [4, с. 21-22].

У кінцевому підсумку під правовими засобами варто розуміти правові явища виражені в системі правового інструментарію та діяльності суб'єктів, що здійснюють його застосування, які об'єктивують функції права з метою досягнення соціально значущих результатів, а також забезпечення дієвості правового регулювання суспільних відносин. Головним постулатом виступає вибудування конкретного алгоритму застосування сукупності правових засобів, спрямованих на забезпечення ефективного правового впливу у будь-якій сфері соціального середовища з метою дотримання принципів верховенства права та законності у державі та суспільстві. Досягається такий стан внаслідок встановлення правових гарантій вільної реалізації суб'єктивних прав, позитивного стимулювання до прийнятної моделі соціально-правової поведінки, яка узгоджується із суспільними та приватними інтересами, та зобов'язання до вчинення чи утримання від вчинення певних дій.

Низка інших науковців дотримуються аналогічної думки щодо поєднання адміністративно-правовими засобами сукупності встановлених нормами адміністративного права прийомів і способів, за допомогою яких компетентні суб'єкти публічної адміністрації впливають на суспільні відносини у певній сфері з метою забезпечення дотримання належного її функціонування, припинення порушень законодавства та притягнення винних до юридичної відповідальності. Погоджуємося, що здебільшого аналізовані галузеві правові засоби характеризуються таким:

1) поєднують у собі прийоми і способи правового регулювання, серед яких дозвіл, заборона, зобов'язання, заохочення, що виражаються у безпосередніх формах реалізації адміністративно-правових норм, у тому числі, використання, виконання та дотримання владних приписів;

2) передбачають діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на створення необхідних умов для забезпечення належного функціонування об'єкту публічно-владного впливу;

3) здійснюють протидію порушенням відповідного законодавства із застосуванням примусових заходів, зокрема притягнення винних осіб за вчинення проступку до адміністративної відповідальності.

За онтологічного сприйняття О. Ф. Андрійко та Л. Є. Кисіль під процесом забезпечення пропонують розглядати втілення у життя сукупності методів, засобів і заходів необхідних для нормального функціонування об'єкта впливу шляхом гарантування збереження його цілісності та охорони від загроз або небезпек [5, с. 107]. У цьому випадку ключове місце відводиться управлінському інструментарію, що використовується з метою формування соціального середовища, де об'єкт впливу може існувати і розвиватися виключно з урахуванням закладених у нього структурних особливостей і характеристик без самовільного втручання у такі процеси ззовні.

На думку Я. В. Лазура, П. М. Павлика, Ж. В. Удовенко, значущість правового забезпечення виражено у проявленні здебільшого до вчинення юридично значимих дій, спрямованих на обмеження прав, свобод і законних інтересів громадян. Воно сприяє вдосконаленню систем і структур публічного управління, регулюється зовнішня та внутрішня діяльність апарату органів державної влади та виконавчих органів місцевого самоврядування. Для здійснення правового забезпечення суб'єкти публічної адміністрації виконують роботу із закріплення та дотримання службової дисципліни, гарантують нормальну взаємодію із різними прошарками населенням, контролюють дотримання посадових і службових обов'язків, які узгоджуються із верховенством права та суб'єктивними правами громадян [6, с. 12].

Адміністративно-правове забезпечення є однією з найважливіших категорій науки адміністративного права, але наукові погляди щодо розуміння цієї категорії суттєво різняться. Нагальним виступає вироблення єдиної точки зору, що матиме позитивний вплив на теоретичні розробки та ефективне їхнє впровадження у практичній діяльності. Автори виражають власне бачення поліпшення вказаних обставин, пропонують під ним розглядати упорядкування суспільних відносин уповноваженими органами державної влади, їхнє юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. До основних елементів віднесено: об'єкт і суб'єкт забезпечення; норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини та їх зміст; гарантії, заходи, засоби, форми та методи забезпечення.

На сьогодні ключовою перепоною для визначення істотної сутності та структури вказаного напряму адміністративно-правового забезпечення виступає відсутність належної розробки його концепції у вітчизняній доктрині адміністративного права. Це пов'язано щодо формального підходу на державному рівні до реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина протягом минулого століття. Останніми роками тривають активні теоретико-правові пошуки подальшого розвитку адміністративно-правових правореалізаційних і правозахисних положень. До процесу долучилася низка фахівців, зокрема О. Ф. Андрійко, М. М. Антонович, О. В. Константий, Т. Є. Кагановська, Д. П. Калаянов, Д. М. Лук'янець, О. П. Рябченко [7-9] та ін.

Консолідована думка наведених вчених виражається у тому, що для вироблення сучасної доктрини правового забезпечення прав і свобод людини в адміністративному праві необхідне розширення сфер цього

регулювання з одночасною трансформацією наукових методів. У цьому контексті зміст адміністративно-правового забезпечення виражається у його ознаках: а) становить різновид правового управління, за допомогою якого відносини між суб'єктами адміністративного права набувають відповідної правової форми; б) має конкретний і цілеспрямований характер, оскільки завжди пов'язане з реальними відносинами в публічній сфері й спрямоване на задоволення інтересів усіх суб'єктів адміністративного права; в) здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів, що забезпечують його ефективність, та гарантує доведення відповідних норм адміністративного права до їхньої реалізації, у тому числі у примусовому порядку [10, с. 8-10]. У кінцевому підсумку конвергенція методів адміністративної діяльності з питань забезпечення прав і свобод має стати наступним етапом розвитку у цій сфері.

До напряму застосування адміністративно-правових засобів забезпечення включена також сфера участі в управлінні державними справами. Органи публічної адміністрацій створюють необхідний політико-правовий простір, у межах якого громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства могли б реально впливати на процеси прийняття нормативно-правових актів та ухвалення управлінських рішень. Така публічно-громадська взаємодія впливає на ефективність формування та реалізації всіх наведених сфер застосування адміністративно-правових засобів забезпечення у державі та суспільстві.

Адміністративно-правові засоби забезпечення здійснюють низку функцій, з-поміж яких: 1) реалізаційна функція – створення належних умов у суспільстві для застосування конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина, реалізації спеціального адміністративно-правового статусу; 2) соціальна функція – розвиток соціальної функції держави внаслідок утвердження при правотворчій та правозастосовній діяльності суб'єктів публічної адміністрації найвищої соціальної цінності будь-якої людини; 3) гуманістична функція – поширення у державі міжнародних стандартів прав людини та загальновизнаних принципів соціальної підтримки; 4) стимулююча функція – сприяння та контроль за дотриманням суб'єктами публічного і приватного права щодо виконання правових зобов'язань у сфері реалізації прав і свобод, а також недопущення проявів дискримінації; 5) захисна функція – застосування до осіб, які порушили права, заходів адміністративного примусу з профілактичною та правовідновлювальною метою.

Висновки. Наведене вище дозволяє сформулювати поняття адміністративно-правових засобів забезпечення взаємодії громадянського суспільства з публічною адміністрацією, під якими доцільно розуміти правові явища виражені в системі універсального і структурованого адміністративно-правового інструментарію та формалізованої діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які спрямовані на регулювання суспільних відносин щодо створення необхідних умов реалізації прав і свобод, а також гарантування ефективного функціонування системи верховенства права і законності, та безпосередньо правового механізму захисту і відновлення суб'єктивних прав громадян із можливістю застосування заходів адміністративного примусу.

Зазначені адміністративно-правові засоби характеризуються наявністю таких рис: змодельовуються за допомогою сукупності матеріальних і процесуальних норм адміністративного права; застосовуються системою органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування у межах передбачених законодавством владних повноважень під час здійснення правомірних дій; створюють сприятливі необхідні й достатні умови соціального середовища з метою належної реалізації прав і свобод з урахуванням їхнього спеціального адміністративного-правового статусу; передбачають у певних випадках застосування адміністративно-примусових заходів до учасників відповідних суспільних правовідносин; вимагають системної взаємодії органів публічної взаємодії з інститутами громадянського суспільства з питань громадського контролю за діяльність суб'єктів публічної адміністрації та підвищення ефективності застосування адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кондратенко В.М. Теорія і практика адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю : монографія. Харків : Мачулін, 2018. 436 с.

2. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського : веб-сайт. URL: http://www.nbuv.gov.ua.

3. Теорія держави і права : навчальний посібник / за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

4. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19-23.

5. Андрійко О. Ф., Кисіль Л. Є. Адміністративно-правове забезпечення реалізації прав і свобод громадян в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 107-110.

6. Лазур Я.В. Специфіка адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері публічного управління: засоби, форми та методи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Т. 3. С. 12-16.

7. Константий О.В. Проблеми захисту в адміністративному судочинстві суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів : монографія. Київ : Істина, 2015. 544 с.

8. Конституційні засади сучасного державотворення : навчальний посібник / за ред. Т.Є. Кагановської. Харків : Право, 2017. 304 с.

9. Адміністративно-правова реформа в Україні : Навчальний посібник / Армаш Н.А., Калаянов Д.П., Пєтков С.В. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2018. 440 с.

10. Адміністративно-правове забезпечення прав людини органами публічної адміністрації в Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. О.Ф. Андрійко. Київ : Інститут держави і права. ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 199с.

REFERENCES:

1. Kondratenko, V.M. (2018). Teoriia i praktyka administratyvno-pravovykh zasobiv zabezpechennia prav i svobod osib z invalidnistiu. [Theory and practice of administrative and legal means of ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities]. Monohrafiia. 436. [in Ukrainian].

2. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. [National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky]. *Veb-sait.* Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua [in Ukrainian].

3. Strelbytska, L.M. (Ed.) (2016). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of state and law]. 332. [in Ukrainian].

4. Demkiv, R.Ia. (2015). Pravove rehuliuvannia yak yurydychne yavyshche: okremi aspekty rozuminnia. [Legal regulation as a legal phenomenon: some aspects of understanding]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo».* Vyp. 34. T. 1. 19-23. [in Ukrainian].

5. Andriiko, O .F., Kysil, L.Ie. (2015). Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii prav i svobod hromadian v Ukraini. [Administrative and legal support for the implementation of citizens rights and freedoms in Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* № 3. 107-110. [in Ukrainian].

6. Lazur, Ya.V. (2015). Spetsyfika administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod liudyny u sferi publichnoho upravlinnia: zasoby, formy ta metody. [Specifics of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms in the field of public administration: means, forms and methods]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu.* Vyp. 5. T. 3. 12-16. [in Ukrainian].

7. Konstantyi, O.V. (2015). Problemy zakhystu v administratyvnomu sudochynstvi subiektyvnykh prav, svobod i zakonnykh interesiv. [Problems of protection of subjective rights, freedoms and legitimate interests in administrative proceedings]. Monohrafiia. 544. [in Ukrainian].

8. Kahanovska, T.Ie. (Ed.) (2017). Konstytutsiini zasady suchasnoho derzhavotvorennia. [Constitutional principles of modern state formation]. 304. [in Ukrainian].

9. Armash, N.A., Kalaianov, D.P., Pietkov, S.V. (2018). Administratyvno-pravova reforma v Ukraini. [Administrative and legal reform in Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 440. [in Ukrainian].

10. Andriiko, O.F. (Ed.) (2015). Administratyvno-pravove zabezpechennia prav liudyny orhanamy publichnoi administratsii v Ukraini. [Administrative and legal support of human rights by public administration bodies in Ukraine]. Zb. nauk. pr. Instytut derzhavy i prava. im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. 199. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 351:004.8:35.071.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-79-84

Акулов Юліан Вікторович,
доктор філософії у галузі «Право»
a.holokha@yur.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6710-140X

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті здійснено комплексне дослідження організаційної структури державного управління процесами цифровізації та впровадження штучного інтелекту в Україні. Проаналізовано сучасний стан системи державного управління у сфері цифрової трансформації та визначено ключові суб'єкти формування державної політики у цій галузі.

У роботі детально розглянуто роль Верховної Ради України як законодавчого органу в формуванні нормативно-правової бази цифрової трансформації. Проаналізовано законотворчу діяльність парламенту у сфері цифровізації, включаючи прийняті закони та поточні законодавчі ініціативи. Досліджено функції профільного Комітету з питань цифрової трансформації та його вплив на формування державної політики.

Значну увагу приділено аналізу ролі Президента України у визначенні стратегічних напрямків розвитку цифровізації та впровадження штучного інтелекту. Розглянуто президентські ініціативи та укази, спрямовані на прискорення цифрової трансформації держави. Проаналізовано координаційну функцію глави держави у забезпеченні взаємодії різних гілок влади для досягнення цілей цифровізації.

Детально досліджено діяльність Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики цифровізації. Проаналізовано урядові програми, стратегії та плани дій щодо впровадження цифрових технологій та розвитку штучного інтелекту. Особливу увагу приділено механізмам координації діяльності різних міністерств та відомств у процесі цифрової трансформації.

© Ю.В.Акулов, 2024

У статті здійснено ґрунтовний аналіз ролі Міністерства цифрової трансформації як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації. Розглянуто основні напрямки діяльності міністерства, його проекти та ініціативи, спрямовані на розвиток цифрової економіки та суспільства.

Окрему увагу приділено дослідженню функцій Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Проаналізовано її регуляторну діяльність, повноваження щодо ліцензування та контролю у сфері електронних комунікацій, а також роль у забезпеченні розвитку телекомунікаційної інфраструктури.

Ключові слова: державне управління, цифровізація, штучний інтелект, організаційна структура управління в сфері цифровізації, державне управління процесами цифровізації.

Akulov Yu. ORGANISATIONAL STRUCTURE OF STATE MANAGEMENT OF DIGITALISATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IMPLEMENTATION

The article carries out a comprehensive study of the organisational structure of the public administration of digitalisation and introduction of artificial intelligence in Ukraine. The author analyses the current state of the public administration system in the field of digital transformation and identifies the key actors in the formation of state policy in this area.

The role of the Verkhovna Rada of Ukraine as a legislative body in shaping the regulatory framework for digital transformation is considered in detail. The author analyses the legislative activity of the Parliament in the field of digitalisation, including adopted laws and current legislative initiatives. The functions of the specialised Committee on Digital Transformation and its impact on public policy making are investigated.

Considerable attention is paid to the analysis of the role of the President of Ukraine in determining the strategic directions of digitalisation and introduction of artificial intelligence. The author examines presidential initiatives and decrees aimed at accelerating the digital transformation of the state. The author analyses the coordination function of the head of state in ensuring the interaction of various branches of government to achieve the goals of digitalisation.

The activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest executive body in the formation and implementation of the state digitalisation policy are studied in detail. Government programmes, strategies and action plans for the implementation of digital technologies and the development of artificial intelligence are analysed. Particular attention is paid to the mechanisms for coordinating the activities of various ministries and agencies in the process of digital transformation.

The article provides a thorough analysis of the role of the Ministry of Digital Transformation as the main body in the system of central executive authorities responsible for the formation and implementation of the State policy in the field of digitalisation. The main areas of activity of the Ministry, its projects and initiatives aimed at developing the digital economy and society are considered.

Special attention is paid to the functions of the National Commission for the State Regulation of Communications and Informatisation. Its regulatory activities, licensing and control powers in the field of electronic communications, as well as its role in ensuring the development of telecommunications infrastructure are analysed.

Key words: public administration, digitalisation, artificial intelligence, organisational structure of management in the field of digitalisation, public administration of digitalisation processes.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та штучного інтелекту особливої актуальності набуває питання ефективної організації державного управління процесами цифрової трансформації суспільства. Сучасні виклики глобальної цифровізації вимагають від України формування дієвої та скоординованої системи органів державної влади, здатних забезпечити розробку та реалізацію відповідної державної політики. Ефективна організаційна структура державного управління є ключовим фактором успішної реалізації стратегії цифрової трансформації України. Вона забезпечує координацію дій різних органів влади, оптимізацію процесів прийняття управлінських рішень та ефективне використання ресурсів для досягнення поставлених цілей.

У контексті глобальних викликів та можливостей цифрової епохи, формування дієвої організаційної структури державного управління процесами цифровізації та впровадження штучного інтелекту стає стратегічним завданням державної політики. Це обумовлено необхідністю забезпечення національної безпеки, підвищення конкурентоспроможності економіки, розвитку людського капіталу та покращення якості життя громадян.

Метою статті є комплексний аналіз суб'єктів формування державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту та їх значення у процесі впровадження штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та штучного інтелекту діяльність органів державної влади в законодавчому полі набуває особливого значення для забезпечення ефективного управління процесами цифрової трансформації суспільства. Створення належної нормативно-правової бази та механізмів регулювання є фундаментальною основою для успішного впровадження інноваційних технологій та захисту інтересів усіх учасників цифрової економіки.

Діяльність Верховної Ради України (далі – ВРУ) у формуванні державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту характеризується комплексним та багатовекторним підходом. Як єдиний законодавчий орган держави, ВРУ відіграє ключову роль у створенні правового фундаменту для розвитку цифрових технологій та ШІ в Україні. Парламент активно працює над формуванням нормативно-правової бази, починаючи від базових законів, таких як "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги" [1] від 05.10.2017 №2155-VIII (регулювання електронної ідентифікації, визначення правового статусу електронних підписів, встановлення вимог до надавачів електронних довірчих послуг та "Про електронні комунікації" [2] від 16.12.2020 №1089-IX (регулювання електронних комунікаційних мереж,

визначення прав та обов'язків операторів, встановлення стандартів якості послуг), до спеціалізованих законопроектів щодо регулювання штучного інтелекту.

Важливим аспектом діяльності є робота профільного Комітету з питань цифрової трансформації, який здійснює парламентський контроль та готує рекомендації щодо вдосконалення законодавства. У рамках бюджетного процесу ВРУ забезпечує фінансування програм цифровізації та контролює ефективність використання коштів. Парламент також активно працює над адаптацією українського законодавства до стандартів ЄС та ратифікацією міжнародних угод у сфері цифрових технологій. За період 2019-2024 років було прийнято понад 20 законів у сфері цифровізації, що створило правові засади для розвитку цифрової економіки та впровадження електронного документообігу. Верховна Рада також забезпечує стратегічне планування через затвердження концептуальних документів, таких як Національна програма інформатизації, що визначає пріоритети розвитку та встановлює цільові показники. Поточні виклики включають необхідність оновлення законодавчої бази, гармонізацію з міжнародними стандартами та забезпечення захисту персональних даних, над чим парламент продовжує активно працювати [3].

Діяльність Президента України у формуванні державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту є багатогранною та базується на чітко визначених конституційних та правових засадах.

Відповідно до ст.106 Конституції України [4], Президент як глава держави має широкі повноваження у сфері цифрової трансформації. Ключовими серед них є забезпечення національної безпеки в цифровому просторі, здійснення стратегічного керівництва у сфері цифрової трансформації, а також право підписання відповідних законів та застосування права вето щодо законопроектів у сфері цифрових технологій.

Визначальною ініціативою президентства стала програма "Держава у смартфоні", затверджена Указом №558/2019 [5]. Програма встановила амбітні цілі цифрової трансформації держави та визначила пріоритетні напрямки розвитку електронних послуг.

Для забезпечення кібербезпеки, указом Президента затверджена "Стратегії кібербезпеки України" від 26.08.2021 № 447/2021 [6], яка сприяє координації діяльність суб'єктів забезпечення кібербезпеки та сприяє розвитку цифрової інфраструктури.

За період 2019-2024 років досягнуто значних результатів. За даними Офісу Президента, було подано 15 законодавчих ініціатив, підписано 23 закони у сфері цифровізації та видано 45 указів щодо цифрової трансформації [7]. Практичними досягненнями, згідно зі звітами Міністерства цифрової трансформації, стало впровадження понад 120 електронних послуг, створення єдиного державного порталу послуг та впровадження системи електронної ідентифікації [8].

Така комплексна діяльність Президента України демонструє системний підхід до цифрової трансформації держави та розвитку сфери штучного інтелекту, що створює міцний фундамент для подальшого технологічного прогресу країни.

Кабінет Міністрів України (далі - КМУ) відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері цифровізації та штучного інтелекту. Правові засади діяльності уряду в цій сфері визначаються низкою нормативно-правових актів.

Відповідно до Закону України "Про Кабінет Міністрів України" від 27.02.2014 № 794-VII [9], уряд забезпечує проведення політики у сфері цифрового розвитку та впровадження інноваційних технологій. КМУ здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, зокрема через Міністерство цифрової трансформації України.

Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про Міністерство цифрової трансформації України" від 18.09.2019 № 856 [10] визначено, що Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації та розвитку штучного інтелекту.

Розпорядженням КМУ "Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки" від 17.01.2018 № 67-р [11] було визначено основні цілі цифрового розвитку та принципи цифровізації України. Хоча термін дії концепції завершився, вона заклала фундамент для подальших стратегічних документів.

Постановою КМУ "Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року" від 03.03.2021 № 179 [12] цифрова трансформація визначена як один із стратегічних напрямів економічного розвитку держави.

У сфері розвитку штучного інтелекту важливим є розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні" від 02.12.2020 № 1556-р [13], яким визначено основні напрями та механізми розвитку технологій штучного інтелекту.

Розпорядженням КМУ "Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації " від 03.03.2021 № 167-р [14] визначено основні засади формування цифрових навичок та компетентностей громадян.

У сфері електронного урядування діє постанова КМУ "Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів" від 10.05.2018 № 357 [15], яка регулює питання електронної взаємодії державних органів.

У сучасній системі державного управління України провідну роль у регулюванні процесів розробки, імплементації та застосування технологій штучного інтелекту відіграє Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри). Відповідно до нормативно-правової бази, зокрема Положення про відомство від 18 вересня 2019 року, це міністерство визначено центральним органом виконавчої влади, що відповідає за низку стратегічних напрямків цифрового розвитку держави.

До ключових сфер відповідальності Мінцифри належать:

– розроблення та втілення державних стратегій у галузі цифрових перетворень, розбудови цифрової економіки, впровадження інноваційних технологій, а також розвитку електронного врядування та демократичних процесів у цифровому форматі;

– забезпечення розвитку цифрової грамотності населення та захисту їхніх прав у цифровому просторі;

– координація процесів роботи з відкритими даними, розбудова національної інформаційної інфраструктури, забезпечення сумісності електронних систем, розширення доступу до мережі Інтернет та розвиток телекомунікацій;

– організація надання послуг через електронні канали комунікації;

– регулювання сфери електронних довірчих послуг та систем електронної ідентифікації;

– сприяння розвитку технологічного сектору України.

Таким чином, Мінцифри виступає ключовим державним інститутом, що забезпечує комплексний підхід до цифрової трансформації країни та впровадження сучасних технологій, включаючи системи штучного інтелекту.

В контексті аналізу нормативно-правової бази варто звернути увагу на певну неузгодженість у визначенні повноважень Міністерства цифрової трансформації України щодо регулювання сфери штучного інтелекту.

При детальному вивченні основних завдань міністерства, затверджених Кабінетом Міністрів України, можна помітити відсутність прямого та однозначного формулювання щодо компетенцій у сфері управління процесами впровадження технологій штучного інтелекту в державі.

Водночас, розглядаючи функціональні напрямки діяльності відомства, які визначені в Положенні про Міністерство цифрової трансформації України, знаходимо серед 27 напрямків роботи згадку про розвиток штучного інтелекту. Зокрема, це зазначено в абзаці 3 підпункту 14 пункту 4 згаданого Положення. Проте це формулювання має досить загальний характер і не розкриває конкретних механізмів та інструментів реалізації даного напрямку.

Така ситуація вказує на необхідність більш чіткого законодавчого визначення повноважень міністерства у сфері розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту в Україні [10].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (далі-НКРЗІ), є державним колегіальним органом, який відіграє важливу роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері цифровізації та інформатизації України. Згідно з Указом Президента України "Про Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації" від 23.11.2011 № 1067/2011 [16], Комісія здійснює державне регулювання та нагляд у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку.

У контексті розвитку цифрової інфраструктури, відповідно до Закону України "Про електронні комунікації" від 16.12.2020 № 1089-IX [2], НКРЗІ забезпечує реалізацію державної політики у сфері електронних комунікацій.

НКРЗІ бере активну участь у реалізації Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 05.10.2017 № 2163-VIII [17], зокрема у частині захисту телекомунікаційних мереж та інформаційних систем

У сфері розвитку штучного інтелекту, згідно з Розпорядженням КМУ "Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні" від 02.12.2020 № 1556-р [13], НКРЗІ сприяє створенню необхідної інфраструктури для впровадження технологій штучного інтелекту.

Висновки. Державне управління процесами цифровізації та впровадження штучного інтелекту, потребує комплексного підходу, який включає міжвідомчу координацію, гнучкість в адаптації до швидких технологічних змін і забезпечення правової підтримки. Ефективна організаційна структура державного управління у цій сфері має забезпечувати адаптивність, прозорість і відповідальність перед суспільством, сприяти інтеграції інновацій та створенню умов для стійкого цифрового розвитку. Це дозволить Україні стати конкурентоспроможною на світовій арені цифрових технологій та штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1.Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. ст.403.

2.Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №№ 97-100. ст.393

3.Верховна Рада України. Офіційний веб-портал парламенту України. Новини комітетів (Комітет з питань цифрової трансформації). URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/250171.html

4.Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: Указ Президента України від 29.07.2019 № 558/2019. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text

6. Стратегії кібербезпеки України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#top

7.Офіційний веб-сайт Офісу Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/

8. Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/

9.Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 13. Ст. 222.

10. Про затвердження Положення про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12

11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text

12. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text

13. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

14. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text

15. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 № 357. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF#Text

16. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації: Указ Президента України від 23.11.2011 № 1067/2011. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011#Text

17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403.

REFERENCES:

1. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy. (2017, October 5). [On electronic identification and electronic trust services]. *Zakon Ukrainy №2155-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №45.* 403. [in Ukrainian].

2. Pro elektronni komunikatsii. (2020, December 16). [On electronic communications]. *Zakon Ukrainy №1089-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №97-100.* 393. [in Ukrainian].

3. Pryiednuiemos do mizhnarodnoi spivpratsi shchodo bezpechnoho rozvytku Shtuchnoho Intelektu, - Komitet z pytan tsyfrovoi transformatsii. (2024. May 31). [We join international cooperation on the safe development of Artificial Intelligence - Committee on Digital Transformation]. *Ofitsiinyi veb-portal parlamentu Ukrainy.* Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/250171.html [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. [in Ukrainian].

5. Pro deiaki zakhody shchodo polipshennia dostupu fizychnykh ta yurydychnykh osib do elektronnykh posluh. (2019, July 29). [On some measures to improve access of individuals and legal entities to electronic services]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №558/2019. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text [in Ukrainian].

6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy". (2021, August 26). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №447/2021. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#top [in Ukrainian].

7. Ofis Prezydenta Ukrainy. [Office of the President of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait.* Retrieved from: https://www.president.gov.ua/ [in Ukrainian].

8. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. [Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. *Ofitsiinyi veb-sait.* Retrieved from: https://thedigital.gov.ua/ [in Ukrainian].

9. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, February 27). [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №794-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №13.* 222. [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. (2019, September

18). [On approval of the Regulation on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №856. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12 [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky. (2018, January 17). [On approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №67-r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku. (2021, March 3). [On approval of the National Economic Strategy for the period until 2030]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №179. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini. (2020, December 2). [On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1556-r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

14. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii. (2021, March 3). [On the approval of the Concept for the Development of Digital Competencies and the approval of the action plan for its implementation]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №167-r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

15. Deiaki pytannia orhanizatsii elektronnoi vzaiemodii derzhavnykh elektronnykh informatsiinykh resursiv. (2018, May 10). [Some issues of organizing electronic interaction of state electronic information resources]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №357. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

16. Polozhennia pro Natsionalnu komisiiu, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi zviazku ta informatyzatsii. (2011, November 23). [Regulations on the National Commission for State Regulation in the Field of Communications and Informatization]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №1067/2011. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011#Text [in Ukrainian].

17. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy. (2017, October 5). [On the basic principles of ensuring cybersecurity in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2163-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 45.* 403. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 342.9:35.072.2
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-84-90

Баркалов Олександр Олександрович,
кандидат технічних наук
Barkalovaa@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-8814-2763

ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ КОНТРОЛЮ В СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У даній статті визначено поняття, особливості та види контролю в сфері надрокористування в Україні.

Визначено, що контроль у сфері надрокористування в Україні – це система заходів, які здійснюються уповноваженими органами державної влади та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення раціонального, ефективного та законного використання надр, охорони довкілля, дотримання прав та інтересів держави, громадян і суб'єктів господарювання.

Зазначено, що основними цілями контролю в сфері надрокористування є: 1) забезпечення законності: перевірка дотримання законодавства у сфері надрокористування, зокрема виконання умов спеціальних дозволів та ліцензій; 2) раціональне використання надр, що передбачає запобігання виснаженню або необгрунтованому використанню ресурсів; 3) контроль за виконанням заходів щодо мінімізації впливу видобувної діяльності на навколишнє середовище; 4) контроль за повнотою і своєчасністю сплати податків, зборів і платежів, пов'язаних з використанням надр.

Особливостями контролю в сфері надрокористування є: 1) здійснюється відповідно до законів України, зокрема Кодексу України про надра, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також інших нормативно-правових актів; 2) охоплює технічні, екологічні, економічні та правові аспекти надрокористування; 3) здійснюється різними органами державної влади, зокрема Державною службою геології та надр України, органами екологічного контролю, органами місцевого самоврядування.

Виокремлено види державного контролю в сфері надрокористування: 1) державний контроль за геологічним

© О.О.Баркалов, 2024

вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним використанням надр України; 2) державний нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд); 3) державний контроль за використанням і охороною надр; 4) державний контроль та розрахунок розміру збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами.

Ключові слова: контроль, нагляд, контроль діяльність, надра, надрокористування, публічна адміністрація, владні повноваження, адміністративна процедура.

Barkalov O. CONCEPT, FEATURES, AND TYPES OF CONTROL IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE IN UKRAINE

This article defines the concept, features and types of control in the field of subsoil use in Ukraine.

It is determined that control in the field of subsoil use in Ukraine is a system of measures carried out by authorized state authorities and local self-government bodies in order to ensure rational, effective and legal use of subsoil, environmental protection, compliance with the rights and interests of the state, citizens and business entities.

It is noted that the main objectives of control in the field of subsoil use are: 1) ensuring legality: checking compliance with legislation in the field of subsoil use, in particular, compliance with the conditions of special permits and licenses; 2) rational use of subsoil, which involves preventing depletion or unreasonable use of resources; 3) control over the implementation of measures to minimize the impact of mining activities on the environment; 4) control over the completeness and timeliness of payment of taxes, fees and payments related to the use of subsoil.

The features of control in the field of subsoil use are: 1) carried out in accordance with the laws of Ukraine, in particular the Code of Ukraine on Subsoil, the Law of Ukraine "On Environmental Protection", as well as other regulatory legal acts; 2) covers technical, environmental, economic and legal aspects of subsoil use; 3) carried out by various state authorities, in particular the State Service of Geology and Subsoil of Ukraine, environmental control bodies, local self-government bodies.

The following types of state control in the field of subsoil use are distinguished: 1) state control over the geological study of subsoil (state geological control) and the rational and effective use of subsoil of Ukraine; 2) state supervision over the conduct of work on the geological study of subsoil, their use and protection, as well as the use and processing of mineral raw materials (state mining supervision); 3) state control over the use and protection of subsoil; 4) state control and calculation of the amount of damage caused to the state as a result of unauthorized use of subsoil.

Key words: control, supervision, control activities, subsoil, subsoil use, public administration, authority, administrative procedure.

Постановка проблеми. Ефективний контроль у сфері надрокористування є основою сталого використання природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги та економічного добробуту держави. Він також сприяє боротьбі з корупцією та зловживаннями у видобувній галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика визначення змісту та видів надрокористування досліджувалась у наукових працях таких вчених, як: А.О. Борисенко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, О.А. Лагода, Є.В. Шульга та інші. Окремі аспекти надрокористування в Україні досліджувалися в працях науковців В.К.Філатової, О.А.Грицан, Р.С.Кіріна, А.П.Гетьмана, О.М.Олійника та інших науковців.

Метою статті є розкриття поняття, особливості та види контролю в сфері надрокористування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В юридичній довідковій літературі контроль тлумачиться по-різному: 1) як виконання законів, рішень тощо [1, с. 323]; 2) як перевірка, спостереження з метою перевірки; ті, що займаються перевіркою, контролери [2, с. 256]; 3) одна із форм здійснення влади, яка забезпечує дотримання встановлених приписів [3, с. 68]. У теорії адміністративного права також можна спостерігати неоднозначне трактування науковцями поняття "контролю". Так, зокрема, О.Ф. Андрійко зазначає, що виходячи з розуміння сутності державного контролю у сфері управління як спостереження за відповідністю діяльності керованого об'єкта тим приписам, які він отримав від керуючого суб'єкта та виконанням прийнятих рішень, він є конкретним і самостійним. Крім того, автор визначає контроль у ролі останньої фази, стадії управлінського процесу [3, с. 12]. У найзагальнішому значенні поняття "контроль" означає спостереження, нагляд за будь-чим, з метою перевірки відповідності тих або інших дій у галузі виробництва, державного управління, або поведінки громадян [7, с.92]. Під контролем прийнято також розуміти перевірку виконання прийнятих рішень чи обов'язків, покладених державою і суспільством на підприємства, установи, організації, посадових осіб і громадян, дотримання правових і соціальних норм, ліквідацію відхилень від заданих програм діяльності і нормативних вимог [4, с. 44]. Ю.П. Битяк, В.В. Зуй та С.В. Ківалов акцентують увагу на контролі як засобі виконання завдань у державному управлінні, як функції управління [5, с. 144]; В.М. Гаращук – у формі реалізації повноважень державних органів, або ж засобі у механізмі стримувань і противаг у діяльності державних органів і функціях громадянського суспільства, О.П.Полінець – у сукупності дій, які суб'єкти контролю застосовують стосовно підконтрольних об'єктів для досягнення цілей контролю з метою запобігання стагнації та руйнування системи державних функцій під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [6; 7, с.92-93].

Таким чином, контроль є дієвим імперативним адміністративно-правовим засобом контрольної діяльності уповноважених суб’єктів публічної адміністрації, якому притаманні такі ознаки як: цілеспрямованість, тобто передбачає перевірку відповідності діяльності суб’єктів установленим нормам, приписам чи рішенням. Він спрямований на досягнення певного результату, такого як забезпечення

законності або ефективності державного управління; здійснюється в різних організаційних формах, наприклад, нагляд, спостереження та перевірка за діяльністю підконтрольних об'єктів, а також аналіз і перевірку їхніх дій або рішень на відповідність встановленим стандартам, нормам і програмам; є однією з ключових функцій публічного адміністрування, що забезпечує реалізацію його завдань і цілей, зокрема шляхом виявлення та усунення порушень; регулярність та системність, тобто здійснюється на постійній основі або в межах певних періодичних перевірок, що забезпечує системний характер управлінської діяльності; законодавча регламентація, тобто нормами права чітко встановлені порядок, методи та межі контрольних заходів; підконтрольність об'єктів (підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами), діяльність яких є підконтрольною відповідно до визначених норм; реалізація через суб'єктів контролю, маємо на увазі, здійснюється уповноваженими органами, посадовими особами або іншими суб'єктами, наділеними відповідними повноваженнями, наприклад, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; превентивний характер має на меті не лише виявлення порушень, але й їхнє попередження, запобігання стагнації, кризовим явищам чи руйнуванню функціонування системи; корекція та вплив на об'єкт - у разі виявлення порушень контроль передбачає внесення коректівів у діяльність підконтрольного суб'єкта, ліквідацію відхилень і забезпечення дотримання нормативних вимог; стадійність у процесі управління є останньою фазою управлінського процесу, що дозволяє оцінити ефективність прийнятих рішень і заходів, забезпечуючи зворотний зв'язок для вдосконалення управлінської діяльності.

Згідно законодавства у сфері надрокористування державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною спрямовані на забезпечення додержання всіма державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановленого порядку користування надрами, виконання інших обов'язків щодо охорони надр, встановлених законодавством України [8].

Отже, контроль у сфері надрокористування в Україні – це система заходів, які здійснюються уповноваженими органами державної влади та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення раціонального, ефективного та законного використання надр, охорони довкілля, дотримання прав та інтересів держави, громадян і суб'єктів господарювання.

З огляду на зазначене, вважаємо, що особливостями контролю в сфері надрокористування є: 1) здійснюється відповідно до законів України, зокрема Кодексу України про надра, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також інших нормативно-правових актів; 2) охоплює технічні, екологічні, економічні та правові аспекти надрокористування; 3) здійснюється різними органами державної влади, зокрема Державною службою геології та надр України, органами екологічного контролю, органами місцевого самоврядування.

Так, в структурі органів публічної влади повноваження щодо здійснення контролю залежно від об'єкту контролю в сфері надрокористування належать:

1. Державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним використанням надр України здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр – це Державна служба геології та надр України.

Держгеонадра відповідно до покладених на неї завдань:

1) веде: державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин; державний баланс запасів корисних копалин; державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин; державний облік підземних вод та водного кадастру; каталог відомостей про геологічну інформацію;

2) формує державний резерв родовищ дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

3) формує державний фонд родовищ корисних копалин та резерв цього фонду;

4) здійснює державну реєстрацію та веде облік робіт і досліджень, пов'язаних з геологічним вивченням надр;

5) розробляє карти сейсмічного районування території України;

6) здійснює державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) та раціональним і ефективним їх використанням, зокрема за: обґрунтованістю застосування методик і технологій, якістю, комплексністю, ефективністю робіт з геологічного вивчення надр; виконанням рішень з питань методичного забезпечення проведення робіт з геологічного вивчення та використання надр; дотриманням нормативів, стандартів та інших вимог щодо геологічного вивчення і використання надр, умов спеціальних дозволів на користування надрами (у тому числі на користування нафтогазоносними надрами) та угод про умови користування надрами (у тому числі угод про умови користування нафтогазоносними надрами); повнотою вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, геолого-екологічних та інших умов вивчення родовищ корисних копалин; використанням технічних засобів і методів проведення робіт з геологічного вивчення надр, які виключають невиправдані втрати корисних копалин і

погіршення їх якості; своєчасністю та відповідністю встановленим вимогам введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин; дотриманням під час дослідно-промислової експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які забезпечують необхідне їх вивчення, не знижуючи при цьому промислову цінність; збереженням розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, збереженням геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, які можуть бути використані під час подальшого вивчення надр; обґрунтованістю напрямів пошукових, розвідувальних та інших робіт з геологічного вивчення надр; своєчасністю і правильністю державної реєстрації робіт з геологічного вивчення і використання надр, наявністю спеціальних дозволів на користування надрами і виконання передбачених ними умов; повнотою і вірогідністю вихідних даних про кількість та якість запасів основних і спільно залягаючих корисних копалин і компонентів, що містяться в них, а також поданням підприємствами та організаціями звітних балансів запасів корисних копалин; веденням обліку видобування нафти, газу та супутніх компонентів; виконанням рішень Державної комісії по запасах корисних копалин надрокористувачами; проведенням пошуково-розвідувальних та інших робіт з геологічного вивчення підземних вод; відповідністю геологорозвідувальних робіт і наукових досліджень державним контрактам і замовленням, а також проектам проведення таких робіт; виконанням державних програм геологорозвідувальних робіт, геологічних завдань і замовлень; виконанням вимог щодо охорони надр під час ведення робіт з їх вивчення [9, п.4];

2. Державний нагляд за веденням робіт з геологічного вивчення надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці - Державна служба України з питань праці.

Державна служба України з питань праці наділена наступними контрольно-наглядовими повноваженнями: здійснює державний гірничий нагляд з питань: правильності розробки родовищ корисних копалин; додержання правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час дослідно-промислової розробки та експлуатації родовищ корисних копалин; додержання правил та технологій переробки мінеральної сировини; правильності та своєчасності проведення заходів, що гарантують безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов’язаних із користуванням надрами; повноти вивчення родовищ корисних копалин, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов їх розробки, будівництва та експлуатації підземних споруд, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва; виконання вимог щодо охорони надр під час встановлення кондицій на мінеральну сировину та експлуатації родовищ корисних копалин; повноти видобування оцінених запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; додержання встановленого порядку обліку запасів корисних копалин, обґрунтованості та своєчасності їх списання; здійснює державний нагляд (контроль) у сфері гірничих відносин на підприємствах вугільної, гірничорудної та нерудної промисловості, під час проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації, ліквідації або консервації гірничих підприємств; здійснює нагляд (контроль) за дотриманням умов спеціальних дозволів на користування надрами в частині державного гірничого нагляду; здійснює державний ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності; здійснює дозиметричний контроль робочих місць та доз опромінення працівників; здійснює контроль за відповідністю визначеним вимогам віднесення вугільних шахт, що небезпечні внаслідок наявності газу, можливості раптових викидів та гірських ударів, до відповідних категорій; забезпечує складення санітарно-гігієнічних характеристик умов праці для подальшого визначення зв’язку захворювання з умовами праці [10].

3. Державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів - Державна екологічна інспекція України.

До контрольно-наглядових повноважень Держекоінспекції відповідно до покладених на неї завдань здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами вимог законодавства:

а) про екологічну та радіаційну безпеку, про оцінку впливу на довкілля, про стратегічну екологічну оцінку, про моніторинг, звітність та верифікацію викидів парникових газів, зокрема: щодо виконання умов висновків з оцінки впливу на довкілля, висновків державної екологічної експертизи; під час здійснення операцій з металобрухтом;

б) про охорону земель, надр, зокрема щодо: консервації деградованих і малопродуктивних земель; збереження водно-болотних угідь; виконання екологічних вимог під час надання у власність і користування, зокрема в оренду, земельних ділянок; здійснення заходів із запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами; додержання режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні; додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель; ведення

будівельних, днопоглиблювальних робіт, видобування піску і гравію, прокладення кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду; установлення та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також додержання режиму використання їх територій; використання та охорони надр;

в) про охорону, раціональне використання вод та відтворення водних ресурсів, зокрема щодо: виконання державних цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод, відтворення водних ресурсів; наявності та додержання умов дозволів, установлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, лімітів забору і використання води та скидання забруднюючих речовин; права державної власності на води; ведення водокористувачами обліку забору та використання вод, здійснення контролю за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також подання відповідним органам звітів; дотримання встановленого режиму господарської діяльності у зонах санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, водоохоронних зонах, прибережних захисних смугах, смугах відведення та берегових смугах водних шляхів, очисних та інших водогосподарських споруд і технічних пристроїв; здійснення водокористувачами заходів із запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з їх території; здійснення заходів з економного використання водних ресурсів; використання води (водних об'єктів) відповідно до цілей та умов їх надання водокористувачам; здійснення погоджених у встановленому порядку технологічних, лісомеліоративних, гідротехнічних та інших заходів щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених зворотних вод (стічні, шахтні, кар'єрні, дренажні води); проведення робіт, пов'язаних із ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води; дотримання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів; здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії води і ліквідацією її наслідків; дотримання регламентів скидання промислових забруднених стічних чи шахтних, кар'єрних, рудникових вод з накопичувачів, норм і правил експлуатації технологічних водойм (ставки-охолоджувачі теплових і атомних станцій, рибоводні ставки, ставки-відстійники та інші); використання, відтворення і охорони морського середовища і природних ресурсів внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України та континентального шельфу України;

г) щодо наявності дозволів, лімітів та квот на спеціальне використання природних ресурсів, дотримання їх умов [11, п.4].

4. Державний контроль та розрахунок розміру збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, відповідно до методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів - Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Державна екологічна інспекція України.

До контроль-наглядових повноважень Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України в сфері надрокористування належить:

1) забезпечує у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, з питань: ведення обліку робіт і досліджень, пов'язаних з геологічним вивченням надр; визначення правил розробки нафтових і газових родовищ; ведення централізованого обліку видобутку нафти, природного газу, газового конденсату, супутньої пластової води, а також закачки в пласти води та газу; ведення обліку нафтових і газових свердловин та обліку обсягу погашених і видобутих корисних копалин, їх втрат, а також форм звітності щодо обліку запасів корисних копалин для ведення державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин; визначення порядку обліку, зберігання та користування матеріалами державного інформаційного геологічного фонду; визначення порядку розробки кондицій на мінеральну сировину; проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин; визначення змісту, оформлення і порядку подання на розгляд в установленому порядку геолого-економічної оцінки родовищ металічних і неметалічних корисних копалин; визначення порядків: - надання спеціальних дозволів на користування надрами; - проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами; - погодження надання надр у користування; встановлення першовідкривачів родовищ корисних копалин та грошової винагороди за відкриття нових родовищ корисних копалин, що мають промислове значення; проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, пов'язаних з розробленням і впровадженням у виробництво наукових і методичних основ прогнозування, пошуком та розвідкою родовищ корисних копалин, прогнозуванням змін геологічного середовища та іншими потребами геологічного вивчення надр, зокрема щодо: - стадій геологорозвідувальних робіт; - порядку організації та здійснення розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; - ведення Державної еколого-геологічної карти; розпорядження геологічною інформацією; функціонування каталогу відомостей про геологічну інформацію; функціонування Державного сховища геологічної інформації та кам'яного матеріалу і порядку передачі до нього первинної

геологічної інформації; функціонування електронного кабінету надрокористувача; ведення Державного водного кадастру за розділом "Підземні води"; організації оформлення Держгеонадрами матеріалів про адміністративні правопорушення та накладення адміністративних стягнень; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;

2) здійснює подання щодо віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення;

3) надає пропозиції щодо надання чи продовження строку дії спеціальних дозволів на користування надрами та пропозиції щодо визначення переліку ділянок надр, дозволи на користування якими виставляються на аукціон, з одночасним зазначенням умов, за яких можливе надрокористування на запропонованих ділянках надр, у частині дотримання вимог природоохоронного законодавства або обґрунтовані пропозиції щодо неможливості надрокористування на запропонованих ділянках надр з дотриманням вимог природоохоронного законодавства;

4) погоджує розміщення будь-яких технологічних споруд для користування нафтогазоносними надрами протягом усього строку дії спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України;

5) погоджує особливий режим ведення робіт на ділянках нафтогазоносних надр, що знаходяться в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України і на використання яких отримано спеціальний дозвіл;

6) погоджує склад аукціонного комітету з продажу спеціальних дозволів на користування надрами [12, п.4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін.]. К. : Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. 2001. Т. 3. 789 с.

2. Cantillon R. Essay on the Nature of Commerce in General. Ed. H. Higgs / R. Cantillon. London : Macmillan & Co., 1931. 193 p.

3. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. К., 1999. 38 с.

4. Цвєтков В. В. Реформування державного управління в Україні : проблеми і перспективи. К. : Оріяни. 1998. 79 с.

5. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Адміністративне право України / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. Х. : Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. 1996. 160 с.

6. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України : теоретико-організаційні питання : дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. К., 2003. 248 с.

7. Чорна В.Г. Контроль та нагляд як адміністративно-правові засоби регулювання у сфері позашкільної освіти України. *Адміністративне право і процес*. 2012. №2(2). С. 92-98.

8. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року №132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1994. № 36. Ст.340.

9. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text

10. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text

11. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text

12. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text

REFERENCES:

1. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (2001). Yurydychna entsyklopediia v 6 t. [Legal encyclopedia in 6 volumes]. (Vol.3). 789. [in Ukrainian].

2. Cantillon, R. (1931). Essay on the Nature of Commerce in General.193. [in English].

3. Andriiko, O. F. (1999). Orhanizatsiino-pravovi problemy derzhavnoho kontroliu u sferi vykonavchoi vlady. [Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power*]. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora yuryd. nauk spets. 12.00.07.* 38. [in Ukrainian].

4. Tsvietkov, V.V. (1998). Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy. [Public administration reform in Ukraine: problems and prospects]. 79. [in Ukrainian].

5. Bytiak, Yu.P., Zui, V.V. (1996). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. 160. [in Ukrainian].

6. Polinets, O.P. (2003). Kontrol v derzhavnomu upravlinni Ukrainy: teoretyko-orhanizatsiini pytannia .

[Control in public administration of Ukraine: theoretical and organizational issues]. *Dys. ... kand. nauk z derzh. upr. 25.00.01.* 248. [in Ukrainian].

7. Chorna, V.H. (2012). Kontrol ta nahliad yak administratyvno-pravovi zasoby rehuliuvannia u sferi pozashkilnoi osvity Ukrainy. [Control and supervision as administrative and legal means of regulation in the field of extracurricular education in Ukraine]. *Administratyvne pravo i protses.* №2(2). 92-98. [in Ukrainian].

8. Kodeks Ukrainy pro nadra. (1994, July 27). [Code of Ukraine on Subsoil]. *Zakon Ukrainy №132/94-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 36.* 340. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu heolohii ta nadr Ukrainy. (2015, December 30). [On approval of the Regulations on the State Service of Geology and Subsoil of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1174.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan pratsi. (2015, February 11). [On approval of the Regulations on the State Labor Service of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №96.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu ekolohichnu inspektsiiu Ukrainy. (2017, April 19). [On approval of the Regulations on the State Ecological Inspectorate of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №275.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

12. Deiaki pytannia Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv. (2020, June 25). [Some issues of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 614.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.11.2024

УДК 342.951:347.963
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-90-96

Кальчук Олексій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
докторант Київського інституту інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»
kalchuk8585@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-0582-8168

ОСОБЛИВОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню особливостей антикорупційної політики в органах прокуратури України, існуючих прогалин її реалізації та напрямів їх усунення. Актуальність дослідження антикорупційної політики в органах прокуратури обумовлена їх важливістю для функціонування правової системи держави та забезпечення верховенства права. Звернено увагу на доктринальне розуміння поняття «антикорупційна політика», зважаючи на відсутність його формулювання на законодавчому рівні. Запропоновано під антикорупційною політикою в органах прокуратури розуміти сукупністю взаємопов'язаних складових (нормативно-правова, інституційна, превентивно-процедурна) спрямованих на запобігання, виявлення та протидію корупційним правопорушенням у діяльності прокурорів, забезпечення їх прозорості, доброчесності та відповідальності. З'ясовано, що засади реалізації антикорупційної політики та порядок застосування окремих антикорупційних заходів нині закріплені в законах України (наприклад, в Законі України «Про запобігання корупції»), підзаконних актах органів прокуратури (зокрема, Антикорупційна програма Офісу Генерального прокурора України), актах органів прокурорського самоврядування (наприклад, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів). Визначено, що інституційна складова передбачає розподіл обов'язків у сфері запобігання та протидії корупції в середині системи між посадовими особами (прокурори, керівники органів прокуратури), структурними підрозділами органів прокуратури (Офіс Генерального прокурора України). Встановлено, що превентивно-процедурна складова антикорупційної політики є комплексом формалізованих заходів, механізмів та процедур, що забезпечують її практичну реалізацію в органах прокуратури, зокрема через використання сучасних цифрових технологій (перевірка факту подання декларації, таємна перевірка на доброчесність, службове розслідування, антикорупційна освіта та підвищення кваліфікації). Зроблено висновок, що незважаючи на успіхи в реалізації антикорупційної політики в органах прокуратури відкритими є питання забезпечення прозорості окремих управлінських процесів, залучення громадськості та медіа до реалізації антикорупційної політики, поступова цифровізація і автоматизація процесів для мінімізації людського фактора.

Ключові слова: органи прокуратури, корупція, антикорупційна політика, доброчесність, прозорість, службове розслідування.

© О.М.Кальчук, 2024

Kalchuk O. PARTICULARITIES OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

The article is devoted to defining the features of the anti-corruption policy in the prosecutor's office of Ukraine, the existing gaps in its implementation and directions for their elimination. The relevance of anti-corruption policy research in prosecutor's offices is due to their importance for the functioning of the legal system of the state and ensuring the rule of law. Attention is drawn to the doctrinal understanding of the concept of "anti-corruption policy", given the lack of its formulation at the legislative level. It is proposed that the anti-corruption policy in the prosecutor's office be understood as a set of interrelated components (normative-legal, institutional, preventive-procedural) aimed at preventing, detecting and countering corruption offenses in the activities of prosecutors, ensuring their transparency, integrity and responsibility. It has been found that the principles of anti-corruption policy implementation and the procedure for applying certain anti-corruption measures are enshrined in the laws of Ukraine (the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"), by-laws of the prosecutor's office (Anti-corruption program of the Office of the Prosecutor General of Ukraine), acts of the prosecutor's office self-government (Code of professional ethics and prosecutors). It was determined that the institutional component provides for the distribution of responsibilities in the field of preventing and countering corruption in the middle of the system between officials (prosecutors, heads of prosecutor's offices), structural subdivisions of prosecutor's offices (the Office of the Prosecutor General of Ukraine). It was established that the preventive-procedural component of the anti-corruption policy is a set of formalized measures, mechanisms and procedures that ensure its practical implementation in the prosecutor's office, in particular through the use of modern digital technologies (verification of the fact of submission of the declaration, secret integrity check, official investigation, anti-corruption education and professional development). It was concluded that despite the successes in the implementation of the anti-corruption policy in the prosecutor's office, the issues of ensuring the transparency of individual management processes, the involvement of the public and the media in the implementation of the anti-corruption policy, the gradual digitization and automation of processes to minimize human factor.

Key words: prosecutor’s office, corruption, anti-corruption policy, integrity, transparency, official investigation.

Постановка проблеми. Корупція як негативне соціальне явище унеможливлює ефективний розвиток України в економічній, соціальній та гуманітарній сферах, гальмує її інтеграцію в Європейське співтовариство. За данними опитування сприйняття та досвіду корупції у 2024 році, проведеного в рамках проекту USAID 92 % українців вважають корупцію серйозною національною загрозою, яка поступається лише війні [1].

Як багатогранне явище корупція стосується як приватного сектору, так і державних службовців, що є однією із причин недовіри населення до органів державної влади та створює негативний імідж системи державної служби України на міжнародній арені. Здатність корупції еволюціонувати, адаптуватися до змін у соціально-політичному середовищі та набувати нових форм підкреслює важливість ґрунтовного аналізу її проявів. Такий аналіз є основою для розробки ефективних стратегій протидії корупції як на індивідуальному, так і на інституційному рівнях [2, с. 48].

В системі державних органів України центральне місце у сфері протидії корупційним проявам належить органам прокуратури. Прокуратура здійснює координацію формування кримінально-правової політики та забезпечення узгодженої діяльності правоохоронних органів, спрямованих на підтримання правопорядку. Це сприяє реалізації принципу верховенства права, який є основою для втілення ідеї свободи, справедливості та рівності у практичній площині [3, с. 46]. Крім того органи прокуратури відповідальні за координацію антикорупційної діяльності та здійснення процесуального керівництва у розслідуванні корупційних злочинів.

Така специфіка діяльності створює середовище із високими корупційними ризиками, що обумовлює необхідність вжиття заходів для їх усунення та протидії корупційним проявам в органах прокуратури, які підривають їх здатність ефективно боротися з цим явищем у суспільстві. Тому антикорупційна політика в органах прокуратури є не лише засобом запобігання та протидії корупції всередині системи, а й необхідною умовою забезпечення прозорості, справедливості та реалізації принципу верховенства права в діяльності органів прокуратури. Враховуючи вказане, актуальність обраної проблематики для дослідження є очевидною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання діяльності органів прокуратури були предметом дослідження низки науковців. Водночас дослідженню антикорупційної політики в органах прокуратури приділялося недостатня увага. Йдеться про наукові праці Л. В. Гаврилюк, В. О. Галушка, К. В. Кореневої, С. А. Подоляки, Рядінської В. О., Синявської Ю. О., В.І. Теремецького та інших вчених. Тому це питання і досі потребує подальшого наукового розроблення, зважаючи на зміну умов здійснення органами прокуратури своїх завдань та появ нових корупційних ризиків.

Метою статті є визначення особливостей антикорупційної політики в органах прокуратури України, існуючих прогалин її реалізації та напрямів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з 2014 року, має місце позитивна тенденція у сфері запобігання та протидії корупції, що пов’язано з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» в жовтні 2014 року, який поширює свою дію також на таких суб’єктів як Генеральний прокурор, посадові та службові особи органів прокуратури [4]. Водночас вказаний нормативно-правовий акт не визначає поняття «антикорупційна політика». Відсутність єдиного формулювання антикорупційної політики на законодавчому рівні та в науковій доктрині негативно впливає на теоретичне осмислення цього правового явища та сферу правозастосування [5, с. 76]. Зокрема, В. А. Дем’янчук розглядає антикорупційну

політику як різновид державної політики і управління, що реалізується шляхом здійснення цілеспрямованої, вольової діяльності посадових осіб органів публічної влади, яка полягає у виконанні дій адміністративного характеру, спрямованих на виконання законів, створення нормативних актів, їх реалізації та проведенні організаційних заходів, спрямованих на протидію корупції як негативному соціальному явищу (вузьке розуміння); як скоординовану діяльність усіх державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, громадян, спрямовану на протидію корупційним проявам у суспільстві (широке розуміння) [6, с. 90].

В органах прокуратури антикорупційна політика почала активно формуватися з прийняттям 14.10.2014 року Закону України «Про запобігання корупції». Сьогодні окремі її аспекти закріплено в таких підзаконних актах, як: Порядок організації роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України від 13.04.2017 № 111, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017, Антикорупційна програма Офісу Генерального прокурора України на 2023–2025 рр. від 27.07.2023 тощо.

Узагальнення положень наведених актів дає підстави зробити висновок, що сьогодні основними напрямами антикорупційної діяльності в органах прокуратури є: виявлення та усунення корупційних ризиків, попередження та своєчасне виявлення корупційних або пов'язаних з корупцією порушень, проведення службових розслідувань за фактами вчинення працівниками прокуратури корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень.

Так, з метою недопущення корупції та пов'язаних з корупцією правопорушень Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів закріплює принцип недопущення проявів корупції (ст. 19). На прокурорів покладається обов'язок суворого дотримання обмежень, передбачених антикорупційним законодавством та недопущення будь-яких корупційних проявів, зокрема: вступати у позаслужбові стосунки з метою використання службових повноважень або службового становища, неправомірно втручатися чи здійснювати вплив на службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів.

Прокурори, яким стала відома інформація про корупційні порушення, вчинені іншими працівниками прокуратури, зобов'язані негайно повідомити про це керівника органу прокуратури [7]. На останніх, зі свого боку, покладається також низка обов'язків, зокрема забезпечувати перевірку фактів дотримання працівниками прокуратури обмежень відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». Втім керівники та працівники органів прокуратури дотримуються антикорупційної політики Офісу Генерального прокурора, ідентифікують та враховують корупційні ризики у їх діяльності, періодично проходять навчання з питань запобігання і протидії корупції [8].

Крім розподілу обов'язків між вказаними суб'єктами щодо протидії корупції в органах прокуратури передбачено створення самостійного підрозділу Генеральної інспекції в структурі Офісу Генерального прокурора, повноваження якої визначено в п. 3 Антикорупційної програми Офісу Генерального прокурора України на 2023–2025 роки, серед яких: вжиття заходів, спрямованих на попередження та своєчасне виявлення вчинення прокурорами корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень; направлення до органів, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, матеріалів з відомостями про вчинення працівниками органів прокуратури таких правопорушень та забезпечення участі у розгляді судами таких справ щодо працівників органів прокуратури; забезпечення у взаємодії з підрозділами Офісу Генерального прокурора, обласними прокуратурами додержання працівниками прокуратури вимог і обмежень за Законом України «Про запобігання корупції»; вжиття заходів щодо захисту працівників прокуратури, які повідомили про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншими прокурорами; здійснення організації та координації роботи з оцінювання корупційних ризиків у діяльності Офісу Генерального прокурора та з розробки заходів впливу на них тощо [8]. Отже, інституційна складова є невід'ємним елементом механізму протидії корупції в органах прокуратури, що виявляється в поєднанні правових інститутів, органів та уповноважених посадових осіб, які реалізують положення адміністративного права, застосовуючи свою владну волю [9, с. 36].

Одним із важливих обов'язків Офісу Генеральної прокуратури України є забезпечення реалізації Антикорупційної програми, моніторинг та оцінка її виконання. Остання є важливим документом, який уможливлює командну роботу в напрямі запобігання та протидії корупції в органах прокуратури, а її затвердження відповідно до ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» є обов'язковим. Антикорупційна програма не лише передбачає перелік корупційних ризиків та заходи необхідні для їх усунення, але й аналіз результатів їх виконання. Так, за результатами реалізації Антикорупційної програми Офісу Генерального прокурора України на 2020–2022 роки створено систему запобігання корупції, прийнято нормативні та організаційно-розпорядчі акти, спрямовані на впровадження механізмів прозорості, доброчесності та усунення корупційних ризиків у діяльності органів прокуратури [8].

Однак чимало проблем для органів прокуратури залишились і досі актуальними. Зокрема, у підп. 3.1.5 Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки визначено, що внутрішні управлінські процеси в органах прокуратури не завжди є прозорими та ефективними, тоді як за ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» прозорість є однією із засад діяльності органів прокуратури. Зважаючи на це, забезпечення прозорості в діяльності органів прокуратури є важливим аспектом їх антикорупційної політики, що передбачає відкритий доступ до інформації про роботу прокуратури (публічні звіти), використання електронних систем для

зменшення ризиків корупційних маніпуляцій.

Тому напрямами вирішення вказаної проблеми має бути:

1) запровадження електронної системи управління персоналом, прозорої та дієвої системи оцінки якості роботи прокурорів, за результатами якої приймаються кадрові та управлінські рішення, рішення про преміювання;

2) визначення в Законі України «Про прокуратуру» вичерпного переліку підстав для звільнення / припинення повноважень прокурора / Генерального прокурора, що унеможливлює їх невмотивоване застосування;

3) удосконалення діяльності дисциплінарного органу, що забезпечує своєчасний та об'єктивний розгляд дисциплінарних скарг щодо прокурорів [10]. Адже застосування заходів дисциплінарної відповідальності є важливим чинником забезпечення державної дисципліни й законності [11, с. 194].

Важливим аспектом антикорупційної політики є використання сучасних технологій, тобто цифровізація процесів і автоматизація рутинних операцій для мінімізації людського фактору, використання аналітичних платформ для моніторингу корупційних ризиків.

Із забезпеченням прозорості діяльності органів прокуратури, як однієї із засад антикорупційної політики в органах прокуратури, пов'язане залучення громадськості та медіа до її реалізації. Напрямами співпраці вищевказаних суб'єктів є створення механізмів для громадського контролю (громадські ради, подання скарг) та залучення медіа до висвітлення випадків запобігання та протидії корупції. Закон України «Про прокуратуру» зобов'язує органи прокуратури не менш як двічі на рік інформувати суспільство про свою діяльність через повідомлення у медіа (ст. 6), тоді як Антикорупційна програма Офісу Генерального прокурора України серед напрямів її реалізації виділяє інформування громадськості про вжиті органами прокуратури заходи щодо запобігання та протидії корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням у діяльності органів прокуратури України та забезпечення доступу до публічної інформації [8].

Фізичним та юридичним особам, громадським організаціям також надано право подавати до органу, який здійснює дисциплінарне провадження, інформацію щодо доброчесності кандидатів на посаду прокурора впродовж місяця з дня офіційного оприлюднення списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит (ст. 32 Закону України «Про прокуратуру») [12]. На жаль, громадський контроль за діяльністю органів прокуратури на рівні спеціального законодавства регламентовано обмежено, тоді як він має посідати одне з ключових місць у системі запобігання та протидії корупції в органах прокуратури. Ю. О. Синявська та К. В. Коренева, враховуючи позитивний досвід втілення громадського контролю за діяльністю інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції пропонують – доповнити Закон України «Про прокуратуру» статтею «Громадський контроль за діяльністю органів прокуратури», у межах якої узагальнити особливості реалізації громадського контролю за діяльністю органів прокуратури, зокрема щодо запобігання та протидії корупції, забезпечити функціонування та відповідно формування Ради громадського контролю при прокуратурі [13, с. 40].

У 2023 році за результатами опитування 47 % експертів відзначили, що найефективнішим напрямом антикорупційної політики є забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію [14]. Цей напрям охоплює: 1) застосування спеціальних процедур: перевірка своєчасності подання декларацій працівниками органів прокуратури; проведення службових розслідувань щодо працівників прокуратури, виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню ними корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, та вжиття заходів щодо їх усунення; проведення таємних перевірок доброчесності прокурорів; 2) розробку механізмів притягнення до відповідальності за корупційні дії (дисциплінарні та кримінальні заходи).

Першою процедурою, спрямованою на запобігання та протидію корупції серед прокурорів є перевірка Офісом Генерального прокурора України факта подання ними декларації, а у разі неподання чи несвоєчасного їх подання повідомлення про це НАЗК. Іншою процедурою, яку кожен прокурор зобов'язаний проходити щорічно, є таємна перевірка доброчесності [12]. Критеріями доброчесності прокурорів є дотримання норм законів України «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції», Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [15, с. 137]. Проведення такої перевірки прокурорів і слідчих прокуратури передбачає щорічне подання ними декларації, де вказуються: твердження про вчинення чи не вчинення прокурором корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; відомості про дотримання вимог законодавства, зокрема фінансового контролю, визначені Законом України «Про запобігання корупції»; відомості про наявність в декларанта інформації щодо складення щодо нього уповноваженим органом протоколів, інших документів, передбачених законодавством, в яких міститься інформація про можливе вчинення ним корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, про наявність судових рішень за результатами розгляду таких справ тощо. За наявності підстав, що можуть свідчити про недостовірність (неповноту) інформації в декларації проводиться службове розслідування [16].

Проведення службових розслідувань щодо працівників прокуратури, виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень такими працівниками, та вжиття заходів щодо їх усунення відповідно до п. 8 Антикорупційної програми Офісу Генерального прокурора України на 2023–2025 роки є одним із заходів, спрямованих на реалізацію антикорупційної політики в органах прокуратури [8]. Однією з підстав призначення службового розслідування Генеральним прокурором, керівниками обласних, спеціалізованих на правах обласних прокуратур або особами, які

виконують їх обов'язки, керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є вчинення прокурором дій, що містять ознаки кримінальних правопорушень, зокрема корупційних, чи правопорушень, пов'язаних з корупцією. За результатами службового розслідування, яке оформлюється висновком, вказані суб'єкти за наявності підстав уживають адміністративних та організаційних заходів, зокрема ініціюють питання про звільнення прокурора з адміністративної посади чи притягнення його до дисциплінарної відповідальності [17].

Очевидно, що регламентування питань призначення, проведення службових розслідувань та прийняття законних рішень за їх результатами окремим підзаконним актом є важливим для забезпечення прозорості таких розслідувань, але, як зазначає, В. О. Галушко, у цій сфері залишається чимала кількість законодавчих проблем. Серед них доцільність створення технологічних умов для формування Дисциплінарних комісій через рандомне обрання їх членів, а також визначення механізмів притягнення до відповідальності членів таких комісії за невиконання та/або неналежне виконання своїх обов'язків тощо [18, с. 59].

Оскільки одним із принципів професійної діяльності прокурора є компетентність та професіоналізм, то важливим аспектом антикорупційної політики в органах прокуратури, що часто недооцінюється, є антикорупційна освіта та підвищення кваліфікації, а саме постійне навчання прокурорів щодо антикорупційного законодавства, проведення семінарів та тренінгів для підвищення обізнаності про ризики корупції в діяльності прокурорів тощо. Саме з метою підвищення кваліфікації та професійного рівня прокурорів у 2020 році було створено Тренінговий центр прокурорів України, а згодом розроблено курс «Дотримання вимог антикорупційного законодавства», який проводиться як у форматі підвищення кваліфікації прокурорів, так і первинної підготовки прокурорів – стажистів окружних прокуратур [8].

Висновки. Таким чином, антикорупційна політика в органах прокуратури як важливий елемент забезпечення верховенства права та ефективності діяльності органів прокуратури є сукупністю взаємопов'язаних складових спрямованих на запобігання, виявлення та протидію корупційним правопорушенням у діяльності прокурорів, забезпечення їх прозорості, доброчесності та відповідальності. Елементами антикорупційної політики в органах прокуратури є: 1) нормативно-правова складова, тобто наявність нормативних актів, якими закріплено засади реалізації антикорупційної політики, регламентовано порядок застосування окремих антикорупційних заходів; 2) інституційна складова, а саме розподіл обов'язків у сфері запобігання та протидії корупції всередині системи між посадовими особами, структурними підрозділами органів прокуратури; 3) превентивно-процедурна складова, що являє собою комплекс формалізованих заходів, механізмів та процедур, які забезпечують практичну реалізацію антикорупційної політики в органах прокуратури, в тому числі через використання сучасних цифрових технологій (перевірка факта подання декларації, таємна перевірка на доброчесність, службове розслідування, антикорупційна освіта та підвищення кваліфікації). Втім, незважаючи на успіхи в реалізації антикорупційної політики в органах прокуратури, відкритими є питання забезпечення прозорості окремих управлінських процесів, залучення громадськості та медіа до реалізації антикорупційної політики, поступова цифровізація і автоматизація процесів в органах прокуратури для мінімізації людського фактору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. National Corruption Perceptions and Experience Poll 2024. USAID : website. URL : https://engage.org.ua/eng/national-corruption-perceptions-and-experience-poll-2024/

2. Теремецький В. І., Дуліба Є. В., Астаф'єв Д. С. Класифікація форм корупції у сфері охорони здоров'я: аналіз та пропозиції щодо гармонізації. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 128. С. 48–59. https://doi.org/10.5281/zenodo.14212842. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/teremetskyi_duliba_astafiev_128.pdf

3. Теремецький В. І. Правопорядок як умова існування держави і суспільства. Правопорядок і правовий режим в Україні : монографія / кер. авт. колективу А. О. Селіванов. Київ: Логос, 2022. С. 44–57.

4 Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

5. Славицька А. Щодо сутності та змістовного наповнення терміну «антикорупційна політика». *Юридичний вісник.* 2022. № 5. С. 73–78.

6. Дем'янчук В. А. Сучасні методологічні підходи до визначення поняття та юридичного змісту антикорупційної політики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 88–91.

7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text

8. Про затвердження Антикорупційної програми Офісу Генерального прокурора України на 2023–2025 роки : наказ Генерального прокурора України від 27.07.2023 № 205. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0 205905-23#Text

9. Подоляка С. А. Особливості структури механізму адміністративно-правового регулювання протидії корупції в органах прокуратури в Україні. *Наукові праці МАУП. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 53(2). С. 32–39.

10. Про засади державної антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2322-20#Text

11. Логоша В. В., Теремецький В. І. Реалізація органами прокуратури повноважень у сфері дисциплінарної відповідальності: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 3 (54). С. 193–202.

12. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

13. Синявська Ю. О., Коренева К. В. Громадський контроль у системі запобігання та протидії корупції в органах прокуратури України: значення і шляхи вдосконалення. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 груд. 2021 р.). 2021. С. 38–41.

14. Корупція в Україні 2023: погляд та оцінки експертів. НАЗК : офіційний вебсайт. Київ, 2024. URL : https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/7f/2c/7f2cd35c7b9306c fa75dff9950b6e2 dfebddc51224dabb89c42d314f704c233e2780115.pdf

15. Рядінська В. О., Гаврилюк Л. В. Правові проблеми визначення критеріїв доброчесності публічних службовців. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. Т. 34 (73). № 4. С. 134–142. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/20

16. Про затвердження Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів : наказ Генеральної прокуратури України від 29.12.2022 № 293. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-22#Text

17. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів : наказ Генерального прокурора України від 16.06.2021 № 202. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0202905-21#n10

18. Галушко В. О. Напрями покращення спеціального трудового законодавства, яке регулює службові розслідування в органах прокуратури. *Актуальні проблеми протидії корупції в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (26–27 трав. 2022 р., м. Рівне). Рівне : Гельветика, 2022. С. 57–60.

REFERENCES:

1. National Corruption Perceptions and Experience Poll 2024. USAID : website. Retrieved from: https://engage.org.ua/eng/national-corruption-perceptions-and-experience-poll-2024/ [in English].

2. Teremetskyi, V. I., Duliba, Ye. V., Astafiev, D. S. (2024). Klasyfikatsiia form koruptsii u sferi okhorony zdorovia: analiz ta propozytsii shchodo harmonizatsii [Astafiev Classification of Corruption Forms in Healthcare: Analysis and Proposals for Harmonization]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho pra*va. № 128. 48–59. https://doi.org/10.5281/zenodo.14212842. Retrieved from : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/teremetskyi_duliba_astafiev_128.pdf

3. Teremetskyi, V. I. (2022). Pravoporiadok yak umova isnuvannia derzhavy i suspilstva [Law and order as a condition for the existence of the state and society]. Pravoporiadok i pravovyi rezhym v Ukraini : monohrafiia / ker. avt. kolektyvu A. O. Selivanov. Kyiv: Lohos, 2022. 44–57 [in Ukrainian].

4. Pro zapobihannia koruptsii: (2014, October 14) [On prevention of corruption]: Zakon Ukrainy № 1700-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1700-18#Text [in Ukrainian].

5. Slavytska, A. (2022). Shchodo sutnosti ta zmistovnoho napovnennia terminu «antykoruptsiina polityka» [Regarding the essence and content of the term "anti-corruption policy"]. *Yurydychnyi visnyk*. № 5. 73–78 [in Ukrainian].

6. Demianchuk V. A. (2016). Suchasni metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia ta yurydychnoho zmistu antykoruptsiinoi polityky. [Modern methodological approaches to defining the concept and legal content of anti-corruption policy]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 6. 88–91 [in Ukrainian].

7. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv zatverdzhenyi Vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv (2017, April 27) [The Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Antykoruptsiinoi prohramy Ofisu Heneralnoho prokurora Ukrainy na 2023–2025 roky (2023, July 27) : nakaz Heneralnoho prokurora Ukrainy № 205. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0205905-23#Text [in Ukrainian].

9. Podoliaka, S. A. (2017). Osoblyvosti struktury mekhanizmu administratyvno-pravovoho rehuliuvannia protydii koruptsii v orhanakh prokuratury v Ukraini [Peculiarities of the structure of the mechanism of administrative and legal regulation of combating corruption in the prosecutor's office in Ukraine]. *Naukovi pratsi MAUP. Seriia Yurydychni nauky.* Vyp. 53(2). 32–39 [in Ukrainian].

10. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi stratehii na 2021–2025 roky (2022, June 20) [On the principles of the state anti-corruption strategy for 2021–2025]: Zakon Ukrainy № 2322-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2322-20# Text [in Ukrainian].

11. Lohosha, V. V., Teremetskyi, V. I. (2011). Realizatsiia orhanamy prokuratury povnovazhen u sferi dystsyplinarnoi vidpovidalnosti: administratyvno-pravovyi aspect [Implementation of powers in the field of disciplinary liability by prosecutors: administrative and legal aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (54). 193–202. [in Ukrainian].

12 Pro prokuraturu (2014, October 14). [On the Prosecutor's Office]: Zakon Ukrayiny № 1697-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 [in Ukrainian].

13. Syniavska, Yu. O., Koreneva, K. V. (2021). Hromadskyi kontrol u systemi zapobihannia ta protydii koruptsii v orhanakh prokuratury Ukrainy: znachennia i shliakhy vdoskonalennia [Public control in the system of preventing and countering corruption in the prosecutor's office of Ukraine: significance and ways of improvement]. *Protydiia koruptsii: pravove rehuliuvannia i praktychnyi dosvid* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 3 hrud.). 38–41 [in Ukrainian].

14. Koruptsiia v Ukraini 2023: pohliad ta otsinky ekspertiv [Corruption in Ukraine 2023: view and assessments of experts]. NAZK : ofitsiinyi vebsait. Kyiv, 2024. Retrieved from: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/7f/2c/7f2cd35c7b9306c fa75dff9950b6e2 dfebddc51224dabb89c42d314f704c233e2780115.pdf.

15. Riadinska, V. O., Havryliuk, L. V. (2023). Pravovi problemy vyznachennia kryteriiv dobrochesnosti publichnykh sluzhbovtsiv [Legal problems of determining the criteria of integrity of public servants]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky*. Vol. 34 (73). 4. 134–142 [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia taiemnoi perevirky dobrochesnosti prokuroriv (2022, December 29) [On the approval of the Procedure for conducting a secret check of the integrity of prosecutors]: nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy № 293. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-22#Text

17. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok provedennia sluzhbovykh rozsliduvan stosovno prokuroriv (2021, June 16) [On the approval of the Instruction on the procedure for conducting official investigations regarding prosecutors] : nakaz Heneralnoho prokurora Ukrainy № 202. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0202905-21#n10

18. Halushko, V. O. (2022). Napriamy pokrashchennia spetsialnoho trudovoho zakonodavstva, yake rehuliuie sluzhbovi rozsliduvannia v orhanakh prokuratury [Directions for improving special labor legislation that regulates official investigations in prosecutor's offices]. *Aktualni problemy protydii koruptsii v Ukraini* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (26–27 trav., m. Rivne). Rivne : Helvetyka, 2022. 57–60 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 35.07:342.9:339.543
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-96-100

Бальжик Ірена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-1224-5622

Ніколенко Лілія Іванівна,
старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
nl198137@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3390-9256

Мітропов Владислав Віталійович,
Магістрант ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ ДОКТРИН

Публічне управління у сфері митної справи є ключовим елементом забезпечення економічної безпеки держави, реалізації її зовнішньоекономічної політики та інтеграції до світового економічного простору. В сучасних умовах глобалізації та цифровізації управлінські процеси в митній сфері потребують адаптації до новітніх правових доктрин, які підкреслюють важливість прозорості, підзвітності та інноваційності. Дослідження акцентує увагу на системних проблемах, що виникають у цій сфері, зокрема корупційних ризиках, фрагментарності законодавства, недостатній цифровізації та браку гармонізації з міжнародними стандартами. Проаналізовано концептуальні підходи до публічного управління, що базуються на принципах верховенства права, забезпечення прав учасників зовнішньоекономічної діяльності, а також відповідності до норм Світової митної організації (СМО) та Європейського Союзу. Основною метою статті є формування пропозицій щодо вдосконалення митного управління через інтеграцію кращих міжнародних

© І.А.Бальжик, Л.І.Ніколенко, В.В.Мітропов, 2024

практик, впровадження інноваційних технологій, таких як автоматизація та цифрові платформи, а також модернізацію законодавства з урахуванням національних особливостей. Дослідження підкреслює, що успішна імплементація цих змін сприятиме підвищенню ефективності митних органів, зменшенню корупційних ризиків, спрощенню процедур для бізнесу та забезпеченню економічної стабільності. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до реформування митної системи, який враховує сучасні виклики та правові доктрини, що створюють основу для сталого розвитку митної сфери.

Ключові слова: публічне управління, митна справа, правові доктрини, цифровізація, прозорість.

Balzhik I., Nikolenko L., Mitropov V. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CUSTOMS IN THE CONTEXT OF MODERN LEGAL DOCTRINES

Public administration in the field of customs is a key element in ensuring the economic security of the state, the implementation of its foreign economic policy and integration into the world economic space. In modern conditions of globalization and digitalization, administrative processes in the customs sector require adaptation to the latest legal doctrines that emphasize the importance of transparency, accountability and innovation. The study focuses on systemic problems that arise in this area, in particular corruption risks, fragmentation of legislation, insufficient digitalization and lack of harmonization with international standards. Conceptual approaches to public administration based on the principles of the rule of law, ensuring the rights of participants in foreign economic activity, as well as compliance with the norms of the World Customs Organization (WCO) and the European Union are analyzed. The main purpose of the article is to formulate proposals for improving customs administration through the integration of best international practices, the introduction of innovative technologies such as automation and digital platforms, as well as the modernization of legislation taking into account national characteristics. The study emphasizes that the successful implementation of these changes will contribute to increasing the efficiency of customs authorities, reducing corruption risks, simplifying procedures for business, and ensuring economic stability. The conclusion is made about the need for a comprehensive approach to reforming the customs system, which takes into account modern challenges and legal doctrines that create the basis for sustainable development of the customs sector.

Key words: public governance, customs, legal doctrines, digitalization, transparency.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, активізації міжнародної торгівлі та інтеграційних процесів, митна справа відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки держави, реалізації її фіскальної політики та сприянні торговельно-економічним відносинам. Ефективність функціонування митної системи залежить від якісного публічного управління, яке, у свою чергу, повинно відповідати викликам сучасності, зокрема впровадженню цифрових технологій, дотриманню міжнародних стандартів і динамічному вдосконаленню правової бази. Проте практика показує, що управління у сфері митної справи часто стикається з проблемами неефективності, корупційними ризиками та низькою адаптивністю до змін у міжнародному середовищі.

Особливу увагу варто приділити інтеграції сучасних правових доктрин у публічне управління митною справою. Важливими аспектами є забезпечення верховенства права, прозорості та підзвітності діяльності митних органів, а також їхньої взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Існує потреба у концептуальному переосмисленні підходів до управління в цій сфері, враховуючи нові теоретичні розробки та світовий досвід, щоб забезпечити гармонізацію національної митної політики з міжнародними вимогами та стандартами.

Дослідження цієї проблеми є актуальним і необхідним, адже воно сприяє не лише підвищенню ефективності митної служби, але й зміцненню економічного потенціалу країни. Вивчення взаємозв’язків між сучасними правовими доктринами та механізмами публічного управління у сфері митної справи дозволить виробити рекомендації для оптимізації цієї важливої сфери державної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні тема публічного управління у сфері митної справи в контексті сучасних правових доктрин стала об’єктом значної уваги серед науковців, практиків і міжнародних експертів. Серед ключових зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у цю сферу, можна відзначити таких: Дж. Джексон, Р. Гріффітс, А. Шрайбер, М. Беккер та Е. Розенберг. Українські науковці, які активно досліджують проблематику митного адміністрування та його правових основ, включають О. Барановського, В. Венгер, О. Гуменюк та А. Калініченко. Їх роботи сприяють розвитку концептуальних підходів до вдосконалення митного управління в умовах глобалізації та інтеграційних процесів.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів публічного управління у сфері митної справи з урахуванням сучасних правових доктрин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічне управління у сфері митної справи посідає важливе місце у забезпеченні економічної безпеки, реалізації державної політики та інтеграції України до світового економічного простору. Митна служба виступає як інструмент регулювання зовнішньоекономічної діяльності та одночасно виконує важливу контрольну функцію, пов'язану із забезпеченням правопорядку та дотриманням міжнародних норм. Однак ефективність цієї сфери залежить від її адаптації до сучасних правових доктрин, які формують нові підходи до управління, прозорості та цифровізації процесів.

Українські науковці визначають публічне управління як комплексну діяльність органів державної влади, спрямовану на забезпечення ефективного функціонування митної системи. К. Рябець зазначає, що основними принципами цього управління є верховенство права, прозорість і підзвітність. На її думку, митна система має бути не лише інструментом фіскального контролю, а й механізмом сприяння економічному

розвитку через полегшення зовнішньоекономічної діяльності [5].

В. Тимощук розглядає публічне управління у митній сфері як систему діяльності органів виконавчої влади, спрямовану на забезпечення збалансованого виконання економічних, соціальних і правових функцій держави. Науковець акцентує увагу на тому, що публічне управління у цій сфері повинно базуватися на принципах прозорості, підзвітності та забезпечення прав учасників зовнішньоекономічної діяльності [4].

На думку В. Венгера, публічне управління у митній справі є організаційно-правовою діяльністю, яка охоплює функції контролю, регулювання та сприяння суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Основною метою такого управління є не лише забезпечення фіскальної функції держави, але й створення умов для розвитку міжнародної торгівлі через інтеграцію до міжнародних стандартів та впровадження інноваційних підходів до адміністрування [2].

Серед іншого, вчені наголошують на важливості адаптації митного законодавства до європейських норм, зокрема для спрощення процедур митного контролю, зменшення адміністративних бар'єрів та покращення інвестиційного клімату. Військовий стан і процес євроінтеграції вимагають інтеграції міжнародного досвіду для ефективного функціонування митних органів та забезпечення економічної безпеки України. Сучасні правові доктрини наголошують на важливості дотримання міжнародних стандартів, зокрема вимог Світової митної організації (СМО). В. Венгер підкреслює, що інтеграція України до світового митного простору потребує гармонізації законодавства з нормами Європейського Союзу, а також впровадження ефективних механізмів боротьби з контрабандою [2].

Крім того, К. Рябець акцентує увагу на принципах прозорості та підзвітності, які мають бути основою публічного управління у сфері митної справи. На його думку, сучасні правові доктрини вимагають від митних органів не лише дотримання закону, але й відкритості у прийнятті рішень, публічного доступу до інформації та забезпечення зворотного зв'язку з громадськістю [5]. Це сприяє зменшенню корупційних ризиків і підвищенню довіри до митної системи.

Українські науковці пропонують таку варіацію сучасних правових доктрин у контексті публічного управління митною справою. Запропоновані доктрини базуються на різних підходах, які враховують специфіку правового регулювання, управлінські принципи та міжнародні стандарти.

1. Доктрина верховенства права. К. Рябець підкреслює, що принцип верховенства права є ключовим у публічному управлінні митною справою, наголошуючи на забезпеченні рівності перед законом усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності, а також на створенні механізмів захисту їхніх прав і свобод. Доктрина включає правові гарантії, що забезпечують прозорість та підзвітність митних органів [5].

2. Доктрина прозорості та підзвітності. В. Венгер акцентує увагу на важливості принципів прозорості та підзвітності, що є основою публічного управління в митній сфері. Він зазначає, що ці принципи мають зменшити корупційні ризики та підвищити довіру до митної системи [2].

3. Доктрина цифровізації. Л. Сарана виділяє цифровізацію як одну з сучасних правових доктрин, що спрямована на автоматизацію митних процесів. Вони зазначають, що цифровізація дозволяє зменшити людський фактор у прийнятті рішень та підвищити ефективність управління [6]. Ця доктрина включає впровадження електронного документообігу, системи єдиного вікна та інтеграцію з міжнародними цифровими платформами.

4. Доктрина гармонізації із міжнародними стандартами. А.Калініченко. наголошує на важливості гармонізації національного митного законодавства з нормами Світової митної організації (СМО) та Європейського Союзу [4]. Це включає впровадження стандартів WCO SAFE Framework і забезпечення відповідності європейським практикам.

5. Доктрина фіскальної ефективності та сприяння економічному розвитку. О. Гуменюк пропонує розглядати митну справу не лише як інструмент фіскального контролю, а й як механізм підтримки економічного розвитку. Він акцентує на необхідності створення умов для розвитку міжнародної торгівлі через спрощення процедур та стимулювання зовнішньоекономічної діяльності [3].

Тобто, запропоновані класифікації правових доктрин спрямовані на комплексний розвиток митної системи, забезпечення її прозорості, підзвітності та інтеграції до міжнародних стандартів. Ці доктрини формують основу для вдосконалення публічного управління в митній сфері в умовах сучасних викликів.

В цілому, митне адміністрування в Україні залишається одним із найскладніших сегментів публічного управління. Науковці виділяють три ключові підходи до його оптимізації:

- цифровізація процесів: автоматизація митних процедур та впровадження електронного документообігу для зменшення корупційних ризиків [6];
- модернізація правового забезпечення: створення правового середовища, яке стимулює економічну діяльність, зокрема через впровадження єдиних стандартів митного контролю [8];
- міжнародна співпраця: активне впровадження кращих практик зарубіжних країн, таких як цифрові платформи митного контролю в ЄС [3].

Ключові підходи до оптимізації публічного управління у митній сфері формують базис для забезпечення ефективного функціонування митних органів і виконання ними своїх завдань. Проте практична реалізація цих підходів стикається з низкою проблем, обумовлених сучасними викликами, зокрема трансформацією правових доктрин, глобалізаційними процесами та зміною підходів до регуляторної політики. У цьому контексті виникає необхідність глибокого аналізу проблем реалізації

публічного управління в митній сфері з урахуванням сучасних правових доктрин, що дозволить виробити рекомендації для вдосконалення правового регулювання та управлінських механізмів.

Митне законодавство України залишається фрагментарним і недостатньо адаптованим до міжнародних стандартів. О. Барановський вказує, що однією з ключових проблем є низький рівень імплементації норм СМО в національну правову базу [1].

Крім цього, корупція у митній системі створює значні перешкоди для ефективного публічного управління. О. Черкунов пропонує посилити механізми внутрішнього контролю та підвищити відповідальність посадових осіб митних органів [8].

Ще однією проблемою варто виокремии відсутність системного підходу до цифровізації. Незважаючи на позитивні зміни у впровадженні електронних сервісів, відсутність єдиної цифрової платформи для митних процедур суттєво ускладнює роботу митних органів і бізнесу.

Аналіз проблем реалізації публічного управління в митній сфері вказує на наявність системних перешкод, які гальмують ефективність митних органів та ускладнюють впровадження інноваційних підходів. Ці виклики потребують не лише теоретичного осмислення, але й практичних рішень, спрямованих на усунення недоліків і підвищення ефективності управлінських процесів. У цьому зв'язку особливо важливим є формування конкретних пропозицій щодо вдосконалення митного управління, які базуватимуться на передових міжнародних практиках, адаптованих до національних умов, та інтеграції сучасних управлінських і правових інструментів.

Науковці, такі як В. Тогобицька, підкреслюють важливість системного підходу до реформування митного законодавства. Впровадження принципу єдиного вікна та інтеграція митних баз даних з міжнародними платформами сприятимуть спрощенню процедур [7].

Також автоматизація митного контролю та впровадження штучного інтелекту можуть значно підвищити ефективність управління. Як зазначає Л. Сарана, такі технології сприятимуть мінімізації людського фактору та підвищенню прозорості процесів [6].

Слід підкреслити, що адаптація міжнародних стандартів митного контролю, зокрема використання стандартів WCO SAFE Framework, дозволить Україні інтегруватися у глобальні логістичні ланцюги.

Висновки. Таким чином, публічне управління у сфері митної справи в Україні потребує суттєвого реформування з урахуванням сучасних правових доктрин. Інтеграція міжнародних стандартів, цифровізація процесів та вдосконалення законодавства є ключовими напрямками для підвищення ефективності митного адміністрування.

Дослідження українських науковців вказують на необхідність комплексного підходу до реформування митної системи, що дозволить забезпечити її прозорість, підзвітність та відповідність сучасним викликам. Успішна імплементація цих змін сприятиме зміцненню економічної стабільності та міжнародного авторитету України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барановський О. М. Сутнісний вимір та оцінка рівня митної безпеки. *Світ фінансів*. 2017. № 3. С. 52–68.

2. Венгер В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 79-84.

3. Гуменюк О. Г. До питання про основні принципи митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки.* 2016. Вип. 16(4). С. 113-116.

4. Калініченко А. І. Сучасний стан Митного законодавства України. *Право та інновації.* 2014. № 4. С. 187-196.

5. Рябець К. Законність та верховенство права як принципи публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління.* 2023. № 1(13). С. 70–85.

6. Сарана Л.А. Вплив цифровізації на митну та податкову політику України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. № 14. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-14-08-02/2024-14-08-02.

7. Тогобицька В. Організаційно-правові засади та механізми державного управління соціально-економічними ризиками в умовах діджиталізації. *Публічне управління та митне адміністрування.* № 4 (31). 2021. С. 42-46.

8. Черкунов О.В. Відповідальність посадових осіб митних органів: правові аспекти та порядок застосування стягнень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 328-330.

REFERENCES:

1. Baranovskyi, O. M. (2017). Sutnisnyi vymir ta otsinka rivnia mytnoi bezpeky. [Essential measurement and assessment of the level of customs security]. *Svit finansiv, 3, 52–68.*

2. Venher, V. M. (2017). Prozorist yak pryntsyp diialnosti orhaniv publichnoi vlady. [Transparency as a principle of public authority]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky, 200, 79-84.*

3. Humeniuk, O. H. (2016). Do pytannia pro osnovni pryntsypy mytnoho rehuliuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti. [On the issue of the basic principles of customs regulation of foreign economic activity.]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky, 16(4), 113-116.*

4. Kalinichenko, A. I. (2014). Suchasnyi stan Mytnoho zakonodavstva Ukrainy. [Current state of customs legislation of Ukraine]. *Pravo ta innovatsii, 4, 187-196.*

5. Riabets, K. (2023). Zakonnist ta verkhovenstvo prava yak pryntsypy publichnoho upravlinnia. [Legality and the rule of law as principles of public administration]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia, 1(13), 70–85.*

6. Sarana, L.A. (2024). Vplyv tsyfrovizatsii na mytnu ta podatkovu polityku Ukrainy. [The Impact of Digitalization on the Customs and Tax Policy of Ukraine.]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia, 14.* URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-14-08-02/2024-14-08-02.

7. Tohobytska, V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnymy ryzykamy v umovakh didzhytalizatsii.[Organizational and Legal Principles and Mechanisms of State Management of Socio-Economic Risks in the Context of Digitalization]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, 4 (31), 42-46.*

8. Cherkunov, O.V. (2024). Vidpovidalnist posadovykh osib mytnykh orhaniv: pravovi aspekty ta poriadok zastosuvannia stiahnen. [Responsibility of Customs Officials: Legal Aspects and Procedure for Applying Fines]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 10, 328-330*.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 346 (477) : 001. 895
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-100-104

Повар Павло Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
vkramarenko08@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2057-5528

Гулак Олена Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України
lenagulac8118@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Гулак Яна Дмитрівна,
студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» освітньої програми «Право» Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
gulacyana@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-2575-9213

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено проблемні питання правового регулювання інноваційної діяльності в Україні в розрізі міжнародного досвіду та євроінтеграційних процесів. Проаналізовано поняття «інновація», «інноваційна діяльність», «стартап»; здійснено порівняльний аналіз цих дефініцій, використовуючи опосередкування, що містяться у нормативно-правових актах.

Встановлено основні проблемні питання українського законодавства: 1) нормативне неузгодження визначень базових категорій «інновація»; «інноваційна діяльність» та «стартап»; 2) відсутність чітких критеріїв та процедур оцінки ефективності інноваційних проектів, що, у свою чергу, може призвести до необ'єктивності та недостатньої транспарентності в процесі прийняття рішень щодо фінансування технологічних проєктів на державному рівні; 3) недостатня координація між різними державними органами управління, що ускладнює процес державної підтримки інноваційних проектів та спричинити затримки в їх реалізації; 4) відсутність гнучких механізмів адаптації законодавства до стрімко прогресуючого інноваційного середовища, що ускладнює адаптацію законодавства до нових технологічних викликів та потреб інноваційного сектору. Запропоновано в системі українського законодавства уніфіковане розуміння

© П.О.Повар, О.В.Гулак, Я.Д.Гулак, 2024

«інноваційної діяльності».

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, стартап, правове регулювання інноваційної діяльності, євроінтеграція.

Povar P., Gulak O., Gulak Ya. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

The article examines the problematic issues of legal regulation of innovation activity in Ukraine in the context of international experience and European integration processes. The article analyzes the concepts of "innovation", "innovative activity", "startup"; a comparative analysis of these definitions is carried out, using the mediation contained in regulatory legal acts.

The main problematic issues of Ukrainian legislation are identified: 1) regulatory inconsistency of definitions of the basic categories "innovation"; "innovative activity" and "startup"; 2) the lack of clear criteria and procedures for assessing the effectiveness of innovation projects, which, in turn, can lead to bias and insufficient transparency in the process of making decisions on financing technological projects at the state level; 3) insufficient coordination between various state bodies of government, which complicates the process of state support for innovation projects and causes delays in their implementation; 4) lack of flexible mechanisms for adapting legislation to the rapidly advancing innovation environment, which complicates the adaptation of legislation to new technological challenges and needs of the innovation sector. A unified understanding of "innovative activity" is proposed in the system of Ukrainian legislation.

Key words: innovation, innovative activity, startup, legal regulation of innovative activity, European integration.

Постановка проблеми. Обравши європейський суспільно-політичний вектор та уклавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), Україна відповідно до положень Глави 9 Розділу V зазначеної Угоди зобов'язалась взаємно розвивати та посилювати наукове й технологічне співробітництво з метою як наукового розвитку, так і зміцнення свого науково-технічного потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів разом з ЄС. І попри те, що євроінтеграція України відбувається в умовах повномасштабної інтервенції, ці події прискорили отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, який матеріалізував перспективи приєднання до євроспільноти.

Варто відзначити, що за результатами Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index) 2023 року, що характеризує показники створення знань та отриманих патентів в економіці 132 країн та оцінює інноваційну активність економік світу, Україна посідає 55 місце, а також 34 місце серед 39 економік Європи. Для порівняння, у 2022 році Україна займала 57 позицію, а в 2020 році країна знаходилася на 45-му місці [1]. Найкращий результат за останнє десятиліття Україна продемонструвала в 2018 році, коли посіла 43-тю позицію. З європейських країн до п'ятірки лідерів протягом останніх десяти років традиційно входили Швеція та Велика Британія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прямим або опосередкованим дослідженням проблемних питань правового регулювання інноваційної діяльності в Україні в розрізі міжнародного досвіду та євроінтеграційних процесів, займалися, окрім інших, такі науковці як: О. Баганець, А. Івченко [2], К. Бліщук, Г. Третяк [3], С. Глібко, О. Розгон, Ю. Георгієвський [4], О. Подра [5], О. Гончаров [6], І.Шуміло [7], О. Шатіло [8].

Мета статті – аналіз основних проблем правового регулювання інноваційної діяльності в Україні крізь призму євроінтеграційних процесів**.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Як влучно відзначає Подра О., «саме стрімкий розвиток інновацій є детермінантою, що змінює структуру економіки, спричиняє виникнення нових виробництв, їх автоматизацію, у тому числі на основі розвитку та використання «штучного інтелекту» [5].

Національне інноваційне законодавство нараховує близько 200 нормативно-правових актів, серед яких норми Конституції України, Господарського кодексу, Цивільного кодексу, Законів України: «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» тощо.

Серед новітніх українських інституцій, що забезпечують підтримку інноваційної діяльності слід виокремити такі, як: Фонд розвитку інновацій (Український фонд стартапів), Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (ДІФКУ), Національний фонд досліджень України (НФДУ) та Мережа Центрів підтримки технологій та інновацій (TICs).

Інноваційний розвиток суспільства ґрунтується на впровадженні інноваційних проєктів у різних сферах економіки. Сам інноваційний проєкт є поняттям, що відображене в нормативно-правовій площині і трактується в Законі України «Про інноваційну діяльність». Власне, цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні.

Водночас, на думку Бліщук К. та Третяк Г., «Закон України «Про інноваційну діяльність» не враховує усі нюанси інноваційної діяльності суб'єктів, а необхідним є впровадження інноваційних інструментів шляхом функціонування бізнес-інкубаторів, індустріальних парків, технологічних парків та кластерів, відповідно до чого потрібно уніфікувати нормативно-правову базу» [3].

Підтримуючи позицію науковців, зауважимо, що наразі, в розрізі досліджуваної проблематики, до основних проблемних питань українського законодавства нами віднесено наступні: 1) нормативне

неузгодження визначень базових категорій «інновація»; «інноваційна діяльність» та «стартап»; 2) відсутність чітких критеріїв та процедур оцінки ефективності інноваційних проектів, що, у свою чергу, може призвести до необ'єктивності та недостатньої транспарентності в процесі прийняття рішень щодо фінансування технологічних проєктів на державному рівні; 3) недостатня координація між різними державними органами управління, що ускладнює процес державної підтримки інноваційних проектів та спричинити затримки в їх реалізації; 4) найбільш вагоме проблемне питання – відсутність гнучких механізмів адаптації законодавства до стрімко прогресуючого інноваційного середовища**,** що ускладнює адаптацію законодавства до нових технологічних викликів та потреб інноваційного сектору.

Щодо виокремленої першої компоненти, то, зокрема, ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» передбачає, що «інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентноздатних товарів і послуг» (редакція ЗУ № 40-IV від 04.07.2002 р.) [9], а ст. 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» це ж поняття тлумачить як «сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності» (редакція ЗУ № 4218-VI від 22.12.2011) [10]. У свою чергу, Господарський кодекс України у ст. 325 інноваційну діяльність розглядає лише у сфері господарювання й визначає її як «діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя» (редакція від 16.01.2003 ЗУ № 436-IV) [11].

Зважаючи на використання різних тлумачень категорії «інноваційна діяльність» у низці українських нормативно-правових актів, пропонуємо її уніфікацію в системі вітчизняного законодавства, що передбачає використання визначення, наведеного власне у ст. 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність», що є: 1) найбільш новим у порівнянні з іншими; 2) найбільш комплексним й системним.

Стосовно іншої компоненти, то, слід зауважити, що українське законодавство донедавна взагалі не застосовувало термін «стартап», який, проте, є досить поширеним не лише у засобах масової інформації, а й в «інноваційному» законодавстві країн Європи й США, бізнес-середовищі, та й взагалі набув широко повсякденного вжитку. Власне, термін «стартап» є одним із ключових категорій у сфері інноваційної діяльності. Незважаючи на його активне використання в Україні, відсутність єдиного нормативного визначення ускладнює чітке розуміння сутності та функцій стартапів у національній економіці. Розглянемо основні нормативно-правові акти, які визначають або трактують поняття «стартап» у різних контекстах.

1. Стратегія відновлення та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року. У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року» стартапи визначено як: «інноваційні підприємства із високими темпами зростання**»** [12]. Таке трактування підкреслює акцент на інноваціях та динамічному розвитку, що є важливими характеристиками стартапів як драйверів економічного зростання та технологічного прогресу.

2. Закон України «Про інноваційну діяльність». У контексті цього закону поняття інноваційного підприємства дещо розширено. Стартапи фактично прирівнюються до інноваційних підприємств, визначених як: «підприємства, що розробляють, виробляють і реалізують інноваційні продукти та/або продукцію, частка яких перевищує 70% загального обсягу виробництва**»** [9]**.** Такий підхід визначає стартапи саме через їхній внесок у створення інноваційної продукції та залежність від інноваційної компоненти в бізнес-моделі.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та для підтримки середнього та малого підприємництва» № 348 від 18.04.2023 року. Згідно з цією постановою: «Стартап – це новостворений бізнес**»** [13]. Втім, це визначення є досить загальним і не враховує специфіку стартапів як інноваційних або технологічно орієнтованих підприємств.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій» № 736 від 24.04. 2022 року. У цій постанові стартапи розглядаються через призму їхнього резидентства в спеціальному правовому режимі «Дія Сіті» або відповідності положенням Фонду інновацій, зокрема: «Стартап – резидент Дія Сіті та/або суб'єкт господарювання відповідно до положень Фонду інновацій**»** [14]. Це визначення пов'язує стартапи з правовим регулюванням інноваційного середовища, підкреслюючи роль інституційної підтримки у розвитку цього сегмента.

Водночас, одне з найбільш відповідних міжнародній практиці визначень терміну «стартап» закріплене у Положенні щодо конкурсного відбору проєктів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків, затвердженому Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 12.12.2018 р. за № 1879. У цьому нормативно-правовому акті категорію **«**стартап**»** визначено як «проєкт, пов'язаний зі створенням та/або використанням винаходів,

корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності» [15].

Безперечно, закріплення єдиного уніфікованого нормативного визначення щодо категорії «стартап», а також чітке розуміння та імплементація міжнародного підходу до сутності «стартапу» як суб'єкта права й уніфікація підходу до визначення категорії «стартапу» в Україні, аналогічна з практикою Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, сприятиме полегшенню залучення як грантової підтримки у цілому, так й інвестиційних коштів в Україну.

Цілком слушно зазначено: «Напрями державної політики України щодо адаптації національного законодавства базуються на забезпеченні єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу, створення належних умов для інституційного, науково-освітнього, нормопроєктного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України до acquis communautaire» [4, с. 21].

Висновки. Таким чином, національна законодавча база для розвитку України-інноваційної в цілому є сформованою, однак положення окремих нормативно-правових актів потребують вдосконалення з метою оптимізації ефективності державного регулювання інноваційних процесів. Зокрема, варто уніфікувати термінологічний апарат, який у різних нормативно-правових актах представлений по-різному, що, власне, спричиняє колізії у законодавстві та ускладнює його практичне застосування. Відтак, «інноваційну діяльність» пропонуємо в системі вітчизняного законодавства представити як: «сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентноздатних товарів/послуг, з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Global Innovation Index 2023. What is the future of innovationdriven growth? URL: https://www.wipo.int/web/global-innovation-index/2023/index

2. Баганець О. О., Івченко А. В. Проблеми правового регулювання інноваційної діяльності. *Форум права*. 2014. С. 123-132.

3. Бліщук К. М., Третяк Г. С. Інноваційний розвиток національної економіки України: проблеми та перспективи. URL: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/ journal/article/view/135/132

4. Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: монографія. С. В. Глібко, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвський та ін.; за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 290 с.

5. Подра О. П. Інноваційний розвиток та людський капітал України: тенденції, проблеми та перспективи. 2020. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/dec/22748/200991menpidpr-133-144.pdf

6. Гончаров О. М. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в промисловості. *Наукові праці МАУП*. 2012, вип. 2(33). С. 175–178.

7. Шуміло І. А. Проблеми правового регулювання інноваційної діяльності вищих навчальних закладів України. Сучасний український університет: теорія і практика впровадження інноваційних технологій : Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-методичної конференції. Суми : СумДУ, 2008. Ч. І. С. 106-107. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/19905.

8. Шатіло О. Проблеми регулювання інноваційної діяльності на підприємствах. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2019; 4(205): 54-60. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/205-4/8.

9. Про інноваційну діяльність: Закон України 04.07.2002 № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

10. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

12. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 р. № 821-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vidnovlennia-staloho-rozvytku-ta-tsyfrovoi-transformatsii-maloho-i-s821300824

13. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та для підтримки середнього та малого підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України № 348 від 18.04.2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#Text

14. Про реалізацію експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій: Постанова Кабінету Міністрів України № 736 від 24.04.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2022-%D0%BF#Text

15. Положення щодо конкурсного відбору проєктів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 12.12.2018 р. № 1879. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-18#Text

REFERENCES:

1.Global Innovation Index 2023. What is the future of innovationdriven growth? (2023). WIPO. Retrieved from: https://www.wipo.int/web/global-innovation-index/2023/index [in English].

2.Bahanets, O.O., Ivchenko, A.V. (2014). Problemy pravovoho rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti. [Problems of legal regulation of innovative activity]. *Forum prava*. 123-132. [in Ukrainian].

3.Blishchuk, K.M., Tretiak, H.S. (2019). Innovatsiinyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy. [Innovative development of the national economy of Ukraine: problems and prospects]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 3 (60).* Retrieved from: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/135/132 [in Ukrainian].

4.Hlibko, S.V., Rozghon, O.V. (Eds.), Heorhiievskyi, Yu.V. ta in.. (2022). Pravove zabezpechennia innovatsiinoho protsesu v umovakh adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. [Legal support for the innovation process in the context of adapting Ukrainian legislation to the legislation of the European Union]. Monohrafiia. 290. [in Ukrainian].

5.Podra, O.P. (2020). Innovatsiinyi rozvytok ta liudskyi kapital Ukrainy: tendentsii, problemy ta perspektyvy. [Innovative development and human capital of Ukraine: trends, problems and prospects].Retrieved from: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/dec/22748/200991menpidpr-133-144.pdf [in Ukrainian].

6.Honcharov, O.M. (2012). Problemy derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti v promyslovosti. [Problems of state regulation of innovative activity in industry]. *Naukovi pratsi MAUP. vyp. 2(33).* 75–178. [in Ukrainian].

7.Shumilo, I. A. (2008). Problemy pravovoho rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy. [Problems of legal regulation of innovative activities of higher educational institutions of Ukraine]. *Suchasnyi ukrainskyi universytet: teoriia i praktyka vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii: Zbirnyk materialiv VII Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii. Ch. I.* 106-107. Retrieved from: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/19905 [in Ukrainian].

8.Shatilo, O. (2019). Problemy rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti na pidpryiemstvakh. [Problems of regulating innovation activity at enterprises]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. 4(205).* 54-60. Retrieved from: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/205-4/8 [in Ukrainian].

9.Pro innovatsiinu diialnist. (2002, July 4). [On innovation activities]. *Zakon Ukrainy №40-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].

10.Pro investytsiinu diialnist. (1991, September 18). [On investment activities]. *Zakon Ukrainy №1560-XII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text [in Ukrainian].

11.Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Commercial Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №436-IV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].

12.Pro skhvalennia Stratehii vidnovlennia, staloho rozvytku ta tsyfrovoi transformatsii maloho i serednoho pidpryiemnytstva na period do 2027 roku. (2024, August 30). [On approval of the Strategy for the recovery, sustainable development and digital transformation of small and medium-sized enterprises for the period until 2027]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №821-r*. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vidnovlennia-staloho-rozvytku-ta-tsyfrovoi-transformatsii-maloho-i-s821300824 [in Ukrainian].

13.Pro zatverdzhennia kryteriiv otsinky dopustymosti derzhavnoi dopomohy subiektam hospodariuvannia dlia zabezpechennia rozvytku rehioniv ta dlia pidtrymky serednoho ta maloho pidpryiemnytstva. (2023, April 18). [On approval of criteria for assessing the admissibility of state aid to economic entities to ensure the development of regions and to support small and medium-sized businesses]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №348.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

14.Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu shchodo nadannia na konkursnykh zasadakh finansovoi pidtrymky startapam v Ukraini, u tomu chysli v sferi informatsiinykh tekhnolohii. (2022, April 24). [On the implementation of a pilot project to provide competitive financial support to startups in Ukraine, including in the field of information technologies]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №736.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

15.Polozhennia shchodo konkursnoho vidboru proiektiv dlia derzhavnoho stymuliuvannia stvorennia i vykorystannia vynakhodiv (korysnykh modeleў) ta promyslovykh zrazkiv. (2018, December 12). [Regulations on the competitive selection of projects for state stimulation of the creation and use of inventions (utility models) and industrial designs]. *Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukraïny №1879.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-18#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

УДК
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-105-109

Щербак Артем Валерійович,
доктор філософії в галузі право
Завідувач Західноукраїнського відділення Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
e-mail: golosievo_sud@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5450-9035

Федорів Надія Миколаївна,
судовий експерт
Західноукраїнське відділення Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
e-mail: nadinfedoriv@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-3916-4811

Крамаренко Валентина Валеріївна,
студентка 2 курсу
здобуття освіти другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
освітньої програми «Право» Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: vkramarenko08@gmail.com

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено особливості розвитку сфери електронної комерції в Україні. Розглянуто її теоретичні основи, типологію та законодавче регулювання в межах країни. На основі науково-правового аналізу визначено специфіку електронної комерції як однієї з форм економічної діяльності, яка набула актуальності в умовах цифрової економіки.

Досліджено концептуальні аспекти поняття «електронна комерція», наголошуючи на динамічному розвитку нормативно-правової бази України в цій сфері.

У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, Україна зобов'язалася поступово адаптувати своє законодавство до стандартів ЄС, зокрема й у сфері електронної комерції. Це гармонізування правових норм дозволить не лише вирішити низку гострих проблем правового регулювання в Україні, але й відкриє нові можливості для місцевих підприємців, зокрема вихід на європейський ринок електронної торгівлі.

Автори статті дійшли висновку, що існуюче правове регулювання електронної комерції потребує модернізації. Стрімкий розвиток технологій і нових бізнес-моделей часто випереджає наявні законодавчі механізми, створюючи прогалини та невизначеність у правовому полі.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифровізація, електронна комерція, законодавство, інформаційно-комунікаційні технології.

Shcherbak A., Fedoriv N., Kramarenko V. DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF ELECTRONIC COMMERCE IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF SOCIETY

The article reveals the features of the development of the sphere of electronic commerce in Ukraine.Its theoretical foundations, typology and legislative regulation within the country are considered. Based on scientific and legal analysis, the specifics of electronic commerce as one of the forms of economic activity that has become relevant in the digital economy are determined.

The conceptual aspects of the concept of "electronic commerce" are studied, emphasizing the dynamic development of the regulatory framework of Ukraine in this area.

In connection with the signing of the Association Agreement with the European Union, Ukraine has undertaken to gradually adapt its legislation to EU standards, including in the field of electronic commerce. This harmonization of legal norms will not only solve a number of acute problems of legal regulation in Ukraine, but will also open up new opportunities for local entrepreneurs, in particular, access to the European e-commerce market.

The authors of the article concluded that the existing legal regulation of electronic commerce requires modernization.

© А.В.Щербак, Н.М.Федорів, В.В.Крамаренко, 2024

The rapid development of technologies and new business models often outpaces existing legislative mechanisms, creating gaps and uncertainty in the legal field.

Key words: information society, digitalization, e-commerce, legislation, information and communication technologies

Постановка проблеми. Динамічне впровадження Інтернету як у щоденному житті, так і у сфері підприємницької діяльності сприяло стрімкому розвитку електронної комерції, що поступово перетворюється на одну з найбільш важливих складових світової економіки. Слушною є теза науковців про те, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє змінам у сфері економічних відносин, зокрема формуванню цифрової економіки, основу якої складають інформаційні засоби виробництва й інформаційні товари та послуги; основним предметом і засобом праці в цифровій економіці є інформація, головним продуктом виробництва та споживання – послуги й інформаційні товари [1, с. 150].

Суттєвих змін електронна комерція зазнала у період пандемії Covid-19, завдяки якій цифровізація проникла в усі сфери економічної діяльності різних країн світу. Пандемія Covid – 19 стала каталізатором для переходу багатьох бізнесів в онлайн, що призвело до стрімкого зростання електронної комерції. Соціальні мережі, інтернет-магазини та маркетплейси стали основними платформами для продажу товарів та послуг. Компанії отримали можливість працювати на глобальному ринку, не обмежуючись географічними кордонами, покращуючи при цьому якість обслуговування клієнтів і зменшуючи свої витрати. Україна не стала винятком у цьому процесі.

Електронна комерція сьогодні вже стала частиною економічного життя України, відтак потребує спеціальної чіткої законодавчої регламентації. Це, у свою чергу, дозволить забезпечити захист прав споживачів, безпеку транзакцій, регламентує процедуру оподаткування, сприяє розвитку підприємництва в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню особливостей правового регулювання електронної комерції присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як: Л.Катинська, М.Перепелиця, Я.Петруненко, К.Солодан, Л.Товкун, К.Токарєва та ін. Відзначаючи важливість існуючого наукового доробку, варто зазначити також, що вказана сфера суспільних відносин динамічно розвивається відтак вивчення даної проблематики не повинно зупинятися. Цим і обумовлюється актуальність представленої наукової статті.

Мета статті – є поглиблення теоретико-методологічних основ електронної комерції, що дозволить цілісно з'ясувати особливості її сучасного розвитку в умовах цифровізації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидкий розвиток цифрових технологій та глобалізація спричинили бурхливий ріст електронної комерції в Україні. З одного боку, це створює нові можливості, а з іншого – вимагає адекватного законодавчого регулювання.

На думку економістів, до основних факторів, що вплинули на становлення електронної комерції та її подальший стрімкий розвиток, варто виділити наступні: 1) розвиток ІКТ, зменшення вартості послуг та підвищення доступу до мережі Інтернет, що спричинило активне проникнення інформаційних технологій в усі сфери діяльності; 2) поява різноманітних девайсів (планшетів, смартфонів тощо), за допомогою яких можна здійснювати купівлю/продаж незалежно від міс ця розташування й економити час на такі дії; 3) збільшення темпів життя, що обумовлює пошук більш зручних способів замовлення необхідних товарів; 4) зміна філософії покупця, що пов'язана з розвитком системи електронних магазинів, що представляють широкий асортимент товарів за цінами іноді нижчими, ніж у реальних торгівельних точках; 5) активне створення світовими ритейлерами та дистриб'юторами власних електронних платформ, що призначені для продажу та просування товарів і продуктів, особливо серед молоді; 6) розвиток логістичних, кур'єрських та карго компаній; 7) розгортання світової пандемії Covid-19, що привела до значних обмежень, запровадження локдауна, відповідно підприємці вимушені були шукати нові способи продовження комерційної діяльності; 8) докорінна зміна глобальної системи електронних платежів, що стало можливим внаслідок розвитку ІКТ та їх активному залученню до фінансового ринку [2].

Історія розвитку електронної комерції пов'язана з появою у США в 60-х роках XX століття технологій, основою яких є використання комп'ютерної техніки для автоматизації економічних процесів, а саме, автоматизації продажу авіаційних білетів, проведення банківських операцій, випуску пластикових карток та інше. Значного поширення дане явище отримало в результаті широкого використання Інтернету в 1990-х роках, коли такі компанії, як Pizza Hut, Amazon, eBay і Intershop, стали одними із перших в сфері онлайн-покупок [3, с.166]. Масове використання Інтернет-мережі відкрило нові можливості для використання онлайн-бізнесу.

Точний момент появи електронної комерції в Україні визначити складно, оскільки процес цей був поступовим і тісно пов'язаний із загальним розвитком інтернету в країні. На початку 2000-х років поширення електронної комерції було активізоване, що зумовлено зростанням доступності комп'ютерів та інтернету серед населення, появою спеціалізованих інтернет-магазинів, які пропонували широкий асортимент товарів.

Чинне законодавство України про електронну комерцію складається з ряду нормативно-правових актів. Основним законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про електронну комерцію», прийнятий 03.09.2015 р. Окрім того, законодавство в сфері електронної комерції ґрунтується на Конституції України й

складається з Цивільного, Господарського, Податкового й Кримінального кодексів України, а також із законів України: «Про захист прав споживачів», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про рекламу», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про платіжні послуги», «Про телекомунікації», «Про захист персональних даних», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та іншими нормативно-правовими актами.

Важливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин, пов'язаних із сферою електронної комерції, відіграють також підзаконні акти, серед яких можна зазначити: Постанову НБУ № 22 від 21.01.2004 «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»; Постанову Правління НБУ № 320 від 16.08.2006 «Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті»; Положення «Про електронні гроші в Україні», затверджене Постановою Правління НБУ № 481 від 04.11.2010; Положення «Про захист електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України», затверджене Постановою Правління НБУ № 829 від 26.11.2015 тощо.

Однак, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою присвячені регулюванню відносин у галузі електронної комерції, існуюче законодавство часто не встигає за темпами розвитку електронної комерції, що призводить до правової невизначеності та конфліктів.

З огляду та активні євроінтеграційні процеси в українській правовій системі, вважаємо за доцільне зазначити також основні європейські стандарти регулювання електронної комерції. Основне призначення вказаних актів –створити необхідні соціально-економічні та правові умови для примноження можливостей суспільного виробництва, створення позитивних та необхідних передумов для подальшої діджиталізації суспільства та підвищення рентабельності і потенціалу підприємництва.

Підписавши Угоду про Асоціацію, Україна взяла на себе чималі зобов'язання, зокрема забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, відповідно до напрямів, визначених Угодою сторін, одним із яких саме і є електронна комерція.

Серед нормативно-правових актів ЄС, що регулюють особливості здійснення електронної комерції слід виділити Директиву 2000/31/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про правові аспекти інформаційних послуг щодо електронної комерції на внутрішньому ринку» («Про електронну комерцію») від 08.06.2000 р. Дана Директива розроблялася на базі рекомендацій Комісії Європейського Союзу, які визначили основні проблемні питання у сфері електронної комерції, а саме: укладення договорів за допомогою використання електронних засобів; комерційне повідомлення; реалізація норм Директиви 2000/31/ЄС в законодавстві держав членів ЄС; вирішення суперечок, які виникають у сфері здійснення електронної комерції; та інші. Європейським Союзом також було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання сфери здійснення електронної комерції, серед яких: директива Європейського Союзу «Про захист споживачів у випадку укладення контрактів на відстані», Директива Європейського Союзу «Про електронну торгівлю» та інші.

Враховуючи, що електронна комерція є досить новим явищем, яке має складну природу, наразі не існує загальновизнаного підходу до її розуміння. Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє виділити різні підходи та концепції до трактування даного феномену. Це пов'язано з тим, що електронна комерція є динамічним явищем, яке постійно розвивається і змінюється під впливом нових технологій та соціальних трендів. Тому поняття «електронна комерція» набуває нових значень і трактувань. Так, на думку А.Маєвської, електронна комерція – це використання електронних комунікацій та технологій обробки цифрової інформації для встановлення та змін відносин створення вартості між організаціями та між організаціями і індивідами [4]. Н.Нескорожна у широкому значенні розуміє під електронною комерцією господарську діяльність, яка здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та яка включає в себе не лише укладення правочинів в електронній формі, а й передбачає електронний обмін інформацією, електронний рух капіталу, електронну торгівлю, обіг електронних грошей, електронний маркетинг, електронний банкінг, електронні страхові послуги тощо. У вузькому значенні ж дослідниця розглядає її як процес купівлі-продажу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, результатом якого є право чин, укладений в електронній формі [5]. У свою чергу, Л.Товкун та М.Перепелиця також вважають за необхідне розглядати електронну комерцію у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні, на думку науковців, при здійсненні електронної комерції акцент робиться на операціях з купівлі та продажу товарів та послуг онлайн. У широкому значенні електронна комерція – це підприємницька діяльність, яка включає всю ділову активність, що відбувається через мережу Інтернет, а саме: продаж або покупка товарів та надання послуг, онлайн діяльність із маркетингу, переказ коштів, а також збір та обробка даних і надання певних видів інформації щодо проведення такої діяльності [6, с. 179].

Нормативне визначення поняття «електронна комерція» наведено у ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію», відповідно до електронна комерція – це відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру [7].

Електронна комерція включає всі види господарської діяльності, зокрема електронну торгівлю (купівлю-продаж та реалізацію товарів), надання послуг тощо, за умови, якщо така діяльність здійснюється

дистанційним шляхом за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

До початку розгортання повномасштабної війни електронна комерція в Україні розвивалася досить потужними темпами. Швидкість її зростання визначали як один з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За даними European Business Association, ринок е-комерції в Україні стабільно зростав та розвивався до лютого 2022 року, з річним ростом у 20-30% починаючи з 2018 року. Вже весною 2023 року, обсяг електронної комерції в Україні повернувся на довоєнний рівень та продовжив позитивну динаміку [8].

Електронна комерція стрімко розвивається і змінює спосіб, яким зазвичай здійснювались покупки. Така динаміки розвитку електронної комерції зумовлений значною кількістю переваг, що отримують споживачі, при замовлені товарів та послуг через Інтернет. До них Л.Товкун та М. Перепелиця відносять: низьку собівартість придбання товарів з розширенням кордонів бізнесу і виходом на міжнародний ринок. Такий ринок не має часових обмежень, що істотно збільшує реалізацію товарів (послуг) і доходи, створення робочих місць для кваліфікованої робочої сили. Споживачеві електронна комерція дає переваги купувати дешеві товари з економією часу на пошук. Розширення дистанційних сервісів відкривають доступ до інших сфер, таких як електронне страхування послуг та інші. Значно знижуються витрати, пов'язані з обміном інформацією за рахунок використання більш дешевих засобів телекомунікації. Присутня більша відкритість компаній до споживачів, та зростання податкових надходжень від застосування електронних платежів [6].

На нашу думку, до переваг електронної комерції слід віднести: а) широкий вибір товарів та послуг – інтернет-магазини пропонують практично необмежений асортимент товарів, який постійно оновлюється; б) зручність та доступність – онлайн-шопінг дозволяє здійснювати покупки в будь-який час доби, не виходячи з дому; в) економія часу; г) глобальний доступ – інтернет-мережа стирає географічні кордони, дозволяючи купувати товари з усього світу. Окремо варто зазначити переваги даного явища для підприємців, зокрема це: розширення географії продажів; зниження витрат на оренду торгової площі, тат персоналу тощо; збільшення продажів завдяки зручному інтерфейсу та можливості працювати 24/7; збір даних про клієнтів; автоматизація процесів та ін.

Але, поряд із перевагами, кожне явище може мати і певні недоліки, що обмежують застосування і розвиток електронної комерції. До них дослідники відносять: користування Інтернетом не виходить на тотальний рівень через недостатню комп'ютерну грамотність, через фінансові проблеми та недовіру ряду потенційних користувачів до такої мережі; система не підходить для продажу товарів із нетривалим терміном використання; багатьох не задовольняють терміни доставки, можливі проблеми при поверненні товару та інше [6].

Окрім того, до недоліків можемо додати також відсутність можливості оглянути товар перед покупкою; ризик шахрайства; висока конкуренція; високі витрати на маркетинг, витік персональних даних клієнтів тощо.

Електронна комерція продовжує активно розвиватися, пропонуючи все більше зручних сервісів та можливостей як для покупців, так і для продавців. Незважаючи на деякі виклики, такі як кібербезпека та логістика, переваги онлайн-шопінгу є очевидними.

Висновки. Отже, підводячи підсумки проведеного наукового дослідження можемо зробити висновок про те, що електронна комерція – це перспективний вид господарської діяльності в Україні. Розвиток законодавства у сфері електронної комерції є важливим завданням для України. Від того, наскільки ефективно буде вирішено це завдання, залежить подальший розвиток цифрової економіки країни.

Правове регулювання електронної комерції потребує вдосконалення, оскільки швидкий розвиток технологій та інноваційних бізнес-моделей постійно випереджає законодавство, створюючи певні правові прогалини та невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головій Л.В., Янчук Ю.В. Правове регулювання інформаційних відносин у сфері електронної комерції. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 2. С. 150–157.

2. Крилов Д. В. Розвиток електронної комерції в Україні в сучасних умовах. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління.* 2024. (12). URL: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-03-02

3. Єрмак О.О., Скрильник О.О., Свириденко А.В. Розвиток електронної комерції в Україні та її вплив на цивільно-правові відносини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 165 – 168.

4. Маєвська А. А. Електронна комерція і право : навч. посіб. Харків, 2010. 256 с.

5. Нескорожна Л. Л. До питання визначення понять «електронний бізнес», «електронна комерція», «електронна торгівля». *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2017. № 5. С. 19-21.

6. Товкун Л.В., Перепелиця М.О. Правове регулювання електронної комерції та особливості її оподаткування в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 3. С. 178–182.

7. Про електронну комерцію: Закон України від 03 вересня 2015 р. № 675-VIII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675- 19#Text.

8. Електронна комерція в Україні: правила для бізнесу URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/226702_elektronna-komertsya-v-ukran-pravila-dlya-bznesu

REFERENCES:

1. Holovii, L.V., Yanchuk, Yu.V. (2020). Pravove rehuliuvannia informatsiinykh vidnosyn u sferi elektronnoi komertsii. [Legal regulation of information relations in the field of electronic commerce]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia. Vyp. 11. № 2.* 150–157. [in Ukrainian].
2. Krylov, D. V. (2024). Rozvytok elektronnoi komertsii v Ukraini v suchasnykh umovakh. [Development of e-commerce in Ukraine in modern conditions]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia. 12.* Retrieved from: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-03-02 [in Ukrainian].
3. Yermak, O.O., Skrylnyk, O.O., Svyrydenko, A.V. (2023). Rozvytok elektronnoi komertsii v Ukraini ta yii vplyv na tsyvilno-pravovi vidnosyny. [The development of e-commerce in Ukraine and its impact on civil legal relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 4.* 165 –168. [in Ukrainian].
4. Maievska, A.A. (2010). Elektronna komertsiia i pravo. [E-commerce and law]. Navch. posib. 256. [in Ukrainian].
5. Neskorozhna, L.L. (2017). Do pytannia vyznachennia poniat «elektronnyi biznes», «elektronna komertsiia», «elektronna torhivlia». [On the issue of defining the concepts of "electronic business", "electronic commerce", "electronic trade"]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 5.* 19-21. [in Ukrainian].
6. Tovkun, L.V., Perepelytsia, M.O. (2022). Pravove rehuliuvannia elektronnoi komertsii ta osoblyvosti yii opodatkuvannia v Ukraini ta sviti. [Legal regulation of e-commerce and features of its taxation in Ukraine and the world]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №3.* 178–182. [in Ukrainian].
7. Pro elektronnu komertsiiu. (2015, September 3). [On e-commerce]. *Zakon Ukrainy № 675-VIII*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text [in Ukrainian].
8. Elektronna komertsiia v Ukraini: pravyla dlia biznesu (2024, April 2). [E-commerce in Ukraine: rules for business]. *LIGA:ZAKON*. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analitycs/226702_elektronna-komertsya-v-ukran-pravila-dlya-bznesu [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 342.54
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-109-114

Андрощук Анастасія Русланівна,
аспірантка 1-го року навчання
освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
nastya.androshchuk1202@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-0546-1385

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО ЩОДО ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено питання інституційно-правового забезпечення проходження військової служби в країнах-членах НАТО, зокрема аналізуються основні юридичні та організаційні аспекти, що забезпечують ефективність і стабільність військових структур зазначених держав. Проведено порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових актів, що регулюють служби у Збройних Силах, з акцентом на законодавчі ініціативи, що стосуються прав та обов'язків військовослужбовців.

Встановлено важливість забезпечення правового статусу військових, а також належної організаційної структури, яка сприяє високому рівню боєготовності та ефективності військових формувань. Окрему увагу приділено правам та соціальним гарантіям військовослужбовців, а також механізмам правового контролю та надзвичайним заходам у сфері оборони.

Зроблено висновки щодо можливості імплементації кращих практик НАТО в українське законодавство для удосконалення військової служби та підвищення ефективності функціонування національної армії. Розглянуто перспективи розвитку інституційно-правових структур в контексті інтеграції України до Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: військова служба, забезпечення військової служби, НАТО, правове регулювання, Інституційно-правове забезпечення.

Androschuk A. POSITIVE EXPERIENCE OF NATO MEMBER STATES IN RELATION TO INSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF MILITARY SERVICE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

© А.Р.Андрощук, 2024

The article examines the issue of institutional and legal support for military service in NATO member states, in particular, the main legal and organizational aspects that ensure the effectiveness and stability of the military structures of the mentioned states are analyzed. A comparative legal analysis of regulatory acts regulating service in the Armed Forces is carried out, with an emphasis on legislative initiatives related to the rights and obligations of military personnel.

The importance of ensuring the legal status of the military, as well as an appropriate organizational structure that contributes to a high level of combat readiness and effectiveness of military formations, is established. Special attention is paid to the rights and social guarantees of military personnel, as well as mechanisms of legal control and extraordinary measures in the field of defense.

Conclusions are drawn regarding the possibility of implementing NATO best practices into Ukrainian legislation to improve military service and increase the effectiveness of the functioning of the national army. Prospects for the development of institutional and legal structures in the context of Ukraine's integration into the North Atlantic Alliance are considered.

Key words: military service, military service support, NATO, legal regulation, Institutional and legal support.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем сучасного розвитку України є інтеграція до європейських та міжнародних структур, зокрема Північноатлантичного альянсу. У цьому контексті важливим аспектом є ефективне функціонування національних Збройних Сил, що неможливе без належного інституційно-правового забезпечення проходження військової служби. Країни-члени НАТО вже давно встановили високі стандарти в організації військової служби, зокрема щодо правового регулювання взаємин між державою та військовослужбовцями. Досвід цих держав є важливим орієнтиром для України, яка прагне модернізувати свої військові структури та інтегруватися у євроатлантичні структури безпеки.

На сьогодні в Україні існують певні труднощі у забезпеченні правового статусу військовослужбовців, зокрема в частині їх соціальних гарантій, правових механізмів захисту та організаційно-правового забезпечення проходження служби. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення та адаптації найкращих практик, які застосовуються в країнах НАТО для забезпечення стабільності, боєготовності та правового захисту військових. Однак для ефективної адаптації цього досвіду необхідно здійснити комбінований правовий аналіз нормативно-правових актів, що регулюють військову службу в країнах-членах НАТО, порівнюючи їх із національним законодавством України.

Враховуючи стратегічну важливість цієї проблеми, проведення порівняльного аналізу правових моделей та інституційних механізмів, що існують у країнах НАТО, є необхідним для покращення інституційно-правового забезпечення проходження військової служби в Україні та наближення її до європейських стандартів безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прямим або опосередкованим дослідженням теми щодо позитивного досвіду країн-членів НАТО щодо інституційно-правового забезпечення проходження військової служби: комборативно-правовий аналіз , займалися, окрім інших, такі науковці як: Бурбика М.М., Гіжевський В.К., Головченко В.В., Карпенко М.І., Лазур Я.В., Пащинський О.С., Пашинський В.Й., Шульгін В.В. та інші.

Мета статті – на підставі порівняльного аналізу визначити особливості позитивного досвіду країн-членів НАТО щодо інституційно-правового забезпечення проходження військової служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з внесеними змінами до Основного закону України в лютому 2019 року, закріплено незмінність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО [1]. Зазначений конституційний акт визначає цивілізаційний вибір України та її європейський вектор розвитку та ідентичність. Проєкт Стратегії воєнної безпеки України, затверджений Указом Президента від 25 березня 2021 року № 121/2021, визначає основною метою забезпечення всебічної оборони України, яка базується на принципах стримування, стійкості та взаємодії, що сприяє воєнній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності держави [2]. Зазначена стратегія також передбачає інтеграцію України до євроатлантичного безпекового простору та її вступ до НАТО, а також активну участь у міжнародних миротворчих операціях.

Таким чином, Україна обрала стратегічний курс на реформування сектору безпеки та оборони з метою досягнення сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО. Реалізація цієї політики вимагає вирішення низки завдань, зокрема розвиток системи військової освіти та підготовки особового складу для сил оборони, впровадження навчальних програм для офіцерів, сержантів і старшин з урахуванням досвіду бойових дій та стандартів НАТО. Зазначене також включає розвиток військової науки, розробку новітніх систем озброєння та техніки, а також трансформацію професійної культури з урахуванням принципів НАТО у системах управління, підготовки та освіти військових [2].

Завдання щодо трансформації військової освіти стало ще актуальнішим після ухвалення рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року. Документ наголошує, що нова військова кадрова політика має бути орієнтована на людину, базуватись на стандартах НАТО та враховувати досвід, здобутий у бойових діях. Важливо також забезпечити комплектування сил оборони кваліфікованими фахівцями згідно з поточними та прогнозними потребами, що потребує удосконалення системи військової освіти та підготовки військових спеціалістів. Текст надає ґрунтовну основу для розуміння стратегічних кроків, які Україна робить для адаптації до євроатлантичного безпекового простору, і підкреслює необхідність комплексної реформи сектору оборони. Інтеграція в НАТО є не просто зовнішньополітичним

курсом, але й важливим фактором для модернізації внутрішніх інституцій, зокрема в частині військової освіти, кадрової політики та забезпечення боєздатності Збройних Сил [3].

Ключовим аспектом є те, що для досягнення сумісності з арміями країн НАТО Україні потрібно не тільки технічно оновити свою армію, але й кардинально змінити підхід до підготовки кадрів, акцентуючи увагу на професіоналізмі та орієнтації на найкращі практики міжнародних стандартів. Це означає, що майбутні офіцери, сержанти і старшини мають отримувати навчання, яке відповідає реальним бойовим умовам, використовує досвід інших держав і застосовує методики, ефективні в сучасних умовах. Таким чином, освіта має стати не лише теоретичною, а й глибоко практичною, з акцентом на реальні ситуації, з якими військові можуть зустрітися в умовах сучасних конфліктів.

Забезпечення трансформації кадрової політики, орієнтованої на потреби сучасного бойового середовища, а також забезпечення належного комплектування сил оборони професійними кадрами. Оновлена військова кадрова політика має стати основою для того, щоб кожен військовослужбовець був готовий до сучасних викликів, здатний швидко реагувати на загрози та підтримувати боєздатність країни.

Реалізація таких реформ є безперервним процесом, який потребує уваги на всіх рівнях — від стратегічного до оперативного. Враховуючи досвід НАТО, Україна має можливість створити потужний та висококваліфікований сектор безпеки та оборони, що забезпечить її захист і стабільність на шляху до інтеграції в європейське та євроатлантичне співтовариство.

Питання забезпечення військової служби є однією з ключових тем у сфері оборонної політики та правового регулювання військової діяльності. Відтак, для більш глибокого розкриття зазначеної проблематики є необхідність звернутись до поглядів науковців щодо визначення поняття «правового забезпечення військової служби».

Звертаючись до юридичної енциклопедії правове забезпечення розглядається як здійснюваний державою вплив на суспільні відносини за допомогою всіх юридичних засобів з метою упорядкування, закріплення, охорони та розвитку, а також вплив на поведінку і свідомість громадян шляхом проголошення їх прав та обов'язків, встановлення дозволів і заборон, затвердження відповідних правових актів тощо [4].

Так, О.С. Пащинський вважає, що правове забезпечення — це діяльність держави, органів державної влади та місцевого самоврядування, регламентована нормами права, яка спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб та їх реалізацію [5].

Згідно з М. І. Карпенком, правове забезпечення діяльності військ (сил) можна визначити як систему заходів, які здійснюють офіцери та працівники юридичної служби Збройних Сил України для виконання своїх службових обов’язків. Метою цих заходів є забезпечення всебічного дотримання законності та правопорядку особовим складом, захист прав і законних інтересів Збройних Сил, а також соціальний та правовий захист військовослужбовців, їх сімей і працівників Збройних Сил 47 [6].

В. В. Шульгін зазначає, що правове забезпечення військової служби є комплексом правових заходів та інструментів, які здійснюються юридичними службами (фахівцями-юристами) Міністерства оборони України та ЗС України з метою реалізації державної правової політики у сфері оборони та військового будівництва. Основною метою цих заходів є розробка проектів законів України, інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів, господарських контрактів, а також забезпечення захисту законних інтересів військових організацій та координація діяльності ЗС України. Крім того, правове забезпечення включає всебічний юридичний супровід діяльності військ (сил), спрямований на неухильне дотримання, правильне виконання, застосування та запобігання порушенням вимог законів і інших нормативно-правових актів, а також нормативних документів службовими особами під час виконання їхніх завдань та обов’язків [7].

На думку, Я. В. Лазур правове забезпечення слід розглядати як процес упорядкування суспільних відносин, що здійснюється державою за допомогою правових норм і приписів, а також через систему засобів, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток [8].

В свою чергу, М. М. Бурбика трактує правове забезпечення як систему законодавчо встановлених правових гарантій, а також діяльність уповноважених органів і посадових осіб, спрямовану на їх реалізацію [9].

На противагу цьому, з позиції В.Й.Пашинськвого, який надає визначення категорії адміністративно-правового забезпечення, що на його думку є підвидом «правового забезпечення», оскільки воно стосується не загальної діяльності, а конкретно процесів, пов'язаних із прийняттям адміністративно-правових норм уповноваженими суб'єктами та їх впливом на адміністративно-правові відносини [10].

Адміністративно-правове забезпечення, свою чергу, має ряд характерних ознак, що зокрема включає: 1) діяльність суб'єктів публічного управління (адміністрування), яка спрямована на захист прав і свобод людини та інтересів суспільства; 2) відповідний комплекс заходів, що здійснюються суб'єктами публічного управління для визначення та реалізації державної політики в певній сфері суспільного життя, зокрема в сфері оборони, за допомогою правових інструментів; 3) діяльність суб'єктів публічного управління (як загальної, так і спеціальної компетенції) у межах визначених законодавством повноважень; 4) використання правових (а саме адміністративно-правових) методів і засобів у процесі реалізації державної політики; 5) врегулювання суспільних відносин шляхом юридичного закріплення норм

(нормотворча діяльність), їх реалізації (правозастосовна діяльність), а також охорони, захисту та відновлення порушених прав (правоохоронна діяльність) [10].

Визначення, наведені науковцями, акцентують на важливості нормативного забезпечення проходження військової служби як ключового елемента для ефективного регулювання та організації цього процесу. Належне правове забезпечення є основою для встановлення чітких правових норм, які забезпечують стабільність і порядковість в організації військової служби. У зв'язку з цим, є надзвичайно важливим врахування досвіду зарубіжних країн, що успішно реалізують нормативне регулювання проходження військової служби, що дозволяє оптимізувати національну практику та впроваджувати найкращі міжнародні стандарти.

З огляду на це, необхідно звернути увагу на окремі аспекти нормативного регулювання питань вступу та проходження військової служби, що запроваджені в країнах-членах НАТО. Польща є однією з найближчих до України країн, з якою нас об'єднують не лише історичні, культурні та географічні зв'язки, але й спільні виклики у сфері безпеки та оборони. Зокрема, в умовах сучасних загроз важливим аспектом для організації військової служби є ефективне нормативне регулювання мобілізаційного процесу. Польща має розвинену правову систему, яка забезпечує належну організацію мобілізації, і одним із основних актів законодавства в цій сфері є Закон про захист Вітчизни від 11 березня 2022 року [11]. Зазначений закон визначає правовий порядок та умови проведення мобілізації, враховуючи її специфіку та обставини. Згідно з цим законодавчим актом, громадяни Польщі зобов'язані проходити військову службу з 18 років і до досягнення 60-річного віку, а особи, які мають військові звання унтерофіцера або офіцера, зобов'язані служити до 63 років. Такий підхід є важливим елементом забезпечення обороноздатності країни і може стати корисним орієнтиром для вдосконалення нормативно-правового забезпечення військової служби в Україні.

В свою чергу, Збройні сили Фінляндії комплектуються відповідно до положень Закону про військовий обов’язок і військову службу [12]. Крім того, діє Закон про добровільну військову службу для жінок [13], який регулює специфіку несення служби жінками, що, на нашу думку, є вкрай актуальним і може бути імплементовано в національне законодавство. Військовозобов’язані особи віком від 18 до 60 років можуть перебувати на дійсній військовій службі, бути в резерві або в допоміжному резерві. До допоміжного резерву належать ті, хто: 1) не проходив військову службу; 2) більше не перебуває в запасі, або 3) був звільнений від служби в мирний час.

Військовозобов’язаний може бути звільнений від служби в резерві за його власним бажанням за умови, що: 1) звільнення є необхідним через сімейні чи економічні обставини або з причин, пов'язаних з професійною чи підприємницькою діяльністю; 2) особа є студентом; 3) участь у зборах резервістів спричинить серйозні незручності або завдасть шкоди роботодавцю; 4) є інші важливі особисті причини. Усі ці підстави повинні бути підтверджені належними доказами, і питання про звільнення вирішується індивідуально.

Закон про надзвичайний стан регламентує питання захисту населення в умовах надзвичайних обставин, включаючи забезпечення засобами для існування та економічної діяльності країни (§ 1), а також відшкодування шкоди, що виникає в таких ситуаціях, зокрема для підприємців (§ 128). Спеціальних вимог до суб’єктів господарювання в цьому контексті не передбачено [14].

Згідно з Законом про оборону, у разі війни проти Фінляндії вводиться стан оборони (воєнний стан), що передбачає типові обмеження для громадян і юридичних осіб, а також можливість компенсації шкоди підприємствам після завершення воєнних дій [15].

Висновки. У висновках до проведеного компаративно-правового аналізу позитивного досвіду країн-членів НАТО щодо інституційно-правового забезпечення проходження військової служби можна зазначити кілька важливих аспектів.

По-перше, в рамках статті здійснено детальний аналіз підходів вітчизняних вчених до визначення поняття нормативного регулювання проходження військової служби, що дозволяє виокремити основні теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми в контексті українського законодавства. Розгляд різноманітних наукових точок зору дозволяє сформулювати більш чітке уявлення про правові механізми, які повинні забезпечувати ефективне функціонування військової служби в умовах сучасних викликів.

По-друге, проведено порівняння досвіду країн-членів НАТО, зокрема Польщі та Фінляндії, щодо інституційно-правового забезпечення проходження військової служби. Виявлені позитивні практики, такі як адаптація мобілізаційних механізмів до сучасних потреб, гнучкість у визначенні строків служби, а також чітке законодавче закріплення прав та обов’язків військовослужбовців, є важливими для подальшого вдосконалення національного законодавства України.

Найбільш значущим є висновок, що досвід Польщі та Фінляндії може бути корисним для імплементації в українське законодавство, зокрема в частині вдосконалення правового регулювання мобілізаційного процесу, умов проходження служби та соціального забезпечення військовослужбовців. Використання цих практик дозволить підвищити ефективність інституційно-правового забезпечення проходження військової служби в Україні, адаптуючи його до сучасних реалій і вимог міжнародного права.

Таким чином, позитивний досвід країн-членів НАТО, зокрема Польщі та Фінляндії, є важливим ресурсом для подальшого розвитку правового поля в Україні, що сприятиме зміцненню національної безпеки та обороноздатності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору : Закон України від 7 лютого 2019 року No 2680-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2019, № 9, ст. 5

2. Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": Указ Президента України № 473/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121

4. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.). Київ: Юрінком Інтер , 2003. 528 с.

5. Пащинський О.С. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення громадського контролю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 68. С. 186–189.

6. Карпенко М.І. Правове забезпечення діяльності військ (сил): сьогодення та шляхи удосконалення. Право військової сфери. Київ, 2007. № 1. С. 16–18.

7. Шульгін В. В. Конспект лекцій з курсу «Актуальні питання правового забезпечення військової діяльності» для підготовки слухачів юридичного профілю навчання за програмою магістрів Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ: РВЦ «Військовий інститут», 2008. 364 с.

8. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

9. Бурбика М.М. Робота з персоналом в органах прокуратури України: організаційно-правові питання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2007. 191 с.

10. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони держави: визначення поняття та структури. Основні напрями розвитку системи публічного адміністрування: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 104 с.

11. Ustawa o obronie Ojczyzny z dnia 11 marca 2022 r. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/obronaojczyzny-19220069

12. Asevelvollisuuslaki. 28.12.2007/1438. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20071438

13. Laki naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta. 13.4.2022/285. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2022/20220285

14. Valmiuslaki. 29.12.2011/1552. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20111552

15. Puolustustilalaki. 22.7.1991/1083. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1991/19911083

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru. (2019, February 7). [On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the States Strategic Course for Ukraines Acquisition of Full Membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)]. *Zakon Ukrainy No2680-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 9.* 5. [in Ukrainian].

2. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy. (2021, March 25). [Ukraines Military Security Strategy]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №121/2021.* Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661 [in Ukrainian].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy". (2021, September 17). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 20, 2021 "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 473/2021*. Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121 [in Ukrainian].

4. Hizhevskyi, V.K., Holovchenko V.V., Kovalskyi, V.S. (2003). Populiarna yurydychna entsyklopediia. [Popular legal encyclopedia]. 528. [in Ukrainian].

5. Pashchynskyi, O.S. (2021). Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia hromadskoho kontroliu. [The concept and content of administrative and legal support for public control]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO. Vypusk 68.* 186–189. [in Ukrainian].

6. Karpenko, M.I. (2007). Pravove zabezpechennia diialnosti viisk (syl): sohodennia ta shliakhy udoskonalennia. [Legal support for the activities of troops (forces): present day and ways of improvement]. *Pravo viiskovoi sfery. № 1.* 16–18. [in Ukrainian].

7. Shulhin, V.V. (2008). Konspekt lektsii z kursu «Aktualni pytannia pravovoho zabezpechennia viiskovoi diialnosti» dlia pidhotovky slukhachiv yurydychnoho profiliu navchannia za prohramoiu mahistriv Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. [Lecture notes for the course "Current

Issues of Legal Support for Military Activities" for the preparation of students of the legal profile of studies under the masters program of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv]. 364. [in Ukrainian].

8. Lazur, Ya. V. (2009). Poniattia, sutnist ta elementy administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod hromadian u derzhavnomu upravlinni. [The concept, essence and elements of the administrative-legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens in public administration]. Forum prava. № 3. 392–398. [in Ukrainian].

9. Burbyka, M.M. (2007). Robota z personalom v orhanakh prokuratury Ukrainy: orhanizatsiino-pravovi pytannia. [Work with personnel in the prosecutors office of Ukraine: organizational and legal issues]. Dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. 191. [in Ukrainian].

10. Pashynskyi, V.I. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia oborony derzhavy: vyznachennia poniattia ta struktury. [Administrative and legal support for state defense: definition of the concept and structure]. Osnovni napriamy rozvytku systemy publichnoho administruvannia: kolektyvna monohrafiia. 104. [in Ukrainian].

11. Ustawa o obronie Ojczyzny. (2022, March 11). [The Act on the Defense of the Homeland]. Retrieved from: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/obronaojczyzny-19220069 [in Polish],

12. Asevelvollisuuslaki. (2007, December 28). [Military Service Act]. Retrieved from: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20071438 [in Finnish].

13. Laki naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta. (2022, April 13). [Act on Voluntary Military Service for Women]. Retrieved from: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2022/20220285 [in Finnish].

14. Valmiuslaki. (2011, December 29). [Emergency Preparedness Act]. Retrieved from: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20111552 [in Finnish].

15. Puolustustilalaki. (1991,July 22). [State of Defence Act]. Retrieved from: https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1991/19911083 [in Finnish].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 342.951:339.543 (477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-114-120

Адамова Іммілейла Хаганіївна,
здобувач Науково-дослідного інституту публічного права
immileila@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-6609-4577

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОВРЯДНОГО КОНТРОЛЮ ЗА АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У науковій статті доводиться, що самоврядний контроль це особливість української адвокатури і водночас її перевага, так як сторони обвинувачення та захисту представлені різними формами установ, державною та не державною, що є великим плюсом і основною засадою свободи діяльності українських правників. Наголошено, що успішність, вчасність та процесуальна коректність діяльності даної інституції, її спроможність вирішити наявні проблеми клієнтів, напряму залежить від загальної її впорядкованості, за яку власне і відповідає самоврядний механізм адвокатури. Самоврядування породжує успіх в роботі вищезгаданого інституту, тому опосередковано воно є основою для успішного і вчасного надання професійних адвокатських послуг. Враховуючи вищевикладене важливість вивчення самоврядності даної інституції є обумовленою як особливостями часу в якому живемо так і специфікою внутрішнього устрою системи адвокатури України.

Здійснений аналіз самоврядного контролю адвокатури за всіма сферами її діяльності надав можливість виокремити позитивні аспекти, серед яких високий рівень незалежності адвокатів в здійсненні їх професійної діяльності, багаторівневу та багатовекторну самоврядну систему, засновану на самоконтролі, тому що до всіх органів та комісій входять самі ж адвокати. Серед негативних аспектів, це не достатньо розвинена адвокатська етика в порівнянні до країн Європейського союзу, також разом з тим в законі про діяльність адвокатів передбачений менший спектр заходів дисциплінарного впливу щодо адвокатів порушників дисципліни, проблеми в підготовці професіональних кадрів, серйозне податкове навантаження на правників. В статті напрацьовані рекомендацій практичного характеру спрямованих на покращення діяльності адвокатури, формування про-європейського демократичного менталітету у адвокатів, покращення саморегуляції адвокатської системи України.

Ключові слова: адвокат, самоврядування, органи адвокатського самоврядування, адміністративні правовідносини.

ADAMOVA I. FOREIGN EXPERIENCE OF ADVOCACY AND ITS ADAPTATION TO THE DOMESTIC ADVOCATE SYSTEM

The scientific article proves that self-government control is a feature of the Ukrainian bar and at the same time its advantage, since the prosecution and defense are represented by different forms of institutions, state and non-state, which is a big plus and the main principle of freedom of activity of Ukrainian lawyers. It is emphasized that the success, timeliness and

© І.Х.Адамова, 2024

procedural correctness of the activities of this institution, its ability to solve existing problems of clients, directly depends on its general orderliness, for which the self-government mechanism of the bar is actually responsible. Self-government generates success in the work of the aforementioned institution, therefore, indirectly it is the basis for the successful and timely provision of professional legal services. Taking into account the above, the importance of studying the self-government of this institution is due both to the peculiarities of the time in which we live and to the specifics of the internal structure of the system of the bar in Ukraine. The analysis of self-government control of the bar in all areas of its activity made it possible to highlight positive aspects, including a high level of independence of lawyers in the implementation of their professional activities, a multi-level and multi-vector self-government system based on self-control, since all bodies and commissions include lawyers themselves. Among the negative aspects, this is not sufficiently developed lawyer ethics compared to the countries of the European Union, and at the same time the law on the activities of lawyers provides for a smaller range of disciplinary measures against lawyers who violate discipline, problems in training professional personnel, and a serious tax burden on lawyers. The article develops practical recommendations aimed at improving the activities of the bar, forming a pro-European democratic mentality among lawyers, and improving self-regulation of the Ukrainian bar system.

Key words: lawyer, self-government, bodies of bar self-government, administrative legal relations.

Постановка проблеми. Адвокатура України є достатньо молодою не державною інституцією, яка вірогідніше за все, ще перебуває в періоді становлення, як механізмів здійснення юридичної діяльності, так і самоврядування. Правнича система даного типу потребує повного впорядкування, впровадження провідного досвіду демократичних розвинених країн Європи та світу, задля виходу на пік юридичної продуктивності. Питання самоврядування в системі адвокатури є одним з найважливіших, так, як від ефективності його реалізації залежить те наскільки добре українськими правниками імплементується наявна в них перевага у вигляді повної незалежності від органів державної влади, а загальні результати роботи всієї інституції. Існуючі проблеми, що сповільнюють розвиток даного інституту мусять бути уважно вивченими та виправленими як можна швидше. Самоврядування є нерозривно пов'язане з ефективністю функціонування адвокатської системи в цілому, так, як є його базовою засадою. Саме тому, його вивчення, аналіз на напрацювання практичних змін спрямованих на покращення функціонування даного відомства носять важливий характер для українського суспільства, збереження його благополуччя та впорядкованості. Аналіз самоврядування та напрацювання змін спрямованих та поліпшення його функціонування є необхідністю продиктованою часом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адвокатського самоврядування вивчалося такими вченими як: Гвоздій В. А. «Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування» [1]. Бочуляк Н.І. «Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів» [2], Медвідчук Г. В. «Органи адвокатського самоврядування як учасники адміністративно-правових відносин: підстави, форми та особливості участі» [3]. Шкребець Є. Ф. «Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі» [4]. Не зважаючи на певну вивченість даного питання є певні аспекти, які потребують додаткового аналізу та вивчення, до прикладу застосування новітніх технологій в самоврядній діяльності та підготовці кадрів для адвокатури, аналіз системи дисциплінарного впливу щодо правників, та інші.

Метою статті є аналіз особливостей адвокатського самоврядування української адвокатури, порівняння його з досвідом країн Європи, надання оцінки ефективності саморегуляції правничої системи України. Завдання наукової статті полягає в напрацюванні рекомендацій практичного характеру спрямованих на покращення діяльності адвокатури, формування про-європейського демократичного менталітету у адвокатів, покращення саморегуляції адвокатської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адвокатське самоврядування становить собою систему самоуправління та самоконтролю адвокатури, спрямовану на вирішення всіх наявних проблем в середині адвокатської спільноти, а також на прийняття всіх необхідних рішень спрямованих на успішне функціонування даної інституції [5]. «У контексті правової науки, самоврядування розглядається як форма соціального управління, в якій суб'єкти і об'єкти управління збігаються. Це означає, що самі люди, відповідно до встановлених норм та процедур, володіють повноваженнями управління своїми справами, спільно приймають рішення та вживають необхідних заходів для їх реалізації. Самоврядування відображає принцип демократії та активної громадянської участі, де кожен учасник має можливість впливати на процеси управління, висловлювати свої інтереси, обговорювати та приймати рішення, що стосуються їхнього спільного життя та діяльності. У контексті адвокатського самоврядування в Україні, це означає, що самі адвокати мають можливість брати участь у прийнятті рішень, що стосуються професійної діяльності та управління адвокатським об'єднанням. Вони можуть обговорювати питання етики, стандартів якості, професійних стандартів, та інших аспектів, що впливають на розвиток адвокатури в країні» [6; 7, с. 13]. Законодавець надає чітке визначення даного поняття в статті 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме: «Адвокатське самоврядування – це система саморегуляції адвокатури, спрямована на вирішення всіх наявних проблем в середині адвокатської спільноти, а також на прийняття необхідних управлінських, організаційних чи будь яких інших рішень» [5]. Головною метою і особливістю самоврядування адвокатів є уникнення будь-якого стороннього впливу на їх діяльність, що дозволяє їм мати необхідний рівень незалежності та не заангажованості, а як наслідок забезпечується принцип незалежності та неупередженості даної інституції. Вищезазначені умови є необхідними задля встановлення необхідного балансу між сторонами захисту та обвинувачення. Оскільки сторона обвинувачення представлена

прокуратурою, що є державною інституцією, то вкрай логічним є те що сторона захисту, її повний антипод представлений не державною установою. В цьому закладено фундамент демократичності всіх юридичних процедур до яких залучаються адвокати. Таким чином принцип змагальності сторін захисту і обвинувачення закріплений в процесуальному законодавстві України реалізується повною мірою, що як наслідок сприяє встановленню істини в кожній окремій ситуації, задля того щоб жоден не винний не був підданий не законному кримінальному переслідуванню, а жоден винний не уникнув юридичної відповідальності за скоєне протиправне діяння. Саме в такий спосіб реалізуються найважливіші демократичні процедури та принципи, за рахунок яких існує справедливе високоморальне суспільство, а закон працює на людей та їх добробут і благополуччя.

У відповідності до статті 4 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» основні засади діяльності адвокатів ґрунтуються на: «принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів» [5]. В той же момент згідно з статтею 43 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» засади адвокатського самоврядування спираються на: «принципи виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката» [5]. На основі даних принципів правникам вдалося збудувати саморегулюючу глибоко-системну не державну інституцію, яка в повній мірі сама обслуговує всі свої потреби і водночас успішно здійснює реалізацію надання юридичних послуг населенню, в різних правових напрямках, від адміністративного і цивільного права до кримінального. Найголовнішим юридичним фундаментом діяльності українських правників є принцип не втручання держави в їх діяльність, що створює певну збалансованість в системі правосуддя, завдяки якій адвокати насправді можуть сумлінно виконувати свої обов'язки не зазнаючи стороннього впливу. При більш детальному аналізі завдань адвокатського самоврядування, можна виділити наступні вектори їх спрямування: «1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом» [5].

З метою практичної реалізації вищевказаних завдань адвокатського самоврядування існує Національна асоціація адвокатів України, яка є: «недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України» [5]. У відповідності до пункту 3 статті 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вищевказана недержавна інституція «є юридичною особою та діє через організаційні форми адвокатського самоврядування, передбачені цим Законом».

Однією з таких форм адвокатського самоуправління є Конференція адвокатів регіону. До її повноважень входить: « 1) обрання голови та членів ради адвокатів регіону, дострокове відкликання їх з посад; 2) обрання делегатів на з'їзд адвокатів України; 3) обрання представника адвокатів регіону до складу Ради адвокатів України та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, дострокове відкликання їх з посад; 4) визначення кількості членів кваліфікаційної і дисциплінарної палат кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, обрання голови та членів кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, дострокове відкликання їх з посад; 5) обрання голови та членів ревізійної комісії адвокатів регіону, дострокове відкликання їх з посад; 6) затвердження штатного розпису і кошторису ради адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури; 7) розгляд та затвердження звіту ради адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, висновків ревізійної комісії адвокатів регіону, представників адвокатів регіону у складі Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури і Ради адвокатів України; 8) прийняття інших рішень відповідно до цього Закону» [5]. В період між конференціями адвокатів регіону завдання адвокатського самоврядування виконує рада адвокатів регіону. Саме на неї покладаються наступні функції: «1) представляє адвокатів регіону; 2) складає порядок денний, скликає та забезпечує проведення конференції адвокатів регіону; 3) забезпечує виконання рішень конференції адвокатів регіону, здійснює контроль за їх виконанням; 4) здійснює інформаційно-методичне забезпечення адвокатів регіону, сприяє підвищенню їх кваліфікації; 5) приймає присягу адвоката України; 6) визначає представників адвокатури до складу конкурсної комісії з відбору адвокатів для надання безоплатної вторинної правничої допомоги; 7) сприяє забезпеченню гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів; 8) розпоряджається коштами та майном відповідно до затвердженого кошторису; 9) забезпечує в установленому порядку внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України; 10) утворює комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правничої допомоги; 11) виконує інші функції відповідно до цього Закону, рішень конференції адвокатів регіону, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України» [5].

Наступною інституцією, що уповноважена на здійснення регуляції певних аспектів пов'язаних з самоврядуванням адвокатури є Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. Згідно зі статтею 50 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: «кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури утворюється з метою визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішення питань, щодо дисциплінарної відповідальності

адвокатів. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури діє у складі кваліфікаційної та дисциплінарної палат». Законодавець наділив вищевказаний недержавний орган наступними повноваженнями: «1) організація та проведення кваліфікаційних іспитів; 2) прийняття рішень щодо видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту; 3) прийняття рішень про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю; 4) здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвокатів; 5) вирішення інших питань, віднесених до повноважень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури цим Законом, рішеннями конференції адвокатів регіону, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України» [5].

Адвокатське самоврядування є досить системним і гарно вибудованим, саме тому воно включає в тому ж числі контроль за обігом, походженням і розподілом фінансів, за рахунок яких здійснюються ті чи інші процедури в рамках діяльності адвокатури. Аналізуючи фінансово-господарську діяльність даної самоврядної інституції варто приділити увагу ревізійній комісії адвокатів регіону. На неї покладено: «здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю ради адвокатів регіону та кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури. За результатами перевірок ревізійна комісія адвокатів регіону складає висновки, які подає на розгляд та затвердження конференції адвокатів регіону. Ревізійна комісія адвокатів регіону може подавати результати перевірок Раді адвокатів України та з'їзду адвокатів України [5]». Таким чином відбувається розподіл фінансування на утримання необхідних рад, комісій та інших складових системи самоврядування, до того ж в такий спосіб здійснюється контроль за фінансовою доброчесністю правників.

Оскарження результатів дисциплінарних проваджень в відношенні правників, в разі виникнення не згоди з рішеннями кваліфікаційно-дисциплінарної комісії відбувається шляхом їх додаткового розгляду в вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури. На вищезгадану комісію покладено такі завдання як: «1) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 2) узагальнення дисциплінарної практику кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 3) виконання інших функцій відповідно до цього Закону» [5].

Ще одним структурним елементом системи самоврядування адвокатури вартим дослідження та аналізу є Вища ревізійна комісія адвокатів регіону, на яку покладено: «здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю Національної асоціації адвокатів України, її органів, рад адвокатів регіонів, Ради адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, діяльністю ревізійних комісій адвокатів регіонів. Вища ревізійна комісія адвокатури підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України» [5]. В свою чергу з'їзд адвокатів регіону є: «вищим органом адвокатського самоврядування України. До його складу входять делегати, які обираються конференціями адвокатів регіонів шляхом голосування відносною більшістю голосів делегатів, які беруть участь у конференції» [5]. У відповідності до статті 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з'їзд адвокатів виконує наступні функції: «1) обирає голову і заступників голови Ради адвокатів України, голову і заступників голови Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, голову і членів Вищої ревізійної комісії адвокатури та достроково відкликає їх з посад; 2) затверджує статут Національної асоціації адвокатів України та вносить до нього зміни; 3) затверджує правила адвокатської етики; 4) затверджує положення про Раду адвокатів України, положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, положення про Вищу ревізійну комісію адвокатури; 5) розглядає та затверджує звіти Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, висновки Вищої ревізійної комісії адвокатури; 6) обирає двох членів Вищої ради правосуддя; 7) затверджує кошторис Ради адвокатів України, кошторис Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, затверджує звіт про їх виконання; 8) здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону. З'їзд адвокатів України може прийняти рішення про сплату щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, визначити напрями їх використання та відповідальність за несплату внесків. У період між з'їздами адвокатів України функції адвокатського самоврядування виконує Рада адвокатів України» [5]. На раду адвокатів України покладено наступні повноваження: «1) складає порядок денний, забезпечує скликання та проведення з'їзду адвокатів України; 2) визначає квоту представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіонів, з'їзду адвокатів України; 3) забезпечує виконання рішень з'їзду адвокатів України; 4) здійснює організаційне, методичне, інформаційне забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України, здійснює контроль за діяльністю рад адвокатів регіонів щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України та надання витягів з нього; 5) затверджує регламент конференції адвокатів регіону, положення про раду адвокатів регіону, положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, положення про ревізійну комісію адвокатів регіону, положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правничої допомоги; 6) встановлює розмір та порядок сплати щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, забезпечує їх розподіл і використання (якщо з'їздом адвокатів України прийнято рішення про сплату щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування та визначено напрями їх використання); 7) визначає розмір відрахувань кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури на забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури; 8) сприяє діяльності рад адвокатів регіонів, координує їх діяльність; 9)

сприяє забезпеченню гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів; 10) приймає рішення про розпорядження коштами і майном Національної асоціації адвокатів України відповідно до призначень коштів і майна, визначених статутом Національної асоціації адвокатів України та рішеннями з'їзду адвокатів України; 11) розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність рад адвокатів регіонів, їх голів, скасовує рішення рад адвокатів регіонів; 12) визначає друкований орган Національної асоціації адвокатів України; 13) забезпечує ведення офіційного веб-сайту Національної асоціації адвокатів України; 14) виконує інші функції відповідно до цього Закону та рішень з'їзду адвокатів України» [5].

Підсумовуючи аналіз самоврядного контролю адвокатури за всіма сферами її діяльності, серед плюсів можна виділити високий рівень незалежності адвокатів в здійсненні їх професійної діяльності, багаторівневу та багатовекторну самоврядну систему, засновану на самоконтролі, тому що до всіх органів та комісій входять самі ж адвокати. Серед мінусів не достатньо розвинена адвокатська етика в порівнянні до країн Європейського союзу, також разом з тим в законі про діяльність адвокатів передбачений менший спектр заходів дисциплінарного впливу щодо адвокатів порушників дисципліни, проблеми в підготовці професіональних кадрів, серйозне податкове навантаження на правників. Вищезгадані мінуси обумовлюють відносно не високий рівень довіри до адвокатури в Україні в порівнянні з їх Європейськими колегами. В зв'язку з вищевикладеним цікавою і вартою розгляду та аналізу є діяльність адвокатури розвинених країн світу, до прикладу таких, як Польща. Вона є найближчим географічно та найвідданішим партнером України в Європейському союзі. Ця країна пройшла через неймовірне переформатування, стала членом Європейського союзу, розбудувала одну з найкращих економік в Європі, розмістивши на своїй території значну кількість виробничих потужностей Європейського союзу та країн партнерів, таких як Південна Корея та інші. Для України шлях Польщі від пост-комуністичної країни до Європейської провідної економіки вражає, надихає та є необхідним для аналізу. «Розглядаючи діяльність адвокатури Польщі разючою відмінністю від українського аналога є часткова регуляція роботи даного відомства з боку держави, а саме через Міністерство юстиції Польщі. Йому належить право визначення спеціальної загальнообов'язкової форми одягу для адвокатів, що беруть участь у судовому засіданні, перевірки діяльності обласних адвокатських рад, встановлення терміну виконання обов'язку сплати страхових внесків та мінімального розміру страхових виплат, звернення до Верховного суду про визнання недійсними неправових актів органів адвокатури, звернення до Державного з'їзду адвокатів або до Головної ради адвокатів про винесення рішення у справі, що належить до їх компетенції; визначення мінімального розміру оплати послуг адвоката; встановлення максимального розміру оплати послуг адвоката за надання первинної або вторинної безоплатної правової допомоги (оплата здійснюється з державного бюджету; надання особі, що склала кваліфікаційний іспит, статусу адвоката шляхом внесення запису до офіційного реєстру адвокатів (ст. 69)); очолення комісії із підготовки завдань та проведення кваліфікаційних іспитів» [8]. Регуляція діяльності адвокатури державою може нести певні ризики, так як сторона обвинувачення та захисту перебуває в сфері регуляції і управління владних механізмів, що може негативно вплинути на прозорість досудового слідства, судового процесу, тощо. Така модель адвокатури є дискутивною, і щоб оцінити всі плюси та мінуси, її варто вивчати в рамках окремого дослідження. Вірогідно, що в українських реаліях подібні підходи могли б бути не прийнятті, так як ризики зловживань в випадку їх впровадження стають високими. Порівняльну характеристику адвокатур Польщі та України варто доповнити інформацією про проходження стажування адвокатами, так, як «досвід Польщі у правовому регулюванні даного аспекту є вартим уваги. Згідно польського законодавства людина, котра ще не склала кваліфікаційний іспит мусить проходити стажування, саме перед його здачею, що несе в собі більше логічної послідовності, ніж український підхід до стажування, яке в Україні відбувається після складання іспиту. До того ж запровадження у вітчизняному законодавстві норм про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, аналогічно законодавству Польщі, слугувало б надійною гарантією захисту прав адвоката під час здійснення ним професійної діяльності» [8]. Аналіз польського досвіду наводить на думку, що задля підвищення довіри населення до українських правників потрібно вживати заходів спрямованих на підвищення контролю за діяльністю правників, зменшуючи шанси для будь-яких зловживань. Вірогідніше за все, що поглиблення контролю за діяльністю адвокатури може бути реалізовано шляхом впровадження додаткового нагляду з боку недержавних громадських об'єднань, що представляють інтереси громади. Але це мусить бути зроблено таким чином, щоб виключити можливість впливати на адвокатів в будь-який спосіб, в контексті їх професійної діяльності. Наступним чинником, який істотно впливає на свідомість правників – це система оподаткування їх діяльності. Вона є досить серйозною, і часто адвокати платять значні податки починаючи з ранніх етапів їх діяльності. Законодавцю варто реформувати систему оподаткування правників таким чином, щоб вони мали певний час рік або два працювати в рамках пониженої податкової ставки, що вирішило б значний перелік їх проблем, надало б можливість для кращого, більш успішного початку їх професійної діяльності.

Ще одним істотним моментом є підготовка кадрів, яка потребує впровадження додаткових методик навчання, включаючи залучення більшої кількості практичних елементів навчання, розгляду практичних кейсів, створення навчальних процесуальних документів, в більшій кількості, що являються аналогами справжніх адвокатських запитів, постанов, тощо. Також варто залучати до навчання здобутки науки, інтегрувати штучний інтелект в освітній процес, так, як інновації даного характеру можуть значно

покращити якість знань та навичок, які отримують адвокати в ході їх навчання.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можна прийти до висновку, що «адвокатське самоврядування є важливим механізмом, який дозволяє адвокатам самостійно вирішувати питання організації та регулювання своєї професійної діяльності. Ключові елементи адвокатського самоврядування включають органи адвокатського самоврядування, ради адвокатів, збори адвокатів, комісії з дисциплінарних справ адвокатів та процес прийняття колегіальних рішень. Адвокатські органи самоврядування є ключовими структурами, які відповідають за регулювання та нагляд за адвокатською діяльністю. Ради адвокатів виконують важливі функції, забезпечуючи представництво і захист інтересів адвокатів, а також розглядаючи етичні питання та регулюючи дисциплінарні справи. Збори адвокатів є форумом для обговорення важливих питань адвокатської спільноти та вирішення колегіальних проблем. Адвокатське самоврядування є важливим елементом регулювання адвокатури в Україні. Ефективна робота органів адвокатського самоврядування, таких як ради, збори та комісії, сприяє забезпеченню професійної етики, саморегуляції та якості адвокатської діяльності. Важливою складовою адвокатського самоврядування є прийняття колегіальних рішень, які відображають думку та інтереси адвокатської спільноти. Проте, існують певні виклики та аспекти, які потребують уваги в контексті адвокатського самоврядування в Україні [6; 7, с. 13]». Також істотним питанням є ментальність правників. Вона мусить відображати всі найвищі демократичні постулати, надавати клієнту віру та впевненість в прозорих намірах адвоката та його професіоналізмі, що сприятиме справедливому судовому розгляді справи, не відворотному домінуванню верховенства права. Ментальність є поняттям, що нерозривно пов'язане з адвокатською етикою. Стримана, ввічлива поведінка мусить бути візитною карткою українських правників. Тому розширення заходів дисциплінарного впливу за польським аналогом є питанням яке варто глибоко проаналізувати, можливо навіть дослідити в рамках окремої наукової праці, щоб зрозуміти на скільки доцільною є його запозичення та імплементація в українське законодавство. Нові заходи дисциплінарного впливу можуть виконували роль превентивного механізму не допущення не відповідної поведінки правниками, що з вірогідністю призведе до підвищення довіри населення до адвокатів.

Варто відзначити, що українська адвокатура така ж молода, як і українська держава і вона також перебуває на етапі формування та становлення, в тому числі це стосується і її самоврядування. Тому запозичення сучасних Європейських і світових механізмів є актуальним для реалізації майбутньої стратегії розвитку даного інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 23 с.

2. Бочуляк Н.І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2020. 23 с.

3. Медвідчук Г. В. Органи адвокатського самоврядування як учасники адміністративно-правових відносин: підстави, форми та особливості участі: дис. доктора філософії. Київ, 2020. 203 с.

4. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

6. Габані І.І. Основні елементи адвокатського самоврядування, як один із видів регулювання адвокатури в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 529 -532

7. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури в правозахисній системі України: теоретико-правовий аспект: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 282 с.

8. Стахира Г.М. Правове регулювання адвокатської діяльності за законодавством України та Польщі: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Серія Право. Вип. 27. Том 3. С. 156-159.

REFERENCES:

1. Hvozdiy, V. A. (2020). Administratyvno-pravovyy status orhaniv advokat·s′koho samovryaduvannya [Administrative and legal status of bodies of bar self-government]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyyiv, 23 s.

2. Bochulyak, N.I. (2020). Advokat·s′ke samovryaduvannya v konteksti suchasnykh svitohlyadnykh oriyentyriv [Lawyer self-government in the context of modern worldview guidelines: author's abstract]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Khmel′nyts′kyy, 23 s.

3. Medvidchuk, H. V. (2020). Orhany advokat·s′koho samovryaduvannya yak uchasnyky administratyvno-pravovykh vidnosyn: pidstavy, formy ta osoblyvosti uchasti [Lawyers' self-government bodies as participants in administrative-legal relations]: dys. doktora filosofiyi. Kyyiv, 2020. 203 s.

4 Shkrebets′, YE. F. (2016). Advokatura Ukrayiny: administratyvno-pravove zabezpechennya diyal′nosti na suchasnomu etapi [Advocacy in Ukraine: administrative and legal support of activities at the present stage] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv, 2016. 20 s.

5. Pro advokaturu ta advokat·s′ku diyal′nist′ (2012, July 5) [On the Bar and Advocacy]: Zakon Ukrayiny № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

6. Habani, I.I. (2023). Osnovni elementy advokat·s′koho samovryaduvannya, yak odyn iz vydiv rehulyuvannya advokatury v Ukrayini [The main elements of lawyer self-government, as one of the types of regulation of the bar in Ukraine]. *Analitychno-porivnyal′ne pravoznavstvo*. № 4. S. 529 -532.

7. Arakelyan, M.R. (2014). Instytut advokatury v pravozakhysniy systemi Ukrayiny: teoretyko-pravovyy aspekt [nstitute of Advocacy in the Human Rights System of Ukraine: Theoretical and Legal Aspect]: monohrafiya. Odesa: Feniks, 282 s.

8. Stakhyra, H.M. (2014). Pravove rehulyuvannya advokat·s′koyi diyal′nosti za zakonodavstvom Ukrayiny ta Pol′shchi: porivnyal′no-pravovyy aspekt [Legal regulation of advocacy under the legislation of Ukraine and Poland: comparative legal aspect]. Naukovyy visnyk Uzhhorods′koho natsional′noho universytetu. Seriya Pravo. Vyp. 27. Tom 3. S. 156-159.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2024

УДК 342.9:347.78-795
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-120-124

Бовкунов Вячеслав,
аспірант інституту Науково-дослідного інституту публічного права
bovkynov@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-8205-9074

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЛУДОМАНІЇ ТА ГЕМБЛІНГУ СЕРЕД МОЛОДІ

Лудоманія, або ігрова залежність, є однією з найгостріших соціальних проблем сучасності, що особливо актуалізується серед молоді через її вразливість до зовнішніх впливів. Розвиток цифрових технологій та легкий доступ до азартних ігор через інтернет значно посилили поширення цього явища. У сучасних умовах це стає не лише індивідуальною проблемою, а й питанням державної безпеки, враховуючи його наслідки для психічного та соціального здоров'я населення.

Воєнний час створює додаткові ризики, які стимулюють зростання залежності серед молоді. Психологічний стрес, економічна нестабільність та соціальна невизначеність підштовхують молодь до пошуку швидкого заробітку або способів зняття напруги, де азартні ігри виступають як доступний, хоча і руйнівний, механізм. Втрата соціальних орієнтирів і нестача підтримки лише поглиблюють цю проблему, створюючи передумови для її масового поширення.

Зауважимо, що існуючі адміністративно-правові механізми регулювання лудоманії залишаються недостатньо ефективними. В умовах воєнного стану загальна увага до питань регулювання гемблінгу часто знижується, що дозволяє операторам азартних ігор розширювати свою діяльність без належного контролю. Особливе занепокоєння викликає недостатній рівень моніторингу онлайн-платформ, які стають основним осередком залежності серед молоді.

Відсутність комплексної державної політики, спрямованої на профілактику лудоманії, зокрема серед молоді, ускладнює боротьбу з цим явищем. Недостатньо розвинені освітні програми, які могли б підвищити обізнаність про небезпеку азартних ігор, та слабкі правові санкції щодо порушень у сфері гемблінгу вимагають термінового перегляду. Усе це вказує на необхідність вдосконалення правового регулювання та впровадження сучасних підходів до боротьби з цією залежністю.

Таким чином, дослідження адміністративно-правових засобів протидії лудоманії серед молоді в умовах воєнного часу є надзвичайно актуальним. Аналіз і вдосконалення нормативно-правової бази, розробка превентивних заходів, а також посилення державного контролю за діяльністю операторів азартних ігор є ключовими напрямами, які потребують наукового опрацювання.

Ключові слова: лудоманія, гемблінг, молодь, адміністративно-правове регулювання, воєнний час, залежність, профілактика, державна політика, правовий контроль, онлайн-гемблінг, моніторинг, соціальні ризики, нормативно-правова база, азартні ігри, правові механізми.

Bovkunov V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO COMBAT GAMBLING AND GAMBLING AMONG YOUTH

Ludomania, or gambling addiction, is one of the most acute social problems of modernity, which becomes particularly relevant among young people due to their vulnerability to external influences. The development of digital technologies and easy access to gambling through the internet have significantly intensified the spread of this phenomenon. In modern conditions, this issue becomes not only an individual problem but also a matter of national security, given its consequences for the psychological and social health of the population.

The wartime period creates additional risks that stimulate the growth of addiction among young people. Psychological stress, economic instability, and social uncertainty push young individuals towards seeking quick earnings or ways to relieve stress, with gambling acting as an accessible yet destructive mechanism. The loss of social orientation and lack of support only exacerbate this issue, creating prerequisites for its mass proliferation.

It should be noted that the existing administrative and legal mechanisms for regulating ludomania remain insufficiently effective. During martial law, general attention to issues of gambling regulation often decreases, allowing gambling operators to

© В.Бовкунов, 2024

expand their activities without proper oversight. Of particular concern is the inadequate level of monitoring of online platforms, which have become the primary hotspot for addiction among young people.

The absence of a comprehensive state policy aimed at the prevention of ludomania, particularly among the youth, complicates the fight against this phenomenon. Underdeveloped educational programs, which could raise awareness about the dangers of gambling, along with weak legal sanctions for violations in the gambling sector, require urgent review. All of this underscores the need to improve legal regulation and implement modern approaches to combat this addiction.

Thus, the study of administrative and legal measures to counteract ludomania among young people during wartime is of critical importance. The analysis and improvement of the regulatory framework, the development of preventive measures, and the strengthening of state control over the activities of gambling operators are key directions that require scholarly attention.

Key words: ludomania, gambling, youth, administrative and legal regulation, wartime, addiction, prevention, state policy, legal control, online gambling, monitoring, social risks, regulatory framework, gambling games, legal mechanisms.

Постановка проблеми. Лудоманія, або ігрова залежність, є багатогранною проблемою, яка охоплює економічні, соціальні та правові аспекти. У сучасних умовах, коли доступ до азартних ігор став максимально спрощеним через розвиток цифрових платформ, молодь опиняється у зоні підвищеного ризику. Воєнний час створює додаткові передумови для поширення цього явища: психологічна напруженість, невизначеність майбутнього та відсутність належної соціальної підтримки сприяють тому, що азартні ігри сприймаються як спосіб тимчасового вирішення проблем. Проте це лише поглиблює залежність, провокуючи негативні наслідки для особистості, сімейних стосунків і суспільства в цілому.

Незважаючи на наявність певних адміністративно-правових механізмів регулювання гемблінгу, вони не відповідають сучасним викликам. Недостатність контролю за діяльністю онлайн-операторів, відсутність дієвих санкцій, а також слабка просвітницька робота серед молоді значно ускладнюють боротьбу з лудоманією. Відсутність комплексного підходу до профілактики та регулювання цього явища не тільки ускладнює ситуацію, але й вказує на необхідність удосконалення правового забезпечення, що враховувало б реалії воєнного часу та специфіку сучасного гемблінгу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема залежності від азартних ігор часто розглядається у науковій площині через призму таких дисциплін, як психіатрія, психологія та педагогіка. Так, дослідження Н.М. Дідик, Г.Д. Золотової, А.М. Столяренко, В.Л. Підлубного, С.І. Табачнікова та О.С. Осуховської зосереджуються на аналізі поведінкових, емоційних і когнітивних аспектів цієї залежності. Вони детально розкривають механізми формування ігрової залежності, її вплив на психічне здоров'я особи та шляхи корекції цієї проблеми. Окремі дослідження, зокрема роботи Н.А. Лугіної та А. Китун, акцентують увагу на кримінально-правових аспектах ігрової залежності. Ці автори розглядають залежних осіб як потерпілих від злочинів, пов'язаних із незаконним гральним бізнесом, і аналізують цю проблему у контексті кримінального права, кримінології та віктимології. Їхній підхід дозволяє оцінити ігрову залежність не лише як медико-психологічну проблему, але й як суспільно небезпечне явище. Праці Є.М. Харченко, Г.А. Пріб, Т.В. Синіцької, О.В. Кіосєвої, А.М. Чепурної та інших свідчать про багатовимірність проблематики ігрової залежності, яка охоплює різні галузі науки. Це підкреслює актуальність теми для сучасних досліджень та необхідність її подальшого вивчення у міждисциплінарному контексті.

Метою статті є аналіз адміністративно-правових механізмів протидії лудоманії серед молоді, визначення ефективності існуючих заходів у цій сфері, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та практичних підходів до запобігання ігровій залежності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легалізація азартних ігор у 2020 році стала важливим кроком для наповнення державного бюджету, зокрема через ліцензування діяльності операторів гемблінгу. Цей крок був реалізований завдяки ухваленню Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 14 липня 2020 року № 768-IX [1]. Основною метою закону було створення легального ринку азартних ігор, що дозволило б зменшити обсяги нелегального гемблінгу та забезпечити значні надходження до державного бюджету. Легалізація азартних ігор швидко почала давати відчутні результати для державного бюджету. Так, у 2021 році, до початку повномасштабної війни, від діяльності операторів гемблінгу було отримано понад 1,7 мільярда гривень надходжень [2]. Це свідчило про високий потенціал цієї сфери у формуванні державного бюджету, адже новостворений легальний ринок почав не лише витісняти нелегальні заклади, але й залучати нових інвесторів. Ріст доходів супроводжувався відкриттям нових гральних закладів, що сприяло створенню додаткових робочих місць, особливо у великих містах. Проте повномасштабна війна, розпочата Росією у 2022 році, внесла свої корективи у функціонування галузі. Незважаючи на всі виклики, навіть в умовах воєнного стану оператори азартних ігор продовжують підтримувати економіку країни. За даними Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ), станом на жовтень 2022 року до державного бюджету надійшло 828 мільйонів гривень тільки від ліцензійних платежів [3].Станом на 1 січня 2023 року надходження до державного бюджету від ліцензійних платежів у 2022 році становили 1 166 124,20 тис. грн.

Проте економічні переваги часто супроводжуються значними соціальними ризиками. Найгострішою проблемою залишається лудоманія, яка руйнує соціальні зв'язки, завдає шкоди психічному здоров'ю та негативно впливає на матеріальне становище сімей. Суспільство має ставити питання не лише про економічну вигоду від легалізації азартних ігор, а й про соціальну відповідальність бізнесу та ефективність

заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків цього явища.

Лудоманія визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я психічним розладом, що має значні соціальні наслідки. За визначенням, це патологічна залежність від азартних ігор, яка викликає серйозні порушення у поведінці. Як і наркоманія, лудоманія базується на прагненні до винагороди, що постійно підсилює ризикові дії. Симптоми цієї залежності включають відмову від основних життєвих потреб, агресію при спробах припинити гру, шахрайство чи крадіжки задля фінансування ставок. Лудоманія руйнує соціальні зв'язки, створює економічні труднощі для родин і призводить до втрати професійних навичок.

Лудоманія, або ігрова залежність, є серйозним психічним розладом, визнаним Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Вона характеризується патологічною пристрастю до азартних ігор, яка поступово виходить з-під контролю і стає домінуючою потребою в житті людини. За визначенням, лудоманія – це патологічна схильність до азартних ігор, що супроводжується постійною потребою брати участь у грі, незважаючи на усвідомлення негативних наслідків. Цей розлад належить до групи залежностей, подібних до наркоманії чи алкоголізму, оскільки заснований на прагненні до винагороди та постійній потребі в підсиленні емоційних відчуттів.

Лудоманію класифікують за різними критеріями. За форматом азартних ігор виділяють залежність від казино, онлайн-гемблінгу, спортивних ставок і лотерей. За ступенем тяжкості розрізняють соціальну залежність (початковий етап, коли людина ще контролює гру), проблемну залежність (часткова втрата контролю) та клінічну залежність (повна відсутність контролю, коли гра стає основною метою життя). Також лудоманія може бути фінансовою, коли людина прагне до швидкого збагачення або повернення втрачених коштів, або емоційною, коли азартні ігри слугують способом отримання гострих відчуттів або втечі від реальності.

Лудоманія має низку симптомів, що дозволяють ідентифікувати її. До них належать постійні думки про гру, неможливість контролювати час і витрати на азартні ігри, витрачання значних сум, які перевищують доходи, агресія при спробах обмежити гру, нехтування основними потребами, такими як харчування чи сон, ізоляція від соціального життя та втрата інтересу до інших видів діяльності. На більш серйозних стадіях спостерігається шахрайство чи крадіжки з метою отримання коштів для фінансування гри.

Наслідки лудоманії є вкрай руйнівними. На психологічному рівні це депресія, тривожність, почуття провини та ізоляція. Соціальні наслідки включають конфлікти в сім'ї, розриви стосунків і втрату соціальних зв'язків. Економічні наслідки проявляються у фінансових втратах, боргах, банкрутстві та матеріальній нестабільності. У важких випадках залежність призводить до вчинення злочинів, таких як шахрайство або крадіжки, з метою фінансування азартної діяльності.

Зазначені причини спонукали Україну до впровадження заходів, спрямованих на боротьбу з ігровою залежністю, серед яких важливе місце займає державна політика у сфері регулювання азартних ігор. Основна відповідальність за реалізацію цих заходів покладена на Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ), яка має забезпечити контроль за діяльністю операторів, дотримання законодавства та захист громадян від негативних наслідків азартних ігор. Одним із центральних елементів такої політики є створення та ведення Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів. Цей інструмент має на меті забезпечити превентивний захист осіб, схильних до ігрової залежності, шляхом обмеження їх участі в азартних іграх [4].

Реєстр осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів, функціонує на основі кількох механізмів. Особа може подати заявку на внесення до реєстру самостійно, якщо усвідомлює свою залежність та хоче захистити себе від участі в азартних іграх. Крім того, таке обмеження може бути ініційоване членами сім'ї першого ступеня споріднення або законними представниками шляхом подання заяви до КРАІЛ. У деяких випадках внесення особи до реєстру відбувається за рішенням суду, наприклад, якщо встановлено, що участь у грі завдає шкоди матеріальному стану особи чи її родини. Станом на липень 2022 року до реєстру було включено 271 особу, що свідчить про певну активність у застосуванні цього інструменту.

Однак ефективність Реєстру як інструменту боротьби з лудоманією викликає сумніви через низку недоліків. По-перше, громадяни недостатньо поінформовані про можливість внесення себе чи близьких до реєстру, що значно обмежує його превентивну функцію. По-друге, механізми моніторингу і виконання обмежень залишаються слабкими, особливо щодо нелегальних гральних закладів, які ігнорують вимоги законодавства. По-третє, доступ до реєстру обмежується лише легальними операторами, що унеможливлює повноцінний захист громадян від діяльності нелегальних онлайн-платформ.

Однією з серйозних проблем, яка набуває значення в умовах воєнного стану, є лудоманія серед військовослужбовців. Постійне перебування у стресових ситуаціях, висока емоційна напруга та відсутність належного психологічного супроводу сприяють формуванню патологічної залежності від азартних ігор серед військових. Для багатьох телефон стає доступним засобом розваги, а онлайн-гемблінг здається швидким і простим способом отримати емоційне розвантаження. Проте це створює небезпеку розвитку ігрової залежності, яка ускладнює фінансове становище військових та їхніх родин, знижує боєздатність і підриває моральний стан.

Ця проблема отримала широке висвітлення після заяв військовослужбовця та активіста Павла Петриченка, який став автором петиції із закликом заборонити доступ до азартних ігор для військових на

час воєнного стану. Його ініціатива швидко набрала необхідну кількість підписів, привернувши увагу керівництва країни до цього питання. Президент України Володимир Зеленський доручив Раді національної безпеки і оборони (РНБО) розробити механізми обмеження доступу військовослужбовців до азартних ігор, зокрема онлайн-казино.

У квітні 2024 року рішенням РНБО було ухвалено низку заходів, спрямованих на боротьбу з лудоманією серед військових. Зокрема, визначено, що Кабінет Міністрів має розробити порядок обмеження доступу військових до азартних ігор, встановити ліміти витрат і часу на гру, а також заборонити створення кількох акаунтів для одного гравця. Міністерству охорони здоров'я доручено у тримісячний термін ухвалити клінічний протокол лікування лудоманії, а Міністерству соціальної політики – розробити механізм соціально-психологічної реабілітації осіб із ігровою залежністю [5].

Реалізація цих рішень покладена на головнокомандувача Збройних Сил України та керівників інших військових формувань. Важливими аспектами політики стали інформаційно-роз'яснювальні кампанії щодо небезпеки азартних ігор та впровадження санкцій для операторів, які не дотримуються встановлених норм. Проте реалізація цих заходів потребує постійного моніторингу та вдосконалення, щоб ефективно мінімізувати негативний вплив лудоманії на військових і забезпечити належний рівень їхньої боєздатності та психологічного стану.

Усі зазначені проблеми, пов'язані з лудоманією, потребують вироблення комплексної державної програми, яка дозволить ефективно протидіяти ігровій залежності серед громадян, зокрема військовослужбовців. Такою програмою може бути комплексна Державна програма під назвою «Протидія лудоманії в умовах воєнного стану». Вона буде спрямована на боротьбу з ігровою залежністю серед громадян, особливо військовослужбовців, з метою мінімізації її соціальних, економічних та психологічних наслідків. Програма має стати основою для впровадження системного підходу до профілактики, регулювання та лікування лудоманії, забезпечення відповідальної гри та ефективного контролю діяльності операторів азартних ігор.

У програмі повинно бути передбачено низку конкретних заходів. Зокрема, це:

- створення ефективного механізму запобігання розвитку ігрової залежності через освітні та просвітницькі кампанії;
- регулювання діяльності операторів азартних ігор із жорсткими лімітами витрат, часу гри та контролем за дотриманням правових норм;
- розробка клінічного протоколу лікування лудоманії, а також реабілітаційних програм для осіб, які вже страждають від цього розладу;
- впровадження спеціальних заходів підтримки військовослужбовців для попередження ігрової залежності та надання допомоги тим, хто потребує реабілітації;
- посилення контролю за рекламою азартних ігор із забороною на використання символіки державних установ і пропаганди серед молоді.

Програма має охоплювати декілька ключових напрямів: по-перше, запобігання лудоманії, який передбачає проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, розробка освітніх програм, спрямованих на формування фінансової грамотності та відповідального ставлення до азартних ігор; по-друге, регулювання діяльності операторів азартних ігор, що направлений на моніторинг онлайн-платформ, встановлення лімітів витрат і часу гри, забезпечення автоматизованої перевірки осіб, внесених до Реєстру обмеженого доступу до азартних ігор; по-третє, лікування та реабілітація осіб із лудоманією, що проявляється у вигляді створення спеціалізованих центрів допомоги, інтеграція програм лікування до системи охорони здоров'я, забезпечення доступу до психологічної підтримки; по-четверте, підтримка військовослужбовців, цей напрямок повинен бути направлений на заборону доступу військових до азартних ігор під час воєнного стану, впровадження альтернативних заходів зняття стресу, надання психологічної підтримки; по-п'яте, посилення відповідальності операторів азартних ігор. Цей напрямок націлений на забезпечення відповідальної гри через встановлення прозорих правил діяльності, контроль за рекламою та впровадження санкцій за порушення законодавства.

Така програма стане ефективним інструментом боротьби з лудоманією, сприятиме зменшенню рівня залежності серед громадян, забезпечить їх соціальну та психологічну стабільність, а також посилить контроль у сфері азартних ігор.

На сьогодні законодавство України передбачає можливість для членів сім'ї або законних представників звертатися до суду з метою обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів або участі в азартних іграх. Згідно з нормами цивільного процесуального законодавства, таке обмеження може бути накладене на строк від шести місяців до трьох років. Для подання відповідної заяви необхідно надати обґрунтовані докази негативних наслідків участі в азартних іграх, зокрема наявність значних боргових зобов'язань чи несплату аліментів. Проте судова практика з цього питання залишається обмеженою, що вказує на недостатню поінформованість громадян про цей механізм захисту.

Запобігання лудоманії базується на принципах відповідальної гри, які мають дотримуватися як оператори азартних ігор, так і гравці. Основні правила відповідальної гри включають встановлення лімітів на фінансові витрати та час участі в іграх, а також обов'язкове інформування клієнтів про ризики залежності. Особлива увага приділяється контролю за рекламою азартних ігор, яка повинна містити

попередження про можливість виникнення лудоманії. Водночас реалізація цих програм в Україні залишається недостатньою, що потребує значного посилення як з боку державних органів, так і самих операторів гемблінгу.

Ефективна боротьба з лудоманією потребує комплексного підходу, що охоплює вдосконалення законодавчої бази, розширення просвітницької діяльності та посилення контролю за діяльністю гральних закладів. Окрім цього, важливим завданням є розробка спеціалізованих реабілітаційних програм для осіб, які страждають від ігрової залежності, та забезпечення доступу до таких програм. Співпраця державних органів із громадськими організаціями та бізнесом є важливою складовою, яка дозволить підвищити рівень відповідальної гри та мінімізувати ризики, пов'язані з азартними іграми.

Висновки. У сучасних умовах лудоманія становить серйозну загрозу для соціальної стабільності та психічного здоров'я населення, зокрема у зв'язку зі зростанням популярності онлайн-гемблінгу. Протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення законодавства, просвітницьку діяльність, ефективний контроль за діяльністю гральних закладів та впровадження реабілітаційних програм. Особливої уваги вимагають заходи щодо захисту вразливих груп населення, таких як військовослужбовці та молодь.

Реалізація таких заходів можлива лише за умови тісної співпраці державних органів, бізнесу та громадянського суспільства. Створення системи відповідальної гри, забезпечення доступу до допомоги залежним особам, а також посилення контролю за дотриманням правових норм дозволить ефективно боротися з лудоманією та мінімізувати її негативні наслідки для українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14 липня 2020 року № 768-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 34. Ст. 259.

2. Полуніна Д. Мільярдні надходження та соціальна відповідальність: що гральний бізнес дав державі у 2021 році та що від нього чекати 2022-го? The Page. 2022. 21 січня. URL: https://thepage.ua/ua/business/dohodi-do-byudzhetu-ta-pidsumki-gralnogo-rinku-v-ukrayini-2021-rik-i-sho-chekati-vid-gemblingu-v-2022

3. Рудий І. Регулятор очікує 1,2 мільярда надходжень від ліцензій для грального бізнесу. *Економічна правда*. 2022. 18 листопада. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/18/693989/

4. Набрали чинності зміни до Порядку формування і ведення Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх: інформаційне повідомлення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 26 квітня 2024 року. Офіційний сайт КРАІЛ. URL: https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/35234.html

5. Зеленський заборонив доступ військовим до азартних ігор. Як це має вирішити проблему в ЗСУ URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cglx2yr8y7jo

REFERENCES:

1. Pro derzhavne rehuliuvannia diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor. (2020, July 14). [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling]. *Zakon Ukrainy №768-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №34*. 259. [in Ukrainian].

2. Polunina, D. (2022). Miliardni nadkhodzhennia ta sotsialna vidpovidalnist: shcho hralnyi biznes dav derzhavi u 2021 rotsi ta shcho vid noho chekaty 2022-ho? [Billions in revenue and social responsibility: what did the gambling business give to the state in 2021 and what to expect from it in 2022?]. *The Page*. Retrieved from: https://thepage.ua/ua/business/dohodi-do-byudzhetu-ta-pidsumki-gralnogo-rinku-v-ukrayini-2021-rik-i-sho-chekati-vid-gemblingu-v-2022 [in Ukrainian].

3. Rudyi, I. (2022, November 18). Rehuliator ochikuie 1,2 miliarda nadkhodzhen vid litsenzii dlia hralnoho biznesu. [The regulator expects 1.2 billion in revenue from gambling licenses]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/18/693989/ [in Ukrainian].

4. Nabraly chynnosti zminy do Poriadku formuvannia i vedennia Reiestru osib, yakym obmezheno dostup do hralnykh zakladiv ta/abo uchast v azartnykh ihrakh. (2024, April 26). [Amendments to the Procedure for Forming and Maintaining the Register of Persons with Restricted Access to Gambling Establishments and/or Participation in Gambling have come into force]. *Informatsiine povidomlennia Komisii z rehuliuvannia azartnykh ihor ta loterei Ofitsiinyi sait KRAIL*. Retrieved from: https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/35234.html [in Ukrainian].

5. Zelenskyi zaboronyv dostup viiskovym do azartnykh ihor. Yak tse maie vyrishyty problemu v ZSU. (2024, April 20). [Zelensky has banned military personnel from gambling. How this should solve the problem in the Armed Forces of Ukraine].Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cglx2yr8y7jo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2024

УДК 343.97:332.3
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-125-130

Буценко Антон Ігорович,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
butsenkoai@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-2405-5796

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ ТА КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В статті висвітлено, що збройна агресія російської федерації проти України нанесла нищівного удару об'єктам житлової та критичної інфраструктури, що напряму впливає на економічні, демографічні, політичні та інші процеси, а також зумовлює занепад регіонів, де сьогоднішній день ведуться активні бойові дії та які є тимчасово окупованими. Окреслено, що наразі наша держава має гостру потребу у відході від радянських принципів містобудування та потребує впровадження європейських стандартів, необхідних для проголошення себе гідним членом європейського співтовариства. Досліджено нормативний базис у галузі містобудування та перелічено ключові нормативно-правові акти. Зазначено, що прийняття пакету антикорупційного законодавства у жовтні 2014 року впровадило нову систему боротьби з корупцією та напряму зумовило появу різноманітних електронних систем, які дозволяють надавати доступ до прозорого відслідковування різних етапів надання адміністративних послуг, в тому числі й послуг у сфері містобудування. Встановлено, що цифровізація державного управління значно обмежила роль бюрократії щодо отримання публічних послуг, зробивши їх більш зрозумілими та доступними для суб'єктів будівельної діяльності. Наголошено, що запровадження Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва пожвавило процеси адміністративно-правового регулювання у будівельній сфері. Викладено основні засади функціонування державних програм, основним завданням яких є надання компенсації за знищені та пошкоджені внаслідок російської агресії об'єктів нерухомого майна.

Ключові слова: містобудування, адміністративно-правове регулювання, діджиталізація, євроінтеграція, цифрова трансформація, знищені об'єкти нерухомого майна, пошкоджені об'єкти нерухомого майна, відбудова, житлова інфраструктура, критична інфраструктура.

Butsenko A. DIGITAL TRANSFORMATION OF PERMITTING PROCEDURES IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING ACTIVITIES AS A GUARANTEE OF THE RESTORATION OF HOUSING AND CRITICAL INFRASTRUCTURE

The article highlights that the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine dealt a devastating blow to residential and critical infrastructure objects, which directly affects economic, demographic, political and other processes, as well as causes the decline of regions where active hostilities are currently taking place and which are temporarily occupied. It is outlined that currently our state has an urgent need to move away from the Soviet principles of urban planning and needs the implementation of European standards necessary to declare itself a worthy member of the European community. The regulatory basis in the field of urban planning was studied and the key legal acts were listed. It is noted that the adoption of a package of anti-corruption legislation in October 2014 introduced a new anti-corruption system and directly led to the emergence of various electronic systems that allow providing access to transparent monitoring of various stages of the provision of administrative services, including services in the field of urban planning. It was established that the digitalization of public administration significantly limited the role of the bureaucracy in obtaining public services, making them more understandable and accessible to ordinary citizens. It was emphasized that the introduction of the Unified State Electronic System in the field of construction revitalized the processes of administrative and legal regulation in the construction field. The main principles of the functioning of state programs, the main task of which is to provide compensation for destroyed and damaged real estate objects as a result of Russian aggression, are outlined.

Key words: urban planning, administrative and legal regulation, digitalization, European integration, digital transformation, destroyed real estate objects, damaged real estate objects, reconstruction.

Постановка проблеми. Події, що відбуваються у нашій країні з 2014 року тягнуть за собою значні економічні, демографічні, культурні, моральні та інші втрати, що напряму відображаються на функціонуванні держави та вимагають встановлення нових підходів до управління нею. З 24 лютого 2022 року значних ушкоджень зазнають об'єкти інфраструктури (в тому числі й критичної), житлового фонду, промислового комплексу, стираються з лиця землі цілі міста, села, вулиці і т.д. У засобах масової інформації активно анонсуються тези щодо відбудови та впроваджуються державні програми, спрямовані на врегулювання цього питання. Сьогодні ключовою вимогою для формування політики у будівельній сфері, як і у всіх інших сферах, є її адаптація до європейських стандартів, а також відбудова українських міст, спрямована на впровадження безперешкодного життєвого середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності в умовах воєнного стану в Україні та повоєнної відбудови України займалися такі науковці як Квасніцька О.О. [1], Сєнькін О.О., Клименко А.С. [2], Удовенко І.О., Керечан

© А.І.Буценко, 2024

Д.М., Шемякін М.В. [3], Вишневський Д.С [4] та Лещинський В. П. [5] та інші.

Метою статті є вивчення основоположних принципів, що запровадили революційні підходи до адміністративно-правового регулювання містобудівної сфери в умовах воєнного стану та слугуватимуть допоміжним механізмом у відбудові України після перемоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституцією України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [6]. Відтак, зважаючи на тему дослідження, на нашу думку, з урахуванням філософії людиноцентризму, матеріально-просторове середовище, створене для комфортного проживання людини відіграє важливу роль у розвитку держави і її становленню як достойного учасника міжнародних відносин. Разом з цим, важкі події, зумовлені збройною агресією Російської Федерації завдали нищівного удару по інфраструктурі, тим самим зумовивши гостру потребу у відбудові, яка дозволить позбутися радянських підходів до містобудування та допоможе з нуля освоїти європейські стандарти у будівництві.

До ключових нормативно-правових актів у сфері містобудування відносять: Конституцію України [6], Законів України «Про регулювання містобудівної діяльності» [7], «Про архітектурну діяльність» [8], «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» [9] та інші. Окреме місце посідають державні будівельні, які відповідно до положень Закону України «Про будівельні норми» дефініціюються як нормативні акти, затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері будівництва [10].

Подолання корупції ще з 2014 року займає особливе місце у формуванні державної політики в Україні. Славнозвісний «антикорупційний законодавчий пакет», прийнятий у жовтні 2014 року заклав основоположні підвалини боротьби з корупцією, відповідно, як наслідок, було створено низку органів, покликаних боротися з неправомірною вигодою, а також впроваджено низку заходів, за допомогою яких можливо забезпечити прозоре відслідковування різних етапів надання адміністративних послуг. Одним із ефективних засобів боротьби з корупцією є діджиталізація.

Поділяючи думку І. Малого та М. Цедік, зазначаємо, що становлення інформаційного суспільства є частиною динаміки суспільства, а сам процес його функціонування обов'язково передбачає відповідне управління. Такою формою на сьогодні наукою визнано публічне управління суспільством, еволюція якого також пройшла довгий історичний шлях своїх перетворень в різних історичних умовах трансформації національних моделей державного управління. На сьогодні Міністерство цифрової трансформації результативно реалізує стратегію цифровізації державного управління, як провідної ланки модернізації управління, що буде сприяти подоланню корупції, розвитку прозорості, обмеження ролі бюрократії в отриманні публічних послуг, в тому числі в сфері містобудівної діяльності. Цифрова трансформація та інформаційна експансія перетворились у рушійну силу модернізації всіх видів людської діяльності та інституційних змін у публічному управлінні. Технології доставки інформації до споживача внесли радикальні зміни у систему взаємовідносин між людьми, фірмами, між різними рівнями ієрархічної структури управління [11].

Діджиталізація не обійшла боком й будівельну галузь, де процеси документального супроводу й державного регулювання є автоматизованими. Варто зауважити, що саме у 2022 році відбулося впровадження революційної системи, що значно пожвавила процеси адміністративно-правового регулювання будівельної сфери. Мова йде про Єдину державну електронну систему у сфері будівництва (далі – ЄДЕССБ).

Процедура та вимоги щодо ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва визначена Порядком ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 681 (далі – Порядок № 681) [12].

Положеннями Порядку № 681 передбачено, що метою створення та ведення ЄДССБ є забезпечення створення, перегляду, надсилання, прийняття, збирання, внесення, накопичення, обробки, використання, розгляду, зберігання, захисту, обліку та надання інформації у сфері будівництва, у сфері надання будівельної продукції на ринку, а також електронна взаємодія між фізичними та юридичними особами, державними органами, органами місцевого самоврядування, центрами надання адміністративних послуг під час отримання/надання адміністративних послуг та інших послуг у сфері будівництва, передбачених Порядком, здійснення заходів щодо архітектурно-будівельного контролю та нагляду [12].

Відповідно до абзацу першого пункту 6 Порядку держателем ЄДЕССБ є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (далі – Мінінфраструктури). Разом з цим, абзацом першим пункту 8 Порядку № 681 передбачено, що технічним адміністратором виступає державне підприємство «Дія», яке належить до сфери управління Міністерства цифрової трансформації України (далі – Мінцифра).

Враховуючи викладене можна дійти до висновку, що функціонування електронних реєстрів, зокрема в будівельній галузі, забезпечує максимально прозорий доступ до публічної інформації та унеможливлює виникнення корупційних ризиків, а також допомагає рівномірно відслідкувати кожен життєвий етап об'єкту будівництва: починаючи з отримання містобудівних умов та закінчуючи введенням у експлуатацію.

Повертаючись до теми наслідків збройної агресії російської федерації проти України, необхідно наголосити, що наразі працює декілька державних програм, спрямованих на нарахування компенсації за

знищені та пошкоджені об'єкти нерухомого майна. Сьогодні впроваджено такі нормативно-правові акти як постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600 «Про затвердження порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» (далі – Постанова № 600) [13] та постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381 «Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»» (далі – Постанова № 381) [14]. Згадані акти наслідково були розроблені на основі Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [15].

Основою реалізації обох програм відновлення пошкоджених/знищених об'єктів нерухомого майна є Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України (далі – РПЗМ) – єдина національна геоінформаційна система збирання, накопичення, обліку, зберігання та захисту даних про майно, яке пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та забезпечення фізичних та юридичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій достовірною інформацією для національного та міжнародного захисту прав осіб, чия власність пошкоджена або знищена [16].

Тримачем РПЗМ виступає Мінінфраструктури, а ДП «ДІЯ» є його адміністратором. Механізм надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених/ знищених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, врегульований згаданими Постановою № 381 та Постановою № 600, вважається революційним не лише в Україні, але й в усьому світі.

Отже, особа, яка є власником пошкодженого/ знищеного внаслідок російської агресії об'єкту нерухомості подає інформаційне повідомлення через застосунок «Дія», де наступним етапом буде перевірка даних заявника відповідності вимогам законодавства. Далі відбувається процедура обстеження об'єкту та розрахунку компенсації (якщо об'єкт нерухомого майна визнано пошкодженим) або процедура проведення розрахунку компенсації щодо знищеного об'єкту. Відповідно, на підставі позитивного рішення, прийнятого комісією з розгляду питань щодо надання компенсації за пошкоджені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України або комісією розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна здійснюється нарахування компенсації [13; 14].

Станом на сьогодні передбачено такі види компенсації як:

1) ремонт категорії А - розрахована сума компенсації не перевищує 200 тис. гривень [14];

2) ремонт категорії Б - розрахована сума компенсації становить:

- від 200 тис. гривень до 350 тис. гривень - для квартир (житлових приміщень) у багатоквартирному будинку (у разі, коли місця загального користування не пошкоджені); або

- від 200 тис. гривень до 500 тис. гривень - для одноквартирних будинків, зокрема відокремлених житлових будинків садибного типу, зблокованих будинків з окремими квартирами, що мають власний вхід з вулиці, котеджів та будинків одноквартирних підвищеної комфортності, будинків садибного типу, дачних та садових [14];.

3) компенсація за виконаний ремонт [14];

4) житловий сертифікат на придбання об'єкта житлової нерухомості [13];

5) грошові кошти для фінансування будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку [13].

Щодо результативності програми в мережі наявно багато позитивних відгуків, серед яких підведено річний підсумок реалізації обох програм. За інформацією, що міститься на офіційному сайті ДП «ДІЯ» - понад 57 тис. українців отримали кошти на ремонт житла або купівлю нового замість зруйнованого через бойові дії завдяки програмі єВідновлення. Загальна сума виплат зараз становить понад 11 млрд грн [17]. Також у згаданій статті наявний підсумок щодо підтримання місцевих підприємців, що продають товари, які можна придбати за допомогою картки єВідновлення та рушійність цифрових інструментів, які допомагають відбудовувати Україну.

Однак, попри однозначну дієвість згаданої програми, колосальною прогалиною залишається надання компенсації для внутрішньо-переміщених осіб, майно яких знаходиться на окупованих територіях та у зонах активних бойових дій. Важко уявити, але громадяни, що втратили житло ще в 2014 році, переселившись в той час на підконтрольні Україні території, досі не мають змоги отримати компенсацію від держави, що зумовлюється неможливістю проведення обстеження знищених/ пошкоджених об'єктів нерухомого майна.

Щодо означеного, важливим є дотримання законності, правопорядку, уникнення корупційних

ризиків при реалізації фінансових програм для пільгових категорій громадян. Такі функції, окрім громадськості та профільних правоохоронних органів, мають реалізовувати і органами місцевого самоврядування [18; 19].

Окрім того, неможливо не погодитися з думкою О. Квасніцької щодо формування абсолютно нових підходів до освіти, управління, методології планування та забудови територій, а також оптимізація містобудівної документації та заміну на більш гнучким містобудівним документам, які можуть піддаватися трансформації в залежності від потреб людей, прийнятих спеціальних містобудівних програм, але залишатися статичними в рамках санітарних, водоохоронних, екологічних обмежень [1, с. 842].

Також науковця зазначає, що особливість реформування містобудівного законодавства України полягає у тому, що держава ще знаходиться у війні, а отже регламентація нового будівництва зруйнованих об'єктів або їх реконструкції не може не враховувати досвід відбудови у повоєнних державах. Адже відбудова у повоєнних державах це період, який починається після припинення бойових дій, повернення людей до мирного життя, однак який може не мати чіткої координації, допускати порушення та не мати достатньої підтримки [1, с. 842].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можемо дійти до висновку, що вдосконалення адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України напряму зумовлене євроінтеграційними процесами, які представляють низку вимог щодо встановлення прозорого доступу до інформації у сфері будівництва та надання будівельної продукції на ринку. Тому, зважаючи на високий розвиток цифрової трансформації нашої держави, впровадження якісних електронно-цифрових систем, дійсно, розглядається в якості дієвого інструменту у боротьбі з корупційним проявами. Відтак, адаптація вітчизняної законодавчої бази до європейських стандартів та діджиталізація будівельної галузі є наслідком європейського вибору України та напряму окреслює напрями розвитку в період післявоєнної відбудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Квасніцька О.О. Відновлення України від наслідків війни в контексті реформування містобудівного законодавства. *Європейський вибір Україні, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 839-844.

2. Сєнькін О.О., Клименко А.С. Реформування містобудівної діяльності як складової захисту національних інтересів України. *Наукові перспективи*. 2023. № 4. С. 152-161.

3. Удовенко І.О., Керечан Д.М., Шемякін М.В. Містобудівна діяльність в умовах війни. *Наукові перспективи.* 2022. № 7 (25). С. 392-403.

4. Вишневський Д. С. Розвиток систем містобудування: сутність та особливості. *Містобудування та територіальне планування.* 2021. No78. С. 81-90.

5. Лещинський В. П. Методи адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності: історичний досвід та засади подальшого розвитку. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 105-111.

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80# Text.

7. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text.

8. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text.

9. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 4.10.1994 р. № 208/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text.

10. Про будівельні норми: Закон України від 05.11.2009 р. № 1704-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text.

11. Малий І.Й., Цедік М.Г. Інституційний вимір цифровізації державного управління в Україні. *Електронне фахове видання України з питань державного управління «Державне управління та розвиток».* 2022. № 2. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2022.2.3

12. Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва: постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2021 р. № 681. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text.

13. Про затвердження порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна: постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text.

14. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»: постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text.

15. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text.

16. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text.

17. 57 тис. українців відбудувалися чи купили нове житло з єВідновленням: результати першого року роботи програми URL: https://diia.gov.ua/news/57-tis-ukrayinciv-vidbuduvalisya-chi-kupili-nove-zhitlo-z-yevidnovlennyam-rezultati-pershogo-roku-roboti-programi.

18. Ладиченко В.В., Гулак О.В., Данилюк Ю.В. Забезпечення безпеки та правопорядку органами місцевого самоврядування: сучасний стан та шляхи врегулювання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 4. 2021. С. 31-39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_4_5.

19. Гулак О. В., Курило В. І., Дубчак Л. М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. *Право та державне управління.* № 1. 2021. С. 196-201. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf

REFERENCES:

1. Kvasnitska, O.O. (2022, June 17). Vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny v konteksti reformuvannia mistobudivnoho zakonodavstva. [Ukraines recovery from the consequences of the war in the context of reforming urban planning legislation]. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia* T. 2. 839-844. [in Ukrainian].

2. Sienkin, O.O., Klymenko, A.S. (2023). Reformuvannia mistobudivnoi diialnosti yak skladovoi zakhystu natsionalnykh interesiv Ukrainy. [Reforming urban planning activities as a component of protecting the national interests of Ukraine]. *Naukovi perspektyvy. № 4.* 152-161. [in Ukrainian].

3. Udovenko, I.O., Kerechan, D.M., Shemiakin, M.V. (2022). Mistobudivna diialnist v umovakh viiny. [Urban development activities in wartime]. *Naukovi perspektyvy. №7 (25).* 392-403. [in Ukrainian].

4. Vyshnevskyi, D.S. (2021). Rozvytok system mistobuduvannia: sutnist ta osoblyvosti. [Development of urban planning systems: essence and features]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia. №78.* 81-90. [in Ukrainian].

5. Leshchynskyi, V.P. (2021). Metody administratyvno-pravovoho rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti: istorychnyi dosvid ta zasady podalshoho rozvytku. [Methods of administrative and legal regulation of urban planning activities: historical experience and principles of further development]. *Pravo i suspilstvo. № 2.* 105-111. [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti. (2011, February 17). [On the regulation of urban development activities]. *Zakon Ukrainy № 3038-VI.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text [in Ukrainian].

8. Pro arkhitekturnu diialnist.(1999, May 20). [On architectural activities]. *Zakon Ukrainy № 687-XIV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text [in Ukrainian].

9. Pro vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi mistobudivnoi diialnosti. (1994, October 4). [On liability for offenses in the field of urban planning activities]. *Zakon Ukrainy №208/94-VR*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

10. Pro budivelni normy. (2009, November 5). [On building codes]. *Zakon Ukrainy № 1704-VI*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text [in Ukrainian].

11. Malyi, I.I., Tsedik, M.H. (2022). Instytutsiinyi vymir tsyfrovizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. [Institutional dimension of digitalization of public administration in Ukraine]. *Elektronne fakhove vydannia Ukrainy z pytan derzhavnoho upravlinnia «Derzhavne upravlinnia ta rozvytok».* №2. Retrieved from: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2022.2.3 [in Ukrainian].

12. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva. (2021, June 3). [Some issues of ensuring the functioning of the Unified State Electronic System in the field of construction]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №681.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia poriadku nadannia kompensatsii za znyshcheni obiekty nerukhomoho maina. (2023, May 30). [On approval of the procedure for providing compensation for destroyed real estate objects]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №600.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina, poshkodzhenykh vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii, z vykorystanniam elektronnoi publichnoi posluhy «ieVidnovlennia».

(2023, April 21). [On approval of the Procedure for providing compensation for the restoration of certain categories of real estate objects damaged as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation, using the electronic public service "eRestoration"]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №381.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

15. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. (2023, February 23). [On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2923-IX*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text [in Ukrainian].

16. Deiaki pytannia zabezpechennia funktsionuvannia Derzhavnoho reiestru maina, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. (2023, June 13). [Some issues of ensuring the functioning of the State Register of Property Damaged and Destroyed as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, and Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №624.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

17. 57 tys. ukraintsiv vidbuduvalysia chy kupyly nove zhytlo z yeVidnovlenniam: rezultaty pershoho roku roboty prohramy. (2024, May 11). [57 thousand Ukrainians rebuilt or bought new housing with eReconstruction: results of the first year of the program]. Retrieved from: https://diia.gov.ua/news/57-tis-ukrayinciv-vidbuduvalisya-chi-kupili-nove-zhitlo-z-yevidnovlennyam-rezultati-pershogo-roku-roboti-programi [in Ukrainian].

18. Ladychenko, V.V., Hulak, O.V., Danyliuk, Yu.V. (2021). Zabezpechennia bezpeky ta pravoporiadku orhanamy mistsevoho samovriaduvannia: suchasnyi stan ta shliakhy vrehuliuvannia. [Ensuring security and law and order by local governments: current status and ways to resolve it]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 4.* 31-39. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_4_5 [in Ukrainian].

19. Hulak, O.V., Kurylo, V.I., Dubchak, L.M. (2021). Do pytannia pro shliakhy podolannia koruptsii v Ukraini. [On the question of ways to overcome corruption in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia. №1.* 196-201. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/31.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.11.2024

УДК 331.108.37
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-130-135

Голинська Людмила Олександрівна,
аспірант Одеського державного університету внутрішніх справ
0977078988@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8743-9902

ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

У статті наголошено, що будь-яка діяльність, в тому числі з професійного навчання поліцейських заснована на певних керівних засадах, що в літературі позначається як її принципи. Здійснено аналіз підходів учених щодо розуміння сутності та значення принципів функціонування відповідної сфери суспільних відносин. З'ясована, що не дивлячись на галузь і специфіку дослідження, науковці в цілому дотримуються однієї позиції з цього питання. Підкреслено, що з огляду на те, що професійне навчання поліцейських має безумовно відповідати його нормативно-правовим основам, принципи, на яких ґрунтуються дані суспільні відносини мають бути закріпленні в приписах чинного національного законодавства. Здійснено аналіз законодавчих приписів, в яких визначено як принципи поліцейської діяльності, так і принципи, пов'язані із реалізацією особою права на здобуття освіти. Наголошено, що професійне навчання поліцейських буде ґрунтуватися на значній кількості принципів, з урахуванням чого здійснено їх наукову класифікацію за таким критерієм як сфера їх поширення. Обґрунтовано, що в такому разі принципи професійного навчання поліцейських слід розподілити в три групи: загальні; принципи, пов'язанні із реалізацією права на здобуття освіти; спеціальні принципи. Надано авторське бачення сутності принципів професійного навчання поліцейських.

Ключові слова: принципи, поліцейська діяльність, професійне навчання, право на освіту, професійна підготовка.

GOLYNSKA L. PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE
The article emphasizes that any activity, including professional training of police officers, is based on certain guiding

© Л.О.Голинська, 2024

principles, which are referred to in the literature as its principles. An analysis of the approaches of scientists to understanding the essence and meaning of the principles of functioning of the relevant sphere of social relations is carried out. It is found that, regardless of the field and specifics of the study, scientists generally adhere to the same position on this issue. It is emphasized that given that professional training of police officers must necessarily comply with its regulatory and legal foundations, the principles on which these social relations are based must be enshrined in the provisions of current national legislation. An analysis of legislative provisions is carried out, which define both the principles of police activity and the principles related to the realization by a person of the right to education. It is emphasized that the professional training of police officers will be based on a significant number of principles, taking into account which their scientific classification was carried out according to such a criterion as the scope of their distribution. It is substantiated that in this case the principles of professional training of police officers should be divided into three groups: general; principles related to the implementation of the right to education; special principles. The author's vision of the essence of the principles of professional training of police officers is given.

Key words: principles, police activity, professional training, right to education, professional training.

Постановка проблеми. Функціонування будь-якої сфери суспільних відносин пов'язано не тільки з її нормативно-правовою регламентацією, внаслідок чого визначаються правила поведінки її суб'єктів, а й пов'язано з певними керівними засадами, що слугують сталими орієнтирами їх розвитку й на сторінках фахової літератури позначаються як принципи. У літературі цілком слушно підкреслюють те, що основне значення принципів діяльності відповідної інституції полягає в тому, що вони визначають «юридичну долю», практичну організацію та її реальне функціонування [1, с. 80]. Не є в цьому випадку винятком і суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням професійного навчання поліцейських в Україні, де принципи їх функціонування набувають особливого значення та пронизують як у цілому поліцейську діяльність, так і набувають своєї специфіки з огляду на окремі напрями її реалізації. Стосовно досліджуємої сфери суспільних відносин, окремі принципів постійно трансформуються, пристосовуються до сьогоденних реалій та визначають і нові вектори здійснення професійного навчання поліцейських в Україні, з огляду на що потребують додаткового аналізу й осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо сутності й особливостей професійного навчання поліцейських досліджувалися в працях таких учених як: В.Б. Авер'янов, О.І. Безпалова В.В. Галунько, В.Л. Грохольський, О.В. Джафарова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, В.І. Курило, В.О. Невядовський, В.Б. Пчелін, С.О. Шатрава й інші. Проте, не дивлячись на вагомий і цінний внесок указаних учених у вирішення проблематики професійного навчання поліцейських, увага визначенню сутності та різновидів принципів, на яких ґрунтується функціонування даної сфери суспільних відносин приділена недостатня.

Метою статті є визначення сутності принципів професійного навчання поліцейських, а також здійснення аналізу найбільш вагомих з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще античні філософи прагнули віднайти принцип існування усіх речей і, зазвичай, пов'язували його із субстанцією. Починаючи з XVI–XVII століть в європейській філософії принципи почали тлумачити здебільшого як категорію теоретико-пізнавальну на основі розрізнення того, що лежить в основі дійсності, – принципи буття і того, що лежить в основі пізнання цієї дійсності, – принципи пізнання. Надалі розуміння принципу переміщується у сферу логічного виразу пізнання, де він стає центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує певну систему знання і субординує його [2, с. 519]. На сьогодні вчені в цілому одностайні в позиціях стосовно розуміння сутності принципів, відповідно до яких побудовано певну сферу суспільних відносин або ж реалізуються окремі напрями діяльності уповноважених суб'єктів. Прикладом такого положення справ можуть слугувати наступні підходи науковців стосовно розуміння сутності категорії «принцип» незалежно від сфери, де нею оперують.

Так, автори великого тлумачного словника сучасної української мови досліджувану категорію розуміють як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [3, с. 1125]. У філософії досліджувана категорія розглядається як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. При цьому, підкреслює В.І. Шинкарук, будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою. Принципи, на думку науковця, являють собою внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [2, с. 519]. З чого слідує, що категорією принцип як в її повсякденному значені, так і з позиції філософії, заведено позначати щось основоположне, те на чому побудовано певне явище, чим керується особа, здійснюючи відповідну діяльність.

Таке розуміння сутності принципів, з деякими уточненнями стосовно сфери їх застосування, природно знаходить свій прояв і на сторінках фахової літератури з юриспруденції. Так, наприклад, у монографічній праці «Принципи права України» А.М. Колодій вказує на те, що під принципами слід розуміти основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 17]. Автори шеститомної юридичної енциклопедії вказують на те, що принципом є основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії,

вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Науковці підкреслюють той факт, що принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави. Також принципом є й внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [5, с. 110-111]. Аналіз наведених положень свідчить про те, що вони не принципово відрізняються від розглянутих раніше.

Таким чином, як випливає з аналізу вищенаведеного, розуміння сутності принципів у цілому зводиться до того, що вони є підґрунтям для функціонування відповідної сфери суспільних відносин, вектором їх розвитку та визначають загальні засади реалізації відповідних напрямів діяльності їх суб'єктів. Разом із тим, з позиції правової науки, будь-які принципи, в тому числі ті, на яких побудовано діяльність зі здійснення професійного навчання поліцейських в Україні, мають бути об'єктивізовані в приписах нормативно-правових актів, що вказує на їх безпосередній зв'язок з її нормативно-правовою основою. Зокрема, як свідчить аналіз приписів нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється професійне навчання поліцейських в Україні, на сьогодні можна назвати доволі значну кількість принципів, на основі яких ґрунтується дана діяльність компетентних суб'єктів. При цьому окремі з таких принципів будуть мати як доволі тісні зв'язки, обумовлюючи дію один одного, так і мати доволі різноплановий характер. З огляду на що їх аналіз вважаємо за необхідне провести з урахуванням здійснення їх наукової класифікації.

Так, науковці під класифікацією розуміють особливий метод наукового дослідження явищ, процесів, механізмів, або інших об'єктів, який передбачає здійснення аналізу, спрямованого не на встановлення специфіки та базових ознак аналізованого об'єкта, а на розгляд останнього в множині інших тотожних або схожих за змістом об'єктів, визначення їх взаємозв'язку, взаємного розташування в просторі, значення і таке інше [6, с. 223]. В основі цього методу лежить логічна операція поділу обсягу поняття. Як правило, підставою для класифікації обирають ознаки, суттєві для даного явища. Будь-яка класифікація має сенс, якщо в результаті даної роботи відбувається приріст знань про досліджуваний об'єкт або накопичені знання створюють певну систему, що дозволяє більш чітко відобразити його особливості [7, с. 258]. Отже при здійсненні класифікації принципів професійного навчання поліцейських в Україні у відповідні групи, особливу увагу слід звернути на її критерії. Як такий критерій, на нашу думку, слід обрати сферу поширення принципів професійного навчання поліцейських в Україні.

З урахуванням названого вище критерію, слід назвати першу групу принципів професійного навчання поліцейських в Україні, а саме принципи загальні, на яких буде ґрунтуватися як досліджувана, так і будь-яка інша легітимна діяльність. Говорячи про дану групу принципів професійного навчання поліцейських в Україні, слід зазначити, що вони, в першу чергу, знайшли свою об'єктивізацію в приписах Основного Закону України й уточнюються вже в положеннях спеціальних нормативно-правових актів. Зокрема, мову слід вести про принцип верховенства права, який, як вказано в ст. 8 Конституції України визнається й діє в Україні [8]. Своєю чергою, в ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [9]. Даний принцип, на нашу думку, включає у свій зміст й ряд принципів, на підставі яких реалізується інститут освіти взагалі. У такому випадку мова йде про такі принципи, що знайшли свою об'єктивізацію в ст. 6 Закону України «Про освіту»: людиноцентризм; гуманізм; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; унеможливлення насильства, жорстокого поводження з дитиною, її дискримінації за будь-якими ознаками, приниження її честі та гідності; формування громадянської культури та культури демократії; тощо [10].

Так само мову слід вести про принцип законності професійного навчання поліцейських в Україні. Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8]. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. При цьому під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються [9]. У приписах Закону України «Про освіту» даний принцип включає у свій зміст принцип формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення [10].

До досліджуваної групи принципів слід віднести й принцип рівності та недопущення дискримінації під час професійного навчання поліцейських в Україні. Відповідно до ст. 24 Основного Закону України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. При цьому, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [8]. Своєю чергою, в ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що в діяльності

поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [9]. А у ст. 6 Закону України «Про освіту» вказано про такі змістовні компоненти даного принципу як: забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами; тощо [10].

Наступну групу принципів професійного навчання поліцейських в Україні складають принципи здобуття освіти, тобто такі, дія яких поширюється як на досліджувану сферу суспільних відносин, так і на дотичні до неї у зв'язку із реалізацією особою права на освіту. Серед таких принципів слід розглянути принцип прозорості та відкритості. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію» поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. При цьому проєкти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України [9]. Своєю чергою, як випливає з аналізу ст. 6 Закону України «Про освіту», у зміст вказаного принципу, з огляду на специфіку функціонування досліджуваної сфери суспільних відносин, можуть бути включені наступні засади: прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти; різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань; тощо [10].

Ще одним принципом даної групи принципів професійного навчання поліцейських в Україні є принцип доступності освіти. Даний принцип має тісний зв'язок з таким загальним принципом професійного навчання поліцейських в Україні як рівність, оскільки також передбачає як наявність рівних можливостей, так і недопущення дискримінації. Разом з тим, враховуючи законодавчі приписи, зафіксовані в ст. 6 Закону України «Про освіту» принцип доступності професійного навчання поліцейських в Україні охоплює наступні засади: свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою [10]. Також у цьому контексті мову слід вести про засади, закріпленні в ст. 3 Закону України «Про вищу освіту», як то доступності вищої освіти [11].

Здійснення професійного навчання поліцейських в Україні ґрунтується також на такому принципі як наступність. Як зазначено в приписах Закону України «Про освіту» засадами державної політики у сфері освіти є цілісність і наступність системи освіти [10]. Своєю чергою, в ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» вказано, що однією з засад державної політики у сфері вищої освіти є наступність процесу здобуття вищої освіти [11]. Також слід зазначити й на прояв даного принципу в межах такого різновиду професійного навчання поліцейських як службова підготовка. Зокрема, як вказано в п. 8 Положення «Про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року № 50, при розробленні розкладу занять забезпечується принцип послідовного вивчення тематики кожного виду службової підготовки та рівномірний розподіл навчального навантаження протягом навчального року [12].

Як принцип професійного навчання поліцейських в Україні слід розглянути принцип академічної доброчесності та свободи. Як випливає з аналізу ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законодавством правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Своєю чергою, під академічною свободою законодавець розуміє самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом [11].

Ще одним принципом професійного навчання поліцейських в Україні є політична нейтральність, що відповідно до ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає те, що поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях [9]. Так само в приписах Закону України «Про освіту» зазначено, що засадами державної політики в сфері освіти є, зокрема: невтручання політичних партій в освітній процес; невтручання релігійних організацій в освітній процес [10].

Як окрему групу принципів професійного навчання поліцейських в Україні слід розглянути спеціальні принципи, які мають найбільшу специфіку свого прояву саме в межах даних суспільних відносин. Зокрема, мову слід вести про принцип взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства. Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення

правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [9]. З огляду на що й професійне навчання поліцейських має здійснюватися з урахуванням специфіки окремого регіону та потреб відповідної територіальної громади.

Окрім цього мову слід вести про принцип етичності під час професійного навчання поліцейських в Україні. Так, задля урегулювання поведінки поліцейських з дотриманням етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до поліції було прийнято Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 9 листопада 2016 року № 1179 [13]. Тісно пов'язаним з даним принципом професійного навчання поліцейських в Україні є принцип службових обмежень. Зокрема, як встановлено в ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію», незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліції не можуть бути прийняті особи у випадках, коли вони відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складання Присяги поліцейського, визначених законом [9].

Висновки. Отже, як випливає з проведеного вище аналізу під принципами професійного навчання поліцейських в Україні слід розуміти закріплену в законодавчих приписах сукупність керівних засад, на яких ґрунтуються дана сфера суспільних відносин, і які слугують вектором їх розвитку. На сьогодні можна назвати доволі значну кількість таких принципів, з огляду на що вони були розглянуті з урахуванням їх наукової класифікації за таким критерієм як сфера їх поширення та поділені на три групи: 1) загальні принципи: верховенство права, законність, рівність і недопущення дискримінації; 2) принципи, пов'язанні із реалізацією права на здобуття освіти: прозорість і відкритість, доступність, наступність, академічна доброчесність і свобода, політична нейтральність; 3) спеціальні принципи: взаємодія поліції з населенням на засадах партнерства, етичність, службових обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків: У справи, 2017. 488 с.

2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

4. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

5. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.

6. Василенко В.М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю національної поліції : дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2021. 439 с.

7. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.

8. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

10. Про освіту: закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.

11. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

12. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 № 50. *Офіційний вісник України*. 2016. № 22. Ст. 861.

13. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 55.

REFERENCES:

1. Pchelin, V. B. (2017). Orhanizatsiya administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny: pravovi zasady [Organization of administrative justice in Ukraine: legal principles]: monohrafiya. Kharkiv: U spravy, 488 s.

2. Filosofs′kyy entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / NAN Ukrayiny, In-t filosofiyi im. H.S. Skovorody ; red. V.I. Shynkaruk ta in. Kyyiv: Abrys, 2002. 742 s.

3. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins′koyi movy [The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] (z dod., dopov. ta CD) / [uklad. i holov. red. V. T. Busel.] Kyyiv; Irpin′ : VTF «Perun», 2009. 1736 s.

4. Kolodiy, A. M. (1998). Pryntsypy prava Ukrayiny [Principles of Ukrainian Law]: monohrafiya. Kyyiv : Yurinkom Inter, 208 s.

5. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia]: V 6 t. / Redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyyiv: «Ukr. entsykl.», 1998. T. 5 : P–S. 2003. 736 s.

6. Vasylenko, V. M. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennya hromads′koho kontrolyu za diyal′nistyu natsional′noyi politsiyi [Administrative and legal support for public control over the activities of the national police] : dys. … doktora yuryd. nauk : spets. 12.00.07. Kharkiv, 439 s.

7. Pryymachenko, D. V. (2007). Administratyvna diyal′nist′ mytnykh orhaniv u sferi realizatsiyi mytnoyi polityky derzhavy [Administrative activity of customs authorities in the sphere of implementation of the state customs policy] : dys. … doktora yuryd. nauk : spets. 12.00.07. Dnipropetrovs′k, 477 s.

8. Konstytutsiya Ukrayiny (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]: zakon Ukrayiny № 254k/96 VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141.

9. Pro Natsional′nu politsiyu (2015, July 2) [On the National Police]: zakon Ukrayiny № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2015. № 40-41. St. 379.

10. Pro osvitu (2017, September 5) [On education]: zakon Ukrayiny № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2017. № 38-39. St. 380.

11. Pro vyshchu osvitu (2014, July 1) [On Higher Education]: zakon Ukrayiny № 1556-VII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2014. № 37-38. St. 2004.

12. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny (2016, January 26) [On approval of the Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny № 50. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2016. № 22. St. 861.

13. Pro zatverdzhennya Pravyl etychnoyi povedinky politseys′kykh (2016, November 9) [On approval of the Rules of Ethical Conduct of Police Officers]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny № 1179. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2017. № 2. St. 55.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-135-142

Драна Марина Валеріївна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
mdranaia@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0004-1595-0874

СИСТЕМНІСТЬ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Статтю присвячено дослідженню питання змісту діяльності суб'єктів формування та реалізації державної регіональної політики, яка провадиться за певними етапами. У контексті триваючої війни та необхідності адаптації до європейських стандартів, дослідження акцентує увагу на важливості ефективної регіональної політики для забезпечення сталого розвитку країни.

З метою реалізації поставленого завдання проаналізовано публікації науковців у сфері державотворення, адміністративістів, економістів, які здійснювали дослідження окресленої проблематики.

Актуалізовано, що процес формування та реалізації регіональної політики не стоїть на місці, так прийнято ряд нормативно-правових актів у цій сфері, незважаючи на реальний стан справ у державі, акумулюються джерела фінансування для розвитку регіонів тощо.

Вказано, що зростання рівня ефективності провадження регіональної політики і досі залишається одним із актуальних питань діяльності публічної влади, процесу державотворення та євроінтеграції. Вирішити поставлені суспільством завдання в цій сфері вбачається можливим завдяки вдосконаленню нормативно-правової бази та належного адміністративно-правового регулювання способів, форм та методів формування і реалізації державної регіональної політики.

Враховуючи склад та зміст досліджених етапів процесу формування та реалізації державної регіональної політики варто відзначити, що зміст і сама структура здійснюваної політики може постійно знаходитись в динамічному стані, що дозволяє максимально швидко та ефективно адаптувати її до вимог сучасного суспільства та викликів, які стоять перед ним і публічної владою. В свою чергу системне удосконалення запровадженої регіональної політики є процесом доволі тривалим і не гнучким, що потребує в деяких моментах переосмислення на ментальному рівні і відповідної адаптації суспільства.

Визначено, що дієва та збалансована державна регіональна політика, етапи реалізації якої відбуватимуться з урахуванням інтересів регіонів та суспільства в цілому, забезпечить їх динамічний розвиток, зростання рівня життя та доходів населення, скоординоване функціонування всіх інституцій на регіональному і місцевому рівнях.

За результатами дослідження визначено зміст кожного етапу формування та реалізації державної регіональної політики, фази реалізації прийнятих управлінських рішень, мету моніторингової діяльності для визначення актуальності

© М.В.Драна, 2024

та дієвості запровадженої регіональної політики.

Ключові слова: державна регіональна політика, етапи провадження, управлінські рішення, нормативно-правове забезпечення, адміністративна реформа.

Drana M. SYSTEMATIC APPROACH AND STAGES IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE REGIONAL POLICY

The article is devoted to studying the content of the activities of entities involved in the formation and implementation of state regional policy, which is carried out in certain stages. In the context of the ongoing war and the need to adapt to European standards, the study emphasizes the importance of effective regional policy for ensuring the sustainable development of the country.

To achieve the set goal, the publications of scientists in the field of state-building, administrators, and economists who conducted research on the outlined problem were analyzed.

It is emphasized that the process of forming and implementing regional policy is not static. For example, a number of regulatory legal acts have been adopted in this area, despite the real situation in the state, and sources of funding for regional development are being accumulated.

It is noted that increasing the efficiency of conducting regional policy remains one of the pressing issues of public administration, the process of state-building, and European integration. It is believed that it is possible to solve the problems posed by society in this area through the improvement of the regulatory framework and appropriate administrative and legal regulation of the methods, forms, and means of forming and implementing state regional policy.

Considering the complexity and content of the studied stages of the process of forming and implementing state regional policy, it should be noted that the content and structure of the implemented policy can be constantly in a dynamic state, which allows for the fastest and most effective adaptation to the demands of modern society and the challenges facing it and public authorities. In turn, the systematic improvement of the implemented regional policy is a rather lengthy and inflexible process that requires rethinking at the mental level and appropriate adaptation of society in some cases.

It is determined that an effective and balanced state regional policy, the implementation stages of which take into account the interests of regions and society as a whole, will ensure their dynamic development, increased living standards and incomes of the population, and coordinated functioning of all institutions at the regional and local levels.

As a result of the study, the content of each stage of the formation and implementation of state regional policy, the phases of implementation of adopted managerial decisions, and the purpose of monitoring activities to determine the relevance and effectiveness of the implemented regional policy have been determined

Key words: state regional policy, stages of proceedings, management decisions, regulatory and legal support, administrative reform.

Постановка проблеми. Наразі України проживає складні часи. Триваюча адміністративна реформа, адаптація чинного законодавства, на тлі євроінтеграційних процесів, до вимог Європейського Союзу, активна фаза війни з росією вимагають від публічної влади рішучих та дієвих кроків у сфері збереження належного рівня життя, функціонування економіки та інших сфер. Більшість з означених проблем мають вирішуватись шляхом запровадження та реалізації ефективної регіональної політики, з урахуванням особливостей окремо взятих регіонів, зважаючи на часткову окупацію певних територій, переселення частини населення країни.

Варто відзначити, що процес формування та реалізації регіональної політики не стоїть на місці, так прийнято ряд нормативно-правових актів у цій сфері, незважаючи на реальний стан справ у державі, акумулюються джерела фінансування для розвитку регіонів тощо.

Проте зростання рівня ефективності провадження регіональної політики і досі залишається одним із актуальних питань діяльності публічної влади, процесу державотворення та євроінтеграції. Вирішити поставлені суспільством завдання в цій сфері вбачається можливим завдяки вдосконаленню нормативно-правової бази та належного адміністративно-правового регулювання способів, форм та методів формування і реалізації державної регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням формування та реалізації державної політики за різними напрямками свої роботи присвятили ряд науковців. У сфері нормативно-правового забезпечення цієї діяльності присвячено праці Р. Білика, Ю. Гринчука, М. Латиніна, В. Мамонової. Проблемні питання реалізації регіональної політики досліджувались такими науковцями, як Б. Данилишин, С. Мельник, Д. Лук'яненко, О. Топчієв. Механізми, що забезпечують формування регіональної політики, досліджувались в працях А. Бутова, М. Гнидюка, Т. Миронової, А. Фісуна.

Метою статті є аналіз сучасного стану, етапів і нормативно-правового забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вдосконалюючи підходи до адміністративно-правового регулювання в цій сфері, відбувається уніфікація владних повноважень та функцій уповноважених державою суб'єктів, основним завданням яких є безпосередньо формування та реалізація державної регіональної політики. Значної уваги потребує механізм побудови та реалізації взаємодії регіонів з центром, зростання рівня ефективності його функціонування. Все це вимагає подальших наукових пошуків у цій сфері та дослідження даної тематики, оскільки розвиток громад та досконала регіональна політика є основою соціального розвитку та економічного благополуччя країни в цілому як фактору внутрішнього, крім того ще і важливим аспектом у подоланні наслідків війни, як фактору зовнішнього.

На думку В. Куйбіди, виклики можуть мати як зовнішні, так і внутрішні корені. Реагувати на

зовнішні виклики завжди важко. У той же час внутрішні виклики в Україні не лише погіршують ситуацію з зовнішніми викликами, але іноді і сприяють їх виникненню. Саме тому перетворення внутрішніх проблем, які створюють в Україні внутрішні виклики, у нові можливості повинно стати важливим аргументом при подоланні зовнішніх викликів [1, с. 36]

Національна економіка та рівень її життєздатності багато в чому залежить від рівня економічної потужності регіонів, на що суттєво вливає територіальний, галузевий, демографічний та ряд інших аспектів. Саме тому наразі загострюється питання удосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері державної регіональної політики.

Одним з перших важливих кроків України на шляху розвитку та провадження державної регіональної політики стало схвалення Концепцію сталого розвитку населених пунктів від 24.12.1999 № 1359-XIV, в якій відзначалось, що Концепція визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їх реалізації. Саме Концепція виступила основою для розроблення відповідних нормативно-правових актів і програм соціально-економічного розвитку населених пунктів, забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з розв'язання практичних завдань на державному, регіональному і місцевому рівні [2].

В травні 2001 року, Указом Президента України від 25.05.2001 № 341/2001 схвалюється Концепція державної регіональної політики, яка закріплює, що державна регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язаною із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів [3].

На законодавчому рівні поняття державної регіональної політики було закріплено нормою Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII, - система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [4].

Проміжково схвалювались інші нормативно-правові акти, які мали на меті забезпечити сталий розвиток та втілення в дію положень та заходів, направлених на зміцнення регіонів та їх економічний добробут.

На сьогодні маємо затверджену Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в якій закріплено, що ця Стратегія є основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців [5].

Проте, актуальними в цій сфері залишається твердження, що аналіз процесів регіонального розвитку України засвідчує наявність негативних тенденцій, зокрема: поглиблення міжрегіональних суперечностей, зростання диспропорцій та загострення економічних і соціальних проблем регіонів. Головною причиною цих тенденцій є те, що в Україні не створено цілісної дієвої системи реалізації державної регіональної політики, не сформовано ефективного механізму відносин центру з регіонами та регіонів між собою. Несистемним залишається правове поле у сфері регулювання регіонального розвитку [6, с. 121].

Політична та адміністративна реформи, що тривають в Україні, суттєво змінюють структуру та систему публічного управління як на загальнодержавному так і регіональному рівнях, територіальні утворення отримують більшої значущості в питання розвитку держави. Однак для сталого розвитку регіонів та формування дієвої державної регіональної політики важливого значення набуває необхідність визначення конкретних завдань та формування принципів, методів і форм реалізації державної регіональної політики, створення відповідних адміністративно-правових засад, що будуть спиратись на досвід європейських партнерів нашої держави.

Наукові дослідження та аналіз практики державотворення в Україні переконливо свідчать, що практично немає такої сфери державної політики, в якій у разі її успішного здійснення можна було б обійтися без реального врахування регіональних аспектів. На сьогодні вже стало абсолютно зрозуміло, що ефективна державна регіональна політика є запорукою не тільки розвитку окремих регіонів в усіх його вимірах: економічному, соціальному, гуманітарному, екологічному, політичному, а й держави загалом [7, с. 14-15].

Сучасна державна регіональна політика, на думку Наталії Керецман, повинна враховувати: об’єктивні напрями розвитку світової економіки, соціальні, історичні, геополітичні особливості української

економіки, необхідність забезпечення економічної ефективності та соціальної справедливості, захист і розвиток усіх сфер бізнесу, партнерство і співробітництво на основі принципу законності та правової забезпеченості [8, с. 54-55].

Варто відзначити, що державна регіональна політика реалізується органами публічної влади шляхом застосування законодавчо визначеного інструментарію з метою врегулювання функціонування регіонів та адміністративно-правового забезпечення соціально-економічної сфери. Саме завдяки правильному формуванню та дієвої реалізації такої політики забезпечується розвиток регіонів.

На думку О. Коротич, складність розроблення регіональної політики держави пов'язана з тим, що при формуванні такої політики потрібно врахувати взаємовідносини суб'єктів державної регіональної політики між собою, і з суб'єктами політики регіонів. Також авторка вважає, що поза увагою регіональної політики держави не можна залишити жоден з об'єктів, на які вона має бути спрямована, тим більше, що деякі з них одночасно виступатимуть як суб'єкти формування, здійснення регіональної політики й управління регіональним розвитком [9, с. 81].

З огляду на досліджені бачення науковців у сфері формування та реалізації державної регіональної політики можна відзначити що така діяльність має провадитись системно і мати логічну поетапну структуру.

За визначенням І. Михасюка та М. Мальського, державна регіональна політика охоплює такі аспекти: встановлення стратегії для досягнення економічного росту, формулювання цілей та пріоритетів для розвитку економічного комплексу; розробка відповідних законодавчих актів; створення національних програм, спрямованих на розв'язання найзначущіших глобальних завдань, які стоять перед країною; реалізація єдиної політики в технічних, структурних та інвестиційних питаннях; забезпечення балансу в економіці; подолання монополії окремих виробників; підтримка конкуренції; регулювання економічних проблем, які не можуть бути вирішені ринковим механізмом; участь у міжнародному та національному розподілі робочої сили [10, с. 14].

Визначаючи «ідеальну схему» формування економічної політики В. Бакуменко і В. Белецький виділяють такі етапи: визначення короткочасних стабілізаційних цілей; узгодження довгочасних стратегічних цілей з конкретними цілями з урахуванням поточних умов; визначення засобів впливу на економіку; вибір інструментів для реалізації сформульованих цілей з урахуванням обраних засад впливу на економіку [11, с. 109].

Першим етапом такої діяльності територіальної громади та виконавчої влади на місцях є ініціювання проекту.

Варто відзначити, що будь-яка політика держави, незважаючи на її зміст чи сферу реалізації, не існує відособлено від суспільства чи то регіону. Будь-які політичні рішення майже завжди формуються як реакція на певні події в суспільстві або реальні потреби його членів.

Проте потрібно не забувати, що держава - це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи його цілісність і безпеку, організовує задоволення загальносоціальних потреб та здійснює керівництво суспільством насамперед в інтересах цієї його частини [12, с. 41].

Щоб належним чином здійснити реалізацію етапу ініціювання регіональної політики публічна влада має провести моніторинг певного середовища (соціального, політичного, економічного тощо) з метою виявлення факторів, які потребують регулювання або запровадження певних програм на регіональному або загальнодержавному рівнях. Важливою складової ініціювання будь-якого політичного проекту на рівні регіону являється оцінка бажаних політичних результатів та можливих політичних наслідків.

Політичний аналіз повинен бути спрямований на ідентифікацію стейкхолдерів – всіх тих осіб (груп осіб), які мають відношення до процесу політики (як у владі, так і поза органами влади). Тобто всіх, кого зачіпає існування проблеми й можливих шляхів її вирішення (пов'язані із цим затрати, випуск і наслідки реалізації політики). Ці особи є у певному сенсі «пайовиками» процесу політики, тому що вони мають «пай» – з ними потрібно рахуватися в процесі політики [13, с. 10].

Виявлення факторів, які потребують регулювання, призводять до моделювання певних цілей, які мають бути досягнуті в результаті формування та реалізації державної регіональної політики з прогнозованими позитивними результатами та активної участі в даному процесі місцевого самоврядування, виконавчої влади, суб'єктів господарювання та громадськості.

Другий етап формування державної регіональної політики полягає в розробці та закріпленні управлінського рішення у певній формі.

Управлінське рішення - це результат творчого цілеспрямованого аналізу проблемної ситуації, вибору шляхів, методів і засобів її вирішення у відповідності з ціллю системи менеджменту [14, с. 58].

Деякі науковці стверджують, що управлінське рішення проявляє собою соціальний акт, підготовлений на основі аналізу альтернатив і прийнятої у встановленому порядку оцінки, що має директивне значення, який містить постановку цілей і обґрунтування засобів їх реалізації та організовує практичну діяльність суб'єктів і об'єктів управління, спрямовану на досягнення намічених цілей [15, с. 58].

Таким чином даний етап зобов'язує територіальні громади та виконавчу владу на місцях виділяти конкретні задачі та напрямки по яких формуватимуться управлінські рішення, визначати засоби та механізм

для їх реалізації. Означені заходи запускають механізм правотворення, оскільки потребується формування нормативно-правової бази.

Прийняття управлінського рішення пов'язано з певними управлінськими діями, які, у свою чергу, визначаються характером і змістом рішень та конкретною управлінською ситуацією. Тобто прийняттю управлінського рішення завжди передує управлінська ситуація, яка, у свою чергу, виникає одночасно з виникненням певної управлінської проблеми [16, с. 38].

Прийняття управлінського рішення, як засобу формування та реалізації державної регіональної політики, являє собою творчу діяльність владного суб'єкта, основна задача якої полягає у визначені форм подальшої діяльності суб'єктів реалізації регіональної політики, з урахуванням ситуаційних обставин та сприйняття суспільством результатів цієї діяльності.

Погоджуємось з твердженням, що управлінське рішення – це результат вибору суб'єктом (органом) управління способу дій, спрямованих на розв'язання певної проблеми управління. Основна мета управлінського рішення полягає у забезпеченні координуючого впливу на об'єкт або систему управління для досягнення цілей організації [17, с. 36].

Третій етап полягає безпосередньо у впровадженні прийнятих заходів і реалізації управлінських рішень у сфері державної регіональної політики.

Завдання цього етапу полягає у формуванні механізму впровадження прийнятих управлінських рішень, який має включати в себе діяльність по визначенню сфер та кола об'єктів і суб'єктів реалізації, зміст регулюючого впливу, узгодження правил застосування норм та взаємодії учасників даного процесу, процедуру застосування та правові наслідки, що матимуть місце в ході провадження цього етапу.

Процедура реалізації прийнятих рішень в ході формування та реалізації державної регіональної політики включає такі фази:

- донесення прийнятого рішення до виконавців;
- формування алгоритму узгодженої взаємодії виконавців в ході його реалізації;
- прийняття рішення до виконання та реалізація його задач;
- реалізація нагляду за впровадження рішення;
- аналіз ефективності реалізації.

Варто відзначити, що провадження цього етапу потребує зазвичай координацію роботи багатьох суб'єктів. І саме ефективна координація реалізації управлінських рішень сприяє досягненню позитивних результатів у сфері провадження державної регіональної політики в цілому.

Реалізація управлінських рішень є практичним, а отже, матеріальним аспектом управлінської діяльності, оскільки саме процес організації і результат практичної діяльності «матеріалізує» соціальні норми, що містяться в управлінських рішеннях, переводить їх у реальні фізичні дії (відносини, процеси, результати) під час дії керованої підсистеми на керуючу підсистему з метою перетворення її в новий якісний стан. Однак управлінські рішення бувають подвійними за своєю природою, оскільки вони можуть бути спрямовані як зовні, на керовану підсистему, так і всередину, на керуючу підсистему. Але важливо зазначити, що специфіка управлінських рішень полягає у трансформації і стабілізації керованого соціального об'єкта [18, с. 30].

На ефективність реалізації управлінських рішень, у сфері державної регіональної політики, суттєво впливає здійснений рішенням розподіл між суб'єктами виконання їх повноважень, прав та відповідальності.

На стадії реалізації рішення, приймаються заходи для конкретизації рішення і доведення його до виконавців, здійснюється контроль за ходом його виконання, вносяться необхідні корективи і дається оцінка отриманого результату від виконання рішення. Кожне управлінське рішення має свій конкретний результат, тому метою управлінської діяльності є знаходження таких форм, методів, засобів та інструментів, які могли б сприяти досягненню оптимального результату в конкретних умовах і обставинах. Управлінські рішення повинні бути обґрунтованими, прийнятими на основі економічного аналізу та багатоваріантного розрахунку та свого роду інтуїтивними, які, хоча іноді й заощаджують час, але містять в собі ймовірність упущень та ряд невизначеностей [15, с. 59].

Зростання ефективності реалізації державної регіональної політики досягається провадженням моніторингового контролю, що в свою чергу дає можливість адаптувати напрямки здійснюваної політики до реальних ситуацій, що виникають на територіях її провадження, та дає можливість своєчасно здійснювати корегування певних аспектів та програм. Процедура провадження регіональної політики має передбачати зворотній зв'язок суб'єктів цієї діяльності, який дає можливість швидко реагувати та аналізувати на отримані моніторингові показники.

Четвертий етап формування та реалізації державної регіональної політики полягає в аналітичній оцінці отриманих результатів. Саме даний етап дає можливість визначити необхідність та напрямки коригування реалізованого напрямку регіональної політики та забезпечити оптимальний варіант її подальшого провадження для досягнення поставленої мети, що може включати в себе розширення кола суб'єктів, коригування їх прав та повноважень, адаптацію зворотного зв'язку, форму закріплення отриманих результатів тощо.

Та, говорячи про особливості прийняття управлінських рішень, не можна оминути питання контролю за їх виконанням. Контроль – це одна з основних функцій управління, яка являє собою

забезпечення досягнення цілей, поставлених організацією, реалізації прийнятих управлінських рішень. За допомогою контролю керівництво визначає правильність своїх рішень і встановлює потребу в їх коригуванні. Здійснювати контроль – це значить, з одного боку, встановлювати стандарти, вимірювати фактично досягнуті результати і їх відхилення від встановлених стандартів; з іншого – відстежувати виконання прийнятих управлінських рішень і оцінювати досягнуті результати у процесі їх виконання. Саме результати контролю стають підставою для керівників організації коригувати прийняті раніше рішення, якщо відхилення у процесі реалізації прийнятих раніше рішень значні [18, с. 31].

Провадження цього етапу відбувається з урахуванням Порядку здійснення моніторингу державної регіональної політики та Порядку проведення оцінювання реалізації державної регіональної політики, які затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення моніторингу та оцінювання державної регіональної політики» від 15 березня 2024 р. № 305.

Вказані нормативно-правові акти визначають, що моніторинг державної регіональної політики здійснюється з метою відстеження та проведення аналізу територіальних тенденцій, динаміки та структурних змін відповідно до цілей, напрямів та завдань державної регіональної політики, визначених у документах стратегічного планування державної регіональної політики, зазначених у частині другій статті 7 Закону України "Про засади державної регіональної політики" а об'єктами моніторингу державної регіональної політики є соціально-економічні процеси і результати соціально-економічного розвитку регіонів, територіальних громад, функціональних типів територій, які описуються з використанням кількісних та якісних, статичних або динамічних параметрів [19].

В свою чергу, метою оцінювання реалізації державної регіональної політики є отримання інформації стосовно досягнення цілей політики, їх впливу на стан соціально-економічного розвитку регіонів, територіальних громад та функціональних типів територій для прийняття необхідних управлінських рішень [19].

Висновки. Враховуючи склад та зміст досліджених етапів процесу формування та реалізації державної регіональної політики, варто відзначити, що зміст і сама структура здійснюваної політики може постійно знаходитись в динамічному стані, що дозволяє максимально швидко та ефективно адаптувати її до вимог сучасного суспільства та викликів, які стоять перед ним і публічної владою. В свою чергу системне удосконалення запровадженої регіональної політики є процесом доволі тривалим і не гнучким, що потребує в деяких моментах переосмислення на ментальному рівні і відповідної адаптації суспільства.

Дієва та збалансована державна регіональна політика, етапи реалізації якої відбуватимуться з урахуванням інтересів регіонів та суспільства в цілому, забезпечить їх динамічний розвиток, зростання рівня життя та доходів населення, скоординоване функціонування всіх інституцій на регіональному і місцевому рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Куйбіда В., Ткачук А., Забувець-Ковачич Т. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. К.: Леста, 2010. 224 с.

2. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів. Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text

3. Про Концепцію державної регіональної політики. Указ Президента України від 25.05.2001 № 341/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text

4. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

6. Павлов В.І. Концептуальні засади управління сталим просторовим розвитком. Вісник економічної науки України. Науковий журнал. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. № 1 (11). С. 119–124.

7. Куйбіда В. С. Формування та реалізація нової регіональної політики в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1 (50). ч. 1. С. 13-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_1_3

8. Керецман Н.І. Організаційно-економічні засади розвитку територіальних громад регіону в умовах сучасних викликів воєнного стану : дис. … доктора філософії: 051 – Економіка. Ужгород, 2023. 253 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0823U101441

9. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія]. Х. : Вид-во ХарРІНАДУ "Магістр". 2006. 220 с.

10. Михасюк І.Р., Мальський М.З. Регіональна економічна політика: Навчальний посібник. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів: «Українські технології». 2001. 208 с.

11. Бакуменко В. Формування економічної політики (методологічні аспекти). *Вісник Української академії державного управління при Президентові України.* 1998. № 3. С.107–113.

12. Рабінович П., Лобода Ю. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження. *Право України*. 2001. №8. С.41-44.

13. Державна політика: аналіз та механізми впровадження: конспект лекцій. Укладачі: В. П. Садковий, С. М. Домбровська, І. М. Лопатченко, А. В. Антонов. Х. : НУЦЗУ, 2019. 65 с. URL:

http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publichnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/lk14.pdf

14. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб. / за ред. Ю. Петруні. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 216 с.

15. Яременко І.І. Особливості прийняття та реалізації управлінських рішень в системі публічного управління. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2021. № 7. С. 57-61.

16. Теоретичні основи забезпечення якості прийняття управлінських рішень в умовах європейської інтеграції : монографія. М.М. Новікова, Н.О. Кондратенко, М.В. Боровик та ін.. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : «Друкарня Мадрид», 2020. 335 с. URL: https://mmgh.kname.edu.ua/images/NAUKA/2020.pdf

17. Дерлоу Д. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень / пер. з англ. Київ: Наукова думка, 2010. 242 с.

18. Нестеренко Д.В. Сутність феномену «управлінське рішення». *Публічне управління та митне адміністрування.* 2021. № 3 (30). С. 28-32. URL: http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/3/4.pdf

19. Деякі питання проведення моніторингу та оцінювання державної регіональної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 305. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2024-%D0%BF#Text

REFERENCES:

1. Kuibida, V., Tkachuk, A., Zabuvets-Kovachych, T. (2010). Rehionalna polityka: pravove rehuliuvannia. Svitovyi ta ukrainskyi dosvid. [Regional policy: legal regulation. World and Ukrainian experience]. 224. [in Ukrainian].

2. Pro Kontseptsiiu staloho rozvytku naselenykh punktiv. (1999, December 24). [On the Concept of Sustainable Development of Settlements]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №1359-XIV*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text [in Ukrainian].

3. Pro Kontseptsiiu derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2001, May 25). [On the Concept of State Regional Policy]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №341/2001.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text [in Ukrainian].

4. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2015, February 5). [On the principles of state regional policy]. *Zakon Ukrainy №156-VIII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky. (2020, August 5). [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №695.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

6. Pavlov, V.I. (2007). Kontseptualni zasady upravlinnia stalym prostorovym rozvytkom. [Conceptual principles of sustainable spatial development management]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy.* № 1(11). 119–124. [in Ukrainian].

7. Kuibida, V. S. (2017). Formuvannia ta realizatsiia novoi rehionalnoi polityky v Ukraini. [Formation and implementation of a new regional policy in Ukraine]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia.* Vyp. 1 (50). ch. 1. 13-20. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_1_3 [in Ukrainian].

8. Keretsman, N.I. (2023). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady rozvytku terytorialnykh hromad rehionu v umovakh suchasnykh vyklykiv voiennoho stanu. [Organizational and economic principles of development of territorial communities of the region in the conditions of modern challenges of martial law]. *Dys. doktora filosofii: 051–Ekonomika. 253.* Retrieved from: https://uacademic.info/ua/document/0823U101441 [in Ukrainian].

9. Korotych, O.B. (2006). Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom Ukrainy. [State Administration for Regional Development of Ukraine]. Monohrafiia. 220. [in Ukrainian].

10. Mykhasiuk, I.R., Malskyi, M.Z. (2001). Rehionalna ekonomichna polityka. [Regional economic policy]. Navchalnyi posibnyk. 208. [in Ukrainian].

11. Bakumenko, V. (1998). Formuvannia ekonomichnoi polityky (metodolohichni aspekty). [Formation of economic policy (methodological aspects)]. *Visnyk Ukrainskoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy.* № 3. 107–113. [in Ukrainian].

12. Rabinovych, P., Loboda, Yu. (2001). Sotsialna sutnist derzhavy: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. [The social essence of the state: theoretical and methodological foundations of research]. *Pravo Ukrainy.* №8. 41-44. [in Ukrainian].

13. Sadkovyi, V.P., Dombovska, S.M., Lopatchenko I.M, Antonov, A.V. (2019). Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy vprovadzhennia: konspekt lektsii. [Public policy: analysis and implementation mechanisms: lecture notes]. 65. Retrieved from: http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publichnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/lk14.pdf [in Ukrainian].

14. Petrunia Yu.Ie. (Ed.) (2011). Pryiniattia upravlinskykh rishen. [Making management decisions]. Navch. posib. 2-he vyd. 216. [in Ukrainian].

15. Yaremenko, I.I. (2021). Osoblyvosti pryiniattia ta realizatsii upravlinskykh rishen v systemi publichnoho upravlinnia. [Features of making and implementing management decisions in the public administration system]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»*. № 7. 57-61. [in Ukrainian].

16. Novikova, M.M., Kondratenko, N.O., Borovyk, M.V. (2020). Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh yevropeiskoi intehratsii. [Theoretical foundations of ensuring the quality of managerial decision-making in the context of European integration]. Monohrafiia. 335 Retrieved from: https://mmgh.kname.edu.ua/images/NAUKA/2020.pdf [in Ukrainian].

17. Derlou, D. (2010). Kliuchovi upravlinski rishennia. Tekhnolohiia pryiniattia rishen. [Key management decisions. Decision-making technology]. 242. [in Ukrainian].

18. Nesterenko, D. V. (2021). Sutnist fenomenu «upravlinske rishennia». [The essence of the phenomenon of "management decision"]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia.* № 3 (30). 28-32. Retrieved from: http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/3/4.pdf [in Ukrainian].

19. Deiaki pytannia provedennia monitorynhu ta otsiniuvannia derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2024, March 15). [Some issues of monitoring and evaluating state regional policy]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №305.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-142-146

Єрьоменко Віктор Петрович,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2
Донецького державного університету внутрішніх справ, адвокат
eremenko.3012@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-8964-782X

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Стаття присвячена проблемним питанням адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України як ключового органу центральної виконавчої влади у сфері дотримання законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на нього та його територіальні органи. Проведено аналіз адміністративно-правового регулювання діяльності Державної податкової служби України при здійсненні контрольних функцій. Виокремлено питання публічної організації здійснення контрольних функцій в державі в цілому та Державною податковою службою України. Проаналізовано еволюцію чинного законодавства, на підставі якого здійснюється контрольні функції Державною податковою службою України та її територіальними органами та попередніми органами фіскальної сфери, реформованих та реорганізованих в Україні за період незалежності. Запропоновано авторську дефініцію, яка позначає поняття адміністративно-правового статусу Державної податкової служби України. Встановлено місце Державної податкової служби України у здійсненні державної податкової політики, реалізованій органами публічного адміністрування, у тому числі спеціалізованими державними органами с сфері фінансової діяльності держави, податкового контролю, спрямованого на забезпечення законності, раціональності, ефективності управління (формування, розподілу, використання, розпорядження) публічними фінансовими ресурсами, з метою виявлення, усунення та запобігання фінансових правопорушень у найбільш дієвий спосіб. Визначено структуру механізму державної податкової політики через сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів. З'ясовано особливі ознаки державної податкової політики (зокрема щодо реалізації у специфічній сфері, здійсненні спеціальними суб'єктами, наявності специфічного предмета і об'єктів, формулювання спеціальної мети, регламентації спеціальними імперативними нормами права).

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, Державна податкова служба України, контролюючий орган; контроль.

Yeremenko V. THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE IN THE EXERCISE OF CONTROL FUNCTIONS

The article is devoted to the problematic issues of the administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine as a key body of the central executive power in the field of compliance with legislation on taxation, legislation on the payment of a single contribution, as well as compliance with other legislation, control over the implementation of which is entrusted to it and its territorial bodies. An analysis of the administrative and legal regulation of the activities of the State Tax Service of Ukraine in the implementation of control functions is carried out. The issue of public organization of the implementation of control functions in the state as a whole and by the State Tax Service of Ukraine is highlighted. The evolution of the current legislation on the basis of which control functions are carried out by the State Tax Service of Ukraine and its territorial bodies and previous bodies of the fiscal sphere, reformed and reorganized in Ukraine during the period of independence, is analyzed. The author's definition is proposed, which denotes the concept of the administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine. The place of the State Tax Service of Ukraine in the implementation of state tax policy

© В.П.Єрьоменко, 2024

implemented by public administration bodies, including specialized state bodies in the field of state financial activity, tax control, aimed at ensuring legality, rationality, and efficiency of management (formation, distribution, use, disposal) of public financial resources, in order to identify, eliminate, and prevent financial offenses in the most effective way, has been established. The structure of the state tax policy mechanism has been determined through a set of interconnected and interacting elements. The special features of state tax policy have been clarified (in particular, regarding implementation in a specific area, implementation by special entities, the presence of a specific subject and objects, the formulation of a special goal, regulation by special imperative norms of law).

Key words: administrative and legal regulation, State Tax Service of Ukraine, regulatory authority; control.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення питання ефективності діяльності Державної податкової служби України (далі – ДПС) є складовою омріяної всіма громадянами України перемоги у війні з росією. Під час повномасштабної агресії рф бюджет якої в сотні разів перевищує бюджетні можливості нашої країни, збалансована податкова політика в переліку складових успіху постає таким самим невід'ємним компонентом як виробництво зброї та постачання її нашими міжнародними партнерами. На превеликий жаль, варто констатувати, що в податковій (як в цілому у фіскальній) сфері до початку 2022 року існувало велика кількість невирішених проблем. Об'єктивно, після майже 3-х років війни, їх коло та масштаби тільки збільшилися. Потреби оборони, зменшення виробництва, витік капіталу, небажання інвестувати у країну, на території якої іде війна, лише погіршують бюджетний стан. Дефіцит бюджету 2024 року у 500 млрд. гривень необхідно закривати за рахунок ефективної податкової політики, одним із елементів якої є контрольна функція.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізу публічно-правових засад здійснення контрольної функції ДПС присвячено чимало праць вітчизняних науковців у різні періоди становлення незалежності України. Серед робіт провідних вчених, що досліджували проблеми діяльності ДПС варто виділити особливу роль таких науковців як В. Б. Авер'янов, О. І. Безпалова, Д. А. Бекерська, Л. К. Воронова, Є. А. Гетьман, Л. С. Головко, Н. К. Ісаєва, С.Т.Кадькаленко, Д.В.Крилов, О.В.Кузьменко, М.П.Кучерявенко, А.А. Нечай, В. Ф. Опришко, П. С. Пацурківський, В. І. Полюхович, О.В. Ракул, Л.А. Савченко, Н.І. Хімічева, В. В. Чайка, Л.К. Царева та ін.

Наукові здобутки та звершення вказаних метрів адміністративно-правової та фінансово-правової сфери сприяли становленню теоретичної та методологічної бази для оновленого розуміння сутності, змісту та особливостей адміністративно-правового регулювання податкової політики України. У той же час, не применшуючи їх суттєвий внесок у дослідження податкової політики держави, сучасний стан податкової сфери потребує значного оновлення та переосмислення.

Метою статті є визначення теоретичних та методологічних основ правого статусу ДПС, а також дослідження законодавчих засад здійснення останньою контрольних функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава в ході реалізації покладених на неї завдань, делегує органам різні функції, у т.ч. й контрольні, забезпечуючи постійну аналітичну місію за дотриманням законів, норм і правил із забезпечення безпеки в різноманітних сферах суспільної діяльності. Важливим засобом дотримання дисципліни й законності у сфері формування та реалізації податкової політики держави є закріплений у національному законодавстві механізм реалізації вповноваженими суб'єктами функції контролю.

В контексті поставленої мети поданої статті відповідний аналіз варто розпочати із визначення адміністративно-правового статусу ДПС, який входить до системи органів виконавчої влади, підпорядкованих Кабінету Міністрів України. Згідно Положення про Державну податкову службу України Державна податкова служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [1].

Функції, завдання та порядок діяльності центральних органів влади визначені в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року [2]. Відповідно до ст. 1 цього Закону, систему центральних органів виконавчої влади утворюють міністерства й інші центральні органи виконавчої влади. Міністерство – це центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабміном України сферах, здійснення якої покладено на Кабмін України Конституцією та законами України [3]. Аналізуючи викладені в Положенні про ДПС положення, можемо констатувати, що ДПС також є центральним органом виконавчої влади, який хоча і підпорядкований Мінфіну, проте з урахуванням значимості його завдань має власні повноваження публічної адміністрації на рівні центрального органу виконавчої влади. Тут варто розуміти, що будучі спільно з Мінфіном відповідальною за проведення податкової політики, окреме значення має місце і роль ДПС у реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, від чого залежить ефективне функціонування Пенсійного фонду України, а від останнього своєчасна виплата пенсій.

У цьому контексті, О.О.Бригинець звертає увагу на те, що правовий статус органів ДПС - складне та неоднозначне явище, яке означене багатоманітністю законодавчо встановлених структурних елементів. Розглядаючи адміністративно-правовий статус ДПС, О.О. Бригинець виокремлює такі компоненти

правового статусу її органів: 1) цільовий, який охоплює принципи, цілі, завдання та функції органу державної влади; 2) структурно-організаційний, що включає в себе регулювання порядку створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, право на офіційні символи, лінійну та функціональну підпорядкованість; 3) компетенційний, який містить сукупність владних повноважень стосовно: прав та обов'язків, які пов'язані зі здійсненням влади, участю в управлінських відносинах, а також правом видавати певні акти; підвідомчості, правового закріплення об'єктів, предметів і справ, на які поширюються владні повноваження [3, с. 13-14].

Характеризуючи наявний масив нормативно-правового регулювання, що формує адміністративно-правові засади діяльності центральних органів виконавчої влади, ми доходимо висновку, що найширшим обсягом контрольних повноважень у сфері формування та реалізації податкової політики держави наділені: 1) Кабінет Міністрів України, загальнополітичні компетенції якого закріплено в Конституції України [4] та в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [5], а особливі функції у сфері фіскальної політики містяться в тому ж Законі України «Про Кабінет Міністрів України» та в Податковому кодексі України [6].

На нормативному рівні визначення поняття «адміністративно-правовий статус ДПС України» відсутнє. Мало того, варто вказати, що статус податкових органів регулярно змінювався, так само як і набір завдань та функцій, якими наділявся вказаний фіскальний орган. Чергове реформування системи фіскальних органів та зміна функціонального призначення обумовило необхідність вивчення особливостей сучасного статусу ДПС України як суб'єкта здійснення контрольних функцій, адже чітко простежується зміна його статусу саме у форму контролюючого органу.

З прийняттям Податкового кодексу України у 2010 році було системно реформовано ДПС України [6]. Згодом, у 2012 році внесено зміни до податкового законодавства (прийнято Закон № 5083-VI) та вчергове змінено статус податкових органів, і відповідно їх контрольні функції та завдання [7], коло і зміст яких розширено та деталізовано шляхом внесення змін до Податкового кодексу України (Доповнено статтею 19-1 – «Функції органів державної податкової служби»).

З прийняттям 21 грудня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» адміністративно-правовий статус ДПС України остаточно змінюється, і відповідно до статті 19-1 Податкового кодексу України з 1 січня 2017 року набув «Функцій контролюючих органів» [8].

Варто відзначити, в період формування адміністративно-правового статусу ДПС України як органу з контрольними функціями в 2018 році розпочато реформування Державної фіскальної служби (далі – ДФС), до складу якого до цього часу входила ДПС України.

Аналізуючи адміністративно-правового статусу ДПС України варто відзначити, що особливе правове забезпечення здійснює Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), розпорядженням якого затверджено напрямки реформування системи органів, що реалізують державну податкову політику [9]. Згодом, КМУ власними постановами завершив формування статусу ДПС України як органу публічної влади з контролюючими функціями у сфері формування та реалізації державної податкової політики. Так, Постановою КМУ від 18 грудня 2018 р. № 1200 «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України» розпочато реорганізацію ДФС шляхом поділу на Державну податкову та Державну митну служби як окремих центральних органів виконавчої влади, які забезпечуватимуть реалізацію політики у податковій та митній сферах [10]. Постановою Кабінету Міністрів України № 227 від 6 березня 2019 року адміністративно-правовий статус ДПС України як суб'єкта здійснення контрольних функцій суттєво змінено та деталізовано. Фактично, вказаною Постановою остаточно закріплено завдання ДПС України, більшість яких конкретизовано контрольними функціями [1]. Відповідно, з вказаного періоду ДПС України набуває адміністративно-правового статусу фіскального органу з контрольними функціями.

Питання формування та реалізації податкової політики знаходить своє чинне місце в науковій полеміці, і за весь період незалежності на різних етапах формування державної податково-фіскальної політики відзначаємо різні підходи до формулювання поняття та основних ознак податкової політики. Науковці значною мірою одностайні щодо розуміння адміністративно-правового статусу ДПС залежно від реалізації певних суспільних правовідносин, а також структурних елементів, що розкривають його зміст. У той же час, є сенс звернутися до окремих робіт, в яких розкривається зміст адміністративно-правого статусу органів публічної адміністрації , напрямком діяльності яких є реалізація державної податкової політики.

У монографічному дослідженні за редакцією В. П. Вишневського було комплексно розглянуто методологічні аспекти податкової політики, проблеми її формування, принципів і механізму реалізації [11]. У дисертаційному дослідженні А.І. Крисоватого «Податкова політика України: концептуальні засади теорії та практики» автор зазначив, що «в Україні питання податкової політики належать до найгостріших як в економічному й соціальному, так і в політичному контексті» [12].

Погоджуємося із поглядами автора та наголошуємо, що політична складова здійснення податкової політики постає одним із визначальних питань конституційного рівня, в якій свою волю на всіх етапах висловлює як Президент України та Верховна Рада України, так і Кабінет Міністрів України.

Доволі актуальною вважаємо точку зору, сформовану А.М. Соколовською, яка розглядає податкову політику як форму вилучення державою частини доходів юридичних і фізичних осіб, кінцевим функціональним призначенням якої є використання з метою виконання державою покладених на неї

функцій та стимулювання економічного зростання [13].

Завершуючи аналіз наявних наукових підходів щодо визначення державної податкової політики та місця і рої в ній ДПС, наведемо позицію В.В. Чайки, що на наш погляд є найбільш вдалим. Він розглядає державну податкову політику як один із основних напрямів фінансової діяльності держави, здійснюваних уповноваженими органами державної влади з метою мобілізації грошових коштів у формі податків і зборів до відповідних бюджетів, що втілений у податково-правових нормах, спричиняє юридично значущі наслідки для суб'єктів податкових правовідносин та спрямований на узгодження публічного та приватного податкового інтересу [14, с. 37]. На відміну від цього податкова політика розглядається як діяльність держави з мобілізації грошових коштів у формі податків і зборів до відповідних бюджетів.

Варто погодитися із О.В.Ракул, яка вважала податкову політку частиною фіскальної політики, яка забезпечує надходження до державного бюджету за рахунок обов'язкових платежів, що підтверджує нашу думку щодо недоцільності ототожнення зазначених дефініцій, адже це лише один бік фіскальної політики держави [15]. В той же час, дослідження, здійснене авторкою було актуальною на момент його здійснення, тобто на 2018 рік. В сучасних умовах, акцент суттєво змістився, через проведену реформу. Проте в умовах сьогодення, в контексті реструктуризації фінансової моделі України та реорганізації фіскальної служби, коректність вказаного висновку підпадає під сумнів, і утримує актуальність в аспекті історіографічному.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного аналізу зазначимо наступне. Важливим кроком на шляху формування сучасного адміністративно-правового статусу ДПС, і як результат - побудова якісної системи адміністрування податків і зборів є реформа структури фіскальної системи та розведення у самостійні центральні органи виконавчої влади податкову та митну службу. На думку КМУ, вказана реформа підвищить ефективність роботи кожного з органів шляхом вдосконалення їх організаційних структур за функціональним принципом, а також забезпечення належної координації її роботи.

За результатами аналізу пропонуємо під адміністративно-правовим статусом ДПС України розуміти законодавчо закріплене та врегульоване нормами адміністративного права становище ДПС в системі органів публічної адміністрації як органу з контролюючими функціями у сфері формування та реалізації державної податкової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України № 227 від 6 березня 2019 р. *Офіційний вісник України.* 2019. № 26. Стор.10. Ст. 900.

2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст.385.

3. Бригінець О. О. Адміністративно-правовий статус державної податкової служби України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2011. 24 с.

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. ст. 141.

5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. ст.222.

6. Податковй кодекс України: Закон України: Закон України від 2.11.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст.112.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні: Закон України 5 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 33. ст.435.

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21 грудня 2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 5-6. ст.48.

9. Про схвалення концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. *Урядовий кур'єр.* № 23. 05.02.2019.

10. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. *Офіційний вісник України.*2019. № 7. Стор. 49. Ст. 208.

11. Налоговая политика: методология, теория и практика : монография / В. П. Вишневский, О. В. Виецкая, О. Н. Гаркушенко и др.]. Донецк, 2011. 528 с.

12. Крисоватий А. І. Податкова політика України: концептуальні засади теорії та практики : дис. … д-ра екон. наук : 08.04.01. Київ, 2006. 485 с.

13. Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення. Київ, 2004. 454 с.

14. Чайка В.В. Правові форми реалізації державної податкової політики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 495 с.

15. Ракул О.В.Адміністративно-правове регулювання фіскальної політики в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 34 с.

REFERENCES:

1. Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy. (2019, March 6). [On approval of the provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №227. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. №26.* 10. [in Ukrainian].
2. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady. (2011, March 11). [On central executive authorities]. Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №38.* 385. [in Ukrainian].
3. Bryhinets, O.O. (2011). Administratyvno-pravovyi status derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. [Administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.07.* 24. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. [in Ukrainian].
5. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, February 27). [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №13.* 222. [in Ukrainian].
6. Podatkovi kodeks Ukrainy. (2010, November 2). [Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №13-14. № 15-16. № 17.* 112. [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo derzhavnoi podatkovoi sluzhby ta u zviazku z provedenniam administratyvnoi reformy v Ukraini. (2012, July 5). [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the State Tax Service and in connection with the implementation of administrative reform in Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 33.* 435. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini. (2016, December 21). [On amendments to the Tax Code of Ukraine to improve the investment climate in Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №5-6.* 48. [in Ukrainian].
9. Pro skhvalennia kontseptualnykh napriamiv reformuvannia systemy orhaniv, shcho realizuiut derzhavnu podatkovu ta mytnu polityku. (2018, December 27). [On approval of conceptual directions for reforming the system of bodies implementing state tax and customs policy]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Uriadovyi kurier. №23.* [in Ukrainian].
10. Pro utvorennia Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy ta Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy. (2018, December 18). [On the establishment of the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. №7. 49. 208.* [in Ukrainian].
11. Vishnevskiy, V.P., Vietskaya, O.V., Garkushenko, O.N. i dr. (2011). Nalogovaya politika: metodologiya, teoriya i praktika. [Tax policy: methodology, theory and practice]. 528. [in Russian].
12. Krysovatyi, A.I. (2006). Podatkova polityka Ukrainy: kontseptualni zasady teorii ta praktyky. [Tax policy of Ukraine: conceptual foundations of theory and practice]. Dys. … d-ra ekon. nauk : 08.04.01. 485. [in Ukrainian].
13. Sokolovska, A.M. (2004). Podatkova systema Ukrainy: teoriia ta praktyka stanovlennia.[Tax system of Ukraine: theory and practice of formation]. 454. [in Ukrainian].
14. Chaika, V.V. (2018). Pravovi formy realizatsii derzhavnoi podatkovoi polityky. [Legal forms of implementing state tax policy]. *Dys. ... d-ra yuryd. nauk 12.00.07.* 495. [in Ukrainian].
15. Rakul, O.V. (2018). Administratyvno-pravove rehuliuvannia fiskalnoi polityky v Ukraini. [Administrative and legal regulation of fiscal policy in Ukraine]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk 12.00.07.* 34. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-146-154

Корнійченко Олексій Олексійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
a.korniychencko@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-3497-4966

КОНЦЕПТ «ПРАВОВИЙ СТАТУС»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дискусійній проблематиці правового статусу та його поняття. Шляхом сприйняття правого

© О.О.Корнійченко, 2024

статусу як специфічного юридичного концепту, що займає чільне місце у сучасній парадигмі правової науки, проведено його комплексний теоретико- та адміністративно-правовий аналіз.

Зроблено висновок, що найбільш розповсюджене наукове розуміння правового статусу як комплексу певних елементів (компонентів), головними з яких є права й обов'язки (повноваження), закріплених за відповідним суб'єктом нормами права, є некоректним, оскільки не передає сутності правового статусу, а лише характеризує його структуру.

Закцентовано, що традиційно правовий статус пов'язується дослідниками із суб'єктами права. Висловлено позицію, що концепт «правовий статус» є загальним поняттям, а отже, коли це доцільно, має застосовуватися як до суб'єктів, так і до об'єктів права.

Відзначено наявність підходу, що передбачає виключно контекстне використання (вживання) концепту «правовий статус», без з'ясування його дефінітивної складової та/або сутнісних особливостей. Зроблено висновок, що у рамках такого підходу під правовим статусом за замовчуванням розуміється набір характеристик, які в сукупності формують повне і реальне уявлення про певного суб'єкта/об'єкта та його місце (положення, стан) у системі права.

Проведено семантико-логічний аналіз концепту «правовий статус». Зокрема, з'ясовано, що слово «статус» саме по собі може вказувати на правове становище без вживання поряд з ним прикметника «правовий». Зазначено, що з метою забезпечення текстуальної однозначності поняття «статус» і «правовий статус» доцільності розмежовувати як ціле та частину цілого.

Визначено, що правовий статус – це загальна юридична категорія, що у цілому позначає фактичне становище суб'єкта (об'єкта) права, обумовлене його сутнісними ознаками, визначеними та/або встановленими нормами права, відносно інших суб'єктів (об'єктів) права. Окреслено його властивості.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, концепт, об'єкти права, правове положення, правовий режим, правове становище, правовий статус, суб'єкти адміністративного права, суб'єкти права, юридична категорія.

Korniichenko O. THE CONCEPT OF "LEGAL STATUS": GENERAL THEORETICAL, ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

The paper is devoted to the controversial issues of legal status and its concept. The author provides a comprehensive theoretical, administrative and legal analysis of legal status as a specific legal concept that occupies a prominent place in the modern paradigm of legal science.

The author concludes that the most common scientific understanding of legal status as a set of certain elements (components), the most important of which are the rights and duties (powers) assigned to the subject by the provisions of law, is incorrect, as it does not convey the essence of legal status, but only characterises its structure.

The paper emphasises that researchers traditionally associate legal status with subjects of law. The author argues that the concept of "legal status" is a general concept and should therefore be applied, where appropriate, to both subjects and objects of law.

The author notes the existence of an approach that provides for an exclusively contextual use (application) of the concept of "legal status", without clarifying its definitional component and/or essential features. It is concluded that, according to this approach, legal status by default means a set of characteristics which, taken together, form a complete and realistic picture of a given subject/object and its place (position, status) in the system of law.

The paper provides a semantic and logical analysis of the concept of "legal status". In particular, it is noted that the word "status" itself can indicate legal status without the use of the adjective "legal". It is concluded that, in order to ensure textual clarity, it is advisable to distinguish between the concepts of "status" and "legal status" as a whole and as part of the whole.

The author determines that legal status is a general legal category which generally refers to the actual position of a subject (object) of law, determined by its essential characteristics defined and/or established by the rules of law, in relation to other subjects (objects) of law. Its characteristics are outlined.

Key words: administrative and legal status, concept, objects of law, legal position, legal regime, legal standing, legal status, subjects of administrative law, subjects of law, legal category.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні не викликає сумнівів і сприймається як об'єктивна обставина те, що правовий статус – одночасно стала термінологічна конструкція та галузева категорія, якими повсюдно пронизана сфера юриспруденції. Формулювання «правовий статус» зустрічається у назвах та/або змістах низки міжнародних договірних документів (Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про статус апатридів (1954 р.), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (1975 р.), Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 р.), Конвенція МОП № 181 «Про приватні агенції зайнятості» (1997 р.) тощо) та вітчизняних законодавчих актів (Конституція України, закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» 22.10.1993 р. № 3551-XII, «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР, «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. № 93-IV, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773-VI, «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12.07.2018 р. № 2505-VIII, «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 р. № 2465-IX, «Про медіа» від 13.12.2022 р. № 2849-IX та ін.). Проте найбільшої розповсюдженості ця категорія набула у царині правової науки.

Шляхом аналізу електронних баз даних Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського і Національного репозитарію академічних текстів встановлено, що у в період з 1997 по 2024 роки в України було захищено понад 560 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора філософії) та доктора юридичних наук, у темах (назвах) яких міститься словосполучення «правовий статус». При цьому майже половина з них – це дисертації, виконані у рамках наукової спеціальності 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» та спеціальності 081 Право, присвячені проблематиці адміністративно-правового статусу суб'єктів чи об'єктів права.

У зв'язку з цим правовий статус сприймається нами як специфічний концепт, тобто загальне поняття,

що займає чільне місце у сучасній парадигмі правової науки, у тому числі й адміністративної, та викликає підвищений науковий інтерес серед учених. Попри це, правовий статус залишається категорією дискусійною та потребує додаткового загальнотеоретичного осмислення, зокрема й крізь призму адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з повсюдністю у рамках юридичної науки концепту «правовий статус» не буде перебільшенням стверджувати, що нині складно знайти вченого-правника, зокрема й адміністративіста, який би так чи інакше не торкався проблематики правового статусу у своїх дослідженнях. Водночас з-поміж значної кількості вчених варто виокремити тих, хто розглядав означену проблематику предметно, зокрема: В. Авер'янова, Н. Армаш, Дж. Балкіна, О. Бандурку, Дж. Белла, А. Берлача, Р. Богданова, В. Босого, М. Горбач, В. Гриценка, О. Гуміна, А. Дашковську, Є. Додіну, О. Дрозда, Д. Іщука, Н. Князевича, О. Колодія, В. Колпакова, В. Комзюка, П. Крейга, А. Куліша, Ф. Лішера, А. Манжулу, О. Миколенка, О. Музичука, І. Окунєва, А. Панчишина, С. Попову, А. Продан, О. Рєзніка, Є. Соболя, В. Терещука, Е. Шмідт-Ассманна, М. Щирбу.

Мета статті – проаналізувати загальне поняття (концепт) «правовий статус» у загальнотеоретичному й адміністративно-правовому вимірах, з'ясувати його концептуальні основи, змістовну сутність та ключові ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природа, структура та зміст правового статусу як ключового поняття юридичної науки завжди були предметом вивчення як науковцями, так і практиками. У зв'язку з цим у юридичній літературі, як зазначають О. Зайчук та Н. Оніщенко, існує декілька підходів до визначення змісту категорії «правовий статус». Проте найпоширенішим є визначення правового статусу як системи законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи. При цьому права і свободи складають основу цього статусу та не можуть реалізуватись без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності [14, с. 365]. Розповсюдженість такого трактування правового статусу відзначається й низкою інших учених, зокрема І. Окунєвим [21, с. 49], А. Панчишиним [22, с. 45], О. Бериславською [6, с. 135], О. Колодієм [15, с. 135]. Також означене знайшло своє підтвердження при дослідженні науково-теоретичних джерел загальноправового і галузевого спрямування (див., напр. [29, с. 237; 16, с. 208; 4, с. 188]).

У зв'язку з вищевикладеним цілком закономірно, що серед представників адміністративно-правової науки превалює розуміння адміністративно-правового статусу як комплексу певних елементів (компонентів), головними з яких є права й обов'язки (повноваження), закріплених за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права (див., напр. [8, с. 36; 24, с. 131; 11, с. 507]). Водночас вважаємо, що таке розуміння, навіть попри його розповсюдженість, є некоректним, адже воно не передає сутності правового статусу, а лише характеризує його структуру. Структура є суттєвою ознакою правового статусу, однак нею він не вичерпується.

Окрім акцентування на структурі, прикметним у наведених вище визначеннях є те, що правовий статус пов'язується виключно з особами (суб'єктами права). Проведений аналіз засвідчує, що такий підхід є дійсно усталеним, оскільки у нормативно-правових і наукових джерелах правовий статус визначається та розглядається, як правило, у контексті: 1) фізичних осіб (людини, громадян, осіб без громадянства, іноземців, посадових (службових) осіб тощо); 2) юридичних осіб (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, інших підприємств, установ й організацій); 3) інших специфічних суб'єктів права (стійких юридичних утворень), які є відмінними від юридичних осіб та/або не мають статусу юридичної особи, однак наділені можливістю вступати у правовідносини (держави, територіальні громади, народи, нації, філії та представництва юридичної особи, структурні підрозділи органів публічної влади тощо). Представники ж адміністративно-правової науки увагу традиційно зосереджують на суб'єктах публічного адміністрування.

У свою чергу практика щодо використання концепту «правовий статус» відносно об'єктів права достатнього поширення наразі не набула. У поодиноких випадках дослідниками відзначається можливість виокремлення правового статусу об'єктів права [15, с. 135], проте власні погляди щодо цього ними не наводяться. Натомість І. Окунєв обстоює позицію, що правовий статус є категорію, яка визначає правове становище саме суб'єкта права, але не об'єкта. Застосування цього поняття до об'єктів права автор вважає невиправданим і наголошує на доцільності використання поняття «правовий режим» для їх характеристики [21, с. 53]. На нашу думку, така позиція дослідника є занадто категоричною та потребує додаткового обґрунтування. Зокрема, варто враховувати:

1) актуальну тенденцію щодо збільшення кількості комплексних наукових досліджень, присвячених питанням правового статусу окремих об'єктів права, та відповідні погляди їх авторів (див., напр. [28; 25; 30]);

2) законодавчу практику, згідно з якою допускається визначення правового статусу об'єктів права (приміром, Законом України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX окреслюється правовий статус віртуальних активів, Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII – правовий статус тимчасово окупованої території України, Законом України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР – правовий статус Музейного фонду України як сукупності окремих музейних предметів);

3) те, що терміном «правовий режим» традиційно охоплюються особливості не правового становища об'єктів права, а регламентації певної відокремленої сфери суспільних відносин за допомогою специфічної

сукупності юридичних засобів [29, с. 143]. Щодо об'єктів права правовий режим може характеризувати особливості їх використання, обумовлюючи у такий спосіб їх правовий статус.

Відтак, не вдаючись до розгорнутих наукових дискусій, зазначимо, що: по-перше, концепт «правовий статус» є загальним поняттям, а отже, коли це доцільно, має застосовуватися і до суб'єктів, і до об'єктів права; по-друге, категорії «правовий статус» та «правовий режим» сприймаються нами як відмінні. Тому вважаємо за необхідне зосередити увагу не на співвідношенні досліджуваного концепту із суміжними поняттями, а на з'ясуванні його об'єктивного змісту.

Зважаючи на найпоширеніше визначення правового статусу, наведене на початку, а також результати власного аналізу наукових розвідок, погоджуємося з твердженням О. Музичука про те, що в теоретичному розумінні відсутній єдиний підхід серед науковців у визначенні правового статусу, а існуюча багатоаспектність поглядів в основному зводиться до визначення його елементів [20, с. 319]. Стосується означене і похідних від правового статусу категорій, зокрема адміністративно-правового статусу. Проте і в цьому аспекті станом на сьогодні не досягнуто одностайності.

Як слушно відзначає О. Миколенко, наукова література переповнена дискусіями щодо елементів, які складають зміст адміністративно-правового статусу. При цьому дискусії точаться не тільки тоді, коли виникає необхідність порівняльної характеристики елементів адміністративно-правового статусу фізичної особи та, наприклад, органу державної влади, а й тоді, коли характеризується окремо або фізична, або юридична особа. Тож важливо зрозуміти, що адміністративно-правовий статус – це не перерахування елементів, які входять до його структури, як це робиться в більшості наукових джерел, адже кожен суб'єкт адміністративного права може мати свій специфічний набір таких елементів у правовому статусі [19, с. 65, 67-68].

Разом з цим варто відзначити підхід, характерний для нормативно-правової й інколи науково-теоретичної площин, що передбачає виключно контекстне використання (вживання) концепту «правовий статус». Тобто без з'ясування його дефінітивної складової та/або сутнісних особливостей. Так, приміром, у преамбулі Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773-VI закріплено, що цей Закон визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, проте тлумачень понять «правовий статус», «правовий статус іноземців» чи «правовий статус осіб без громадянства» він не містить. Аналогічне стосується й низки інших законів України, зокрема «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. № 3551-XII, «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII, «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 р. № 2465-IX. Подібний приклад – законодавчі акти, що містять спеціальні правові норми, присвячені правовому статусу певних суб'єктів. Приміром, Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII включає ст. 27 під назвою «Правовий статус закладу вищої освіти», а Закон України «Про лобіювання» від 23.02.2024 р. № 3606-IX – ст. 10 «Правовий статус суб'єкта лобіювання». Щодо науково-теоретичної площини, то означений підхід зустрічається як у дисертаційних дослідженнях (див., напр. [27; 28; 7]), так і навчальній літературі (див., напр. [3; 5]).

На відміну від вітчизняного дискурсу, для західних науково-правових досліджень виключно контекстне використання (вживання) концепту «правовий статус» є переважаючим. Як зазначає Дж. Балкін (J. Balkin), юристи зазвичай розуміють правовий статус як характеристику особи та її відносин із законом (включаючи правові відносини з іншими особами). Іноді правовий статус відображає характеристику, повністю встановлену законом, наприклад, як у випадку з отримувачем соціального забезпечення. Інколи він відображає правові наслідки попередніх дій, таких як реєстрація шлюбу, імміграція, вчинення злочину тощо [1, с. 2324-2325].

За таких обставин убачається, що під правовим статусом відповідними суб'єктами правотворчої діяльності й авторами за замовчуванням розуміється набір характеристик, які в сукупності формують повне і реальне уявлення про певного суб'єкта/об'єкта та його місце (положення, стан) у системі права. Водночас прикметно, що таке розуміння корелює із семантикою слова «статус» (від лат. status), яке означає стан, становище, звання, громадянський стан, суспільний ступінь [13, с. 402].

Статус (status) – поняття багатозначне. Зокрема, Оксфордський словник латинської мови має одинадцять варіантів його тлумачення, серед яких такі: 1) позиція, зайнята людиною чи річчю (моральна, політична тощо); 2) стан, умови, обставини, що впливають на особу або річ у певний момент часу; 3) організація, порядок, устрій (держави, інституції тощо); 4) соціальне положення, становище, ранг; 5) правове становище [2, с. 1816-1817]. Як бачимо: по-перше, первинне значення статусу стосується як суб'єктів, так і об'єктів, та загалом охоплює їх соціальне й правове буття; по-друге, семантична конкретизація цього поняття прямо залежить від контексту, в якому воно вживається; по-третє, слово «статус» саме по собі може вказувати на правове становище без вживання поряд з ним прикметника «правовий».

У зв'язку з вищевказаним умотивованим є те, що у лінгвістичних словниках статус з точки зору юриспруденції тлумачиться як правове становище осіб або організацій, установ тощо [26, с. 545]. Проте вважаємо, що з метою забезпечення змістовної визначеності (текстуальної однозначності) поняття «статус» і «правовий статус» доцільності розмежовувати як ціле та частину цілого. Правовий статус, на відміну від первинного поняття «статус», сприймається як змістовно вужча (похідна) категорія, що завжди стосуватиметься явища права і загалом позначатиме юридично закріплену позицію (положення, становище) кого-, чого-небуть у певний момент часу.

Поряд з цим проведений семантичний розбір слова «статус» дозволяє нівелювати багаторічну наукову дискусію щодо співвідношення понять «правовий статус» та «правове становище/положення», оскільки вони є сутнісно рівнозначними. Спроби використати ці категорії як такі, що відрізняються за змістом і значенням будуть лише вносити плутанину у відповідну термінологію [20, с. 318]. Будь-які намагання й обґрунтування дослідників задля їх розмежування, на нашу думку, є невиправданими та помилковими.

Також, частково підсумовуючи викладений матеріал, слід зазначити, що і статус, і правовий статус – це універсальні збірні концепти (загальні поняття), а тому їх дефініції у будь-якому випадку будуть позбавлені конкретності, до якої часто прагнуть науковці. Предметного змісту правовий статус набуватиме лише тоді, коли його з'ясовуватимуть відносно окремого суб'єкта чи об'єкта. При цьому принципово, що будь-яке визначення зазвичай вважається коректним, якщо воно описує відповідне явище через найближче родове поняття та суттєві видові ознаки [12].

Правовий статус, як зазначалось вище, завжди позначатиме юридично закріплену позицію (положення, становище) кого-, чого-небуть. Тобто родовим поняттям у такому випадку є «статус», що трактується через такі слова-відповідники як стан, становище, положення, позиція тощо. Відносно галузевих правових статусів, зокрема й адміністративно-правового, родовим поняттям буде «правовий статус». Ключовою ж ознакою будь-якого правового статусу виступатиме заснованість на нормах права.

Таким чином, як концепт правовий статус – це загальна юридична категорія, що у цілому позначає фактичне становище суб'єкта (об'єкта) права, обумовлене його сутнісними ознаками, визначеними та/або встановленими нормами права, відносно інших суб'єктів (об'єктів) права.

Із запропонованого визначення прослідковується, що правовий статус має наступні властивості:

1) є загальною юридичною категорією, тобто має значення базисного поняття для правової науки та практики. У зв'язку з цим вважаємо, що правовий статус наділений й іншими ознаками, що притаманні загальним юридичним категоріям, зокрема такими як універсальність та міжгалузевість. Ознака універсальності вказує на те, що правовий статус охоплює необмежене коло суб'єктів та об'єктів права. Ознака міжгалузевості – на те, що правовий статус використовується в різних галузях права (конституційному, адміністративному, кримінальному, цивільному, міжнародному тощо);

2) у цілому позначає фактичне становище суб'єкта (об'єкта) права відносно інших суб'єктів (об'єктів) права. Правовим статусом охоплюється об'ємний за змістом набір характеристик, які в сукупності формують повне і реальне уявлення про певного суб'єкта (об'єкта) та його місце у відповідній системі;

3) набуває змістовної визначеності відповідно до юридично закріплених сутнісних ознак суб'єкта (об'єкта) права. Фактичне становище суб'єкта (об'єкта), що позначає правовий статус, окреслюється виключно на основі норм чинного законодавства. У зв'язку з цим до ознак правового статусу також належить відносна сталість, оскільки його змістовна визначеність ґрунтується на нормах чинного законодавстві, які можуть зазнавати змін;

4) забезпечує систематизацію інформації про правову природу суб'єкта (об'єкта) права, оскільки інтегрує у собі його сутнісні ознаки, що можуть закріплюватися у значній кількості нормативно-правових актів.

Подальше предметне осмислення правового статусу, на нашу думку, слід здійснювати диференційовано, насамперед у розрізі двох базових категорій, які формують такий концепт, – правового статусу суб'єкта права і правового статусу об'єкта права, а також крізь призму галузей права. Відносно ж тематики цього дослідження пріоритетне значення має галузевий адміністративно-правовий аспект.

Згідно з усталеною практикою для позначення правового статусу, заснованого на нормах адміністративного права, використовується спеціальне поняття «адміністративно-правовий статус». У контексті адміністративного права означене поняття є однією із базових категорій, на кшталт категорій «адміністративно-правова норма», «адміністративні правовідносини», «суб'єкт адміністративного права» та ін. [19, с. 67]. При цьому, як зазначалось на початку, серед представників адміністративно-правової науки превалює розуміння адміністративно-правового статусу як комплексу певних елементів, головними з яких є права й обов'язки (повноваження), закріплених за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто наразі поняття «адміністративно-правовий статус» позбавлене дефінітивної визначеності, узвичаєно застосовується лише до суб'єктів та характеризується тими ж недоліками, що й найпоширеніше визначення поняття «правовий статус».

Водночас, зважаючи на попередні висновки щодо сутності концепту «правовий статус», вбачається, що адміністративно-правовий статус як похідна категорія (фактично – правовий субстатус) має позначати становище суб'єкта чи об'єкта, врегульоване нормами адміністративного права. Тож прийнятними, на наше переконання, є дефініції, які передбачають інтерпретацію адміністративно-правового статусу у подібний спосіб.

Так, Є. Додіна у своєму дисертаційному дослідженні, яке є прикладом більш ранніх наукових розвідок з питань адміністративно-правового статусу, визначила, що адміністративно-правовий статус громадської організації – це правове положення у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами державного й адміністративного права [10, с. 54]. Погоджуючись із загальним розумінням адміністративно-правового статусу як правового положення, врегульованого нормами адміністративного права, слід зауважити, що: 1) у такому випадку правове положення окреслюється не лише у відносинах із суб'єктами виконавчої

влади, а й з іншими органами публічного адміністрування; 2) адміністративно-правовий статус може характеризувати окремого суб'єкта адміністративного права і його місце у відповідній системі відносно всього спектру інших суб'єктів адміністративного права.

А. Куліш та О. Запорожець, розглядаючи адміністративно-правовий статус оперативних підрозділів ДФС України, дійшли до висновку, що під цим статусом варто розуміти врегульоване нормами адміністративного права ієрархічне становище в системі публічної влади, що визначається властивостями цільового (мета, завдання, функції), структурно-організаційного (система, структура, взаємозв'язки, підконтрольність, підзвітність), компетенційного (адміністративні права й обов'язки, предмети відання, гарантії діяльності) елементів [18, с. 88]. Попри специфіку авторського контексту, вбачається, що розуміння адміністративно-правового статусу як ієрархічного становища в системі публічної влади є дещо хибним. Правовий чи адміністративно-правовий статус у цілому позначає фактичне становище певного суб'єкта відносно всіх інших суб'єктів відповідної системи, про що неодноразово вказувалося попередньо. Ієрархічне ж становище суб'єкта стосується зовнішньоорганізаційних засад його діяльності та, відповідно, характеризує його лише фрагментарно.

С. Попова під адміністративно-правовим статусом Державної податкової служби України пропонує розуміти регламентоване адміністративно-правовими нормами положення органу, яке визначається через мету його створення, обґрунтовується завданнями та функціями Державної податкової служби України, сукупністю прав, обов'язків і відповідальності суб'єкта податкового адміністрування та забезпечує оптимальний вплив на підконтрольні об'єкти [23, с. 32-33]. С. Костюкевич окреслив адміністративно-правовий статус як юридичне положення чи правовий стан суб'єкта адміністративного права, яке визначає його права, обов'язки, відповідальність та інші юридичні параметри у сфері відносин з державними органами й іншими суб'єктами цієї галузі права [17, с. 41].

Дещо іншим прикладом є визначення, сформульоване О. Музичуком. Під правовим статусом суб'єкта адміністративно-правових відносин він розуміє систему закріплених у нормативно-правових актах ознак, які визначають його роль, місце та призначення у системі правовідносин, вказують на його відмінність від інших суб'єктів та порядок взаємовідносин між ними [20, с. 319]. Як бачимо, наведена дефініція містить вказівку на становище (місце) суб'єкта, проте змістовно автор трактує правовий статус як «…систему закріплених у нормативно-правових актах ознак…», що, на наше думку, є гносеологічною помилкою. Правовий статус, згідно з попередніми висновками, у цілому позначає фактичне становище суб'єкта права (включаючи його роль, місце та призначення у системі правовідносин), що, своєю чергою, обумовлюється системою закріплених у нормативно-правових актах ознак.

Подібної помилки допускається й А. Дашковська, яка під адміністративно-правовим статусом Ради національної безпеки і оборони України пропонує розуміти систему закріплених у законодавстві ознак, що визначають роль, місце та призначення у системі публічного адміністрування, вказують на відмінність від інших державних органів та порядок взаємодії між ними [9, с. 73].

Таким чином, ключова особливість адміністративно-правового статусу у порівнянні із родовим поняттям «правовий статус» полягає у тому, що він є правовим субстатусом, тобто похідною галузевою категорією, яка окреслює правове становище суб'єкта (об'єкта) не загалом, а виключно крізь призму сутнісних ознак, закріплених нормами адміністративного права, та відносно інших суб'єктів (об'єктів) адміністративного права.

Водночас розуміємо, що з огляду на вищевказане дискусійним аспектом може стати питання про можливість використання категорії «адміністративно-правовий статус» щодо відповідних об'єктів. При цьому важливим аргументом є те, що адміністративно-правовий статус усталено застосовується науковцями лише до суб'єктів адміністративного права. Ми, у свою чергу, займаємо позицію, що адміністративно-правовий статус, як і правовий статус, є загальною категорією, а тому, коли це доцільно, має застосовуватися і до суб'єктів, і до об'єктів права. Зокрема, відповідна доцільність може мати місце при розгляді об'єктів, що складають поняття «публічне майно», яке наразі широко використовується у площині адміністративно-правової науки.

Висновки. Резюмуючи викладений матеріал, можемо підсумувати, що правий статус є специфічним юридичним концептом, який займає чільне місце у сучасній парадигмі правової науки та практики. У загальному вигляді усталені наукові підходи до розуміння правового статусу передбачають: 1) сприйняття і трактування його, а також похідних від нього категорій, як комплексу певних елементів (компонентів), головними з яких є права й обов'язки (повноваження), закріплених за відповідним суб'єктом нормами права; 2) зведення можливості його використання виключно щодо суб'єктів права. Проте вбачається, що означене розуміння є некоректним, оскільки: по-перше, не передає сутності правового статусу, а лише характеризує його структуру; по-друге, не враховує властивостей правового статусу як загальної юридичної категорії, що, зокрема, має характеризуватися універсальністю.

Правовий статус, на відміну від первинного поняття «статус», сприймається як змістовно вужча (похідна) категорія, що завжди стосуватиметься явища права і загалом позначатиме юридично закріплену позицію (положення, становище) кого-, чого-небуть у певний момент часу. У зв'язку з цим як концепт правовий статус – це загальна юридична категорія, що у цілому позначає фактичне становище суб'єкта (об'єкта) права, обумовлене його сутнісними ознаками, визначеними та/або встановленими нормами права, відносно інших суб'єктів (об'єктів) права.

Ключова особливість адміністративно-правового статусу у порівнянні із родовим поняттям «правовий статус» полягає у тому, що він є правовим субстатусом, тобто похідною галузевою категорією, яка окреслює правове становище суб'єкта (об'єкта) не загалом, а виключно крізь призму сутнісних ознак, закріплених нормами адміністративного права, та відносно інших суб'єктів (об'єктів) адміністративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Balkin J. The constitution of status. Yale Law Journal. 106 (8). 1997. 2313-2374 pp.
2. Oxford Latin dictionary / edited by P.G.W. Glare. Oxford: Clarendon Press, 1982. 2126 p.
3. Адміністративне право України: навчальний посібник / О. Остапенко та ін. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т.: Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Авер'янов (гол.) та ін. Київ: Юридична думка, 2007. 592 с.
5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
6. Бериславська О. Адміністративно-правовий статус Міністерства інформаційної політики України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2017. 227 с.
7. Богданов Р. Адміністративно-правовий статус територіальних управлінь Державного бюро розслідувань: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2024. 368 с.
8. Гумін О., Пряхін Є. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право.* 2014. № 5. С. 32-37.
9. Дашковська А. Адміністративно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України: дис. … док-ра філософ.: 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2024. 255 с.
10. Додіна Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 175 с.
11. Дрозд О., Сорока Л., Миськів Л. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 506-508.
12. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Київ: Держспоживстандарт, 2010. 34 с.
13. Етимологічний словник української мови: у 7 т.: Т. 5: Р-Т; ред. кол.: О. Мельничук (гол.) та ін. Київ.: Наукова думка, 2006. 704 с.
14. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
15. Колодій О. Конституційно-правовий статус Українського народу: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 (081 Право). Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 520 с.
16. Конституційне право: підручник / М. Козюбра, Ю. Барабаш та ін.; за заг. ред. М. Козюбри. Київ: ВАІТЕ, 2021. 528 с.
17. Костюкевич С. Реалізація та захист адміністративно-правового статусу приватної особи у публічній сфері: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2022. 203 с.
18. Куліш А., Запорожець О. Поняття адміністративно-правового статусу оперативних підрозділів ДФС України. *Правові горизонти*. 2020. № 23. С. 83-89.
19. Миколенко О. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава.* 2023. № 52. С. 65-73.
20. Музичук О. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. *Форум права.* 2008. № 1. С. 316-321.
21. Окунєв І. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 222 с.
22. Панчишин А. Правовий статус держави: теоретико-правовий аспект: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 205 с.
23. Попова С. Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків. 2012. 414 с.
24. Рєзнік О. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Сумський державний університет. Суми, 2019. 509 с.
25. Скобельська О. Правовий статус тимчасово окупованих територій в Україні: дис. … док-ра філософ.: 081 Право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 272 с.
26. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
27. Солошенко Ю. Адміністративно-правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Університет митної справи та фінансів, Дніпро. 2021. 234 с.
28. Таранова О. Правовий статус інформації реєстру речових прав на нерухоме майно: дис. … док-ра філософ.: 081 Право. Державний податковий університет. Ірпінь, 2024. 179 с.

29. Теорія держави і права: підручник / О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський та ін.; за ред. О. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.

30. Штефан В. Правовий статус міських населених пунктів України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 206 с.

REFERENCES:

1. Balkin, J. (1997). The constitution of status. *Yale Law Journal,* 106 (8), 2313-2374.

2. Glare, P. G. W. (1982). *Oxford Latin dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

3. Ostapenko, O. et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrayiny: navchalnyy posibnyk [Administrative law of Ukraine: textbook]*. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].

4. Averyanov, V. (Eds.). (2007). *Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine. Academic course: textbook]*. (Vols. 1). Kyyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].

5. Halunko, V., & Pravotorova, O. (Eds.). (2021). Administratyvne pravo Ukrayiny. Povnyy kurs: pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine. Complete course: textbook]. Kherson: OLDI-PLYUS [in Ukrainian].

6. Beryslavska, O. (2017). Administratyvno-pravovyy status Ministerstva informatsiynoyi polityky Ukrayiny [Administrative and legal status of the Ministry of Information Policy of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyyiv: Vidkrytyy mizhnarodnyy universytet rozvytku lyudyny "Ukrayina" [in Ukrainian].

7. Bohdanov, R. (2024). Administratyvno-pravovyy status terytorialnykh upravlin Derzhavnoho byuro rozsliduvan [Administrative and legal status of Territorial Departments of the State Bureau of Investigation]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Kharkivskyy natsionalnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

8. Humin, O., & Pryakhin, Ye. (2014). Administratyvno-pravovyy status osoby: ponyattya ta struktura [Administrative and legal status of a person: concept and structure]. *Nashe pravo,* 5, 32-37 [in Ukrainian].

9. Dashkovska, A. (2024). Administratyvno-pravovyy status Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrayiny [Administrative and legal status of the National Security and Defense Council of Ukraine]. *PhD thesis*. Kyyiv: Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

10. Dodina, Ye. (2001). Administratyvno-pravovyy status hromadskykh orhanizatsiy v Ukrayini [Administrative and legal status of non-governmental organizations in Ukraine]. *Candidate's thesis.* Odesa: Odeska natsionalna yurydychna akademiya [in Ukrainian].

11. Drozd, O., Soroka, L., & Myskiv, L. (2023). Zahalnoteoretychni osnovy kontseptu «administratyvno-pravovyy status derzhavnoyi sluzhby» z ohlyadom yoho osoblyvostey na prykladi orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby [The general theoretical foundations of the concept of "administrative and legal status of the civil service" with an overview of its features on the example of the state executive service]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 5, 2023 [in Ukrainian].

12. *DSTU 3966:2009. Terminolohichna robota. Zasady i pravyla rozroblennya standartiv na terminy ta vyznachennya ponyat [State standard of Ukraine 3966:2009. Terminology work. Principles and rules for developing standards for terms and definitions]*. (2010). Kyyiv: Derzhspozhyvstandart [in Ukrainian].

13. Melnychuk, O., et al. (Eds.). (2006). *Etymolohichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 5). Kyyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

14. Zaychuk, O., & Onishchenko, N. (2006). *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyy kurs: pidruchnyk [Theory of State and Law. Academic course: textbook]*. Kyyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

15. Kolodiy, O. (2021). Konstytutsiyno-pravovyy status Ukrayinskoho narodu [Constitutional and legal status of Ukrainians]. *Doctor's thesis*. Kyyiv: Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

16. Kozyubra, M., Barabash, Yu. et al. (2021). *Konstytutsiyne pravo: pidruchnyk [Constitutional law: textbook]*. Kyyiv: VAITE [in Ukrainian].

17. Kostyukevych, S. (2022). Realizatsiya ta zakhyst administratyvno-pravovoho statusu pryvatnoyi osoby u publichniy sferi [Realization and protection of the administrative and legal status of a private person in the public sphere]. *Candidate's thesis.* Dnipro: Universytet mytnoyi spravy ta finansiv [in Ukrainian].

18. Kulish, A., & Zaporozhets, O. (2020). Ponyattya administratyvno-pravovoho statusu operatyvnykh pidrozdiliv DFS Ukrayiny [The concept of administrative and legal status of operational units of the State Fiscal Service of Ukraine]. *Pravovi horyzonty,* 23, 83-89 [in Ukrainian].

19. Mykolenko, O. (2023). Administratyvno-pravovyy status yak katehoriya administratyvnoho prava [Administrative and legal status as a category of administrative law]. *Pravova derzhava,* 52, 65-73 [in Ukrainian].

20. Muzychuk, O. (2008). Utochnennya sutnosti katehoriyi «pravovyy status» subyekta administratyvno-pravovykh vidnosyn ta yoho elementnoho skladu [Clarification of the essence of the category "legal status" of a subject of administrative and legal relations]. *Forum prava,* 1, 2008 [in Ukrainian].

21. Okunyev, I. (2009). Zahalnoteoretychni zasady pravovoho statusu subyekta prava [General theoretical principles of the legal status of a subject of law]. *Candidate's thesis.* Kyyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [in Ukrainian].

22. Panchyshyn, A. (2013). Pravovyy status derzhavy: teoretyko-pravovyy aspekt [Legal status of the state: theoretical and legal aspects]. *Candidate's thesis.* Kyyiv: Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

23. Popova, S. (2012). Administratyvno-pravovyy status Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny [Administrative and legal status of the State Tax Service of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Kharkivskyy natsionalnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

24. Ryeznik, O. (2019). Administratyvno-pravovi zasady diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv iz zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Administrative and legal principles of law enforcement authorities activities to ensure financial and economic security of Ukraine]. *Doctor's thesis.* Sumy: Sumskyy derzhavnyy universytet [in Ukrainian].

25. Skobelska, O. (2024). Pravovyy status tymchasovo okupovanykh terytoriy v Ukrayini [Legal status of the temporarily occupied territories in Ukraine]. *PhD thesis.* Kyyiv: Kyyivskyy natsionalnyy universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

26. Morozov, S., & Shkaraputa, L. (Eds.). (2000). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign language words]*. Kyyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

27. Soloshenko, Yu. (2021). Administratyvno-pravovyy status Vyshchoyi kvalifikatsiynoyi komisiyi notariatu [Administrative and legal status of the Higher Qualification Commission of Notaries]. *Candidate's thesis.* Dnipro: Universytet mytnoyi spravy ta finansiv [in Ukrainian].

28. Taranova, O. (2024). Pravovyy status informatsiyi reyestru rechovykh prav na nerukhome mayno [Legal status of information in the register of real rights to immovable property]. *PhD thesis.* Irpin: Derzhavnyy podatkovyy universytet [in Ukrainian].

29. Petryshyn, O., Pohrebnyak, S., Smorodynskyy, V. et. al. (2015). *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of state and law: textbook]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

30. Shtefan, V. (2017). Pravovyy status miskykh naselenykh punktiv Ukrayiny [Legal status of urban settlements in Ukraine]. *Candidate's thesis.* Kharkiv: Natsionalnyy yurydychnyy universytet imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-154-158

Костецький Сергій Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
kostetskiy.ss@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3784-1201

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ У ФОРМУВАННІ ТА ОНОВЛЕННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті розглядається принцип законності як визначальний елемент формування та оновлення адміністративно-процесуального законодавства України в умовах реформування правової системи.

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти застосування принципу законності у світлі сучасних викликів, пов'язаних із реформуванням правової системи України.

Приділено особливу увагу теоретичному обґрунтуванню сутності принципу законності, його визначальної ролі у забезпеченні прав верховенства, права і свободи громадян та стабільності адміністративно-процесуальних відносин. У статті розкрито принцип змісту законності через його основні елементи: підпорядкування адміністративно-процесуальної діяльності нормам права, забезпечення правомірності дій органів публічної адміністрації, дотримання конституційних гарантій та узгодженість із міжнародними зобов'язаннями України.

У статті наголошено на важливості узгодження адміністративно-процесуальних норм із Конституцією України та міжнародними стандартами, які закріплені в рішеннях суду Європейського суду з прав людини та інших міжнародних інститутів.

На основі аналізу сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-процесуального законодавства України. Пропонується впровадження комплексних заходів для підвищення ефективності діяльності органів публічної адміністрації, вдосконалення механізмів контролю за дотриманням законності, розширення можливості цифровізації адміністративних процесів та забезпечення професійного розвитку правозастосовних кадрів.

Ключові слова: принцип законності, адміністративно-процесуальне законодавство, верховенство права, адміністративний процес, адміністративне судочинство, застосування принципу законності, судова практика, рішення суду.

Kostetsky S. THE PRINCIPLE OF LEGALITY AS A DETERMINANT IN THE FORMATION AND UPDATE OF ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article considers the principle of legality as a determining element of the formation and updating of the administrative and procedural legislation of Ukraine in the context of the reform of the legal system.

The theoretical and practical aspects of the application of the principle of legality in the light of modern challenges associated with the reform of the legal system of Ukraine are analyzed.

© С.С.Костецький, 2024

Special attention is paid to the theoretical substantiation of the essence of the principle of legality, its determining role in ensuring the rights of sovereignty, the rights and freedoms of citizens and the stability of administrative and procedural relations. The article reveals the principle of the content of legality through its main elements: subordination of administrative and procedural activities to the norms of law, ensuring the legality of the actions of public administration bodies, compliance with constitutional guarantees and consistency with the international obligations of Ukraine.

The article emphasizes the importance of harmonizing administrative procedural norms with the Constitution of Ukraine and international standards, which are enshrined in the decisions of the European Court of Human Rights and other international institutions.

Based on the analysis, practical recommendations are formulated for improving the administrative procedural legislation of Ukraine. It is proposed to implement comprehensive measures to increase the efficiency of public administration bodies, improve mechanisms for monitoring compliance with the law, expand the possibilities of digitalization of administrative processes and ensure the professional development of law enforcement personnel.

Key words: principle of legality, administrative procedural legislation, rule of law, administrative process, administrative justice, application of the principle of legality, case law, court decisions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування правової системи України принцип законності є наріжним каменем, що визначає успішність і ефективність державного управління. Зміцнення верховенства права є ключовою передумовою для інтеграції України до європейського правового простору та забезпечення захисту прав і свобод громадян.

Оновлення адміністративно-процесуального законодавства є невід'ємною частиною цього процесу, оскільки від його якості та відповідності принципу законності залежить функціонування всієї системи адміністративного права. Це особливо актуально в умовах динамічних змін у суспільно-політичній сфері, коли забезпечення прозорості, ефективності та справедливості адміністративних процедур стає пріоритетом.

Досвід європейських країн свідчить про те, що дотримання принципу законності є важливою умовою для стабільності правової системи, зменшення корупційних ризиків та підвищення довіри громадян до державних інституцій. В Україні цей принцип потребує не лише теоретичного обґрунтування, але й практичної реалізації через вдосконалення нормативної бази та впровадження сучасних підходів до адміністративного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання даної проблематики в своїх працях порушували таки науковці, як Ю.П. Битяк, І.В. Бойко, Я.С. Зелінська, Н.Б. Писаренко, А.О. Рибченко, В.А. Сьоміна, Ю.С. Шемшученко.

Метою статті є дослідження принципу законності як основоположного у формуванні та оновленні адміністративно-процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип законності передбачає, що всі дії органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також учасників адміністративного процесу мають базуватися виключно на законі.

М. Гаріфуллін, зазначає, що конкретизація принципу верховенства права, як комплексної категорії адміністративної процедури проявляється у принципі законності, що за українським законодавством належить до конституційних (ч. 2 ст. 2, ч. 2 ст. 19, п. 12 ч. 1 ст. 92 Конституції України). За певних обставин складається враження, що принцип законності може певним чином обмежити принцип верховенства права, бо існує вимога до адміністративного органу діяти виключно відповідно до формального позитивного права, проте – це не так. Законність не повинна та не може обмежувати дію принципу верховенства права. Вона є самостійною гарантією від зазіхання на права. У випадку. коли закон за своїм змістом визнано неправовим, саме дія принципу верховенства права зумовлює (зобов'язує та/або дозволяє) працівника адміністративного органу не користуватися таким законом, застосування якого може призвести, наприклад, до порушення прав громадян [6].

Ця дилема є багатогранною. Так, у німецькі доктрині, з одного боку, стверджується, що протиправність правових норм принципово приводить до х недісності, інакше кажучи вони наперед є недійсними або нікчемними, а отже. не потребують додаткового рішення скасування для встановлення їх недійсності. І це підхід видається обґрунтованим, в іншому випадку навіть найгірші порушення прав громадянина могли б бути легко виправданими. Водночас ці ж фахівці визнають, що із міркувань захисту права заборонена демонстрація певною особою неефективності чи навіть недійсності норми шляхом її недотримання [6]. Саме для вирішення суперечки щодо недотримання норми виникає потреба у формальній процедурі. Це повертає нас до давньої дискусії щодо справедливості закону в якій переважали міркування, що схиляли до виконання вимог закону, навіть якщо він несправедливи, тобто наголошували на пріоритеті порядку [7, с. 269]. У наш час, вочевидь, у цьому випадку необхідно враховувати таку підставу для визначення нікчемності правового акта, як безсумнівність його протиправності. Тобто у випадку прямої невідповідності законодавчого акта праву (наприклад, порушує природні права громадянина та це не викликає ніяких сумнівів), його приписи не повинні бути виконані [6].

В цілому, принцип законності являє собою найважливіший принцип адміністративного процесу й характеризується як режим відповідності суспільних відносин, що виникають у цій сфері, законам і підзаконним актам держави, як режим атмосфери взаємодії й взаємин держави й громадян [1].

Реалізація принципу законності в адміністративно-процесуальній сфері опирається на ряд умов, до яких варто віднести єдність законності, верховенство права, гарантированность прав і воль громадян,

неприпустимість протиставлення законності й доцільності, неминучість покарання за порушення закону [1].

Таким чином, цей принцип:

1. Забезпечує верховенство права — закон є найвищою нормою, яка регулює адміністративні відносини.

2. Гарантує правову визначеність — створює чіткі та зрозумілі правила поведінки для суб'єктів правовідносин.

3. Захищає права та свободи громадян — недопущення свавілля з боку державних органів.

З урахуванням ряду умов, на які опирається принцип законності у адміністративно-правовій сфері, можна наголосити, що повинна бути відповідність Конституції України міжнародним стандартам. Зокрема, адміністративно-процесуальні норми мають бути узгоджені з Конституцією України та міжнародними договорами, ратифікованими Україною. Особливо важливо враховувати Європейську конвенцію з прав людини та рішення Європейського суду з прав людини.

Безперечно, є необхідність і у науковій обґрунтованості, тобто законодавчі ініціативи повинні базуватися на доктринальних підходах і враховувати сучасні дослідження у сфері адміністративного права.

Також, врахування правозастосовної практики у процесі формування законодавства, відіграє важливу роль, зокрема необхідно аналізувати судову практику, включаючи рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, які тлумачать адміністративно-процесуальні норми.

Аналізуючи наукову статтю Н. Максименко «Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права», ми можемо виділити кілька ключових аспектів, які стосуються якості законності в судовому рішенні [2]:

По-перше, вимоги до законності судового рішення відповідно до національного законодавства України відображені у частині 2 статті 242 КАСУ, яка визначає, що рішення суду вважається законним, якщо воно ухвалене відповідно до норм матеріального права із дотриманням процесуальних норм.

По-друге, принцип законності вимагає, щоб дії суб'єктів владних повноважень були не лише законними, але й правовими, тобто відповідали цілям та межам наданих повноважень.

Особливий акцент робиться на те, що рішення суду повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права з дотриманням обґрунтованості (ст. 242 КАСУ).

Щодо практики застосування принципу законності, то відповідно до ст. 9 КАСУ, у разі відсутності законодавства, що безпосередньо регулює правовідносини, суд може застосовувати законодавчі норми, які регулюють подібні правовідносини.

Судова практика підтверджує, що апеляційна інстанція скасовує рішення суду першої інстанції, якщо останнє порушило норми, що призвели до помилкового висновку (ст. 317 КАСУ, постанова від 02.02.2024 року, справа No 620/12200/23) [2].

Також, у проаналізованій статті, акцентовано увагу на підхід Європейського Суду з прав людини. Принцип законності, на думку ЄСПЛ, вимагає, щоб законодавство було чітким, доступним і передбачуваним у застосуванні.

ЄСПЛ також підкреслює, що тлумачення та застосування національного законодавства повинні бути узгодженими з принципами Конвенції («Апостолі та інші проти Туреччини», «Накарян і Дерян проти Туреччини» [2]).

На думку О. Корчинського, принцип законності покладає на суд обов'язок розглядати і вирішувати справи на підставі закону з урахуванням його цілей і у встановленому порядку. Принцип законності закріплений в частині другій статті 19 Конституції України та частини першої статті 9 КАС України, відповідно до якого «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи і службові особи зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

У контексті адміністративного судочинства законність одночасно є: 1) вимогою до суду здійснювати усі процесуальні дії, а також ухвалювати рішення у справі відповідно до закону (у широкому розумінні цього слова); 2) критерієм перевірки рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень [3].

В той же час, Я. Берназюк суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, на семінарі для суддів та помічників суддів адміністративних судів «Соціальні спори. Способи захисту» 21 квітня 2023 року, зазначив, що хоча принцип законності є важливим принципом в правовій ситемі, він також може мати негативні аспекти в деяких випадках. Таким чином, акцентує увагу на дані аспекти застосування принципу законності:

1. Обмеження гнучкості: застосування принципу законності може обмежити гнучкість та адаптацію правової системи до змінюючих суспільних, економічних або технологічних умов. Закони можуть бути складними та тривалими процедурами, і зміни в законах можуть бути повільними та складними, що може ускладнити вирішення актуальних проблем та викликів.

2. Можливість зловживання: застосування принципу законності може відкривати можливість зловживання владою, особливо в випадках, коли закони формулюються або застосовуються з виключенням певних груп або осіб. Це може призводити до недостатнього захисту прав і свобод громадян, корупції, авторитаризму або нерівності в передбаченні законів.

3. Відсутність гнучкості в окремих ситуаціях: застосування принципу законності може бути не адекватним в окремих випадках, коли вимагається швидка реакція на надзвичайні обставини або випадки, коли індивідуальність ситуації потребує винятку від загальних правил. В таких випадках застсування принципу законності може бути нездатним забезпечити відповідний результат [4].

В дійсності виклики у забезпеченні принципу законності існують. На нашу думку, це по-перше, політичний вплив Іноді законодавчі ініціативи можуть прийматися під впливом політичних інтересів, що призводить до порушення принципу законності.

По-друге, нестача кваліфікованих кадрів. Для забезпечення високої якості законодавчих ініціатив необхідна професійна підготовка розробників законопроєктів.

По-третє, суперечності між нормами Часті зміни законодавства без належного врахування їх системного впливу можуть спричиняти правову невизначеність.

Але в будь-якому випадку, принцип законності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону (the law) легко доступним. Вона також зобов'язана дотримуватись законів (the laws), які запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю.

Передбачуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед — до його застосування та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, щоб особа мала можливість скерувати свою поведінку [5].

Потреба у визначеності не означає, що органові, який ухвалює рішення, не повинні надаватись дискреційні повноваження (де це необхідно) за умови наявності процедур, що унеможливлюють зловживання ними. У цьому контексті закон (a law), яким надаються дискреційні повноваження певному державному органові, повинен вказати чітко і зрозуміло на обсяг такої дискреції [5].

З урахуванням вищезазначеного, можемо наголосити, що принцип законності в оновленні законодавства відіграє важливу роль, зокрема, оновлення адміністративно-процесуального законодавства має відповідати вимогам принципу законності, забезпечуючи:

1. Прозорість і публічність Процес розробки та прийняття змін до законодавства повинен бути відкритим для громадськості, зокрема через проведення консультацій, громадських обговорень та експертних оцінок.

2. Системність і узгодженість Оновлення має враховувати існуючі норми адміністративного права, запобігаючи колізіям і дублюванню положень.

3. Інноваційність і цифровізація Закони мають передбачати можливість використання сучасних технологій, зокрема для автоматизації адміністративних процедур.

Висновки. Принцип законності є основоположним у формуванні та оновленні адміністративно-процесуального законодавства України та європейських країн. Його дотримання забезпечує стабільність правової системи, захист прав громадян та ефективність державного управління. Для подолання викликів і реалізації цього принципу необхідно забезпечити системний підхід до розробки законодавчих змін, підвищувати професійний рівень кадрів та інтегрувати сучасні технології у правове регулювання. Дотримання принципу законності — це шлях до зміцнення демократичної, правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративний процес – зміст і загальні риси. URL: https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/313726/

2. Максименко Н.В. Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права. *Наукові записки. Серія: Право. 2024. №16. С. 111-115.* URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/408/421

3. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13185/151-156.pdf

4. Принцип законності як один із елементів верховенства права: особливості застосування під час вирішення соціальних спорів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20(1).pdf

5. Застосування юридичної визначеності як елемента верховенства права: практичні поради судді. URL: https://pravo.ua/zastosuvannia-iurydychnoi-vyznachenosti-iak-elementu-verkhovenstva-prava-praktychni-porady-suddi/

6. Гаріфуллін М.В. Вирішальна роль принципів адміністративної процедури в забезпеченні ефективного регулювання адміністративних актів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL:* https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/67.pdf

7. Положення про адміністративні суди ФРН / [пер. неофіціни]. Адміністративна юстиція: європеський досвід і пропозиці для Украни. Автори-упорядники І.Б. Коліушко, Р.О. Кубіда. К.: Факт, 2003. С. 260–313.

REFERENCES:

1. Administratyvnyi protses - zmist i zahalni rysy. (2016, December 8). [Administrative process - content and general features]. *Sudova vlada Ukrainy*. Retrieved from: https://lh.pl.court.gov.ua/sud1617/pres-centr/news/313726/ [in Ukrainian].
2. Maksymenko, N.V. (2024). Pryntsyp zakonnosti v administratyvnomu sudochynstvi yak odyn iz skladovykh elementiv pryntsypu verkhovenstva prava. [The principle of legality in administrative proceedings as one of the constituent elements of the principle of the rule of law]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo. №16.* 111-115. Retrieved from: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/408/421 [in Ukrainian].
3. Korchynskyi, O. (2017). Pryntsypy administratyvnoho sudochynstva yak osnova zakhystu prav liudyny i hromadianyna. [Principles of administrative justice as the basis for the protection of human and civil rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Yurydychni nauky. № 876.* 151-156. Retrieved from: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13185/151-156.pdf [in Ukrainian].
4. Pryntsyp zakonnosti yak odyn iz elementiv verkhovenstva prava: osoblyvosti zastosuvannia pid chas vyrishennia sotsialnykh sporiv. (2023, April 21). [The principle of legality as one of the elements of the rule of law: features of application in resolving social disputes]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20(1).pdf [in Ukrainian].
5. Zastosuvannia yurydychnoi vyznachenosti yak elementa verkhovenstva prava: praktychni porady suddi. (2021, December 7). [Applying legal certainty as an element of the rule of law: practical advice from a judge]. Retrieved from: https://pravo.ua/zastosuvannia-iurydychnoi-vyznachenosti-iak-elementu-verkhovenstva-prava-praktychni-porady-suddi/ [in Ukrainian].
6. Harifullin, M.V. (2024). Vyrishalna rol pryntsypiv administratyvnoi protsedury v zabezpechenni efektyvnoho rehuliuvannia administratyvnykh aktiv. [The crucial role of the principles of administrative procedure in ensuring the effective regulation of administrative acts]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». №1.* Retrieved from: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/67.pdf [in Ukrainian].
7. Koliushko, I.B., Kubida, R.O. (2003). Polozhennia pro administratyvni sudy FRN. [Regulations on administrative courts of Germany]. *Administratyvna yustytsiia: yevropeiskyi dosvid i propozytsii dlia Ukrany.* 260–313. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 364-787.82
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-158-162

Палій Іван Олександрович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
paliy.newlevel@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-2235-2828

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена актуальним питанням системи соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. Звернуто увагу на складнощі, які виникають у формуванні та реалізації державної політики у сфері соціального захисту даних верств населення, зумовлені введенням воєнного стану. Наголошено, що держава приділяє значну увагу формуванню та розвитку соціально-економічних, медико-санітарних програм, спрямованих на захист соціальних прав громадян України, фінансування та подальший їх розвиток.

Розкрито нормативно-правову основу соціального захисту найбільш вразливих верств населення, з виділенням основних напрямів державної політики. Ґрунтуючись на звітові Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, виділено та охарактеризовано актуальні питання з основних напрямів державної соціальної допомоги для найбільш вразливих верства населення, у результаті вказано шляхи вирішення порушених проблем. Наголошено, що створення соціально-орієнтованого національного законодавства впливатиме на соціально-культурну активність суспільства, сприятиме стабілізації економічного розвитку держави, що позитивно відобразиться на поступовому зростанню добробуту громадян.

Ключові слова: вразливі верстви населення, соціальний захист, соціальні гарантії, конституційні права, державна політика

Paliy I. PECULIARITIES OF THE STATE SOCIAL POLICY IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE MOST VULNERABLE GROUPS OF THE POPULATION

The article is devoted to the topical issues of the social protection system for the most vulnerable groups of the

© І.О.Палій, 2024

population in Ukraine. Attention is drawn to the difficulties arising in the formation and implementation of the State policy in the field of social protection of vulnerable groups of the population due to the introduction of martial law. It is emphasized that the State pays considerable attention to the formation and development of socio-economic, medical and healthcare programs aimed at protecting the social rights of Ukrainian citizens, financing and further development of such programs.

The article reveals the legal framework for social protection of the most vulnerable groups of the population, highlighting the main directions of state policy. Based on the report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, the author identifies and characterizes topical issues in the main areas of state social assistance for the most vulnerable groups of the population, and as a result, indicates ways to solve the problems raised. It is emphasized that the creation of socially-oriented national legislation will influence the socio-cultural activity of society, contribute to the stabilization of the economic development of the State, which will have a positive impact on the gradual growth of citizens' welfare.

Key words: vulnerable groups of the population, social protection, social guarantees, constitutional rights, public policy

Постановка проблеми. Конституція України надає право кожному громадянину на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2]. Також Основним Законом визначено спосіб гарантування реалізації соціального захисту незахищеним верствам населення через створення соціальних державних програм, мережі закладів для догляду за непрацездатними особами.

На сьогодні в умовах воєнного стану та глибокої економічної кризи питання соціального захисту всіх верств населення, особливо найбільш незахищених, є актуальною та болючою проблемою у формуванні державної соціальної політики. Це зумовлено низкою обставин: введенням воєнного стану, звідси - підвищенням потреб збільшення видатків на фінансування сектору безпеки та оборони; глибока економічна криза, яку переживає країна у результаті воєнних дій та отримання недофінансування бюджету, і як наслідок - зростання дефіциту державного бюджету; винайдення Урядом механізмів підтримки малого, середнього бізнесу, щоб підтримати спроможність діяльності останніх тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем соціального захисту населення приділяли свою увагу такі науковці, як: О.О. Аніна, А.М. Балашов, С. М. Бондаренко, Н.П. Борецька, Н.В.Бугас, Л.А. Горієва, Є.Ю. Соболь, Т.І. Косова, О.Ю. Лихошва, Н.В. Максименко, І.М. Михайловська, В.І. Москаленко, О.В. Неліпович, Т.І. Павлюк, Н.В. Рак, В.А. Скуратівський, П.К. Ситник, І.І. Смирнова, А.О. Чечель тощо. Не дивлячись на значний інтерес науковців до порушеної проблеми, вона залишається актуальною та потребує перманентного дослідження.

Метою статті є аналіз теоретико-правової складової політики соціального захисту найбільш вразливих верств населення з виділенням проблем, що виникають у цій сфері на державному рівні з урахуванням сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава приділяє значну увагу формуванню та розвитку соціально-економічних, медико-санітарних програм, спрямованих на захист соціальних прав громадян України, фінансування та подальший їх розвиток. На вагомість соціально-орієнтованого напряму державної політики вказують як конституційні норми, так і низка законодавчих актів.

Основними законодавчими актами, що містить правові засади щодо досліджуваної нами політики, є Закон України «Про соціальні послуги», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Статтею 8 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначений внутрішній вектор соціальної політики, де першочерговим напрямом є забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг [5]. Серед інших також звернути увагу на Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» тощо.

На безпосередню регламентацію соціального захисту найбільш вразливих верств населення направлена Постанова Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення» від 28.12.2011 № 1381 [6], яка передбачає особливості щодо встановлення пенсійного забезпечення особам, звільненим з військової служби, по інвалідності, у разі втрати годувальника; особливості встановлення доплат членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України; визначає підвищення до пенсії дітям війни (крім тих, на яких поширюється дія Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про жертви нацистських переслідувань»); отримання надбавки, додаткової пенсії, підвищення до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, відповідно до Законів України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань» і «Про соціальний захист дітей війни», таке підвищення провадиться за їх вибором за однією з підстав [6]. Як бачимо, нормативний акт визначив не весь перелік представників населення, що відноситься до категорії найбільш вразливих.

Відповідно до ст. 1 ч.1 п. 3 Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що вразливі групи населення - особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив

несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [7].

Науковці давно дійшли згоди, що жоден вимір бідності не може відобразити всі аспекти вразливості та всі сторони прояву такого багатоаспектного явища. Тому, коли йдеться про ідентифікацію найбільш вразливих груп населення, аналіз базується одночасно на кількох вимірах. Це дозволяє, з одного боку, виявити тих, хто потрапляє під дію найбільшого числа негативних факторів зовнішнього середовища, відповідно, має найвищі ризики комплексної бідності, а з іншого — визначити специфіку кожного з аспектів вразливості для кращого реагування різних заходів політики [8, с. 76].

Оскільки показниками соціального рівня населення та віднесення його до певного прошарку є спроможність реагувати останніми на економічні, політичні зміни. Відповідно це відображається на соціальній активності цієї групи осіб: неспроможності реалізації права на гідне існування, пониження доходу менше, ніж прожитковий мінімум, зріст безробіття, появи маргіналів, зріст дітей-сиріт.

Ці явища зазнали ще більшого загострення у зв'язку з веденням активних бойових дій на території України, що викликало глибоку економічну кризу, розколовши суспільство на неспроможних забезпечити себе гідним існуванням та заможніх людей.

З огляду на це до 2023 року зросла кількість звернень (5530 повідомлень) до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про порушення прав людини і громадянина у сфері соціального захисту [8]. Як зазначає Уповноважений: «найчастіше порушували питання пенсійного забезпечення, отримання державних соціальних допомог, встановлення статусів осіб пільгових категорій (осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; реабілітованих осіб; осіб з інвалідністю) і документів, що підтверджують відповідний статус, які дають право на передбачені законодавством пільги, реалізацію права на отримання пільг і житлової субсидії, соціальних послуг і компенсації фізичним особам за надання соціальної послуги з догляду» [8].

На період введення та дії воєнного стану Уряд країни вжив заходів, що передбачають автоматичне продовження виплати пенсії по інвалідності, втратою годувальника у разі неможливості проходження повторного огляду виплата пенсії. Вказана вище гарантія захисту передбачена п. 14-6.1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV, який також п. 14-6.2 передбачив можливість призначення пенсії для осіб, які проживають/проживали на території, на якій ведуться (велися) бойові дії, та/або на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, у разі якщо звернення за призначенням пенсії відбулося в період дії воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування [4]. Паралельно неможливість повторного проходження МСЕК або ЛКК на період дії воєнного стану на території України уряд закріпив Постановою Кабінету Міністрів України від 8 березня 2022 р. № 225 «Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України» [1].

Для врегулювання питання щодо вчасного призначення та надання пільг і житлових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг малозабезпеченим особам у зв'язку з несвоєчасним реагуванням територіальних органів Пенсійного фонду України, прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 р. № 1351 «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо ведення державних реєстрів отримувачів житлових субсидій та осіб, які мають право на пільги».

Для вирішення вказаної проблеми ч. 2 вказаної Постанови Пенсійний фонд України зобов'язано здійснити: технічне доопрацювання веб-порталу електронних послуг Пенсійного фонду України та його мобільного додатка; внести до Реєстру осіб, які мають право на пільги, та Реєстру отримувачів житлових субсидій відомостей починаючи з 1 грудня 2022 року [3].

Відносно отримання соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства, то на сьогодні у правовому полі постала проблема неузгодженості деяких нормативно-правових актів у цій сфері, прийнятих у період воєнного стану.

Так, Уповноважений з прав людини зазначає, що за результатами моніторингу Міністерства соціальної політики України та Національної соціальної сервісної служби України за результатами розгляду звернення особи з інвалідністю з дитинства та встановлення факту порушення його права на отримання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства (далі – ДСДІ) з дня встановлення інвалідності після досягнення повноліття, встановлено неузгодженість основних положень нормативно-правових актів, які визначають порядок призначення та виплати ДСДІ, та додатково прийнятих актів у цій сфері під час дії правового режиму воєнного стану, та, як наслідок, призвели до порушень права осіб з інвалідністю з дитинства на соціальний захист після досягнення повноліття. У процесі моніторингу виявлено порушення прав 1770 осіб з інвалідністю з дитинства на отримання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства після досягнення повноліття та прав 69 законних представників зазначених осіб щодо виставлення їм безпідставної вимоги про повернення коштів [8].

На сьогодні Мінсоцполітики розробило проєкт постанови Кабінету Міністрів України, яким конкретизовано умови надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства після досягнення ними повноліття під час воєнного стану, але даний проєкт так і залишився на стадії розгляду.

Щодо соціального обслуговування найбільш вразливих верств населення, то на сьогодні спостерігається порушення органами місцевого самоврядування права на отримання компенсацій фізичним особам за надання соціальних послуг з догляду на непрофесійній і професійній основі, які мають надавати за

рахунок коштів місцевого бюджету [8]. Основною причиною цього порушення - відсутність у місцевих бюджетах видатків для забезпечення такого виду виплати.

Висновки. Соціальний захист найбільш вразливих верств населення є однією із обов'язкових складових гарантування соціальною державою, яка бере на себе зобов'язання забезпечити кожному членові суспільства гідний сучасної людини мінімум соціальних благ. Відповідно основними напрямами державної соціальної політики у сфері захисту найбільш вразливих верст населення за Конституцією та чинним законодавством України можна виділити:

забезпечення цільових програм соціально-економічної спрямованості;

забезпечення підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства;

забезпечення програми з реабілітації у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення;

розвиток системи соціальних служб, які забезпечують соціальний захист громадян;

встановлення пенсій по інвалідності, інших видів соціальних виплат та допомог тощо.

Створення соціально-орієнтованого національного законодавства впливатиме на соціально-культурну активність суспільства, сприятиме стабілізації економічного розвитку держави, що позитивно відобразиться на поступовому зростанню добробуту громадян, наближення його до рівня, що склався у державах - членах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 березня 2022 р. № 225. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-%D0%BF

2. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо ведення державних реєстрів отримувачів житлових субсидій та осіб, які мають право на пільги : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 р. № 1351. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2023-%D0%BF#Text.

4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. Дата оновлення 24.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#top

5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text

6. Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 № 1381. Дата оновлення 01.03.2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

7. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Дата онволення 31.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

8. Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Demography and Social Economy,* 1 (51), 73-95. URL: https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073

9. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/

REFERENCES:

1. Deiaki pytannia poriadku provedennia medyko-sotsialnoi ekspertyzy na period dii voiennoho stanu na terytorii Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 bereznia 2022 r. № 225 [Some issues of the procedure for conducting a medical and social examination during the period of martial law on the territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 8, 2022 No. 225.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-%D0%BF [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: https://cutt.ly/xeYQ6vm8 [in Ukrainian].

3. Deiaki pytannia poriadku provedennia medyko-sotsialnoi ekspertyzy na period dii voiennoho stanu na terytorii Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 bereznia 2022 r. № 225 [On making changes to some acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the maintenance of state registers of recipients of housing subsidies and persons entitled to benefits: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 22, 2023 No. 1351]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

4. On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 № 1058-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#top [in Ukrainian].

5. On the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine dated July 1, 2010 No. 2411-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text [in Ukrainian].

6. 6. On increasing the level of social protection of the most vulnerable sections of the population: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.28.2011 No. 1381. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text [in Ukrainian].

7. On social services: Law of Ukraine dated January 17, 2019 No. 2671-VIII. Date of dismissal 12/31/2023. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text [in Ukrainian].

8. Cherenko, Liudmyla (2023). Natsilenist sotsialnykh prohram na vrazlyvi hrupy naselennia: stali tendentsii ta povoienni perspektyvy [Targeting of Social Programs at Vulnerable Groups: Sustainable Trends and Post-War Prospects]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (51), 73-95. Retrieved from: https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073 [in Ukrainian].

9. Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2023 rotsi [Annual report on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine in 2023]. Retrieved from: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.11.2024

УДК 351.824.1
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-162-166

Пєшков Володимир Володимирович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
vvpesh1988@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-7286-6259

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття є дослідженням можливих напрямків вдосконалення та адаптації діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану, засад на підставі яких ця діяльність виконується. Проведене дослідження базується на аналізі нормативно-правових актів та вчених праць у цій галузі. Надано визначення понять публічної адміністрації та засади, а також поняття вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану як процесу. Визначено мету проведення даних вдосконалень, а також ключові напрямки їх проведення.

Визначено, що адміністративно-правові засади діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану - це процес модернізації та адаптації способів і методів публічного адміністрування, принципів і напрямків здійснення діяльності з метою зберегти стабільність у державі, забезпечити безпеку громадян, ефективну адаптацію суспільства до умов війни, територіальну цілісність і суверенітет держави, можливість продовження функціонування державних інститутів в умовах воєнного стану, збереження економіки, забезпечення національної безпеки та оборони, а також вирішення широкого спектру викликів і задач які постають перед органами публічної адміністрації в умовах воєнного стану. Цей процес є динамічним і у своїй основі є реакцією держави на обставини перебігу війни.

До напрямків вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану є необхідність: забезпечення механізмів оперативного реагування; підвищення кваліфікації публічних службовців шляхом організації професійного навчання; раціоналізації використання, збереження і перерозподілу ресурсів в державі; забезпечення максимально можливих умов для ресурсної (електричної, водної, теплової), матеріально-технічної самостійності адміністративно-територіальних одиниць, що є критично важливим в населених пунктах, близьких до лінії бойового зіткнення; удосконалення чинних нормативно-правових актів та внесення до них відповідних зміни, які б враховували реалії перебігу війни, нововиявлені проблеми, та питання які потребують термінового врегулювання стає фундаментальною необхідністю.

Ключові слова: війна, засада, органи публічної адміністрації, воєнний стан, вдосконалення, адаптація, адміністративно-правові засади.

Peshkov V. DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES UNDER MARTIAL LAW

The article is a research of possible areas of improvement and adaptation of the activity of public administration bodies in the conditions of martial law, the basis of which this activity is carried out. The conducted research is based on the analysis of normative legal acts and scientific works in this field. The definition of the concepts of public administration and the basis, as well as the concept of improving the administrative and legal basis of the activity of public administration bodies in the conditions of martial law as a process, is given. The purpose of carrying out these improvements, as well as the key directions of their carrying out, have been determined.

It has been determined that the administrative and legal foundations of the activities of public administration bodies under martial law are the process of modernizing and adapting the methods and principles of public administration, as well as the directions of activity, with the aim of maintaining stability in the state, ensuring the safety of citizens, effectively adapting society to wartime conditions, preserving the territorial integrity and sovereignty of the state, enabling the continued functioning of state institutions under martial law, sustaining the economy, ensuring national security and defense, and addressing a wide range of challenges and tasks faced by public administration bodies during martial law. This process is dynamic and fundamentally represents the state's response to the circumstances of the ongoing war.

The directions for improving the administrative and legal foundations of public administration bodies' activities under martial law include the necessity of: ensuring mechanisms for rapid response; enhancing the qualifications of public servants

© В.В.Пєшков, 2024

through the organization of professional training; rationalizing the use, preservation, and redistribution of resources within the state; providing the maximum possible conditions for the resource (electricity, water, heating) and material and technical independence of administrative-territorial units, which is critically important in settlements close to the front line; improving existing legal acts and making relevant amendments to them, taking into account the realities of the war, newly identified problems, and urgent issues requiring immediate regulation. These measures have become a fundamental necessity.

Key words: war, base, public administration bodies, martial law, improvement, adaptation, administrative and legal bases.

Постановка проблеми. Війна є динамічним процесом, що створює нову реальність існування держави та суспільства, руйнує усталений суспільний лад, виносить на перший план питання захисту конституційного ладу, збереження життя громадян, оборони й безпеки, збереження економіки, стабілізації процесів в середині держави. В цих умовах модернізація та адаптація до умов війни адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації є питанням невідкладного значення, оскільки є неодмінним елементом забезпечення адаптації держави до умов воєнного стану. Саме цей процес лежить в основі даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні дані дослідження проводили Журавльов Д.В., Христинченко Н.П., Шопіна І.М., Миколюк А.В., Музичук О.М., Бугайчук К.Л., Борщевський В.В., Василиця О.Б., Матвєєв Є.Е. та інші наукові дослідники, однак тема даного дослідження не може бути вичерпаною в умовах воєнного стану через невизначеність та непередбачуваність перебігу війни в яких держава змушена здійснювати постійну адаптацію адміністративно-правової діяльності.

Мета статті – дослідити та провести аналіз нормативно-правових актів та вчених праць, що розглядають процес вдосконалення адміністративно-правової діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану, визначити мету вдосконалення адміністративно-правової діяльності та напрямки даних вдосконалень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай війна є довготривалим явищем, яке має ще довші наслідки. Вона змушує державу адаптуватися до умов воєнного часу. Ставить перед органами державної влади нові цілі й виклики, змушує вдосконалювати засади своєї діяльності. 24.02.2022, о п’ятій годині ранку розпочалось повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України. Указом Президента України від 24.02.2022 року No 64/2022 в державі було введено воєнний стан [1]. З цього моменту важливість вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації, їх модернізація і пристосування до реалій перебігу війни стає не лише нагальною, а й критично необхідною.

У контексті теми нашого дослідження важливо визначити поняття публічної адміністрації та засади. Так І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька у своєму підручнику визначають суб’єкт публічної адміністрації – як суб’єкт адміністративного права, що наділений державно-владними повноваженнями, який здійснює публічне адміністрування, тобто реалізує виконавчо-розпорядчу адміністративну діяльність чи надає адміністративні послуги [2]. Д.В.Журавльов, Н.П. Христинченко, І.М. Шопіна розглядають публічне адміністрування як соціальну практику, що уявляє собою узагальнення позитивного досвіду управлінських систем різного рівня ієрархії з метою консолідації найбільш вдалих управлінських рішень для досягнення актуальних цілей публічної політики у різних сферах суспільних відносин [3].

К.Л. Бугайчук зазначає, що публічне адміністрування є аналогом поняття «державне управління», однак воно спрямоване на задоволення потреб та інтересів суспільства, виступає методом державного управління або певною його частиною (етапом), є окремим видом діяльності публічної адміністрації, який виражається, крім надання адміністративних послуг, у реалізації та виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів, охоплює внутрішні управлінські процеси, які відбуваються в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування [4]. Поняття засади у великому тлумачному словнику української мови визначається як основа чогось, фундамент, на якому базується щось головне, вихідне положення, принцип, для формулювання світогляду чи правил поведінки, спосіб або метод здійснення чого-небудь, будь-якої діяльності [5]. Правові засади вченими розглядаються як сукупність принципів, на яких будується відповідна діяльність і які закріплюються в систему нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на правове регулювання відповідних правовідносин. Як зазначає А.С. Шапошник, терміни «засада» і «принцип» взаємопов'язані, але «засада» являє собою більш загальне поняття, є ширшим за своїм змістом і охоплюють поняття принципів, як ціле та частина [6].

Таким чином вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану можна визначити як процес модернізації та адаптації способів і методів публічного адміністрування, принципів і напрямків здійснення діяльності з метою зберегти стабільність у державі, забезпечити безпеку громадян, ефективну адаптацію суспільства до умов війни, територіальну цілісність і суверенітет держави, можливість продовження функціонування державних інститутів в умовах воєнного стану, збереження економіки, забезпечення національної безпеки та оборони, а також вирішення широкого спектру викликів і задач які постають перед органами публічної адміністрації в умовах воєнного стану. Цей процес є динамічним і у своїй основі є реакцією держави на обставини перебігу війни. Також вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану, а конкретно їх адаптацію, можна розглядати як один з елементів оборони України,

що відповідно першої статті Закону України «Про оборону України» визначено системою політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [7].

Одним з напрямків вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану стала необхідність забезпечення механізмів оперативного реагування. Динаміка війни та її широкий вплив на всі суспільні й державні сфери вимагає створення швидких каналів інформаційного обміну між різними рівнями влади та структур, а також зменшення бюрократичних бар'єрів.

Постає необхідність підвищення кваліфікації публічних службовців шляхом організації професійного навчання. У своєму дослідженні А.В. Миколюк зазначає, що війна часто ставить такі задачі, з якими публічні службовці жодного разу не стикались. Тому, організація навчання та обміну досвідом, поширення позитивних практик та надання конкретних алгоритмів вирішення пов'язаних з війною проблем сьогодні є особливо актуальним вектором в роботі публічного управління в Україні. Зазначається необхідність оновлення змісту та форм навчань за напрямами цивільного захисту населення, роботи з внутрішньо переміщеними особами, налагодження отримання та розповсюдження гуманітарної допомоги, інформаційне забезпечення та запобігання фейкам, проведення заходів щодо оборони територіальних громад. Проблемні питання з'являється у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту тощо. Це зумовлює необхідність розробки та впровадження навчальних програм підвищення кваліфікації здатних підготувати публічних службовців відповідно до нових задач, зумовлених плином війни [8].

Виникає проблема раціоналізації використання, збереження і перерозподілу ресурсів в державі. Стає необхідним забезпечення максимально можливих умов для ресурсної (електричної, водної, теплової), матеріально-технічної самостійності адміністративно-територіальних одиниць, що є критично важливим в населених пунктах, близьких до лінії бойового зіткнення.

О.М. Музичук та К.Л. Бугайчук визначають необхідність залучення міжнародних грантів для реалізації принципово нових напрямків діяльності суб'єктів публічного адміністрування. У цьому аспекті робиться акцент на необхідності втілення у повсякденну діяльність окремих положень проєктного менеджменту задля успішної реалізації міжнародних соціальних проєктів у тісній кооперації з суб'єктами публічного адміністрування [9].

Збереження балансу між безпекою держави й правом людини має особливо чутливе значення в умовах обмежень які запроваджуються під час воєнного стану. Так Конституція України у ст. 64 визначає перелік прав, що можуть бути обмежені [10], проте при цьому важливо пам'ятати про необхідність дотримання міжнародних стандартів прав людини. Дані обмеження повинні бути пропорційними загрозі та обґрунтованими. Слід зазначити, що відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 Україна за участі Генерального секретаря ООН зобов'язана повідомляти про введення певних обмежень прав і свобод людини й громадянина усі держави, які є учасниками цього пакту, та про межу цих обмежень та причини прийняття такого рішення [11].

Євроінтеграційна спрямованість виступає одним з принципів в процесі вдосконалення адміністративно-правової діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану. Це зумовлено як бажанням українського народу перейти до європейської моделі держави, так і вимогами країн союзників, оскільки дані процеси є обов'язковими для подальшої підтримки нашої держави в умовах війни.

Необхідність удосконалення чинних нормативно-правових актів та внесення до них відповідних зміни, які б враховували реалії перебігу війни, нововиявлені проблеми, та питання які потребують термінового врегулювання стає фундаментальною необхідністю. Так особливо чутливим стало питання проведення мобілізації. Як слушно зазначають В. В. Борщевський, О. Б. Василиця, Є. Е. Матвєєв система військового обліку, включаючи формування мобілізаційного резерву, фактично не переглядалася з радянських часів. Як наслідок, ані органи державної влади, ані органи місцевого самоврядування, не кажучи вже про інститути громадянського суспільства, не були належним чином готові до початку війни. Існування інституту територіальної оборони, формування якого розпочалося на початку повномасштабного вторгнення російських військ до України, не було внормоване належним чином, що зумовило прийняття нових нормативно-правових актів з цього приводу вже під час дії воєнного стану [12]. Як результат було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [13], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» [14] та низка інших нормативно-правових актів, проте процес модернізації законодавства пов'язаного з військовою справою ще далекий від завершення. Також слід зазначити, що Україна взяла курс на перебудову армії з радянської моделі на армію, що буде відповідати стандартам НАТО, це неодмінно буде вимагати ширшого спектра змін як під час перебігу війни, так і після її закінчення. Важливого значення для збереження стабільності в державі, забезпечення боєздатності української армії, гнучкості економіки набуває адаптація митного законодавства. Метою даних змін стає насичення постачання в Україну військовий товарів, товарів подвійного призначення, дефіцитного в умовах війни обладнання, в першу чергу енергогенеруючого, гуманітарної допомоги, товарів першої потреби,

харчових продуктів, палива та інших важливих товарів. Необхідним стає забезпечення майже безперешкодного ввезення з-за кордону вантажів, які є особливо актуальними в умовах воєнного стану.

Висновки. В умовах воєнного стану вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів публічної адміністрації стає не лише нагальним, а й критично необхідним. Динамічний перебіг війни, її вплив та наслідки, виклики які вона створює змушують державу адаптуватися до нових реалій існування. Як наслідок вдосконалення діяльності органів публічної адміністрації має на меті забезпечення захисту українського народу, стабілізації ситуації в державі, обороноздатності, збереження економіки, гуманітарну безпеку. Одними з найважливіших напрямків у процесі цієї адаптації стають раціоналізація використання, збереження і перерозподілу ресурсів в державі оскільки війна створює дефіцит практично усього, забезпечення механізмів оперативного реагування, створення швидких каналів інформаційного обміну між різними рівнями влади та структур, а також зменшення бюрократичних бар'єрів, що дозволить швидше реагувати на реалії перебігу війни, підвищення кваліфікації публічних службовців, що дозволить їм розв'язувати ті задачі з якими до початку війни вони жодного разу не стикались. Євроінтеграційна спрямованість, як один з пріоритетів розвитку держави, визначений бажанням українського народу, залучення міжнародних грантів для реалізації принципово нових напрямків діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Критично важливим стає також удосконалення та адаптація нормативно правових актів, серед яких особливе місце для забезпечення стабільності та обороноздатності мають норми права, що регулюють митні питання та питання мобілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року No 64/2022 URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

2. Загальне адміністративне право: підручник / І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та ін.; за заг. ред. І.С. Гриценка. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.

3. Журавльов Д.В., Христинченко Н.П., Шопіна І.М. Розвиток системи публічного адміністрування за умов правового режиму воєнного стану. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/54.pdf

4. Бугайчук К.Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5dc488b-0fd6-4544-b4fc-183eb05982db/content

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/1096/mode/2up?view=theater&q=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8

6. Шапошник А. С. Щодо поняття адміністративно-правових засад діяльності прокурора в Україні. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/690/622

7. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 No 1932-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

8. Миколюк А.В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. URL: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf

9. Музичук О.М., Бугайчук К.Л. Публічне адміністрування в умовах воєнного стану: принципи, особливості та напрямки вдосконалення. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/66/41

10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

12. Борщевський В.В., Василиця О.Б., Матвєєв Є.Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/5.pdf

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 року No 3633-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text.

14. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560 URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-provedennia-pryzovu-hromadian-na-viiskovu-sluzhbu-pid-chas-mobilizatsii-na-osoblyvyi-period-560-160524

REFERENCES:

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the introduction of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №64/2022.* Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 [in Ukrainian].

2. Hrytsenko, I.H. (Ed.), Melnyk, R.S., Pukhtetska, A.A. ta in.. (2017). Zahalne administratyvne pravo. [General administrative law]. 568. [in Ukrainian].

3. Zhuravlov, D.V., Khrystynchenko, N.P., Shopina, I.M. (2023). Rozvytok systemy publichnoho administruvannia za umov pravovoho rezhymu voiennoho stanu. [Development of the public administration system

under the legal regime of martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №9.* Retrieved from: http://lsej.org.ua/9_2023/54.pdf [in Ukrainian].

4. Buhaichuk, K.L. (2017). Publichne administruvannia: teoretychni zasady ta pidkhody do vyznachennia. [Public administration: theoretical foundations and approaches to definition]. *Pravo i bezpeka. №3.* Retrieved from: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5dc488b-0fd6-4544-b4fc-183eb05982db/content [in Ukrainian].

5. Busel V.T. (Ed.) (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with addendums and additions)]. 1728. Retrieved from: https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/1096/mode/2up?view=theater&q=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8 [in Ukrainian].

6. Shaposhnyk, A.S. (2023). Shchodo poniattia administratyvno-pravovykh zasad diialnosti prokurora v Ukraini. [Regarding the concept of administrative and legal principles of the prosecutors activities in Ukraine]. *Akademichni vizii. Vypusk 15.* Retrieved from: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/690/622 [in Ukrainian].

7. Pro oboronu Ukrainy. (1991, December 6). [On the defense of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1932-XII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text [in Ukrainian].

8. Mykoliuk, A.V. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh viiskovoho stanu: pytannia efektyvnosti. [Public administration under martial law: issues of efficiency]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. Vypusk 29.* Retrieved from: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf [in Ukrainian].

9. Muzychuk, O.M., Buhaichuk, K.L. (2023). Publichne administruvannia v umovakh voiennoho stanu: pryntsypy, osoblyvosti ta napriamky vdoskonalennia. [Public administration under martial law: principles, features and areas of improvement]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy. №2.* Retrieved from: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/66/41 [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. (1966, December 16). [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

12. Borshchevskyi, V.V., Vasylytsia, O.B., Matvieiev, Ye.E. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku. [Public administration under martial law: institutional transformations, strategic planning and development mechanisms]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia. №2.* Retrieved from: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/5.pdf [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia viiskovoi sluzhby, mobilizatsii ta viiskovoho obliku. (2024, April 11). [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding certain issues of military service, mobilization and military registration]. *Zakon Ukrainy №3633-IX.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pryzovu hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period. (2024, May 16). [On approval of the Procedure for conscription of citizens for military service during mobilization, for a special period]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №560.* Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-provedennia-pryzovu-hromadian-na-viiskovu-sluzhbu-pid-chas-mobilizatsii-na-osoblyvyi-period-560-160524 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 351.824.1
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-166-171

Положенко Артем Валерійович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
artpol2204@gmail.com

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ

Дослідження міжнародного досвіду захисту прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, є важливим інструментом для вдосконалення національної системи допомоги постраждалим. Збройні конфлікти залишають після себе мільйони постраждалих, які потребують негайної підтримки: від гуманітарної допомоги до довгострокової

© А.В.Положенко, 2024

соціальної реабілітації. Вивчення міжнародних практик дозволяє аналізувати ефективність існуючих механізмів у різних країнах, таких як: виплата компенсацій, реабілітація жертв, юридичний захист та інтеграція переміщених осіб. Це також дає змогу адаптувати передові рішення, використані в інших державах, до специфічних умов України.

Для України, яка зіткнулася з масштабною гуманітарною кризою через збройну агресію Росії, дослідження міжнародного досвіду є ключовим у формуванні стійкої системи захисту прав постраждалих. Зокрема, використання практик, які впроваджували такі країни, як Хорватія, Німеччина чи Ізраїль, допоможе ефективно вирішувати проблеми компенсацій, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, реабілітації військових і цивільних. Міжнародний досвід сприятиме вдосконаленню законодавства, забезпеченню доступу до правосуддя та залученню ресурсів від міжнародних донорів. Для України це є шансом не лише подолати наслідки війни, але й створити національну модель, яка відповідатиме міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права.

Досвід Ізраїлю та Німеччини демонструє важливість чіткого законодавчого регулювання захисту прав осіб, які постраждали від воєн. Нормативно-правові акти, що забезпечують компенсації, соціальні пільги, реабілітацію та підтримку в інтеграції, є ключовими для відновлення справедливості й стабільності в суспільстві. Значна увага до медичної, психологічної та соціальної реабілітації є важливим аспектом захисту прав постраждалих. Приклад Ізраїлю та Німеччини підкреслює необхідність створення сучасних реабілітаційних центрів і програм, що сприяють поверненню постраждалих до повноцінного життя, зокрема через професійну підготовку та інтеграцію на ринок праці. Моделі захисту постраждалих осіб, реалізовані в Ізраїлі та Німеччині, є цінним прикладом для України в контексті післявоєнного відновлення. Запровадження ефективних програм компенсацій, підтримки біженців та інтеграції внутрішньо переміщених осіб дозволить покращити національну систему соціального забезпечення та відновити соціальну справедливість після завершення конфлікту.

Досвід Хорватії демонструє, що ефективне післявоєнне відновлення можливе за умов системного підходу, який включає ухвалення нормативно-правових актів, спрямованих на відбудову інфраструктури, стимулювання економіки та соціальної підтримки постраждалого населення. Виділення значних бюджетних асигнувань та залучення міжнародної допомоги сприяло швидкому відновленню житлового фонду, громадських закладів і транспортної інфраструктури. Хорватія успішно перейшла від соціалістичної до ринкової економіки, що стало важливим чинником для економічного зростання після війни. Впровадження реформ, таких як податок на додану вартість, мобілізація внутрішніх і зовнішніх інвестицій, а також фіскальна стабілізація забезпечили позитивну динаміку ВВП після завершення війни. Міжнародна фінансова підтримка, зокрема від США, ЄС, Світового банку та інших міжнародних організацій, відіграла ключову роль у післявоєнній реконструкції Хорватії. Її приклад підтверджує важливість тісної співпраці з міжнародними донорами для відновлення економіки, житлового фонду та соціальної інфраструктури, що може бути використано як модель для України у післявоєнний період.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, військова агресія, права осіб, публічне адміністрування, збройний конфлікт, війна, реабілітація, компенсація збитків, нормативно-правова база, міжнародні зобов'язання, національна безпека, державні органи, компаративістський метод.

Polozenko A. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE SUFFERED AS A CONSEQUENCE OF WAR

Abstract: the study of the international experience of protecting the rights of persons who have suffered as a result of military actions is an important tool for improving the national system of assistance to victims. Armed conflicts leave behind millions of victims who need immediate support, from humanitarian aid to long-term social rehabilitation. The study of international practices allows to analyze the effectiveness of existing mechanisms in different countries, such as: payment of compensation, rehabilitation of victims, legal protection and integration of displaced persons. It also makes it possible to adapt advanced solutions used in other countries to the specific conditions of Ukraine.

For Ukraine, which faced a large-scale humanitarian crisis due to the armed aggression of Russia, the study of international experience is key in the formation of a sustainable system for the protection of the rights of victims. In particular, the use of practices implemented by countries such as Croatia, Germany, and Israel will help effectively solve the problems of compensation, integration of internally displaced persons, and military and civilian rehabilitation. International experience will contribute to the improvement of legislation, ensuring access to justice and attracting resources from international donors. For Ukraine, this is a chance not only to overcome the consequences of the war, but also to create a national model that will meet international standards of human rights and humanitarian law.

The experience of Israel and Germany demonstrates the importance of clear legal regulation of the protection of the rights of persons affected by wars. Legislation providing compensation, social benefits, rehabilitation and integration support are key to restoring justice and stability in society. Significant attention to medical, psychological and social rehabilitation is an important aspect of protecting the rights of victims. The example of Israel and Germany emphasizes the need to create modern rehabilitation centers and programs that contribute to the return of victims to a full-fledged life, in particular through professional training and integration into the labor market. The models of victim protection implemented in Israel and Germany are a valuable example for Ukraine in the context of post-war reconstruction. The introduction of effective compensation programs, refugee support and the integration of internally displaced persons will improve the national social security system and restore social justice after the end of the conflict.

The experience of Croatia demonstrates that effective post-war recovery is possible under the conditions of a systemic approach, which includes the adoption of regulatory and legal acts aimed at rebuilding infrastructure, stimulating the economy and providing social support to the affected population. The allocation of significant budget allocations and the involvement of international aid contributed to the rapid restoration of the housing stock, public institutions and transport infrastructure. Croatia successfully transitioned from a socialist to a market economy, which became an important factor in post-war economic growth. The introduction of reforms such as the value-added tax, the mobilization of domestic and foreign investments, as well as fiscal stabilization ensured positive dynamics of GDP after the end of the war. International financial support, in particular from the USA, the EU, the World Bank and other international organizations, played a key role in the post-war reconstruction of Croatia. Her example confirms the importance of close cooperation with international donors to restore the economy, housing stock and social infrastructure, which can be used as a model for Ukraine in the post-war period.

Key words: administrative and legal protection, military aggression, rights of individuals, public administration, armed conflict, war, rehabilitation, compensation for damages, legal framework, international obligations, national security, state bodies, comparativist method.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти завжди супроводжуються численними порушеннями прав людини, що призводить до страждань мільйонів осіб, включаючи цивільне населення, біженців, внутрішньо переміщених осіб і військовополонених. Питання захисту прав таких осіб залишається надзвичайно актуальним, оскільки воєнні дії супроводжуються масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права, випадками геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Однією з ключових проблем є недосконалість механізмів реалізації існуючих норм міжнародного права, таких як Женевські конвенції, а також недостатня координація зусиль держав, міжнародних організацій і громадянського суспільства. Часто потерпілі не отримують необхідного правового, гуманітарного чи фінансового захисту через обмежений доступ до правосуддя, корупцію або нестачу ресурсів.

Іншою суттєвою проблемою є відсутність уніфікованих підходів до забезпечення компенсацій та реабілітації для постраждалих від воєн, що призводить до соціальної нерівності й несправедливості. У деяких країнах механізми допомоги біженцям і внутрішньо переміщеним особам функціонують на високому рівні (США, Канада, країни Європейського Союзу), тоді як в інших вони практично відсутні.

Крім того, загрозою залишається недосконалість процедур притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах. Хоча існують міжнародні трибунали та судові інституції, їхні можливості обмежені, а процеси часто є довготривалими та складними. Це ускладнює доступ постраждалих до справедливості та створює атмосферу безкарності для злочинців.

Отже, проблема полягає в необхідності вдосконалення існуючих міжнародних механізмів захисту прав постраждалих осіб, зокрема в контексті сучасних конфліктів. Аналіз міжнародного досвіду в цій сфері є важливим для розробки ефективних рішень, які можуть бути адаптовані до національних умов країн, що перебувають у стані збройного конфлікту, включаючи Україну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останніх дослідженнях і публікаціях, присвячених адміністративно-правовому захисту прав дітей в умовах військової агресії, особливо виділяються роботи таких авторів, як В. Буткевич, А. Войціховський, В. Джуган, Н. Коломоєць, О. Мердова, С. Ніколайчук, І. Шуміло. Ці дослідники зробили вагомий внесок у розуміння сучасних викликів у цій сфері та можливих шляхів їх подолання.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду захисту прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з країн, яка має досвід захисту прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій є Ізраїль. Ізраїль має значний досвід у захисті прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, конфліктів та терористичних атак. Його практика базується на чіткій законодавчій основі, ефективній державній політиці та активній участі громадських і міжнародних організацій.

Ізраїль розробив низку законів, які регулюють питання захисту постраждалих осіб, забезпечують виплату компенсацій цивільним особам, які постраждали від терористичних атак або воєнних дій. Виплати охоплюють як одноразові компенсації, так і довгострокову фінансову підтримку; надає підтримку військовослужбовцям, які отримали поранення під час бойових дій, включаючи пенсії, соціальні пільги та медичну допомогу.

Варто акцентувати увагу, що Ізраїль має одну з найефективніших систем медичної реабілітації для осіб, які постраждали внаслідок воєн. Спеціалізовані медичні центри, такі як Реабілітаційний центр Левінштейн**,** забезпечують фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію постраждалих. Крім того, впроваджено програми допомоги для жертв травм, отриманих унаслідок терористичних атак, із залученням державних і приватних медичних установ.

Міноборони Ізраїлю тісно співпрацює із Відомством національного страхування, яке відповідальне за соціальну політику. Міноборони тісно співпрацює із Відомством національного страхування, яке відповідальне за соціальну політику. Крім грошової допомоги, Відомство національного страхування надає послуги з реабілітації та професійної підготовки для людей з інвалідністю, вдів та постраждалих від ворожих дій, послуги з догляду та консультації для людей похилого віку. Відомство національного страхування також несе відповідальність за дотримання додаткових законів та угод у галузі соціального забезпечення, найважливішим з яких є закон про забезпечення прожиткового мінімуму, покликаний забезпечити за хист від втрати доходу кожній сім'ї в Ізраїлі, та гарантувати базове існування верствам населення, які мають потребу. Поряд із цим, Відомство національного страхування, за допомогою 5 фондів, які воно задіює, надає підтримку у розвитку соціальних послуг для представників населення з додатковими потребами, таких як люди похилого віку, інваліди, молодь і діти, які опинилися в тяжкому стані. Відомство національного страхування стягує страхові внески з кожного мешканця Ізраїлю, відповідно до його доходів та статусу. Крім того, на Відомство також покладено реалізацію закону про державне медичне страхування, тож воно відповідає за збір внесків зі страхування здоров'я з мешканців Ізраїлю та перерахування їх до лікарняних кас [4, с.44].

Держава Ізраїль забезпечує соціальну підтримку постраждалим внаслідок війни, яка включає: надання житла для сімей, які втратили домівки внаслідок бойових дій; пільги на освіту для дітей, які втратили батьків під час конфліктів; підтримку жертвам тероризму через державний Фонд соціального страхування. Ізраїль активно працює над інтеграцією ветеранів і постраждалих осіб у суспільство, розробляючи спеціальні освітні та професійні програми. Особлива увага в Ізраїлю приділяється психологічній реабілітації жертв. Організації, такі як Натів (Israel Trauma Coalition), надають підтримку людям, які пережили травматичні події, включаючи програми для дітей, постраждалих від війни.

Також, Ізраїль має розвинену систему захисту прав військових та ветеранів. Організація Beit Halochem займається допомогою ветеранам, які отримали поранення, надаючи їм доступ до лікування, реабілітації, освітніх і соціальних послуг. Ізраїль широко впроваджує технології для підтримки постраждалих. Зокрема, використовуються цифрові платформи для обліку жертв і організації допомоги, а також розробляються високотехнологічні протези для постраждалих унаслідок бойових дій.

Таким чином, досвід Ізраїлю у захисті прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, є цінним прикладом ефективного поєднання державної політики, правового регулювання та соціальної підтримки. Особливу увагу держава приділяє реабілітації, компенсації та інтеграції постраждалих осіб, забезпечуючи їм всебічну допомогу. Цей досвід може бути використаний іншими країнами, зокрема Україною, для вдосконалення національних механізмів захисту прав постраждалих.

Найбільш співзвучним з українським військовим конфліктом є приклад війни за незалежність Хорватії. Будучи у складі Югославії, вона ще довго оговтувалася від пережитків комуністичного минулого. Під час конфлікту ворожі війська окупували близько 20% хорватських територій, цивільна інфраструктура та житлові будинки стали основними цілями обстрілів та бомбардувань. Війна за незалежність 1991-1995 років призвела до значних руйнувань інфраструктури та житлових об'єктів. Більше 10% усієї житлової площі було зруйновано або серйозно пошкоджено [1].

Для відбудови постраждалих територій Хорватія виділила 3,4 млрд дол. США у формі бюджетних асигнувань у період з 1991 по 2004 рік. У сфері фіскальної політики держава заморозила виплату заробітних плат держслужбовцям. Монетарна політика полягала у тому, що банки припинили виплати по депозитах в іноземній валюті. Обнадійлива ситуація на фронті дозволила частково відновити виплати заробітних плат та депозитів у 1993 році. Це сприяло відновленню споживання, яке збільшувалося швидше, ніж збільшувалися доходи населення. Така ситуація була можливою через скорочення споживчих витрат населенням у 1991-1992 роках та наявність у хорватів депозитів за кордоном. Споживчі витрати та інвестиції приватного сектора сприяли зростанню ВВП. За період війни найнижчий показник ВВП був у 1992 році – 10,2 млн доларів США, а з 1993 цифра почала зростати і на час завершення війни у 1995 сягнула 22,5 мільйонів. Хорватія збирала гроші на відбудову у формі податків з населення, яке не постраждало від війни. Оскільки до проголошення незалежності хорватська економіка функціонувала на соціалістичних засадах, після війни уряд почав вводити елементи ринкової економіки. На початку 1998 року було запроваджено податок на додану вартість всюди, крім територій особливого державного інтересу (ТОДІ). Через надходження від податків того року державний бюджет був визнаний профіцитним [1].

Після закінчення війни економіка Хорватії помірно відновилася, але корупція, непотизм та загальний брак прозорості завадили ефективному впровадженню економічних та соціальних реформ і загалом післявоєнній відбудові. Реконструкція будинків, пошкоджених або зруйнованих під час війни, була відносно успішною. Близько 2,4 млрд дол. США було витрачено на реконструкцію понад 126 тис. будинків з 1992 по 2003 рік. З цих будинків понад 123 тис. було повністю відбудовано. Комунальні та соціальні заклади по всій країні отримали понад 273 млн дол. на післявоєнний ремонт. З цієї суми понад 98 мільйонів дол. було витрачено на ремонт 342 пошкоджених шкіл. У період з 2004 по 2006 уряд реконструював 4139 будинків [1; 3].

З огляду на вищевикладене, можна виокремити п'ять основних шляхів післявоєнного розвитку економіки Хорватії, які можуть бути корисними для повоєнного відновлення України: 1) прийняття нормативно-правових актів, що в довгостроковій та короткостроковій перспективі сприятимуть відновленню економіки України; 2) відновлення інфраструктури, що дозволить відновити базу для економічного зростання та покращити умови життя населення; 3) запровадження ринкових реформ; 4) фінансування через міжнародну допомогу та кредити, що дозволить залучити додаткові ресурси для відновлення та модернізації економіки; 5) стимулювання приватних інвестицій; 6) суспільна стабілізація та повернення біженців [3].

Найбільше постраждала під час війни серед країн Балканського регіону Боснія і Герцеговина. Прямі втрати країни після війни оцінювали у 50-70 млрд. дол. США, що у 15-20 разів перевищувало її ВВП; сукупне виробництво становило менше 20 % від довоєнного рівня; 45 % промислових об'єктів було зруйновано. ВВП на душу населення знизився з 1900 дол. США 1991 р. до 500 дол. США після завершення війни. Виробництво електроенергії та вугілля скоротилося до 10 %; поголів'я худоби — до 30 % довоєнного рівня. Населення країни зменшилося на 23 %, рівень безробіття становив 70-80 % [5]. Така ситуація свідчить про значні втрати економічного потенціалу країни. Фінансовими джерелами повоєнної відбудови країни були кошти фінансової допомоги від держав-донорів - США, Німеччини, Великої Британії, Франції, ЄС, а також Світового банку, МВФ, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Агентства США з

міжнародного розвитку (USAID), Міжнародної групи управління та низки філантропічних ініціатив. Сумарно за 1996—2005 рр. міжнародна фінансова допомога від них для післявоєнної відбудови Боснії і Герцеговини становила 9 млрд дол. США. Кошти ЄБРР та Світового банку було спрямовано на підтримку тих секторів економіки, які зазнали найбільших збитків: транспортної інфраструктури, енергетики, сільського господарства і сільських територій, охорони здоров'я, соціального захисту, захисту довкілля [2, с.60; 3].

Німеччина має багатий досвід у захисті прав осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, зокрема після Другої світової війни. Держава розробила комплексну систему компенсацій, реабілітації та соціальної підтримки, яка стала однією з найефективніших у світі. Її досвід є важливим прикладом для вивчення в контексті допомоги жертвам війни, включаючи біженців, переміщених осіб і військових.

Однією з ключових складових захисту прав постраждалих у Німеччині є система репарацій і компенсацій. Після Другої світової війни Німеччина виплатила значні суми репарацій постраждалим від нацистського режиму, включаючи жертв Голокосту, примусових робітників та інших категорій. Фонд "Пам'ять, відповідальність і майбутнє" (EVZ) був створений для виплати компенсацій жертвам нацистських переслідувань, зокрема тим, хто пережив примусову працю.

Жертви війни також отримували фінансову допомогу у вигляді довгострокових виплат, спрямованих на відновлення їхнього соціального становища. Ця практика є прикладом успішного визнання відповідальності та відновлення прав постраждалих осіб.

У Німеччині створено ефективну систему реабілітації для ветеранів, постраждалих цивільних і їхніх родин. Після війни були створені реабілітаційні центри для лікування фізичних і психологічних травм. Особлива увага приділялася ветеранам і цивільним, які втратили працездатність. Особи, які зазнали втрат через війну, отримали доступ до програм соціального забезпечення, таких як пенсії за інвалідністю, субсидії на житло та підтримка для інтеграції на ринок праці. Психологічна підтримка стала важливим компонентом реабілітації, спрямованої на подолання наслідків посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Німеччина також має значний досвід у роботі з біженцями, починаючи з часів післявоєнного переселення мільйонів німців із колишніх східноєвропейських територій. Цей досвід був повторно застосований під час міграційної кризи 2015 року, коли країна прийняла понад 1 мільйон біженців. Створено спеціальні програми інтеграції, які забезпечують мовне навчання, професійну підготовку та доступ до соціальних послуг. Біженці отримують тимчасове або постійне житло, фінансову підтримку та правову допомогу. Цей досвід є цінним для України, яка стикається з проблемами інтеграції внутрішньо переміщених осіб і біженців через війну.

Слід відзначити, що станом на кінець 2023 року в Німеччині зареєстровано 1,132 мільйона громадян України, які прибули через війну. Для захисту прав українських біженців Німеччина вжила низку заходів: 1) українські біженці отримують дозвіл на проживання відповідно до §24 Закону про перебування, що надає право на проживання, доступ до ринку праці, соціальних послуг та медичного страхування; 2) Німеччина продовжила дію тимчасового захисту для українців до березня 2026 року, що забезпечує стабільність та безпеку для біженців; 3) понад 200 тисяч українських дітей навчаються в німецьких школах, що сприяє їх інтеграції та адаптації; 4) біженці отримують фінансову допомогу, доступ до житла та медичних послуг, що забезпечує їх базові потреби та сприяє інтеграції в суспільство. Ці заходи демонструють прагнення Німеччини забезпечити права та підтримку українських біженців, які постраждали внаслідок війни.

Важливу роль у захисті прав постраждалих відіграють громадські організації. Німецький Червоний Хрест активно підтримував жертв війни, забезпечуючи гуманітарну допомогу та участь у програмах відновлення. Інші організації, такі як Amnesty International, працюють над документуванням порушень прав людини та підтримкою постраждалих.

На нашу думку, досвід Німеччини є важливим для України, яка стикається з викликами масштабної гуманітарної кризи через російську агресію. Ефективність німецьких підходів до компенсацій, реабілітації та інтеграції біженців може стати основою для розробки національних механізмів підтримки в Україні. Застосування німецької моделі могло б забезпечити довгостроковий захист прав постраждалих та сприяти відновленню соціальної справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Післявоєнна відбудова Хорватії. URL: https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia

2. Шульц С.Л., Луцків О.М., Шульц Е.П. Стратегічні пріоритети економічної політики повоєнних країн Балканського регіону. *Економіка та право*. 2023. № 4. С.57-67. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.04.057

3. Крупицький О. С., Замрига А. В. Актуальні проблеми відновлення економіки в післявоєнний період: компаративістський аналіз. *Журнал східноєвропейського права*. №126. С. 84-91. URL:https://doi.org/10.5281/zenodo.13840206

4. Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. Аналітична записка / [С.Брус, Я.Бухта, І.Шматко]; За заг.ред. Д.Султангалієва та Л.Галан. Київ, 2023. 104 с.

REFERENCES:

1. Pisliavoienna vidbudova Khorvatii. (2022). Post-war reconstruction of Croatia. Retrieved from: https://dc.org.ua/news/reconstruction-croatia [in Ukrainian].

2. Shults, S.L., Lutskiv, O.M., Shults, E.P. (2023). Stratehichni priorytety ekonomichnoi polityky povoiennykh krain Balkanskoho rehionu. [Strategic priorities of economic policy of post-war countries of the Balkan region]. Ekonomika ta pravo. №4. S.57-67. Retrieved from: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.04.057 [in Ukrainian].

3. Krupytskyi, O.S., Zamryha, A.V. (2024). Aktualni problemy vidnovlennia ekonomiky v pisliavoiennyi period: komparatyvistskyi analiz. [Current problems of economic recovery in the post-war period: a comparative analysis]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava.* №126. 84-91. Retrieved from: https://doi.org/10.5281/zenodo.13840206 [in Ukrainian].

4. Sultanhaliiev, D., Halan, L. (Eds.), Brus, S., Bukhta, Ya., Shmatko, I. (2023). Systemy sotsialnoi pidtrymky veteraniv: Khorvatiia, Izrail, Velyka Brytaniia, Serbiia ta Daniia. Analitychna zapyska. [Social support systems for veterans: Croatia, Israel, the United Kingdom, Serbia and Denmark. Analytical note]. 104. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2024

УДК 351.13
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-171-175

Расулов Теймур Бахтіярович ,
аспірант групи 1/23-(П)-Ад факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
tejjmur.tb@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-6073-4721

СТАНОВЛЕННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Наше дослідження присвячено особливо актуальній для цього часу проблематиці щодо впливу процесів діджиталізації (цифрової трансформації) на сучасне суспільство. Актуальність вивчення цього питання полягає в тому, що на сьогоднішній день, сучасний світ вже важко уявити без інформаційних та цифрових технологій, які все глибше інтегруються в усі сфери функціонування людини, суспільства та держави.

Становлення інформаційного (цифрового) суспільства зумовлює докорінні зміни у багатьох сферах життя та діяльності всього людства. Переваги цифрового суспільства досить швидко стали невід'ємною складовою життя для значної більшості цивілізованого світу. Не виключенням стали і ті сфери життя суспільства, які потребують правового регулювання, а наслідки такої діяльності мають юридично значущі наслідки.

Поява та подальший розвиток цифрових технологій, поява нових каналів зв'язку та відповідні можливості, які з'явилися у людства стимулювали суттєві зміни фактично в усіх проявах суспільного буття. Наступним етапом розвитку інформаційного суспільства постала діджиталізація процесів управління суспільством, що передбачала не лише інформаційний обмін між людьми, а вже виступає як форма та метод державно-правового регулювання.

Наразі активно розвивається діджиталізація процедурно-процесуальної діяльності юридичних осіб, в національному законодавстві за останні роки з'явилися значна кількість норм, які визначають засади здійснення такої діяльності.,

Нормативно-правовою базою дослідження є чинне законодавство України та міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною.

Метою дослідження є аналіз і розуміння процесів трансформації постіндустріального у інформаційне суспільство та вплив цих процесів на трансформацію правової системи та публічного права, а також виробленні пропозицій щодо напрямків розвитку в сфері публічного права.

За результатами дослідження з'ясовано необхідність щодо удосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері діджиталізації, розробка та впровадження ефективних механізмів реалізації норм матеріального права. Слід зазначити, що в юридичній літературі та і законодавстві використовують поняття «цифровізація» та «цифрова трансформація».

Відповідно до результатів дослідження зроблено висновки щодо стану розвитку публічного права в Україні і світі та впровадження діджиталізації як дієвого елементу в системі публічного управління.

Ключові слова: публічне право, міжнародне публічне право, публічне управління, діджиталізація, цифрова трансформація.

Rasulov T. THE DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IN THE SPHERE OF PUBLIC LAW IN UKRAINE

Our research is devoted to the particularly relevant issue of the impact of digitalization processes (digital transformation) on modern society. The relevance of studying this issue lies in the fact that today, the modern world is difficult to imagine without information and digital technologies, which are increasingly integrated into all spheres of human, society and state functioning.

The emergence of an information (digital) society is causing fundamental changes in many spheres of life and activity

© Т.Б.Расулов, 2024

of all mankind. The advantages of a digital society have quickly become an integral part of life for the vast majority of the civilized world. Those spheres of society that require legal regulation, and the consequences of such activities have legally significant consequences, are no exception.

The emergence and further development of digital technologies, the emergence of new communication channels and the corresponding opportunities that have appeared in humanity have stimulated significant changes in virtually all manifestations of social existence. The next stage in the development of the information society was the digitalization of the processes of managing society, which provided not only information exchange between people, but already acts as a form and method of state and legal regulation.

Currently, the digitalization of the procedural and procedural activities of legal entities is actively developing, in recent years a significant number of norms have appeared in national legislation that determine the principles of carrying out such activities.

The normative and legal basis of the study is the current legislation of Ukraine and international normative and legal acts ratified by Ukraine.

The purpose of the study is to analyze and understand the processes of transformation of the post-industrial into an information society and the impact of these processes on the transformation of the legal system and public law, as well as to develop proposals for development directions in the field of public law.

The results of the study revealed the need to improve the conceptual and categorical apparatus in the field of digitalization, develop and implement effective mechanisms for implementing substantive law norms. It should be noted that the legal literature and legislation use the concepts of "digitization" and "digital transformation".

According to the results of the study, conclusions were drawn regarding the state of development of public law in Ukraine and the world and the implementation of digitalization as an effective element in the public administration system.

Key words: public law, international public law, public administration, digitalization, digital transformation.

Постановка проблеми. Сучасні технології та їх впровадження у діяльності юридичних осіб змінюють вектор розвитку суспільства в цілому, й стають дієвим та обов'язковим інструментом для реалізації громадянами своїх прав та законних інтересів. Також, вже існуючі на сьогодні програмні можливості діджиталізації в Україні як інструменту управління суспільними процесами потребують значного розширення, а отже і більш детального наукового аналізу.

Після здобуття незалежності, Україна взяла напрямок на оновлення законодавчого базису в усіх галузях права, впорядковуючи всі сфери життєдіяльності суспільства. Глобалізаційні процеси, які спричинили стрімкі зміни у захисті законних прав, свобод та інтересів громадянина, вплинули на сферу публічного права та публічного управління, формування нових підходів та інструментів в механізмі системи процедурно-процесуальної діяльності. З початком адміністративної реформи в нашій державі, все більшого значення набувають питання щодо покращення якості роботи органів влади та управління, якості надання адміністративних послуг, які надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування а також багато інших аспектів у рамках публічно-правових відносин у XXI столітті. Нажаль, імперські геополітичні амбіції росії (передусім її нинішньої політичної еліти) призвели до розв'язання спочатку гібридних форм війни, а з лютого 2022 і повномасштабної війни, негативним чином вплинули на ситуацію в нашій державі у сфері публічного права.

Однак, будь-які негативні та кризові явища, що відбувалися в історії в подальшому призводили до пошуку нових моделей і форм суспільного життя, розвиток технологій та їх впровадження у повсякденне буття. Досвід майже трьох років війни в Україні свідчить про формування одного із напрямків подальшого прогресивного розвитку людства – цифрової трансформації. Варто наголосити на тому, що саме війна в Україні стала відправною крапкою тих процесів, які було запущено в ході протистояння. Звісно, в нинішніх умовах ми спостерігаємо зміни більше у військовій сфері: діджиталізація системи управління веденням бойових дій, масштабування застосування «дронів» та штучного інтелекту. По-суті, змінилася сама стратегія ведення війн.

На нашу думку, застосування новітніх методів ведення війни свого часу буде застосовано і у сфері інших суспільних відносин. Мова йде про трансформацію не тільки у сфері озброєння (оснащення) та військового управління, а й змінах у системах зборів даних, захисту інформації, удосконалення власне самих інформаційно-комунікативних систем. Разом із цим змінюється і саме суспільство

На міжнародній арені зараз присвячується значна увага питанням діджиталізації суспільних процесів. Одним із пріоритетних напрямків діджиталізації виступають саме процеси управління суспільними справами, публічного управління. Тому досвід зарубіжних країн у цих напрямках є значущим для України, адже зараз наша країна впроваджує нові стандарти законодавства, створюються відповідні органи виконавчої влади, в тому числі запровадження одного із найбільш успішних проектів застосунок «Дія».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на безліч ґрунтовних досліджень з даної тематики, питання щодо визначення поняття «діджиталізація» («цифрова трансформація») та питання щодо тарнсформації публічного права під її впливом й понині залишається доволі дискусійним, а тому потребує більш глибокого аналізу, вивчення певних особливостей та удосконалення не тільки теоретичного базису, а й закріплення даних досліджень на законодавчому рівні.

Проблематика дослідження діджиталізації (цифрової трансформації), їх нормативно-правове регулювання та шляхи удосконалення аналізували та вивчали в своїх працях такі вчені як: В. Анатійчук, Ю.

Ковальчук, В. Марченко, К. Савон, В. Юрах та інші.

Метою статті є аналіз і розуміння процесів трансформації постіндустріального у інформаційне суспільство та вплив цих процесів на трансформацію правової системи та публічного права, а також виробленні пропозицій щодо напрямків розвитку в сфері публічного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера публічно-правових відносин у сучасному світі – це надзвичайно широкий за своїм наповненням конгломерат відносин, взаємодії людства на основі норм, традицій, прецедентів та інших регуляторів досить складної галузі у сучасному світі, що врегульовується передусім нормами публічного права.

Публічне право має досить багато визначень у сучасній науці, ми зупинимось на декількох визначень базового поняття нашого дослідження.

Публічне право (публічний - від лат. publicus - суспільний, народний) – це сукупність галузей права, що регулюють відносини, які забезпечують загальнодержавні інтереси домінуючої частини суспільства. На відміну від інших галузей права, що захищають приватні інтереси (приватне право), у публічному праві однією із сторін є орган держави [1].

Публічне право – система централізованого регулювання, у правове поле якого входять норми права, інститути та галузі, що визначають сферу реалізації публічних інтересів, які регулюють публічно-правові відносини, що побудовані на засадах субординації суб'єктів [2].

Україна має вже більш ніж тридцятирічну історію свого розвитку як суверенна, правова, демократична держава. Здобуття незалежності Україною відбувалося одночасно з процесами трансформаційних і цивілізаційних змін в глобальному вимірі.

Стрімкий розвиток інформаційного суспільства призвів до глибоких змін не тільки у процесі комунікації та обміну інформацією, а й у економічній, політичній, суспільній та соціальній сферах. Як свідчить недалека історія, ці зміни стали настільки стрімкими та глобальними, що суспільство і держава не завжди встигають відреагувати на них.

Одним із результатів розвитку цифрових технологій стало використання можливостей інформаційно-комунікативних технологій для опрацювання значних обсягів інформації та реалізація процесуально-процедурних аспектів діяльності у роботі юридичних осіб як приватного, так і публічного права. У практиці та науці закріпилося декілька позначень цього явища: діджиталізація, цифровізація, цифрова трансформація тощо. Саме цифровізація зазначених процесів надала широкий інструментарій для вирішення великого обсягу завдань щодо обміну, обробки, зберігання інформації, а також адміністрування цих процесів щодо основних напрямків у роботі юридичних осіб. На сьогодні ми констатуємо діджиталізацію у багатьох сферах та галузях життя і діяльності суспільства: банківські та фінансові установи, освіта, бізнес, державна влада та управління.

Активні процеси цифровізації людства зумовили формування правової бази відносин у цифровому (інформаційному) суспільстві, стимулювання розвитку такого суспільства – цифровій трансформації.

Важливим напрямком у процесах цифрової трансформації – є широке застосування цифрових технологій у сфері публічного права та процесах державного управління.

На сьогодні вже є значна кількість наукових праць щодо різних аспектів діджиталізації. Окремим напрямком, який привертає увагу фахівців-практиків і науковців – є саме діджиталізація процесів публічного управління та трансформація норм публічного права. Саме тому, логічним для подальшого державотворення України, поряд із використанням традиційних підходів та враховуючи сучасні технологічні тенденції та суспільні потреби, стало застосовування відповідних напрямків державної політики провідних країн світу з використання публічно-управлінських інновацій [3, с. 37].

Важливим аспектом у системі публічного управління є прямий доступ громадян до процесу вирішення питань загальнодержавного та місцевого значення, адже реалізація права на участь в управлінні державними справами не обмежується лише вибором представницьких органів.

Реалізація даного напряму політики можлива тільки шляхом розширення доступу до управління місцевими справами за допомогою створення інформаційно-комунікаційних інструментів та засобів, які дають змогу жителям територіальних громад в режимі реального часу впливати на процеси вирішення місцевих питань, тобто діджиталізації. [3, с.39].

Так, автори монографії, присвяченій питанням адміністративно-правового забезпечення діяльності місцевих рад запропонували розглядати діджиталізацію як загальновживаною формою та методом управління, що наділена дуже значним потенціалом (інструментарієм) у діяльності місцевих рад та має всі необхідні засади задля досягнення мети – покращення системи та моделі управління справами громад; розширення можливостей громади в контексті впровадження сучасних форм реалізації демократичних процесів у всьому різноманітті проявів інформаційно-технологічного суспільства. У той же час діджиталізація потребує сучасного правового забезпечення з метою недопущення негативних проявів протиправного використання інформації та існуючих в оперативному управління місцевих рад баз даних для порушення приватно- і публічно-правових інтересів суспільства [4].

Найбільш повне визначення даного явища дає у своєму дослідженні Марченко В.Б., яка розкриває діджиталізацію через більш близький до юридичного розуміння термін «цифрова трансформація». Відповідно, цифрова трансформація – це процес впливу держави на суспільство загалом, його інституції,

апарат самої держави, економіку і бізнес із метою впровадження цифрових інформаційно-комунікаційних технологій у відповідні суспільні відносини шляхом як суто державноправової діяльності, так і державно-приватного партнерства [5, с. 282].

У ході початкового аналізу авторами визначено основні етапи впровадження діджиталізації в діяльність органів публічного управління в Україні: 1 етап – 2003-2016 рр. – формування правової основи цифрової трансформації (діджиталізації) в Україні; 2 етап – 2016-2018 рр. – початковий етап впровадження процесів діджиталізації в механізмі управління,; 3 етап – 2018-2020 рр. – затвердження та реалізація Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. 4 етап – 2019 р. створення центрального органу виконавчої влади – Міністерства цифрової трансформації України (Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р.) та запуск застосунку онлайн- системи «Дія» (скорочено від «Держава і Я») [4, с 144].

Більшість науковців схиляються до думки, що діжиталізація системи публічного управління сприяє покращенню надання адміністративних послуг громадянам, покращує комунікацію між суспільством та державою, забезпечує прозорість, низький рівень корупції, вільний та рівний доступ до державних послуг й можливість здійснювати ефективний громадський контроль.

Науковці зазначають, що діджиталізація також веде до скорочення державних витрат на утримання державних службовців та зниження рівня корупції у державі [6, с. 108].

В той же час в останні роки вдається оновлювати старі процеси в соціальній системі. Відбулася часткова діджиталізація соціальної сфери. Зокрема, законодавцями запроваджено електронну трудову книжку, електронні «лікарняні», автоматичне нарахування пенсій, перетворено Пенсійний фонд України на виплатний ХАБ, який опрацьовує серед іншого заяви на житлово-комунальні субсидії. «Передавання функцій Фонду соціального страхування до Пенсійного фонду України призвело до економії мільярдів бюджетних коштів, які сконцентруються на адресній допомозі українцям, в тому числі паліативним хворим», - наголосила Голова Комітету [7].

Варто зауважити, що правові передумови запровадження елементів діджиталізації в Україні обумовлені прийняттям Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV, «та Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» від 24 лютого 2003 р. № 208, яка так і не була реалізована повною мірою. Вагомих змін не відбулося і в 2010 році, після прийняття Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Концепції розвитку електронного врядування в Україні» від 13 грудня 2010 р. № 2250-р. Наступним етапом стало розробка у 2016 році за ініціативою Міністерства економічного розвитку та торгівлі України програми «Цифрова адженда України 2020», яка була адаптована з Digital Agenda Європейського союзу та яка передбачала перехід до цифровізації державного управління і економіки країни.

Для подальшого інтенсивного розвитку діджиталізації у 2019 році було створено Міністерство цифрової трансформації України, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах: цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; надання електронних та адміністративних послуг; електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; розвитку ІТ-індустрії.

Розрізняють також міжнародне публічне право та публічне право в національних правових системах. Особливості міжнародного права випливають з характеру його суб'єктів, якими є незалежні й суверенні держави, нації і народи, які борються за свободу, незалежність і створення своєї державності, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення [8, с. 7].

Висновки. В сучасних реаліях України – діджиталізація багатьох сфер суспільного буття має стати домінуючим чинником у розвитку системи публічного права та публічного управління, протидії корупційним правопорушенням, пов'язаним із здійсненням процедурно-процесуальної діяльності юридичних осіб публічного права тощо.

Окрім цього діджиталізацію у сфері публічного права та публічного управління слід сприймати не лише як новий технологічний інструментарій, а й як форму й метод діяльності органів публічної влади, засновану на засадах цифрової трансформації суспільства та розвитку цифрового урядування, максимального спрощення надання адміністративних послуг та автоматизацію цих процесів, спрямована на підвищення ефективності, прозорості та відкритості у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян, підвищення рівня їх участі в суспільних та політичних процесах.

Для з'ясування сутності змін у системі публічного права під впливом процесу діджиталізації слід вирішити окремі питання, які передусім стосуються удосконалення понятійного апарату, виокремити нові механізми реалізації норм публічного права, та як наслідок удосконалення існуючих форм та методів публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Публічне право. *Довідкова інформація. ЛІГА ЗАКОН від 21.05.2007.* – https://ips.ligazakon.net/document/TS001638?an=2&scop=0&fcop=334 .

2. Анатійчук В. Розмежування приватного та публічного права. Офіційна сторінка юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. https://law.chnu.edu.ua/rozmezhuvannia-pryvatnoho-ta-publichnoho-prava/# .

3. Ковальчук Ю. Діджиталізація як елемент ефективної діяльності місцевих рад базового рівня. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). Том 2. С. 36-40.

4. Ковальчук Ю. М., Юрах В. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності виконавчих органів місцевих рад на базовому рівні в Україні : монографія. К.: ФОП Кандиба Т. П., 2023. 164 с.

5. Марченко В.Б. Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 6. 2019. С. 279-282. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf

6. Савон К. В. Поняття діджиталізація в контексті цифрового уряду. *Актуальні проблеми політики :* зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 67. С. 107-111. URI: http://app.nuoua.od.ua/archive/67_2021/18.pdf

7. Процес діджиталізації соціальної сфери набирає обертів. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239239.html.

8. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т. Л. Сироїд, О. А. Гавриленко, Л. О. Фоміна ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2021. 462 с.

REFERENCES:

1. Publichne pravo. (2007, May 21). [Public law]. *Dovidkova informatsiia. LIHA ZAKON.* Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/TS001638?an=2&scop=0&fcop=334 [in Ukrainian].

2. Anatiichuk, V. (2023). Rozmezhuvannia pryvatnoho ta publichnoho prava. [The distinction between private and public law]. Ofitsiina storinka yurydychnoho fakultetu Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha. Retrieved from: https://law.chnu.edu.ua/rozmezhuvannia-pryvatnoho-ta-publichnoho-prava/# [in Ukrainian].

3. Kovalchuk, Yu. (2020). Didzhytalizatsiia yak element efektyvnoi diialnosti mistsevykh rad bazovoho rivnia. [Digitalization as an element of effective activities of local councils at the basic level]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo. № 4 (70). Tom 2. 36*-40. [in Ukrainian].

4. Kovalchuk, Yu. M., Yurakh, V. M. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti vykonavchykh orhaniv mistsevykh rad na bazovomu rivni v Ukraini. [Administrative and legal support for the activities of executive bodies of local councils at the basic level in Ukraine]. Monohrafiia. 164. [in Ukrainian].

5. Marchenko, V.B. (2019). Poniattia ta pravove zabezpechennia tsyfrovoi transformatsii v Ukraini. [The concept and legal support of digital transformation in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 6. 279-282. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf [in Ukrainian].

6. Savon, K.V. (2021). Poniattia didzhytalizatsiia v konteksti tsyfrovoho uriadu. [The concept of digitalization in the context of digital government]. *Aktualni problemy polityky. Vyp 67.* 107-111. Retrieved from: http://app.nuoua.od.ua/archive/67_2021/18.pdf [in Ukrainian].

7. Protses didzhytalizatsii sotsialnoi sfery nabyraie obertiv. (2023). [The process of digitalization of the social sphere is gaining momentum]. *Ofitsiinyi vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239239.html [in Ukrainian].

8. Syroid, T.L. (Ed.), Havrylenko, O.A., Fomына L.O. (2021). Mizhnarodne publichne pravo. Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny: posib. dlia pidhot. do zovn. nezalezh. otsiniuvannia. [Public International Law. International Protection of Human Rights: A Guide to Preparing for External Independent Evaluations]. 4-te vyd., pererob. i dopov. 462. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.761.3
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-176-184

Предместніков Олег Гарійович,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
predmestnikov@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8196-647X

Скребовська Світлана Вікторівна,
асистентка кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
sskrebovska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0793-7731

СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів в Україні. У роботі розглядається законодавча база, інституційна структура та механізми дії цієї системи.

Для визначення ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів автори аналізують різні підходи, такі як: кількісний, якісний та комплексний. У кожного з них є свої переваги та недоліки і важливо враховувати їх, однак, окрім цього, потрібно зважувати на такі показники як: здоров'я населення, рівень злочинності, пов'язаної з наркотиками, кількість затриманих та засуджених за такі злочини, рівень споживання наркотиків в різних категоріях населення, рівень витрат на систему запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

На думку авторів, ефективними методом та стратегією боротьби з наркозалежними є комплексна робота, це і покращення системи моніторингу стану поширення наркоманії серед населення, удосконалення механізмів запобігання розповсюдження наркотичних засобів через мережу інтернет, підвищення ефективності контролю речовин, що потрапляють на територію країни, так і поширення здорового способу життя.

У статті автори аналізують ситуацію в країні за останні роки та наводять статистичні дані, що демонструють стан проблеми з наркотиками в Україні. Висвітлюють основні проблеми, з якими зіткнулася система запобігання та протидії незаконному обігу наркотиків, а також пропонують кілька перспективних напрямків розвитку системи у майбутньому, таких як: штучний інтелект, машинне навчання, блокчейн для поліпшення ефективності контролю над наркотиками. Важливим напрямком дослідження є аналіз досвіду інших країн в галузі боротьби з наркоманією та вивчення можливості застосування цього досвіду в Україні.

Ключові слова: незаконний обіг наркотичних засобів, система запобігання та протидії, наркотики, статистичні дані, проблеми та виклики, шляхи вирішення проблем.

Predmestnikov O., Skrebovska S. THE SYSTEM OF PREVENTING AND COUNTERING THE ILLEGAL CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGS IN UKRAINE: ANALYSIS OF EFFECTIVENESS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

The article is devoted to the analysis of the effectiveness of the system of preventing and countering the illegal circulation of narcotics in Ukraine. The work examines the legislative framework, institutional structure and mechanisms of action of this system.

To determine the effectiveness of the system for preventing and combating illicit drug trafficking, the authors analyze different approaches, such as: quantitative, qualitative, and comprehensive. Each of them has its own advantages and disadvantages and it is important to take them into account, however, in addition, it is necessary to consider such indicators as: population health, the level of drug-related crime, the number of people detained and convicted for such crimes, the level of drug consumption in different categories of the population, the level of spending on the system for preventing and combating illicit drug trafficking.

According to the authors, an effective method and strategy for combating drug addiction is comprehensive work, which

© О.Г.Предместіков, С.В.Скребовська, 2024

includes improving the system for monitoring the spread of drug addiction among the population, improving mechanisms for preventing the spread of drugs via the Internet, increasing the effectiveness of control over substances entering the country, and promoting a healthy lifestyle.

They highlight the main problems faced by the system of preventing and combating illicit drug trafficking, and also propose several promising areas of development of the system in the future, such as: artificial intelligence, machine learning, blockchain to improve the effectiveness of drug control.

An important area of research is the analysis of the experience of other countries in the fight against drug addiction and the study of the possibility of applying this experience in Ukraine.

Key words: illicit drug trafficking, prevention and counteraction system, drugs, statistical data, problems and challenges, ways to solve problems.

Постановка проблеми: Полягає в аналізі ефективності існуючої системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів в Україні, а також у визначенні проблем, з якими зіткнулася ця система. Проте, невирішені питання в цій галузі включають в себе такі аспекти, як розвиток ефективних методів виявлення та контролю за незаконним обігом наркотиків, покращення медичної допомоги наркозалежним, зменшення рівня наркоманії та злочинності, пов'язаної з наркотиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, що стосується запобіганню та протидії незаконному обігу наркотичних засобів за період незалежності України, приділяли увагу такі вчені: О.М. Бандурка, Н.О. Гуторової, І.М. Даньшина, О.М. Джужа, Т.С. Ільїна, В.В. Коваленка, В.Я. Конопельський, В.М. Кудрявцева, С.Д. Максименко, О.М. Музика, І.В. Олійник, С.О. Павленко, О.В. Павкович С.М., Степаненко, О.М. Толмачова, Х.П. Ярмакі. Соціально-економічними проблемами наркоманії в країні займалися: С.В. Березін, О.В. Грибанова, Л.С. Горбатенко, В.І. Дмитрів, З.В. Коробкіна, К.С. Лисецький, В.А. Попов та ін., проте дослідження та розробки ефективних соціальних програм для попередження наркотичної залежності, та зменшення попиту на наркотики у наукових працях не розглядалися.

Мета статті – провести аналіз ефективності та перспектив розвитку системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів в Україні за період незалежності України. В рамках цієї мети проаналізувати різноманітні підходи до протидії наркотикам, які були використані в Україні, оцінити їх ефективність та визначити можливі перспективи для подальшого розвитку цієї системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема незаконного обігу наркотичних засобів є однією з найбільш актуальних та складних в сучасному світі. [5, 9, 23, 25]. Ця проблема має серйозні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому. При всій очевидній небезпеці й важливості даної проблеми сьогодні ніхто з фахівців не може назвати точні дані про рівень наркотизації населення, уявити масштаб поширення захворювань і визначити параметри, що характеризують наркоситуацію на території України.

За даними незалежних експертів кількість наркозалежних в Україні – 1,5-2 мільйона осіб, що в десятки разів перевищує різні офіційні цифри та свідчить про високий рівень поширеності цієї проблеми в країні.

Незаконний обіг наркотиків не тільки шкодить здоров'ю осіб, що їх вживають, але і спричиняє серйозні соціально-економічні та правові наслідки [24]. Зокрема, ця проблема приводить до зростання кримінальної активності, зменшення продуктивності праці та здоров'я населення, зниження рівня життя, а також збільшення витрат на лікування та соціальну підтримку наркозалежних. Таким чином, проблема незаконного обігу наркотиків є важливою проблемою для суспільства та потребує дослідження та розробки ефективних стратегій боротьби з нею.

Розглянемо основні поняття в контексті теми дослідження та з'ясуємо хто є суб'єктом запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів в Україні.

Наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори – речовини і засоби, внесені до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, дії з якими відповідно до Закону України «Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» підлягають спеціальному контролю з боку компетентних державних органів [7, 15].

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. [15, 17].

Протидія наркозлочинності – це діяльність держави і суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють, явищ і процесів, які обумовлюють зростання окремих типів і видів незаконного обігу наркотиків, факторів, що впливають на формування наркозалежності у певних категорій осіб, вплив на умови їх життя і виховання, усунення конкретних умов, які обумовлюють участь у не законному обігу наркотиків окремих осіб, визначення форм і методів соціального контролю за обігом наркотиків з метою утримання його на мінімальному рівні, здійснення кримінально-правового та іншого правового примусу за фактами винної участі у протиправній діяльності [11].

Для ефективного запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів необхідно мати належні знання та розуміння щодо механізмів їх поширення та місця в обігу, а також ефективні методи та стратегії боротьби з цією проблемою.

Так, як Україна займає центральне місце у транзиті наркозлочинності завдяки географічному розташуванню на перехресті міжнародних транзитних маршрутів, незаконний обіг наркотичних засобів на регіональному, національному і міжнародних рівнях досягнув загрозливих масштабів [12]. Варто зазначити, що під час транзитного перевезення наркотиків певна їх частина залишається в нашій державі, отже, Україна з транзитної держави перетворюється на державу, де розповсюджуються і вживаються наркотики [5].

Система запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів складається з декількох взаємопов'язаних складових, які діють у взаємозв'язку між собою. Основні складові системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів включають:

- *Профілактичну роботу,* в якій весь комплекс заходів, спрямований на запобігання поширення наркотичних засобів серед населення. До профілактичної роботи входять такі заходи, як попередження та своєчасна інформація про наслідки вживання наркотиків, виховання здорового способу життя, проведення інформаційно-просвітницької роботи серед населення;

- *Моніторинг наркотичної ситуації*, що полягає у зборі та аналізі інформації про поширення та транспортування наркотичних засобів. Моніторинг наркотичної ситуації допомагає зрозуміти, які наркотичні засоби та якими шляхами поширюються, хто є цільовою аудиторією та які наслідки має їх вживання;

- *Законодавчу базу,* до якої входять три базових закони, ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [16], ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [17], «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [18], а також: Закон України «Про лікарські засоби» регламентує правовідносини, пов'язані зі створенням, реєстрацією, виробництвом, контролем якості та реалізацією лікарських засобів, права та обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян, а також повноваження у цій сфері органів виконавчої влади і посадових осіб [19].

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності [20].

Нормативні акти, якими регламентовано питання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та порушення законодавства у сфері обігу підконтрольних речовин є: Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення, положенням яких передбачають суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушеннями законодавства України у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та санкції, яких повинно бути застосовано до осіб, що їх вчинили; Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;

- *Органи влади, як* складову систему, яка полягає в запобіганні незаконному виробництву, зберіганню, перевезенню та збуту наркотичних засобів шляхом здійснення державного контролю та регулювання обігу наркотичних засобів.

Відповідно до положень чинного законодавства України протидію незаконному обігу наркотичних засобів здійснюють; Національна поліція України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Державна фіскальна служба України, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону, та інші.

Заходи, які включає в себе ця складова містить:

- Контроль за виробництвом, обігом та використанням наркотичних засобів;
- Ліцензування діяльності з обігу наркотичних засобів;
- Встановлення нормативів щодо зберігання та перевезення наркотичних засобів;
- Контроль за діяльністю фармацевтичних підприємств, які здійснюють виробництво, зберігання та реалізацію наркотичних засобів;
- Запровадження системи електронного моніторингу обігу наркотичних засобів.

Метою цієї складової є зменшення можливості незаконного виробництва, зберігання та збуту наркотичних засобів, а також забезпечення контролю та регулювання обігу цих речовин.

Для визначення ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів існують різні підходи. Розглянемо деякі з них:

1. Кількісний підхід, який передбачає вимірювання ефективності системи за допомогою показників, таких як кількість виявлених правопорушень, кількість затриманих та засуджених осіб, кількість знищених

наркотиків тощо. Цей підхід дає можливість отримати конкретні цифрові результати, але не враховує такі фактори, як ефективність профілактичної роботи, попередження вживання наркотиків, розвитку наркотичної залежності тощо;

2. Якісний підхід, який передбачає оцінку ефективності системи на основі якісних показників, таких як якість забезпечення медичної допомоги наркозалежним, розвиток профілактичної роботи, ефективність програм з лікування наркозалежності, рівень наркоманії в суспільстві тощо. Цей підхід враховує більш широкий спектр факторів, що впливають на ефективність системи, але вимагає більш складної методики оцінки;

3. Комплексний підхід, який передбачає використання якісних та кількісних показників для оцінки ефективності системи. Цей підхід дає можливість отримати комплексну оцінку роботи системи, з урахуванням різноманітних факторів, що впливають на її ефективність.

У кожного з цих підходів є свої переваги та недоліки, і важливо враховувати їх при визначенні ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Однак, відповідно до сучасних підходів, ефективність системи може визначатись не тільки за кількістю вилучених наркотиків, але й за декількома іншими показниками, такими як: показники здоров'я населення, зокрема кількість смертей від передозування та інших причин, пов'язаних з наркотиками; рівень злочинності, пов'язаної з наркотиками, такий як кількість злочинів, пов'язаних з наркотиками, кількість затриманих та засуджених за такі злочини; рівень споживання наркотиків в різних категоріях населення, зокрема серед молоді; рівень витрат на систему запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

Отже, для повноцінної оцінки ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів необхідно враховувати не лише кількісні, але й якісні показники, які свідчать про стан здоров'я населення, рівень злочинності та споживання наркотиків, а також про ефективність витрат на цю систему.

Огляд існуючих міжнародних та національних стратегій та програм є важливим етапом аналізу ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. На міжнародному рівні існують різні стратегії та програми, що спрямовані на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, зокрема Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року, Конвенція про психотропні речовини 1971 року, Конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року [10]. Стратегія ЄС щодо боротьби із наркотиками на 2021–2025 рр., а також План дій ООН щодо контролю над наркотиками на 2021-2025 роки [3].

Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. має науково-обґрунтований, комплексний, збалансований характер та міждисциплінарний підхід до явища наркотиків на національному, європейському та міжнародному рівнях. [3].

Стратегія структурована навколо трьох основних напрямів подолання проблеми торгівлі незаконними наркотиками, а саме:

- зменшення пропозиції наркотиків й посилення безпеки;
- зменшення попиту на наркотики включаючи профілактику, лікування та догляд за послуги;
- подолання шкоди, спричиненої вживанням наркотиків, а також в контексті (міжнародного співробітництва; дослідження нових наркотичних засобів, інновацій та форсайт; координація, управління та впровадження новітніх заходів запобігання незаконному обігу наркотиків [3].

Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2021–2025 рр. направлена на підвищення шляхів відстежування, замороження та конфіскування доходів та інструментів, якими користуються організовані злочинні групи, які займаються незаконним обігом наркотиків, а також направлена на запобігання злочинам, пов’язаним з наркотиками, з особливим акцентом на необхідності протидії насильству, обмежити корупцію та боротися з експлуатацією вразливих груп шляхом вирішення проблеми основоположних факторів, які призводять до їх участі в незаконних ринках наркотиків [3, 25].

Національні стратегії та програми з регулювання обігу наркотиків також існують у більшості країн світу. На сьогодні, в Україні оприлюднений проект «Про схвалення Державної стратегії наркополітики на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2023 – 2025 роки». Цей проект розроблено з метою продовження розпочатих в рамках Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року заходів, спрямованих на зменшення попиту на психоактивні речовини, забезпечення протидії їх незаконному обігу, покращення стану дотримання прав людини і соціального, медичного, психологічного та економічного добробуту населення країни через популяризацію здорового способу життя та створення для цього відповідних можливостей, в тому числі для дітей, підлітків та молоді, а також покращення доступності наркотичних лікарських засобів, надання якісної медичної допомоги та соціального супроводу для осіб, які цього потребують, та програм зменшення шкоди [21, 22].

Стратегія базується на таких стратегічних пріоритетах:

- удосконалення заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, корупції пов’язаної з цим;
- підрив економічних засад функціонування наркобізнесу;
- профілактика вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без медичних показань та підвищення поінформованості населення (запобігання зловживанню, підвищення обізнаності

про шкідливий вплив наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів);

- підвищення рівня публічної безпеки та спрямованості на протидію організованій наркозлочинності, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також на активізацію виявлення каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

- підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

- забезпечення доступу до необхідних профілактичних засобів та ефективних методів лікування осіб з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- впровадження ефективних заходів зі зниження ризику та шкоди для здоров'я осіб з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- забезпечення дотримання права на профілактику та лікування осіб з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, які перебувають в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, а також на обліку в органах пробації; вдосконалення нормативно-правових актів України шляхом розробки, узгодження і внесення змін, необхідних для ефективного виконання завдань, визначених Стратегією.

Аналіз існуючих стратегій та програм у світі та в Україні зокрема дозволяє визначати їхню ефективність, а також виявляти проблеми, які необхідно вирішувати у системі запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Статистичний аналіз даних щодо незаконного обігу наркотиків та їх контролю є важливою складовою дослідження ефективності системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Національна статистика та звіти дозволяють отримати інформацію про тенденції з обігу наркотиків, їх поширення та контроль.

Так, згідно даних Міністерства внутрішніх справ України, за 2021 рік на території країни виявлено понад 25 тисяч злочинів, пов'язаних з наркотиками. Більше половини з них стосувалися збуту, перевезення та зберігання наркотичних засобів. При цьому, найбільш поширеними наркотиками є метамфетамін, марихуана та кокаїн. Також, за даними МВС України кількість наркозалежних, що офіційно перебувають на обліку, перевищила 150 тисяч людей. Однак, за альтернативними звітами неурядових організацій, у нашій державі їх понад 1 мільйон. Кожної доби від наркотиків або залежності помирають близько 20 осіб. Серед жителів України нараховується близько 300 тис. ін’єкційних наркоманів з тенденцією до збільшення їх кількості до 10 % кожного року [13].

Наскільки ефективним є контроль над наркотиками, можна оцінити за кількістю вилучених наркотиків, затриманих злочинців, а також за рівнем попиту на наркотики в суспільстві в цілому. За даними Всесвітнього звіту про наркотики за 2024 рік зазначено, що в Україні за період 2022 року було вилучено з обігу: 1,7 кг екстазі, 43,8 кг амфетаміну, 1,4 кг метамфітаміну та 7777,9 кг опіатів. У порівнянні, за 2021 рік було вилучено: 4,13 кг екстазі, 169,39 кг амфетаміну, 10,32 кг метамфітаміну та 8123,45 кг опіатів [2].

Державне бюро розслідувань у 2023 році розслідувало 728 кримінальних проваджень за фактами незаконного обігу наркотиків. Вилучено було 179 кг наркотичних засобів та психотропних речовин, серед яких були опій, героїн, кокаїн, метадон, трамадол, макова соломка, PVP та інші речовини. Зокрема майже 2,5 кг кокаїну, 1,9 кг метадону, 6 кг – PVP-речовин, майже 30 кг амфетаміну та понад 126 кг мефедрону, 30,4 кг сильнодіючих лікарських засобів, 33,5 кг та 9,3 літрів прекурсорів [6].

Оцінка ефективності запроваджених заходів та програм показала, що багато з них є досить ефективними. Наприклад, програма попередження наркоманії серед молоді дала дуже хороші результати, покращила рівень освіти про небезпеку вживання наркотиків та зменшила кількість наркозалежних серед молоді.

Також було виявлено, що співпраця з міжнародними організаціями з боротьби з наркоманією є дуже важливою, оскільки це дозволяє отримувати доступ до нових технологій та методів боротьби з наркотиками, а також ділитися досвідом з іншими країнами.

Зокрема, за даними Управління з наркотиків та злочинності Організації Об’єднаних Націй, Сполучені Штати Америки досягли найбільших успіхів у протидії незаконному обігу наркотиків. Протягом останнього десятиліття кількість наркоспоживачів в США зменшилася вдвічі. Заслуговує на увагу той факт, що в країні була виявлена дійсно загальнонаціональна воля в боротьбі з наркотиками, що включає спільні зусилля урядових та неурядових структур. Основними аспектами цієї ініціативи є розробка довгострокових стратегій, активне міжнародне співробітництво для запобігання поширенню наркотиків на територію США та залучення найбільш впливових політичних і громадських діячів до антинаркотичної кампанії [14].

Досвід США щодо запобігання наркотичній злочинності охоплює широкий спектр стратегій та заходів, які включають в себе законодавчі, освітні, реабілітаційні та інші ініціативи. Представимо деякі ключові аспекти цього досвіду:

- Законодавчі заходи, у деяких штатах впроваджують зміни до законодавства, що стосується наркотиків, зокрема щодо зменшення обтяжливих покарань за незначні наркотичні злочини. Окремі штати легалізували медичне та рекреаційне вживання коноплі для зменшення негативних наслідків незаконного

обігу;

- У превентивних заходах проводяться національні та регіональні кампанії для підвищення обізнаності про небезпеку наркотичних речовин та їх вплив на здоров'я;

- У лікувальних та реабілітаційних застосовуються моделі лікування замість покарання для осіб із проблемами наркотичної залежності. Надання послуг та програм для осіб, які зазнали впливу наркотичних засобів, для полегшення їхнього повернення до суспільства;

- У поліцейських стратегіях, які включають співпрацю з громадою, запроваджено також превентивні патрулювання і контроль над вуличними торговцями для зменшення обігу наркотиків [1].

З іншого боку, було виявлено, що деякі програми та заходи не є ефективними і можуть бути виправлені або переглянуті. Наприклад, боротьба з наркотиками шляхом примусового лікування не завжди дає бажаний результат та може призводити до порушення прав людини.

Тому потрібно здійснювати постійний моніторинг та оцінку ефективності запроваджених заходів та програм.

Деякі з викликів, що стоять перед системою запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, включають:

- нові підходи до виробництва та транспортування наркотиків: злочинці створюють нові методи виробництва наркотиків та їх транспортування, що ускладнює виявлення та контроль над ними;

- збільшення використання Інтернету для торгівлі наркотиками: з поширенням Інтернету з'явилась нова можливість здійснювати торгівлю наркотиками в Інтернеті, що створює нові виклики для контролю над наркотиками [4].

- зміна природи попиту на наркотики: попит на наркотики змінюється, і злочинці шукають нові способи задоволення цього попиту, наприклад, шляхом виробництва та продажу нових видів наркотиків;

- системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів не є достатньо розвиненими в деяких країнах, що зменшує їх ефективність.

Незважаючи на ці виклики, є кілька перспектив розвитку системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів:

1. Використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та блокчейн, для поліпшення ефективності контролю над наркотиками. Наприклад, штучний інтелект може використовуватись для аналізу даних та виявлення тенденцій щодо незаконного обігу наркотиків, машинне навчання може допомогти у виявленні нових та еволюційних форм незаконного обігу наркотиків, а блокчейн може забезпечити безпеку та надійність обміну інформацією між різними органами державного управління та іншими зацікавленими сторонами;

2. Збільшення кількості програм попередження, які були б спрямовані на зменшення ризику вживання наркотиків та підвищення обізнаності про їх небезпечність. Такі програми можуть включати інформаційні кампанії, тренінги та розгортання допоміжних сервісів;

3. Збільшення співпраці між органами державного управління, які співпрацювали між собою та використовували загальні стандарти та протоколи. Тому важливо збільшити співпрацю між поліцією, службою безпеки України, митницею, органами соціального захисту та іншими зацікавленими сторонами;

4. Створення глобальних стратегій та програм про запобігання та протидією незаконному обігу наркотиків на національному рівні. Однак, для ефективної боротьби з цією проблемою потрібні глобальні стратегії та програми, а також координацію дій між країнами та міжнародними організаціями.

За досвідом багатьох країн, ефективність системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів можна покращити шляхом:

- Збільшення обсягу фінансування для забезпечення належного функціонування правоохоронних органів та розвитку програм з профілактики вживання наркотиків;

- Вдосконалення міжнародної співпраці, зокрема, підвищення обміну інформацією між країнами щодо трансграничного руху наркотиків та залучення міжнародних організацій до спільної боротьби з незаконним обігом наркотиків;

- Розроблення та впровадження інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та аналіз даних, для покращення ефективності роботи правоохоронних органів та зменшення ризику проникнення наркотиків на територію країни;

- Підвищення якості освіти та інформування населення про наслідки вживання наркотиків, зокрема, за допомогою медіа-кампаній та інших форм комунікації;

- Запровадження механізмів моніторингу та оцінювання ефективності програм з профілактики вживання наркотиків та боротьби з незаконним обігом наркотиків, зокрема, за допомогою індикаторів та показників.

Ці заходи можуть допомогти покращити ефективність системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів та забезпечити більш ефективну боротьбу з цією проблемою.

Висновки. Отже, підсумовуючи розгляд системи запобігання та протидії незаконному обігу наркотиків в Україні приходимо до висновку, що стан протидії потребує серйозних поліпшень. Враховуючи це, можна сказати, що підходи до протидії наркотикам, які були використані в Україні, дійсно були ефективними, проте вони не забезпечили стійкого зниження його обігу. Ми рекомендуємо побудувати

систему запобігання та протидії незаконному обігу наркотиків на основі комплексного підходу, який включає в себе покращення системи моніторингу стану поширення наркоманії серед населення, удосконалення механізмів запобігання розповсюдження наркотичних засобів через мережу інтернет, підвищення ефективності контролю речовин, що потрапляють на територію нашої держави законним шляхом, а також зміцнення правової бази, розвиток інфраструктури, підготовка висококваліфікованих фахівців та налагодження міжнародних зв'язків.

Також важливими є умови реабілітації осіб, які вирішили повернутися до здорового способу життя.

Щодо напрямків подальших досліджень, ми рекомендуємо досліджувати ефективність та можливості впровадження нових технологій, наприклад, використання штучного інтелекту, для більш ефективного контролю над обігом наркотиків. Також значним напрямком дослідження є аналіз досвіду інших країн в галузі боротьби з наркоманією та вивчення можливості застосування цього досвіду в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. World Drug Report 2024. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html

2. United Nations. Statistical Annex. Seizures of illicit drugs. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2024-annex.html

3. EU Drugs Strategy 2021-2025 / Brussels, 18 December 2020. Вилучено з URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf.

4. Брисковська О.М., Грига М.А. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 61–68.

5. Брисковська О.М., Мотиль В.І. Актуальні питання виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів під час нелегального транспортування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №2. С. 330-333.

6. Державне бюро розслідування. URL: https://dbr.gov.ua/

7. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-71247

8. Закон України. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 10, ст. 60. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text

9. Калюжний О. М. Міжнародний досвід запобігання та протидії незаконному посіву і вирощуванню наркотиковмісних рослин. *Південноукраїнський правничий часопис.* Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення. 2023. №4 С.18-24.

10. Конвенція Організації Об’єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: Міжнародний документ від 20.12.1988 р. (ратифікована Україною 25.04.1991 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

11. Корнякова Т.В., Кондратьєва А.Г. Наркоманія: витоки, аспекти розвитку та протидії, стан сьогодення. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2022. № 6. С. 193–197.

12. Никифорчук Д. Й. Транзит наркотиків територією України як передумова поширення наркобізнесу в Європі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 2 (111). С. 41–48

13. Леган І. М. Міжнародне співробітництво та кримінологічні засади запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. №1. С.402–405.

14 Погорецький М.А., Черниш Р.Ф. Міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. *Право і суспільство*. № 6. 2012. С. 192-196.

15. Постанова. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів від 6 травня 2000 р. № 770. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#n11

16. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 10. Ст. 60.

17. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР. Відомості Верховної Ради України.1995. № 10. Ст. 62.

18. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»: Закон України від 15.02.1995 р. № 64/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 10. Ст. 64.

19. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 22. Ст. 86.

20. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : ЗУ від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 158.

21. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серп. 2013 р. № 735-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text

22. Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року»: Громадське обговорення (архів) від 18 травня 2021 р. URL: https://cutt.ly/SU2qwXR

23. Предместніков О. Г., Павкович С. М. Генеза розвитку міжнародного законодавства щодо забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Ч.2. С.122-133.

24. Рудавка С.І. Соціально-економічні проблеми наркоманії в Україні та її вплив на здоров'я людини. *Вісник Вінницького національного медичного університету.* 2018, Т. 22, №4. С. 752-759.

25. Шевчук О.М., Матат Ю.І. Організаційно-правові засади протидії наркозлочинності: міжнародний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія Право. 2024. Випуск 84: частина 3. С. 228-235.

REFERENCES:

1. World Drug Report 2024. Retrieved from: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drugreport-2024.html [in English].

2. Seizures of illicit drugs. (2024). Statistical Annex. United Nations. Retrieved from: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2024-annex.html [in English].

3. EU Drugs Strategy 2021-2025. (2020). Retrieved from: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf [in English].

4. Bryskovska, O.M., Hryha, M.A. (2020). Aktualni problemy protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv z vykorystanniam merezhi Internet. [Current problems of combating illicit drug trafficking using the Internet]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. №2*. 61–68. [in Ukrainian].

5. Bryskovska, O.M., Motyl, V.I. (2024). Aktualni pytannia vyiavlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv ta prekursoriv pid chas nelehalnoho transportuvannia. [Current issues of detecting narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors during illegal transportation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №2.* 330-333. [in Ukrainian].

6. Derzhavne biuro rozsliduvannia. [State Bureau of Investigation]. Retrieved from: https://dbr.gov.ua/ [in Ukrainian].

7. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Retrieved from: https://esu.com.ua/article-71247 [in Ukrainian].

8. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rechovyny i prekursory. (1995). [On narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy №10.* 60. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

9. Kaliuzhnyi, O.M. (2023). Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia ta protydii nezakonnomu posivu i vyroshchuvanniu narkotykovmisnykh roslyn. [International experience in preventing and combating the illegal cultivation and cultivation of drug-containing plants]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys. №4.* 18-24. [in Ukrainian].

10. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn. (1988, December 20). [United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096 [in Ukrainian].

11. Korniakova, T.V., Kondratieva, A.H. (2022). Narkomaniia: vytoky, aspekty rozvytku ta protydii, stan sohodennia. [Drug addiction: origins, aspects of development and countermeasures, current state]. *Naukovyi visnyk pryvatnoho ta publichnoho prava. №6.* 193–197. [in Ukrainian].

12. Nykyforchuk, D.I. (2019). Tranzyt narkotykiv terytoriieiu Ukrainy yak peredumova poshyrennia narkobiznesu v Yevropi. [Drug transit through the territory of Ukraine as a prerequisite for the spread of drug trafficking in Europe]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 2(111).* 41–48. [in Ukrainian].

13. Lehan, I.M. (2021). Mizhnarodne spivrobitnytstvo ta kryminolohichni zasady zapobihannia ta protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn. [International cooperation and criminological principles of preventing and combating illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №1.* 402–405. [in Ukrainian].

14. Pohoretskyi, M.A., Chernysh, R.F. (2012). Mizhnarodno-pravovyi dosvid u sferi borotby z nezakonnym obihom narkotykiv. [International legal experience in the field of combating illicit drug trafficking]. *Pravo i suspilstvo. № 6.* 192-196. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia pereliku narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv. (2000, May 6). [On approval of the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №770.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#n11 [in Ukrainian].

16. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rechovyny i prekursory. (1995, February 15). [On narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Zakon Ukrainy № 60/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №10.*

60. [in Ukrainian].

17. Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy. (1995, February 15). [On measures to combat illicit trafficking in and abuse of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Zakon Ukrainy № 62/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №10.* 62. [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin i dopovnen do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro obih v Ukraini narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv i prekursoriv» ta Zakonu Ukrainy «Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy». (1995, February 15). [On amendments and additions to certain legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in Ukraine" and the Law of Ukraine "On measures to combat the illicit circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse"]. *Zakon Ukrainy №64/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №10.* 64. [in Ukrainian].

19. Pro likarski zasoby. (1996, April 4). [On medicines]. *Zakon Ukrainy № 123/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №22*. 86. [in Ukrainian].

20. Pro litsenzuvannia pevnykh vydiv hospodarskoi diialnosti. (2015, March 2). [On licensing certain types of economic activities]. *Zakon Ukrainy №222-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №23.* 158. [in Ukrainian].

21. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo narkotykiv na period do 2020 roku. (2013, August 28). [On the approval of the State Drug Policy Strategy for the period until 2020]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №735-r. Retrieved from:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text [in Ukrainian].

22. Proiekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo narkotykiv na period do 2030 roku». (2021, May 18). [Draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy of State Drug Policy for the period until 2030"]. Retrieved from: https://cutt.ly/SU2qwXR [in Ukrainian].

23. Predmestnikov, O.H., Pavkovych, S.M. (2018). Heneza rozvytku mizhnarodnoho zakonodavstva shchodo zabezpechennia protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv. [The genesis of the development of international legislation to combat illicit drug trafficking]. *Yurydychnyi biuleten. Vypusk 7. Ch.2*. 122-133. [in Ukrainian].

24. Rudavka, S.I. (2018). Sotsialno-ekonomichni problemy narkomanii v Ukraini ta yii vplyv na zdorovia liudyny. [Socio-economic problems of drug addiction in Ukraine and its impact on human health]. *Visnyk Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu. T.22, №4.* 752-759. [in Ukrainian].

25. Shevchuk, O.M., Matat, Yu.I. (2024). Orhanizatsiino-pravovi zasady protydii narkozlochynnosti: mizhnarodnyi aspekt. [Organizational and legal principles of combating drug crime: international aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo. Vypusk 84: chastyna 3*. 228-235. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.11.2024

УДК 343.973
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-184-189

Кричун Юрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, адвокат
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
uriykrichun@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9441-3003

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНОВИХ ЯВИЩ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена кримінологічній характеристиці фонових явищ у місцях позбавлення волі. Розглянуто поняття та різновиди фонових явищ злочинності. Охарактеризовано фонові явища, які становлять найбільшу загрозу дестабілізації обстановки в умовах позбавлення волі: алкоголізм, наркоманія, чифіризм, токсикоманія, психологічні вади засуджених осіб, їх агресивні та ауто агресивні дії, прояви кримінальної субкультури.

Акцентовано особливу увагу на проблемі вживання наркотиків у місцях позбавлення волі та визначено деякі її аспекти, до яких віднесено: передачу наркотиків у місця позбавлення волі, залежність та відмова від наркотиків, зростання випадків насильства та конфліктів та погіршення стану здоров'я. Запропоновано шляхи запобігання потрапляння наркотиків у місця позбавлення волі.

Зазначено про таке фонове явище у місцях позбавлення волі як чифіризм та звернуто увагу на складність у його

© Ю.А.Кричун, 2024

запобіганні. Визначено, що єдиним запобіжним заходом може бути лише інформаційно-роз'яснювальна робота, яка пояснює шкідливість для здоров'я вживання надмірної кількості надміцного чаю.

Наголошено, що найбільше увагу науковців привертає таке фонове явище як суїцид. Зауважено, що схильність до суїцидальних дій має бути об'єктом підвищеної уваги в установах позбавлення волі, а профілактика та попередження самогубств – пріоритетним напрямом у діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Запропоновано перелік заходів для зниження ризику самогубств серед засуджених у місцях позбавлення волі.

Привернуто увагу до такого фонового явища як кримінальна субкультура. Розкрито соціальну небезпеку цієї субкультури та запропоновано шляхи його запобігання.

Ключові слова: запобігання злочинності, засуджені, злочинність, кримінологічна характеристика, місця позбавлення волі, негативні явища, фонові явища.

Krychun Yu. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF BACKGROUND PHENOMENA IN PLACES OF DEPRIVATION OF WILL

The article is devoted to the criminological characteristics of background phenomena in places of deprivation of liberty. Concepts and types of background phenomena of crime are considered. The background phenomena that represent the greatest threat of destabilization of the situation in conditions of deprivation of liberty are characterized: alcoholism, drug addiction, drug addiction, drug addiction, psychological defects of convicted persons, their aggressive and self-aggressive actions, manifestations of the criminal subculture.

Special attention is focused on the problem of drug use in places of deprivation of liberty and some of its aspects are defined, which include: the transfer of drugs to places of deprivation of liberty, drug addiction and refusal, the increase in cases of violence and conflicts, and the deterioration of health. Ways to prevent drugs from entering prisons are proposed.

Such a background phenomenon in places of deprivation of liberty as chifirism was noted and attention was drawn to the difficulty in preventing it. It has been determined that the only preventive measure can be only informational and explanatory work, which explains the harmfulness to health of drinking excessive amounts of high-strength tea.

It is emphasized that such a background phenomenon as suicide attracts the greatest attention of scientists. It was noted that the tendency to suicidal actions should be the object of increased attention in institutions of deprivation of liberty, and the prevention and prevention of suicides should be a priority area in the activities of the staff of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine. A list of measures to reduce the risk of suicide among convicts in places of deprivation of liberty is proposed.

Attention is drawn to such a background phenomenon as a criminal subculture. The social danger of this subculture is revealed and ways to prevent it are suggested.

Key words: crime prevention, convicts, crime, criminological description, places of imprisonment, negative phenomena, background phenomena.

Постановка проблеми. Відомо, що кожне явище має своє коріння, яке породжує щось нове. У цьому аспекті злочинність не є винятком. Так, одним із головних факторів, що сприяють розвитку злочинності є існування таких негативних суспільних явищ, як «фонові явища». За своєю суттю вони є асоціальними явищами, що виявляються у відхиленнях від прийнятих норм і цінностей, і становлять загрозу для стабільності суспільних відносин. Фонові явища мають системний негативний вплив на всі аспекти суспільного життя, включаючи міжособистісні відносини, моральний стан та правопорядок у державі в цілому.

Існування у місцях позбавлення волі таких «фонових явищ» як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, самогубство є одним із аспектів «пенітенціарної злочинності». Ці явища підлягають дослідженню з метою оцінки їх розмірів, ступеня мінливості, масштабу майбутніх проявів, а також для розробки відповідних заходів щодо запобігання, попередження та протидії таким проявам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню існування фонових явищ та їх запобіганню присвячені праці таких науковців як: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, І. Г. Боровика, В. В. Василевича, М. Ю. Валуйської, В. В. Голіни, О. М. Джужи, В. М.Дрьоміна, А. П. Закалюка, В. В. Коваленка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, Д. О. Назаренка, Ю. В. Нікітана, Б. М. Орловського, Л. С. Сміяна, М. І. Фіалки та інших. Разом з тим, визнаючи вагомий внесок зазначеної плеяди вчених у розв'язання вказаної проблеми, слід вказати на не приділення особливої уваги до питання фонових явищ у місцях позбавлення волі, що і визначає актуальність теми даної статті.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики фонових явищ у місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочинність – одне з найскладніших явищ, яке глибоко проникло в суспільне життя і стало невід'ємною частиною його функціонування. Паралельно зі злочинністю існують і «фонові явища», які хоч і не є злочином, проте взаємодіють з ним, створюючи сприятливе середовище та активно сприяючи йому. Ці явища проявляються у формі соціальних відхилень від прийнятих норм і цінностей, а також можуть загрожувати стабільності суспільних відносин.

На думку І. Г. Богатирьова, фонові явища – це асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей [1, с. 70].

Зазначимо, що у кримінології існує традиційне розуміння різновидів фонових явищ злочинності. По-перше, це наркоманія (токсикоманія), що виявляється у хворобливому прагненні до вживання наркотичних речовин (психотропних і сильнодіючих речовин), що швидко і безповоротно впливають на

фізичне та моральне здоров'я; по-друге, алкоголізм, що розвивається внаслідок надмірного споживання алкоголю і також призводить до патологічної залежності й складно виліковної хвороби або ж звички; по-третє, це проституція, яка полягає в систематичному наданні особою свого тіла для задоволення сексуальних потреб інших осіб за матеріальну винагороду, що призводить до руйнування честі та гідності та отримання (перенесення) венеричних захворювань; по-четверте, це жебрацтво яке передбачає систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у інших осіб, порушуючи законні способи отримання доходів; по-п'яте, це бродяжництво (безпритульність), що передбачає постійне безпритульне блукання особи без сталого місця проживання, роботи та постійного джерела доходу, що стимулює її залучення до злочинної діяльності [7, с. 23-24].За своєю природою зазначені явища є соціальними девіаціями («відхиленнями»), і мають тенденцію переростати у делінквентну поведінку, тобто таку, що зумовлюється наявністю цінностей і норм, що відхиляються від тих, які домінують у суспільстві [2, с. 311].

Відхилення у свідомості та поведінці людей, як правило, закладається поетапно. На стадії «первинної девіації» оточуючі не звертають уваги на певні відхилення в поведінці особи, а сам порушник не вважає себе «не таким, як всі», оцінює свої дії як належні. «Вторинна девіація» ж існує тоді, коли навколишня соціальна група відкрито визнає людину порушником норм моралі чи права. Це завжди проявляється у негативній реакції на її дії.

В кримінології негативні соціальні явища часто розглядаються як наслідок різноманітних факторів, таких як економічні труднощі, соціальна нерівність, відсутність доступу до освіти та медичної допомоги, психологічні та емоційні проблеми тощо. Важливо розуміти і аналізувати ці фактори для розробки ефективних стратегій боротьби з негативними соціальними явищами та підвищення якості життя в суспільстві.

Однією з найбільш вразливих соціальних груп є особи, засуджені до позбавлення волі. Більшість засуджених переживають сильний стрес через обмеження волі, втрату родинних зв'язків, можливість зіткнутися з насильством та інші проблеми в установі виконання покарань. Без належної підтримки та реабілітаційних програм їх інтеграція в суспільство після звільнення може бути дуже складною. Саме тому вкрай важливим є приділення уваги психологічній роботі з такими особами, підвищення рівня соціально-виховної роботи, стимулювання правослухняної поведінки.

Зазначимо, що в умовах закритого характеру мікросоціуму та достатньо жорсткого режиму життєдіяльності у місцях позбавлення волі склався особливий комплекс фонових явищ. Серед фонових явищ, що становлять найбільшу загрозу дестабілізації обстановки в умовах позбавлення волі є алкоголізм, наркоманія, чифіризм, токсикоманія, психологічні вади засуджених осіб, їх агресивні та ауто агресивні дії, прояви кримінальної субкультури [2, с. 311].

Коротко надамо характеристику найбільш поширеним фоновим явищам у місцях позбавлення волі.

Алкоголізм – це соціально негативне явище, яке проявляється у зловживанні алкоголем і призводить до вчинення кримінального правопорушення [1, с. 70].

Алкоголізм є тяжким захворюванням, що спричинене систематичним і тривалим зловживанням спиртними напоями, що характеризується залежністю від алкоголю та фізіологічною потребою у ньому. Проблема алкоголізму в установах позбавлення волі має трохи іншу картину, адже в мовах ізоляції від суспільства цілком раціональною є заборона спиртовмісних продуктів. Але, не дивлячись на заборону, алкоголь може потрапляти в колонії, де починає виконувати роль «валюти», а особи з алкогольною залежністю легко стають «знаряддям» тих осіб, що мають до нього доступ [2, с. 310-314].

Однією з найпоширеніших та взаємопов'язаних з проблемою алкоголізму у місцях позбавлення волі є проблема вживання наркотиків. Ця проблема має кілька аспектів:

1. Передача наркотиків у місця позбавлення волі. Незважаючи на суворий контроль, наркотики можуть потрапляти в установи через контрабанду. Це може спричинити серйозні проблеми з безпекою та загрожувати здоров'ю засуджених.

2. Залежність та відмова від наркотиків. Засуджені, які страждають від наркотичної залежності можуть стикатися зі складнощами при відмові від вживання наркотиків через відсутність підтримки та доступу до програм реабілітації.

3. Зростання випадків насильства та конфліктів. Суперечки через наркотики можуть призводити до насильства та конфліктів між засудженими, що ставить під загрозу загальну безпеку в установах.

4. Погіршення стану здоров'я. Вживання наркотиків призводить до погіршення фізичного та психічного здоров'я засуджених, підвищення ризику захворювань та інших негативних наслідків.

Вважаємо, що з метою запобігання потрапляння наркотиків у місця позбавлення волі необхідно здійснювати ефективний контроль під час одержання посилок засудженими, забезпечувати доступ до програм профілактики та лікування залежностей, а також проводити просвітницьку діяльність щодо ризиків, пов'язаних з наркотиками та їх наслідками.

Притаманним для місць позбавлення волі є таке фонове явище як чифіризм – вживання чаю високої концентрації [3, с. 103]. Інколи вживають кавову гущу (кавовий кисіль). Така токсикоманія найчастіше виникає в закладах закритого типу, де доступ до наркотиків обмежений. Залежність характеризується сильними болями голови, які знімаються тільки кофеїном, а також напруженістю м'язів, дратівливістю, тривогою, поганим настроєм і втомою.

Чифір замінює засудженим алкоголь та наркотики, а також є своєрідним ритуалом приєднання до «спільноти» засуджених до позбавлення волі [2, с. 312]. Вживання чифіру, завдяки вмісту в ньому значної кількості алкалоїдів, викликає ейфорію, зміну світосприйняття, що тягне за собою неадекватність розуміння дійсності, а в результаті вчинення правопорушень. Чай є ще одним засобом маніпулювання тими, хто має патологічну залежність [2, с. 312].

Щодо запобігання чифіризму, то складність полягає в тому, що у відповідності до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [9] засуджені можуть без обмежень зберігати при собі чай. Тому в даному випадку запобіжним заходом може бути лише інформаційно-роз'яснювальна робота, що пояснює шкідливість для здоров'я вживання надмірної кількості надміцного чаю.

У місцях позбавлення волі наявні прояви агресивних та аутоагресивних дій, що обумовлені специфікою поведінки засуджених, усвідомленої стратегії вирішення конфліктів, що виникають на ґрунті суперництва, спонтанності, емоційності, індивідуалізму осіб. Найбільше увагу науковців привертає суїцид – свідоме позбавлення себе життя.

Схильною до суїцидальної поведінки є особистість, яка сформована в результаті порушення соціалізації, яка має причини або вже наявні суїцидальні ознаки, що виражаються як внутрішньо (суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні задуми й наміри), так і зовнішньо (суїцидальні дії: суїцидальна спроба й завершений суїцид) [10, с. 174].

Як слушно зауважує І. М. Копотун, самогубство засуджених – одна з найсерйозніших проблем у діяльності установ виконання покарань закритого типу, оскільки вони можуть не лише негативно позначитися на оперативній обстановці, а й дезорганізувати діяльність установи, чинити тиск на засуджених і навіть співробітників установ виконання покарань та викликати широкий суспільний резонанс, оскільки життя людини трагічно обривається нерідко з вини адміністрації установи [4, с. 597].

Суїциди створюють нездорову психологічну атмосферу, дестабілізують дисципліну в колонії. Схильність до суїцидальних дій має бути об'єктом підвищеної уваги в установах позбавлення волі, а профілактика та попередження самогубств – пріоритетним напрямом у діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України [8], ефективність якої залежить у першу чергу від чіткої та злагодженої діяльності всіх структур та служб установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Вважаємо, що з метою зниження ризику самогубств серед засуджених необхідно вживати таких заходів як: надання психологічної підтримки, особливо тим, хто має високий ризик самогубства; реалізація програм з профілактики самогубств, які включають тренінги зі зниження стресу та підтримки психічного здоров'я; проведення систематичного моніторингу засуджених, які знаходяться у високому ризику, з метою попередження негативних наслідків; забезпечити безпечні та сприятливі умови утримання, що сприятиме психологічному та емоційному благополуччю засуджених.

Ще однією проблемою перебування засуджених в ізоляції від суспільства є сексуальні девіації. З точки зору медицини сексуальні девіації (парафілії, аберації, статеві, сексуальні перверсії) – це хворобливі порушення спрямованості статевого потягу та способів його задоволення, що вказує на пріоритетність методів і засобів досягнення статевих відчуттів. Загалом сексуальні девіації зводяться до таких основних видів: транссексуалізм, лесбіянство і гомосексуалізм, асексуалізм, мазохізм, садизм та педофілія [6, с. 192].

Специфічним тюремним злочином з високим рівнем латентності є насильницький гомосексуалізм. Особи, які піддаються цьому, як і ті, хто вступає в гомосексуальні зв'язки добровільно, як правило, розумово відсталі, помічені в дворушництві, крадіжці речей або продуктів харчування в інших засуджених, просто слабкі за характером і фізично нездатні протистояти загрозам і насильству, утворюють строго ізольовану групу «відкинутих», або так званих опущених. Туди ж входять особи, які вчинили сексуальні злочини проти дітей та підлітків, їх вбивства, нанесення їм тілесних ушкоджень [5, с. 201-202].

Окрім зазначеного вище, в установах виконання покарання спостерігається таке фонове явище, як кримінальна субкультура, тобто спосіб життєдіяльності осіб, що об'єдналися в кримінальні групи і котрі дотримуються певних законів і традицій.

Кримінальна субкультура, як одна з агресивних субкультур, має природну схильність до агресивної поведінки. Вона проникає в офіційну культуру, руйнуючи її, знецінюючи цінності та норми, впроваджуючи власні правила поведінки та символи. Кримінальна субкультура явно демонструє неповагу до законів і прав людини, пропагує цинізм, жорстокість та аморальність, особливо серед молоді.

Основою кримінальної субкультури є цінності, норми, традиції та різноманітні ритуали злочинців, які об'єднуються в чужі громадянському суспільству групи. Ці групи відображають особливості різних вікових та інших соціальних груп населення у спотвореному вигляді. Соціальна небезпека цієї субкультури полягає в її здатності викривляти соціальну адаптацію, сприяючи перетворенню вікових, економічних та національних конфліктів у кримінальні, а тому вона є потужним механізмом, що сприяє поширенню злочинності.

Зауважимо, що деякі субкультурні прояви знаходяться під нормативною забороною. Зокрема, відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, засудженим заборонено наносити собі або іншим особам татуювання, вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська тощо [9].

Вважаємо, що противагою субкультурі має стати морально-естетична робота з засудженими,

побудована на найвищих досягненнях людства. З метою запобігання такого фонового явища злочинності як кримінальна субкультура необхідно нейтралізовувати вплив носіїв кримінальної субкультури («злодіїв в законі» і їх найближчого оточення) на «новоприбулих» засуджених, які одразу підпадають під їх тиск, шляхом підривання авторитету лідерів кримінального середовища, а також формування у громадян певного негативного відношення до антигромадської субкультури.

Висновки. У підсумку слід зазначити, що усі фонові явища пов'язані між собою і проявляються там, де має місце відхилення від усталеного світогляду, моральних та духовних цінностей. Контингент засуджених піддається специфічному набору негативних явищ (чифіризм, кримінальна субкультура, аутоагресія), проте є й такі, що закладаються ще до перебування в установах виконання покарань (зокрема, схильність до шкідливих звичок (алкоголь, наркотики)).

Безпосереднім органом, на яке покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань є Державна кримінально-виконавча служба України [8]. Саме її діяльність повинна спрямовуватись на виявлення, усунення або нейтралізацію негативних явищ, що породжують злочинність. Вважаємо, що головним завданням як дослідників в галузі кримінології, так і персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України має бути ефективна протидія визначеним явищам, що ґрунтується на системній, комплексній, побудованій на нерозривному зв'язку теорії та практики роботі по вихованню високоморальних цінностей у кожній засудженій особі, створення соціальних та економічних умов для розвитку її позитивних якостей, гарантована державою доступності необхідної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богатирьов І.Г. Кримінологія : підручник. Київ : ВД Дакор, 2019. 352 с.
2. Валуйська М.Ю. Фонові явища злочинності та засоби протидії їм в умовах місць позбавлення волі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 310–314.
3. Валуйська М.Ю., Сухно А.В. Чифіризм як фонове явище злочинності у місцях позбавлення волі. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 15–16 лютого 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 102-104.
4. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
6. Кушпіт В.П. Сексуальні девіації як об'єкт кримінологічного аналізу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія. Юридичні науки*. 2014. № 810. С.190-194.
7. Орловський Б.М. Різновиди фонових явищ злочинності у кримінологічній науці. *Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова.* 2019. С. 23-25.
8. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 черв. 2005 №2713-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#n92
9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text
10. Сова М.О., Мартінішин В.В. Профілактика суїцидальної поведінки в умовах відбування покарання серед засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2016. Випуск 4. С. 173-178.

REFERENCES:

1. Bohatyrov, I.H. (2019). Kryminolohiia. [Criminology]. Pidruchnyk. 352. [in Ukrainian].
2. Valuiska, M.Iu. (2014). Fonovi yavyshcha zlochynnosti ta zasoby protydii yim v umovakh mists pozbavlennia voli. [Background phenomena of crime and means of combating them in prisons]. *Porivnialno-analitychne pravo. № 5.* 310–314. [in Ukrainian].
3. Valuiska, M.Iu., Sukhno, A.V. (2019). Chyfiryzm yak fonove yavyshche zlochynnosti u mistsiakh pozbavlennia voli. [Chifirism as a background phenomenon of crime in places of imprisonment]. *Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Uzhhorod, 15–16 liutoho 2019.* 102-104. [in Ukrainian].
4. Dzhuzha, O.M. (Ed.) (2013). Kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam v ustanovakh vykonannia pokaran Ukrainy (penitentsiarna kryminolohiia).[Criminological principles of crime prevention in penal institutions of Ukraine (penitentiary criminology)]. Posibnyk. 620. [in Ukrainian].
5. Holina, V.V. (Ed.), Danshyn, I.M., Valuiska, M.Iu. (2009). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny.[Criminology: General and Special parts]. Pidruchnyk 2-he vyd. pererob. i dop. 288. [in Ukrainian].
6. Kushpit, V.P. (2014). Seksualni deviatsii yak obiekt kryminolohichnoho analizu. [Sexual deviations as an object of criminological analysis]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia. Yurydychni nauky. №*810. 190-194. [in Ukrainian].
7. Orlovskyi, B.M. (2019). Riznovydy fonovykh yavyshch zlochynnosti u kryminolohichnii nautsi. [Varieties of background phenomena of crime in criminological science]. *Materialy 74-yi naukovoi konferentsii*

profesorskovykladatskoho skladu i naukovykh pratsivnykiv EPF Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova (m. Odesa, 27–29 lystopada 2019). 23–25. [in Ukrainian].

8. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy. (2005, June 23). [On the State Penitentiary Service of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2713-IV.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#n92 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran. (2018, August 28). [On approval of the Rules of Internal Regulations of Penal Institutions]. *Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy №2823/5.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text [in Ukrainian].

10. Sova, M.O., Martinishyn, V.V. (2016). Profilaktyka suitsydalnoi povedinky v umovakh vidbuvannia pokarannia sered zasudzhenykh. [Prevention of suicidal behavior in prison conditions among convicts]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Vypusk 4.* 173-178. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2024

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.723
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-190-196

Москалюк Надія Богданівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету
moscaluc_nadiya@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2972-3352

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕМБРІОНІВ ЛЮДИНИ

Дослідження присвячене міжнародно-правовому регулюванню медико-біологічних досліджень ембріонів людини. Мета роботи полягає у комплексному аналізі правових аспектів таких досліджень, з особливою увагою до етичних, юридичних та соціальних викликів, які вони породжують. У дослідженні використано методи порівняльного правознавства та аналітичний метод для аналізу міжнародних угод і національних правових підходів. Актуальність дослідження зумовлена швидким розвитком біотехнологій, які потребують термінового правового регулювання. Наукова новизна полягає в системному підході до аналізу міжнародних правових актів, що регулюють біомедичні дослідження ембріонів, з акцентом на етичні питання та розробку пропозицій для вдосконалення регулювання. У результаті дослідження проведено комплексний огляд міжнародних угод та конвенцій, що регулюють медико-біологічні дослідження ембріонів людини. Виявлено національні правові моделі, що використовуються в різних країнах, а також визначено ключові етичні та правові виклики в цій сфері. Дослідження має значення для міжнародного правознавства, біоетики та медичного права. Результати можуть бути використані для вдосконалення міжнародних правових актів, що регулюють медико-біологічні дослідження, а також для формування етичних стандартів у цій галузі. Дослідження виявило наявні проблеми у правовому регулюванні медико-біологічних досліджень ембріонів людини та запропонувало шляхи їх вдосконалення на міжнародному рівні. Розроблені пропозиції можуть слугувати основою для подальших переговорів між країнами та міжнародними організаціями, спрямованих на забезпечення балансу між науковим прогресом та етичними нормами.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, медико-біологічні дослідження, ембріони людини, етичні виклики, біоетика, міжнародні угоди, наукові дослідження, права людини, генетична модифікація, клонування, міжнародні документи, правові підходи.

Moscaliuk N. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MEDICAL AND BIOLOGICAL RESEARCH ON HUMAN EMBRYOS

The study is devoted to the international legal regulation of biomedical research on human embryos. The purpose of this paper is to provide a comprehensive analysis of the legal aspects of such research, with particular attention to the ethical, legal and social challenges it raises. The study uses the methods of comparative jurisprudence and the analytical method to analyze international agreements and national legal approaches. The relevance of the study is due to the rapid development of biotechnology, which requires urgent legal regulation. The scientific novelty lies in the systematic approach to the analysis of international legal acts regulating biomedical research on embryos, with an emphasis on ethical issues and the development of proposals for improving regulation. The study provides a comprehensive review of international agreements and conventions governing biomedical research on human embryos. National legal models used in different countries are identified, and the key ethical and legal challenges in this area are identified. The research is important for international law, bioethics and medical law. The results can be used to improve international legal acts regulating biomedical research, as well as to develop ethical standards in this area. The study identified existing problems in the legal regulation of biomedical research on human embryos and suggested ways to improve them at the international level. The developed proposals can serve as a basis for further negotiations between countries and international organizations aimed at ensuring a balance between scientific progress and ethical standards.

Key words: international legal regulation, medical and biological research, human embryos, ethical challenges, bioethics, international agreements, scientific research, human rights, genetic modification, cloning, international documents, legal approaches.

Постановка проблеми. Проблема міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини є однією з найактуальніших у сфері біоетики, права та медицини. З розвитком біотехнологій, можливості дослідження людських ембріонів відкривають нові горизонти для медицини, зокрема у галузі репродуктивної медицини, генетичної інженерії, стовбурових клітин, лікування невиліковних захворювань тощо. Водночас ці досягнення ставлять перед міжнародною спільнотою складні питання щодо етичної допустимості таких досліджень та необхідності правового регулювання їх проведення.

© Н.Б.Москалюк, 2024

Одним із ключових аспектів цієї проблеми є забезпечення балансу між науковим прогресом та захистом прав людини, зокрема права на життя та людську гідність. Міжнародно-правові норми щодо досліджень ембріонів людини часто відображають суперечності між різними правовими системами, культурними та релігійними поглядами на статус ембріона. У деяких державах допускається дослідження ембріонів до певного етапу їх розвитку, в той час, як в інших країнах такі дослідження заборонені. Це призводить до необхідності гармонізації підходів на міжнародному рівні.

Попри існування міжнародних документів, таких як Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо) [1] та інші міжнародні документи, питання дослідження ембріонів лишається відкритим, оскільки багато країн не є учасниками таких угод або мають національні законодавства, що суперечать міжнародним стандартам. Таким чином, недостатність глобального консенсусу та правових механізмів призводить до розбіжностей у регулюванні, що створює ризики як для наукового прогресу, так і для захисту людських прав.

Проблема потребує детального аналізу чинних міжнародно-правових інструментів, національних законодавств окремих країн, а також оцінки можливих шляхів гармонізації правових норм для забезпечення ефективного контролю за проведенням медико-біологічних досліджень ембріонів людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини є актуальним через стрімкий розвиток біотехнологій та етичні питання, пов'язані з генетичними дослідженнями. Окремі дослідження в цій галузі акцентують на нормативних документах різних країн та їхньому впливі на регулювання.

Так, Г. Верт та К. Мумері [2] розглядають етичні та політичні питання, пов'язані з дослідженням ембріональних стовбурових клітин людини, що безпосередньо стосується регулювання біомедичних досліджень. Автори аналізують наукові переваги та ризики, а також наголошують на різних підходах до правового регулювання у різних країнах. Це дослідження є важливим для теми міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень, оскільки воно відображає етичну дилему між науковим прогресом і моральними обмеженнями, що існують у світовій практиці. С. Сінгх [3] вивчає етичні та правові принципи, які регулюють біомедичні дослідження, підкреслюючи важливість дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Автор акцентує на необхідності забезпечення прав людини у контексті біоетики, що є ключовим аспектом при проведенні досліджень на ембріонах людини. Це дослідження є корисним для розуміння міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів, оскільки воно висвітлює правові та етичні норми, необхідні для захисту людської гідності в умовах наукового прогресу. Н. Зігерс [4] аналізує правову конвергенцію щодо використання ембріонів людини в наукових дослідженнях у різних європейських країнах. Автор робить висновок, що, хоча регулювання значною мірою залежить від національних підходів, є тенденція до гармонізації правових норм під впливом міжнародних стандартів, зокрема Конвенції Ов'єдо. Це дослідження важливе в контексті міжнародно-правового регулювання, оскільки воно висвітлює процеси узгодження законодавства різних країн для створення більш уніфікованого підходу до медико-біологічних досліджень ембріонів людини. Українські вчені Н. Квіт, С. Булеца та В. Копча [5] аналізують правові обмеження щодо використання людських ембріонів in vitro у дослідженнях, підкреслюючи необхідність чіткого правового регулювання для забезпечення етичних стандартів. Автори акцентують на недосконалості національних законодавчих актів, що не завжди повністю відповідають міжнародним нормам, і наголошують на необхідності створення більш однозначних правових меж для таких досліджень. Ця робота є важливою для теми міжнародного регулювання, оскільки вона підіймає питання про баланс між науковим прогресом і правами людини, зокрема щодо захисту людської гідності в умовах експериментів з ембріонами. У монографії С. Козодаєва, Ю. Бисаги, Д. Бєлова і М. Громовчука [6] висвітлюється питання захисту конституційних прав і свобод людини в контексті біомедичних досліджень, включаючи дослідження людських ембріонів. Автори акцентують на необхідності дотримання прав людини, що гарантовані конституційними нормами, та пропонують шляхи вдосконалення законодавчого регулювання для забезпечення етичного та правового контролю за такими дослідженнями. Крім того, в іншій монографії С. Козодаєв та М. Громовчук [7] розглядають досвід європейських країн щодо захисту біомедичних прав людини, що охоплює правове регулювання біомедичних досліджень, зокрема тих, що стосуються ембріонів людини. Автори аналізують основні міжнародні та національні правові акти, які регулюють дослідження ембріонів, зосереджуючи увагу на етичних викликах та конституційних аспектах захисту прав людини.

Таким чином, відзначимо, що міжнародна та українська спільнота продовжує шукати баланс між розвитком науки і захистом етичних принципів, що вимагає подальших досліджень і співпраці на рівні міжнародного права.

Мета статті полягає в комплексному аналізі міжнародно-правових аспектів регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини, з акцентом на етичні, юридичні та соціальні виклики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародно-правове регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини є важливою сферою, що поєднує питання етики, науки та прав людини. Ці дослідження становлять значний інтерес для сучасної медицини, оскільки вони можуть призвести до важливих наукових відкриттів у сфері репродуктивної біології та генетики. Однак вони також породжують серйозні етичні та правові виклики, пов'язані з питаннями захисту ембріонів та визначенням правових меж

для досліджень. Сутність міжнародного регулювання полягає в прагненні досягти балансу між розвитком біотехнологій і дотриманням етичних стандартів, забезпечуючи водночас захист прав людини. При цьому суспільство зіштовхується з необхідністю визначення правових рамок для використання ембріонів у дослідженнях, що є складним завданням через швидкий розвиток технологій. Ці питання потребують як постійного перегляду правових норм, так і міждержавної співпраці для створення ефективної міжнародно-правової бази.

Міжнародно-правове регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини включає комплекс норм, які спрямовані на захист прав людини, збереження етичних стандартів, а також регулювання наукових досліджень у біомедичній сфері. Нижче наведено перелік основних міжнародних документів, що регулюють медико-біологічні дослідження ембріонів людини, з короткою характеристикою кожного:

1. Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо) [1] є ключовим міжнародним документом, що регулює біомедичні дослідження, включаючи дослідження ембріонів людини. Цей документ підкреслює важливість захисту людської гідності та прав, зокрема у випадках медико-біологічних експериментів, встановлюючи етичні стандарти для наукових досліджень. Конвенція забороняє створення ембріонів для дослідницьких цілей і дозволяє дослідження лише у випадках, коли вони спрямовані на покращення медичних знань, за умови забезпечення належного правового та етичного контролю. Вона також встановлює чіткі рамки для інформованої згоди та участі вразливих груп, таких як ембріони, у дослідницьких проєктах. У контексті міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини, Конвенція Ов'єдо є основоположним документом, який сприяє гармонізації національних правових систем та створює етичні обмеження для дослідницької діяльності.

2. Загальна декларація з біоетики та прав людини [8] створена ЮНЕСКО з метою формування глобальних етичних стандартів для біомедичних досліджень, зокрема тих, що стосуються людських ембріонів. Декларація підкреслює важливість дотримання основних прав людини, включаючи гідність і свободу особистості, у контексті наукового прогресу. Одним із ключових аспектів є вимога забезпечення належної інформованої згоди та поваги до культурних і етичних цінностей країн-учасниць, що створює основу для міжнародного співробітництва в регулюванні досліджень. Документ також встановлює, що наукові дослідження повинні проводитися в інтересах суспільного добробуту, з особливою увагою до вразливих груп, включаючи ембріони. У контексті теми міжнародно-правового регулювання досліджень ембріонів, Декларація є важливим нормативним документом, який сприяє гармонізації підходів до регулювання цих питань на глобальному рівні.

3. Декларація про геном людини та права людини [9] є важливим документом, прийнятим ЮНЕСКО, що регулює етичні аспекти генетичних досліджень, зокрема щодо людських ембріонів. Вона підкреслює, що геном є спільним спадком людства і не може бути використаний для комерційної вигоди, встановлюючи принципи поваги до людської гідності та прав людини. Декларація накладає етичні обмеження на маніпуляції з людським геномом, зокрема забороняє втручання, що може змінити генетичну ідентичність ембріонів, окрім випадків, коли це робиться для лікування. Також вона наголошує на необхідності інформованої згоди та захисту особистих даних, що є основоположними для міжнародно-правового регулювання досліджень. У контексті регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів, ця декларація відіграє важливу роль у встановленні глобальних етичних норм і запобіганні порушенню прав ембріонів.

4. Кодекс етичної практики в біомедичних дослідженнях людини [10], розроблений Міністерством охорони здоров’я Сінгапуру, встановлює високі стандарти етичної поведінки в дослідженнях, що стосуються людей, зокрема ембріонів. Цей кодекс фокусується на захисті людської гідності, прав учасників досліджень та забезпеченні інформованої згоди, що є основоположним для міжнародних етичних норм. Документ також передбачає, що всі дослідження повинні проходити ретельну оцінку етичних комітетів для мінімізації ризиків для учасників, особливо щодо досліджень, пов’язаних з ембріонами. У контексті міжнародно-правового регулювання досліджень ембріонів, кодекс підтверджує важливість дотримання етичних принципів під час проведення біомедичних досліджень на міжнародному рівні. Він також сприяє гармонізації національних практик з глобальними етичними вимогами, що важливо для забезпечення прозорості та етичної відповідальності.

5. Директива Європейського Союзу 2004/23/ЄС [11] встановлює основні вимоги щодо якості та безпеки тканин і клітин, що використовуються в медичних цілях, включаючи ембріональні клітини. Ця директива підкреслює важливість захисту прав людини та дотримання етичних норм при проведенні біомедичних досліджень, зокрема щодо отримання, трансплантації та використання клітин з ембріонів. Вона також зобов’язує країни-члени ЄС забезпечувати належний моніторинг та контроль за дослідженнями, що пов’язані з використанням людських тканин і клітин, підкреслюючи роль етичних комітетів у процесі ухвалення рішень. Ця директива слугує важливим інструментом для гармонізації законодавства країн ЄС у сфері біомедичних досліджень, що сприяє створенню єдиного підходу до етики та прав людини в наукових дослідженнях. У контексті міжнародно-правового регулювання, вона ілюструє зобов'язання ЄС дотримуватись високих етичних стандартів у галузі досліджень ембріонів, що є критично важливим для захисту людської гідності.

6. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації [12] є ключовим документом, що регулює етичні норми проведення медичних досліджень. У ній підкреслюється важливість отримання інформованої згоди учасників дослідження, що є критично важливим аспектом для забезпечення етичності біомедичних досліджень. Декларація також наголошує на необхідності дотримання прав людини та запобігання зловживанням під час досліджень, що стосується як дорослих, так і ембріонів. Цей документ створює основи для міжнародно-правового регулювання, забезпечуючи етичні рамки для наукових досліджень у галузі біомедицини, зокрема в контексті використання ембріональних клітин у наукових цілях.

Регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини в Україні частково визначається низкою законодавчих актів, які охоплюють етичні, юридичні та наукові аспекти. Окремі норми закріплені в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [13], що передбачає принципи згоди, безпеки та конфіденційності. Окрім цього, Україні слід дотримуватися міжнародних норм, таких як Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації та Конвенція про права людини і біомедицину, що створюють основу для етичного контролю в цій сфері. Водночас існують певні виклики, пов'язані з недостатнім розвитком правового регулювання та потребою в удосконаленні норм, що стосуються досліджень з використанням ембріональних клітин, щоб забезпечити баланс між науковими інтересами та правами людини. Важливим аспектом є приведення українського законодавства у відповідність із європейськими стандартами, зокрема Регламентом ЄС № 536/2014 [14] про клінічні дослідження, а також врахування міжнародних біоетичних принципів, закріплених у Гельсінській декларації Всесвітньої медичної асоціації.

Дослідження національних правових підходів до регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів у різних країнах є надзвичайно актуальним у сучасному контексті швидкого розвитку біомедичних технологій і зростаючих етичних викликів. Кожна країна має свій підхід до цього питання, що зумовлено не лише національними традиціями, культурними цінностями та етичними нормами, а й рівнем розвитку науки та технологій. Дослідження ембріонів, з одного боку, відкриває нові можливості для медицини, таких як лікування безпліддя та генетичні дослідження, а з іншого – породжує серйозні етичні й правові дискусії щодо захисту прав ембріонів і меж використання новітніх технологій. У зв'язку з цим, порівняльний аналіз національних правових регулювань дозволяє виявити спільні риси й відмінності, а також сприяє формуванню міжнародного консенсусу щодо етики та правового регулювання медико-біологічних досліджень. Таке дослідження може слугувати основою для удосконалення національних правових норм, що регулюють цю складну й неоднозначну сферу, враховуючи досвід інших країн. Наведемо нижче правові підходи деяких країн до регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів (таблиця 1).

Таблиця 1

Національні правові підходи до регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів в окремих країнах

Країна	Правовий режим щодо досліджень ембріонів	Основні нормативно-правові акти	Особливості регулювання
США	Відсутність федерального закону; регулювання на рівні штатів	Закони про заборону досліджень на людських ембріонах [15]	Дослідження дозволені, але підлягають обмеженням і етичним нормам; багато штатів мають свої правила
Канада	Дослідження на ембріонах регулюються національним законом	Закон про асистовану репродукцію [16]	Дослідження дозволені, проте заборонено комерційне використання ембріонів
Великобританія	Дослідження регулюються суворими етичними нормами	Закон про людські ембріони [17]	Необхідно отримати ліцензію для проведення досліджень; дозволено використання ембріонів до 14 днів
Австралія	Регулювання на рівні штатів і територій, але існують федеральні рекомендації	Закон про асистовану репродукцію [18]	Дослідження дозволені, проте підлягають етичному нагляду і контролю
Німеччина	Дуже суворе регулювання; ембріони під захистом	Закон про захист ембріонів [19]	Дослідження на ембріонах заборонені, крім наукових досліджень у конкретних випадках

Франція	Регулювання через законодавство про біоетику	Закон про біоетику [20]	Дослідження дозволені за умови отримання інформованої згоди; ембріони можуть використовуватися до 7 днів

Джерело: складено на основі [15-20].

Медико-біологічні дослідження ембріонів викликають багато етичних питань, зокрема щодо часу, коли починається захист прав ембріона. Наприклад, правило «14 днів» (діє у Великобританії) є важливим етичним критерієм, згідно з яким дослідження на ембріонах дозволені лише до досягнення цього терміну. Ця норма регулюється різними країнами по-різному, що ускладнює розробку єдиних міжнародних стандартів.

У контексті міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини виникає низка викликів, які потребують термінового вирішення. По-перше, різноманітність національних підходів до етики та правового регулювання в різних країнах створює ризики для глобального співробітництва у сфері біомедичних досліджень, що може ускладнити інтеграцію наукових досягнень і стандартів. По-друге, недостатня чіткість міжнародних норм і стандартів часто призводить до неоднозначних тлумачень та застосування етичних принципів, особливо в країнах, де правова база ще не сформована належним чином [2; 3]. Також важливим викликом є забезпечення прав людини, оскільки сучасні технології, такі як генна інженерія та клонування, ставлять під загрозу моральні та етичні засади, які повинні регулювати дослідження на ембріонах [7]. Ці чинники підкреслюють необхідність активного діалогу на міжнародному рівні та розробки уніфікованих стандартів, що можуть адекватно відобразити етичні, правові та соціальні аспекти медико-біологічних досліджень. Ці виклики вимагають комплексного підходу та активної участі всіх зацікавлених сторін для забезпечення безпечного та етичного використання новітніх технологій у біомедичних дослідженнях.

З огляду на зазначене вище, вдосконалення міжнародно-правового регулювання для забезпечення балансу між розвитком науки та дотриманням етичних норм є надзвичайно важливим завданням. Цей процес передбачає таких кроків, зокрема:

1. Уніфікація етичних стандартів. Розробка та впровадження єдиних міжнародних стандартів етики для біомедичних досліджень, які враховують культурні та соціальні особливості різних країн. Це може включати оновлення чинних документів, таких як Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації та Декларація про геном людини та права людини, щоб відобразити сучасні наукові досягнення та етичні виклики.

2. Покращення міжнародного співробітництва. Створення платформ для співпраці між державами, науковими установами та етичними комітетами сприятиме обміну знаннями та кращими практиками. Це може включати організацію міжнародних конференцій та форумів, на яких обговорюватимуться етичні та правові питання, пов'язані з дослідженнями.

3. Залучення громадськості до обговорення. Активне залучення громадськості до процесу формування політики в галузі біомедичних досліджень через консультації, опитування та інформаційні кампанії. Це допоможе зрозуміти суспільні очікування та потреби, а також підвищить рівень довіри до наукових установ.

4. Адаптація національного законодавства. Заохочення країн до адаптації своїх національних законів відповідно до міжнародних стандартів, забезпечуючи при цьому гнучкість для врахування національних особливостей. Це може включати розробку законодавчих актів, які регулюють дослідження на ембріонах, що відповідають міжнародним нормам.

Ці шляхи можуть сприяти створенню більш збалансованої та етичної основи для медико-біологічних досліджень на міжнародному рівні.

Висновки. Висновки цього дослідження підкреслюють важливість міжнародно-правового регулювання медико-біологічних досліджень ембріонів людини, оскільки чинні норми та практики часто не встигають за швидкими змінами у науці та технологіях. Необхідність уніфікації етичних стандартів на міжнародному рівні є критично важливою для забезпечення прав людини та дотримання моральних принципів у дослідженнях. Дослідження також виявило прогалини у національному законодавстві, що потребують термінового перегляду та адаптації. Перспективи подальших розвідок у цій галузі включають вивчення впливу культурних та соціальних чинників на формування етичних норм, що регулюють наукові дослідження. Важливо також провести аналіз існуючих випадків порушення етики, щоб виявити причини та розробити рекомендації щодо запобігання подібним ситуаціям у майбутньому. Співпраця між вченими, юристами та етичними комітетами є необхідною для створення цілісної системи, що забезпечить баланс між науковими досягненнями та етичними вимогами. Таким чином, дослідження в цій сфері відкриває нові можливості для розвитку міжнародно-правового регулювання, що має важливе значення для забезпечення безпеки та поваги до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Oviedo Convention and its Protocols. URL: https://www.coe.int/en/web/bioethics/oviedo-convention (дата звернення: 20.10.2024)

2. Wert G. D., Mummery C. Human embryonic stem cells: research, ethics and policy. *Human reproduction*. 2003. № 18 (4). P. 672-682. DOI: https://doi.org/10.1093/humrep/deg143

3. Singh S. C. International Bioethics and Human Rights: Ethical and Legal Principles in Biomedical Research. *Journal of the Indian Law Institute*. 2009. № 51(2). P. 201-220.

4. Zeegers N. Convergence in European Nations' Legal Rules Concerning the Use of Human Embryos in Research? *European Journal of health law*. 2014. № 21(5). P. 454-472.

5. Kvit N. M., Buletsa S. B., Kopcha V. V. Research use of human in vitro embryos: legal boundaries. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. № 74(11 p. 2). P. 3060-3066. DOI: https://doi.org/10.36740/WLek202111234

6. Козодаєв С. П., Бисага Ю. М., Бєлов Д. М., Громовчук М. В. Захист конституційних прав і свобод людини у процесі проведення біомедичних досліджень: монографія. Ужгород: Гельветика, 2018. 172 с.

7. Козодаєв С. П., Громовчук М. В. Біомедичні права людини: досвід країн Європи: монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 198 с.

8. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. URL: https://www.unesco.org/en/ethics-science-technology/bioethics-and-human-rights (дата звернення: 03.10.2024)

9. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-genome-and-human-rights (дата звернення: 10.10.2024)

10. Code of Ethical Practice in Human Biomedical Research. URL: https://www.scri.edu.sg/files/PAROS/SD_General/3_COEP_Approved_Jun_2010.pdf (дата звернення: 05.10.2024)

11. Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0023 (дата звернення: 20.10.2024)

12. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Participants. URL: https://www.wma.net/policy/current-policies/ (дата звернення: 09.10.2024)

13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 01.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 (дата звернення: 10.10.2024)

14. Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC Text with EEA relevance. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0536 (дата звернення: 12.10.2024)

15. Current State Laws Against Human Embryo Research. URL: https://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/stem-cell-research/current-state-laws-against-human-embryo-research (дата звернення: 18.10.2024).

16. Assisted Human Reproduction Act (S.C. 2004, c. 2). URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/ (дата звернення: 20.10.2024)

17. Human Fertilisation and Embryology Act 1990. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents (дата звернення: 20.10.2024)

18. Assisted Reproductive Technology Act 2007. URL: https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-2007-069 (дата звернення: 12.10.2024)

19. German Embryo Protection Act (October 24th, 1990): Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz-ESchG). URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1918315/ (дата звернення: 13.10.2024)

20. LOI n 2021-1017 du 2 août 2021 relative à la bioéthique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000038811571/ (дата звернення: 15.10.2024)

REFERENCES:

1. *Oviedo Convention and its Protocols.* Retrieved from https://www.coe.int/en/web/bioethics/oviedo-convention [in English]

2. Wert G. D. & Mummery C. (2003). Human embryonic stem cells: research, ethics and policy. *Human reproduction*, 18(4), 672-682. DOI: https://doi.org/10.1093/humrep/deg143 [in English]

3. Singh, S. C. (2009). International Bioethics and Human Rights: Ethical and Legal Principles in Biomedical Research. *Journal of the Indian Law Institute,* 51(2), 201-220 [in English]

4. Zeegers, N. (2014). Convergence in European Nations' Legal Rules Concerning the Use of Human Embryos in Research? *European Journal of health law,* 21(5), 454-472 [in English]

5. Kvit, N. M., Buletsa, S. B. & Kopcha V. V. (2021). Research use of human in vitro embryos: legal boundaries. *Wiadomości Lekarskie*, 74 (11 p. 2), 3060-3066. DOI: https://doi.org/10.36740/WLek202111234 [in English]

6. Kozodaiev, S. P., Bysaha, Yu. M., Bielov, D. M., Hromovchuk, M. V. (2018). *Zakhyst konstytutsiinykh prav i svobod liudyny u protsesi provedennia biomedychnykh doslidzhen: monohrafiia [Protection of Constitutional Human Rights and Freedoms in the Process of Biomedical Research: Monograph]*. Uzhhorod: Helvetyka [in Ukrainian]

7. Kozodaiev, S. P. & Hromovchuk, M. V. (2021). *Biomedychni prava liudyny: dosvid krain Yevropy: monohrafiia [Biomedical Human Rights: Experience of European Countries: Monograph]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian]

8. *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights.* Retrieved from https://www.unesco.org/en/ethics-science-technology/bioethics-and-human-rights [in English]

9. *Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights.* Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-genome-and-human-rights [in English]

10. *Code of Ethical Practice in Human Biomedical Research.* Retrieved from https://www.scri.edu.sg/files/PAROS/SD_General/3_COEP_Approved_Jun_2010.pdf [in English]

11. *Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells.* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0023 [in English]

12. *WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Participants*. Retrieved from https://www.wma.net/policy/current-policies/ [in English]

13. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care]:* Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh / Verkhov. Rada Ukrainy. Data onovlennia: 01.10.2024. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 [in Ukrainian]

14. *Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC Text with EEA relevance*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0536 [in English]

15. *Current State Laws Against Human Embryo Research.* Retrieved from https://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/stem-cell-research/current-state-laws-against-human-embryo-research [in English]

16. *Assisted Human Reproduction Act (S.C. 2004, c. 2).* Retrieved from https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/ [in English]

17. *Human Fertilisation and Embryology Act 1990.* Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/contents [in English]

18. *Assisted Reproductive Technology Act 2007.* Retrieved from https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-2007-069 [in English]

19. *German Embryo Protection Act (October 24th, 1990): Gesetz zum Schutz von Embryonen (Embryonenschutzgesetz-ESchG).* Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1918315/ [in English]

20. *LOI n 2021-1017 du 2 août 2021 relative à la bioéthique.* Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000038811571/ [in English]

Стаття надійшла до редакції 14.11.2024

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-197-200

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор, ректор
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
81sobol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0804-8354

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

У статті проаналізовано особливості адміністративно-правового захисту платників податків у контексті діяльності правоохоронних органів та вивчено досвід країн Європейського Союзу для адаптації найкращих практик в Україні.

Визначено, що адміністративно-правовий захист у сфері податків означає сукупність правових санкцій та засобів, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів платників податків. Зазначено, що до основних завдань такого захисту відносяться попередження протиправних дій, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також створення механізмів, які гарантують дотримання законності під час виконання податкових обов'язків.

У статті наголошено на важливості врахування таких елементів, як прозорість процедур, доступність правової допомоги, функціонування незалежних інституцій (податкових омбудсменів, спеціалізованих трибуналів) та ефективність адміністративно-правових механізмів.

Досвід країн ЄС, зокрема Німеччини, Франції та Польщі, продемонстрував високий рівень захисту прав платників податків завдяки використанню прозорих процедур, незалежних судових інституцій та сучасних технологій. У роботі розглянуто ключові аспекти функціонування податкових органів, роль правоохоронних органів у запобіганні порушенням прав платників, а також специфіку взаємодії між адміністративними та судовими органами.

Автором наголошено, що запровадження європейських стандартів у податкову систему України дозволить забезпечити гармонізацію адміністративно-правових механізмів із міжнародними практиками, підвищити рівень захисту прав платників податків, знизити корупційні ризики та зміцнити довіру громадян до податкових органів.

Ключові слова: країни-члени ЄС, європейські країни, Європейська інтеграція, правоохоронні органи, справляння податків і зборів, платники податків, адміністративно-правовий захист, податки, збори, податкова система, податкове законодавство, податкові органи.

Sobol E. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF TAXPAYERS BY LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF EU MEMBER STATES

The article analyzes the features of administrative and legal protection of taxpayers in the context of law enforcement activities and studies the experience of European Union countries for the adaptation of best practices in Ukraine.

It is determined that administrative and legal protection in the field of taxes means a set of legal sanctions and means aimed at ensuring the rights and legitimate interests of taxpayers. It is noted that the main tasks of such protection include the prevention of illegal actions, ensuring transparency of law enforcement actions, as well as the creation of mechanisms that guarantee compliance with the law when fulfilling tax obligations.

The article emphasizes the importance of taking into account such elements as transparency of procedures, availability of legal aid, functioning of independent institutions (tax ombudsmen, specialized tribunals) and efficiency of administrative and legal mechanisms.

The experience of EU countries, in particular Germany, France and Poland, has demonstrated a high level of protection of taxpayers' rights through the use of transparent procedures, independent judicial institutions and modern technologies. The paper examines key aspects of the functioning of tax authorities, the role of law enforcement agencies in preventing violations of taxpayers' rights, as well as the specifics of interaction between administrative and judicial authorities.

The author emphasizes that the introduction of European standards into the tax system of Ukraine will ensure the harmonization of administrative and legal mechanisms with international practices, increase the level of protection of taxpayers' rights, reduce corruption risks and strengthen citizens' trust in tax authorities.

Key words: EU member states, European countries, European integration, law enforcement agencies, collection of taxes and fees, taxpayers, administrative and legal protection, taxes, fees, tax system, tax legislation, tax authorities.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена забезпеченням посилення захисту прав платників податків в Україні в умовах реформування податкової системи, інтеграції до європейського правового простору та посилення контролю за дотриманням податкового законодавства. Платники податків є елементом економічної стабільності держави, а забезпечення їх правового захисту є запорукою довіри до податкової системи та стимулювання економічного зростання.

В Україні питання адміністративно-правового захисту платників податків набуває особливої

© Є.Ю.Соболь, 2024

значущості через високий рівень податкового навантаження, випадки неправомірного втручання у підприємницьку діяльність. У таких умовах досвід країн-членів Європейського Союзу, який досягнув ефективного балансу між захистом прав платників податків і забезпеченням податкових надходжень, є виключно цінним для України.

Інтеграція до європейського правового простору забезпечує імплементацію міжнародних стандартів захисту прав платників податків, зокрема, прозорості у діяльності податкових органів, забезпечення доступу до правової допомоги, дотримання принципу верховенства права та захисту.

Також, актуальності набуває аналіз функціонування правоохоронних органів у країнах ЄС у сфері протидії податковим правопорушенням із забезпеченням прав платників податків. Це дає можливість адаптувати найкращі практики до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання даної проблематики в своїх працях порушували таки науковці, як В. Т. Білоус, І. А. Грицяк, С.О. Дмитренко, Р.Я Шай, О.Л. Соколенко, О.М.Полковніченко, Ю. В. Гаруст, В. І. Мельник та ін.

Мета статті є аналіз особливостей адміністративно-правового захисту платників податків у контексті діяльності правоохоронних органів, а також вивчення досвіду країн-членів Європейського Союзу для адаптації найкращих практик в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із пріоритетних напрямів державної політики у правоохоронній сфері є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення необхідних гарантій для їх реалізації та вироблення дієвого механізму їх захисту у разі порушення [1, с 8].

Захист платників податків не є виключенням. Платники податків є однією з найбільш уразливих соціальних груп в контексті діяльності правоохоронних органів. Незалежно від порядку виконання податкових обов'язків, зокрема справляння податків та зборів, захист їхніх прав є невід'ємною складовою демократичної держави. Зміцнення адміністративно-правових стандартів у цій сфері є необхідним для гармонізації з європейськими практиками та створення єдиної системи захисту платників податків.

Низка науковців вважають, що під захистом прав платників податків слід розуміти його дії (в деяких випадках бездіяльність), які здійснюються відповідно до норм податкового законодавства, з одного боку, правозастосовну діяльність уповноважених державою органів і осіб (у разі якщо суб'єкт звертається відповідних органів щодо державного примусу), з іншого, з метою припинення порушення прав, поновлення порушених прав, усунення загрози порушення [2, с 13]. Ми безперечно погоджуємося з цим підходом, оскільки він охоплює всі аспекти захисту прав платників податків, включаючи як превентивні, так і відновлювальні заходи.

В свою чергу, адміністративно-правовий захист прав і законних інтересів платників податків та інших громадян, що беруть участь в податкових правових відносинах, це сукупність дій уповноважених органів. Вона виражається в адміністративно-процесуальній діяльності з визнання і (або) відновлення прав і законних інтересів громадян у податковій сфері. У даній діяльності можуть також брати участь громадські об'єднання [2, с 21].

У зв'язку з цим зміст адміністративно-правового захисту утворює сукупність адміністративно-правових засобів (пропозиції, заяви, скарги, в тому числі будь-які звернення у формі передбаченої податковим законодавством, позовної заяви, адміністративного позовної заяви), способів (визнання прав і законних інтересів, відновлення становища, яке існувало до порушення, застосування компенсацій, пільг, покладання інших обов'язків), інститутів (державних, недержавних), заходів (виражених у діях уповноважених органів і спрямованих на реалізацію прав, законних інтересів і гарантій громадян), форм (процесуальної та не процесуальної), механізмів (сукупності засобів, способів і особливостей порядку адміністративно-правового захисту конкретних прав і законних інтересів певних категорій громадян) цього захисту, що реалізуються в певному порядку (судовому або позасудовому) [2, с 21].

Таким чином, адміністративно-правовий захист у сфері податків означає сукупність правових санкцій та засобів, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів платників податків. До основних завдань такого захисту відносяться попередження протиправних дій, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також створення механізмів, які гарантують дотримання законності під час виконання податкових обов'язків.

Країни-члени Європейського Союзу мають багаторічний досвід ефективного захисту прав платників податків через адміністративно-правові механізми, які поєднують прозорість, законність та доступність.

Правоохоронні органи відіграють важливу роль у забезпеченні прав платників податків через адміністративно-правові механізми. Їхня діяльність спрямована на:

1. Контроль за законністю дій податкових органів. Правоохоронні органи здійснюють перевірки дотримання податковими службами законодавства, що дозволяє запобігати зловживанням владою та порушенням прав платників податків.

2. Розслідування порушень у податковій сфері. У разі виявлення фактів незаконного тиску або порушень з боку податкових органів правоохоронні структури проводять розслідування для притягнення винних до відповідальності.

3. Захист платників податків від неправомірного примусу. Правоохоронні органи забезпечують контроль за дотриманням процедур при стягненні податків, що захищає громадян від надмірного адміністративного тиску.

4. Надання правової підтримки. У ряді країн-членів ЄС правоохоронні органи співпрацюють з податковими омбудсменами або юридичними консультантами, що сприяє забезпеченню платників податків доступом до правової допомоги.

5. Попередження корупції у податковій сфері. Взаємодія правоохоронців із антикорупційними структурами дозволяє знизити рівень корупційних ризиків у податкових органах і підвищити довіру громадян до системи адміністрування податків.

У Німеччині, наприклад, правоохоронні органи активно залучаються до розслідування випадків податкового шахрайства, при цьому вони співпрацюють із незалежними адміністративними судами, які розглядають скарги платників податків.

Безперечно, Німеччина має добре розвинену систему податкового контролю та розслідування, яка поєднує державні органи та приватні компанії. Організація цієї системи базується на федеральному принципі Німеччини, де як федеральний уряд, так і окремі землі мають свої податкові адміністрації [3].

Також у Німеччині діє розгалужена система адміністративного захисту платників податків. Федеральне міністерство фінансів спільно з місцевими податковими органами забезпечує реалізацію прав платників через інституцію податкового омбудсмена. Цей орган виступає посередником між платниками податків і податковими органами, сприяючи розв’язанню конфліктів без судового втручання.

Основні завдання омбудсмена включають: консультацію громадян з юридичних питань; розвиток механізмів розв'язання спорів з податковими органами без звернення до суду; контроль за дотриманням законності діяльності податкових служб.

Щодо досвіду Франції, то слід зазначити, що у сучасному світі вона є однією з провідних країн та входить до клубу «Великої вісімки». При цьому її податкова система відрізняється деякими помітними особливостями від інших податкових систем світу. Поперше, для Франції властиві високі соціальні податки — платежі та внески до фондів соціального призначення (більше 40% загальної суми обов'язкових платежів і податків у співставленні з близько 30% у середньому по країнах Європейського Союзу). Подруге, структура французької податкової системи історично склалася таким чином, що фіскальне значення непрямого оподаткування у загальній сумі державних до ходів перевищують долю прямого. Тому й не дивно, що саме Франція — батьківщина податку на додану вартість. Потретє, в основі бюджетного процесу знаходиться принцип пріоритету ресурсів. На відміну від багатьох інших країн, це означає затвердження парламентом спочатку до хідної частини бюджету, а потім видаткової. Почетверте, всупереч давній традиції централізованого управління з початку 80х років XX ст. уряд проводить політику децентралізації, що полягає у розширенні прав місцевих органів самоврядування і супроводжується відпо відним перерозподілом податкових надходжень. Поп'яте, відповідно до вимог уніфікації податкових систем у рамках Європейського Союзу протягом останнього десятиліття спостерігається зниження ставок оподаткування з одночасним розширенням податкової бази за раху нок скасування пільг [4].

Французька податкова система відома своїм податковим контролем. Зокрема, за несвоєчасне подання декларації податок стягується в повній сумі з одночасним накладан ням штрафу в розмірі 0,75% на місяць (9% на рік), а якщо дохід прихований навмисне з метою ухилення, то штраф складає від 40 до 80% від суми нарахованого податку. У разі регулярного применшення доходів податки стягують у без спірному порядку з рахунків платника, при серйозних по рушеннях податкового законодавства (фальсифікація до кументів тощо) передбачається кримінальна відпові дальність аж до тюремного ув'язнення. При цьому у Франції, на відміну від України, звинувачення в ухиленні від сплати податків юридичної особи пред'являють лише керівникові підприємства, а у разі переплати податків відповідна різниця повертається негайно з відсотками. Списання боргів, або податкова амністія, проводиться під час президентських виборів, один раз у п'ять років. Для Франції властиві загальноприйняті у світовій фіскальній практиці санкції кримінального й адміністративного характеру за податкові правопорушення [4].

У Франції діє система податкових трибуналів, які спеціалізуються на розгляді податкових спорів. Такі трибунали забезпечують незалежність і професійність у вирішенні податкових конфліктів та доступність для громадян завдяки чітко визначеним процедурам та строкам розгляду справ.

Крім того, у Франції створено консультаційні центри, що надають правову допомогу платникам податків, сприяючи захисту їхніх прав на етапі попередження можливих конфліктів.

Також, коротко зупинимося на досвіді Польщі, зокрема на співпраці між правоохоронними органами та фінансовими інституціями.

У Польщі система податкового контролю та розслідувань є більш структурованою і регламентованою. Основним органом, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, є Міністерство фінансів, яке має у своєму складі спеціалізовані підрозділи для боротьби з податковими злочинами [5].

У Польщі діє розвинута система адміністративних судів, які спеціалізуються на податкових спорах. Особливістю польської моделі є використання електронних сервісів для подачі скарг і моніторингу стану їх розгляду, а також високий рівень прозорості та підзвітності діяльності податкових органів.

Слід наголосити, що у Польщі діє інститут податкових консультантів, які надають платникам податків юридичну допомогу та консультують щодо найкращих практик у податковій сфері.

З урахуванням вищезазначеного, можна виокремити такі переваги досвіду країн ЄС:

- Прозорість. Забезпечення відкритості процедур і рішень податкових органів сприяє довірі громадян до податкової системи.

- Наявність незалежних інституцій. Податкові омбудсмени, трибунали та консультаційні центри є гарантією об'єктивного розгляду скарг і захисту прав платників податків.

- Ефективність судових процедур. Спеціалізовані податкові трибунали дозволяють оперативно вирішувати спори, зменшуючи навантаження на загальні суди.

- Доступність правової допомоги. Розвинута мережа консультаційних центрів і омбудсменів дозволяє громадянам отримувати своєчасну і якісну підтримку.

- Використання сучасних технологій. Електронні сервіси для подання скарг та моніторингу сприяють прозорості й зручності для платників податків.

- Запобігання корупції. Високий рівень прозорості й незалежності адміністративно-правових механізмів зменшує ризики корупційних дій.

Висновки. З урахуванням вище зазначеного, можемо констатувати, що безперечно досвід країн ЄС у сфері захисту платників податків є цінним джерелом для вдосконалення адміністративно-правових механізмів в Україні. Інтеграція принципів прозорості, ефективності та доступності правової допомоги, які притаманні податковим системам країн ЄС, дозволить значно підвищити рівень довіри громадян до податкових органів та забезпечити захист їхніх прав у сучасних умовах. Адаптація європейських практик сприятиме формуванню стабільної, справедливої та ефективної податкової системи, що відповідає вимогам правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Соболь Є.Ю. Діяльність апарату суду як правоохоронного органу при здійсненні електронного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С 8-13.

2. Ковалів М. В. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: навч. посібн. / Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М. та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 240 с.

3. Криміналізація податкових злочинів: Україна vs Німеччина. URL: https://rates.fm/ua-uk/expert-opinion/kriminalizaciya-podatkovih-zlochiniv-ukrayina-vs-nimechchina/

4. Корецька С.О. Аналіз податкової системи Франції. URL:http://www.economy.in.ua/pdf/12_2011/9.pdf

5. Криміналізація податкових злочинів: Україна vs Польща. URL:https://rates.fm/ua-uk/expert-opinion/kriminalizaciya-podatkovih-zlochiniv-ukrayina-vs-polsha/

6. Порівняльний аналіз податкових систем зарубіжних країн та України. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/282

REFERENCES:

1. Sobol, Ye.Iu. (2023). Diialnist aparatu sudu yak pravookhoronnoho orhanu pry zdiisnenni elektronnoho pravosuddia. [The activities of the court apparatus as a law enforcement agency in the implementation of electronic justice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. №1. 8-13. [in Ukrainian].

2. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S., Prots, I.M. ta in. (2021). Administratyvno-pravovyi zakhyst prav platnykiv podatkiv. [Administrative and legal protection of taxpayers rights]. Navch. posibn. 240. [in Ukrainian].

3. Kryminalizatsiia podatkovykh zlochyniv: Ukraina vs Nimechchyna. (2024, October 8). [Criminalization of tax crimes: Ukraine vs. Germany]. *Rates.* Retrieved from:https://rates.fm/ua-uk/expert-opinion/kriminalizaciya-podatkovih-zlochiniv-ukrayina-vs-nimechchina/ [in Ukrainian].

4. Koretska, S.O. (2011). Analiz podatkovoi systemy Frantsii. [Analysis of the French tax system]. *Ekonomika ta derzhava.* Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2011/9.pdf [in Ukrainian].

5. Kryminalizatsiia podatkovykh zlochyniv: Ukraina vs Polshcha. (2024, September 4). [Criminalization of tax crimes: Ukraine vs. Poland]. *Rates.* Retrieved from: https://rates.fm/ua-uk/expert-opinion/kriminalizaciya-podatkovih-zlochiniv-ukrayina-vs-polsha/ [in Ukrainian].

6. Merezhko, S., Usholik, N., Lyzunova, O. (2021) Porivnialnyi analiz podatkovykh system zarubizhnykh krain ta Ukrainy. [Comparative analysis of tax systems of foreign countries and Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo.* №25. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/282 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

УДК 342.951
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-201-204

Манжула Андрій Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Вінниченка
mors200708@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4662-9376

Максименко Наталія Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
natasha_bs@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1005-5115

МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена характеристиці застосування медіації як способу досудового й позасудового врегулювання конфліктів та вирішення спорів, де кінцевою метою медіації виступає захист інтересів сторін шляхом врегулювання спору з дотриманням законності, забезпечуючи рівноправність і добровільність у досягненні домовленостей під час прийняття взаємоприйнятного рішення між сторонами. Здійснено аналіз національної доктрини відносно місця медіації в регулюванні конфлікту, де одна група науковців вбачає медіацію як досудове врегулювання конфлікту, інша група - тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді. Наголошено, що остаточною метою медіації виступає створення умов, за яких конфлікт вирішується справедливо, ефективно й з урахуванням інтересів усіх сторін, сприяючи гармонізації цих відносин.

Шляхом надання процесуальної характеристики принципу законності в адміністративному судочинстві, наголошено, що даний принцип у процесуальному праві означає, що всі дії учасників процесу, а також рішення, ухвалені судом чи іншими органами, мають відповідати чинному законодавству. Дотримання законності має на меті й медіація у процесуальному праві, оскільки медіація також ґрунтується на законодавстві, адже її проведення регулюється спеціальними законами та іншими чинними нормативними актами. Укладена мирова угода не може суперечити правовим нормам.

У результаті розкриття процесуальної характеристики принципу законності та правової природи медіації доведено, що медіація є одним із елементів реалізації принципу законності у процесуальному праві.

Ключові слова: адміністративне судочинство, медіація, принцип законності, механізм, адміністративно-правові засади, суд, судді, вирішення спорів.

Manzhula A., Maksymenko N. MEDIATION AS AN ELEMENT OF THE PRINCIPLES OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article describes the use of mediation as a method of pre-trial and out-of-court conflict resolution and dispute resolution, where the ultimate goal of mediation is to protect the interests of the parties by settling a dispute in compliance with the law, ensuring equality and voluntariness in reaching agreements when making a mutually acceptable decision between the parties. The author analyzes the national doctrine regarding the place of mediation in conflict resolution, where one group of scholars sees mediation as a pre-trial settlement of a conflict, and another group - only in court by a mediator within the framework of a judicial dispute resolution procedure with the participation of a judge. The author emphasizes that the ultimate goal of mediation is to create conditions under which a conflict is resolved fairly, efficiently and with due regard for the interests of all parties, and to promote harmonization of these relations.

By providing a procedural characterization of the principle of legality in administrative proceedings, the author emphasizes that this principle in procedural law means that all actions of the parties to the proceedings, as well as decisions made by the court or other bodies, must comply with applicable law. Mediation in procedural law also aims to comply with the law, as mediation is also based on the law, as its conduct is regulated by special laws and other applicable regulations. A settlement agreement cannot contradict legal norms.

As a result of the disclosure of the procedural characteristics of the principle of legality and the legal nature of mediation, it is proved that mediation is one of the elements of implementation of the principle of legality in procedural law.

Key words: administrative proceedings, mediation, principle of legality, mechanism, administrative and legal principles, court, judges, dispute resolution.

Постановка проблеми. 21 травня 2008 року Європейським Союзом прийнято Директиву 2008/52/ЕС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу, метою якої є спрощення доступу до методів альтернативного врегулювання спорів і сприяння мирному вирішенню спорів через стимулювання

© А.А.Манжула, Н.В.Максименко, 2024

використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією й судовим провадженням [2].

Пунктом 8 Преамбули до Директиви 2008/52/ЕС встановлено, що положення Директиви мають застосовуватися лише до медіації у транскордонних спорах, але ніщо не повинно заважати державам-членам застосовувати ці положення також до внутрішніх процесів медіації [2]. Слід наголосити, що Директива 2008/52/ЕС направлена на врегулювання спорів у цивільних та господарських правовідносинах [6].

Спираючись на пункт 12 Дерективи, медіація застосовується у випадках, коли це передбачено національним законодавством, або коли суд відсилає сторони до медіації. Відповідно, з метою створення законодавчого підґрунтя для успішного розвитку інституту медіації в Україні відповідно до кращих світових практик у 2021 році відбулося закріплення врегулювання конфлікту у національному правову полі шляхом прийняття Закону України «Про медіацію».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриттю інституту медіації у врегулюванні адміністративних спорів приділяли увагу низка вчених таких, як: В. Бевзенко, С. Білуга, Н. Боженко, С. Білуга, В. Буряк, Г. Гаро, Л. Давиденко, Н. Загрія, З. Красіловська, Л. Кулачок-Тітова, А. Лиско, Л. Менів, П. Пилипенко, О. Сидельніков, В. Сливки, Е. Урусова, Т. Фокіна, Т. Худякова тощо. Дослідження питання медіації як досудового й позасудового врегулювання конфліктів через призму можливості реалізації одного із складових елементів принципу законності не порушувалося науковцями, тому на сьогодні це залишається актуальним та малодослідженим симбіозом.

Метою статті є розкриття особливостей альтернативних способів вирішення спорів - врегулювання конфліктів (спорів) шляхом медіації як одного із елементів реалізації принципу законності в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо звернутися до теоретико-етимологічного походження, то медіація (англ. Mediation - посередництво) - метод досудового й позасудового врегулювання конфліктів та вирішення спорів; вид переговорів, які проводяться між сторонами (переважно конфліктуючими) із залученням нейтрального посередника (медіатора) й мають на меті прийняття взаємно-прийнятного рішення [5].

У свою чергу, деякі науковці поділилися на дві групи, які розглядають медіацію як досудове врегулювання конфлікту, інша група - тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді.

Так, Н. Боженко вважає, що необхідно передбачити обов'язкове проведення медіації за окремими категоріями адміністративних спорів, до яких віднесено спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; трудові спори про відновлення на роботі і стягнення заробітної плати; про виселення; про визнання права власності на житло в силу приватизації; про захист прав споживачів; про захист честі, гідності і ділової репутації; про стягнення податків і зборів; про стягнення заборгованостей по комунальних платежах; про відшкодування збитків від дорожньо-транспортної пригоди; пов'язаних з вихованням дітей» [1, с. 18]. Іншої думки дотримується С. Корінний, який вважає, що коли адміністративно-правовий спір не був вирішений в досудовому порядку, зокрема на підставі процедур визначених Законами «Про звернення громадян», або «Про адміністративну процедуру», процедура вирішення його в досудовому порядку за участі медіатора не має перспективи, оскільки сторони мали достатньо підстав та можливостей щоб досягти примирення, а відповідно такий спір може бути вирішений тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді» [4, с. 203].

Деякі науковці пояснюють необхідність обрання способу реалізації медіації досудовим чи у судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді, виходячи із відповідності правової природи предмету спору.

Так, І. Проскурякова виокремлює різновиди альтернативного вирішення публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві залежно від законодавчого критерію: медіацію як способу позасудового врегулювання спору шляхом надання послуг посередництва; врегулювання спору за участю судді; примирення сторін за ініціативою однієї із сторін; досудовий адміністративний порядок вирішення спору відповідно до Закону «Про адміністративну процедуру» [9, с. 220].

Отже, медіація виступає альтернативним або доповнюючим способом вирішення спорів, які можуть виникати в адміністративній сфері. Інститут медіації спрямований на досягнення взаємоприйнятного рішення між сторонами без необхідності вирішення конфлікту виключно через судовий процес. Остаточною метою медіації виступає створення умов, за яких конфлікт вирішується справедливо, ефективно й з урахуванням інтересів усіх сторін, сприяючи гармонізації цих відносин.

На підтримання нашої тези ч. 2 ст. 3 Закону України «Про медіацію» визначено, що медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [8].

Відповідно медіація є ефективним інструментом у сфері адміністративного судочинства, що дозволяє сторонам досягти взаємоприйнятного рішення, зберегти ресурси та уникнути тривалих судових

розглядів. Вона має потенціал для зменшення конфліктності між громадянами та владою, сприяючи підвищенню довіри до правової системи.

Із теоретико-правового аналіз виходить, що кінцева мета медіації виступає захист інтересів сторін шляхом врегулювання спору з дотриманням законності, забезпечуючи рівноправність і добровільність у досягненні домовленостей під час досягнення взаємоприйнятного рішення між сторонами.

У свою чергу, якщо ми звернімося до правової природи принципу законності, то останній вимагає не тільки, аби суб'єкт владних повноважень дотримувався закону, а також, щоб усі рішення, дії посадових осіб даного суб'єкта формально та за своїм змістом відповідали вимогам закону (рішення від 17.04.2024, справа № 240/3236/24, Житомирський окружний адміністративний суд) [7].

Надаючи оцінку законності в діях суб'єктів владних повноважень та їх посадових осіб, дотримання останніми відповідного принципу, Верховний Суд України вказує на необхідність врахування чинності редакції законодавчого акту, на норми якого спиралися посадовці на момент вчинення дії (постанова від 26 жовтня 2023 року, справа № 380/4680/21, Верховний Суд України) [10]. Також Верховний Суд України наголошує, що принцип законності вимагає, щоб органи державної влади мали дозвіл на вчинення певних дій та в подальшому діяли в межах повноважень та у спосіб, що визначено Конституцією України та законами України (постанова від 14.07.2022, справа № 160/13767/20, Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд; рішення від 22.03.2024, справа № 200/5471/23, Донецький окружний адміністративний суд) [7].

На дотримання принципу законності та наявність якості законності у судовому рішенні вказує ч. 2 ст. 242 КАСУ, визначаючи, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права [3].

Виходячи із зазначеного процесуального аналізу, принцип законності в процесуальному праві означає, що всі дії учасників процесу, а також рішення, ухвалені судом чи іншими органами, мають відповідати чинному законодавству. Дотримання законності має на меті й медіація у процесуальному праві, оскільки медіація також ґрунтується на законодавстві, адже її проведення регулюється спеціальними законами (Закон України «Про медіацію») та іншими чинними нормативними актами як у національній площині, так і на міжнародному рівні. Укладена мирова угода не може суперечити правовим нормам.

Ще однією спільною ознакою між принципом законності та медіацію є те, що обидва направлені на захист прав і законних інтересів сторін конфлікту. У процесуальному праві принцип законності спрямований на забезпечення реалізації та захисту прав усіх учасників процесу, у свою чергу, медіація також спрямована на захист інтересів сторін, забезпечуючи рівноправність і добровільність у досягненні домовленостей.

Кінцева мета цих двох правових інститутів є досягнення справедливого, неупередженого вирішення конфлікту: законність у процесуальному праві слугує гарантією справедливого розгляду і вирішення справи. Медіація забезпечує досягнення справедливого компромісу між сторонами, враховуючи їхні інтереси та специфіку конфлікту.

Наявність нейтральної сторони присутня у реалізації кожного правовому інституті. Так, у процесуальному праві суд виконує роль нейтрального та незалежного арбітра, який стежить за дотриманням законності, а під час процесу реалізації медіації медіатор виступає нейтральною особою, яка сприяє сторонам у досягненні угоди, зберігаючи об'єктивність і неупередженість.

При реалізації кожного правового механізму як принципу законності, так і медіації, обов'язковою умовою виступає дотримання процедур, передбачений чинним законодавством, про що чітко вказує Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про медіацію» та пункт 12 Директива 2008/52/ЕС. У судовому процесі всі дії мають відбуватися відповідно до процесуальних норм. У медіації також дотримуються визначених процедур, які забезпечують легітимність і правову силу укладених домовленостей.

Висновки. На підставі комплексного правового аналізу та доктринального бачення, ми довели, що сукупним між принципом законності та медіацією виступає те, що обидва правових механізма спрямовані на забезпечення справедливості, дотримання прав і інтересів сторін, а також на вирішення конфліктів у межах правового поля. Ці механізми в процесуальному праві в спільному завданні направлені на вирішення спору в межах правового поля, забезпечуючи справедливість, захист прав і законних інтересів учасників, а отже, ми довели. Що медіація є одним із елементів реалізації принципу законності у процесуальному праві.

На підтвердження цієї думки, до спільних ознак принципу законності та медіації ми віднесли: дотримання законності, направленість на захист прав і законних інтересів сторін конфлікту, досягнення справедливого, неупередженого вирішення конфлікту, наявність нейтральної сторони, обов'язковість дотримання правових процедур. Обидва механізми сприяють зміцненню довіри до правової системи й ефективному врегулюванню конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: автореф. дис. канд.юрид. наук. Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України. Запоріжжя, 2018. 18 с.

2. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL: https://cutt.ly/fwPPB5wI

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення 21.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

4. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України: дис. канд.юрид. наук. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. 243 с.

5. Лавренюк В.В. Медіація. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Медіація

6. Максименко Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спору: процесуальна характеристика. *Наукові записки. Серія: Право*. № 15. 2023. С.61-64. URL: https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/333

7. Максименко Н.В. Принцип законності в адміністративному судочинстві як один із складових елементів принципу верховенства права. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/408/421

8. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#doc_info

9. Проскурякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві: дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.

10. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2023 року, справа № 380/4680/21, адміністративне провадження № К/990/21589/23. *Liga 360: Онлайн-платформа.* URL: https://cutt.ly/eeeOdIDD

REFERENCES:

1. Bozhenko, N.V. (2018) Administratyvno-pravove zabezpechennia mediatsii yak sposobu vyrishennia administratyvnykh sporiv [Administrative and legal support of mediation as a way to resolve administrative disputes] Extended abstract of Doctor's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and the Council of May 21, 2008 "On some aspects of mediation in civil and commercial legal relations.". *Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu - Official Journal of the European Union.* Retrieved from: https://cutt.ly/fwPPB5wI [in Ukrainian].

3. Code of Administrative Procedure of Ukraine dated 06.07.2005 № 2747-IV. Date of update 27.04.2024. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text [in Ukrainian].

4. Korinnyi, S. O. (2019). Vprovadzhennia mediatsii v administratyvnyi protses Ukrainy [Implementation of mediation in the administrative process of Ukraine]. Candidate's thesis. Uzhhorod [in Ukrainian].

5. Lavreniuk, V.V. (2024). Mediatsiia [Mediation]. Velyka ukrainska entsyklopediia - The Great Ukrainian Encyclopedia. URL: https://vue.gov.ua/Медіація [in Ukrainian].

6. Maksymenko, N.V. (2023). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporu: protsesualna kharakterystyka [Mediation as an alternative dispute resolution method: procedural characteristics]. Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific notes. Series: Law. 15. 61-64. URL: https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/333 [in Ukrainian].

7. Maksymenko, N.V. (2024). Pryntsyp zakonnosti v administratyvnomu sudochynstvi yak odyn iz skladovykh elementiv pryntsypu verkhovenstva prava [The principle of legality in administrative proceedings as one of the constituent elements of the rule of law]. Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific notes. Series: Law. 16. 111-115. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/408/421 [in Ukrainian].

8. Pro mediatsiiu : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX [On mediation: Law of Ukraine from November 16, 2021, № 1875-IX]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#doc_info [in Ukrainian].

9. Proskuriakova, I. M. (2021). Protsesualni osoblyvosti alternatyvnoho vyrishennia publichno-pravovoho sporu v administratyvnomu sudochynstvi [Procedural Peculiarities of Alternative Dispute Resolution in Administrative Proceedings]. D. in Law, specialty 081 "Law". Kyiv. [in Ukrainian].

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 zhovtnia 2023 roku, sprava № 380/4680/21, administratyvne provadzhennia № K/990/21589/23 [Resolution of the Supreme Court dated October 26, 2023, case No. 380/4680/21, administrative proceeding No. K/990/21589/23]. Liga 360: Onlain-platforma - Liga 360: Online platform. Retrieved from https://cutt.ly/eeeOdIDD [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2024

УДК 349.4
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-205-209

Гулак Олена Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
lenagulac8118@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Ладиченко Віктор Валерійович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ndi_land_law@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7823-7572

Щербак Артем Валерійович,
доктор філософії в галузі право
Завідувач Західноукраїнського відділення Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України
golosievo_sud@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5450-9035

Яринко Богдан Валерійович,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Національного університету біоресурсів і природокористування України
bohdansatnewwork@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6448-9111

ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано основні напрями державної екологічної політики України в умовах воєнного стану.

Державна екологічна політика є одним з найважливіших напрямів розвитку сучасного суспільства, вона вимагає комплексного підходу, що поєднує в собі наукові знання, політичну волю та активну участь громадян. Дана складова державної політики охоплює широкий спектр питань: від збереження біорізноманіття до боротьби зі зміною клімату, від управління відходами до розвитку відновлюваних джерел енергії.

Екологічні проблеми часто мають довгострокові наслідки, тому екологічна політика потребує довгострокового планування та послідовної реалізації, а також вони не мають кордонів, тому екологічна політика має міжнародний характер.

Україна розробила відповідну нормативно-правову базу, екологічні програми з відновлення та охорони довкілля та намагається забезпечити необхідні кошти для реалізації цих програм. Державне регулювання екологічної сфери здійснюється за допомогою правових, адміністративних та економічних заходів, які в сукупності формують екологічну політику та визначають важелі державної екологічної безпеки країни.

Основною метою державної екологічної політики є створення ефективних економічних і правових умов для забезпечення використання наявних ресурсів з метою стабілізації та поліпшення стану навколишнього природного середовища.

Результативність державної екологічної політики залежить від ефективності інструментів її практичної реалізації.

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стало черговим викликом для України в екологічній сфері. Війна в Україні завдає жахливої шкоди довкіллю не лише на українській території, але й у всьому світі, адже забруднення не знає кордонів. В умовах воєнного стану теоретичні та практичні аспекти ефективного впровадження державної екологічної політики, враховуючи сучасні тенденції посилення екологічної кризи, стають надзвичайно актуальними та набувають нових характеристик.

Ключові слова: воєнний стан, державна екологічна політика, державна програма, стратегія, екологічна криза,

© Л.В.Гулак, В.В.Ладиченко, А.В.Щербак, Б.В.Яринко, 2024

нормативно-правове забезпечення.

Gulak O., Ladychenko V., Shcherbak A., Yarynko B. STATE ENVIRONMENTAL POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS: CURRENT STATUS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

The article considers and analyzes the main directions of the state environmental policy of Ukraine under martial law.

State environmental policy is one of the most important directions of development of modern society, it requires a comprehensive approach that combines scientific knowledge, political will and active participation of citizens. This component of state policy covers a wide range of issues: from biodiversity conservation to combating climate change, from waste management to the development of renewable energy sources.

Environmental problems often have long-term consequences, therefore environmental policy requires long-term planning and consistent implementation, and they also have no borders, therefore environmental policy is international in nature.

Ukraine has developed an appropriate regulatory framework, environmental programs for environmental restoration and protection and is trying to provide the necessary funds for the implementation of these programs. State regulation of the environmental sphere is carried out through legal, administrative and economic measures, which together form the environmental policy and determine the levers of the state environmental security of the country.

The main goal of state environmental policy is to create effective economic and legal conditions to ensure the use of available resources in order to stabilize and improve the state of the natural environment.

The effectiveness of state environmental policy depends on the effectiveness of the instruments of its practical implementation.

The full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine has become another challenge for Ukraine in the environmental sphere. The war in Ukraine is causing terrible damage to the environment not only on Ukrainian territory, but also throughout the world, because pollution knows no borders. In conditions of martial law, the theoretical and practical aspects of the effective implementation of state environmental policy, taking into account the current trends of increasing environmental crisis, become extremely relevant and acquire new characteristics.

Key words: martial law, state environmental policy, state program, strategy, environmental crisis, regulatory and legal support.

Постановка проблем. Війна в Україні поставила екологічну безпеку країни на новий рівень гостроти. Руйнування промислових об’єктів, пожежі, забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря, а також мінування великих територій створили безпрецедентні екологічні проблеми. Ефективна реалізація державної екологічної політики в умовах воєнного стану потребує застосування дієвих інструментів, вдосконалення норм чинного законодавства та стратегічного планування з урахуванням необхідності активізації процесів євроінтеграції та запозичення найкращих практик ЄС у зазначеній сфері.

Нагальними питаннями наразі постають: визначення шляхів підвищення рівня ефективності державної політики в екологічній сфері, перегляд та оновлення чинного екологічного законодавства з урахуванням нових викликів та європейських стандартів, формування та оптимізація нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Екологічна політика є одним з найактуальніших питань сучасності. Вона впливає на всі сфери життя людини та суспільства, від економіки до соціальних відносин.

Питання реалізації державної екологічної політики та проблеми удосконалення системи публічного управління екологічною безпекою розглядалися багатьма науковцями, а саме: М. Андрієнко, Г.Балюк, Г.Буканов, І. Гаєвський, А.Гетьман, М.Краснова, Н.Малишева, А. Матвійчук, І. Кононенка, Р. Кірін, М.Хилько, В. Шако та ін.

Метою статті є дослідження актуальних питань реалізації державної екологічної політики в умовах воєнного стану в Україні та визначення можливих напрямів її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття державної політики вже давно увійшло в науковий обіг і активно використовується у всіх сферах суспільного устрою, де є необхідність у врівноваженні інтересів окремих груп чи членів суспільства. Виходячи з цього, основним завданням політики можна вважати досягнення гармонійного балансу інтересів усіх суб’єктів у відповідній галузі.

З позицій здійснення державно-управлінського впливу у конкретній сфері, державна політика визначає позицію державних владних структур щодо вибору варіантів вирішення суспільних проблем, а також методів та інструментів реалізації відповідних політичних рішень [1].

Однією із складових державної політики є державна екологічна політика. Однозначного розуміння сутності поняття «державна екологічна політика» у науці не вироблено, що пояснюється, у першу чергу, комплексністю та різноманітністю сфер його застосування. Так, на думку Г.Балюка, державна екологічна політика – це особливий різновид державної політики, її самостійний напрям. Акцентуючи увагу на такій основній рисі державної екологічної політики як її державно-вольовий характер, необхідно підкреслити і ряд її специфічних ознак, а саме: вона побудована на праві та пов’язана з правом (і не лише з екологічним); водночас, екологічне право є об’єктом державної екологічної політики і одночасно одним з найважливіших засобів її реалізації; має різні рівні (загальнодержавний, регіональний, муніципальний, локальний); здійснюється правовими методами; спирається на примус; є публічною, офіційною [2, с.10]. О.Коленов розуміє державну екологічну політику як систему законодавчо визначених цілей і заходів органів державної влади на всіх рівнях та в усіх сферах суспільного життя щодо забезпечення раціонального екологічно безпечного господарювання, високоефективного збалансованого природокористування, створення

сприятливих умов для забезпечення здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природоресурсного потенціалу країни [3, с.355]. Г.Буканов досліджуване поняття визначає як комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, який має два виміри – нормативний і регуляційний [4, с.3].

На підставі існуючих у правовій доктрині підходів до тлумачення поняття «державна екологічна політика», пропонуємо власне визначення: державна екологічна політика України – це сукупність заходів, спрямованих на збереження довкілля, раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Вона є невід'ємною частиною загальнодержавної політики і має на меті забезпечити сталий розвиток країни.

Правове регулювання виступає одним із ключових і невід'ємних механізмів реалізації державної політики, оскільки саме воно забезпечує практичне втілення інших інструментів цієї політики. Це досягається через їх офіційне закріплення та легітимацію у формі нормативно-правових актів, окремих положень чи засад, що знаходять своє відображення у законодавчих актах.

Правовою основою державної екологічної політики в Україні є: Конституція України, закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-XII, «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року No 2697-VIII, «Про екологічну мережу» від 24 червня 2004 року № 1864-IV, «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року»; Указ Президента України No722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» та ін.

Окремі напрями державної екологічної політики України визначені і в інших документах стратегічного характеру, зокрема: Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р, Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р, Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932-р, Концепція створення загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля», схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 825-р, Концепція загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675-р тощо.

Окрім того, Україна є учасником основних міжнародних конвенцій, таких як: Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998 р.), Конвенція Еспо (Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контекст, 1991 р.) та Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 р.

Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [5].

Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей: формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва; забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України; забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України; зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення; удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління.

Ефективність реалізації державної екологічної політики визначається результативністю застосування всіх її інструментів. Інструментами реалізації державної екологічної політики відповідно до українського законодавства визначено: 1) міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін; 2) інформування та комунікацію; 3) державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища; 4) стратегічну екологічну оцінку та оцінка впливу на довкілля; 5) систему екологічного управління, екологічного аудиту, екологічної сертифікації та маркування продукції; 5) екологічний облік; 6) законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу; 7) освіту в інтересах збалансованого (сталого) розвитку; 8) інноваційні «зелені» економічні та фінансові механізми; 9) комплексний моніторинг стану довкілля, нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання; 10) міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [5].

Законом визначено також етапи реалізації державної екологічної політики. Досягнення цілей державної екологічної політики повинно було здійснюватися двома етапами, проте початок повномасштабного вторгнення у 2022 році суттєво змінило визначені вектори та намічені плани.

До існуючих проблем державної політики у сфері екологічної безпеки в Україні додався початок військового конфлікту з російською федерацією. Це в свою чергу поставило нові завдання перед системою

державного управління, для вирішення яких потрібно використати методологічний підхід до управління процесом забезпечення екологічної безпеки в країні та впровадити національну екологічну політику під час та після війни.

Повномаштабне вторгнення російської федерації на територію України стало черговим викликом для України в екологічній сфері. Вплив війни на довкілля має далекосяжні наслідки, які виходять за межі України. Забруднене повітря, вода та пересування тварин сприяють поширенню негативних наслідків війни на значні відстані.

Така ситуація викликає занепокоєння на рівні міжнародної спільноти. Так, 6 листопада 2024 року *в штаб-квартирі ООН відбувся форум та семінар, приурочений до Міжнародного дня запобігання експлуатації довкілля під час війни та збройних конфліктів.* Семінар об'єднав державних і громадських діячів з-понад 20 країн світу. Його учасники обговорили масштаби екологічного збитку, завданого Україні; питання підвищення обізнаності міжнародної спільноти про регіональні та глобальні наслідки російсько-української війни; шляхи привернення уваги до необхідності правової оцінки екологічних збитків та організації заходів для їхнього відшкодування і притягнення винних до відповідальності; стимулювання глобальної співпраці для захисту довкілля під час збройних конфліктів тощо. У виступі постійного представника України при ООН Сергія Кислиці було наведено вражаючу статистику: лише у 2024 році в Україні пожежами знищено понад 24 тис. гектарів лісу, що спричинило викиди в атмосферу 180 млн тон CO_2 – еквіваленту річної експлуатації понад 90 млн автомобілів, що загрожує не лише їй, а й іншим країнам через транскордонний характер цих загроз [6].

Війна в Україні значно вплинула на довкілля та спричинила численні екологічні проблеми. Російська агресія призвела до знищення промислових об’єктів, витоків нафти й інших токсичних речовин, масштабних пожеж і деградації земель. Це створило серйозну загрозу для здоров’я людей, біорізноманіття та довготривалої стійкості екосистем.

Окрім руйнації житлової та критичної інфраструктури, порушення роботи багатьох підприємств, військові дії рф викликали небувале погіршення якості життєво важливих ресурсів і призвели до глибокого екологічного дисбалансу в природному середовищі України.

За попередніми оцінками, станом на липень 2024 р., викиди забруднювальних речовин в Україні за час повномасштабної війни, зокрема від згорання нафтопродуктів, лісових пожеж, вибухів ракет, перевищили 105 млн т. Для порівняння, за попередні роки такі показники перебували в межах 2,2 млн т на рік. Через пожежі на знищених росіянами українських нафтобазах у повітря потрапило понад 3 млн т токсичних речовин [7]. За оцінкою Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, за час повномасштабної війни станом на липень 2024 р. завдано шкоди довкіллю України на суму більше 2,4 трлн грн. Майже половина території України площею близько 300 тис. км2 потребує протимінного обстеження та розмінування [7].

В умовах воєнного стану питання щодо теоретичних основ та практичного впровадження державної екологічної політики, з урахуванням загострення екологічної кризи, стають надзвичайно актуальними та набувають нових специфічних вимірів.

Для своєчасного запобігання та ефективного реагування на такі негативні явища особливу роль відіграють: по-перше, впровадження системи постійного моніторингу стану навколишнього середовища і змін, викликаних воєнною агресією РФ проти України; по-друге, розробка та реалізація ефективних заходів, спрямованих на оперативне усунення небезпечних екологічних наслідків як у період війни, так і в процесі післявоєнного відновлення.

Як зазначають дослідники, пріоритетними напрямками екологічної політики держави мають стати відновлення та захист довкілля України (воєнні та повоєнні) та євроінтеграційні зміни, як два взаємодоповнюючих процеси [8, с. 773].

На нашу думку, до перспективних напрямків державної екологічної політики у найближчому майбутньому слід віднести:

- документальна фіксація воєнних злочинів, усіх випадків руйнування довкілля для подальшого притягнення винних до відповідальності;
- розробка планів відновлення, створення детальних планів відновлення екосистем після закінчення війни;
- міжнародна співпраця, залучення міжнародної спільноти для допомоги у ліквідації наслідків війни та відновлення довкілля;
- підвищення екологічної свідомості – проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності населення про екологічні проблеми та необхідність їх вирішення;
- розвиток т.зв. зеленої економіки –

відновлення економіки має відбуватися з урахуванням екологічних принципів.

Висновки. Державна екологічна політика України – це складний і багатогранний процес, який вимагає зусиль не тільки держави, але й громадських організацій та кожного громадянина. В умовах вієнного стану ці виклики стали ще більш актуальними. Війна в Україні завдала значної шкоди довкіллю. Відновлення екологічної рівноваги буде тривалим і складним процесом. Для цього необхідні спільні зусилля держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сергієнко Л.В., Дзюбенко О.М., Ожго С.В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування.* № 3 (89) 2019. С. 191–200.

2. Балюк Г.І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. *Екологічне право України.* 2017. № 3–4. С. 8–15.

3. Колєнов О. М. Теоретичні засади механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні. *Ефективність державного управління.* 2014. Вип. 38. С. 354 – 360.

4. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. Вип. 2 (22). С. 1 – 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2019_2_7

5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

6. Про екологічні наслідки війни в Україні: від форуму в КПІ до семінару в штаб-квартирі ООН URL: https://kpi.ua/2024-11-06

7. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії URL: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/priorytety-zabezpechennya-ekolohichnoyi-bezpeky-ukrayiny-v

8. Новицька Н.Б., Новицький А.М., Приймаченко Д.В. Історичні аспекти правового забезпечення екологічної політики в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 769 – 774.

REFERENCES:

1. Serhiienko, L.V., Dziubenko, O.M., Ozhho, S.V. (2019). Derzhavna ekolohichna polityka Ukrainy ta pravovyi mekhanizm yii formuvannia i realizatsii. [State environmental policy of Ukraine and the legal mechanism of its formation and implementation]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia. №3 (89).* 191–200. [in Ukrainian].

2. Baliuk, H.I. (2017). Pravovi zasady derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy: suchasni problemy. [Legal foundations of the state environmental policy of Ukraine: modern problems]. *Ekolohichne pravo Ukrainy. № 3–4.* 8–15. [in Ukrainian].

3. Kolienov, O.M. (2014). Teoretychni zasady mekhanizmu formuvannia ta realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky v Ukraini. [Theoretical foundations of the mechanism for the formation and implementation of state environmental policy in Ukraine]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. Vyp.38.* 354 – 360. [in Ukrainian].

4. Bukanov, H.M. (2019). Stratehichni instrumenty realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky v Ukraini. [Strategic instruments for implementing state environmental policy in Ukraine]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka. Vyp.2(22).* 1–11. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2019_2_7 [in Ukrainian].

5. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. (2019, February 28). [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030]. *Zakon Ukrainy №2697-VIII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text [in Ukrainian].

6. Pro ekolohichni naslidky viiny v Ukraini: vid forumu v KPI do seminaru v shtab-kvartyri OON. (2024). [On the environmental consequences of the war in Ukraine: from a forum at KPI to a seminar at the UN headquarters]. Retrieved from: https://kpi.ua/2024-11-06 [in Ukrainian].

7. Priorytety zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh rosiiskoi voiennoi ahresii. (2024). [Priorities for ensuring the ecological security of Ukraine in the conditions of Russian military aggression]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitychni-dopovidi/priorytety-zabezpechennya-ekolohichnoyi-bezpeky-ukrayiny-v [in Ukrainian].

8. Novytska, N.B., Novytskyi, A.M., Pryimachenko, D.V. (2024). Istorychni aspekty pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi polityky v Ukraini. [Historical aspects of legal support for environmental policy in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. №4.* 769 – 774. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.11.2024

УДК 349.42
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-210-214

Терзі Олена Олександрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри Національної безпеки, інституту безпеки,
ПрАТ "ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
terzi.elena@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4120-6526

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: НОРМАТИВНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки. У статті розкривається механізм міжнародного правового регулювання та цілі, які намагаються досягти міжнародна спільнота, з метою подолання основних глобальних проблем у сфері продовольчої безпеки.

Проаналізовано різні підходи до визначення поняття «продовольча безпека» як складової частини національної економічної безпеки. Визначено, що поняття «продовольча безпека» є офіційно прийнятим у міжнародній практиці поняттям, що використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни, а також світового ринку.

У контексті міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки виокремлено дві складові, аналіз яких дозволить провести дослідження більш повно та всебічно. До таких складових запропоновано віднести нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки на міжнародному рівні, а саме систему нормативних актів у досліджуваній сфері; а також інституційну складову, що відображає органи, які здійснюють повноваження щодо створення умов та можливостей дотримання продовольчої безпеки та залучення до цієї системи всіх держав світу. Зазначені елементи міжнародно-правового регулювання сфери продовольчої безпеки є підґрунтям багатостороннього співробітництва.

Автор прийшла до висновку, що міжнародно-правове регулювання продовольчої безпеки є важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку та подолання голоду у світі. Однак, для досягнення цієї мети необхідні спільні зусилля всіх країн, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, безпека, національна безпека, продовольча безпека, міжнародні акти.

Terzi O. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY: NORMATIVE AND INSTITUTIONAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of international legal regulation of food security. The article reveals the mechanism of international legal regulation and the goals that the international community is trying to achieve in order to overcome the main global problems in the field of food security.

Different approaches to defining the concept of "food security" as a component of national economic security are analyzed. It is determined that the concept of "food security" is an officially accepted concept in international practice that is used to characterize the state of the country's food market, as well as the world market.

In the context of international legal regulation of food security, two components are distinguished, the analysis of which will allow conducting research more fully and comprehensively. It is proposed to include the regulatory and legal regulation of food security at the international level, namely the system of regulatory acts in the studied area; as well as the institutional component, reflecting the bodies that exercise authority to create conditions and opportunities for maintaining food security and involving all states of the world in this system. The above-mentioned elements of international legal regulation of food security are the basis for multilateral cooperation.

The author concluded that international legal regulation of food security is an important tool for ensuring sustainable development and overcoming hunger in the world. However, to achieve this goal, joint efforts of all countries, international organizations and civil society are necessary.

Key words: international legal regulation, security, national security, food security, international acts.

Постановка проблеми. Продовольча безпека є одним із найважливіших аспектів сталого розвитку будь-якої країни. В умовах глобалізації та зростання населення забезпечення продовольчої безпеки набуває міжнародного характеру. Для координації зусиль різних країн у цій сфері розроблено значний обсяг міжнародно-правових норм.

Значення міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки зумовлено кількаами факторами, серед яких: глобалізація продовольчих ринків – зростання міжнародної торгівлі продуктами харчування потребує єдиних правил для забезпечення якості та безпеки; зміна клімату – екстремальні погодні явища, посухи та повені впливають на виробництво продовольства в різних регіонах світу, вимагаючи міжнародної координації зусиль; нестача ресурсів – вичерпання природних ресурсів, зростання населення та урбанізація посилюють тиск на продовольчі системи тощо.

Все це зумовлює важливість міжнародного рівня правового регулювання продовольчої безпеки, що дозволить вирішити проблеми глобального рівня у досліджуваній сфері. Саме такий рівень вирішення проблем, пов’язаних із продовольчою безпекою, на сьогодні вважається найбільш дієвий інструментом

© О.О.Терзі, 2024

співпраці між країнами, сприяє справедливому розподілу ресурсів та забезпечує безпеку споживачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Продовольча безпека – це комплексна проблема, яка залежить від багатьох факторів. Для її вирішення необхідно залучати знання та досвід фахівців різних галузей, зокрема таких, як економіка, сільське господарство, географія, соціологія тощо. Теоретико-правові проблеми забезпечення продовольчої безпеки не залишилися без уваги вчених-правознавців. Окремим питанням забезпечення продовольчої безпеки значну увагу у своїх дослідженнях приділяли такі вчені, як: А. Бабенко, Ю. Білик, М. Бугрій, В. Єрмоленко, В. Курило, М. Лисак, Т. Лозинська, С. Лушпаєв, В. Олійник, Л. Рогатіна, О. Скидан, Т.Курман, В. Уркевич, О. Шевченко, О. Шевчук та ін.

Метою статті є здійснення аналізу міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання продовольчої безпеки сьогодні набуло глобального значення. Серед ключових завдань світової економіки – зростання виробництва харчових продуктів, а також покращення їх якості та гарантування безпечності.

Загальна декларація прав людини у ст. 25 до базових прав людини відносить право на життєвий рівень (із забезпеченням продовольством включно), який є необхідним для здорового способу життя та достатнього рівня добробуту [1].

Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачає, що «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, повинні вживати необхідних заходів індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва, які б включали проведення конкретних програм для того, щоб забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортуючих, так і експортуючих продукти» [2].

Проблема продовольчої безпеки займає провідне місце у національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'язковою умовою й необхідним чинником соціальної та економічної стабільності держави. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відтворення.

Продовольча безпека – поняття, що офіційно застосовується міжнародною спільнотою для характеристики стану продовольчого ринку країни, світового ринку [3, с.10]. Крім того, продовольча безпека виступає складовою частиною економічної безпеки, яка, своєю чергою, є елементом національної безпеки кожної держави [3, с.10].

Впровадження поняття «продовольча безпека» в міжнародну практику зумовлено проблемою продовольчого забезпечення у період зернової кризи 1972-73 рр. У 1974 році Генеральна Асамблея ООН офіційно задекларувала термін «світова продовольча безпека», що означав «забезпечення стабільності на продовольчих ринках і доступності базових продуктів харчування для всіх краї н світу» [4].

У 1996 р. відбулася всесвітня зустріч на вищому рівні із проблем продовольства. За підсумками зустрічі було прийнято Римську декларацію із всесвітньої продовольчої безпеки, в якій продовольчу безпеку було визначено як стан економіки держави, за якого населенню країни загалом та кожному громадянину гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів у якості, асортименті та обсягах, які необхідні та достатні для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення [5].

Декларація Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки 2009 р. містить визначення продовольчої безпеки як: забезпечення постійної фізичної, соціальної та економічної доступності безпечного і поживного продовольства у достатній кількості, що задовольняє харчові потреби людей для ведення активного та здорового способу життя.

Наибільш повне та комплексне визначення продовольчої безпеки серед міжнародних нормативно-правових актів містить дослідження FAO. Відповідно до матеріалів, опублікованих Продовольчою та сільськогосподарською організацією об'єднаних націи (FAO), продовольча безпека – це «забезпечення гарантованого доступу населення світу, краї ни, регіону до харчових продуктів у будь-якии час і обсягах, достатніх для ведення активного и здорового способу життя, за рахунок власного виробництва та імпорту продовольства, виробництво яких неможливе за рахунок внутрішніх ресурсів» [6].

Чинне національне законодавство термін «продовольча безпека» згадує у багатьох нормативно-правових актах. Визначення терміну «продовольча безпека» міститься у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877–IV, п. 2.13 ст. якого встановлює, що продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [7]. Дане визначення відображає лише потребу в доступі до продуктів харчування, але це автоматично не гарантує наявності якісного та безпечного продовольства.

Серед науковців, які займаються дослідженнями питань продовольчої безпеки, не сформувалось єдиного підходу до визначення даного поняття.

Продовольча безпека, як стверджують ряд дослідників, які вивчали актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні є: а) компонентою і провідною сферою суспільних та державних інтересів; б) забезпечує захищеність життєвих інтересів населення країни у сфері продовольства; в) гарантується державою через відповідний комплекс заходів; г) гарантується через принцип самозабезпечення; д) забезпечується економічною та фізичною доступністю населення до продуктів

харчування у зручний для них час [3, с. 121].

С. Лушпаєв продовольчу безпеку розглядає як це стан економіки держави, за якого, незалежно від кон'юнктури світових ринків, за рахунок власного виробництва забезпечується продовольча незалежність держави, населенню країни гарантується фізична, економічна доступність, якість і безпечність основних видів харчових продуктів та чистої питної води, що відповідають вимогам норм законодавства про охорону здоров'я та про технічне регулювання, в об'ємах, які є не менші за раціональні норми споживання харчових продуктів, що є необхідними для активного та здорового способу життя, реалізації демографічної політики [8, с. 141].

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення продовольчої безпеки як: складника національної безпеки держави, що передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою на принципах самозабезпечення безперешкодного фізичного та економічного доступу людини до продуктів харчування у кількості, асортименті, встановленого рівня якості та безпеки, необхідних для підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності [9].

Дослідивши наукові підходи до трактування продовольчої безпеки, нами пропонується під продовольчою безпекою розуміти один із найважливіших аспектів сталого розвитку; стан, при якому всі люди мають постійний фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для задоволення своїх харчових потреб і ведення активного та здорового життя.

У контексті міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки, на нашу думку, слід виокремити дві важливі складові, аналіз яких дозволить провести дослідження більш повно та всебічно. Отже, до таких складових пропонуємо віднести нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки на міжнародному рівні, а саме систему нормативних актів у досліджуваній сфері; а також інституційну складову, що відображає органи, які здійснюють повноваження щодо створення умов та можливостей дотримання продовольчої безпеки та залучення до цієї системи всіх держав світу.

Важливим елементом механізму забезпечення продовольчої безпеки є міжнародне нормативно-правове регулювання і такими документами у цій сфері можна вказати Всесвітню декларацію про ліквідацію голоду та недоїдання від 06.11.1974, Конвенцію про надання продовольчої допомоги від 1999 року, Декларацію Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки від 2009 року, а також Резолюцію ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», прийняту ООН у 2015 році та інші міжнародні нормативно-правові акти.

Аналізуючи нормативні акти, що здійснюють міжнародне правове регулювання продовольчої безпеки, слід зупинитися на Конвенції про надання продовольчої допомоги 1999 року, яка була укладена з метою сприяння забезпеченню світової продовольчої безпеки і поліпшення здатності між-народного співтовариства реагувати на критичні ситуації з продовольством та інші продовольчі потреби країн, що розвиваються. До її основних цілей відносяться: 1) забезпечення відповідних рівнів продовольчої допомоги, що надається на передбачуваній основі, як це визначено положеннями цієї Конвенції; 2) заохочення країн-учасниць до того, щоб забезпечувати спрямованість продовольчої допомоги на усунення бідності та голоду серед найбільш уразливих груп населення, а також її відповідність сільськогосподарському розвитку в цих країнах; 3) використання принципів, що забезпечують максимальне підвищення впливу, ефективності та якості продовольчої допомоги, що надається як засіб для підтримки продовольчої безпеки; 4) забезпечення структури співробітництва, координації та спільного використання інформації серед учасників з питань, що стосуються продовольчої безпеки, з метою досягнення більшої ефективності за всіма аспектами операцій з надання продовольчої допомоги та більшої послідовності між продовольчою допомогою та іншими засобами політики [10].

Інституційне регулювання продовольчої безпеки може здійснюватися на всіх рівнях, тобто міжнародному, регіональному та національному на рівні кожної держави. В межах нашого дослідження нами буде проаналізований саме міжнародний рівень.

До міжнародних організацій у сфері продовольчої безпеки варто віднести:

- Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй **(**Food and Agricultural Organization) (далі – FAO). Зі створенням у 1945 році Організації об'єднаних націй окремо було створено її орган FAO, основним повноваженням якого стало саме подолання продовольчої безпеки. Членами є 195 країн (194 країни та Європейський союз), при цьому FAO працює в більш ніж 130 країнах світу [11]. У 2003 р. її членом стала Україна.

Основні цілі FAO:

- ✓ подолання голоду: зменшення кількості людей, які страждають від голоду та недоїдання;
- ✓ покращення харчування: забезпечення доступу до здорової та повноцінної їжі для всіх;
- ✓ збільшення продуктивності сільського господарства: підвищення врожайності та ефективності сільськогосподарського виробництва;
- ✓ збереження природних ресурсів: раціональне використання природних ресурсів для забезпечення сталого розвитку сільського господарства.

FAO здійснює широкий спектр діяльності, спрямованої на досягнення своїх цілей. Серед основних напрямків роботи організації можна виділити:

✓ розробка політики: розробляє міжнародні стандарти та рекомендації в галузі сільського господарства, харчування та сільських районів;

✓ технічна допомога: організація надає технічну допомогу країнам-членам у розробці та впровадженні сільськогосподарських програм;

✓ моніторинг та аналіз: збирає та аналізує дані про стан світового сільського господарства та продовольства;

✓ співпраця з іншими організаціями: FAO співпрацює з іншими міжнародними організаціями та урядами для вирішення глобальних проблем у сфері продовольства та сільського господарства.

FAO є важливим гравцем на міжнародній арені, що відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки для всіх. Діяльність організації спрямована на створення більш справедливого та стійкого світу, де кожна людина має доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі.

• Всесвітня організація торгівлі (СОТ) - міжнародна організація, яка почала діяти 1 січня 1995 року задля лібералізації міжнародної торгівлі та регулювання торгово-політичних відносин країн-членів. До СОТ входять 166 членів, на які припадає 98% світової торгівлі. Усі учасники приєдналися до системи в результаті переговорів, тому членство означає баланс прав і обов'язків. Понад 20 країн ведуть переговори про приєднання до організації. Всесвітня організація торгівлі (СОТ) відіграє ключову роль у регулюванні міжнародної торгівлі, включаючи сільськогосподарську продукцію [12].

СОТ впливає на продовольчу безпеку у таких напрямках:

✓ лібералізація торгівлі – СОТ сприяє зниженню тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі сільськогосподарською продукцією. З одного боку, це збільшує доступ до різноманітних продуктів і може знизити ціни для споживачів. З іншого боку, може призводити до нестабільності на ринках і загрожувати продовольчій безпеці вразливих країн;

✓ стандарти якості та безпеки – СОТ встановлює міжнародні стандарти якості та безпеки харчових продуктів, що сприяє захисту здоров'я споживачів;

✓ підтримка сільського господарства – хоча СОТ загалом спрямована на лібералізацію торгівлі, вона дозволяє країнам надавати певну підтримку своїм сільськогосподарським виробникам. Однак, ця підтримка має бути обмежена і не повинна спотворювати торгівлю.

Всесвітня організація торгівлі відіграє важливу роль у формуванні глобальної продовольчої системи, але її вплив є неоднозначним. Для забезпечення продовольчої безпеки для всіх необхідний збалансований підхід, який враховує як інтереси вільної торгівлі, так і потреби в захисті вразливих груп населення.

• Програма ООН з розвитку (ПРООН) – це одна з найбільших систем ООН, яка працює в більш ніж 170 країнах світу. Її основна мета – допомогти країнам зменшити бідність, зміцнити людський потенціал і забезпечити сталий розвиток. Продовольча безпека є однією з ключових сфер діяльності ПРООН [13].

ПРООН використовує широкий спектр інструментів для підтримки країн у досягненні продовольчої безпеки, а саме:

✓ інвестиції в сільське господарство – сприяння розвитку сільського господарства шляхом інвестицій у нові технології, іригаційні системи, а також підтримки малих фермерів;

✓ зміцнення інституцій – підтримка урядів у розробці та впровадженні ефективної політики в галузі сільського господарства та продовольства;

✓ створення стійких до клімату систем – допомога країнам адаптуватися до зміни клімату та розробляти сільськогосподарські практики, які є стійкими до екстремальних погодних умов;

✓ розширення доступу до ринків – підтримка фермерів у виході на місцеві та міжнародні ринки;

✓ сприяння сталого розвитку – інтеграція продовольчої безпеки в більш широкі зусилля зі сталого розвитку.

Висновки. Продовольча безпека є однією з основних умов і складовою частиною національної безпеки будь-якої держави. Проблемам продовольчої безпеки приділяють увагу усі країни світи, адже це безпосередньо стосується кожного громадянина і його життя.

У її забезпеченні як на національному, так і на світовому рівнях важливе місце посідає міжнародне економічне, науково-технічне та торгівельне співробітництво, яке здійснюється на двосторонній і багатосторонній основі. Підґрунтя багатостороннього співробітництва складають міжнародні сільськогосподарські та інші організації та установи, що займаються проблемами сільського господарства і продовольства.

Міжнародно-правове регулювання продовольчої безпеки є важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку та подолання голоду у світі. Однак, для досягнення цієї мети необхідні спільні зусилля всіх країн, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A). URL: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

3. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М.Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корнієнко та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Х., 2013. 326 с.

4. Шутаєва О.О., Тропанець Н.А. Продовольча безпека як соціально-економічна категорія, її зміст та основні напрямки забезпечення в умовах глобалізації. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 174-185.

5. FAO 1996. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. URL: https://www.fao.org/4/w3613e/w3613e00.htm

6. FAO. 1983. World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches: Director General's Report. Rome; The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome: URL: http://www.fao.org/docrep/003/Y1500E/Y1500E00.HTM

7. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.

8. Лушпаєв С.О. Поняття продовольчої безпеки за законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2015. № 3. С. 135–142.

9. Курман Т.В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспекти. Харків, 2010. 97 с.

10. Конвенція про надання продовольчої допомоги 1999 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/206185___206250

11. Food and agricultural organization. URL: https://www.fao.org/documents/card/en/

12. World Trade Organization URL: https://www.wto.org/

13. United Nations Development Programme URL: https://www.undp.org/

REFERENCES:

1. Universal Declaration of Human Rights. (1948, December 10). *General Assembly resolution 217 A*. Retrieved from: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights [in English].

2. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava. (1966, December 16). [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

3. Urkevych, V.Iu., Shulha M.V. (Eds.), Batyhina, O.M., Zhushman, V.M., Korniienko, V.M. (2013). Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy. [Current problems of legal support for food security in Ukraine]. Monohrafiia. 326. [in Ukrainian].

4. Shutaieva, O.O., Tropanets, N.A. (2010). Prodovolcha bezpeka yak sotsialno-ekonomichna katehoriia, yii zmist ta osnovni napriamky zabezpechennia v umovakh hlobalizatsii. [Food security as a socio-economic category, its content and main areas of provision in the context of globalization]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia. T. 23 (62). №1.* 174-185. [in Ukrainian].

5. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. (1996). Retrieved from: https://www.fao.org/4/w3613e/w3613e00.htm [in English].

6. FAO. 1983. World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches: Director Generals Report. (2001). The State of Food Insecurity in the World. Retrieved from: http://www.fao.org/docrep/003/Y1500E/Y1500E00.HTM [in English].

7. Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy. (2004, June 24). [On state support for agriculture in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1877-IV/. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №49.* 527. [in Ukrainian].

8. Lushpaiev, S.O. (2015). Poniattia prodovolchoi bezpeky za zakonodavstvom zarubizhnykh derzhav. [The concept of food security under the legislation of foreign countries]. *Forum prava. №3.* 135–142. [in Ukrainian].

9. Kurman, T.V. (2010). Pravove zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v Ukraini: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty. [Legal support for food security in Ukraine: national and international aspects]. 97. [in Ukrainian].

10. Konventsiia pro nadannia prodovolchoi dopomohy.(1999). [Food Aid Convention]. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/206185___206250 [in Ukrainian].

11. Food and agricultural organization. Retrieved from: https://www.fao.org/documents/card/en/ [in English].

12. World Trade Organization. Retrieved from: https://www.wto.org/ [in English].

13. United Nations Development Programme. Retrieved from: https://www.undp.org/ [in English].

Стаття надійшла до редакції 24.11.2024

УДК 340.111.53:303.052
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-215-219

Сухораб Руслан Сергійович,
аспірант Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
mdigor@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-6661-0204

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Дана стаття присвячена дослідженню питання дотримання прав людини у місцях несвободи, а також існуючих механізмів їх забезпечення. Відповідно до статті 21 Конституції України, кожна людина є вільною у своїх правах, що окрім іншого означає, що вона може на власний розсуд користуватися належними їй правами, а також всі люди мають рівні права, тобто не може бути ситуації, коли одна людина має більше прав, а ніж інша. Встановлено, що коли свобода пересування певної людини обмежується, зазвичай вона опиняється у місцях несвободи, тобто у місцях, добровільне залишення яких обмежується, а також, в яких встановлюється конкретний режим перебування в таких місцях. Під стандартами у сфері прав людини слід розуміти певні норми та принципи, які визначають права і свободи людини, а також механізми і вимоги їхнього забезпечення, що повинні дотримуватися всіма суб'єктами, особливо державою, у своїй діяльності. Умовно в межах нашого дослідження такі гарантії будемо поділяти на національні та міжнародні. Всі національні нормативно-правові акти, які регулюють права осіб, що перебувають у місцях несвободи становлять єдиний механізм, який передбачає права осіб, що перебувають у місцях несвободи, а також гарантії їх дотримання та забезпечення реалізації. Доведено, що існування міжнародних стандартів свідчить про намагання держав мінімально обмежити права в'язнів та осіб, яких законно позбавлено свободи пересування, а також забезпечувати таким особам мінімальні людські гарантії. В цьому контексті ми схиляємося до думки, що права осіб, яких законно обмежено свободи пересування не обмежуються, а деталізуються з метою досягнення завдань їхнього перебування у місцях несвободи, оскільки саме на рівні національного та міжнародного законодавства детально передбачаються права таких осіб та основні гарантії.

Ключові слова: місця несвободи, гарантії прав, національний механізм, міжнародний механізм, національний превентивний механізм.

Sukhorab S. MECHANISMS1 FOR ENSURING THE RIGHTS OF PERSONS IN PLACES OF DETENTION

This article focuses on the issue of human rights observance in places of detention, as well as the existing mechanisms for their enforcement. According to Article 21 of the Constitution of Ukraine, everyone is free in their rights, which, among other things, means that they can exercise their rights at their own discretion, and all people have equal rights, i.e. there can be no situation where one person has more rights than another. It has been established that when a person's freedom of movement is restricted, he or she usually ends up in places of detention, i.e., places where voluntary departure is restricted and where a specific regime of stay in such places is established. Human rights standards should be understood as certain norms and principles that define human rights and freedoms, as well as mechanisms and requirements for their enforcement, which must be observed by all actors, especially the state, in their activities. For the purposes of our study, we will conditionally divide such guarantees into national and international ones. All national legal acts regulating the rights of persons held in places of detention constitute a single mechanism that provides for the rights of persons held in places of detention, as well as guarantees of their observance and enforcement. It is proved that the existence of international standards indicates that states are trying to minimize the rights of prisoners and persons legally deprived of their freedom of movement, as well as to provide such persons with minimum human guarantees. In this context, we are inclined to believe that the rights of persons legally deprived of their freedom of movement are not limited, but are detailed in order to achieve the objectives of their stay in places of detention, since it is at the level of national and international legislation that the rights of such persons and basic guarantees are provided in detail.

Key words: places of detention, guarantees of rights, national mechanism, international mechanism, national preventive mechanism.

Постановка проблеми. В сучасному світі права людини набувають нового забарвлення, постійно розвиваються, виникають нові, що пов'язано із розвитком самого людства та науки. Водночас, є досить очікуваним і той факт, що продовжують існувати і проблеми щодо створення державою дієвого механізму забезпечення їх реалізації, поновлення порушених прав тощо. На держави постійно покладаються нові обов'язки, в тому числі і законодавчого характеру щодо створення належних умов, за яких кожна людина зможе відповідним чином реалізувати свої права та скористатися ними. Так, відповідно до Конституції України, а саме до статті 21, кожна людина є вільною у своїх правах, що окрім іншого означає, що вона може на власний розсуд користуватися належними їй правами, а також всі люди мають рівні права, тобто не може бути ситуації, коли одна людина має більше прав, а ніж інша. Цією ж статтею Основного закону утверджується і факт непорушності та невідчужуваності прав людини [1]. В той же час, існують певні категорії людей, права яких все ж за певних умов можуть бути обмежені. До таких категорій належать особи, свобода пересування яких за тих чи інших обставин обмежується, а у зв'язку із цим обмеженню підлягають і інші права таких осіб. Коли свобода пересування певної людини обмежується, зазвичай вона

© Р.С.Сухораб, 2024

опиняється у місцях несвободи, тобто у місцях, добровільне залишення яких обмежується, а також встановлюється конкретний режим перебування в таких місцях. Все це забезпечується уповноваженими представниками держави, які можуть ставитися до виконання своїх обов'язків як добросовісно, так і недобросовісно. За таких умов виникає необхідність забезпечення все ж таки максимальної добросовісності зі сторони осіб, що виконують свої професійні обов'язки та несуть службу у місцях несвободи, а у зв'язку із цим прав осіб, що перебувають у таких місцях не за власною волею. Цю необхідність прийняти називати гарантіями або стандартами прав осіб, що перебувають у місцях несвободи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем захисту прав засуджених та осіб, що перебувають у місцях несвободи займалася чимала кількість вітчизняних науковців-теоретиків та практиків. Серед них, зокрема можна виділити: М. Гуцуляк, З.В. Зарадюк, М. Романов, О.О. Шкута, С.Ф. Денисов, З.В. Журавська, А.С. Колос, М.М. Олашин, Б.А. Скибіцький та інші. Водночас, окремі питання до сих пір залишилися не дослідженими на належному рівні та потребують вивчення.

Метою статті є дослідження стану забезпечення дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи, стандартів поводження з такими особами, виявлення проблем у цій сфері та пропозиція шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Під стандартами у сфері прав людини слід розуміти певні норми та принципи, які визначають права і свободи людини, а також механізми і вимоги їхнього забезпечення, що повинні дотримуватися всіма суб'єктами, особливо державою, у своїй діяльності [2, С. 689].

Умовно в межах нашого дослідження такі стандарти будемо поділяти на національні та міжнародні.

До національних, на нашу думку, належать:

1. Конституція України;
2. закон України «Про попереднє ув'язнення»;
3. Кримінально-виконавчий кодекс;
4. Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України;
5. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань;
6. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби;
7. Національна стратегія у сфері прав людини.

Всі ці нормативно-правові акти становлять єдиний механізм, який передбачає права осіб, що перебувають у місцях несвободи, а також гарантії їх дотримання та забезпечення реалізації. В той же час, права людини, передбачені цими та іншими законодавчими актами порушуються в таких місцях. Так, одним із базових прав осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, є право не зазнавати катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих видів поводження і покарання. Це право гарантовано статтею 28 Конституції України, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих видів поводження і покарання, а також Факультативним протоколом до цієї Конвенції та іншими міжнародними й національними правовими актами. Принагідно варто зазначити, що згідно зі статтею 64 Конституції України, заборона на катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання не може бути скасована навіть у разі війни [3]. Згідно з частиною першою статті 115 КВК України, особам, які відбувають покарання у виправних та виховних колоніях, забезпечуються належні житлово-побутові умови, що відповідають вимогам санітарії та гігієни. Засуджені зазвичай розміщуються в приміщеннях блочного типу. Житлова площа для одного засудженого має бути не менше 4 м^2, а для тих, хто перебуває у лікувальних закладах при виправних колоніях, в установах для тримання та лікування хворих на туберкульоз, або у стаціонарі, – не менше 5 м^2 [4]. Під час здійснення відвідувань місць несвободи для виконання функцій Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини неодноразово було виявлено проблему відсутності можливості отримання медичної допомоги засудженими особами у комунальних закладах охорони здоров'я [3]. Іншим порушенням прав людини, закріплених відповідними стандартами, є неофіційне використання праці засуджених без укладення трудових договорів, що призводить до відсутності оплати за таку працю. До цього ж відносяться випадки залучення засуджених до понаднормової праці без належної оплати, а також неправдиве табелювання робочих годин, яке призводить до заниження фактичної кількості відпрацьованого часу та відповідного зменшення заробітної плати. У 2023 році залишалося актуальним питання щодо забезпечення права засуджених на своєчасне отримання пенсій після переведення з однієї установи виконання покарань до іншої. Також важливим залишалося питання своєчасного призначення соціальної допомоги засудженим та ув'язненим, які були визнані особами з інвалідністю [3]. З метою запобігання цим та іншим порушенням прав людини у місцях несвободи, а також їх припинення в рамках дії національного превентивного механізму систематичне вивчення таких проблем здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, наслідком чого є відповідні заходи реагування, зокрема подання уповноваженим органам з вказівкою на усунення порушень. Вважаємо, що механізм забезпечення прав осіб, що перебувають у місцях несвободи зробить ефективнішим зареєстрований проєкт закону «Про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій». Відповідно до цього проєкту, подвійна система

регулярних пенітенціарних інспекцій передбачає контроль за дотриманням прав і свобод осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або пунктах тимчасового розміщення біженців, а також за реалізацією законних прав і інтересів персоналу цих установ. Ця система складається з двох видів інспекцій: внутрішніх (адміністративних) та зовнішніх [5]. Також варто звернути увагу на вже проведені реформи. Так, кримінальний виконавчий кодекс України було доповнено, зокрема додатковими гарантіями захисту прав і законних інтересів засуджених, а саме, забезпечення їх необхідною правовою допомогою. Крім того встановлено порядок застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі [6]. Особливо важливими є зміни, що стосуються розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування покарання [7], а також їхнього права на тривалі побачення та пенсійне забезпечення [8].

Основними документами, які передбачають міжнародні стандарти поводження з в'язнями є:

1. Європейський кодекс етики працівників пенітенціарних закладів від 12.07.2012 року;
2. Основні принципи поводження з в'язнями, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 14.12.1990 року;
3. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод;
4. Конвенція ООН проти катувань;
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року;
6. Європейська конвенція про запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню 1987 року;
7. Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань 2002 року;
8. Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з в'язнями, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.2015 року;
9. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006 року;
10. Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14.12.1990 року тощо.

Це лише основні документи, що є складовою міжнародних стандартів, які застосовуються до осіб, що перебувають у місцях несвободи. Не маючи на меті аналізувати кожен з цих документів, варто наголосити, що саме існування загаданих стандартів уже свідчить про намагання держав мінімально обмежити права в'язнів та осіб, яких законно позбавлено свободи пересування, а також забезпечувати таким особам мінімальні людські гарантії. В цьому контексті ми схиляємося до думки, що права осіб, яких законно обмежено свободи пересування не обмежуються, а деталізуються з метою досягнення завдань їхнього перебування у місцях несвободи, оскільки саме на рівні національного та міжнародного законодавства детально передбачаються права таких осіб та основні гарантії.

Загальна декларація прав людини, яка була прийнята ще у 1948 році встановлює основні міжнародно-правові стандарти, яких повинна дотримуватися будь-яка демократична держава. Крім того, мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями є міжнародним документом ООН, що були вперше прийняті 26 червня 1945 року. Іншими словами ці правила називають «Правила Мендели». На даний час ці правила є чинними в останній редакції від 30.08.1955 року. Відповідно до положень мінімальних стандартних правил засуджені, або, як їх називає даний документ - в'язні мають такі права:

- на якісне триразове харчування їжею, достатньо калорійною для підтримання здоров'я. Обговорюючи згадане вище право осіб, що перебувають у місцях несвободи варто зазначити про окрему проблему, що виникає під час реалізації такого права, яка полягає у тому, що такі особи можуть відмовлятися від їжі, оголошувати голодування і т.д. В такому разі постає питання, як адміністрація місць несвободи повинна виконати обов'язок щодо забезпечення реалізації такого права? Чи можна застосовувати примусове годування у таких випадках? Відповіді на ці запитання надають ст. 116 КВК України, постанова КМУ «Про затвердження Порядку примусового годування та умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі» від 25.04.2023 року № 385, Закон України від 19.07.2022 № 2429-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування».
- на нормований робочий день відповідно до національного законодавства та забезпечення права на відпочинок;
- на окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм, а також забезпечення окремими постільними речами;
- на виплату компенсацій у зв'язку із каліцтвом, отриманим на виробництві або професійного захворювання;
- на своєчасне надання медичної допомоги та у випадку необхідності забезпечення належним лікуванням;
- на пільги, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством окремої держави. До прикладу на звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, звільнення з випробуванням тощо;
- на задоволення своїх релігійних потреб;
- на негайне інформування членів своєї сім'ї про своє ув'язнення або переведення в інший заклад;

- на вільний доступ до інформації, яка стосується прав та обов'язків ув'язненого, а також роз'яснення такій особі порядку оскарження дій чи бездіяльності працівників місць несвободи;

- на повагу до честі і гідності, заборони застосування жорстоких, нелюдських або принизливих видів покарання за дисциплінарні проступки [9].

Особливе значення у сфері дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи мають рішення Європейського суду з прав людини, зокрема ухвалені в рамках ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10]. На необхідності забезпечення цих та інших прав осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі неодноразово наголошував і Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні ЄСПЛ справа «Луценко проти України (№ 2)» (Заява № 29334/11) від 11.06.2015 [11], судом було визнано порушення Україною окремих з цих прав. На порушення прав засуджених Україною вже неодноразово вказував ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема у рішеннях «Сукачов проти України», «Каверзін проти України», «Бєляєв та інші проти України», «Яковлєв проти України» тощо, що вказує на системний характер таких порушень, а отже на проблему із забезпеченням дотримання прав осіб, що перебувають у місцях несвободи.

Крім прав передбачених Правилами Мендели, на європейському континенті прийняті з їх урахуванням Європейські пенітенціарні правила або в'язничі правила, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 11.01.2006 року. Останні передбачають, що життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві, тобто обмеження, що пов'язані із перебуванням осіб у місцях несвободи повинні бути мінімальними, та необхідними лише для обмеження свободи пересування таких осіб. Також європейські правила передбачають, що особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені, при поводженні з такими особами необхідно дотримуватися їхніх прав людини, а також утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не можу бети виправдано нестачею ресурсів. З огляду на такі основні положення аналізованого документу, варто сказати, що вони є більш деталізуючими по відношенню до Правил Мендели, та передбачають переважно не конкретні права ув'язнених, а їх гарантування та забезпечення.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ситуацію із дотриманням та забезпеченням прав людини у місцях несвободи, варто зазначити, що вона є досить неоднозначною та проблемною. Враховуючи наявність національних та міжнародних стандартів поводження з такими особами, створених з метою їх дотримання та реалізації механізмів, цього виявляється недостатньо. Водночас, варто зазначити, що все ж таки позитивні зрушення є в цьому напрямку, до яких можна віднести: створення національного превентивного механізму, діяльність Уповноваженого ВР України з прав людини, прокуратури з метою припинення порушенням та запобігання їх вчинення тощо. Важливим етапом реформування системи дотримання прав засуджених, вважаємо, стане створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Козуб О.О., Калнусенко І.С., Гнітій А.О. Удосконалення механізму забезпечення прав засуджених у контексті вступу України до ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2024. С. 687-691.

3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiakh-nesvobody#Zvernennia_shchodo_porushen_prav_liudyny.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21

5. Проект Закону про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27607.

6. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення: Закон України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#Text.

7. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 06.09.2016 р. № 1488-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text.

9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955. Інтернет ресурс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

10. Краснокутський О.В. Практика Європейського суду з прав людини як один з механізмів забезпечення прав засуджених. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Вип. 2. Том 2. С. 34–38.

11. Справа «Луценко проти України (№ 2)» (Заява № 29334/11) Європейський суд з прав людини від 11.06.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a81#Text.

REFERENCES:

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. (1996, June 28) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, № 30, pp. 141 [in Ukrainian].

2. Kozub O.O., Kalnusenko I.S., & Hnitii A.O. (2024). Udoskonalennia mekhanizmu zabezpechennia prav zasudzhenykh u konteksti vstupu Ukrainy do YeS [Improving the mechanism of ensuring the rights of convicts in the context of Ukraine's accession to the EU]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 4*, 687-691 [in Ukrainian].

3. *Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2023 rotsi [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2023]*. (n.d.). https://ombudsman.gov.ua/ Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-7-realizatsiia-npm-i-prava-liudyny-v-mistsiakh-nesvobody#Zvernennia_shchodo_porushen_prav_liudyny [in Ukrainian].

4. *Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [The Criminal Executive Code of Ukraine]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text [in Ukrainian].

5. *Proekt Zakonu pro stvorennia podviinoi systemy rehuliarnykh penitentsiarnykh inspektsii [Draft law on the establishment of a dual system of regular penitentiary inspections]*. (n.d.). https://itd.rada.gov.ua/. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27607 [in Ukrainian].

6. *Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia poriadku zastosuvannia do zasudzhenykh zakhodiv zaokhochennia i stiahnennia [On Amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine to Improve the Procedure for Applying Incentives and Penalties to Convicts]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#Text [in Ukrainian].

7. *Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo humanizatsii poriadku ta umov vykonannia pokaran [On Amendments to the Criminal Executive Code of Ukraine to Humanize the Procedure and Conditions of Execution of Sentences]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text [in Ukrainian].

8. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhenykh [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Execution of Criminal Sentences and the Realization of the Rights of Convicts]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text [in Ukrainian].

9. *Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy [Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian].

10. Krasnokutskyi, O. V. (2018). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak odyn z mekhanizmiv zabezpechennia prav zasudzhenykh [The practice of the European Court of Human Rights as one of the mechanisms for ensuring the rights of convicts]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University, 2/2*, 34-38 [in Ukrainian].

11. *Sprava «Lutsenko proty Ukrainy (№ 2)» (Zaiava № 29334/11) Yevropeiskyi sud z prav liudyny [Lutsenko v. Ukraine (no. 2) (Application no. 29334/11) European Court of Human Rights]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a81#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2024

УДК: 608.1/3 (075.347.77)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-220-230

Скляров Руслан Анатолійович,
кандидат техічних наук,
доцент кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
sklayrov_r_a@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6112-964X

Шанайда Володимир Васильович,
кандидат техічних наук,
доцент кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
Shanayda-vv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9743-9110

Склярова Надія Русланівна,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
skliarovanadija@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ БАЗ ДАНИХ В КРАЇНАХ ЄС ТА В УКРАЇНІ

Розвиток інформаційних технологій сприяв зростанню кількості розробників програмного забезпечення (ПЗ) та баз даних (БД). Значну частку таких фахівців складають кваліфіковані спеціалісти з України. Їх активно залучають до наукових та комерційних розробок для іноземних замовників і такий стан справ потребує оформлення відповідних договірних відносин. Проте, через недостатнє розуміння різниці між національним та міжнародним законодавством, у процесі передачі прав власності можуть виникати юридичні труднощі.

Метою роботи є дослідження особливостей правового захисту БД в Україні та країнах ЄС. Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання: здійснити теоретичні дослідження стосовно особливостей захисту БД в Україні; розглянути особливості законодавства окремих країн ЄС, що до захисту БД на їх теренах; провести порівняльний аналіз законодавства щодо захисту БД в Україні та країнах ЄС.

Об’єкт дослідження – сучасне законодавство країн ЄС та України щодо захисту БД. Предмет дослідження – зміст основних законодавчих норм з цього питання.

У дослідженні застосовано такі методи: порівняльно-правовий (для аналізу законодавчих норм в Україні та країнах ЄС), системний аналіз (для вивчення змісту нормативно-правових актів), узагальнення (для формування висновків), а також історичний метод (для аналізу розвитку законодавства щодо БД). Комплексне використання методів дало змогу всебічно вирішити поставлені завдання.

У країнах ЄС захист розробників ПЗ та БД забезпечено директивами ЄС. Кожна країна ЄС, на основі спільного законодавства, адаптує національні нормативні акти, встановивши власні рівні відповідальності за порушення прав. В Україні це питання теж активно розвивається: нова редакція Закону України "Про авторське право і суміжні права" вводить дієві механізми захисту прав та інтересів авторів, гармонізуючи національне законодавство з міжнародними нормами. Визначено необхідність порівняльного аналізу законодавчих актів різних країн для ефективного захисту БД, що сприятиме правовому розвитку України у міжнародному середовищі.

Ключові слова: бази даних, правове регулювання, авторське право, Європейський Союз, інтелектуальна власність, законодавство.

Skliarov R., Shanaida V., Skliarova N. FEATURES OF DATABASE PROTECTION IN EU COUNTRIES AND UKRAINE

The development of information technologies has contributed to the growth of software and database developers. A significant proportion of such specialists are qualified specialists from Ukraine. They are actively engaged in scientific and commercial developments for foreign customers, and this state of affairs requires the formation of appropriate contractual relations. However, due to insufficient understanding of the difference between national and international legislation, legal difficulties may arise when transferring ownership rights.

The purpose of the work is to study the features of the legal protection of databases in Ukraine and the EU countries. To achieve this goal, a theoretical study of the features of database protection in Ukraine was conducted; the features of the legislation of individual EU countries on database protection on their territory were considered; and a comparative analysis of the legislation on database protection in Ukraine and the EU countries was conducted.

The study took into account the modern legislation of the EU and Ukraine on database protection and the content of the main legislative norms on this issue.

The following methods were used in the study: comparative law (for analysis of the norms of the legislation of Ukraine and the EU countries), system analysis (for studying the content of regulatory legal acts), generalization (for conclusions),

© Р.А.Скляров, В.В.Шанайда, Н.Р.Склярова, 2024

historical method (for analysis of the development of database legislation). The integrated use of methods allowed us to comprehensively solve the tasks set.

The need for a comparative analysis of legislative acts of different countries for effective protection of databases has been identified, which will contribute to the legal development of Ukraine in the international environment.

Key words: database, legal regulation, copyright, European Union, intellectual property, legislation

Постановка проблеми. Охорона прав інтелектуальної власності на БД стала надзвичайно актуальним питанням, оскільки вони є невід'ємною частиною сучасного життя. БД використовують в різних сферах, від бізнесу, науки, медицини та освіти до розважальної індустрії й інших напрямів людської діяльності. Захист прав на БД важливий для підтримки конкурентного середовища, адже без належної охорони компанії можуть зазнати втрат доходів, що знижує їх мотивацію інвестувати в нові розробки та дослідження.

Правовий захист БД також необхідний для безпеки користувачів, адже недостатньо захищені БД можуть бути модифікованими або бути використаними зловмисниками для протиправних дій. Це може спричинити фінансові збитки для користувачів та призвести до витоку конфіденційної чи комерційної інформації. Таким чином, захист інтелектуальної власності на БД є важливим чинником для сталого й інноваційного розвитку галузі, що має велике значення для економіки та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У 1986 році була прийнята Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів, що стала однією з найважливіших міжнародних угод у сфері авторського права [1]. Конвенція встановила широкий перелік об’єктів, які підлягають правовій охороні. Вона закріпила права авторів на їхні твори незалежно від країни, де вони створені, і забезпечила однаковий рівень захисту літературних, художніх і наукових творів в усіх державах-підписантах конвенції.

З розвитком інформаційних технологій з'явилися нові види творчої діяльності, що потребували захисту. Зокрема, це стосується комп'ютерних програм (КП) та БД, які згодом отримали правовий статус об'єктів авторського права. У багатьох країнах, включаючи держави Європейського Союзу, було визнано, що комп'ютерні програми та БД мають творчий потенціал і підлягають правовій охороні в межах авторського права. Для їхнього захисту було введено спеціальне право, відоме як право "sui generis". Термін "sui generis" у правовому контексті означає надання об’єкту спеціального статусу, не підпорядкованого загальним правовим нормам і регламентам [2], і означає захист особливого роду для специфічних об’єктів, які не вписуються у традиційні категорії авторського права передбачені Бернською конвенцією про охорону літературних та художніх творів [1].

Наступним важливим кроком стало ухвалення Директиви 91/250/ЄС, котра закріпила рівень захисту КП на тих самих умовах, що і для літературних та художніх творів [3]. Це рішення стало значним прогресом у захисті ПЗ, оскільки прирівнювало КП до традиційних творчих об'єктів, таких як книги, музичні твори, живопис тощо.

У 1994 році в рамках Угоди TRIPS (Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності) було додатково закріплено положення щодо визнання КП і БД об'єктами авторського права, що забезпечило їх захист на міжнародному рівні (стаття 5) [4]. Пізніше, у 1996 році, схожі положення були включені до Договору ВОІВ (Всесвітньої організації інтелектуальної власності) про авторське право, що додатково узгодило ці норми з міжнародним правом і закріпило високий рівень охорони авторських прав для об'єктів цифрового середовища [5].

Окремим питанням став захист БД, оскільки вони містять великі обсяги інформації, структуровані за певними критеріями, але не завжди несуть творчий характер. У 1996 році прийнято Директиву 96/9/ЄС, яка встановила основні принципи охорони БД [6]. Стаття 3 цієї директиви визначає положення щодо захисту БД, які є результатом творчої діяльності авторів і мають оригінальність. Це дозволяє вважати такі БД об’єктами авторського права. Крім того, стаття 7 регулює правовий статус БД, що не є оригінальними, тобто створені без творчої участі, але на їх захист також поширюється право "sui generis". Це право надає власникам таких БД ексклюзивне право на їхнє використання, що сприяє захисту інтересів інвесторів, які вкладають ресурси в створення та підтримку великих інформаційних масивів.

У 2009 році була видана Директива 2009/24/ЄС, що стосувалася правової охорони КП, і врегулювала права власників ПЗ, їхнє копіювання, розповсюдження та модифікацію [7]. Ця директива стала відповіддю на нові виклики у сфері ПЗ та була спрямована на посилення захисту прав творців і розробників програмних продуктів.

Регламент (ЄС) 2024/1689, відомий як "Закон про штучний інтелект" [8] було прийнято у 2024 році. Він спрямований на забезпечення уніфікованого підходу до розробки, використання та впровадження систем штучного інтелекту в країнах Європейського Союзу. Хоча у даному Регламенті прямо не зазначено спеціальних положень щодо захисту БД, але він має значний вплив на їх використання у системах штучного інтелекту. Це зумовлено тим, що такі системи часто ґрунтуються на великих наборах даних, включаючи персональні дані фізичних осіб. Даний Регламент містить окремі положення які формують підходи щодо безпечного збору, зберігання та використання даних, які можуть бути компонентом сучасних БД.

Прийняття великої кількості міжнародних угод і директив щодо захисту КП та БД свідчить про глобальне усвідомлення важливості охорони цих об’єктів інтелектуальної власності. На сьогодні захист таких об'єктів є не лише національним питанням, а й загальносвітовою практикою, яка дозволяє оберігати

права творців і розробників незалежно від країни їхнього перебування.

В Україні правове регулювання БД визначене Законом України "Про авторське право та суміжні права" [9]. У Статті 1 цього закону наведено визначення терміну "база даних (компіляція даних)". Під це поняття підпадають твори, дані або інша інформація, представлена у довільній формі, але з обов'язковою систематизацією чи впорядкуванням, що дозволяє користуватися нею через пошукову систему, комп'ютер або інші засоби доступу. Це означає, що для БД важливими є не лише самі дані, а й спосіб їх організації, що може підвищувати їхню цінність та бути під охороною законом як результат авторського інтелектуального внеску.

У своїх публікаціях, зокрема в коментарях, Ю. Капіца [10] додає, що "інші засоби" можуть включати словники, енциклопедії, довідкові видання, календарі, інвойси, прайс-листи та інші форми упорядкованої інформації. Це означає, що об'єктами авторського права можуть бути навіть довідкові та службові видання, якщо вони мають структуру, що є результатом творчого підходу.

Цивільний кодекс України (ЦКУ) також регламентує правовий статус БД. У Статті 420 ЦКУ наведено перелік об'єктів права інтелектуальної власності, котрі підлягають правовій охороні. Серед них окремо згадано КП та компіляції даних (БД) [11]. Це положення додатково підкріплене Статтею 433 ЦКУ, де чітко зазначено, що БД можуть бути визнаними об'єктами авторського права, якщо їхнє створення, підбір або впорядкування елементів є результатом інтелектуальної діяльності. Іншими словами, база даних може бути під охороною авторського права, якщо вона відрізняється унікальною організацією даних, що є результатом креативних зусиль.

Також ці положення продубльовано у Статті 6 Закону України "Про авторське право та суміжні права" (пункт 17), що підкреслює роль інтелектуального внеску в створення БД [9]. Нова редакція цього закону містить додаткові норми, зокрема Статтю 21, яка має стосунок до прав на БД (компіляції даних). У ній виділено пункти, котрі присвячені праву особливого роду ("sui generis").

Право "sui generis" дозволяє власникам БД, навіть без творчого характеру, захищати вкладені ресурси та час на систематизацію й підтримку великих масивів інформації. Це особливе право забезпечує захист не лише авторського права, але й комерційного інтересу на інформацію, що має цінність у впорядкованій та доступній формі.

Також до категорії "sui generis" можуть бути віднесеними інноваційні БД, в яких використано нестандартні підходи до моделювання даних і які суттєво різняться від традиційних реляційних БД. Сюди належать і БД, розроблені для обробки складних геопросторових даних (ГІС) або для зберігання та керування великими обсягами нереляційних структур, як от NoSQL БД [12]. Ці БД мають високий комерційний та науковий потенціал завдяки можливості обробляти великі масиви специфічної інформації, яка вимагає спеціального підходу до систематизації й збереження.

Одним із перших досліджень щодо правового захисту БД у США та ЄС стала праця J. C. Ginsburg [12]. Автор порівнює правові підходи обох юрисдикцій, звертаючи увагу на критерії захисту БД. У відповідності до американського законодавства, ключовим критерієм є оригінальність БД, тоді як у ЄС основу захисту становить оцінка вкладу розробника, тобто обсяг зусиль і ресурсів, витрачених на створення БД. Такий підхід забезпечує захист як творчих, так і інвестиційних зусиль, спрямованих на організацію інформації.

Аспектами захисту персональних даних, які зберігаються у БД, займався В. Брижко. У своєму дослідженні він детально розглядає питання правового захисту БД як сукупності даних, організованих за заздалегідь визначеними правилами. Він відзначає, що захист таких БД є невіддільним від принципів автоматизованої обробки інформації, що підвищує її безпеку та точність [13].

Значний внесок у дослідження природи БД зробив В. Коноваленко, який пропонує визначення БД як форми впорядкованого зберігання даних, доступ до яких можливий за допомогою спеціального ПЗ. Він підкреслює, що БД можуть мати різний формат і організацію, але всі вони мають на меті забезпечення легкого та швидкого доступу до даних завдяки структурованості і продуманому інтерфейсу для користувача [14].

Цінними також є дослідження М. Єфіменка, який розглядає БД як об'єкт інформаційних правовідносин і виділяє сім ключових характеристик, які визначають їхню правову природу. Зокрема, до таких характеристик належать: структурованість, системність, доступність, автоматизованість обробки, можливість інтеграції з іншими системами, безпека даних і можливість захисту від несанкціонованого доступу. Єфіменко наголошує, що БД виступають важливим елементом сучасних інформаційних систем, а їхній правовий захист є необхідною умовою для збереження інтелектуальних і фінансових вкладень у їх розробку [15].

Інші дослідники, і зокрема І. Маліновська, звертають увагу на особливості захисту нетворчих БД та їхнього юридичного статусу. У своїх наукових працях вона аналізує законодавчі підходи до охорони таких БД, які не містять творчого внеску, але є результатом значної організаційної роботи [16]. Проведено аналіз аспектів, які пов'язані з правом "sui generis", що забезпечує власникам БД особливий вид захисту для інформаційних ресурсів, які не охоплюються стандартними нормами авторського права, але мають значну комерційну та економічну цінність [16].

У публікації О. Голікової та Т. Заікіної [17] окреслено коло проблем, які виникають при отриманні

правової охорони на БД. Серед них виділено проблеми, котрі пов'язані з множинною власністю, тобто правами на різні елементи БД, зокрема якщо вона містить дані з інших баз. Також актуальними є питання ліцензійних угод, що регулюють використання БД третіми особами, та правові аспекти обробки персональних даних у базах, створених для службового використання. Це дослідження допомагає зрозуміти основні юридичні виклики, які постають перед розробниками та власниками БД [17].

Особливий інтерес становлять дослідження вітчизняних фахівців, які аналізують правові норми захисту КП і БД, порівнюючи законодавство України та країн ЄС [18, 19]. Проведений глибокий і системний аналіз доводить важливість гармонізації національних норм з європейськими стандартами, що сприяє інтеграції України у глобальну правову систему і забезпечує ефективний захист інтелектуальних ресурсів. Відзначено, що законодавство ЄС може слугувати прикладом для вдосконалення національної правової бази щодо охорони БД, особливо у частині захисту нетворчих баз і використання права "sui generis" в умовах сучасної цифрової економіки [18, 19].

S. Mulligan та C. Linebaugh [20] акцентують увагу на юридичних підходах до охорони БД у Сполучених Штатах, зокрема, підкреслюють роль оригінальності як основної передумови захисту. В дослідженнях Michal Koščík та Matěj Myška розглянуто європейські підходи до права "sui generis" на БД та здійснено оцінку ефективності цього інституту в умовах сучасного європейського законодавства [21].

Постановка завдання. БД є об'єктом авторського права і можуть бути захищені відповідними нормами. Структура БД може бути доволі складною, а дані, якими вони наповнюються, у деяких випадках, підпадають під захист згідно з правом "sui generis". У країнах ЄС для охорони БД діє Директива 96/9/ЄС, яка встановлює правові норми щодо використання БД та їх наповнення. Захист БД і даних, що в них містяться, має певні відмінності, оскільки останні можуть підлягати окремому захисту. Це створює потребу в дослідженні ключових відмінностей між охороною авторських БД і БД, захищених нормами права "sui generis".

Таке дослідження буде корисним як для фахівців у сфері авторського права, так і для розробників БД та кінцевих користувачів. Воно допоможе визначити межі правового захисту як для створених БД, так і для інформації, що в них зберігається.

Цікавими на наш погляд є дослідження які показують законодавчі норми з цих питань, що прийняті в різних країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Директива 96/9/ЄС є одним із ключових документів, що регулюють правовий захист БД на рівні Європейського Союзу. Цей документ запроваджує особливий підхід до охорони БД, визнаючи їх як об’єкт авторського права лише за умови, якщо вони є результатом творчої діяльності та мають індивідуальний характер [6]. Одним з основних аспектів Директиви є поділ на авторське право власне на саму базу даних та інформацію, яку вона містить. Зміст бази може не підлягати захисту, якщо він складається із загальнодоступної або технічної інформації, адже підлягають охороні не самі дані, а їх упорядкування та організація.

Цікавим аспектом є те, що Директива 96/9/ЄС запроваджує право "sui generis" (особливого роду) для БД, що не мають творчого характеру, але створені внаслідок значних інвестицій в їх розробку чи систематизацію. Такі бази можуть отримувати правову охорону на термін 15 років з моменту створення або офіційного оновлення. Це право надає власнику бази виключні права на захист від неправомірного копіювання або витягу значної частини бази, захищаючи економічні інтереси власників, навіть якщо сама база не відповідає критеріям авторського права. Такий підхід дає можливість для надійного захисту нетворчих БД, які мають велике комерційне значення.

Крім того, Директива визначає мінімальний рівень захисту БД, дозволяючи національним законодавствам країн-членів ЄС адаптувати або розширювати власні правові норми щодо захисту БД. Це означає, що окремі держави-члени можуть приймати додаткові законодавчі акти або конкретизувати положення Директиви для більш ефективного захисту власних виробників БД. Наприклад, деякі країни ЄС, такі як Німеччина чи Франція, можуть доповнювати правову базу, додаючи окремі положення щодо ліцензування або розширюючи строки захисту для певних категорій БД.

Також, на рівні ЄС активно розглядають питання про розширення правового захисту БД, які використовують у технологіях штучного інтелекту та машинного навчання. З розвитком цифрових технологій, обсяг даних у базах значно зріс, а їх економічна цінність вимагає підвищеного захисту від неправомірного доступу та використання. Деякі країни ЄС уже розробляють проєкти змін до свого законодавства, що передбачають додаткові гарантії захисту даних, які використовуються в технологіях, пов'язаних із Big Data та IT-сферою.

Розглянемо юридичні практики, які можуть використовуватися в деяких країнах, що входять до складу ЄС.

Федеративна Республіка Німеччина має розвинуте законодавство, що охоплює основні аспекти захисту БД і КП. Всі відповідні норми закріплені в національному Законі про авторське право (Urheberrechtsgesetz, або UrhG) [22], який є основою для правового регулювання інтелектуальної власності у цій сфері. Перша редакція цього закону була прийнята ще у 1965 році, але на сьогодні чинною є оновлена версія 2018 року, яка містить важливі зміни та доповнення щодо правового захисту БД і програмного забезпечення.

Зокрема, в рамках цього закону, Розділ 4 містить загальні положення, що стосуються визначення поняття "база даних" (§4). У Розділі 6 детально розглянуті питання, пов'язані з правами авторів БД (§87a), включаючи права та винятки для виробників БД (§87b і §87c), а також правила щодо тривалості правової охорони таких баз (§87d). Крім того, цей розділ регулює умови укладення договорів на використання або продаж БД (§87e). Завдяки зазначеним положенням, Німеччина забезпечує не лише правовий захист авторських прав на КП та БД, але й створює чітку нормативну базу для економічних відносин у цій сфері.

Законодавство Італійської Республіки у сфері авторського права регулюється нормативним актом під назвою "Legge sul diritto d'autore", який був прийнятий 22 квітня 1941 року. Однак остання редакція цього закону була ратифікована лише 30 грудня 2023 року [23]. Зокрема, у цій редакції враховані важливі зміни та доповнення, які мають значення для сучасного правового захисту інтелектуальної власності.

У Статті 2 цього закону наведено детальний перелік об'єктів, котрі підлягають авторському праву, серед яких у пункті 9 визначено і поняття "база даних". Згідно з цією дефініцією, база даних — це "колекція творів, даних чи інших самостійних елементів, які систематично або методично організовані та доступні індивідуально за допомогою електронних засобів або іншими способами" [23]. Важливо зазначити, що захист авторських прав поширюється виключно на саму структуру та організацію БД, але не на її вміст. Таким чином, цей захист не зачіпає існуючі авторські права на елементи, що складають вміст бази.

Крім того, у Статтях 102-bis і 102-ter цього закону детально розглянуто норми, котрі регулюють права авторів БД, а також визначають права і обов'язки користувачів БД. Зокрема, Стаття 102-bis містить цивільно-правові норми, які конкретизують авторські права щодо БД, а Стаття 102-ter визначає умови використання БД і встановлює відповідні обов'язки для їх користувачів. Таким чином, законодавство Італії надає чіткий і збалансований підхід до захисту як авторських прав на БД, так і прав користувачів цих баз.

У Королівстві Нідерланди законодавство в галузі авторського права регулюється актом, відомим як "Auteurswet" (Закон про авторське право), який був прийнятий ще у 1912 році [24]. Протягом своєї історії цей закон зазнав кількох змін, і на сьогодні існує вже шість його редакцій. Однією з важливих змін була внесена в 1993 році, коли закон було доповнено положеннями щодо охорони БД і КП як об'єктів авторських прав.

Однак значні зміни в законодавстві відбулися після прийняття Директиви Європейського Союзу 96/9/ЄС у 1999 році, яка визначила нові підходи до захисту БД. У відповідь на це в Нідерландах було ухвалено спеціальний закон "Про захист БД" (Databankenwet) [25], який запровадив цивільно-правові норми, що регулюють права розробників (власників) БД, а також визначає умови використання таких баз їх користувачами.

Цей закон також деталізує процедури, які повинні виконувати власники БД у разі виявлення порушень їх прав, зокрема незаконного використання або розповсюдження інформації, що міститься в базах. Таким чином, законодавство Нідерландів створює правову основу для захисту як інтелектуальної власності на БД, так і забезпечення ефективного реагування на порушення прав власників цих баз.

У Королівстві Іспанія законодавче регулювання авторських прав здійснюється через акт, відомий як "Ley de Propiedad Intelectual" (Закон про інтелектуальну власність), який був прийнятий у 1996 році [26]. Цей закон містить ряд положень, що мають стосунок до захисту БД, а також визначає їх правовий статус у межах інтелектуальної власності.

Зокрема, у Статті 12 цього закону, наведено чітке визначення терміну "база даних". Відповідно до цієї дефініції, "базами даних є збірки творів, даних чи інших самостійних елементів, які організовані в систематичний або методичний спосіб і доступні індивідуально через електронні чи інші засоби". Таке формулювання дозволяє зрозуміти, що база даних є результатом організації та структурування інформації, що дає можливість її ефективного використання та доступу.

У 1998 році Іспанія приєдналась до Директиви 96/9/ЄС Європейського Союзу, яка регулює правовий захист БД. У відповідь на це було прийнято спеціальний закон, що адаптував основні положення цієї директиви до національного законодавства Іспанії [27]. У результаті були внесені зміни до національного Закону про інтелектуальну власність, які мали стосунок не лише до авторських прав на БД але й введення правового режиму "Sui generis". Це дозволило створити додаткові механізми правового захисту для виробників БД, надаючи їм ексклюзивні права на використання таких баз. Таким чином, законодавство Іспанії пропонує комплексний підхід до правового захисту БД, поєднуючи традиційний авторський захист з новими правами "Sui generis", що сприяє розвитку цієї важливої сфери інтелектуальної власності.

Законодавство Французької Республіки у сфері авторського права ґрунтується на принципах, котрі випливають з концепції "droit d'auteur", що в перекладі означає "право автора". Ця концепція суттєво відрізняється від англомовного терміну "copyright" (авторське право), оскільки вона не лише передбачає надання авторам прав на використання їхніх творів, а й надає значно ширші можливості для захисту творчої особистості авторів. Зокрема, система "droit d'auteur" включає права на авторське ім'я та дає авторам можливість здійснювати управління своїми авторськими правами, зокрема через передачу або ліцензування прав. Важливою рисою цієї системи є надання авторам прав на моральний аспект їхніх творів, таких як право на публічне визнання авторства та захист від спотворення твору.

Основним нормативним актом, що регулює відносини у сфері інтелектуальної власності у Франції, є

Кодекс інтелектуальної власності, який був прийнятий у 1992 році. Остання редакція цього Кодексу, чинна на сьогоднішній день, була затверджена у 2024 році [28]. Повна назва цього документа – "Code de la propriété intellectuelle", а його скорочена назва (CPI) широко використовується у правовій практиці Франції. Важливо зазначити, що до цього Кодексу були включені положення, котрі мають стосунок до захисту БД, після того як Франція підписала Директиву Європейського Союзу 96/9/ЕС. Це дозволило узгодити французьке законодавство з європейськими стандартами та забезпечити більш ефективний захист інтелектуальної власності в цій сфері.

У статті L112-3 Кодексу інтелектуальної власності подано чітке визначення терміну "база даних". Згідно з цією статтею, база даних — це "сукупність творів, даних або інших самостійних елементів, які організовані в систематичний або методичний спосіб і доступні індивідуально за допомогою електронних або інших засобів". Це визначення охоплює не тільки традиційні текстові БД, але й інші форми організації даних, що можуть включати аудіовізуальні чи мультимедійні елементи.

Розділ IV Кодексу інтелектуальної власності присвячений регулюванню прав виробників БД. Цей розділ містить статті від L341-1 до L343-7, які детально описують права і обов'язки розробників БД, а також процедури, пов’язані з їх захистом. Зокрема, статті L341-1 і L341-2 CPI визначають сферу застосування положень щодо БД, уточнюючи, які види баз можуть підлягати захисту. Статті L342-1 до L342-6 CPI зосереджені на обсязі прав, наданих розробникам БД, зокрема, щодо правового захисту їх організації та структури. У свою чергу, статті L343-1 до L343-7 описують процедурні аспекти, включаючи санкції за порушення прав власників БД. Ці статті визначають механізми захисту, а також вказують на відповідальність за незаконне використання чи розповсюдження БД без дозволу їхніх власників.

Таким чином, французьке законодавство надає комплексний правовий захист як для авторів творчих творів, так і для розробників БД, поєднуючи традиційні права авторів з новими правилами щодо захисту цифрових та структурованих даних. Такий підхід забезпечує баланс між інтересами авторів, виробників та користувачів БД, сприяє розвитку інноваційних технологій і захисту інтелектуальної власності в сучасному цифровому середовищі.

Аналіз законодавства Королівства Португалія у сфері авторського права вказує на те, що основні правові норми, які регулюють цю сферу, закріплені в "Кодексі авторського права і суміжних прав" (Código do Direito de Autor e dos Direitos Conexos, або CDADC) [29], який був прийнятий ще у 1985 році. Цей Кодекс став основою для правового регулювання авторських прав у Португалії, охоплюючи широкий спектр питань, пов’язаних із захистом творчих досягнень, у тому числі й питання, яке має стосунок до захисту БД.

Однак після ухвалення Директиви 96/9/ЄС Європейським Союзом у 1996 році, Португалія внесла суттєві зміни до свого законодавства. У 2000 році португальський парламент ухвалив законодавчий акт стосовно "Транспонування у внутрішній правовий порядок Директиви № 96/9/ЕС" [30] з метою впровадження стандартів ЄС щодо захисту БД. Цей законодавчий акт затвердив спеціальний режим захисту БД в Португалії, котрий включав дві основні форми правового захисту: захист на основі авторського права і так званий "sui generis" захист.

Подвійний захист БД, який передбачений португальським законодавством, має на меті захистити як творчу організацію БД (як об'єкта авторського права), так і її зміст, що є результатом значних інвестицій (як об'єкта захисту "sui generis"). Останній вид захисту зосереджений на інвестиціях, котрі були вкладені в створення БД, чи то кількісні чи якісні ресурси, залучені для її формування. Таким чином, цей підхід дозволяє забезпечити більш широкий і комплексний захист для виробників БД, стимулюючи інновації та розвиток у цій сфері.

Законодавчий акт [30] містить 22 статті, які конкретизують правові норми щодо захисту БД. Ці статті охоплюють питання, пов'язані з правами власників БД, включаючи правила використання та передачі прав, а також визначають санкції за порушення цих прав. Таким чином, законодавство Португалії поєднує європейські норми з національними вимогами, забезпечуючи ефективний правовий захист для виробників БД та інші зацікавлені сторони.

В Україні правовий захист БД підлягає регулюванню відповідно до положень Закону України "Про авторське право і суміжні права" [9], який був ухвалений у грудні 2022 року та вступив в силу з 1 січня 2023 року. Цей закон став основою для забезпечення правової охорони творчих результатів у сфері авторських прав, зокрема для БД, що є важливим аспектом у сучасному інформаційному суспільстві.

Згідно з цим законодавчим актом, в Статті 6 "Об’єкти авторського права" визначено перелік об'єктів, що підлягають авторському праву. Серед них, у пункті 17, конкретно зазначені "Бази Даних (компіляції даних)" [9], котрі визнані об'єктами авторського права. Для того, щоб база даних відповідала вимогам правової охорони, вона повинна бути результатом інтелектуальної діяльності, що полягає у "доборі або упорядкуванні її складових частин". Це означає, що БД, які мають інтелектуальну та творчу цінність, можуть отримати захист як авторські твори.

У цьому контексті важливою частиною закону є Стаття 21, що регулює "Право на БД (компіляції даних)". Вона визначає цивільно-правові норми щодо захисту БД, а також умови виключення з цього захисту. Однією з особливостей цієї статті є наявність норм щодо використання БД за правом особливого роду, тобто за принципом "sui generis".

Крім того, у цьому законі Стаття 26 регулює "Вільне використання БД". Вона визначає умови, за

яких можливе безкоштовне використання БД без порушення авторських прав, що важливо для розвитку науки, освіти та інших сфер, де відкритий доступ до інформації є критично важливим. Згідно з чинним законодавством, БД можуть отримати правову охорону як твори літератури, науки або мистецтва, згідно з нормами Статті 31 "Строк чинності авторського права". Якщо ж БД створена з застосуванням правового режиму "sui generis", що захищає її з точки зору інвестицій у створення або організацію, то термін правової охорони буде становити 15 років з моменту її створення (згідно із Статтею 21).

Існуючі норми Законодавства України допускають захист БД через реєстрацію їх назв в якості засобів ідентифікації товарів і послуг, тобто можна здійснити реєстрацію торговельної марки, яка буде мати аналогічну назву, що і проектована БД. Це слідує із норм, які прописані в Статті 5 відповідного Закону України [31].

Проведемо порівняльний аналіз законодавчих норм щодо захисту БД в країнах ЄС та Україні. Результати такого аналізу приведені в таблиці. Приведена інформація дозволяє наочно порівняти основні відмінності та спільні риси у законодавстві різних країн щодо захисту прав на БД, що є важливим аспектом для розуміння правового контексту у сфері інтелектуальної власності.

Таблиця

Порівняльна характеристика законодавчих норм щодо захисту БД у різних країнах Європейського Союзу та Україні:

Країна	Законодавчий акт	Рік останньої редакції	Основні норми захисту БД	Термін правової охорони
1	2	3	4	5
Німеччина	Закон про авторське право "UrhG"	2018	Захист БД згідно з авторським правом та "sui generis" (захист на основі інвестицій)	15 років для "sui generis", авторське право — 70 років після смерті автора
Франція	Кодекс інтелектуальної власності "CPI"	2024	Захист БД через авторське право та "sui generis" (інвестиційний захист)	За життя автора та 70 років після його смерті (для авторських БД)
Італія	Закон "Legge sul diritto d'autore"	2023	Цивільно-правові норми щодо авторського права та "sui generis" захисту БД	15 років для "sui generis", авторське право — 70 років після смерті автора
Іспанія	Закон про авторське право "Ley de Propiedad Intelectual"	1996	Впровадження Директиви 96/9/ЄС, авторське право та "sui generis" захист	15 років для "sui generis", авторське право — 70 років після смерті автора
Португалія	Кодекс авторського права і суміжних прав "CDADC"	1985	Авторське право і "sui generis" захист, впровадження Директиви 96/9/ЄС	За життя автора та 70 років після його смерті (для авторських БД)
Нідерланди	Закон "Auteurswet", Закон "Databankenwet"	1999	Захист через авторське право та спеціальний захист БД ("sui generis")	За життя автора та 70 років після його смерті (для авторських БД)
Україна	Закон "Про авторське право і суміжні права"	2022	Захист як через авторське право, так і через "sui generis" для БД	Авторські БД — за життя автора та 70 років після його смерті; "sui generis" — 15 років після створення

Спираючись на результати проведеного аналізу, слід виокремити три ключові моменти:

1. ***Захист БД:*** Всі країни ЄС, а також Україна, застосовують подвійний підхід до захисту БД: через авторське право та через право "sui generis", що передбачає захист інвестицій у створення БД;

2. ***Термін охорони:*** У Німеччині, Італії та Іспанії для БД, що підлягають захисту за правом "sui generis", термін правової охорони становить 15 років. В інших країнах ЄС, таких як Франція, Португалія та Нідерланди, термін охорони БД за авторським правом становить 70 років після смерті автора.

3. ***Особливості національного законодавства***: Україна комбінує підхід: для авторських БД термін правової охорони — 70 років після смерті автора, а для БД, що охороняються за правом "sui generis", термін становить 15 років від дати створення.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження правової охорони БД дозволяє зробити кілька важливих висновків, які підкреслюють актуальність цієї теми як у контексті міжнародних правових стандартів, так і з огляду на національне законодавство України.

Сучасний розвиток цифрових технологій та зростання обсягів даних, які використовують в різних сферах економіки, робить захист БД надзвичайно важливим питанням. БД стали основним об'єктом інтелектуальної власності в умовах глобалізації, оскільки вони служать основою для комерційних і наукових досліджень, управлінських процесів та інновацій. Таким чином, розробка ефективних механізмів їх правової охорони має велике значення для захисту інтересів авторів, розробників та користувачів БД.

Підписання нової редакції Закону України "Про авторське право та суміжні права" свідчить про прагнення України до гармонізації та уніфікації національних правових норм з міжнародними стандартами, зокрема з Директивами ЄС. Включення в національне законодавство норм, що мають стосунок до правової охорони БД, є важливим кроком у забезпеченні відповідності вимогам міжнародних угод та покращенні правового регулювання інтелектуальної власності в Україні.

Проведений аналіз законодавчих норм різних країн ЄС, а також України, показав, що вітчизняне законодавство у сфері захисту БД не поступається європейським стандартам. В Україні було враховано принципи, закладені в Директиві 96/9/ЄС, котра забезпечує захист БД через поєднання авторських прав та спеціального права "sui generis". Це дозволяє ефективно захищати інтелектуальну власність розробників БД, зокрема з урахуванням інвестицій, зроблених у створення та організацію бази.

Важливо, що в Україні передбачено подвійний механізм правового захисту БД і такий підхід відповідає міжнародній практиці. Для авторських БД захист надають на основі авторського права, а для БД, котрі створені за рахунок інвестицій, застосовують захист за правом "sui generis". Результатом таких нововведень у відповідних нормативних актах України є адаптація національного законодавства до європейських стандартів, що враховує різні форми інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки.

Термін правової охорони БД в Україні залежить від типу БД. Для авторських БД охорона триває за життя автора та 70 років після його смерті, що відповідає міжнародним стандартам. Для БД, котрі підлягають охороні за нормами "sui generis", охоронний термін встановлено на 15 років з моменту створення. Це забезпечує рівновагу між інтересами авторів і інвесторів. Розробники БД мають змогу ефективно їх використовувати протягом обмеженого періоду, а також враховує їх інвестиційні витрати на створення.

Враховуючи тенденції до цифровізації та розвитку нових технологій, зокрема у сфері великих даних (Big Data), штучного інтелекту та аналітики даних, Україна може бути готовою до подальшої адаптації та оновлення законодавства. Зокрема, важливо врахувати специфіку нових технологій у контексті створення та використання БД, а також розвитку нових форм інтелектуальної власності, які пов'язані з наборами даних, наприклад, з інтелектуальною власністю, яка виникає як результат автоматичного збору та обробки даних.

Розширення правової охорони БД також є важливим елементом для підтримки інноваційної діяльності. За допомогою чіткої системи правової охорони можна стимулювати інвестиції в розробку нових технологій, полегшувати обмін даними та знижувати ризики для бізнесу, що працює з великими обсягами даних. Правова визначеність щодо БД дозволяє забезпечити більшу стабільність і захищеність для підприємств, котрі працюють у сфері цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1986 р. (Паризький акт від 24 липня 1971 р.). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2006. № 5 (Кн. 2). С. 1247.

2. Штефан О. Цивільно-правові способи захисту авторського права і суміжних прав: новації законодавства. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. №1-2. С. 64-74. URL: http://uran.inprojournal.org/article/view/277226/271964

3. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31991L0250

4. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, прийнята 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text

5. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий на Дипломатичній конференції 20 грудня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text

6. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009

7. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0024

8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689

9. Про авторське право і суміжні права: Закон України (Редакція від 15.11.2024 № 2811-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

10. Капіца Ю. М., Ступак С. К., Жувака О. В. Авторське право і суміжні права в Європі : монографія. Київ : Логос, 2012. 696 с.

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. No 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. С. 356.

12. Ginsburg J. C. Copyright protection for databases in the United States and Europe. *IIC International Review of Industrial Property and Copyright Law*, 1998. 29(1), 36 p.

13. Брижко В. М. Правовий механізм захисту персональних даних: моногр. / за ред. М. Я. Швець, Р. А. Калюжного. К.: Парламентське вид-во. 2013. 120 с.

14. Коноваленко В. Авторське право та суміжні права: бухгалтеру, керівнику, юристу. Харків: Фактор, 2006. 476 с.

15. Єфіменко М. Ю. База даних як об'єкт інформаційних правовідносин. *Право і безпека*. 2015. № 4 (59). С. 27–31.

16. Маліновська І. М. Охорона прав на базу даних у цивільному праві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2013. 20 с.

17. Голікова О. В., Заікіна Т. В. Особливості баз даних як об'єктів авторського права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2022, 2 (20): С. 84-91. – URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-2(20)-84-91

18. Редько Р. Г., Скляров Р. А., Шанайда В. В. Порівняльно-правовий аналіз законодавства в області інтелектуальної власності в країнах ЄС та Україні. *Міжвузівський збірник наукових праць "Наукові нотатки" за галузями знань "Фізико-математичні науки" та "Технічні науки"*. Луцьк, 2023, №75. С. 9 - 14. DOI 10.36910/775.24153966.2023.75.1 URL: https://eforum.lntu.edu.ua/index.php/naukovi_notatky/issue/view/134/130

19. Скляров Р. А., Шанайда В. В., Редько Р. Г., Четвержук Т. І. Порівняльно-правовий аналіз законодавства у сфері захисту програмних продуктів у Франції, Німеччині та Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Випуск 14. Кропивницький, 2023. С. 27 - 39. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-27-39 URL: https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/250/252

20. Stephen P. Mulligan, Chris D. Linebaugh, Data protection law: An overview. 2019: CRS Report R45631, Congressional Research Service. P. 75. URL: https://www.everycrsreport.com/files/20190325_R45631_6d0338c074bf38e6cddac62f94b5d143ed3a18d0.pdf

21. Koščík M., Myška M. Data protection and codes of conduct in collaborative research. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2018. 32(1). P.141-154.

22. Urheberrechtsgesetz – UrhG. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.pdf

23. Legge sul diritto d'autore. Testo della Legge 22 aprile 1941, n. 633 aggiornato alla L. 14 novembre 2024, n. 166. URL: https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/06/26/legge-sul-diritto-d-autore#titolo1

24. Auteurswet. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001886/2022-10-01/0#HoofdstukI_Paragraaf1

25. Databankenwet. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0010591/2021-06-07/0

26. Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12 de abril, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley de Propiedad Intelectual, regularizando, aclarando y armonizando las disposiciones legales vigentes sobre la materia. 1996. URL: https://www.boe.es/eli/es/rdlg/1996/04/12/1/con

27. Ley 5/1998, de 6 de marzo, de incorporación al Derecho español de la Directiva 96/9/CE, del Parlamento Europeo y del Consejo, de 11 de marzo de 1996, sobre la protección jurídica de las bases de datos. URL: https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1998-5568

28. France. Code de la Propriete intellectualle (version consolidee au 15 novembre 2024). 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069414

29. Código do Direito de Autor e dos Direitos Conexos – CDADC. Diário da República n.º 61/1985, Série I de 1985-03-14. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1985-34475475

30. Decreto-Lei n.º 122/2000, de 4 de julho Transpõe para a ordem jurídica interna a Directiva n.º 96/9/CE, do Parlamento Europeu e do Conselho, de 11 de Março, relativa à protecção jurídica das bases de dados. URL: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/122-2000-300833

31. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 29.12.2024, № 3689-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text

REFERENCES:

1. Bernsjka konvencija pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv vid 9 veresnja 1986 r. (Paryzjkyj akt vid 24 lypnja 1971 r.).[Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of September 9, 1986

(Paris Act of July 24, 1971)] (2006). (Vol. 5 (Kn.2)): *Zibrannja chynnykh mizhnarodnykh doghovoriv Ukrajiny*. [in Ukrainian].

2. Shtefan, O. (2023). Cyviljno-pravovi sposoby zakhystu avtorsjkogho prava i sumizhnykh prav: novaciji zakonodavstva. [Civil law methods of protecting copyright and related rights: legislative innovations]. *Teorija i praktyka intelektualjnoji vlasnosti*, 1-2. 64-74. doi:http://uran.inprojournal.org/article/view/277226/271964 [in Ukrainian].

3. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31991L0250, 1991. [in English].

4. Ughoda pro torghoveljni aspekty prav intelektualjnoji vlasnosti, pryjnjata 15 kvitnja 1994 r. (1994).[Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, adopted on 15 April 1994.]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text. [in Ukrainian].

5. Doghovir Vsesvitnjoji orghanizaciji intelektualjnoji vlasnosti pro avtorsjke pravo, pryjnjatyj na Dyplomatychnij konferenciji 20 ghrudnja 1996 r. (1996). [World Intellectual Property Organization Copyright Treaty, adopted at the Diplomatic Conference on December 20, 1996.]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text. [in Ukrainian].

6. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. (1996). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009. [in English].

7. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. (2009). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0024. [in English].

8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). (2024). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689. [in English].

9. Zakon Ukrajiny Pro avtorsjke pravo i sumizhni prava (Redakcija vid 15.11.2024 # 2811-IX). (2024). [Law of Ukraine On Copyright and Related Rights (Revised as of 15.11.2024 No. 2811-IX)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text. [in Ukrainian].

10. Ju. M. Kapica, S. K. Stupak, Zhuvaka, O. V. (2012). Avtorsjke pravo i sumizhni prava v Jevropi : monoghrafija. [Copyright and Related Rights in Europe: Monograph]. Kyjiv Loghos. 696. [in Ukrainian].

11. Cyviljnyj kodeks Ukrajiny: Zakon Ukrajiny vid 16 sichnja 2003 r. No 435-IV. (2003). [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV. (2003).]. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajiny*, 40-44. 356. [in Ukrainian].

12. Ginsburg, J. C. (1998). Copyright protection for databases in the United States and Europe. *IIC International Review of Industrial Property and Copyright Law, 29*(1), 36. [in English].

13. Bryzhko, V. M. (2013). Pravovyj mekhanizm zakhystu personaljnykh danykh: monoghr. [Legal mechanism for the protection of personal data: monograph]. K.: Parlamentsjke vyd-vo. 120. [in Ukrainian].

14. Konovalenko, V. (2006). Avtorsjke pravo ta sumizhni prava: bukhghalteru, kerivnyku, jurystu. Kharkiv: Faktor. [Copyright and Related Rights: for Accountants, Managers, Lawyers]. 476. [in Ukrainian].

15. Jefimenko, M. Ju. (2015). Baza danykh jak ob'jekt informacijnykh pravovidnosyn. [Database as an object of information legal relations].*Pravo i bezpeka*, 4(59), 27-31. [in Ukrainian].

16. Malinovsjka, I. M. (2013). Okhorona prav na bazu danykh u cyviljnomu pravi Ukrajiny: avtoref. dys. … kand. juryd. nauk: 12.00.03. [Protection of database rights in the civil law of Ukraine: author's abstract of dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.03.]. Kharkiv. 20. [in Ukrainian].

17. O. V. Gholikova, T. V. Zaikina, (2022). Osoblyvosti baz danykh jak ob'jektiv avtorsjkogho prava. [Peculiarities of databases as objects of copyright]. *Ekspert: paradyghmy jurydychnykh nauk i derzhavnogho upravlinnja*, 2(20), 84-91. doi:https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-2(20)-84-91 [in Ukrainian].

18. Redjko, R. Gh., Skljarov, R. A., & Shanajda, V. V. (2023). Porivnjaljno-pravovyj analiz zakonodavstva v oblasti intelektualjnoji vlasnosti v krajinakh JeS ta Ukrajini. [Comparative legal analysis of legislation in the field of intellectual property in the EU countries and Ukraine].*Mizhvuzivsjkyj zbirnyk naukovykh pracj «Naukovi notatky» za ghaluzjamy znanj «Fizyko-matematychni nauky» ta «Tekhnichni nauky»*, 75, 9-14 . doi:https://doi.org/10.36910/775.24153966.2023.75.1 [in Ukrainian].

19. Skljarov, R. A., Shanajda, V. V., Redjko, R. Gh., Chetverzhuk, T. I. (2023). Porivnjaljno-pravovyj analiz zakonodavstva u sferi zakhystu proghramnykh produktiv u Franciji, Nimechchyni ta Ukrajini. [Comparative legal analysis of legislation in the field of software product protection in France, Germany and Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serija: Pravo, Vypusk* 14 *14*, 27-39. doi:10.36550/2522-9230-2023-14-27-39 . [in Ukrainian].

20. Stephen P. Mulligan, Chris D. Linebaugh (2019). Data protection law: An overview: CRS Report R45631, Congressional Research Service. 75. [in English].

21. Koščík, M., Myška, M. (2018). Data protection and codes of conduct in collaborative research. *International Review of Law Computers & Technology, 32(1),* 141-154. doi:10.1080/13600869.2018.1423888 [in English].

22. Urheberrechtsgesetz UrhG. (2018). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.pdf. [in Germany].

23. Legge sul diritto d'autore. Testo della Legge 22 aprile 1941, n. 633 aggiornato alla L. 14 novembre 2024, n. 166 (2024). URL: https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/06/26/legge-sul-diritto-d-autore#titolo1 [in Italian].

24. Auteurswet. (2022). URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001886/2022-10-01/0#HoofdstukI_Paragraaf1. [in Dutch].

25. Databankenwet. (2021). URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0010591/2021-06-07/0 [in Dutch].

26. Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12 de abril, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley de Propiedad Intelectual, regularizando, aclarando y armonizando las disposiciones legales vigentes sobre la materia. (1996). https://www.boe.es/eli/es/rdlg/1996/04/12/1/con. [in Spanish].

27. Ley 5/1998, de 6 de marzo, de incorporación al Derecho español de la Directiva 96/9/CE, del Parlamento Europeo y del Consejo, de 11 de marzo de 1996, sobre la protección jurídica de las bases de datos. (1998). https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1998-5568. [in Spanish].

28. France. Code de la Propriete intellectualle (version consolidee au 15 novembre 2024). (2024). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069414/. [in French].

29. Código do Direito de Autor e dos Direitos Conexos - CDADC. (1985). https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1985-34475475. [in Portuguese].

30. Decreto-Lei n.º 122/2000, de 4 de julho Transpõe para a ordem jurídica interna a Directiva n.º 96/9/CE, do Parlamento Europeu e do Conselho, de 11 de Março, relativa à protecção jurídica das bases de dados. (2000). https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/122-2000-300833. [in Portuguese].

31. Zakon Ukrajiny "Pro okhoronu prav na znaky dlja tovariv i poslugh" vid 29.12.2024, # 3689-XII. [Law of Ukraine "On the Protection of Rights to Trademarks for Goods and Services" dated 29.12.2024, No. 3689-XII]. (2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text . [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.11.2024

УДК 342.9
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-230-235

Масюк Леся Ярославівна,
аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
masiuklesia6@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-2016-4209

ЩОДО ЗМІСТУ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У наукові статті запропоновано визначення правил етичної поведінки поліцейських. Виокремлено ознаки, які притаманні правилам етичної поведінки поліцейських як об'єкту адміністративно-правового забезпечення: це система суспільних відносин, яка складається і регулюється окремими нормами права, переважно адміністративно-правовими нормами і включає в себе нормативно-правове регулювання переважно такими нормативно-правовими актами: Закон України «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» та Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179; норми, які регулюють такі відносини, переважно містяться в адміністративному праві, що знайшли своє відображення в Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, а також в інших галузях права, які містять морально-етичні норми; виступають регулятором службової дисципліни поліцейських, створюючи належну і сумлінну поведінку; забезпечують можливість реалізації прав і свобод, а також службових обов'язків поліцейських; за порушення правил етичної поведінки поліцейських настає юридична відповідальність.

Доведено, що структуру адміністративно-правового забезпечення правил етичної поведінки поліцейських складають: суспільні відносини, які виникають між суб'єктами у сфері забезпечення правил етичної поведінки поліцейських; адміністративно-правові норми, які регулюють належну поведінку і службову дисципліну в органах поліції; методи і форми впливу на об'єкт, тобто на поведінку усіх суб'єктів; юридичні наслідки, які виникають у результаті цих відносин.

Наголошено, що проблемним залишається розуміння окремих правил етичної поведінки в діяльності працівників поліції, оскільки правові норми містять категорії які є оціночними, філософськими та не мають чіткого юридичного закріплення, що є не припустимим для практики правозастосування, оскільки передбачають різне тлумачення, що є прямим порушенням прав людини в цілому та прав поліцейських зокрема.

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правове забезпечення, структура, суспільні відносини, правові норми, правила етичної поведінки, службова дисципліна, службові обов'язків поліцейських, юридична відповідальність.

© Л.Я.Масюк, 2024

Masiuk L. ON THE CONTENT OF THE RULES OF ETHICAL BEHAVIOR OF POLICE OFFICERS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL SUPPORT

The scientific article proposes a definition of the rules of ethical behavior of police officers. The features inherent in the rules of ethical behavior of police officers as an object of administrative-legal support are highlighted: this is a system of social relations, which is composed and regulated by separate legal norms, mainly administrative-legal norms and includes regulatory and legal regulation mainly by the following regulatory and legal acts: the Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" and the Rules of Ethical Behavior of Police Officers, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 09.11.2016 No. 1179; The norms that regulate such relations are mainly contained in administrative law, which are reflected in the Rules of Ethical Conduct of Police Officers, approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 09.11.2016 No. 1179, as well as in other branches of law that contain moral and ethical norms; act as a regulator of the service discipline of police officers, creating proper and conscientious behavior; ensure the possibility of exercising the rights and freedoms, as well as the official duties of police officers; for violation of the rules of ethical conduct of police officers, legal liability arises.

It has been proven that the structure of administrative and legal support for the rules of ethical conduct of police officers consists of: social relations that arise between subjects in the field of ensuring the rules of ethical conduct of police officers; administrative and legal norms that regulate proper behavior and service discipline in police bodies; methods and forms of influence on the object, that is, on the behavior of all subjects; legal consequences that arise as a result of these relations.

It is emphasized that understanding individual rules of ethical behavior in the activities of police officers remains problematic, since legal norms contain categories that are evaluative, philosophical, and do not have a clear legal basis, which is unacceptable for law enforcement practice, since they provide for different interpretations, which is a direct violation of human rights in general and the rights of police officers in particular.

Key words: National Police, administrative and legal support, structure, public relations, legal norms, rules of ethical behavior, service discipline, official duties of police officers, legal responsibility.

Постановка проблеми. Правила етичної поведінки виконують одну із важливіших функцій у забезпеченні і регулюванні службових правовідносин професійній діяльності працівників поліції. В загальному розуміння правила етичної поведінки поліцейських – це сукупність певних моделей поведінки, їх стиль поведінки, що мають своє вираження та місце під час виконання службових обов'язків. Правила етичної поведінки працівників органів поліції є узагальненням стандартів поведінки та доброчесності, які виробляються як на основі історичного досвіду їх трудової діяльності, так і на вимогах нормативно-правових актів, спрямованих на створення умов для підвищення авторитету діяльності органів поліції та зміцнення репутації поліцейських, а також довіри населення до них, інформованості громадян про їх поведінку та очікувані позитивні результати від виконання службових обов'язків.

Етична поведінка поліцейських – це перш за все внутрішні, службові питання, які охоплюються управлінськими процесами та регламентуються нормами адміністративним правом.

Щоб з'ясувати зміст правил етичної поведінки поліцейських як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, перш за все необхідно дослідити як же забезпечуються вони через призму адміністративно-правового поля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дану проблематику досліджували у своїх наукових працях вчені-адміністративісти, зокрема: О. М. Бандурка, О. В. Батраченко, С. М. Бортник, В. М. Гаращук, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. Є. Крищенко, Р. С. Мельник, Д.С.Припутень, О. П. Рябченко, В. В. Сокуренко, В. А. Троян, В. І. Шамрай, С.О. Шатрава та інші. Проте, дослідження змісту правил етичної поведінки поліцейських як об'єкт адміністративно-правового забезпечення потребує свого вивчення.

Мета статті полягає в необхідності надати власне розуміння категорії «правила етичної поведінки поліцейських» та виокремити ознаки, які притаманні правилам етичної поведінки поліцейських як об'єкту адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку наукової праці потрібно проаналізувати поняття «забезпечення», яке вживається у різних сферах діяльності. Так, наприклад є інформаційне забезпечення, правове забезпечення, фінансове забезпечення, військове забезпечення, політичне забезпечення, медичне забезпечення та інше. У юридичному значенні «забезпечення» означає правові механізми, які діють на державному, національному та міжнародному рівнях із застосуванням нормативно-правового регулювання. Поняття «забезпечення» з правового контексту насамперед зустрічається у Конституції України. Зокрема у ст.ст. 13, 16, 17 зазначено, що найважливішими функціями держави є забезпечення захисту усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості та економіки; забезпечення екологічної безпеки; забезпечення соціального захисту. У ст. 23 закріплено, що кожній людині забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості,у ст. 24 визначено як забезпечуються права рівності жінок і чоловіків через надання рівних прав та можливостей щодо їх правового захисту [1]. У своїй роботі О. П. Сидоренко визначає поняття правового забезпечення як у вузькому, так і широкому розумінні. У вузькому розумінні – це поняття як правова процедура, тобто спеціально обумовлений порядок адміністративного провадження. У широкому значенні правове забезпечення визначає зміст однієї із функцій правової держави щодо підтримання правопорядку, вплив на суспільство через систему юридичних, організаційних, ідеологічних, економічних заходів [2, с. 39-41]. Також воно вживається у наступних значеннях як: сукупність правових заходів та засобів; правова

діяльність; складова механізму правового регулювання, а також процедура процесуального провадження [2, с.40].

Різновидом правового забезпечення є адміністративно-правове забезпечення. Основними ознаками адміністративно-правового забезпечення є: сукупність адміністративно-правових заходів і засобів; система гарантій; регулювання переважно нормами адміністративного і конституційного права. Адміністративно-правове забезпечення складається з таких елементів, як: об'єкт, суб'єкт, норми права, норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, їх зміст, гарантії, заходи, засоби, форми та методи [3, с.46-48]. Ознайомившись із зазначеною думкою, наголосимо, що остання є цікавою але дискусійною. Так, Є.Є. Колесников визначає адміністративно-правове забезпечення як здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток [4, с. 433-434]. Г.С. Римарчук цитує про адміністративно-правове забезпечення так, що це здійснення державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток [5, с.8]. На думку Т.Г. Корж-Ікаєвої адміністративно-правове забезпечення – це сукупність адміністративно-правових заходів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод.

В контексті нашого дослідження безпосереднім об'єктом будуть виступати правила етичної поведінки поліцейських. Зазвичай правила етичної поведінки людини формуються із основної складової – моралі. Наука, яка вивчає про мораль, правила поведінки людей називають етикою. Дану науку започаткував Арістотель у IV ст. до н.е. [6, с. 744-745]. Згідно з філософією Г. В. Ф. Гегеля, мораль – це сукупність принципів, норм, правил поведінки людей, а моральність – це процес втілення принципів, норм, правил вже у самій поведінці людей, у відносинах між нею та іншими людьми. Мораль – це сукупність вимог, норм і принципів поведінки людини у взаємодії із суспільством, соціальними інститутами та суб'єктами. Мораль існує у двох формах: у формі особистих якостей, а також у формі суспільних норм поведінки [6, с. 746-749].

Предметом етики становлять моральні норми, які постійно змінюються відповідно до історичних процесу. Моральні норми слід розуміти як вимоги до людини, щодо її діяльності і відносин з іншими людьми. Моральні норми і принципи входять до поняття моральних цінностей, які реалізовуються у вчинках, мотивах поведінки, результатом яких є оцінка схвалення чи засудження. Моральні цінності є однією із форм вираження моральних вимог: норм і принципів моралі, моральних ідеалів, поняття добра, справедливості, честі, гідності, обов'язку, способу життя людини, її моральних якостей, моральних характеристик дій і вчинків, сфери її впливу, моральних відносин [6, с. 785-790]. На практиці мораль формується у моральній діяльності особистостей, зокрема мораль включена у різні види професійної діяльності та є важливою її складовою. Вона знаходить своє втілення у моральних відносинах, через які реалізовуються моральні цінності і торкаються відносин у різних сферах діяльності, до прикладу економічних, політичних, релігійних та ін. Моральні відносини реалізовують моральні права для всіх учасників відносин, які пов'язані з очікуванням виконання обов'язків. Моральні відносини поділяються за основними сферами діяльності, це може бути економічна, політична, наукова, також залежать від об'єкта ставлення – до дітей, до людей, до установ і організацій, до праці та залежать від суб'єкта відносин, – людини [6, с. 806-808]. Моральні відносини формують всі моральні цінності, які виступають регулятором у становленні особистісних якостей людини, тобто моральних чеснот. Термін дефініцій «чеснота» (virtus, ἀρετή «арете») вживається як позитивна моральна, добра якість людини. У стародавніх текстах слово «чеснота» (αρετη, virtus) тлумачиться як риса або якість морально доброї людини, яка веде дуже добрий спосіб життя. Вперше термін «чеснота» згадується в етиці доброчесності за часів Античної філософії, починаючи від Сократа, Платона, Аристотеля, Стоїків. Саме в моральному сенсі поняття arete вперше започаткував Сократ. У Сократа воно означало як теоретичне, так і практичне знання, яке спонукає людину виконувати свої обов'язки в особистому, родинному й суспільному житті. Різні погляди про чесноти мали Платон та Арістотель. Платон вважав, що чеснота – це фактично мета, яку потрібно шукати. Арістотель стверджував, що чесноти більше функціонують як спосіб захисту людських стосунків, особливо у вияві стосунків. На той час були відомі чотири кардинальні чесноти – мудрість, справедливість, твердість духу і поміркованість [7, с.267-278].

Так, найбільший філософ і богослов середньовіччя Т. Аквінський поділяв чесноти на розумові, моральні і богословські. Характеризуючи моральні чесноти, учений доводив, що вони належать до частини душі та є якостями характеру людини, які не можуть існувати без розуму. Моральні чесноти він поділяв на ті, що виражають стосунки між людьми (насамперед справедливість) і чесноти, які характеризують ставлення людини до себе і своїх пристрастей. До головних моральних чеснот він зараховував: розсудливість, справедливість, поміркість, мужність [7, с. 297-300].

Серед вітчизняних мислителів філософії, які досліджували питання про мораль, зокрема про світ людини, про правду, справедливість, щастя і волю, самопізнання – Г. С. Сковорода, П. Д. Юркевич та ін. Сучасна філософська етика в контексті моралі знайшла своє відображення для формування нових напрямків етики, зокрема біоетики, етики відповідальності, етики благоговіння перед життям, етики не насилля, тощо [8, с. 143-144].

Перелік головних чеснот запроваджений Платоном можна знайти у книзі Мудрості (8,7), це чотири головні чесноти: поміркованість, мудрість (розсудливість), мужність (міцність) і справедливість. Ці чотири чесноти, їх ще називають кардинальними походять від богословських (Божих) чеснот: віри, надії і любові. Разом вони складають сім чеснот. Усі чесноти мають вплив на людину. Проте моральні чесноти відрізняються від Божих (богословських) чеснот, адже Божі чесноти наділені надприродною силою і даються Богом, а моральні чесноти можна набути природними силами протягом усього життя [9, с. 118].

Відповідно моральні чесноти – це ті моральні якості людини, якими вона володіє, наділені природою або набуті протягом життя. До моральних чеснот людини можна віднести такі як: дисциплінованість, гідність, наполегливість, мужність, стриманість, справедливість та інші. Перелічені моральні чесноти формують внутрішній потенціал людини, який в подальшому відображається у її характері та у відносинах з людьми. Вони позитивно впливають на правильне та ефективне виконання сімейних обов'язків, трудових обов'язків, обов'язків перед державою і суспільством. Саме моральні чесноти будують етичну поведінку людини. Етична поведінка – це поведінка, яка відповідає моральним нормам і принципам. Відповідно у кожній сфері діяльності прописані та затверджені нормативно-правовими актами (Кодекси, Статути, накази) правила етичної поведінки, які визначають відповідні критерії поведінки працівників. В науці ж дослідники намагаються описати специфіку прояву моральних чеснот у формуванні правил етичної поведінки у різних видах професій працівників: юристів, медичних працівників, підприємців, журналістів, інженерів та ін. Правила етичної поведінки працівників становлять сукупність принципів і норм поведінки осіб у кожній професійній діяльності, яка вивчає походження, сутність, специфіку, суспільні функції морально-професійних норм і стосунків, закономірності їх розвитку на різних історичних етапах [10, с. 43]. У свою чергу етика поліцейських є складовою професійної етики. Професійна етика ґрунтується на визначених і затверджених правилах етичної поведінки осіб, об'єктом яких є специфічні, морально-етичні норми, відносини, принципи, відповідно до кожного виду професійної діяльності. Професійна етика поліцейського – це загальні норми моралі та специфічні правила поведінки у службовій діяльності, а також у повсякденному житті. Так, для поліцейських важливими будуть моральні чесноти:поміркованість, мудрість (розсудливість), мужність (міцність) і справедливість,які становитимуть основу побудови моральних якостей та правильних орієнтирів працівника.

Окремі елементи моральних чеснот поліцейських можна віднайти у Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 №1179 [11]. Аналізуючи даний нормативно-правовий акт, можна сказати про те, що основні вимоги до правил етичної поведінки поліцейських зазначені у п. 1 р.II даного наказу. Так, під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен: «неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського» [11], а також дотримуватись вимог антикорупційного законодавства; «професійно виконувати свої службові обов'язки, визначених Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, міжнародними договорами України, а також цими Правилами» [11]. У п.3 р. IV цього ж нормативно-правового акту визначено, що за будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики. Також у п. 1 р. II даного документу затверджені правила моральної поведінки поліцейських, які виражаються у наступних вимогах, що поліцейський повинен бути гідним, справедливим, стриманим, уважним у відношенню до всіх людей, незважаючи на їхній статус, особливості та різні переконання. Він повинен бути нейтральним та об'єктивним у будь-яких ситуаціях та у відношенні до кожної людини, дотримуючись її прав і свобод. Він повинен бути готовим до різних викликів, так, щоб його поведінка відповідала морально-етичним нормам та був готовим до комунікації із населенням і надання їм необхідної допомоги. Окрім цього, поліцейський повинен постійно працювати над своєю поведінкою та контролювати свої негативні почуття, емоції, настрій, щоб не зашкодити іншим, а також, щоб це не вплинуло на виконання службових обов'язків та рішення.

В даному змісті простежуються моральні чесноти поліцейських, такі як справедливість, а також ті, які є похідними від чеснот мужності, мудрості і поміркованості.

У п. 3 р. IV Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, обумовлені інші моральні вимоги до поліцейського і прямі заборони поліцейського у відносинах із населенням, зокрема: «бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи у ввічливій та переконливій формі; надавати можливість особі висловлювати власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя» [11]. Бути тактовним, доброзичливим, ввічливим, проявляти повагу – це похідні від моральних чеснот мудрості й поміркованості. У п.4. вказаного розділу сказано, що «поліцейський повинен бути коректним та не допускати застосування насильства чи інших негативних дій щодо членів суспільства, а також, незважаючи на провокації, повинен залишатися об'єктивним». Тут прослідковуються похідні норми від моральних чеснот поліцейських, зокрема такі як: бути коректним, що є похідними від чеснот мудрості й поміркованості та бути об'єктивним, які походять від чесноти справедливості. Окрім цього у п. 5 визначені правила моральної поведінки, які містять рекомендаційний характер, зокрема, що «з метою зменшення кількості випадків застосування поліцейських

заходів примусу, поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості». Тут відображені моральні чесноти поліцейських, такі як розсудливість, справедливість.

Таким чином, можна стверджувати, що законодавчо у закріплених Правилах етичної поведінки поліцейських містяться окремі елементи моральних чеснот поліцейських, такі як мудрість (розсудливість), справедливість, а також похідні від поміркованості, мужності (міцності).

Власне, об'єктом адміністративно-правового забезпечення правил етичної поведінки поліцейських є ті суспільні відносини, які виникають через поведінку і дії суб'єктів та урегульовуються нормами адміністративного права.

Отже, структуру адміністративно-правового забезпечення правил етичної поведінки поліцейських складають: суспільні відносини, які виникають між суб'єктами у сфері забезпечення правил етичної поведінки поліцейських; адміністративно-правові норми, які регулюють належну поведінку і службову дисципліну в органах поліції; методи і форми впливу на об'єкт, тобто на поведінку усіх суб'єктів; юридичні наслідки, які виникають у результаті цих відносин.

Висновки. На підставі вищесказаного, можна виокремити наступні ознаки, які притаманні правилам етичної поведінки поліцейських як об'єкту адміністративно-правового забезпечення:

– це система суспільних відносин, яка складається і регулюється окремими нормами права, переважно адміністративно-правовими нормами і включає в себе нормативно-правове регулювання переважно такими нормативно-правовими актами: Закон України «Про Дисциплінарний Статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII [12] та Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 [11];

– норми, які регулюють такі відносини, переважно містяться в адміністративному праві, що знайшли своє відображення в Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 [11], а також в інших галузях права, які містять морально-етичні норми;

– виступають регулятором службової дисципліни поліцейських, створюючи належну і сумлінну поведінку;

– забезпечують можливість реалізації прав і свобод, а також службових обов'язків поліцейських;

– за порушення правил етичної поведінки поліцейських настає юридична відповідальність.

Таким чином, правила етичної поведінки поліцейських – це правові норми, які в диспозиції статті містять етичні правила, але на відміну від етичних норм знаходяться під охороною держави, а не суспільства і є засобом регулювання суспільних відносин, пов'язаних із дотримання дисципліни і законності в діяльності поліції. Проблемним залишається розуміння окремих правил етичної поведінки в діяльності працівників поліції, оскільки правові норми містять категорії які є оціночними, філософськими та не мають чіткого юридичного закріплення, що є не припустимим для практики правозастосування, оскільки передбачають різне тлумачення, що є прямим порушенням прав людини в цілому та прав поліцейських зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: основний Закон України від 28.06.1996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Сидоренко О.П. Правове забезпечення: до питання інтерпретації поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С.39-46. URL:http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/12.pdf.

3. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. №4. С. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_4_9.

4. Колесников Є.Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 432-438.

5. Римарчук Г.С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 18 с.

6. Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: підручник / Горлач М.І., Кремень В.Г., Ніколаєнко С.М., Требін М.П., та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 1028 с.

7. Тофтул М.Г. Етика: навч. посібн. Київ: Академія, 2005. 416 с.

8. Сучасна філософія. Основні розділи, поняття, проблеми, ідеї / А. І. Бойко та ін.; за ред. О. В. Кулєшова. Черкаси, 2017. 154 с.

9. Обер Ж.-М. Моральне богослов'я / пер. з італ. М.-І. Любачівського. Львів: Стрім, 1997. 296 с.

10. Стасевська О.А. Етична складова української філософської думки: історична специфіка та сучасний стан. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (25) 2015. С.*29-45. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19116/1/29-45.pdf.

11. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 №1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text.

12. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text.

REFERENCES:

1. Konstytutsiya Ukrayiny (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]: zakon Ukrayiny № 254k/96 VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian].

2. Sydorenko, O.P. (2018) Pravove zabezpechennya: do pytannya interpretatsiyi ponyattya [Legal support: to the issue of interpretation of the concept]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi.* № 1. S.39-46.URL:http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/12.pdf. [in Ukrainian].

3. Humin, O.M., Pryakhin, YE.V. (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennya: ponyattya ta struktura [Administrative and legal support: concept and structure]. *Nashe pravo.* №4. S. 46-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_4_9. [in Ukrainian].

4. Kolesnykov, YE. YE. (2011). Ponyattya ta osoblyvosti administratyvno-pravovoho zabezpechennya zakhystu prav spozhyvachiv [Concept and features of administrative and legal support for consumer rights protection]. *Forum prava.* № 2. S. 432-438. [in Ukrainian].

5. Rymarchuk, H.S. (2013). Administratyvno-pravove zabezpechennya prava intelektual′noyi vlasnosti [Administrative and legal support of intellectual property rights]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. L′viv, 18 s. [in Ukrainian].

6. Horlach, M.I., Kremen′, V. H., Nikolayenko, S.M., Trebin, M.P., ta in. (2008) Osnovy filosofs′kykh znan′. Filosofiya, lohika, etyka, estetyka, relihiyeznavstvo [Fundamentals of philosophical knowledge. Philosophy, logic, ethics, aesthetics, religious studies]: pidruchnyk / Kyyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 1028 s. [in Ukrainian].

7. Toftul, M.H. (2005). Etyka [Ethics]: navch. posibn. Kyyiv: Akademiya, 416 s. [in Ukrainian].

8. Suchasna filosofiya. Osnovni rozdily, ponyattya, problemy, ideyi [Modern Philosophy. Main Sections, Concepts, Problems, Ideas] / A. I. Boyko ta in.; za red. O. V. Kulyeshova. Cherkasy, 2017. 154 s. [in Ukrainian].

9. Ober, ZH.-M. Moral′ne bohoslov″ya [Moral Theology] / per. z ital. M.-I. Lyubachivs′koho. L′viv: Strim, 1997. 296 s. [in Ukrainian].

10. Stasevs′ka, O.A. (2015). Etychna skladova ukrayins′koyi filosofs′koyi dumky: istorychna spetsyfika ta suchasnyy stan [The ethical component of Ukrainian philosophical thought: historical specificity and current state]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»* № 2 (25). S.29-45. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19116/1/29-45.pdf. [in Ukrainian].

11. On approval of the Rules of Ethical Conduct of Police Officers (2016, November 9) [On approval of the Rules of Ethical Conduct of Police Officers]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated № 1179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text. [in Ukrainian].

12. On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine (2018, March 15) [On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine]: Law of Ukraine dated No. 2337-VIIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text. [in Ukrainian].

УДК 349.41
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-235-241

Карапиш Богдан Васильович,
аспірант кафедри земельного та аграрного права
ННІ права КНУ імені Тараса Шевченка
rakapysh@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-9253-0334

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МАЙНОВОГО НАЙМУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ

У статті розглядаються історичні аспекти розвитку відносин майнового найму (оренди).

Проаналізовано особливості розвитку майнового найму як самостійної правової категорії. Зосереджено увагу на специфіці договору locatio-conductio за законодавством Стародавнього Риму як передумови сучасних відносин найму (оренди) у сфері цивілістики та землекористування відповідно.

Наведено характерні особливості ретроспективного регулювання договору найму (оренди) за законодавством Великобританії (період 1550-1700 рр.), Німеччини (період 1870-1940 рр.), Канади та Квебеку (1985 р. – сьогодення), Галичини (Галицький цивільний кодекс 1797 р.), Української РСР (1922-1991 р.) та незалежної України (1991 р. – дотепер).

Досліджено особливості регулювання відносин найму (оренди) земельних ділянок за законодавством Великобританії, Канади, Квебеку та України доби незалежності відповідно.

© Б.В.Карапиш, 2024

Зроблено висновок, що правове регулювання відносин майнового найму (оренди) слід розглядати комплексно, враховуючи як загальноцивілістичні засади так і земельно-правові особливості оренди земельної ділянки, визначені земельним законодавством. В Україні між цивілістичною за земельно-правовою доктринами оренди (найму) є як спільне, так і відмінне. Цивільним кодексом України визначено загальні положення про найм (оренду) як юридичну конструкцію, а профільним законодавством – Земельним кодексом України, Законом України «Про оренду землі» визначаються особливості оренди (найму) земельної ділянки для комерційних та інших потреб.

Ключові слова: майновий найм, земельні правовідносини, цивільне законодавство, оренда земельної ділянки, землекористування.

Karapysh B. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PROPERTY LEASE RELATIONS: CIVIL AND LAND LEGAL DIMENSIONS

The article examines the historical aspects of the development of property lease (rent) relations.

The peculiarities of the development of property lease as an independent legal category are analyzed. Attention is focused on the specifics of the locatio-conductio contract under the law of Ancient Rome as a prerequisite for modern lease (rent) relations in the field of civil law and land use, respectively.

The characteristic features of the retrospective regulation of the lease agreement (lease) under the legislation of Great Britain (period 1550-1700), Germany (period 1870-1940), Canada and Quebec (1985 - present), Galicia (Galician Civil Code of 1797), the Ukrainian SSR (1922-1991) and independent Ukraine (1991 - present) are presented.

The features of the regulation of the lease (lease) of land plots under the legislation of Great Britain, Canada, Quebec and Ukraine of the period of independence, respectively, are studied.

The conclusion is made that the legal regulation of property lease (lease) relations should be considered comprehensively, taking into account both general civil principles and land-legal features of the lease of a land plot, determined by land legislation. In Ukraine, there are both common and distinct features between the civil and land law doctrines of lease (rent). The Civil Code of Ukraine defines general provisions on lease (rent) as a legal construct, and the specialized legislation – the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Lease of Land" defines the features of lease (rent) of a land plot for commercial and other needs.

Key words: property lease, land legal relations, civil legislation, lease of a land plot, land use.

Постановка проблеми. Договір найму (оренди) є класичною (рамковою) цивілістично-правовою конструкцією, що бере початок від часів Стародавнього Риму (договір locatio-conductio). Правова природа договору передбачає наймодавця та наймача у якості сторін, а предметом договору визначає надання у користування на оплатній основі та на визначений строк погоджений на засадах домовленості об'єкт матеріального світу (речі, майно тощо).

Трансформація договору найму (оренди) призвела до його виходу за межі цивільного права і наразі він широко використовується в інших галузях права. Так, у сфері землекористування найм (оренда) земельних ділянок є розповсюдженим договірним зобов'язанням, спрямованим на взаємний прибуток: наймодавця від користування землею наймачем, та наймача — від використання корисних властивостей земельної ділянки для отримання економічної вигоди.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне дослідити та проаналізувати особливості становлення договору найму (оренди) як цивілістичної конструкції за законодавством Стародавнього Риму, а також – договору найму (оренди) земельної ділянки за законодавством окремих зарубіжних країн, зокрема Великобританії та Німеччини (певна часова доба), Канади та Квебеку (історіографія сучасності), а також – Галичини, Української РСР та незалежної України з метою виокремлення особливостей даного договірного зобов'язання та з'ясування закономірностей розвитку в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі правові аспекти становлення та розвитку відносин майнового найму були предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних науковців в сфері цивільного та земельного права: М.І. Балаценка, Т.О. Коваленко, Н.С. Кузнєцової, П.Ф. Кулинича, Р.А.Майданника, Р.І. Марусенка, А.М. Мірошниченка, М.В. Мороз, В.В. Носіка, Р.А. Стефанчука, Т.О.Третяка, Т.Є. Харитонової, В.В. Цюри, М.В. Шульги та ін. Зокрема, правову природу відносин майнового найму в епоху Стародавнього Риму розкрив І. Калаур. Становлення договору найму (оренди) у цивілістичній парадигмі Великобританії періоду 1550-1700 рр. дослідив іноземний науковець В. К. Баер. Цивілістичну концепцію договору найму (оренди) за законодавством Німеччини у період 1870-1940 рр. було проаналізовано М. Гонгартом та С. Кьолем. Специфіку договорів найму (оренди) за законодавством Канади та Квебеку виокремила Б. П'єрр. Особливості становлення цивільно-правової концепції наймово-орендних правовідносин на заході України (Галичина) за Галицьким цивільним кодексом 1797 р. здійснено А. Гужвою. Науковий доробок зазначених вчених і став підгрунтям даної статті.

В свою чергу, дослідження щодо становлення та розвитку договору найму (оренди) у сфері землекористування як у національній, так і у зарубіжній науковій доктрині потребують уточнення та вдосконалення. Саме тому для розкриття даної частини роботи нами було означено юридико-земельні особливості становлення даного договору за земельним законодавством Великобританії, Квебеку (Канада) та України доби незалежності відповідно.

Мета статті – проаналізувати історіографічні особливості розвитку договору майнового найму за цивілістично-правовою та земельно-правовою концепціями відповідно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майновий найм (оренда), як самостійна правова конструкція, виник на теренах Стародавнього Риму (договір locatio-conductio). Тривалий час він не зазнавав

змін та функціонував без модифікацій, адже застосування даного договору стосувалося виключно правовідносин формату «розміщення предмету для показу – його огляд та потенційна купівля гіпотетичним покупцем» (locare – conducere) [1, с. 52].

Предметом договору найму у римському праві були речі, послуги або робота. Для цілей найму речей використовувалася юридична конструкція «rerum», щодо послуг – operarum, щодо робіт або підряду – operas. В силу недосконалості найму послуг або робіт як окремої юридичної конструкції (сучасними відповідниками є аутсорсинг/аутстафінг), актуальний договір найму (оренди) найдоцільніше порівнювати із договором найму речей (locatio-conductiorerum), за яким одна сторона – наймодавець (locator) зобов'язувався надати іншій стороні – наймачеві (conductor) визначені умовами договору речі на означений строк в користування, в той час як наймачеві (conductor) належав обов'язок сплати винагороди як еквівалента, а також – відповідального користування річчю та збереження цілісності останньої. Ключовим елементом договору найму (оренди) у римському праві був аспект неспоживчості договірного об'єкта — як умова повернення отриманої на договірних засадах речі наймачем по закінченню строку дії такої угоди [1, с. 52].

Зазначимо, що континентально-європейське законодавства у сфері найму (оренди) переважно залишалося незмінним та генерувалося від досвіду римлян.

Наприклад, В. К. Баер [2] досліджуючи правовідносини орендаря та орендодавця у Лондоні (Великобританія, 1550-1700 рр.), виокремлює наступні характерні особливості майнового найму (оренди): розпорошеність власності між різними орендодавцями і перебування останньої у спільному володінні (jointpossession або condominium); використання орендодавцями опції оренди не для основної, а для додаткової дохідності; відносну свободу вибору об'єктів найму (оренди) орендарями (наймачами) та відсутність демпінгу цінової політики найму (оренди). Об'єктами найму (оренди) у Лондоні періоду 1550-1700 рр. як правило виступали будівлі, споруди та житло. Будівлі та споруди пропонувалися орендодавцями для найму з метою реалізації прибуткових потреб (реалізація товарів/послуг, надання послуг із розміщення в силу транзитно-ринкової ролі міста на території Європи. В той же час, житло як вид готової пропозиції виступало опціональним варіантом довгострокових правовідносин найму (оренди) житла та платній, строковій та офіційній договірній основі [2].

Регулювання договору найму (оренди) у законодавстві Великобританії того часу здійснювалося із використанням концепції commonlaw (звичаєве, загальне право), що дозволяло використовувати прецеденти попереднього вирішення спорів щодо відносин майнового найму за умови появи змістовного аналогічного спірного зобов'язання. Примітно, що поняття commonlaw у орендно-договірних відносинах застосовується у Великобританії і сьогодні.

Водночас, досвід Німеччини у сфері розвитку та регулювання відносин найму (оренди) необхідно також розглядати крізь призму житлової специфіки. Від концепції орендованого фірмового житла (companyhousing) у період 1870-1940 рр. у повоєнний період найм (оренда) було поширено на правовідносини оренди будівель, споруд, земельних ділянок тощо. Тобто, предметом договору найму (оренди) визнавалося переважно нерухоме майно, корисні властивості котрого можна трансформувати у персональну економічну вигоду [3].

На відміну від англо-американської правової сім'ї, що переважно керувалася юридичним прецедентом, у Німеччині зберігалася політика ускладненого доступу до іпотечних кредитів для земель під забудову. Найм (оренда) на фактичній фінансовій основі наймача (орендаря) позбавляв можливості індустріалізувати національну економіку та розвивати прямі бізнес-економічні відносини на рівні комерціалізації орендованого майна (насамперед, нерухомого).

Виникнення та поширення відносин майнового найму (оренди) загалом має цивільно-правовий та звичаєвий характери («м'яка оренда» – softlease). У дослідженні Б. П'єрр [4] відзначається, що «концепція права власності передбачає можливість передання речі на умовах користування та розпорядження іншій особі зі збереження статусу власника (володільця) останньої». Подібний підхід дозволяє говорити про розрізнення терміну «власність» та «найм (оренда)» за категоріальним призначенням: об'єкт договору найму (оренди) – саме майно (нерухоме або рухоме), що передається потенційному орендареві (наймачеві) лише на оплатних та контрактних умовах.

Юридичні приклади «м'якої (класичної) оренди» майна закріплює законодавство Канади та, зокрема, Квебеку.

Так, Законом Ангера і Хонсбергера про нерухоме майно 1985 р. (Anger and Honsberger Law of Real Property 1985) [5] у Канаді встановлювалася монополія на рівність юридичного потенціалу нерухомого та особистого майна. Під терміном «нерухоме майно» законодавці пропонують розуміти насамперед землю, частину землі або те, що знаходиться на території земельної ділянки; в той же час, термін «особисте майно» узагальнено стосується речей персонального вжитку (оборотних). Принципова особливість найму (оренди) за Законом Ангера і Хонсбергера про нерухоме майно 1985 р. полягає у тому, що нерухоме майно як правова конструкція не включає в себе орендні права, проте ці ж орендні права можуть застосовуватися (набуватися) щодо означеного виду майна.

Надалі сконцентруємо увагу на особливостях становлення договору найму на теренах України.

Ретроспективно, договір найму (оренди) набув першочергового юридичного вираження на заході України. Так, у Галицькому цивільному кодексі 1797 р. [6] Главою VII «Про найм» урегульовувалися

питання придбання речей міни, купівлі-продажу, а також – отримання права користування річчю на оплатній та договірній основі (п. 219, Книга ІІІ). Нормативно-правовий акт продукує концепцію споживчої вартості щодо об'єктів товарно-грошового обороту – неспоживчих речей (необоротних активів) [1, с. 53]. Власне дефініція договору найму наведена у п. 220 Книги ІІІ Галицького цивільного кодексу 1797 р., за яким під останнім необхідно розуміти оплатне, строкове користування неспоживчою річчю самостійно або із її використанням для трудової діяльності на договірних умовах формату наймодавець-наймач. Таким чином, законодавець у межах однієї правової конструкції розмежовував специфіку користування річчю на пасивну (вилучення корисних властивостей) та активну (використання корисних властивостей речі в процесі виробництва, діяльності тощо) .

Відзначимо, що трактування п. 219-220 Книги ІІІ Галицького цивільного кодексу 1797 р. дозволяє говорити про, по-перше, визнання права приватної власності та, по-друге, про опцію комерціалізації оренди певної речі для особистого фінансового збагачення – останньою, наприклад, могла бути земельна ділянка як об'єкт договірних правовідносин та подальшого господарювання [6].

Концептуально та юридично протилежний підхід до нормативізації договору найму (оренди)/майнового найму зустрічаємо в Україні за часів СРСР (1922-1991 р.)

Серед кодифікованих нормативно-правових актів радянської доби у контексті становлення та розвитку договору майнового найму доцільно виділити Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [7], який визначав специфіку укладання договору майнового найму (оренди) поряд з договором прокату.

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. не містив прямої заборони щодо укладення договору майнового найму (оренди) між приватними особами. Водночас, враховуючи заборону оренди земельної ділянки, платне користування земельною ділянкою за умови укладення орендного договору в силу відсутності правових гарантій як для наймача, так і для наймодавця, не застосовувалося.

Повна переорієнтація у специфіці регулювання та становлення правовідносин за договором найму (оренди) відбулася в Україні зі здобуттям незалежності та подальшим прийняттям кодифікованого нормативно-правового акту – Цивільного кодексу України № 435-IV від 2003 р. [8] (надалі ЦК України).

Так, Глава 58 ЦК України містить загальні положення про майновий найм (оренду), зі змісту яких можна зробити висновок про їх фактичну тотожність. В ст. 792 ЦК України регламентується договір найму (оренди) земельної ділянки як один із різновидів майнового найму. Водночас, враховуючи особливості правового регулювання земельних відносин, мету використання земельної ділянки, якщо об'єктом таких договірних відносин виступає безпосередньо земельна ділянка, то варто використовувати термін «оренда».

Надалі пропонуємо здійснити ретроспективний огляд розвитку та становлення відносин майнового найму (оренди) безпосередньо у сфері землекористування (використання землі).

Непохитним прикладом становлення майнових відносин у сфері оренди землі є, знову-таки, Великобританія. За звичаєво-правовою концепцією, використання опції оренди землі генерувалося від «дозволу власнику вільної власності отримувати дохід від землі» (obtainan in come from land concept), проте розширення юридичного кола правовідносин користування землі зумовило необхідність кодифікованого юридичного контролю даного формату у межах правового поля. Крім цього, як така оренда землі та відносини майнового найму щодо землекористування у Великобританії відсутні, а трастова форма управління земельним активом як приватною формою власності є найрозповсюдженішим елементом узаконення земельного правовідношення.

Нормативно-правовий розвиток регулювання земельних відносин у Великобританії, котрий розпочався на початку XX ст. із прийняттям Закону про власність 1925 р. (The Law of Property Act 1925)[9]. Документом, зокрема, було скасовано будь-які види власності на землю у Великобританії, окрім плати за абсолютне володіння (absolute in possession) та «строку років» (years absolute, де-факто — користувацька давність). Виходячи з цього, відбулося законодавче закріплення двох форм землекористування : вільне володіння для титульного власника (володільця) земельної ділянки та орендна для особи, що набуває право користування та розпорядження земельною ділянкою на визначений строк за певну плату. Доцільно зауважити, що окрім Закону про власність 1925 р. (The Law of Property Act 1925), у Великобританії на початку XX ст. у 1925 р. в контексті регулювання питань земельно-правового найму також було прийнято Закон про довірчих власників (The Trustee Act 1925) [10], котрим предметно врегульовувалися аспекти раціоналізації користування землею за трастовими договорами, особливо щодо уникнення т.зв. «сліпих трастів», створених з метою отримання неправомірної вигоди від фіктивних договорів та правовідношень. Нормативним документом, зокрема, було запроваджено концепцію «траст для продажу землі» (trust for sale), використання котрої можливе за умови купівлі довірчими власниками землі, що не підлягає заселенню, за кошти трасту.

Два вищеназваних нормативно-правових акти функціонують в статусі чинних складових законодавства щодо оренди (найму) землі у Великобританії і станом на зараз. Серед новел законодавства Великобританії, натомість, необхідно виділити Закон про земельні трасти та призначення довірених осіб 1996 р. (Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996) [11] та Закон про реформу загального володіння та оренди 2002 р. (The Commonhold and Leasehold Reform Act 2002) [12].

Зокрема, Законом про земельні трасти та призначення довірених осіб 1996 р. (Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996) [11] встановлювалися та визначалися способи управління земельним

трастом та вводилося поняття «траст землі» як юридичний аналог «простого трасту» (тобто тристоронньої угоди із засновником (управителем), довірчим власником та кінцевим бенефіціаром). Поняття довірчої власності як підвиду суборендного договору щодо землі також трансформується у форму трасту.

У Законі про реформу загального володіння та оренди 2002 р. (The Commonhold and Leasehold Reform Act 2002) [12], водночас, визначалися аспекти орендно-земельних правовідносин за пайовою структурою. Також британський законодавець вніс до термінологічного словника даного нормативного документа терміни «загальна власність» та «земельна власність», де перший стосується специфіки розпорядження земельними ділянками як нерухомим майном, а другий – аспектів використання землі для потреб оренди (найму) за класичним стандартом правовідносин «наймач-наймодавець».

Однак, у деяких випадках трансформаційні елементи законодавства у сфері найму (оренди) земельних ділянок не передбачають створення окремого (галузевого) законодавства. Так, наприклад, у Канаді для цілей договорів оренди (найму) земельних ділянок в сфері землекористування застосовуються положення цивільного законодавства (Закон Ангера і Хонсбергера про нерухоме майно 1985 р. (Anger and Honsberger Law of Real Property 1985)) [5].

При цьому, провінція Квебек на сході Канади для цілей регулювання земельно-правових відносин найму (оренди) застосовує Закон про землекористування та забудову 1979 р. (Act respecting landuseplanning and development 1979) [13]. Нормативно-правовий акт, зокрема, регулює аспекти встановлення договірних правовідносин формату «орендодавець-орендар», визначає правила забудови земельної ділянки, що використовується орендарем на праві оренди, формує порядок законного упорядкування орендованих територій шляхом виконання робіт та умовного використання земельних об'єктів, розташованих на ділянці, за користування котрою сплачується грошовий внесок за договором.

Крім цього, регуляція безпосередньо договору найму (оренди) земельної ділянки здійснена законодавцем у п. 2.15-2.16 Розділу 2 (2.15-2.16 Division 2) документу, де правові межі останнього розширені, зокрема, до права орендаря на обслуговування та розміщення будівель на орендованій території, її облаштування за власний кошт відповідно умов договору та базових вимог експлуатації земельних ділянок, встановлених даним нормативно-правовим актом [13].

В Україні, в свою чергу, процес відродження та становлення нормативно-правового регулювання відносин найму (оренди) землі у процесі землекористування розпочалось на початку 90-х років минулого століття із прийняттям Земельного кодексу УРСР, який діяв в редакції Земельного кодексу України від 13 березня 1992 р. [14], Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (надалі – ЗК України) [15], Закону України «Про оренду землі» в редакції Закону від 02.10 2003 р. [16] та ін.

ЗК України в ст. 93 закріплює право оренди земельної ділянки як погоджене на договірних засадах строково-платне користування (у визначених випадках – і володіння) земельною ділянкою, яка виступає для орендаря інструментом провадження підприємницької та іншої діяльності. В той же час, законодавчо закріплено можливість оренди земельної ділянки фактично необмеженим колом (ч. 2 ст. 93 ЗК України), з урахуванням обмежень, передбачених ч. 3 ст. 93 ЗК України щодо передачі в оренду окремих видів земельних ділянок.

Натомість, у ст. 1 Закону України «Про оренду землі» законодавець надає визначення термінологічному поняттю «оренда землі». Останнє тут розглядається у якості договірного, строкового платного користування та за певних умов – володіння земельною ділянкою з метою реалізації (забезпечення) підприємницьких та інших інтересів орендаря. Констатуємо, що як слідує із визначення, законодавчо надано перевагу саме орендареві як користувачеві відповідної орендованої земельної ділянки, шляхом використання якої можна отримати прибуток, а не орендодавцеві як землевласнику.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження історії розвитку відносин майнового найму з можна зробити наступні висновки:

Правове регулювання відносин майнового найму (оренди) слід розглядати комплексно, враховуючи як загальноцивілістичні засади так і земельно-правові особливості оренди земельної ділянки, визначені земельним законодавством.

Найм (оренда) як правова конструкція може розглядатися як угода, за якою одна сторона – наймодавець зобов'язується надати іншій стороні – наймачеві визначені умовами договору речі на визначений строк в користування, в той час як наймачеві належить обов'язок сплати винагороди як еквівалента, а також – відповідального користування річчю та збереження цілісності останньої (право Стародавнього Риму).

Від підходу юристів Стародавнього Риму генерується, наприклад, специфіка договірних зобов'язань оренди (найму) за правом Великобританії, де Закон про власність 1925 р. (The Law of Property Act 1925) та Закон про довірчих власників (The Trustee Act 1925) регулюють питання використання землі на договірних засадах зі збереженням принципу володіння приватною власністю, запроваджуючи трастовий формат відносин найму у землекористуванні, а більш сучасний Закон про земельні трасти та призначення довірених осіб 1996 р. (Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996) та Закон про реформу загального володіння та оренди 2002 р. (The Commonhold and Leasehold Reform Act 2002) концентрують увагу на процесі отримання беніфіціаром економічної вигоди від оренди землі.

В Україні між цивілістичною за земельно-правовою доктринами оренди (найму) є як спільне, так і відмінне. Наприклад, Гл. 58 Цивільного кодексу України визначено загальні положення про найм (оренду) як юридичну конструкцію, а профільним законодавством – ЗК України, Законом України «Про оренду землі» визначаються особливості оренди (найму) земельної ділянки для комерційних та інших потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калаур І. Історія становлення та розвитку договору найму. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. № 4 (8). С. 51-56.

2. Baer W.C. Landlords and tenants in London, 1550-1700. Cambridge University Press : Urban History, 2011. Vol. 38 (2). p. 234-255.

3. Honhart M. Company Housing as Urban Planning in Germany, 1870-1940. Cambridge University Press: Central European History, 1990. Vol. 23 (1). p. 3-21.

4. Pierre B. Classification of Property and Conceptions of Ownership in Civil and Common Law. Revue generale de droit, Vol. 28. Droits d'auteur, Faculté de droit, Section de droit civil, Universitéd'Ottawa, 1997. p. 235-274.

5. Anger H. D., Oosterhoff, A. H., Rayner, W. B. Anger and Honsberger Law of Real Property 1985. Canada Law Book Incorporated, 1985. 2099 p.

6. Гужва А. Галицький цивільний кодекс 1797 р. як взірець рецепції римського права. *Часопис цивілістики.* 2017. № 27. С. 86-91.

7. Цивільний кодекс УРСР № 1540-06 від 18.07. 1963 р. (остання ред. 01.01.2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text

8. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. (ред. від 30.01.2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

9. The Official Home of UK Legislation (Legislation.gov.uk.). Law of Property Act 1925. — LGU official website. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20

10. The Official Home of UK Legislation (Legislation.gov.uk.). The Trustee Act 1925. – LGU official website. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/19/contents

11. The Official Home of UK Legislation (Legislation.gov.uk.). Trusts of Land and Appointment of Trustees Act 1996. – LGU official website. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/47/contents

12. The Official Home of UK Legislation (Legislation.gov.uk.). Commonhold and Leasehold Reform Act 2002. – LGU official website. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/15/contents

13. LegisQuebec. Act respecting land use planning and development 1979. – LegisQuebec official website. – Режим доступу : https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/a-19.1

14. Земельний кодекс України: Закон УРСР від 18 грудня 1990 року № 561-XII в редакції Закону № 2196-XII від 13.03.92 р. *Відомості Верховної Ради.* 1992. № 25. Ст. 354.

15. Земельний кодекс України: Закон України № 2768-III від 25.10.2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 3-4. Ст.27.

16. Про оренду землі: Закон України № 161-XIV від 06.10.1998 р. в редакції Закону № 1211-IV від 02.10.2003 р. *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 10. Ст. 102.

REFERENCES:

1. Kalaur, I. (2016). Istoriia stanovlennia ta rozvytku dohovoru naimu. [The history of the formation and development of the employment contract]. *Aktualni problemy pravoznavstva. №4 (8).* 51-56. [in Ukrainian].

2. Baer, W.C. (2011). Landlords and tenants in London, 1550-1700. *Urban History. Vol.38 (2).* 234-255. [in English].

3. Honhart, M. (1990). Company Housing as Urban Planning in Germany, 1870-1940. [Company Housing as Urban Planning in Germany, 1870-1940]. *Central European History. Vol.23 (1).* 3-21. [in English].

4. Pierre, B. (1997). Classification of Property and Conceptions of Ownership in Civil and Common Law. *Revue generale de droit. Vol.28.* 235-274. [in English].

5. Anger, H.D., Oosterhoff, A.H., Rayner, W.B. (1985). Anger and Honsberger Law of Real Property. 2099. [in English].

6. Huzhva, A. (2017). Halytskyi tsyvilnyi kodeks 1797 r. yak vzirets retseptsii rymskoho prava. [The Galician Civil Code of 1797 as a model of the reception of Roman law]. *Chasopys tsyvilistyky. №27.* 86-91. [in Ukrainian].

7. Tsyvilnyi kodeks URSR. (1963, July 18). [Civil Code of the Ukrainian SSR]. *№1540-06.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text [in Ukrainian].

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. *№435-IV.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

9. Law of Property Act. (1925). *The Official Home of UK Legislation.* Retrieved from: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20 [in English].

10. The Trustee Act. (1925). *The Official Home of UK Legislation.* Retrieved from: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/19/contents [in English].

11. Trusts of Land and Appointment of Trustees Act. (1996). *The Official Home of UK Legislation.* Retrieved from: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/47/contents [in English].

12. Commonhold and Leasehold Reform Act. (2002). The Official Home of UK Legislation. Retrieved from: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/15/contents [in English].

13. Act respecting land use planning and development. (1979). *LegisQuebec official website*. Retrieved from: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/a-19.1 [in English].

14. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (1990, December 18). [Land Code of Ukraine]. *Zakon URSR №561-XII v redaktsii Zakonu №2196-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 25*. 354. [in Ukrainian].

15. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №3-4.* 27. [in Ukrainian].

16. Pro orendu zemli. (1998, October 6). [On land lease]. *Zakon Ukrainy №161-XIV v redaktsii Zakonu № 1211-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №10.* 102. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

УДК 351.78:342.9:614.8(477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-241-246

Брода Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: 0000-0003-2843-3353

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ЩОДО УТРИМАННЯ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ФОНДУ ЗАХИСНИХ СПОРУД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті визначено, що адміністративна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту є важливим правовим механізмом, спрямованим на забезпечення належного функціонування системи цивільного захисту населення та територій України. Захисні споруди, такі як сховища, протирадіаційні укриття та інші об'єкти спеціального призначення, відіграють критичну роль у забезпеченні безпеки громадян у разі виникнення надзвичайних ситуацій, техногенних катастроф чи воєнних загроз.

Законодавче регулювання цієї сфери здійснюється через Кодекс цивільного захисту України, нормативно-правові акти, що встановлюють порядок утримання та експлуатації захисних споруд, а також адміністративну відповідальність за порушення цих вимог. Проте на практиці існує низка проблем, пов'язаних із невиконанням або неналежним виконанням вимог щодо утримання об'єктів фонду захисних споруд. Основними причинами цього є відсутність належного контролю з боку органів державної влади, фінансова неспроможність балансоутримувачів, а також недостатній рівень адміністративних санкцій, що не стимулюють відповідальних осіб до дотримання норм безпеки.

Однією з ключових проблем є відсутність системного моніторингу стану захисних споруд, що призводить до їх поступової деградації та непридатності для використання у критичних ситуаціях. Чинні механізми адміністративної відповідальності не забезпечують належного рівня підзвітності та ефективного реагування на порушення. Зокрема, штрафні санкції, передбачені законодавством, часто не є достатніми для того, щоб запобігти недбалому утриманню захисних споруд або незаконному використанню їх не за призначенням.

З метою підвищення ефективності адміністративної відповідальності у цій сфері доцільно розглянути такі напрями удосконалення: посилення державного контролю, чітке визначення відповідальних осіб за експлуатацію та утримання захисних споруд, збільшення розміру штрафів за порушення, а також удосконалення механізму адміністративного оскарження та правозастосування. Крім того, важливо запровадити сучасні цифрові інструменти моніторингу стану захисних споруд, що відповідатиме європейським стандартам у сфері цивільного захисту та безпеки.

Відзначено, що питання адміністративної відповідальності за неналежне утримання та експлуатацію захисних споруд потребує комплексного вирішення шляхом посилення адміністративного контролю, реформування санкційної політики та впровадження сучасних механізмів моніторингу, що дозволить забезпечити ефективне функціонування системи цивільного захисту в Україні.

Адміністративна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту – це вид юридичної відповідальності, що передбачає застосування передбачених законом санкцій до посадових осіб, власників або балансоутримувачів захисних споруд за невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правових вимог щодо їхнього утримання, експлуатації, технічного стану та готовності до використання у разі надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, цивільний захист, захисні споруди, фонд укриттів, експлуатація та утримання, Кодекс цивільного захисту України, адміністративні стягнення, державний контроль,

© А.Ю.Брода, 2024

надзвичайні ситуації, безпека населення.

Broda A. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF THE REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LEGISLATION FOR THE MAINTENANCE AND OPERATION OF FACILITIES OF THE FUND OF CIVIL DEFENSE DEFENSE STRUCTURES

The article determines that administrative liability for violation of the requirements established by law for the maintenance and operation of facilities of the fund of civil defense protective structures is an important legal mechanism aimed at ensuring the proper functioning of the civil defense system of the population and territories of Ukraine. Protective structures, such as storage facilities, anti-radiation shelters and other special-purpose facilities, play a critical role in ensuring the safety of citizens in the event of emergencies, man-made disasters or military threats.

Legislative regulation of this area is carried out through the Civil Protection Code of Ukraine, regulatory legal acts that establish the procedure for the maintenance and operation of protective structures, as well as administrative liability for violation of these requirements. However, in practice, there are a number of problems associated with non-fulfillment or improper fulfillment of requirements for the maintenance of protective structures. The main reasons for this are the lack of proper control by state authorities, the financial insolvency of balance sheet holders, as well as an insufficient level of administrative sanctions that do not stimulate responsible persons to comply with safety standards.

One of the key problems is the lack of systematic monitoring of the condition of protective structures, which leads to their gradual degradation and unsuitability for use in critical situations. Current administrative liability mechanisms do not provide an adequate level of accountability and effective response to violations. In particular, the penalties provided for by law are often insufficient to prevent negligent maintenance of protective structures or their illegal use for purposes other than their intended purpose.

In order to increase the effectiveness of administrative responsibility in this area, it is advisable to consider the following areas of improvement: strengthening state control, clearly defining the persons responsible for the operation and maintenance of protective structures, increasing the amount of fines for violations, as well as improving the mechanism of administrative appeal and enforcement. In addition, it is important to introduce modern digital tools for monitoring the condition of protective structures, which will meet European standards in the field of civil protection and security.

It is noted that the issue of administrative responsibility for improper maintenance and operation of protective structures requires a comprehensive solution by strengthening administrative control, reforming the sanction policy and introducing modern monitoring mechanisms, which will ensure the effective functioning of the civil protection system in Ukraine.

Administrative liability for violation of the requirements established by law for the maintenance and operation of objects of the civil defense protective structures fund is a type of legal liability that provides for the application of sanctions provided for by law to officials, owners or balance sheet holders of protective structures for failure to comply or improper compliance with the established regulatory and legal requirements for their maintenance, operation, technical condition and readiness for use in case of emergency situations.

Key words: administrative liability, civil defense, protective structures, shelter fund, operation and maintenance, Civil Defense Code of Ukraine, administrative penalties, state control, emergencies, public safety.

Постановка проблеми. Забезпечення належного утримання та експлуатації об’єктів фонду захисних споруд цивільного захисту є критично важливим для громадської безпеки та національної обороноздатності. В Україні функціонування таких споруд регламентується численними законодавчими актами, зокрема Кодексом цивільного захисту України, відповідними державними будівельними нормами (ДБН) та іншими підзаконними актами. Водночас практика свідчить про систематичні порушення встановлених вимог щодо їхнього утримання, що може призвести до непридатності захисних споруд у разі надзвичайних ситуацій, воєнних дій або техногенних катастроф.

Основними проблемами є: 1) неналежне утримання та експлуатація – багато захисних споруд перебувають у незадовільному стані через відсутність фінансування, контролю або через приватизацію об’єктів без належних зобов’язань щодо їхнього збереження; 2) недостатній контроль з боку державних органів – органи влади не завжди здійснюють систематичний моніторинг стану захисних споруд, а заходи адміністративного впливу часто є неефективними; 3) низький рівень відповідальності власників та балансоутримувачів – відсутність належних санкцій або слабке застосування адміністративних механізмів не стимулює суб'єктів господарювання дотримуватися встановлених вимог; 4) правові прогалини у механізмі адміністративної відповідальності – чинне законодавство не завжди містить чіткі критерії оцінки стану захисних споруд, а також достатньо ефективні санкції за їхню неналежну експлуатацію.

Таким чином, існує нагальна необхідність удосконалення механізмів адміністративної відповідальності за порушення законодавчих вимог щодо утримання захисних споруд. Це передбачає посилення адміністративного контролю, удосконалення санкцій та запровадження ефективних механізмів правозастосування, що відповідатимуть європейським стандартам у сфері цивільного захисту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання адміністративної відповідальності були предметом наукових досліджень В. Б. Авер’янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, І. П. Голосніченка, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, О. П. Коренєва, А. О. Селіванова, Ю. О. Тихомирова, О. М. Якуби та ін.

Метою статті є розкриття особливостей адміністративної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об’єктів фонду захисних споруд цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На законодавчому рівні визначено дві підстави адміністративної відповідальності: «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок». Ототожнення цих понять означає, що адміністративна відповідальність настає за порушення загальнообов'язкових правил, врегульованих нормами різних галузей права, за умови, що за таке порушення передбачено адміністративне стягнення відповідно до статей Особливої частини Розділу ІІ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Законодавець встановлює відповідальність як за вчинення активних дій, так і за бездіяльність, якщо вони порушують визначені правові норми. Важливою характеристикою адміністративного проступку є те, що за його вчинення передбачено відповідне адміністративне стягнення – без цього діяння не може вважатися адміністративним проступком.

Ключовою ознакою адміністративного проступку є ступінь його суспільної небезпеки, оскільки лише шкідливі для суспільних відносин діяння визнаються адміністративними правопорушеннями та закріплені в Особливій частині Кодексу. Таким чином, адміністративний проступок має специфічний зміст, що вирізняє його серед усіх інших адміністративних правопорушень.

Адміністративне правопорушення характеризується низкою ознак, а саме: 1) діяння (дія чи бездіяльність); 2) протиправність; 3) винність; 4) караність; 5) об'єкт посягання; 6) суб'єкт правопорушення.

Будь-який адміністративний проступок є діянням (або бездіянням), оскільки неможливо притягнути особу до відповідальності за думки. Це означає, що протиправна поведінка завжди виражається в зовнішніх учинках особи. Водночас думки людини, вимовлені вголос, вже є діянням, й інколи законодавець, зважаючи на різноманітні обставини, може визнати таке діяння протиправним.

Адміністративне правопорушення – це суспільно небезпечне діяння. Існують різні підходи до визнання зазначеного діяння як суспільно небезпечного. Так, одні вчені вважають, що адміністративні правопорушення не є суспільно небезпечними діяннями тому, що суспільна небезпека – це обов'язкова ознака лише злочинів, а правопорушення є не суспільно небезпечними, а лише суспільно шкідливими діяннями. На відміну від визначення злочину, законодавче визначення адміністративного проступку не вказує на його суспільну небезпеку. Таким чином, законодавець узагалі ніколи не вживає такого терміна, як «суспільно небезпечний вчинок» щодо адміністративних проступків. У цьому контексті Ю. П. Битяк зазначає, що адміністративні проступки не містять у собі суспільної небезпеки, хоча законодавцем визначаються як суспільно шкідливі, антигромадські явища. Суспільна шкідливість дії чи бездіяльність означає, що вона заподіює або створює загрозу заподіянням шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони [1, с. 134].

Водночас О. М. Якуба та А. П. Клюшниченко ґрунтуються на твердженні, що злочини – це якісно особливий вид проступків, а їх головна матеріальна властивість полягає в суспільній небезпеці. Причому, на їх думку, суспільна небезпека повно характеризує виключно злочини. Тому для інших проступків така ознака не обов'язкова [2, с. 222]. При цьому розгляд адміністративних проступків як суспільно небезпечного діяння ґрунтується на матеріальній єдності усіх правопорушень: і злочини, й адміністративні проступки, і дисциплінарні та цивільні правопорушення певною мірою є суспільно небезпечними діяннями. Тому суспільна небезпека – це ознака, властива їм усім без винятку. Відмінність полягає лише в ступені суспільної небезпеки.

Хоча між науковцями точаться дискусії стосовно того, якими є адміністративні проступки: суспільно небезпечними або суспільно шкідливими, усі вони дотримуються єдиної думки щодо негативного характеру адміністративних проступків.

У ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення закріплено поняття адміністративного правопорушення як протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність, не йдеться про його суспільно небезпечність чи шкідливість. Водночас у статтях 10, 11 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено вчинення адміністративного правопорушення умисно чи з необережності із зазначенням ставлення особи, яка його вчинила, до шкідливих наслідків [3]. Тобто суспільна шкідливість правопорушення встановлюється за об'єктивними ознаками.

Суспільна небезпека адміністративних правопорушень полягає в тому, що завдається суспільна небезпека правопорядку, встановленому порядку управління, громадській безпеці тощо. Суспільна небезпечність доводиться шляхом встановлення відповідності тотожності ознак вчиненого діяння ознакам складу адміністративного проступку, передбаченого законом, і висновку про таку відповідність. Тобто лише після проведення кваліфікації вчиненого діяння робиться висновок про його суспільну небезпечність.

Таким чином, вважаємо, що адміністративні проступки є суспільно шкідливими діяннями, хоча їм властивий різний ступінь суспільної небезпеки.

Протиправність адміністративного проступку означає, що провиною визнається лише таке діяння (дія чи бездіяльність), що забороняється нормами адміністративно-правових актів [4, с. 74]. Зокрема, незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 Кодексу України про адміністративні правопорушення) є протиправним, оскільки є проступком, що передбачений у главі 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Водночас, відповідно до ст. 7 Кодексу України про адміністративні

правопорушення, додержання вимог закону при застосуванні заходів впливу за вчинення адміністративних правопорушень забезпечується систематичним контролем з боку вищих органів і посадових осіб, прокурорським наглядом, правом оскарження, іншими встановленими законом способами.

Винність означає, що правопорушник вчинив винну умисну або необережну дію. Провина – це психічне ставлення правопорушника до вчиненої протиправної дії або бездіяльності умисно або необережно. Провина визнається вчиненою умисно, якщо особа, яка її вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності.

Для того щоб визначити діяння адміністративним правопорушенням, потрібно об'єктивно встановити наявний причинний зв'язок між конкретною протиправною дією та суспільно небезпечним наслідком. Так, порушення вимог щодо утримання та експлуатації фонду захисних споруд цивільного захисту має прямий причинно-наслідковий зв'язок із загрозою життю та здоров'ю громадян, а також загальною безпекою держави. Відсутність належного контролю та недотримання встановлених вимог можуть призвести до катастрофічних наслідків у разі виникнення надзвичайних ситуацій, що підтверджує об'єктивну необхідність посилення адміністративної відповідальності за такі порушення.

Адміністративний проступок має об'єкт посягання. Об'єктом адміністративного правопорушення у цій сфері є суспільні відносини, що забезпечують належний стан, утримання та експлуатацію захисних споруд цивільного захисту відповідно до законодавчих норм, спрямованих на гарантування безпеки населення у разі надзвичайних ситуацій.

Родовий об'єкт – відносини у сфері цивільного захисту населення, державного контролю за інженерною інфраструктурою та безпекою об'єктів, призначених для захисту громадян у разі загрози.

Безпосередній (спеціальний) об'єкт – дотримання встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації захисних споруд, включаючи їхню технічну придатність, доступність та відповідність нормам безпеки. Окрім того, видовим об'єктом може бути - життя, здоров'я людей, майнові інтереси, екологічну безпеку та інші аспекти, які можуть постраждати внаслідок неналежного утримання захисних споруд.

Суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути фізичні (осудні особи, які на момент вчинення адміністративного проступку досягли шістнадцятирічного віку (ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та юридичні особи. Суб'єктом адміністративного правопорушення у цій сфері є особа, яка зобов'язана забезпечувати належне утримання, експлуатацію та використання захисних споруд цивільного захисту відповідно до чинного законодавства, але своїми діями чи бездіяльністю порушує встановлені вимоги.

Загальний суб'єкт – це фізичні особи – можуть бути суб'єктами правопорушення у випадках, коли вони самовільно використовують захисні споруди не за призначенням або перешкоджають їх експлуатації, знищують чи пошкоджують елементи укриттів.

До *спеціальних суб'єктів* належать особи, які мають специфічні службові чи посадові обов'язки щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту:

- посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування (керівники органів місцевого самоврядування, що відповідають за облік та збереження захисних споруд у своїй адміністративній території; представники Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), які здійснюють контроль за дотриманням вимог експлуатації укриттів; керівники підприємств, установ та організацій; директори підприємств, на балансі яких перебувають захисні споруди, але які не забезпечують їх належне утримання та експлуатацію; відповідальні особи за цивільний захист у підприємствах, які нехтують вимогами з технічного обслуговування захисних споруд);

- балансоутримувачі захисних споруд – це юридичні або фізичні особи, які мають у своєму користуванні або на балансі захисні споруди цивільного захисту, але не виконують обов'язків щодо їх утримання; власники (орендарі) об'єктів, що містять захисні споруди (орендарі або власники будівель, які перешкоджають використанню укриттів або використовують їх не за призначенням (наприклад, перетворюють сховище на склад чи комерційний об'єкт).

Отже, суб'єктами адміністративного правопорушення у цій сфері можуть бути фізичні особи, посадові особи, керівники підприємств та балансоутримувачі, які зобов'язані дотримуватись встановлених вимог щодо належного утримання та експлуатації захисних споруд, але порушують ці зобов'язання, наражаючи населення на небезпеку під час надзвичайних ситуацій.

Суб'єктивна сторона виявляється як у формі умислу (прямого та непрямого), так і необережності. Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення характеризує психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків. Вона включає форму вини, мотив і мету правопорушення.

Для даного виду адміністративного правопорушення вина може мати дві основні форми:

1. умисел: - прямий умисел – особа усвідомлює, що не виконує або порушує встановлені законодавством вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд, усвідомлює можливі негативні наслідки (наприклад, їхню непридатність у разі надзвичайної ситуації) і свідомо допускає або прагне до них. Наприклад, керівник підприємства цілеспрямовано використовує захисну споруду як склад, знаючи, що це суперечить її призначенню; - непрямий умисел – особа усвідомлює, що її дії можуть спричинити суспільно небезпечні наслідки, але байдуже ставиться до цього, не вживає заходів для їх запобігання. Наприклад,

балансоутримувач захисної споруди знає, що вона потребує ремонту, але не вживає заходів, ігноруючи потенційну небезпеку;

2. необережність: - самовпевненість (легковажність) – особа передбачає можливість настання негативних наслідків, але безпідставно розраховує на їх уникнення. Наприклад, посадова особа, відповідальна за утримання укриття, вважає, що аварійний стан споруди не є критичним і вона ще може виконувати свою функцію, тому не ініціює ремонт;

- недбалість – особа не усвідомлює можливих наслідків свого правопорушення, хоча за службовим становищем або посадовими обов'язками повинна і могла їх передбачити. Наприклад, місцева влада не контролює стан укриттів у громаді, що призводить до їхнього руйнування та непридатності для використання.

Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є мотив і мета правопорушення.

Вважаю, що мотиви даного правопорушення можуть бути різними:

1. економічна вигода – балансоутримувач використовує споруду для підприємницької діяльності (наприклад, здає в оренду), замість забезпечення її належного утримання;

2. байдужість до службових обов'язків – посадові особи або власники ігнорують вимоги законодавства через недбалість чи відсутність контролю;

3. невірне тлумачення обов'язків – відповідальні особи можуть неправильно розуміти норми законодавства щодо утримання та експлуатації захисних споруд.

Метою даного правопорушення може бути: уникнення фінансових витрат – особа свідомо не виконує заходи з утримання укриття, щоб зекономити кошти; отримання особистої вигоди – посадова особа або власник використовує укриття для комерційних цілей, ігноруючи його функціональне призначення; безвідповідальне ставлення – особа не дотримується вимог через несумлінність або неусвідомлення важливості захисних споруд.

Отже, суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту може виражатися як в умислі (прямому чи непрямому), так і в необережності (легковажність або недбалість). Мотиви можуть бути економічними, корисливими або обумовленими службовою безвідповідальністю, а наслідки – загрожувати безпеці населення та державній обороноздатності.

Об'єктивною стороною правопорушень є діяння: дія та бездіяльності.

Порушення вимог щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту може виражатися у формі: дії або бездіяльності.

Протиправні дії передбачені ст. 175-3 «Порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту» – активна поведінка, яка суперечить встановленим нормам:

- самовільне використання захисних споруд не за призначенням (наприклад, облаштування складів, комерційних приміщень, кафе, паркінгів);

- пошкодження або знищення захисної споруди (демонтаж вентиляційних систем, дверей, аварійних виходів, руйнування конструкцій);

- фальсифікація документів щодо стану укриття (надання недостовірної інформації під час перевірок, приховування дефектів або несправності споруди);

- відмова у наданні доступу до укриття під час надзвичайної ситуації.

Протиправна бездіяльність – невиконання обов'язкових дій, передбачених законодавством:

- невиконання обов'язків щодо технічного обслуговування укриття (відсутність ремонту, відсутність перевірок стану систем життєзабезпечення);

- ігнорування приписів контролюючих органів щодо приведення захисної споруди у належний стан;

- неведення обліку та документації про стан і утримання захисних споруд;

- недостатнє забезпечення доступу населення до сховищ у разі небезпеки (зачинені приміщення, відсутність чітких інструкцій для громадян);

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є наслідки та причинний зв'язок.

Адміністративне правопорушення у цій сфері спричиняє негативні наслідки для громадської безпеки та функціонування системи цивільного захисту, серед яких: непридатність захисних споруд для використання в надзвичайних ситуаціях (наприклад, відсутність герметичності, аварійних виходів, вентиляції); небезпека для життя і здоров'я громадян через неможливість укриття у разі бойових дій, техногенних аварій або стихійних лих; порушення функціонування інженерної інфраструктури та потенційна загроза житловій забудові через руйнування захисних споруд; фінансові втрати держави та місцевих бюджетів через необхідність екстреного відновлення укриттів або будівництва нових споруд.

За вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, передбачено застосування штрафу як основного виду адміністративного стягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гладун З. С. Адміністративне право України : [навч. посіб.]. Тернопіль : Карт-бланш, 2004. 579 с.

2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підруч.] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К. :

Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Беленчук І. А. Адміністративне право України : [навч. посіб.]. К. : А.С.К., 2004. 176 с.

REFERENCES:

1. Hladun, Z. S. (2004) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine] : [navch. posib.]. Ternopil : Kart-blansh - Carte Blanche. 579 s. [in Ukrainian]

2. Kolpakov, V. K. (2003) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]: [pidruch.] / V. K. Kolpakov, O. V. Kuzmenko. K. : Yurinkom Inter. 544 s. [in Ukrainian]

3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] vid 7 hrud. 1984 r. № 8073-Kh. Retrieved from http://www.zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian]

4. Belenchuk, I. A. (2004) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]: [navch. posib.]. K. : A.S.K. 176 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 27.11.2024

УДК 351.86:355.1(477)
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-246-251

Сівков Сергій Віталійович,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник Науково-дослідного відділу військової кар'єри
Науково-методичного центру кадрової політики
Міністерства оборони України
sivkov.sergey.v@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-6348-7550

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У статті відзначено, що державна політика щодо ветеранів війни є однією з ключових складових національної безпеки та соціальної політики України. В умовах збройної агресії Російської Федерації, яка триває з 2014 року, а також після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, питання соціального захисту, реабілітації та інтеграції ветеранів набули особливого значення. На сьогодні в Україні формується нова система підтримки ветеранів, яка потребує комплексного підходу, врахування сучасних викликів та адаптації до міжнародного досвіду.

У статті розглядаються актуальні питання державної політики щодо ветеранів війни, зокрема, правове забезпечення їх соціальних гарантій, механізми адаптації до мирного життя, питання медичної та психологічної реабілітації, а також економічної підтримки.

Особлива увага приділяється проблематиці працевлаштування ветеранів, адже їхня інтеграція у цивільне життя є важливим аспектом стабільності суспільства. Державні програми підтримки ветеранського підприємництва, професійної перепідготовки та створення спеціальних умов для зайнятості учасників бойових дій аналізуються у контексті ефективності їх реалізації.

Окреслено стратегічні напрями розвитку державної ветеранської політики, серед яких: оптимізація нормативно-правового регулювання; розширення програм професійної адаптації та працевлаштування; створення ефективної системи медичної та психологічної підтримки; впровадження інноваційних підходів до соціального забезпечення ветеранів; посилення міжнародного співробітництва у сфері ветеранської політики.

Відзначено, що для ефективної реалізації державної політики щодо ветеранів війни необхідно комплексне реформування системи підтримки, що включає не лише соціальні гарантії, а й забезпечення можливостей для всебічного розвитку та адаптації ветеранів у суспільстві.

Ключові слова: державна ветеранська політика; соціальний захист ветеранів; медична та психологічна реабілітація; професійна адаптація та працевлаштування; ветеранське підприємництво; гарантії та пільги для ветеранів; інтеграція ветеранів у суспільство; нормативно-правове забезпечення; громадські ветеранські організації; стратегія підтримки ветеранів.

Sivkov S. CURRENT ISSUES OF STATE POLICY REGARDING WAR VETERANS

The article notes that state policy regarding war veterans is one of the key components of national security and social policy of Ukraine. In the context of the armed aggression of the Russian Federation, which has been ongoing since 2014, as well as after the start of a full-scale invasion in 2022, the issues of social protection, rehabilitation and integration of veterans have acquired particular importance. Today, a new system of support for veterans is being formed in Ukraine, which requires a comprehensive approach, taking into account modern challenges and adaptation to international experience.

© С.В.Сівков, 2024

The article considers current issues of state policy regarding war veterans, in particular, legal provision of their social guarantees, mechanisms for adaptation to peaceful life, issues of medical and psychological rehabilitation, as well as economic support.

Particular attention is paid to the issue of veterans' employment, as their integration into civilian life is an important aspect of the stability of society. State programs to support veteran entrepreneurship, professional retraining, and the creation of special conditions for the employment of combatants are analyzed in the context of the effectiveness of their implementation.

Strategic directions for the development of state veteran policy are outlined, including: optimization of regulatory and legal regulation; expansion of professional adaptation and employment programs; creation of an effective system of medical and psychological support; introduction of innovative approaches to social security for veterans; strengthening international cooperation in the field of veterans' policy.

It is noted that for the effective implementation of state policy on war veterans, a comprehensive reform of the support system is necessary, which includes not only social guarantees, but also providing opportunities for the comprehensive development and adaptation of veterans in society.

Keywords: state veteran policy; social protection of veterans; medical and psychological rehabilitation; professional adaptation and employment; veteran entrepreneurship; guarantees and benefits for veterans; integration of veterans into society; regulatory and legal support; public veteran organizations; strategy for supporting veterans.

Problem statement. State policy towards war veterans is an important direction of social policy of Ukraine, especially in the context of the armed conflict that has been going on since 2014 and a full-scale war since 2022. As a result, the number of combatants in Ukraine who need proper social protection, medical rehabilitation, professional adaptation and integration into civilian life has significantly increased. However, the existing system of state support for veterans does not always meet modern challenges, which necessitates its reform and improvement. The main problems in the field of state policy towards war veterans are: insufficient effectiveness of social guarantees; problems of medical and psychological rehabilitation; difficulties with employment and professional adaptation; insufficient support for families of veterans; imperfection of legislative support.

Status of the study. The issue of veteran reintegration is also relevant in the scientific research of domestic scientists, including Boyko-Buzyl Yu., Yegorova O., Kolenichenko T., Rzhevska N., Simakhova A., Yavir V., and others.

The purpose of the article is to focus attention on the need for state policy to respond to the needs of war veterans.

Presentation of the main material. Today, the legislation does not contain clearly defined principles of veteran policy that would meet modern principles of public administration. In addition, the needs of veterans who received this status before 2014 differ significantly from the needs of military personnel who defended and continue to defend Ukraine from armed aggression of the Russian Federation.

According to the Law of Ukraine “On Ukraine’s Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of July 1, 1968,” Ukraine was recognized as the owner of nuclear weapons inherited from the former USSR. After Ukraine’s accession to this Treaty, it was legally established that the threat or use of force against the territorial integrity and inviolability of its borders or political independence of Ukraine by any nuclear-weapon state, as well as the use of economic pressure aimed at subordinating Ukraine’s exercise of the rights inherent in its sovereignty to its own interests, would be considered by Ukraine as exceptional circumstances that jeopardized its supreme interests [1].

After the collapse of the Soviet Union, Ukraine inherited a significant nuclear arsenal, making it the third largest nuclear-weapon state in the world. In particular, it had 176 intercontinental ballistic missiles on its territory, including 130 liquid-fueled SS-19s (six warheads each) and 46 solid-fueled SS-24s (ten warheads each), deployed in silo launchers. In addition, the strategic air forces of Ukraine consisted of Tu-95MS and Tu-160 bombers, totaling 30 to 43 units [2].

However, Ukraine lost this status by signing the "Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", which legally enshrines that the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm to Ukraine their commitments in accordance with the principles of the CSCE Final Act: 1) to respect the independence and sovereignty and existing borders of Ukraine; 2) reaffirm their commitment to refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, and that none of their weapons will ever be used against Ukraine, except for the purposes of self-defense or in any other manner in accordance with the Charter of the United Nations; 3) refrain from economic pressure aimed at subordinating Ukraine's exercise of the rights inherent in its sovereignty to their own interests and thus obtain any advantages; 4) seek immediate action by the United Nations Security Council to provide assistance to Ukraine as a non-nuclear-weapon State Party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, should Ukraine become the victim of an act of aggression or the object of a threat of aggression using nuclear weapons; 5) reaffirm their commitment to Ukraine not to use nuclear weapons against any State Party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons [3]. Paradoxically, it is precisely because of the actions of the guarantor of Ukraine's sovereignty and integrity as a non-nuclear-weapon State that the Russian Federation is the entity that violated these guarantees, and as a result of the Russian-Ukrainian war, the number of war veterans has increased enormously.

Just as international partners once guaranteed Ukraine security in exchange for nuclear disarmament, the state today must guarantee protection, support, and social security to its veterans, who at the cost of their own lives

and health ensure the country's sovereignty. Ukraine's voluntary renunciation of its nuclear potential was justified by international guarantees, which, unfortunately, were violated. This led to the need to review approaches to national security and identify Ukrainian veterans as a key component of the state's defense system. That is why the state veteran policy should become an integral part of the national security and reconstruction strategy, and support for the military and their families should be one of the main state priorities.

Thus, Ukraine, having inherited the third largest nuclear arsenal in the world after the collapse of the USSR, voluntarily renounced it by joining the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. In exchange, international security guarantees were provided, enshrined in the Budapest Memorandum, according to which Russia, the United States and the United Kingdom undertook to respect the independence, territorial integrity and sovereignty of Ukraine. However, the violation of these guarantees in 2014, and then the full-scale military aggression in 2022, led to the need to form a new state policy that should ensure the protection of citizens and support for those who defend Ukraine. Over three decades, the Armed Forces have gone from decline and massive reduction to revival in conditions of war and full-scale invasion. As of January 1, 2022, there were 493,550 combatants in Ukraine, of whom more than 38 thousand were women. However, after a full-scale offensive by the Russian Federation, this figure will increase many times over.

Ukrainian military personnel participating in the repulsion of Russian aggression perform the functions previously provided by the nuclear potential - they become the main guarantor of the country's independence and sovereignty. This determines the need for state support for war veterans at the highest level. Like nuclear disarmament, which provided for international security mechanisms, support for veterans requires guaranteed state mechanisms that will ensure their social adaptation, rehabilitation and economic integration.

Given the growing number of veterans who participated in hostilities, there is a need to form new strategies for veteran policy aimed at: - professional training and employment of veterans for their economic independence; - medical and psychological rehabilitation as part of comprehensive state support.

Thus, there is an urgent need for a comprehensive review of the system of guarantees and benefits for veterans, since some of them are only formal in nature and do not meet current challenges and needs. It is also worth paying special attention to supporting family members of veterans, which requires active interaction with beneficiaries of veterans' policy to identify possible risks and prevent negative consequences. Separately, it is necessary to focus on the development and implementation of state initiatives aimed at ensuring social protection for children of veterans, which will become an important direction in the development of veterans' policy.

K.A. Nizheyko and K.V. Kovalivska note that the lack of proper support from the state and society can lead to social isolation of veterans, a decrease in their quality of life and even to the risk of increasing unemployment, crime and suicide among this population group. Given the scale of the problem and its impact on society, there is an urgent need to develop effective state programs that will include psychological support, physical rehabilitation and professional adaptation. Insufficient funding, which is significantly lower compared to other countries, also complicates the creation of comprehensive reintegration programs [4]. At the same time, N.V. Tilikina and I.V. Pesha note that the state policy on veterans does not implement a nationwide policy of information provision for war veterans regarding state benefits and guarantees, and there is no single information resource for providing general information, algorithms of actions and contacts of relevant state institutions, taking into account changes and additions made to regulatory documents. The country has not yet implemented a system for assessing the needs of war veterans, which should be the basis for planning and providing basic needs and solving urgent problems, organizing systematic social work with this category of clients [5]. In addition, scientists emphasize the need to take into account the following key points when developing a state policy on veterans: - to introduce a nationwide policy in the field of protection and support for veterans and participants in hostilities (currently, work is underway to develop a draft Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Veteran Policy”); - create conditions for raising awareness among combatants and veterans, develop a single information resource aimed at informing combatants and persons with disabilities as a result of the war about the current norms and guarantees of social support, employment opportunities, advanced training, professional training or retraining, organizing their own business, etc.; - develop a register of providers of socio-psychological services and employment mediation services for veterans and their family members; - develop and implement a technology for conducting socio-psychological support (using the example of conducting social support for a family/person in difficult life circumstances); - introduce a mentoring system, including on the "peer-to-peer" principle ("veteran-to-veteran"), which will ensure proper support and support for military personnel released into the reserve; - simplify the procedure for registering the status of war veterans (participants in hostilities, persons with disabilities as a result of war, and family members of a deceased Defender) by introducing accessible electronic services for registering the necessary documents; - provide effective support and assistance to war veterans at the level of territorial communities by creating a "single window" for receiving services for war veterans [5].

In the "Review Dossier on the Strategy of Veteran Policy in Ukraine", prepared by the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, the state veteran policy is defined as a stable, organized, purposeful activity of state authorities and local self-government bodies to meet the interests and needs of a separate social group - war veterans, as well as members of veterans' families. To implement the policy, legal, economic, and administrative methods of influencing public relations with state support for the specified category of persons using resources at the disposal of the state are used [6]. In order to avoid the collapse of the system of social protection of war veterans,

it is necessary to implement its new model, which will provide for the transition from paternalistic principles of social protection to the creation of conditions for readaptation, rehabilitation, and development of the potential of veterans as a result of the joint efforts of the state, society, socially responsible business, and the veteran himself. As foreign experience shows, the most effective system of social protection for veterans is a system that combines state and public programs to support veterans [7]. According to a survey by the sociological group "Rating", conducted in March 2024, only 25% of respondents believe that the state fulfills its obligations to veterans 30. Thus, the institutional foundations of veteran policy need to be improved, cooperation between the state, the public sector and business is necessary, effective feedback is established and the needs of veterans are constantly monitored. To activate the process of updating the principles of veteran policy, it is important to identify available resources, structure needs and introduce innovative approaches to implementing relevant measures [6, p. 10-11].

On November 29, 2024, the Veteran Policy Strategy for the period until 2030 was approved and an operational plan of measures for its implementation in 2024-2027 was approved. This Strategy defines the state policy towards veterans and their family members as a declared and described approach of the state to their support, which defines the purpose of such support, its target audience, means and mechanisms of its implementation, as well as tools for assessing its effectiveness [8].

The purpose of the Strategy is to duly recognize the contribution of veterans to the defense of the Fatherland, to provide comprehensive state support to restore their well-being, taking into account the impact of combat experience, the well-being of their family members, and cross-sectoral assistance throughout their lives in accordance with the identified needs of each individual, as well as to contribute to strengthening the state's defense capability by increasing the prestige of military service and recognizing the key role of veterans, in particular during service in the military reserve, as well as their potential for ensuring the economic development of the country [8].

Veteran policy is based on the needs of veterans and should serve as the basis for providing state support, taking into account all existing social and legal statuses. The strategy is based on the following basic principles: cross-sectoral; objectivity and validity; people-centeredness; prevention; long-termness; realism; respect [8].

The strategic goals of the state policy regarding war veterans are: 1) restoration of human capital and well-being of veterans and their family members, which includes: restoration and support of physical and mental health of veterans; provision of employment and education; support of family members of veterans; economic independence; state guarantees; 2) respect and commemoration, which includes: respect for veterans; commemoration of the memory of deceased veterans; 3) determination of the participation of veterans in ensuring national security and defense capability, which includes protection of the interests of veterans during military service, in particular service in the military reserve.

The operational plan of measures for 2024-2027 for the implementation of the Veterans Policy Strategy for the period until 2030, depending on the implementation of strategic goals, is divided into several stages:

2024-2025: working out the issue of determining the Ministry of Veterans as the central executive body responsible for the formation and implementation of the state veterans policy; conducting an analysis of the existing network of institutions providing services to veterans and assessing the needs of veterans in order to determine the level of ensuring increased efficiency in the implementation of state policy on veterans; ensuring the functioning of a cross-sectoral system for collecting, exchanging data and analytics in order to determine a unified state policy on veterans and their family members between various state institutions; implementing interdepartmental coordination and protocols for redirecting veterans and their family members for relevant services; reviewing approaches to determining the circle of persons who may apply for the establishment of the status of a veteran and their family members; updating and updating the procedure for establishing and revoking veteran status; determining the necessary prioritization in providing services to veterans and their family members within the framework of all possible accompanying statuses (temporary and lifelong); conducting an analysis of the needs of veterans and their family members that can be satisfied by providing social services; increasing the level of accessibility of services for veterans by digitizing electronic public services; ensuring support for the participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy through mechanisms for providing financial support for the implementation of projects; introducing effective tools to ensure the transition from military service to civilian life, in particular by introducing the activities of specialists to support veterans, promoting the development of veteran development centers and veteran spaces, as well as involving providers of social, medical, legal and other public services with such services to increase the effectiveness of the implementation of state policy regarding veterans; ensuring the functioning of a cross-sectoral system of data collection, exchange and analytics in order to determine a unified state policy on veterans and their family members between various state institutions; updating and updating the procedure for establishing and revoking veteran status; etc.[8].

2025-2027: implementation of interdepartmental coordination and protocols for redirecting veterans and their family members for relevant services; reviewing approaches to determining the circle of persons who may apply for establishing veteran status and their family members; determining the necessary prioritization in providing services to veterans and their family members within the framework of all possible accompanying statuses (temporary and lifelong); conducting an analysis of the needs of veterans and their family members that can be satisfied by providing social services; increasing the level of accessibility of services for veterans through the digitalization of electronic public services; ensuring support for the participation of civil society institutions in the formation and implementation of state policy through mechanisms for providing financial support for the

implementation of projects; improving the system of providing medical care and rehabilitation in the field of health care within the framework of the program of medical guarantees for serving the population; developing and implementing a comprehensive system of physical and psychological rehabilitation taking into account the needs of veterans; identifying and ensuring the provision of additional medical services that are necessary to restore and maintain the health of veterans; access of veterans to non-formal education programs, as well as services provided by specialists working with youth and veterans, in particular through the implementation of the "Youth Worker" program; etc. [8].

Analysis of the existing system of support for war veterans in Ukraine indicates its insufficient effectiveness, in particular in matters of social security, medical rehabilitation, psychological support and professional adaptation. Despite the adoption of the Strategy of Veteran Policy until 2030, the institutional framework of this area requires further improvement, in particular by optimizing regulatory and legal regulation and expanding cross-sectoral interaction between state bodies, the public sector and business.

The lack of a centralized information resource on the provision of social benefits, rehabilitation mechanisms and professional support significantly complicates the process of integrating veterans into society. It is proposed to create a single state online portal that will contain up-to-date information on social guarantees, employment opportunities, medical care and legal protection mechanisms for veterans and their families.

One of the key problems is the lack of specialized rehabilitation centers and the lack of qualified specialists in the field of psychological support for veterans, especially those who have survived combat injuries. An important step should be the creation of a nationwide network of rehabilitation centers, where comprehensive services will be provided, including physical, psychological and social rehabilitation.

The low efficiency of employment programs for veterans contributes to social isolation and an increase in the unemployment rate among this category. The state should introduce targeted programs to support veteran entrepreneurship, simplified access to credit resources, and integrate a system of vocational training and retraining, which will allow veterans to obtain demanded specialties and increase competitiveness in the labor market.

The existing approach to social support should be transformed into a comprehensive model of veteran support, which will include a mentoring system, support at the level of territorial communities, and access to legal and psychological services. The introduction of the "veteran-veteran" concept and the creation of local assistance centers will contribute to the effective reintegration of former servicemen into society.

In view of the above, we consider it necessary to: legislatively establish an integrated system of state support for veterans, including medical care, rehabilitation, employment and social support; expand the mechanisms for financing veteran support programs, including public-private partnerships and international assistance; create a single information portal with a full range of social services for veterans; develop state programs for the integration of veterans into the labor market, including job quotas, preferential lending and support for veteran businesses; strengthen the system of territorial veteran support centers that will provide legal, psychological and social assistance on the ground. The proposed measures will contribute to the creation of an effective, fair and modern system of state veteran policy that will meet the needs of veterans and ensure them a decent standard of living and integration into society.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Закон України від 1 липня 1968 року: Закон України від 16 листопада 1994 року № 248/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України, 1994. № 47. Ст.421.* URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text

2. Ядерна зброя України. URL: https://cutt.ly/erttCEuy

3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: міжнародний договір від 5 грудня 1994 року м. Будапешт. *Офіційний вісник України*, 2007 р. № 13. Ст. 507.

4. Ніжейко К. А., Ковалівська К. В. Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. *Економіка та суспільство.* 2024. №67. URL: https://cutt.ly/Prtt0R14

5. Тілікіна Н.В., Пєша І.В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. URL: https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984

6. Оглядове досьє щодо стратегії ветеранської політики в Україні. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33204.pdf

7. Інформаційна довідка про досвід організації та функціонування ветеранської патронатної служби у зарубіжних державах. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32694.pdf

8. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text

REFERENCES:

1. Pro pryiednannia Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi vid 1 lypnia 1968 roku. (1994, November 16). [On Ukraines accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of July 1,

1968]. *Zakon Ukrainy № 248/94-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy №47.* 421. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

2. Yaderna zbroia Ukrainy. (2024). [Nuclear weapons of Ukraine]. Retrieved from: https://cutt.ly/erttCEuy [in Ukrainian].

3. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi. (1994, December 5). [Memorandum on security guarantees in connection with Ukraines accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. *Mizhnarodnyi dohovir. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. №13.* 507. [in Ukrainian].

4. Nizheiko, K.A., Kovalivska, K.V. (2024). Reintehratsiia veteraniv u tsyvilne zhyttia: mizhnarodnyi dosvid ta osoblyvosti v Ukraini. [Reintegration of veterans into civilian life: international experience and specifics in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo. №67.* Retrieved from: https://cutt.ly/Prtt0R14 [in Ukrainian].

5. Tilikina, N.V., Piesha, I.V. (2023). Derzhavna veteranska polityka Ukrainy ta shliakhy zabezpechennia yii efektyvnosti. *Elektronne naukove vydannia "Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka". №5.* Retrieved from: https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984 [in Ukrainian].

6. Ohliadove dosie shchodo stratehii veteranskoi polityky v Ukraini. (2024). [Overview dossier on the strategy of veterans policy in Ukraine]. *Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33204.pdf [in Ukrainian].

7. Informatsiina dovidka pro dosvid orhanizatsii ta funktsionuvannia veteranskoi patronatnoi sluzhby u zarubizhnykh derzhavakh. (2023). [Informational note on the experience of organizing and operating veteran patronage services in foreign countries]. *Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32694.pdf [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Stratehii veteranskoi polityky na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2024-2027 rokakh. (2024. November 29). [On approval of the Veterans Policy Strategy for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2024-2027]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1209-r.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1.12.2024

УДК 351:004.738.5:327.5
DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-252-256

Крушеніцький Владислав Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
v.s.krushenickiy@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9194-7897

ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті досліджено сучасні виклики у сфері національної безпеки України, які обумовлені масштабною гібридною агресією, масовим поширенням дезінформації, кіберзлочинністю, інформаційно-психологічним впливом та маніпуляціями у цифровому середовищі. В цих умовах пріоритетного значення набуває інформаційна безпека як складова системи національної безпеки. Метою дослідження є виявлення ролі органів публічної влади у формуванні та реалізації державної політики інформаційної безпеки, аналіз їхніх функцій, повноважень і взаємодії, а також формулювання практичних рекомендацій для підвищення ефективності інституційної діяльності в цій сфері.

Визначено, що законодавче забезпечення політики інформаційної безпеки здійснює Верховна Рада України через діяльність відповідних комітетів. Президент України реалізує стратегічне керівництво у цій сфері, зокрема через Раду національної безпеки і оборони України, яка координує дії органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідає за формування та реалізацію державної інформаційної політики, розробку програм захисту інформаційного простору та цифрової трансформації. Важливими виконавчими структурами у сфері інформаційної безпеки є Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Міністерство цифрової трансформації, Національний інститут стратегічних досліджень та інші органи, кожен з яких виконує специфічні завдання у межах національної системи безпеки.

У роботі окреслено проблеми у сфері міжвідомчої взаємодії, зокрема фрагментарність функцій, дублювання повноважень, недостатню координацію, слабку участь органів місцевого самоврядування, кадрову недостатність і нормативні прогалини. Автори підкреслюють, що в умовах сучасної інформаційної війни ефективне управління інформаційною безпекою потребує єдиного стратегічного бачення, скоординованих дій усіх державних суб'єктів та широкого залучення громадянського суспільства.

Запропоновано комплекс практичних заходів щодо удосконалення інституційної взаємодії у сфері інформаційної безпеки: розробка єдиної державної стратегії з чітким розподілом повноважень, створення спільних центрів аналізу й оперативного реагування, посилення стратегічних комунікацій, розвиток цифрової інфраструктури безпеки, підготовка кадрів та підвищення публічної прозорості. Усе це має сприяти формуванню ефективної, узгодженої, стійкої системи захисту інформаційного простору України.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, органи публічної влади, інформаційний простір, державна політика, міжвідомча взаємодія, кіберзагрози, дезінформація, стратегічні комунікації.

Krushenitskyi V. PUBLIC AUTHORITY BODIES AS ENTITIES OF FORMING AND IMPLEMENTING NATIONAL SECURITY POLICY IN THE INFORMATION SPACE

The article examines the current challenges in the field of national security of Ukraine, which are caused by large-scale hybrid aggression, mass dissemination of disinformation, cybercrime, information and psychological influence and manipulation in the digital environment. In these conditions, information security as a component of the national security system acquires priority importance. The purpose of the study is to identify the role of public authorities in the formation and implementation of state information security policy, analyze their functions, powers and interaction, as well as formulate practical recommendations for increasing the effectiveness of institutional activities in this area.

It is determined that the legislative support of information security policy is carried out by the Verkhovna Rada of Ukraine through the activities of relevant committees. The President of Ukraine implements strategic leadership in this area, in particular through the National Security and Defense Council of Ukraine, which coordinates the actions of executive bodies. The Cabinet of Ministers of Ukraine is responsible for the formation and implementation of state information policy, the development of programs for the protection of the information space and digital transformation. Important executive structures in the field of information security are the Security Service of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation, the National Institute for Strategic Studies and other bodies, each of which performs specific tasks within the framework of the national security system.

The paper outlines problems in the area of interagency cooperation, including fragmentation of functions, duplication of powers, insufficient coordination, weak participation of local governments, staff shortages, and regulatory gaps. The authors emphasize that in the context of modern information warfare, effective information security management requires a unified strategic vision, coordinated actions of all state actors, and broad involvement of civil society.

A set of practical measures to improve institutional interaction in the field of information security is proposed: development of a single state strategy with a clear division of powers, creation of joint analysis and operational response centers, strengthening strategic communications, development of digital security infrastructure, training of personnel and increasing

© В.С.Крушеніцький, 2024

public transparency. All this should contribute to the formation of an effective, coordinated, sustainable system for protecting the information space of Ukraine.

Key words: national security, information security, public authorities, information space, state policy, interagency interaction, cyber threats, disinformation, strategic communications.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства та цифровізації всієї сфери суспільного життя інформаційний простір набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки. Україна, яка перебуває в стані гібридної війни, зіштовхується з безпрецедентними загрозами у сфері інформаційної безпеки, серед яких — кібератаки, дезінформація, інформаційно-психологічний вплив з боку ворожих держав, маніпуляції громадською думкою через цифрові платформи.

Попри існування нормативно-правової бази, питання ефективної участі органів публічної влади у формуванні та реалізації державної політики в інформаційному просторі залишається відкритим. Спостерігається недостатній рівень координації між державними структурами, фрагментарність управлінських рішень, обмежена кадрова та технологічна спроможність, а також недосконаліть стратегічного планування у сфері інформаційної безпеки.

Особливої уваги потребує інституційна взаємодія між ключовими суб'єктами публічної влади — Кабінетом Міністрів України, Міністерством цифрової трансформації, Службою безпеки України, Радою національної безпеки і оборони, а також органами місцевого самоврядування — з метою формування єдиного державного підходу до захисту інформаційного простору. Водночас важливою залишається проблема формування інформаційної культури серед громадян та забезпечення прозорої комунікації з суспільством.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності наукового обґрунтування ролі органів публічної влади в реалізації політики національної безпеки в інформаційному просторі, виявлення існуючих прогалин та розробки ефективних управлінських і правових механізмів для протидії сучасним загрозам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням формування та реалізації політики національної безпеки в інформаційному просторі присвячено праці науковців, таких як: В. Антонюк, І. Березовська, О. Дзьобань, І. Кушнір, А. Марущак, О. Довгань, В. Негодченко, О. Олійник, В. Пилипчук, Д. Русак, Д. Федченко, В. Фурашев, В. Шеломенцев та ін.

Метою статті є визначення ролі органів публічної влади у формуванні та реалізації політики національної безпеки України в інформаційному просторі, аналіз сучасних викликів і проблем у сфері міжвідомчої взаємодії, а також обґрунтування напрямів удосконалення інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни та цифрових трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні виклики у сфері національної безпеки України характеризуються значною активізацією загроз, пов'язаних з інформаційним впливом, кібератаками та масовим поширенням дезінформації, що робить питання інформаційної безпеки надзвичайно актуальним у політичному дискурсі. У цьому контексті особливої ваги набуває роль органів публічної влади як ключових суб'єктів формування та реалізації політики національної безпеки в інформаційному просторі.

Органи публічної влади в Україні діють відповідно до конституційно визначених повноважень і компетенцій, які дозволяють їм здійснювати нормативне регулювання, стратегічне планування, оперативне реагування на загрози та контроль за станом інформаційної безпеки. Зокрема, державну інформаційну політику та політику національної безпеки визначає Верховна Рада України, у складі якої діють такі профільні комітети: з питань свободи слова та інформаційної політики; з питань інформатизації та зв'язку; з питань національної безпеки і оборони [1; 2, с. 25]. Верховна Рада України виконує функцію законодавчого забезпечення політики національної безпеки, приймаючи нормативно-правові акти, що регулюють діяльність суб'єктів інформаційної сфери, визначають стандарти інформаційного захисту та відповідальність за порушення інформаційної безпеки.

Президент України, як гарант державного суверенітету та територіальної цілісності, визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики держави у сфері національної безпеки, у тому числі в інформаційному просторі. Через видання указів, затвердження стратегічних документів, призначення керівників органів безпеки та ініціювання рішень Ради національної безпеки і оборони України, Президент реалізує політичне керівництво у цій сфері. Президенту України також підпорядковуються: Національний інститут стратегічних досліджень. Апарат РНБО України координує діяльність Міжвідомчої комісії з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при РНБО України та зазначених науково-дослідних установ стратегічного рівня [3].

Кабінет Міністрів України (уповноважено на забезпечення формування та реалізацію інформаційної політики держави, забезпечення інформаційного суверенітету, фінансування програм, пов'язаних з інформаційною безпекою, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади у цій сфері) [4, с. 610].

Центральне місце у системі координації дій з протидії загрозам в інформаційному просторі посідає Рада національної безпеки і оборони України. Вона первинно, координує діяльність органів виконавчої влади з метою реалізації та гарантування інформаційної безпеки, шляхом застосування можливостей Центру протидії дезінформації [4; 5], що є його робочим органом, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії

дезінформації» [4; 6]. До основних завдань вказаного спеціального органу віднесено: аналіз та моніторинг подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі; виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, чинників, які впливають на їх формування, прогнозування та оцінка наслідків для безпеки національних інтересів України; виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою; участь у розбудові системи стратегічних комунікацій, організації та координації заходів щодо її розвитку; участь у створенні інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них тощо [4; 7].

Окрему роль у формуванні та реалізації політики відіграють спеціалізовані органи. Зокрема, Служба безпеки України здійснює моніторинг спеціальними методами й способами вітчизняних та іноземних засобів масової інформації та мережі інтернет із метою виявлення загроз національній безпеці України в інформаціцйній сфері; пртидіє проведенню проти України спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності в України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуацій; здійснює попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, які вчиняються в кіберпросторі, контррозвідувальні й оперативно- розшукові заходи, спрямовані на боротьбу з кібертероризмом і кібершпигунством, а також щодо готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак і кіберінцедентів; притидіє кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтереспм України; здійснює розслідуввання кіберінцедентів і кібератак щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, критичної інформаційної інфраструктури; забезпечує реагування на комп'ютерні інцеденти у сфері державної безпеки [8, с. 44; 9].

Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України здійснюють інформаційно-психологічні операції, спрямовані на протидію інформаційній агресії та забезпечення морально-психологічної стійкості населення і військовослужбовців.

Вагомим інструментом реалізації політики у сфері безпеки є Міністерство цифрової трансформації України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [10, с. 97].

Короткий аналіз повноважень і функцій органів публічної влади у сфері формування та реалізації політики національної безпеки в інформаційному просторі засвідчує наявність розгалуженої системи управління, що охоплює як органи законодавчої, виконавчої влади, так і спеціалізовані структури безпекового призначення. Кожен із цих органів виконує важливу роль у забезпеченні інформаційного суверенітету держави, протидії інформаційним загрозам та формуванні сучасної цифрової держави.

Водночас, на нашу думку є низка проблем у взаємодії між цими органами, які стримують ефективність державної політики у сфері інформаційної безпеки:

- фрагментарність та дублювання функцій — частина повноважень різних органів перетинається, що створює конкуренцію замість координації (особливо між СБУ, РНБО, Міністерством цифрової трансформації та іншими виконавчими структурами).

- недостатня міжвідомча координація — незважаючи на координаційну роль РНБО та створення Центру протидії дезінформації, досі спостерігається відсутність ефективного механізму оперативного обміну інформацією та узгоджених дій між відомствами.

- слабка інституційна спроможність на місцевому рівні — органи місцевого самоврядування практично не залучені до реалізації заходів інформаційної безпеки, попри їхню потенційну важливість у протидії деструктивному впливу в регіонах.

- нестача висококваліфікованих кадрів у сфері кібербезпеки та цифрової політики — кадрова проблема залишається критичною для швидкої адаптації до новітніх інформаційних загроз.

- обмежена нормативна база у сфері стратегічних комунікацій — не забезпечено чіткого розмежування функцій з комунікації між державою та суспільством у кризових інформаційних ситуаціях.

- відсутність єдиної державної стратегії інформаційної безпеки з чіткими індикаторами ефективності — існують концептуальні документи, проте їх реалізація не має належної узгодженості між усіма суб’єктами безпекового сектору.

Таким чином, удосконалення взаємодії між органами публічної влади, створення ефективного інституційного механізму управління в інформаційному просторі мають стати пріоритетом для державної політики національної безпеки України.

Для удосконалення взаємодії органів публічної влади у сфері формування та реалізації політики

національної безпеки в інформаційному просторі доцільно розробити єдину державну стратегію інформаційної безпеки з чітким розмежуванням повноважень і відповідальності, посилити міжвідомчу координацію через створення спільних аналітичних центрів, запровадити інституційний механізм стратегічних комунікацій, врегулювати на законодавчому рівні порядок взаємодії між центральними й місцевими органами влади, а також залучити громадянське суспільство до інформаційного спротиву. Важливими є розвиток національної цифрової інфраструктури безпеки, підготовка кадрів у сфері кіберзахисту, підвищення прозорості та публічності дій державних структур, що в комплексі забезпечить ефективне управління загрозами в інформаційному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Прав Р.Ю. Діяльність суб'єктів формування і реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері України. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток».* 2018. №9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?n=9&y=2018

2. Пилипчук В. Г. Забезпечення інформаційної безпеки України: сучасні тенденції та проблеми. *Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти матеріали наук.-практ. конф.* / 06 жовт. 2016 р. / Упоряд. : В. М. Фурашев. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка». 2016. С. 24-28.

3. Антонюк В.В. Механізми державного реагування на сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток».* 2014. №8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=747

4. Цибульник Н.Ю. Інформаційно-правова характеристика основних складових сектору безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. Випуск 80: частина 1. С. 607-612.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text

6. Офіційний сайт Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки та оборони України. URL: https://cpd.gov.ua/category/documents/

7. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 07.05.2021 р. № 187/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text

8. Ткачук Т. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки держави: функціональний аналіз. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2017. №6. Ч.2 С. 42-46

9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

10. Троянський О.А. Інформаційна безпека в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право.* 2021. Випуск 5. С. 185-194.

REFERENCES:

1. Prav, R.Iu. (2018). Diialnist subiektiv formuvannia i realizatsii polityky derzhavnoi bezpeky v informatsiinii sferi Ukrainy. [Activities of entities involved in the formation and implementation of state security policy in the information sphere of Ukraine]. *Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok». №9.* Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?n=9&y=2018 [in Ukrainian].

2. Pylypchuk, V.H. (2016, October 6). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy: suchasni tendentsii ta problemy. [Ensuring information security in Ukraine: current trends and problems]. *Zapobihannia novym vyklykam ta zahrozam informatsiinii bezpetsi Ukrainy: pravovi aspekty: materialy nauk.-prakt. konf.* Kyiv. NTUU «KPI imeni Ihoria Sikorskoho», Vyd-vo «Politekhnika». 24-28. [in Ukrainian].

3. Antoniuk, V.V. (2014). Mekhanizmy derzhavnoho reahuvannia na suchasni vyklyky ta zahrozy informatsiinii bezpetsi. [Mechanisms of state response to modern challenges and threats to information security]. *Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok». №8.* Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=747 [in Ukrainian].

4. Tsybulnyk, N.Iu. (2023). Informatsiino-pravova kharakterystyka osnovnykh skladovykh sektoru bezpeky derzhavy. [Information and legal characteristics of the main components of the state security sector]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO. Vypusk 80: chastyna 1.* 607-612. [in Ukrainian].

5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky». (2021, December 28). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021 "On the Information Security Strategy"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №685/2021.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text [in Ukrainian].

6. Tsentr protydii dezinformatsii pry Radi natsionalnoi bezpeky ta oborony Ukrainy. (2024). [Center for Countering Disinformation at the National Security and Defense Council of Ukraine]. *Ofitsiinyi sait.* Retrieved from: https://cpd.gov.ua/category/documents/ [in Ukrainian].

7. Pytannia Tsentru protydii dezinformatsii. (2021, May 7). [Questions from the Center for Countering Disinformation]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №187/2021.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text [in Ukrainian].

8. Tkachuk, T. (2017). Subiekty zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: funktsionalnyi analiz. [Subjects of ensuring state information security: functional analysis]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka. №6. Ch.2* 42-46. [in Ukrainian].

9. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy. (1992, March 25). [On the Security Service of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2229-XII.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text [in Ukrainian].

10. Troianskyi, O.A. (2021). Informatsiina bezpeka v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [Information security in Ukraine: current state and development prospects]. *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Seriia: Ekonomika, menedzhment ta pravo. Vypusk 5.* 185-194. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1.12.2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Гаруст Ю.В., Грицик М.В. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ НГУ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ: МЕХАНІЗМИ ТА ЗАВДАННЯ **6**

Зеленко І.П. ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРЕЮДИЦІЙ **10**

Котляренко О.П., Сивак В.В. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **15**

Супрун В.М., Хитровський Д.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ СЛУЖБОВИХ ОСІБ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ **19**

Долгоєр В.Г. ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ **24**

Глазков А.С. ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ **28**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Турчинов К.О. ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПАРЛАМЕНТІВ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ **33**

Трошкіна К.Є. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ **39**

Цехмістер Є.В. СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ **43**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Теремецький В.І., Довгань В.М. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПІДТРИМЦІ ПРОЄКТІВ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ **49**

Федосєєв П.М., Філіпова Н.А. Богдан А.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФРАНЧАЙЗИНГУ ЯК ФОРМИ КОМЕРЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ **57**

Ільченко І.П. ВИЗНАННЯ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМ ПОЛОЖЕННЯ ЧАСТИНИ 4 СТАТТІ 75 СІМЕЙНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА **62**

Турлай О.І. ПОНЯТТЯ МЕДІАБЕЛЬНОСТІ СПОРУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ЇЇ КРИТЕРІЇ **69**

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Кондратенко В.М., Швайка Д.М. ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКОСТІ З ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ В УКРАЇНІ **75**

Акулов Ю.В. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВНОГО

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ **79**

Баркалов О.О. ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ КОНТРОЛЮ В СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ **84**

Кальчук О.М. ОСОБЛИВОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ **90**

Бальжик І.А., Ніколенко Л.І., Мітропов В.В. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ ДОКТРИН **96**

Повар П.О., Гулак О.В., Гулак Я.Д. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ **100**

Щербак А.В., Федорів Н.М., Крамаренко В.В. РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА **105**

Андрощук А.Р. ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО ЩОДО ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ **109**

Адамова І.Х. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОВРЯДНОГО КОНТРОЛЮ ЗА АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ **114**

Бовкунов В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЛУДОМАНІЇ ТА ГЕМБЛІНГУ СЕРЕД МОЛОДІ **120**

Буценко А.І. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОЗВІЛЬНИХ ПРОЦЕДУР В СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ ТА КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ **125**

Голинська Л.О. ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ **130**

Драна М.В. СИСТЕМНІСТЬ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ **135**

Єрьоменко В.П. ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЬНИХ ФУНКЦІЙ **142**

Корнійченко О.О. КОНЦЕПТ «ПРАВОВИЙ СТАТУС»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ **146**

Костецький С.С. ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ У ФОРМУВАННІ ТА ОНОВЛЕННІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ **154**

Палій І.О. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ **158**

Пєшков В.В. НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **162**

Полозенко А.В. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ **166**

Расулов Т.Б. СТАНОВЛЕННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ **171**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Предместніков О.Г., Скребовська С.В. СИСТЕМА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ:

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ **176**

Кричун Ю.А. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНОВИХ ЯВИЩ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ **184**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Москалюк Н.Б. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕМБРІОНІВ ЛЮДИНИ **190**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Соболь Є.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС **197**

Манжула А.А., Максименко Н.В. МЕДІАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ **201**

Гулак О.В., Ладиченко В.В., Щербак А.В., Яринко Б.В. ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ **205**

Терзі О.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: НОРМАТИВНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ **210**

Сухораб Р.С. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ **215**

Скляров Р.А., Шанайда В.В., Склярова Н.Р. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ БАЗ ДАНИХ В КРАЇНАХ ЄС ТА В УКРАЇНІ **220**

Масюк Л.Я. ЩОДО ЗМІСТУ ПРАВИЛ ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ **230**

Карапиш Б.В. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МАЙНОВОГО НАЙМУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ **235**

Брода А.Ю. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ЩОДО УТРИМАННЯ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ФОНДУ ЗАХИСНИХ СПОРУД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ **241**

Сівков С.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ **246**

Крушеніцький В.С. ОРГАНИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ **252**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Harust Yu., Hrytsyk M. LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OFTHE NATIONAL GUARD IN THE COMBAT ZONE: MECHANISMS AND TASKS **6**

Zelenko I. GENERAL AND SPECIAL GROUNDS FOR CLASSIFICATION OF PREJUDICES **10**

Kotliarenko O., Syvak V. MAIN FUNCTIONS OF THE MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW **15**

Suprun V., Khytrovsky D. TRANSFORMATION OF THE STATUS OF OFFICIALS IN UKRAINE AT THE MODERN STAGE: GENERAL THEORETICAL ASPECT **19**

Dolgoyer V. FEMININE FORMS IN UKRAINIAN LEGISLATION: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS **24**

Glazkov A. THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF USING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES **28**

CONSTITUTIONAL LAW

Turchynov K. PECULIARITIES OF THE POWERS OF THE PARLIAMENTS OF FRANCE AND GERMANY **33**

Troshkina K. ELECTRONIC DEMOCRACY: STATUS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE **39**

Tsekhmister Ye. THE FORMATION OF THE ELECTORAL SYSTEM IN UKRAINE: A RETROSPECTIVE ANALYSIS **43**

BUSINESS LAW; FAMILY LAW; INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Teremetskyi V., Dovhan V. THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS IN SUPPORTING UKRAINE'S RECONSTRUCTION PROJECTS **49**

Fedoseyev P., Filipova N., Bogdan A. LEGAL ASPECTS OF FRANCHISING AS A FORM OF COMMERCIAL USE OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS **57**

Ilchenko I. DECLARING UNCONSTITUTIONAL THE PROVISION OF PART 4 OF ARTICLE 75 OF THE FAMILY CODE OF UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR FAMILY LAW **62**

Turlay O. THE CONCEPT OF THE MEDIAABILITY OF A DISPUTE IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY AND ITS CRITERIA **69**

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Kondratenko V., Shvayka D. CONTENT AND FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF LEGAL INSTRUMENTS ENSURING PUBLIC INTERACTION WITH THE PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE **75**

Akulov Yu. ORGANISATIONAL STRUCTURE OF STATE MANAGEMENT OF DIGITALISATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IMPLEMENTATION **79**

Barkalov O. CONCEPT, FEATURES, AND TYPES OF CONTROL IN THE SPHERE OF SUBSOIL USE IN UKRAINE **84**

Kalchuk O. PARTICULARITIES OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE **90**

Balzhik I., Nikolenko L., Mitropov V. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CUSTOMS IN THE CONTEXT OF MODERN LEGAL DOCTRINES **96**

Povar P., Gulak O., Gulak Ya. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES **100**

Shcherbak A., Fedoriv N., Kramarenko V. DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF ELECTRONIC COMMERCE IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATIONOF SOCIETY **105**

Androschuk A. POSITIVE EXPERIENCE OF NATO MEMBER STATESIN RELATION TO INSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF MILITARY SERVICE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS **109**

Adamova I. FOREIGN EXPERIENCE OF ADVOCACY AND ITS ADAPTATION TO THE DOMESTIC ADVOCATESYSTEM **114**

Bovkunov V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO COMBAT GAMBLING AND GAMBLING AMONG YOUTH **120**

Butsenko A. DIGITAL TRANSFORMATION OFPERMITTING PROCEDURES IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING ACTIVITIES AS A GUARANTEE OF THE RESTORATION OF HOUSING AND CRITICAL INFRASTRUCTURE **125**

Golynska L. PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE **130**

Drana M. SYSTEMATIC APPROACH AND STAGES IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE REGIONAL POLICY **135**

Yeremenko V. THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE IN THE EXERCISE OF CONTROL FUNCTIONS **142**

Korniichenko O. THE CONCEPT OF “LEGAL STATUS”: GENERAL THEORETICAL, ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS **146**

Kostetsky S. THE PRINCIPLE OF LEGALITY AS A DETERMINANT IN THE FORMATION AND UPDATE OF ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE **154**

Paliy I. PECULIARITIES OF THE STATE SOCIAL POLICY IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE MOST VULNERABLE GROUPS OF THEPOPULATION **158**

Peshkov V. DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES UNDER MARTIAL LAW **162**

Polozenko A. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE SUFFERED AS A CONSEQUENCE OF WAR **166**

Rasulov T. THE DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IN THE SPHERE OF PUBLIC LAW IN UKRAINE **171**

CRIMINAL LAW AND PROCEDURE; FORENSIC EXPERTISE; OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIE

Predmestnikov O., Skrebovska S. THE SYSTEM OF PREVENTING AND COUNTERING THE ILLEGAL CIRCULATION OF NARCOTIC DRUGSIN UKRAINE: ANALYSIS OF EFFECTIVENESS AND PROSPECTS FORDEVELOPMENT **176**

Krychun Yu. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF BACKGROUND PHENOMENA IN PLACES OF DEPRIVATION OF WILL **184**

INTERNATIONAL LAW

Moscaliuk N. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MEDICAL ANDBIOLOGICAL RESEARCH ON HUMAN EMBRYOS **190**

CURRENT ISSUES OF THE ISSUE

Sobol E. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF TAXPAYERS BY LAW ENFORCEMENT AUTHORITIESTAKING INTOACCOUNT THE EXPERIENCE OF EU MEMBER STATES **197**

Manzhula A., Maksymenko N. MEDIATION AS AN ELEMENT OF THE PRINCIPLES OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS **201**

Gulak O., Ladychenko V., Shcherbak A., Yarynko B. STATE ENVIRONMENTAL POLICY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS: CURRENT STATUS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT **205**

Terzi O. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY: NORMATIVE AND INSTITUTIONAL ASPECT **210**

Sukhorab S. MECHANISMS1FOR ENSURING THE RIGHTS OF PERSONS IN PLACES OF DETENTION **215**

Skliarov R., Shanaida V., Skliarova N. FEATURES OF DATABASE PROTECTION IN EU COUNTRIES AND UKRAINE **220**

Masiuk L. ON THE CONTENT OF THE RULES OF ETHICAL BEHAVIOR OF POLICE OFFICERS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL SUPPORT **230**

Karapysh B. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PROPERTY LEASE RELATIONS: CIVIL AND LAND LEGAL DIMENSIONS **235**

Broda A. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF THE REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LEGISLATION FOR THE MAINTENANCE AND OPERATION OF FACILITIES OF THE FUND OF CIVIL DEFENSE DEFENSE STRUCTURES **241**

Sivkov S. CURRENT ISSUES OF STATE POLICY REGARDING WAR VETERANS **246**

Krushenitskyi V. PUBLIC AUTHORITY BODIES AS ENTITIES OF FORMING AND IMPLEMENTING NATIONAL SECURITY POLICY IN THE INFORMATION SPACE **252**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 17
2024

Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.

Підписано до друку 3.12.2024 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

_____

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.

м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ

No 24440000000027816 від 18.08.2016.